

**T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI**

DOKTORA TEZİ

**IRAK ERBİL BÖLGESİ KADIN FOLKLORU
ÜZERİNE BİR ARAŞTIRMA**

**Naznaz TAWFEQ
2502180701**

**TEZ DANIŞMANI
Dr. Öğr. Üyesi. Esra BİLGE SAVCI**

İSTANBUL-2022

ÖZ
IRAK ERBİL BÖLGESİ KADIN FOLKLORU ÜZERİNE BİR
ARAŞTIRMA
NAZNAZ TAWFEQ

Tarihin eski dönemlerinden beri farklı milletlere ve kültürlere ev sahipliği yapan Irak, Türkmenlerin ve Türk kültürünün yayıldığı önemli coğrafyalardan biridir. Bağdat, Musul, Kerkük, Süleymaniye ve Selahaddin gibi tarihi şehirlerin yer aldığı ülkede, ismi bazen Kale bazen de Muzafferiye Minaresi ile birlikte anılan önemli kültür başkentlerinden biri de Erbil’dir. Tarihi dönemler içinde çeşitli din ve kültürlerle mensup insanlara kucak açan Erbil, özellikle Selçuklular ve Osmanlılar döneminde Türkmenlerin başkenti olarak yükselmiş, önemli kültür ve sanat merkezlerinden biri olmuştur. Osmanlı devrinde en parlak dönemini yaşayan Erbil, mimarisi ve kurumlarının yanı sıra, devrinin en önemli bilim, kültür, sanat insanlarını yetiştirmiş, zengin bir folkloru sahip olmuştur. Günümüzde de Türkmen nüfusunun yoğun olarak yaşadığı bir coğrafyadır.

Son yıllarda savaş, göç ve mezhep çatışmaları gibi sosyal olayların yoğun olarak yaşandığı Erbil’de, şehrin tarihi ve kültürel mirası bu çatışma ve kargaşa nedeniyle büyük oranda zarar görmüştür. Özellikle göç nedeniyle şehrin sosyal dokusu değişmiş ve yüzyıllardır devam eden geleneksel sosyo-kültürel yaşam ve gelenekler büyük oranda kaybolmuştur. En eski dönemlerden beri “Kale Mahallesi” başta olmak üzere, belirli mahalle ve merkezlerde toplanan ve şekillenen kültürel yapı, son yıllarda farklı il, ilçe ve köylerden göç eden ve Erbil’e yerleşen nüfus dolayısıyla bozulmuştur.

Bu noktada hızlı bir değişim ve dönüşüm içerisinde olan Erbil’de, geleneksel kültürün önemli yapı taşlarından birini oluşturan kadın folklorunun tespit edilmesi ve incelenmesi, tez konumuzun ana eksenini oluşturmuştur.

Kadın hayatında önemli bir rol oynayan folklor, başka bir deyişle kadın etrafında oluşan gelenek-görenekler, örf-âdetler, giyim kuşamlar, geçiş dönemleri vd. Erbil yöresinde hala varlığını sürdürmektedir. “*Irak Erbil Bölgesi Kadın Folkloru Üzerine Bir Araştırma*” isimli çalışmamızın amacı, Erbil ve çevresinde kadınların

toplumsal cinsiyetin inşasındaki rolünü folklorun kapsamına giren ürünler üzerinden araştırmak ve kadınlar etrafında oluşup gelişen folklor ürünlerinin Erbil Türkmenlerinin sosyal ve kültürel hayatlarındaki yerini tespit ederek incelemektir.

Çalışmadaki veriler, sözlü ve yazıl kaynaklardan elde edilmiş verilerdir. Sözlü kaynaklardan alınan bilgiler, görüşme ve gözlem teknikleri kullanılarak elde edilmiştir. Çalışmada yorumsamacı ve işlevselci yaklaşımlar benimsenmiş, yer yer diğer Türk topluluklarının sözlü kültürleriyle karşılaştırmalara da gidilmiştir.

Çalışma ile Erbil yöresi Türkmen kadınlarının toplumsal kimliğin inşası ve sürdürülmesi süreçlerinde oldukça etkili oldukları sonucuna ulaşılmıştır. Geleneksel hayatın ve kültürün yaşatılmasında oldukça etkili olan ve toplumun biçimlendirdiği kadın kimliğini büyük oranda sürdüren Erbilli kadınlar, yaşanan yerel ve küresel değişim ve dönüşüm süreçlerinden de nasiplerini almışlardır. Özellikle de üçüncü kuşağın kadınlarının toplumsal cinsiyet algıları, kültürel ve sosyal tutumları birinci ve ikinci kuşağın kadınlarinkinden ayrılmaya başlamıştır. Kırsal bölgelerde yaşayan kadınlar daha geleneksel bir anlayışı ve hayat tarzını sürdürürlerken kentlerde yaşayan eğitilmiş ve meslek sahibi kadınlar çok daha modern bir anlayışı ve hayat tarzını yaşamaya başlamışlardır.

Anahtar Kelimeler: Kültür, kadın, Erbil, Folklor, cinsiyet

ABSTRACT
A RESEARCH ON WOMEN`S FOLKLORE IN IRAQ ERBIL REGION
NAZNAZ TAWFEQ

Iraq which had hosted different nations and cultures since ancient times, is one of the significant geographies where Turkmen and Turkish culture spread. In the country where historical cities such as Baghdad, Mosul, Kirkuk, Sulaymaniyah and Salahuddin are located, Erbil is one of the important cultural capitals which is sometimes referred to as the Citadel and sometimes with the Muzaffariyeh Minaret. Erbil that embraced people from various religions and cultures in historical periods, rose as the capital of the Turkmen, especially during the Seljuks and Ottomans, and became one of the important cultural and artistic centers. Erbil, which experienced its heyday in the Ottoman period, beside to its architecture and institutions, had trained the most important people of science, culture and art of its time and it has a rich folklore. Today, it is a geography where the Turkmen population is densely populated.

In recent years where social events such as war, migration and sectarian conflicts are intense in Erbil, the historical and cultural heritage of the city has been greatly damaged due to this conflict and turmoil. Especially due to immigration, the social texture of the city has changed and the traditional socio-cultural life and traditions that have been going on for centuries have largely disappeared. The cultural structure, which has been gathered and shaped in certain neighborhoods and centers, especially in the "Citadel District" since the earliest period, has deteriorated in recent years due to the population immigrating from different provinces, districts and villages and settling in Erbil.

At this point, Erbil which is in a rapid change and transformation, the determination and examination of women's folklore that is one of the important structural elements of traditional culture, has formed the main axis of our thesis topic.

Folklore which plays a significant role in women's life, in other words, traditions, customs, clothing, transition periods etc. formed around women, that still

exists in the Erbil region. The aim of our study titled "A Research on Women's Folklore in Iraq Erbil Region", is to investigate the role of women in the construction of gender in Erbil and its environs, through the products covered by folklore, and to analyze the place of folklore products that have been formed and developed around women in the social and cultural lives of the Erbil Turkmen.

The data in the study are the data obtained from oral and written sources. Information from oral sources was obtained by using interview and observation techniques. In the study, hermeneutic and functionalist approaches were adopted, sometimes comparisons were made with the oral cultures of other Turkish communities.

With the study, it has been concluded that Turkmen women in the Erbil region are quite effective in the construction and maintenance of social identity. Erbilian women, whom are very effective in keeping the traditional life and culture alive and maintain the women identity shaped by the society, have also taken their share from the local and global processes of change and transformation. In particular, the gender perceptions, cultural and social attitudes of the women of the third generation began to diverge from those of the first and second generations women. While women living in rural areas maintain a more traditional understanding and lifestyle, educated and professional women living in cities have begun to live a much more modern understanding and lifestyle.

Keywords: Culture, woman, Erbil, folklore, gender

ÖN SÖZ

Toplumsal hayatın ve kültürün oluşturulması, sürdürülmesi ve geliştirilmesinde, statüleri toplumların dünya görüşlerine, inanç sistemlerine, sosyal, ekonomik, kültürel ve politik durumlarına göre biçimlenen kadınlar, önemli roller üstlenmişlerdir. Ailelerin ve toplumların soy devamlılığını sağlamada önemli bir yere sahip olan kadınlar, içinde yaşadıkları toplumların sosyal, ekonomik ve kültürel hayatlarında da aktif bir şekilde yer almışlar, değerlerin ve normların yeni kuşaklara aktarımına dönük çabalara ciddi katkılarda bulunmuşlardır. Bu nedenledir ki toplumların kültürlerini, geleneklerini, sosyal yapılarını ve ekonomik etkinliklerini kadınları göz ardı ederek inceleyip değerlendirmek mümkün değildir.

Bu çalışmada, kadınların toplumların kültürleriyle geleneklerinin oluşturulup sürdürülmesiyle sosyal ve ekonomik hayatlarının biçimlenmesindeki rolleri, Irak Erbil bölgesi kadınların oluşturdukları folklor ürünleri üzerinden ele alınıp gözler önünde serilmeye çalışılmıştır. Irak'ın Erbil bölgesindeki kadınların cinsiyet kimlikleriyle ilişkili folklor öğelerinin toplumsal cinsiyet olgusunun inşasındaki rolünü belirlemeyi ve cinsiyetle ilişkili kültürel kod ve örüntülerin toplumun yapısal işleyişine etkilerini saptamayı amaçlıyan bu çalışma, Erbil bölgesindeki kadınların toplumsal cinsiyet rollerinin güncel durumuna odaklanmanın yanı sıra bunlardaki muhtemel değişim ve dönüşümü nedenleriyle birlikte gözler önüne serilebilmek için tarihsel ve ekonomik saikleri ele alamayı da hedeflemiştir.

“Irak Erbil Bölgesi Kadın Folkloru Üzerine Bir Araştırma” adlı bu çalışma, yazılı kaynakların yanı sıra söz konusu bölgede yaşayan kaynak kişilerden elde edilen veriler üzerine kurulmuştur. Bu nedenle bölgede yaşayan kaynak kişilerin bu çalışmanın oluşmasında emekleri çok büyüktür. Kendilerine sonsuz minnetlerimiz sunuyorum. Bölgede özellikle çalışmamda bana desteklerini esirgemeyen kadın araştırmacı ve yazar Zahide Asaafi, araştırmacı Gülhad El- Safar, Büyük şair ve yazar Burhan Yaralı, Selahaddin Üniversitesinde Dr. Öğr. Gör Rawyar Jaafar Al-JABBARI'ya sonsuz teşekkürlerimi bildiririm. Ayrıca sözlü kaynaklarımın büyük kısmında bana destek çıkan Erbil'in asil ailelerine mensup annem Leyla ÇELEBİ'ye de teşekkür ederim. Çalışma konumun belirlenmesinde ve son halini alana kadarki bütün süreçlerde büyük emekleri ve katkıları olan değerli danışmanım Dr. Öğr. Üyesi

Esra BİLGE SAVCI başta olmak üzere Tez İzleme Kurulu’da yer alarak çalışmamın ortaya çıkmasına büyük katkılar sunan değerli hocalarım Prof. Dr. Abdülkadir EMEKSİZ ile Prof. Dr. Mehmet AÇA’ya sonsuz teşekkürlerimi sunarım.

Naznaz TAWFEQ

İstanbul-2022

İÇİNDEKİLER

ÖZ	ii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ	vi
KISALTMALAR LİSTESİ	xiii
GİRİŞ	1

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. Folklor Bağlamında Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet	5
1.1. Kadın Cinsiyetinin Toplum İçerisindeki Roller	7
1.2. Erkek Cinsiyetinin Toplum İçerisindeki Roller	11
1.3. Aile Kavramı	13
2. Toplumsal Cinsiyete Dair Tanım ve Yaklaşımlar	15
3. Folklorla Dair Tanım ve Yaklaşımlar	18

İKİNCİ BÖLÜM

IRAK ERBİL BÖLGESİNİN TARİHÇESİ, COĞRAFIYASI, DEMOGRAFİK YAPISI, İLÇELERİ, ESKİ YAPILARI, SOSYO- KÜLTÜREL YAŞAMI VE DİLİ

1. Erbil Bölgesinin Tarihçesi	21
2. Erbil Coğrafyası	23
3. Erbil Bölgesinin Demografik Yapısı	23
4. Erbil Bölgesine Bağlı İlçeler	24
4.1. Koya veya Köysancak İlçesi	25
4.2. Revanduz İlçesi	25
4.3. Soran İlçesi	26
4.4. Şeklava İlçesi	26
4.5. Mirgesor İlçesi	26
4.6. Kelek İlçesi:	27
4.7. Binaslava İlçesi:	27
5. Erbil Bölgesinin Eski Yapıları	27
6. Erbil Bölgesinin Sosyo-Kültürel Yaşamı ve Yapısı	29
7. Erbil Bölgesinin Yazı ve Konuşma Dili	32
7.1. Yazı Dili	33
7.2. Konuşma Dili	33

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FOLKLOR BAĞLAMINDA TOPLUMSAL CİNSİYETİN İNŞASI

3.1. Kültürleme ve Kız Çocuğu Yetiştirmede Kadınların Rolü	35
3.1.1. Kız Çocukların Oynadıkları Geleneksel Çocuk Oyunları	38
3.1.2. Kız ve Erkek Çocukların Eğitim-Öğretim Süreçleri	47

3.1.2.1. Kız Çocuklarının Geleneksel Eğitim Süreçleri	51
3.2. Kadınların Giyim Kuşam ve Süslenme Tarzları.....	56
3.2.1. Kadınların Giyim Kuşamı	59
3.2.2. Erkeklerin Giyim- Kuşamı	65
3.2.3. Kız Çocuklarının Giyim Kuşamı.....	67
3.2.4. Günlük ve Törenlik Giyim Kuşam	68
3.2.5. Süslenme ve Çeşitlenmeleri	71
3.3. Kadın Eksenli Davranışlarda Selamlaşmalar ve Kalıp Sözler.....	75
3.4. Geleneksel Toplumda Kadın Algısı.....	76
3.4.1. Kadınlara Yönelik Stereotipler	76
3.4.2. Ad, Lakap ve Hitaplarda Toplumsal Cinsiyet	80
3.4.3. Kadınlara İlgili Atasözleri ve Deyimler	85
3.4.3.1. Atasözleri (Eskiler Sözü)	85
3.4.3.2. Deyimler.....	87
3.4.4. Kadınlara İlgili Uşak Ma'nileri (Tekerlemeler)	91
3.5. Gündelik Hayatta Kadın	95
3.5.1. Bayramlar ve Kadınlara Özel Günler	95
3.5.2. Kadınların Sosyalleşme Ortamları ve Komşuluk	103
3.5.3. Gündelik Hayatın Aşamalarında Kadın.....	111
3.5.4. Kadın Mizahı, Şakalaşma ve Dedikodu	113

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GELENEKSEL DÜNYA GÖRÜŞÜNDE KADIN

4. 1. Geleneksel Kültürde Zaman, Mekân, Eşya ve Kadın Bedeni	117
4. 2. Halk Hukuku ve Kadın	126
4. 2.1. Kadına Yönelik Tabular	127
4. 2. 2. Toplumun Namus Algısı	135
4. 2.3. Akrabalık İlişkileri ve Miras	140
4. 3. Halk İnanışları ve Kadın.....	143
4. 3.1. Nazarla İlgili Halk İnanışları	143
4. 3.2. Hayvanlarla İlgili Halk İnanışları	148
4. 3.3. Bereket ve Uğurla İlgili Halk İnanışları	152
4. 3.4. Dini Günler, Bayramlar ve Törenlerle İlgili Halk İnanışları	155
4.3.4.1. Kandil Günleri.....	155
4.3.4.2. Cuma Günü	156
4.3.4.3. Ramazan Bayramı	156
4.3.4.4. Kurban Bayramı	156
4.3.4.5. Nevruz Bayramı	157
4.3.4.6. Hıdırellez Günleri.....	158
4.3.4.7. Zekeriya Günü ve Sofrası	161

4. 3.5. Doğa ve Zamanla İlgili Halk İnanışları	163
4. 3.6. İnsan Vücudu ve İnsan Davranışlarıyla İlgili Halk İnanışları	164
4. 3.7. Kapı Eşiğiyle İlgili Halk İnanışları.....	165
4. 3.8. Kutsal Yerler ve Doğaüstü Varlıklarla İlgili Halk İnanışları	166
4. 3.9. Güneş ve Ayla Halk İnanışları.....	167
4.3.10. Cansız Maddeler, Eşyalar ve Besinlerle İlgili İnanışlar	168
4.3.11. Fal, Büyü, Ziyaret Fenomeni ve Kadın	169
4. 4. Hayatın Geçiş Dönemlerinde Kadın	180
4.4.1. Doğum	180
4. 4.1.1. Doğum Öncesi.....	181
4.4.1.1.1. Gebelikten Korunma	187
4.4.1.1.2. Gebelik Süreci	189
4. 4.1.1.3. Aşırme (Yerikleme).....	190
4. 4.1.1.4. Çocuğun Cinsiyetinin Tercihi	193
4. 4.1.2. Doğum Sırası.....	196
4. 4.1.2.1. Doğum Hazırlığı ve Doğum	196
4. 4.1.2.2. Çocuğun Göbeği (Eşi).....	199
4. 4.1.3. Doğum Sonrası.....	201
4. 4.1.3.1. Loğusalık Dönemi ve Al Karısı (Kırk Basması).....	201
4.4.1.3.2. Süt Verme.....	205
4.4.1.3.3. Ad Verme	206
4.4.1.3.4. Çocukluk Dönemine Bağlı Uygulamalar	209
4.4.1.3.4.1. Çocuğun İlk Dişi.....	212
4.4.1.3.4.2. Sünnet	213
4.4.1.3.4.3. Ninni Söyleme Geleneği ve Ninni Örnekleri	215
4.4.2. Evlenme	219
4.4.2.1. Düğün Öncesi.....	225
4.4.2.1.1. Kız Görme (Beğenme)	225
4.4.2.1.2. Kız İsteme/ Görücülük (Dilekçilik)	230
4.4.2.1.3. Söz Kesimi (Nişan)	231
4.4.2.1.4. Nikâh (Kebin Kesmek).....	233
4.4.2.1.5. Çeyiz Götürme	235
4.4.2.1.6. Kına (Hınna) Yakma	237
4.4.2.1.7. Gelin Hamamı	241
4.4.2.2. Düğün (Toy).....	243
4.4.2.2.1. Kız Evinde Yapılan Düğün “Toy”	245
4.4.2.2.2. Oğlan Evinde Yapılan Düğün “Toy”	247
4.4.2.2.3. Gelinin, Kürekenin Evine Götürülmesi.....	249

4.4.2.2.4. Gerdek	253
4.4.2.3. Evlilik, Toy (Düğün) Sonrası	256
4.4.2.3.1. Gelinin Haftası “Yeddisi”	257
4.4.2.3.2. Gelin Ayağı Açması (Ayak Açmak) Âdeti	258
4.4.2.3.3. Gelin Kaynana (Kaynane, Qaynana) İlişkileri ..	259
4.4.3. Ölüm	262
4.4.3.1. Ölüm Öncesi	263
4.4.3.1.1. Ölüm Belirtileri	263
4.4.3.1.1.1. Hayvanlarla İlgili Olanlar	263
4.4.3.1.1.2. Ev ve Eşyayla İlgili Belirtiler	266
4.4.3.1.1.3. Tabiat Olaylarıyla İlgili Belirtiler	267
4.4.3.1.1.4. Düşle İlgili Belirtiler	268
4.4.3.1.1.5. Hastada Görülen Belirtiler	269
4.4.3.1.2. Ölümünden Kaçınmalar	269
4.4.3.2. Ölüm Sırası	271
4.4.3.2.1. Ölüm Sırasındaki İnanç ve Adetler	271
4.4.3.2.1.1. Ölüm Olayının Duyurulması	272
4.4.3.3. Ölüm Sonrası	273
4.4.3.3.1. Yıkama	273
4.4.3.3.2. Kefenleme	274
4.4.3.3.3. Tabut	275
4.4.3.3.4. Cenaze Namazı	276
4.4.3.3.5. Cenazenin Defnedilmesi	277
4.4.3.3.6. Definden Sonraki İşlemler	279
4.4.3.3.6.1. İskat	280
4.4.3.3.6.2. Ölünün Eşyası	280
4.4.3.3.6.3. Belirli Günler	282
4.4.3.3.6.4. Ölünün Ruhuyla İlgili İnançlar	283
4.4.3.3.6.5. Mezarlık Ziyareti ve Ölü Yemeği ...	284
4.4.3.3.6.6. Taziye (Başsağlığı Dileme ve Avutucu Sözlere)	285
4.4.3.3.6.7. “Yas” Ağıt Yakma/ Sazlamağ, Sadlamağ ve Şivan Geleneği	287
4.5. Kadın Merkezli Doğa Bilgisi (Halk Hekimliği)	294

BEŞİNCİ BÖLÜM

KADININ SANATSAL DIŞA VURUMLARI VE ÜRÜN ODAKLI KADIN

FOLKLORU

5.1. El Sanatları ve Geleneksel Mesleklerde Kadın	302
5.2. Kadınların İcra Ettikleri Sözlü Edebiyat Ürünleri	314

5.2.1. Masallar	317
5.2.1.1. Masal 1: Titile İle Bibile	317
5.2.1.2. Masal 2	318
5.2.1.3. Masal 3	320
5.2.1.4. Masal 4	320
5.2.1.5. Masal 5: Mercimeçten Kaçan Kız	321
5.2.1.6. Masal 6: Fatma Han	322
5.2.1.7. Masal 7: Gevil Seven Sultandı	323
5.2.1.8. Masal 8: Zalim Pisik (Kedi)	323
5.2.1.9 Masal 9: Pisikler (Kediler) Sultanı	324
5.2.1.10. Masal 10: Kaynane ile Gelin Matalı	325
5.2.1.11. Masal 11: Türkmen Masalı	326
5.2.1.12. Masal 12: Arzu ile Kamber	332
5.2.2. Hikâyeler	333
5.2.2.1. Hikâye 1: “Samancı Kızı” Hikâyesi	334
5.2.2.2. Hikâye: 2	335
5.2.2.3. Hikâye: 3	335
5.2.3. Fıkralar (Nükte)	336
5.2.3.1. Fıkra 1: Nikâh İçin İş Birliği	336
5.2.3.2. Fıkra 2: Paça Ziyafeti	337
5.2.3.3. Fıkra 3: Senin de Bana İşin Düştü.	338
5.2.3.4. Fıkra 4: Namaz Rek’atları	338
5.2.3.5. Fıkra 5: Ramazan’da Yapacakmış	338
5.2.4. Türküler, Horyatlar ve Maniler	339
5.2.5. Ninniler (Layla, Leyle):	357
5.2.6. Ağıtlar (Sazlamağlar)	360
5.2.8. Alkış ve Kargışlar	364
5.2.7. Bilmeceleler (Tapmacalar)	368
5.2.9. Sevmeler Oxşamalar (Nazlamalar)	373
5.3. Halk Oyunları ve Seyirlik Oyunlarda Kadın	376
5.4. Üretim ve Pazarlama Süreçlerinde Kadın	381
5.5. Beslenme Kültüründe Kadın	387
5.5.1. Erbil Mutfağına Genel Bir Bakış	391
5.5.2. Yemek Pişirme ve Saklamada Ev İçi Roller ve Usuller	396
5.5.3. Sofra Düzeninde Hiyerarşi	405
SONUÇ	411
KAYNAKÇA	416
EKLER	457
ÖZ GEÇMİŞ	557

KISALTMALAR LİSTESİ

akt	:Aktaran
AVM	:Alışveriş Merkezi
bak	:Baskı
C	:Cilt
çev.	:Çeviren
ed	:Editör
F	:Fotoğraf
K.K.	:Kaynak Kişi
km	:Kilometre
m	:Metre
M.Ö.	:Milattan önce
M.S.	:Milattan sonra
Örn.	:Örneğin
Öz	:Özet
s	: Sayfa
s	:Sayı
ss	:Sayfadan sayfaya
ty	:Tarih yok
Ün	:Üniversite
v.b.	:Ve benzeri
v.d.	:Ve diğeri
y	:Yıl

GİRİŞ

a. Tezin Amacı ve Hedefleri

Çalışmanın ana amacı, Irak'ın Erbil bölgesindeki kadın folklorunun toplumsal cinsiyetle ilgili algı ve kabullerin ortaya çıkmasındaki rolünü belirlemek, bu algı ve kabullerin toplum işleyişindeki yerini gözler önüne sermektir. Çalışmada, Erbil yöresi kadınlarının cinsiyet kimliklerinin biçimlendirilip sürdürülmesinde etkili olan geçmiş ve ekonomik faktörler üzerinde de durulmuştur. Kadın folklorunun toplum hayatındaki işlevlerinin tespiti ve anlamlandırılması da bu çalışmanın amaçlarından biri olmuştur. Çalışma, Erbil yöresi kadınları özelinde kadınların, folklor üzerinden kendi kimliklerini biçimlendirme, sürdürme, aktarma ve dönüştürme becerilerini de gözler önüne sermeyi hedeflemiştir.

Tezin hedefleri, yukarıda belirtilen amaçlar doğrultusunda şu şekilde belirlenmiştir: 1. Erbil yöresinin sosyal, kültürel ve ekonomik yapısı hakkında veri sunmak. 2. Çağdaş ve güncel folklor araştırma teknik ve yöntemleriyle elde edilen veriler üzerinden kadın folklorunun Erbil yöresinin kültürel zenginliğindeki yerini ortaya koymak. 3. Erbil yöresi kadınlarının geleneksel kültürün oluşturulması, yaşatılması ve aktarılmasının süreçlerindeki yerlerini gözler önüne sermek. 4. Irak'ın diğer bölgelerine dönük bu bağlamdaki çalışmalara bir örnek teşkil etmek. 5. Irak Erbil bölgesindeki toplumsal cinsiyet algılarındaki değişim ve dönüşümün sebeplerini tespit etmek. 6. Erbil yöresi kadınlarının toplumsal cinsiyet kimliklerinin folklor ürünlerindeki yansımalarını gözler önüne sermek. 7. Folklor ya da geleneksel kültürün Erbil yöresi kadınlarına dönük toplumsal cinsiyet algılarının sürdürülmesindeki rolünü tespit etmek. 8. Erbil yöresi kadınlarının toplumsal hayatla ekonomideki yerlerini somut veriler üzerinden tespit ederek mevcut durumlarının daha iyi bir noktaya getirilebilmesi için önerilerde bulunmak.

b. Tezin Konusu

Çalışmanın ana araştırma konusu, Erbil yöresi kadınlarının ürettikleri ya da onlara özgü hale gelen folklor ürünlerini sözlü ve yazılı kaynaklardan toplayıp incelemektir. Çalışmanın bir diğer konusu da kadınların Erbil yöresi kültürünün, sosyal yapısının ve ekonomisinin biçimlendirilmesindeki rollerini somut veriler üzerinden ortaya koymaktır. Bu çalışma, kadınlar tarafından üretilen ya da onlara özgü bir hale gelen folklor ürünlerinin, Erbil yöresi kadınlarının toplumsal kimliklerinin oluşması, sürdürülmesi ve aktarılmasındaki rolünün ne olduğuna da cevap aramıştır.

c. Tezin Kapsamı

Erbil yöresi kadın folkloruna odaklanan çalışma, folklor, özellikle de kadın folkloru araştırmalarının kapsamı göz önünde tutarak şu konulara odaklanmıştır: 1. Erbil yöresi kadınlarının ev eşyaları, araç gereçleri, yapım teknikleri gibi unsurlardan oluşan halk mimarisinin oluşturulması ve yaşatılmasındaki rolü; halk mimarisinin toplumsal cinsiyet algı ve kabullerindeki rolü. 2. Kadınların Erbil yöresindeki hayvancılığa, tarıma, ticarete ve turizme bağlı ekonomik faaliyetlerdeki rolleri ve etkileri. 3. Kadınların Erbil yöresi halk mutfağındaki rolü ve önemi; beslenmeyi sağlayan ürünlerin üretimi, korunması, pişirilip sunulması ve beslenme tutumlarıyla sofrada kadının toplumsal cinsiyet kimliği üzerindeki etkileri. 4. Kadınların üretim ve pazarlama aşamalarında aktif bir şekilde rol oynadıkları halk sanatları. 5. Erbil yöresi kadınlarının giyim kuşamlarıyla süslenme tutumları; giyim kuşamla süslenme tutumlarının kadının toplumsal cinsiyet kimliğinin oluşturulması ve sunumundaki rolü. 6. Erbil yöresi kadınlarının halk bilgisinin oluşturulması, yaşatılması ve aktarılmasındaki rolleri, kadınların halk hekimliğindeki yeri. 7. Erbil yöresi kadınları ve halk hukuku (gelenekler, görenekler, töreler, ahlak ve namus algısı, miras hukuku vd.). 8. Halk inançları ve kadınlar, kadınlar tarafından yaşatılan ve uygulanan halk inançlarının özgünlüğü, işlevselliği ve toplumsal cinsiyet kimliğindeki rolü. 9. Geçiş dönemleri ve kadın, kadınların geçiş dönemlerine bağlı inanışları ve uygulamaları. 10. Kadınlara özgü tutum ve davranışlar (jestler,

mimikler, seslenmeler vd.) ve kadınlara özgü tutum ve davranışların toplumsal cinsiyet kimliğinin yansıtılmasındaki rolü. 12. Erbil yöresi kadınların bayramlardaki yeri ve önemi, Erbil yöresi kadınlarının özel günleri ve kendi aralarında yaptıkları toplantılar, eğlenceler. 13. Erbil yöresi kadınlarının sosyal hayatları, kendi aralarındaki dayanışmaları, komşuluk ilişkileri 14. Erbil yöresi kadınlarının fala, büyüye ve rüya yorumuna bağlı inanışları ve uygulamaları. 15. Kült mekanları (türbeler, yatırlar, ziyaretler vd.) ve Erbil yöresi kadınları. 16. Erbil yöresi kadınların yarattıkları ya da icra ettikleri halk edebiyatı ürünleri, sözlü anlatılar. 17. Erbil yöresi kadınları ve halk müziği; halk müziği icrasında toplumsal cinsiyet algı ve kabullerinin rolü. 18. Erbil yöresindeki kız çocuklarının oynadıkları geleneksel çocuk oyunları, oyuncaklar ve oyunlarla oyuncakların toplumsal cinsiyet algı ve kabullerinin aktarılması ve benimsetilmesindeki rolü. 19. Erbil yöresi kadınlarına verilen adlarla takılan lakaplar ile toplumsal cinsiyet algı ve kabullerinin bu adlarla lakapların verilmesindeki rolü.

Yukarıda 19 madde halinde sıralanan bu veriler üzerinden Erbil yöresi kadınlarının folklorları ve bu folklor ürünlerinin toplumsal cinsiyet algı ve kabullerindeki rolü incelenmiştir.

d. Tezin Yöntemi

Çalışmanın ilk aşamasında bölge ve konuyla ilgili alanyazın okumaları yapılmıştır Böylece bölgesnin tarihi, sosyal, kültürel, ekonomik yapısı ve toplumsal cinsiyet hakkında kapsamlı bilgi sahibi olunmuştur. Bu bilgilerin Erbil yöresi kadın folklorunun anlaşılması ve yorumlanması süreçlerindeki önemi kavranmıştır. Kaynaklardan elde edilen verilerle bu veriler üzerinden oluşturulan bakış açısı, bölgeden tespit edilen verilerin yorumlanması sürecinde kullanılmıştır.

Yazılı ve elektronik kaynaklar üzerinden yapılan taramalar tamamlanıp gerekli değerlendirmeler yapıldıktan sonra alan araştırmasının yapılacağı bölgeye dönük bilgi formları oluşturulmuştur. Halk bilimi çalışmaları nitel araştırma tekniklerini kullanmayı gerektirdiğinden halk bilimi alan araştırması tekniklerinden olan “katılımlı ve katılımsız gözlem” ve “derinlemesine görüşme (mülakat)” tekniklerinin kullanılmasına karar verilmiştir. Ardından yukarıda maddeler halinde

belirtilen konulara baēlı derleme soruları oluşturulmuştur. Aynı zamanda alan çıkmadan önce grşleebilecek kaynak kişiler gerek doērudan görüşmeler ve gerekse dolaylı görüşmeler üzerinden tespit edilmeye, kaynak kişilere ulaşma konusunda irtibata geçilebilecek kişiler belirlenmeye çalışılmıştır.

Erbil yöresinde kadın folkloru araştırmaları için geleneksel kültürü ya da folkloru yaşatma gücü yüksek yerleşim birimleri tespit edilmiştir. Erbil ili ve 7 ilçesi ile beraber toplam kadın folkloru için 200'den fazla kadın ve 100'den fazla olmak üzere erkek kaynak kişiye ulaşılmıştır. Erbil merkezde yaşayan kaynak kişilerin yanı sıra Erbil'e baēlı ilçelerin etrafındaki köylerle kırsal bölgelerde yaşayan ve genellikle tarım ve hayvancılıkla uērařan kişilere de ulaşılmaya çalışılmıştır. Çalışmanın verilerin elde edilmesi sürecinde sadece köylerde ve kırsal bölgelerde yaşayan kadınlara ulaşılmamış, kent merkezlerinde yaşayan eēitimi ve meslek sahibi kadınlara da ulaşılmıştır. Onlardan elde edilen veriler, Erbil yöresi kadın folklorundaki deēiřim ve dönüşümün sebepleriyle birlikte gözler önüne serilmesine yardımcı olmakla birlikte toplumsal cinsiyet algı ve kabullerindeki deēiřimin de izlenmesine katkıda bulunmuştur.

Yukarıda anılan teknikler kullanılarak verilerin elde edilmesinden sonra elde edilen verilerin tasnifine ve analizine geçilmiştir. Öncelikle ses ve görüntü kayıt cihazlarıyla elde edilen veriler deşifre edilip arşivlenmiştir. Kaynak kişilerin profillerini ortaya koyma amaçlı deēerlendirmeler de tamamlandıktan sonra çalışmanın konu ve kapsamına giren folklor ürünleri yorumsamacı ve işlevselci bir yaklaşımla analiz edilmiş, folklor rnlerinin Erbil yöresi kadınlara dönük toplumsal cinsiyet algı ve kabullerindeki rolü tartışılmıştır. Bütün bu veriler, analizler ve yorumlar sonrasında ulaşılan sonuçlarla önerilere çalışmanın sonuç kısmında yer verilmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

KAVRAMSAL ÇERÇEVE

1. Folklor Bağlamında Cinsiyet ve Toplumsal Cinsiyet

Avrupa ve Amerika’da bir temele oturtulan ve ileri bir aşamaya götürülen “toplumsal cinsiyet” konulu çalışmalar, kültür bilimlerinin bir şubesi olan halkbiliminin de kapsamına girmektedir. Avrupa ve Amerika’daki halkbilimcilerin çalışmalarının geçmişten beri ilgi gösterdikleri toplumsal cinsiyet konusu, Türkiye’deki halkbilimcilerin ilgi alanına geç bir dönemde girmiştir. Türkiye’deki halkbilimciler Avrupa, Amerikan ve Türkiye’deki diğer sosyal bilimcilerin (antropolog, sosyolog, kültür tarihisi, psikolog) geliştirdikleri yaklaşımlarla sahip oldukları deneyimlerden de yararlanarak folklor ve toplumsal konulu çalışmalar yapmaya çalışmaktadırlar.¹

Öncelikle toplumsal cinsiyetin ne olduğu üzerinde kısaca durmak gerekir. Dünyaya gelen insanlar doğuştan cinsiyete sahiptirler ve bu onların biyolojik cinsiyetleridir (Bora, 2008: 11). Fakat bireylere kültürlenme ve sosyalleşme süreçlerinden benimsetilen toplumsal cinsiyet algı ve kabulleriyle biyolojik cinsiyetler arasında bariz farklılıklar vardır. Biyolojik cinsiyet bireylerin kadın ya da erkek olduklarını gösteren genetik, fizyolojik ve biyolojik özellikleri kapsarken toplumsal cinsiyet, toplumun bireylere verdikleri cinsiyet temelli rolleri, görevleri ve sorumlulukları içerir. Toplumsal cinsiyet, toplumun erkekleri ve kadınları nasıl algıladıkları ve tanımladıkları anlamına gelir (Üner, 2008: 6). Toplum erkeklere ve kadınlara cinsiyet odaklı statü ve rolleri benimsetmeye çalışır. Toplumsal cinsiyet rolü, toplumun kadınlarla erkeklerden uymalarını beklediği inanç, kültür ve gelenek odaklı davranışları kapsar (Özdemir, 2019: 91).

¹ "Toplumsal cinsiyet tarihi ve kuramı, 19. Yüzyıl Alman tarihçi Leopold von Ranke'nin, en iyi tarihin, olayların "aslında gerçekleştiği gibi" anlatılmasıyla yazılabileceğine dair sözlerine sıkça atıf yaparlar" (Wiesner-Hanks, Merry E., Tarihte Toplumsal Cinsiyet (Çev. Meral Çiyan Şenerdi), İstanbul: Kültür Yayınları, 2020: 10).

Zehra Y. Dökmen'e göre, toplumsal cinsiyet kavramı, "Türkiy'de bu ayrımın çok daha yeni olduğunu söylenebilir. Bilimsel araştırmalarla bu konu üzerinde ayrıntılı olarak durulmasının geçmişi en erken 1970'li yıllara dayandırılabilir, ama en çok araştırma 90'lı yıllardan bu yana yapılmıştır" şeklinde tespit etmişlerdir (Dökmen: Zehra Y., Toplumsal Cinsiyet, İstanbul: Remzi Kitapevi, 2009: 19).

Bilim insanları, biyolojik ve genetik anlamda kadın ve erkek olmak üzere iki cinsiyetin olduğuna, bu iki cinsiyeti birbirinden ayıran özelliğin üreme sistemleri olduğuna dikkat çekmişlerdir. Kadınla erkeği tanımlarken öne çıkan bir diğer faktör de değişik kültürlerin kadın ve erkeği farklı şekilde tanımlamalarıdır. Buna da “gender”, Türkçedeki ifadesiyle “toplumsal cinsiyet” denmektedir (Akın ve Demirel, 2003: 73).

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere, cinsiyet terimi biyolojiyi, toplumsal cinsiyet terimi ise kültürel bir yapıyı ifade etmektedir. Yine de cinsiyetle toplumsal cinsiyeti birbirinden tamamen ayırmak da olası değildir. Toplumsal cinsiyet, toplumların kadınlarla erkeklere yükledikleri rollere ve sorumluluklara bağlı bir şekilde oluşan “cinsiyet” kimliğidir. Bu durum, kadınlarla erkekler arasındaki farklılıkların sadece biyoloji temelli olmadığını, biyolojik farklılıklar üzerinden meşrulaştırılan sosyal ve kültürel değerlerin oluşturduğu farklılıkları gözler önüne serer (Urhan, 2016: 122).

Toplumsal cinsiyete dönük algı ve kabuller bütünüyle statik bir yapıya sahip değildir. Toplumların yaşadığı değişim ve dönüşümlere bağlı bir şekilde değişip dönüşebilmektedir. Toplumsal cinsiyet, sürekli olarak yeniden öğrenilen ve üretilen bir olgudur. Connell’in (1998, 191) de ifade ettiği gibi, toplumsal cinsiyet, “bir nesne olmaktan çok, bir süreç” niteliğine sahiptir.

Kadınlarla erkekler arasındaki farklılıkların toplumsal bağlamda kurulmuş yönlerine dikkat çeken toplumsal cinsiyet, toplumdaki eşitsiz bölünmeye de neden olmaktadır (Marshall, 1999: 98).

Toplumsal cinsiyeti, toplumun ve kültürün belirlediği, yaşanan tarihsel süreçlere ve toplumlara göre değişebilen cinsiyet konumu ya da cins kimliği olarak nitelendiren Fatmagül Berktaş’a göre de toplumsal cinsiyet algı ve kabulleri, cinsler arasındaki eşitsiz güç ilişkilerini yaratmaktadır (Berktaş, 2000: 16).

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere, toplumsal cinsiyet, toplumların kültürlerin kadınlara ve erkeklere yüklediği rolleri ve statüleri ifade etmektedir. Kadınlar ve erkekler, cinsel kimliklerini içinde yaşadıkları toplumların cinsiyet algı ve kabullerine göre yaşamaktadırlar. Kadın ve erkek bedeni, zihniyeti, davranışları, statüleri ve rolleri, özellikle de geleneksel toplumlar tarafından geliştirilen zihniyetler

doğrultusunda tanımlanmakta olup toplum, içine aldığı bireye, cinsiyet kimliğinin algı ve kabulleri doğrultusunda yaşamayı dayatmaktadır.

Toplumların bireylere toplumsal cinsiyet algı ve kabullerini aktarıp benimsetmelerinde, başka bir deyişle toplumsal kimlikleri inşa etmelerinde geleneksel dünya görüşlerinin ve kültürlerinin önemli bir yeri olagelmıştır. Bu da toplumsal cinsiyetin, geleneksel dünya görüşlerini ve kültürleri inceleyen folklorun ana alanlarından birini oluşturmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Unutulmaması gereken bir diğer husus da kültürlerin ve geleneklerin yaratımı, yaşatılması ve aktarımında kadınların büyük bir önemi vardır. Bu nedenle kadına ve onun davranışlarına, tutumlarına, maddi ve manevi üretimlerine odaklanmayan folklor çalışmaları, her zaman eksik kalacaktır.

1.1. Kadın Cinsiyetinin Toplum İçerisindeki Roller

Rol kavramı, toplumsal yapıların, kültürlerin ve kimliklerin incelenmesine dönük çalışmalarda başarılı bir rol oynar. Bu nedenledir ki sosyolog, antropolog, psikolog ve halkbilimci sosyal bilimciler statü ve rollere özel bir önem verirler. Örneğin bu isimlerden Marshall, rolü sosyolojinin anahtar kavramlarından birisi olarak nitelendirir. Marshall'a göre rol, belirli statü ya da toplumsal konumlardan kaynaklanan sosyal beklentileri ortaya koymakta, bu beklentilerin gerçekleşip gerçekleşmeme sürecine odaklanmaktadır (Marshall, 1999: 624).

Toplumsal cinsiyet rollerini kültürlerin kadınlarla erkeklere yüklediği görev ve etkinlikler olarak tanımlayan Kottak'a göre toplumsal cinsiyet tabakalaşması, kadınlarla erkeklerin toplumsal hiyerarşideki farklı konumlarını yansıtarak kaynakların, güç, prestij ve kişisel özgürlükler gibi ödüllerin eşitsiz dağılımına vurgu yapar (Kottak, 2008: 462).

Toplumu kadından bağımsız bir şekilde düşünmek mümkün değildir. Doğurganlıklarıyla insan neslini devam ettiren, üretim odaklı etkinliklerde aktif bir şekilde yer alarak içinde yaşadıkları toplumların ekonomilerine katkıda bulunan kadınlar, toplumsal hayatın inşası ve sürdürülmesiyle geleneklerin aktarımında önemli roller üstlenmişlerdir. Bu nedenle toplumsal yapıları incelerken sadece

erkeklerle odaklanmak doğru değildir. Kadınlar da en az erkekler kadar toplumların kendilerini her defasında yeniden üretmelerinde etkin bir konumda yer almışlardır.

Hemen her toplum, cinsiyet rollerini, kendi değer yargıları, inançları, kültürleri ve yaşam tarzlarına göre belirlemiştir. Genel olarak bakıldığında bu rollerin başında kadının ev işleriyle uğraşması, pembe renkli kıyafet giymesi, bebekle oynaması, erkeğin ise ekmek parası kazanması, mavi renkli kıyafet giymesi, araba ve silahlarla oynaması vd. gelmektedir (Akın ve Demirel, 2003: 80).

Günümüzün kadını her ne kadar kamusal alanda yer alsa da evinde anne, eş ve ev kadını olmak gibi ağır sorumluluk ve yükümlülük gerektiren görevleri de üstlenmeye devam etmiştir. Bu da genellikle toplumların kadına dönük algı ve kabullerinin sonucudur. Pek çok kadın, bu algı ve kabulleri kendiliğinden benimseyerek geleneksel rollerini bile isteye devam ettirmektedir. Kadın ister geleneksel toplumun, isterse modern toplumun üyesi olsun çocuk bakımını ve ev işlerini üstlenir. Anaerki toplumlarda ise ister hanede ister toplumun genelinde olsun, kadınlar ya tamamen erkeklerle eşit ya da onlar üzerinde büyük bir otoriteye sahiptiler (Reiter, 2012: 55-56).

Günümüzün pek çok kadınının birincil iş alanı, Bora'nın da ifade ettiği gibi, evdir. Başka bir deyişle, kadınların çoğu ev kadınıdır. Ev kadınlığı ise mesaisi, sigortası ve emekliliği olmayan devamlı ve yıpratıcı bir iştir. Yine pek çok ev kadını aynı zamanda tarım alanında işgücü olarak yer alır, aile ekonomisine katkıda bulunur. Çeyiz parası ve çarşı-pazar parası, ev kadınlarının tarım alanında çalışmalarında birincil nedenler arasında yer alır. Bu ev kadınları aynı zamanda ailedeki yaşlılara hastalara ve engellilere de bakarlar. Ailelerin komşularla olan ilişkileri de yine büyük oranda kadınlar aracılığıyla kurulur. Geleneksel yapının kadınları aynı zamanda aile bireyleri arasındaki ilişkilerin de normal seyrinde sürdürülmesinden sorumludurlar (Bora, 2008:14-17).

Kadın, hangi gelişmişlik düzeyinde olunursa olunsun, toplum tarafından öncelikle eş ve anne olarak görünmeye zorlanır. Onların statü ve rolleri genellikle ev odaklı bir şekilde belirlenir. Bu statü ve rol geçişleri genellikle baba evinden koca evine doğru geçişle değişmekte ya da belirlenmektedir. Urhan'ın da belirttiği gibi kadına yüklenen bu rol ve sorumluluklar, onları kamuya ve emek piyasasına anne ve eş kimliğiyle katılmaya zorlar (Urhan, 2016:122-123).

Pek çok toplumda insan davranışları, “kadına özgü” ve “erkeğe özgü” davranışlar olarak sınıflandırılmıştır (Yılmaz, 2008: 13). Bu tür bir sınıflandırmanın ortaya çıkmasını ve devam etmesini sağlayan şey de toplumların kadınlarla erkeklere dönük oluşturdıkları toplumsal cinsiyet algı ve kabulleridir.

Kadınlara dönük bu tür algı ve kabuller, dünyanın hemen hemen her yerinde görülebilmektedir. Fakat bu tutum toplumlara, ekonomilere, inançlara, kültürlere ve dünya görüşlerine göre çeşitlilik arz edebilmektedir. Kadına dönük cinsiyetçi yaklaşımlar, onları geçmişte pek çok şeyden yoksun bırakmış olmanın yanı sıra, günümüzde de siyasi, kanuni, toplumsal ve ekonomik haklardan mahrum kalmalarına neden olabilmekte, mülkiyet sahibi olmalarını engelleyebilmektedir. Kadınlar, dünyanın çeşitli yerlerinde miras haklarından bile mahrum kalabilmektedirler (Üner, 2008: 7).

Günümüz kadınlarının eğitim, çalışma, bireysel haklar ve özgürlükler alanlarında önemli kazanımlar elde ettikleri de bir gerçektir. Özellikle de demokrasi ve özgürlüklerin daha etkin olduğu, cinsiyetçi tutum ve davranışlardan kısmen de olsa arınan toplumlarda kadınlar, çok daha iyi bir konuma gelebilmişlerdir. Fakat bu durum, kadınların erkekler karşısında hala dezavantajlı bir durumda oldukları gerçeğini ortadan kaldırmamaktadır. Ünlü Fransız sosyoloğu Bourdieu’nün (2016: 116-117) de dikkat çektiği gibi, kadınlar hala erkeklerden daha düşük ücretler almakta, aynı diplomalarla daha alt seviyelerdeki görevlere atanmakta, işsizlik ve iş güvencesizliğinden erkeklere göre daha fazla etkilenmektedirler. Bu durum, sadece az gelişmiş ya da gelişmekte olan toplumlar için değil, gelişmiş toplumlar için de geçerlidir.

Burada, kadının eski Türk hayatındaki rolü hakkında da kısa bir hatırlatma yapmakta yarar vardır. Bunun nedeni ise, eski Türk toplumunun kadını sadece ev ve çocuk odaklı rollere tabi tutmadığını, aynı zamanda devlet ve toplum hayatının işleyişine de aktif bir şekilde dahil ettiğini göstermektir.

Eski Türklerde kadın, ailenin yanı sıra, siyasi ve ekonomik alanlarda da devlet yönetiminde etkili olmuştur. Kadınlar, tıpkı Dede Korkut Kitabı’nın alp kadınları gibi usta savaşçılar olarak savaşlara da katılırlardı.

Ziya Gökalp’ın ifadesiyle hiçbir toplum, kadınlara Türkler kadar değer vermemiş, saygı göstermemiştir (Ziya Gökalp, 1970: 35). Bu durumun en güzel

yansımlarına belki de Dede Korkut Kitabı'nda rastlamaktayız. Dede Korkut Kitabı'nın kadınları savaş zamanlarına eşlerine “Yiğidim, Bey Yiğidim, yağının bir ucu senin bir ucu benim” diye seslenmektedirler. Örneğin “Deli Dumrul Boyu”nda Dumrul, bilindiği üzere kendi canının yerine başka bir can bulma derdine düşer, yaşlı anne ve babasında aradığını bulamayan Deli Dumrul'un imdadına bir kadın olarak eşi yetişir. Dede Korkut Kitabı'nda insan tipi olarak en büyük değer anneye, başka bir deyişle kadına verilmiştir (Ergin, 1989: 20- 64).

Hunlar da kadını erkeğin bütünleyicisi olarak görmüşler ve kadınsız hiçbir şey yapmamışlardır. Kağan'ın buyruklarında “Kağan buyruğu” ifadesi tek başına yer almaz, kağanın eşinin adı da yer almazsa o buyruk geçerli olmazdı. Yabancı ülke elçileri kağanın huzuruna kabul edildiğinde kağanın eşi de kağanın yanında bulunurdu (Ahmetbeyoğlu, 2001: 151).

Göktürklerle Uygurlarda da kağanların eşleri devlet yönetiminde söz sahibi olmuşlardır. Hunlarda olduğu gibi, buyruklar kağan ve eşi adına imzalanırdı. Devlet yönetiminde bu kadar etkili olan kadının aile içinde ne kadar güçlü bir konumda olduğunu ayrıca anlatmaya gerek yoktur. (İzgi,1975: 145).

Kadının eski Türk toplumundaki durumunun, hep böyle devam ettiğini söylemek elbette doğru değildir. Başka bir deyişle kadının bu avantajlı durumunun her zaman ve her yerde sürdüğünü söylemek güçtür. İslamlaşma ve Ön Asya kültürlerinin etkileri, zaman zaman olumsuz sonuçlar da doğurabilmiş, özellikle de kadınla ilgili statü ve rol algılarının olumsuz bir şekilde değişmesine de neden olabilmıştır.

Kadının, belli bir dönemden itibaren yaşamaya başladıkları statü ve rol odaklı gerileme süreci, 19. yüzyıla kadar devam etmiştir. Bu dönemde dağılma aşamasında olan Osmanlı Devleti'nin büyük bir kısmı kırsal yerleşimlerden oluşmaktaydı. Böylesi bir durumda kadınların toplumsal hayata katılmalarında iç dinamiklerden çok dış dinamikler etkili olmuştur. Bunda da batılılaşma çabaları etkili olmuştur. Yaşanan ekonomik sorunlar kadının evinden çıkmaya ve çalışma hayatına katılmaya başlamasına neden olmuştur (Berktaş, 1996: 758). Bu dönemde birçok okulla Dar'ül Fünun, kapılarını kızlara açmaya başlamıştır. İstanbul'da peçe eskisi gibi önemini koruyor olsa da birçok kadın artık peçe kullanmamaya başlamıştır.

Türkiye Cumhuriyeti'nin ilanı kadınların hemen her alanda öne çıkmasını sağlamıştır. Yeni devleti yönetenler kadınların erkeklerin yanı sıra çalışma hayatına ve kamuya dahil olmaları gerektiğini anlamışlar, onların en üst düzeyde eğitim almaları gerektiğini düşünmüşlerdir. Bu dönemde meslek okullarıyla üniversiteler kapılarını kızlara açmış, buradan mezun olanlar sosyal ve ekonomik hayatta etkin bir konumda yer almaya başlamışlar, böylece kadınlar eski statülerinden kurtularak yüksek bir statüye geçme imkânı bulmuşlardır (Gelgeç Bakacak, 2009: 631).

Günümüzde ise kadınlar kamusal ve eğitim alanda olduğu kadar geleneksel alanda da çağdaş bir anlayışla hayatlarını sürdürmeye çalışmaktadırlar Kadınlar, çalışmak ve eşleriyle birlikte ortak alanlarda bulunmak hakkını elde etmiş olmalarına rağmen bütün bu haklara anne kimlikleriyle birlikte sahip olmak durumundadırlar

Yukarıda dönemlere göre ana hatlarıyla verilen bilgilere dayanarak genel olarak kadının toplum içerisinde önemli roller üstlendiğini söyleyebiliriz. Üstlendiği rollerin başında çocuk bakımı ve eğitimi, evlilik, ahlâk, ev idaresi, aile sağlığı, öğreticilik ve eğiticilik gelmektedir.

Anlaşılabacağı üzere kadın hemen her alanda erkeğin yardımcısı, ortağı ve arkadaşısıdır ama en önemli görevi de “annelik”tir. Yani bir kadının her görevden önce “annelik” görevini güzel bir şekilde yerine getirmesi gerekmektedir.

1.2. Erkek Cinsiyetinin Toplum İçerisindeki Roller

Toplumsal cinsiyet konusunu, özellikle de kadının toplum hayatındaki rolünü ve statüsünü erkeğin toplum hayatındaki rolü ve statüsünden bağımsız bir şekilde ele almak mümkün değildir. Gerek toplumların kadınlarla erkeklerden oluşması ve gerekse kadının toplumsal cinsiyet kimliğinin oluşmasında sadece kadınların değil, baba, kardeş ve eş kimliğinde erkeklerin de etkili olması, erkek cinsiyetinin toplum hayatındaki rollerini sorgulamayı gerekli kılmaktadır.

Toplumsal cinsiyetten söz edilirken genellikle haklı olarak kadınlarla kadın sorunları üzerinde durulur. Fakat toplumsal cinsiyet konulu çalışmalar sadece kadına ve kadın sorunlarına odaklanmaz. Bora'nın da ifade ettiği gibi aslında kadın sorunu olarak nitelendirilen sorunlar sadece kadınların sorunları değil (Bora, 2008: 13), erkeklerin de sorunlarıdır. En azından bu sorunların önemli bir kısmı erkek kaynaklı

olduğu için kadın sorunlarını tek başına kadın odaklı bir şekilde ele almak mümkün değildir. Bu nedenle kadınların yaşadıkları sorunların nedenlerini anlamak ve çok daha işlevsel çözüm önerileri sunabilmek için, erkeklerin eril iktidarı nasıl kurduklarını ve sürdürdüklerini anlamak gerekir (Zeybekoğlu, 2010: 5).

Erkek benliği ve kimliği üzerine yapılan çalışmalarda (Örn. Connell 1998, Bourdieu 2014, Wacquant 2003, Frosh 1994, Levant ve Richmond 2007, MacMullan 2001, Pleck 1995, Segal 1992, Whannel 2002, Işık 1998), genellikle erkekliğin, kendini gerçekleştirme mücadelesi olduğu üzerinde durulmuştur. Bu mücadele, doğumla başlayıp ölüme kadar devam etmektedir.

Erkeklik, erkek egemen toplumlarda hemen her alanda kontrolün ifadesi ve icrası anlamına gelmektedir. Bu nedenle onlardan güçlerini, özellikle de fiziki güçlerini, gerçekçi ve adil bir şekilde kullanmalarıdır. Erkek benliğinin ve kimliğinin oluşmasında ve onaylanmasında toplumların algı ve kabulleri, psikolojik faktörlerle birlikte iş görmektedir (Zeybekoğlu, 2015: 76).

Erkek kimliğinin oluşmasında babalığın önemli bir yeri vardır. Geleneksel toplumlarda herkes potansiyel bir babadır ve her erkek için de rol modeli babadır. Babalık, rol modelleri üzerinden öğrenilen bir roldür ve bünyesinde pek çok görevi ve hakkı barındırır.

Bütünüyle biyolojik bir nitelikten doğan çocukluk, annelik ve babalık olguları, Zeybekoğlu'nun da dikkat çektiği gibi, kültürel, tarihsel ve toplumsal bağlamda anlam ve değer kazanmaktadır. Çocuklar, anneler ve babalar, bu unsurların oluşturduğu bir toplumda sosyalleşmekte ve kendilerine biçilen rolleri icra etmektedirler (Zeybekoğlu, 2015: 79).

Erkeklik, erkeğe özgü algı, kabul ve uygulamaların içselleştirilmesiyle elde edilebilecek bir toplumsal konumdur. Erkeklik, erkeğe özgü olarak nitelendirilen özelliklerle uygulamalardan meydana gelir. Erkekliğe toplumsal cinsiyet algı ve kabullerinde üstün bir değer biçilmiştir. Erkeklik, Sayer'in de ifade ettiği gibi, genellikle güç ilişkileri üzerinden tanımlanmıştır (Sayer, 2011: 18-19).

Erkeklik, erkeklerin sosyal hayatlarında nasıl algılamaları, düşünceleri ve davranışları gerektiğini belirleyen, onlardan toplumca beklenen rolleri icra etmelerini isteyen bir kavramdır (Özdemir, 2019, 93). Ataerkil sistem, erkekleri doğal yapılarından yola çıkarak kadınlardan daha akılcı ve güçlü olarak

konumlandırmış, onların egemen olmak ve yönetmek için yaratıldıklarını kabul etmiştir (Berktaş, 1998).

Geleneksel cinsiyet rollerinde gücün önemsizmesi feministlerin tepkisini geçmiştir. Feministlere göre cinsiyet rolleri, kadınları erkeklerin hizmetine sokmanın bir yoludur (Marshall, 1999: 102).

Bütün bu değerlendirmelerden sonra toplumsal cinsiyet algı ve kabullerinin ortaya koyduğu erkekliğin genel özelliklerini şu şekilde özetleyebiliriz:

1. Erkekler, evin dışında ücret karşılığında çalışırlar.
2. Evin dışında ücret karşılığında çalışmaları, onlara toplumsal statü kazandırır.
3. Kazandıkları bu statü, onların aile içindeki konumlarını ve otoritelerini güçlü kılar.
4. Statü ve aile içindeki konum, erkeklere risk de getirir: Erkek evi geçindirmelidir, işsiz kalmaz, eve ekmek getiremediği sürece statüsünü ve otoritesini kaybeder.
5. Erkekler işçi, memur ve esnaflar ve bu da onları toplumun önemli bir parçası haline getirir. Bu durum onların sosyal bir kimlik kazanmasında etkili olur.
6. Erkekler siyasetle uğraşırlar, hatta siyaset sadece onların ilgi alanına dönüşür. Kadın elinin hamuruyla erkek işine, aynı zamanda siyasete de karışmamalıdır.
7. Ekonomik ve siyasi imtiyazlar erkekleri güçlü kılar. Bu da onların hem aile hem de toplum içinde karar veren tek güce dönüşmelerini sağlar (Bora, 2008:14-16).

1.3. Aile Kavramı

Aile kavramıyla ilgili çok sayıda tanım yapılmıştır. Bu tanımlara göre aile kan, cinsel ilişki ya da yasal bağlarla kurulan bağ anlamına gelmektedir (Marshall, 1999: 7). Aile kavramı aynı zamanda mülkiyet ve mahremiyet kavramıyla da birlikte ele alınmıştır. İnsanlığın en eski kurumlarından aile, insan topluluklarına göre farklılıklar gösterebilmiş, gelişimini yaşanan değişim ve dönüşümlere bağlı bir şekilde sürdürmüştür.

Bir arada yaşayan ebeveyn ve çocuklardan oluşan ailenin üyeleri arasında zorunluluk ve bağımlılık duygusu zorunludur.

Aile, çeşitli rollerle birbirlerini etkileyen insanlardan oluşur ve üyelerinin hayattan tatmin olmalarına önemli ölçüde katkı sunar. Ailelerin gerçekleştirdikleri etkinlikler, aile bireylerinin benimsedikleri rolleri icra etmelerinden kaynaklanır. Başka bir deyişle aileyi oluşturan her bir bireyin statüsü ve bu statülere bağlı rolleri vardır. Herkes statüsünün ve rolünün gereğini yapmakla yükümlüdür (Günay ve Bener, 2011: 160).

Geleneksel ailelerde kadınlar daha çok ev ve aile odaklı görevlere odaklanırlarken erkekler yüksek statü getiren ve karar vermeyi gerektiren işlere ve mesleklere yönelmektedirler (Terzioğlu ve Taşkın, 2008: 64-65). Bu durumu, günümüzün ailelerinde de yaygın bir şekilde görmek mümkündür.

Reiter'in ekonomi ve çocukları yetiştirme odaklı bir işbirliği olarak gördüğü aile, bireylerin ortak bir alanda yaşadıkları evli bir çiftten, daha yaşlı birinci dereceden akrabalarından (dedeler ve nineler) ve çocuklardan oluşan bir gruptur (Reiter, 2012: 54). Reiter'in bu yaklaşımı hısımlığa dayalı her türlü hane türünü içermektedir. Reiter'in yaklaşımı "geniş aile" ve "çekirdek aile" türlerini gündeme getirmektedir. Geniş aile dedelerle ninelerin soyundan gelenleri birleştiren aile iken çekirdek aile bir anne, bir baba ve evlenmemiş çocuklardan oluşan ailedir. Bunların dışında "anasoylu aile" ile "birleşik aile"den de söz etmek mümkündür. Kız kardeşlerin çocuklarıyla aynı evi paylaştığı, erkeklerin başka evlerdeki eşlerini sadece ziyaret ettiği aile, anasoylu ailedir. Bir erkeğin birden fazla karısının olduğu aile ise birleşik ailedir. Günümüz aileleri genellikle "geniş aile" ve "çekirdek aile" olmak üzere ikiye ayrılmıştır (Yavuzer, 2011: 25).

Geleneksel toplumlarda ailenin çekirdeğini anne oluşturur. Türk dilindeki "Yuvayı kuran dişi kuştur" atasözü de bu duruma dikkat çekmektedir. Günümüzün en gelişmiş toplumlarında bile kadını aile kavramıyla birlikte düşünme eğilimi oldukça yüksektir (Bingöl, 2014: 110).

Ailenin iki temel unsuru olan kadın ve erkek, çocukluk döneminden itibaren aile rollerini öğrenmeye başlarlar. Çocukların kendi aralarında oynarken anne, baba ve çocuk rollerini canlandırmaları, onların anne ve babaları rol modelleri olarak

benimsediklerini, ileride büyüdüklerinde anne ve baba olmayı normal ve beklenen bir şey olarak gördüklerini gözler önüne sermektedir.

Aile, toplumsal işlevleri olan bir kurumdur. Aile yerleşim yeri, ekonomik işbirliği ve yeniden üretim özellikleriyle belirlenen bir sosyal gruptur. İnsanlar kendilerini yeniden üretmek, beslenmek ve tehlikelerden korunmak zorundadırlar. Aile, insanların bu ihtiyaçlarını karşıladıkları temel kurumdur. Aile cinsel, ekonomik yeniden üretim ve eğitim işlevlerini de yerine getiren bir kurumdur (Ecevit, 1993: 9).

Sonuç olarak ailenin insanlığın geliştirdiği en eski kurumlardan biri olduğunu ve çok sayıda işlevi yerine getirdiğini söyleyebiliriz. Yeryüzünde insan topluluklarının çeşitliliğine bağlı bir şekilde çeşitli aile tipleri ortaya çıkmıştır. Aile kurumunun gelişimi, doğrudan insan topluluklarının yaşadıkları değişim ve dönüşümlere bağlı bir şekilde gerçekleşmiştir. Aile kurumu, geçmişten günümüze, ataerkil aileden demokratik aileye doğru bir gelişim göstermiştir (Ergeshkyzy, 2012: 3).

2. Toplumsal Cinsiyete Dair Tanım ve Yaklaşımlar

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi cinsiyet kavramı, hem biyolojik hem de toplumsal anlama sahiptir. İnsanın doğuştan getirdiği cinsiyeti biyolojik cinsiyeten içine doğdukları toplumların yükledikleri anlamlar ve sorumluluklar toplumsal cinsiyettir. Toplumsal cinsiyet, Marshall'ın Ann Oakley'den aktararak ifade ettiği gibi erkek ve kadın cinsiyetleri arasında eşitsiz bölünmeye de neden olabilmektedir (Marshall, 1999: 98). Biyolojik cinsiyet, doğuştan gelen özellikler temelinde kadınlarla erkekler arasında gözlemlenen farklılıklar iken toplumsal cinsiyet toplumların beklentilerine göre kadınların kadınsı, erkeklerin ise erkeksi bir şekilde sosyalleştirilmesidir.

Toplumsal cinsiyet algı ve kabulleri, roller üzerine odaklanmıştır. Bu bakımdan bu roller her iki cinsiyetin sosyal ortamlardaki ifadesi anlamına gelmektedir. Bu roller, kadınlar ve erkekler için toplumca uygun görülen kişilik özellikleriyle kültürel beklentileri ifade eder (Dökmen, 2010: 31). Bu durumda toplumsal cinsiyet, kadınla erkek arasındaki biyolojik farklılıkların yanı sıra toplumların belirlediği farklılıkları da içerdiği görülmektedir. Toplumsal cinsiyet algı

ve kabulleri, sembolik anlamda erkeklikle kadınlığın kültürel idealleriyle stereo tiplerini, yapısal düzeyde ise kurumlarla örgütlerdeki cinsel iş bölümünü içerecek biçimde genişlemiştir (Marshall, 1999: 98).

Kadınlık ve erkeklik özelliklerinin kültürel yapılanmasını anlatan (Kottak, 2008: 442-443) toplumsal cinsiyet algı ve kabulleri, erkeklerle kadınların sosyal tutum ve davranışlarını da belirler. Kadınlar “kadın gibi”, erkekler ise “erkek gibi” davranmalıdır. Bu gibilik, kız ve erkek çocuklara daha küçük yaştan itibaren öğretilir. Örneğin kız çocukları bacak bacak atıp oturamazken erkek çocukların bu şekilde oturmasında herhangi bir sakınca görülmeyebilir. Kız ve erkek çocuklar ebeveynler ve diğerleri tarafından sık sık kadın gibi ya da erkek gibi davranmaları doğrultusunda mimikler, hareketler ve sözler üzerinden uyarılırlar. Erkekler kadınlar gibi gülüp ağlamamalı, kulaklarına küpe takmamalıdır, kadınlar ise erkekler gibi ulu orta yerde sigara içmemeli, pantolon giymemelidirler.

Boratav, kadını erkeğin eşitsizliğinin, erkeğe tanınan hakların kadına tanınmamasının, kadını doğuştan eksik ve çeşitli olumsuz özellikleri özünde barındıran bir varlık olarak görmenin ataerki kurallarına göre yaşaya gelen toplumların sürdürdükleri bir tutum olduğunu, kimi halk anlatılarının bu tutumu destekler ya da haklı çıkarır bir şekilde meydana getirildiğini, bu tür anlatıların kadını erkeğe göre eksik yaratılmış kusurlu bir varlık olarak takdim ettiğini ifade etmiştir. Türk halkı arasında kadını nitelendirmek için kullanılan “eksik etek”, “saçı uzun, aklı kısa” deyimleri de bu tutumdan kaynaklanmaktadır (Boratav, 2016: 37-38).

Toplumsal cinsiyet algı ve kabulleri, kadınlarla erkekler arasındaki güç ya da iktidarla tahakkümün aleyhine işleyen farklılıklara odaklanır. Marshall, ataerkilliğin neden olduğu ek çok sorun olduğunu ve bu sorunların en önemlisinin de biyolojik bir kategoriyi toplumsal bir kategori gibi nitelendirip cinsiyetle toplumsal cinsiyeti aynı kefeye koymak olduğunu ifade etmiştir. Buna göre, kadınlarla erkeklere, ataerkilliğin açıklanmasına yardım eden önceden oluşturulmuş gruplar gözüyle bakılmaktadır. (Marshall, 1999: 99).

Toplumsal cinsiyet kavramı, bugünkü anlamıyla ilk defa 1970’lerdeki feminist hareket tarafından kullanılmıştır. Toplumsal cinsiyet kavramının feministler tarafından ileri sürülmesinde, biyolojik vasıfların toplumsal eşitsizliklerin meşru bir

sebebi olamayacağını göstermek ve biyolojik determinist anlayışın yanlışlığını ortaya koymak etkili olmuştur. Kadınlarla erkekler arasındaki ayrımcı uygulamaların temelinde, kadınlarla erkekler arasındaki mevcut olan ayrımcılıkların doğal ve değiştirilemez olduğu anlayışı etkili olmuştur. Bu anlayışa göre, kadınlarla erkeklerin sosyal, psikolojik ve davranışsal vasıflarının temelinde metabolizma gerçeği yatmaktadır. Bu biyolojik gerçekler, kadınlarla erkekler arasındaki davranış farklılıklarının açıklanmasında kullanılmakla yetinilmemiş, aynı zamanda toplumsal ve siyasal düzenlemelerin meşruluğunun bir aracı olarak da görülmüştür (Sayer, 2011: 10-11).

Butler'a göre toplumsal cinsiyet, eril ve dişi kavramlarının üretildiği ve doğallaştırıldığı bir mekanizmadır (Butler 2009: 74-75). Yine Butler'e göre eğer toplumsal cinsiyet, cinsiyetli bedenin üstlendiği kültürel anlamlar bütünüyse, toplumsal cinsiyetin herhangi bir cinsiyetten tek bir şekilde kaynaklandığı söylenemez. Cinsiyet-toplumsal cinsiyet ayrımını mantıksal olarak en uç noktasına çekildiğinde cinsiyetli bedenler ile kültürel olarak inşa edilmiş toplumsal cinsiyetler arasında kökten bir süreksizlik önermesine varılır. İstikrarlı iki cinsiyet olduğu varsayılsa bile, "erkekler" in inşasının erkek bedenlere mahsus olacağı, "kadınlar" ın da yalnızca dişi bedenler açısından yorumlanacağı sonucuna varılamaz (Butler 2008: 50-51).

Toplumsal cinsiyet çalışmaları, yukarıda da ifade edildiği gibi, ataerkil toplum yapısının ortaya çıkardığı erkeği kadından üstün gören ve bunu biyolojik ve psikolojik nedenlerle normal ve değişmez bir olgu olarak sunan cinsiyetçi tutuma bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. 1970'lerden bu yanda gündemde olan toplumsal cinsiyet çalışmaları, kadınlara karşı sergilenen cinsiyetçi tutum karşısında kazanımlar elde edilmesinde etkili olmuştur. Burada toplumsal cinsiyet olgusuna salt feminizm, hatta radikal feminizm hattından yaklaşmanın her zaman doğru sonuçlara ulaşmayı sağlayamayacağına, bir sorunu ortadan kaldırmaya dönük girişimlerin başka yeni cinsiyetçi yaklaşımları doğurmaması gerektiğine dikkat çekmek isteriz.

3. Folklor Dair Tanım ve Yaklaşımlar

“Folklor” kelimesi İngilizce kökenli olup iki kısımdan oluşmaktadır. “Folk” halk, “lore” ise bilgi anlamına gelmektedir. “Folklore” teriminin karşılığı olarak ilk dönemlerde Ziya Gökalp etkisiyle “halkıyat” terimi kullanılmıştır. Aşkun’a göre “folklore”un bugün için en doğru karşılığı “Halk Bilgisi”dir. Aşkun, aynı zamanda ilmi bir değer taşıyan “Folklor” kelimesinin daha münasip bulunarak aynen İngilizce telaffuzuyla yazılıp söylendiğini kaydetmiştir. Ona göre yapılan incelemelerin ilmi bir kıymeti vardır (Aşkun, 2006: 209).

İngilizce “folklore” terimi, ilk defa William J. Thoms (1803-1885) tarafından kullanılmıştır. Thoms, “Athenaeum” adlı dergide yayımlanan bir mektubunda, dergi yöneticilerine halk edebiyatı ve halk “antikite”leri konularındaki ürünleri inceleyecek bilim dalına “Folk-Lore” denmesini önerir (Örnek, 2000: 15).

“Folklore” terimi, kelime üretmekte kolaylıklar sağladığı için, önce İskandinav, Fin ve Rus bilginleri tarafından, biraz geç olsa da sonradan Latin ülkeleri bilginlerince kabul edilip kullanılmıştır. Artı Yunan ve Latin köklerinden gelen birçok bilim terimi yanında, “folklore” terimi de, uluslararası bir nitelik kazanmıştır (Alangu, 1983: 30).

“Folklore” kelimesi, Rabia Kocaman’ın da belirttiği üzere, milletlerarası önemini 1878’de Londra’da kurulan “Folklore Society” ile kazanmıştır. Daha sonra cemiyet, “Folklore Journal” adlı bir dergi çıkarak dünyanın çeşitli yerlerine dağıtmıştır (Kocaman, 1996: 2).

“Folklor” terimini Türkiye’de ilk olarak kullanan, Rıza Tevfik [Bölükbaşı] (1869 -1949) olmuştur. Daha sonra bu bilim dalını bütünü ile ele alan ve araştırma yollarını da gösteren Ziya Gökalp (1875 -1924), etnografya kelimesini “kavmıyat” diye çevirirken, folklor da “halkıyat” demiştir. Hemen Ziya Gökalp’ın ölümü sıralarında kurulan, “Halkbilgisi Derneği” adını taşıyan bizdeki ilk folklor derneği, bunun yerine Almanca terimin bir benzeri olan “halkbilgisi” terimini kullanmıştır (Alangu, 1983: 31).

Türkiye’de folklorun kadrolarını ilk defa sistematik bir şekilde belirleyen isim Ziya Gökalp’tır. Ziya Gökalp, dilimize “halkıyat” diye kazandırdığı folklorun sözlü ve geleneksel olma özelliğine odaklanmış ve konularını “şifahi bediyyat

(destanlar, darb-ı meseller, bilmeceler vd.), “şifahi diniyyat” (itikadlar, ayinler, dini teşkilatlar vd.), “şifahi ahlak” (atalar sözü, halk sözü, ahlaki kıssalar), “şifahi hukuk” (örfler, adetler), “şifahi iktisad” (cari bulunan iktisad kaideleri ve ameliyeleri), “şifahi tababet” (sihirli karışık tababet, vesair fenler), “şifahi mantık” (iptidai tasnifler ve makuleler) ve “şifahi lisan” (lisanın halkça müstamel bütün eserleri, kelimeleri, kaideleri) olarak belirlemiştir (Yıldırım, 1998: 70). Ziya Gökalp’ın konu tasnifinden halk edebiyatını (şifahi bediyyat) folklorun kapsamında değerlendirdiği anlaşılmaktadır.

Örnek’in folklor tanımı, maddi ve manevi kültüre odaklanması bakımından önemlidir. Örnek’e göre halkbilimi, bir ülkenin ya da bir bölgenin maddi ve manevi kültürünü konu alan, bunları kendine mahsus yöntemlerle toplayan, gruplandırıp çözümleyen, yorumlayan ve bir bileşime varan bir bilim dalıdır (Örnek, 2000: 15).

M. Şakir Ülkütaşır’a göre halkbilimi sözlü halk edebiyatı, halk musikisi, halk teması, halk gelenek ve inançları gibi bütünüyle fikri ve manevi olguları, başka bir deyişle halkın manevi kültürünü araştırıp inceleyen bir bilim dalıdır. Düğün, bayram, çocuk, cenaze türünden halk gelenekleri; cin, peri, büyü, efsun, muska gibi halk inançları ile türküler, maniler, bilmeceler, oyunlar, ninniler, masallar, menkıbeler, deyimler ve atasözleri halkbiliminin kapsamına girer (Ülkütaşır, 1972: 30).

Folklorun en geniş ve en kapsamlı tanımı Alan Dundes tarafından yapılmıştır. Dundes’in yaptığı tanım daha çok folklorun kapsamına odaklanmaktadır. Dundes’a göre folklorun kapsamına mit, masal, destandan başlayarak atasözleri, bilmeceler, büyüler, ilençler, yeminler, alaylar, dilekler, halk adetleri, halk dansları, halk tiyatrosu, halk sanatı, halk inançları, halk müziği, halk teşbihleri, mezar taşı yazıları, oyun tekerlemeleri girmektedir. Dundes’a göre folklorun kapsamına aynı zamanda oyunlar, simgeler, dua sözleri, şakalar, yemekler, süslemeler, festivaller de girmektedir (Dundes, 2010: 18). Dundes’in ortaya koyduğu kapsam, folklorun insan kültürüne ve etkinliğine dair hemen her şeyin folklorun ilgi alanına girdiğini göstermektedir.

Dundes tarafından böylesine kapsamlı bir şekilde tanımlanan folklorun muhtelif işlevleri vardır. Folklorun sadece “eğlence biçimi” olduğuna vurgu yapıldığını söyleyen Bascom, folklorun sadece eğlence işlevi olmadığına toplum ve çevrenin neden olduğu baskı ve kısıtlamalardan kurtarma; toplumların ritüelleriyle

kurumlarını meşrulaştırma; gençlere toplumun değerlerini aşılama, gençlere ahlaki ilkeleri gösterme; toplumsal normlar bağlamında bireyleri ödüllendirme ve cezalandırma gibi işlevlerinin de olduğuna dikkat çeker (Yolcu, 2016: 280). Elbette folklorun işlevlerini sadece bunlarla sınırlandırmak doğru değildir. Folklor aynı zamanda toplumsal belleğin oluşmasını ve aktarılmasını, kültürün üretilip aktarılmasını da sağlar. Kültürün bir parçası olan folklor ürünleri, bireylerin statü ve rollerini öğrenmelerini sağlar, bireylere ve toplumlara anlam ve değer kazandırır.

İKİNCİ BÖLÜM

IRAK ERBİL BÖLGESİNİN TARİHÇESİ, COĞRAFIYASI, DEMOGRAFİK YAPISI, İLÇELERİ, ESKİ YAPILARI, SOSYO- KÜLTÜREL YAŞAMI VE DİLİ

1. Erbil Bölgesinin Tarihçesi

Erbil tarihi İslam'dan önce başlayarak İslamlaşma ve Selçukluların Irak ve Erbil'e gelişleri, Zengiler, Beytekinlerin ortaya çıkışı, Zeynettin Ali Küçük ve Erbil Atabekliği, Gökbörü'nün ilk Atabeklik dönemi, Zeynettin Yusuf Yınaltekin döneminden Sultan Müzaffereddin Gökbörü'ye kadar gelmektedir. Erbil hala üzerinde yaşanan çok eski bir şehirdir. Tarihin yaşayan en önemli medeniyet merkezlerinden birisidir. Erbil kalesi, insan medeniyetinin en eski eserlerindendir. Kuruluşundan bu yana ilk şeklini korumuştur. Coğrafi konumda Irak, İran ve Anadolu arasında ticari ve siyasi kesişen yollar üzerindedir (Germiyanlı, 2014: 9).

Eski Asur şehirlerinden biri olan Erbil, eski adını korumuştur. Şehrin eski adı, Sümer kralının eski yazıtlarında (MÖ. 2000) “Urbilum” şeklinde yer almıştır. Babil ve Asur dönemi yazıtlarında adı “Erbaillo”, yani “Dört Tanrı” adıyla yer alır. İlerleyen zamanlarda Aştar tanrılarına tapmakla tanınanarak Aştari “Arbella” adıyla bilinmiştir. Şehir, Tevrat'ta “Arbayilla”, Fars kaynaklarında ise “Arebe” adıyla zikredilmiştir (Bahri, 2000: 8).

Şehrin adı Yunan kaynaklarında “Arbela”, bazı Erbil kaynaklarında ise “Arasitom” olarak yer almıştır. Osmanlılar zamanında şehre “Erbil” denmiştir. Araplar ise bu şehre “Arbl (Yeşil Yurt)” demişlerdir. Bazı tarihi kaynaklarda da (örn. İbn El- Esir'in “*Kamil Fi El-Tarih*” ve “*El-Bidaye ve El-Nihaye*” adlı eserleriyle İbn El- Haldun'un “*El Mukaddime*”si) “Erbil” adına yer verilmiştir (Rifaat, 2014: 1-6).

Çivi yazısıyla yazılmış eski Farsça metinlerde ise Erbil'in adı “Erbira” olarak geçmiştir (İsmail, 1989: 21). Erbil şehrinin adı Kürtçede “Hevler” olarak telaffuz edilmektedir. Bazı tarihçiler, bu adın çok eski olduğunu ve “Güneş Mabedi”

anlamına geldiğini vurgulamışlardır. Bu da Asur tanrılarında olan Aştar tanrıdan dolaydır. Çünkü onun evi olarak görülmekteymiş (El- Cennabi, 1987: 9).

Erbil'e pekçok hükümdar (kral, general, sultan) hükmetmiştir. Bunlar arasında Ulki (Sümer), İskender (Makedonya), Dara (İran), Muzaffereddin Gökbörü (Atabeğler), Salahaddin Eyyübi isimler yer almıştır. Erbil, Hz. Ömer'in oğlu Ömer Bin Hattab devrinde Utbe Bin Firket'in liderliğinde fethedilerek Müslüman bir şehre dönüşmüştür (Erbil, 30 Kasım 2003: 11- 15). Erbil de Kerkük gibi, bir Türkmen yerleşim birimidir. Türkmenler bu şehirde yoğun bir şekilde yaşamaktadırlar. En parlak dönemini Erbil Atabeyi Muzaffereddin Gökbörü döneminde yaşayan Erbil, 1438'de Türkmenler tarafından kurulan Karakoyunlu devletinin yönetimi altına girmiştir. "Aşağı Zap" ile "Yukarı Zap" suları arasına kurulan Erbil şehri. Musul, Altunköprü, Bağdat- Basra yollarının kavşak noktasında yer alır. Selçuklulardan sonra 1144'ten başlayarak Beytekin hanedanından Küçük Ali ile Erbil Atabeylerinin başkentliğini yapmıştır (Yaralı, 2011: 8).

Muzaffereddin Gökbörü döneminde yeniden imar edilen Erbil, iki kısımdan oluşmaktadır. "Aşağı Erbil", nehir boyunca geniş bir vadide uyanmaktadır. "Yukarı Erbil" ise tepe üzerinde kale içine sıkışmıştır. Erbil merkezde yer alan kale; Saray (doğuda), Tophane (güney batıda) ve Tekkiye (kuzeyde) adlı üç mahalleden oluşmaktadır. Kalenin surları, Gökbörü tarafından eski kalıntılar üzerine yeniden yaptırılmıştır (Hüseyin, 2010: 23-38) .

Evladı olmayan Gökbörü'nün vasiyeti üzerine Abbasi halifesine kalan Erbil, Moğol istilasından sonra uzun süre sıkıntılar yaşamıştır. 1731'de, Nadir Şah'ın kuşatmasına uzun süre direnen kale, şehrin düşmesi üzerine harabeye dönmüştür. Kale, 1849'da sağlam bir şekilde onarılmıştır. Irak, Osmanlı döneminde Bağdat, Basra ve Musul adında üç vilayete bölünmüştür. Erbil, 19. yüzyılın başlarına kadar Bağdat'a bağlı bir kaza merkezi olarak kalmıştır. Türk hükümdarı Muzaffereddin Gökbörü, küçük devletine rağmen İslam dünyasında büyük bir şöhrete kavuşmuştur. Erbil'i yüksek minareli bir ulu cami, bir medrese, dört darü'l- aceze, dul ve yetim yurtlarıyla ribatlarla donatmıştır. Ulaşım yollarının kavşak noktasında bulunan Erbil, 12-15. yüzyıllarda önemli bir ticaret merkezi olmuştur. Rumi 1309 tarihli Musul Salnamesine göre Erbil'in merkezinde 4.000 insan yaşamıştır ve bunlar Türkçe

konusmuştur. Bu salnameden şehirde 2 cami, 10 mescit, 6 medrese, 5 sıbyan mektebi, 5 darü'l-aceze, 1 kışla ve 3 hamam olduğunu öğreniyoruz. Kale içinde yer alan Kale Camii, Hacı Mala İbrahim Camii, Ömer Ağa Medresesi ve Şeyh Şerif Tekkesi günümüzde de kullanılmaktadır. Erbil'deki en önemli tarihi kalıntılar Erbil Kalesi, Kapalı Çarşısı, Seyit Ahmet Tepesi ve Ulu Camii Muzafferiyi ve Çöl Minaresi'dir (Kerküklü, 2011: 1-10).

2. Erbil Coğrafyası

Irak'ın kuzeydoğusunda yer alan Erbil'in güney tarafında Kerkük ve Süleymaniye; batı tarafında Musul; kuzey tarafında Türkiye; doğu tarafında ise İran bulunmaktadır. Erbil, 35⁰- 37⁰ kuzey enlemleri, 42⁰- 45⁰ doğu boylamları arasında yer almaktadır (Tasmim Asasi Medina Erbil, 1977: 33-35).

Erbil, geçmişten günümüze önemli bir ticaret merkezi olmuştur (Fettah, 2000: 1). Erbil şehrinin alanı, 16.600 km²'dir. Alancılar Genel Müdürlüğü verilerine göre 16.486 km²'dir. Dr. Ahmet Susa'ya göre ise 15.870 km²'dir (İsmail,1970: 5).

Erbil, karasal iklim özelliğine sahiptir. Yazları sıcak, kışları soğuk ve yağmurludur. Yağmurların yarısı güz aylarında, diğer yarısı ise ilkbaharda yağmaktadır (Azaavi, 1948: 22).

3. Erbil Bölgesinin Demografik Yapısı

Şehrin nüfusu tarihsel süreçte farklılık göstermiştir. Şehrin nüfus yapısı tarihi kaynaklarda şu şekilde yer almıştır:

Yıl	Nüfus sayısı	Kaynaklar
1822	30,000	Al- Menşet Bağdad/ Abbas Azaavi
1837		
1847	4500	Tecdit Hazari/ Abdul Bakii Haydari
1892	5000-6000	
1916	4,254	Al- Menşet Bağdad/ Abas Azaavi
1919	10000	Erbil Fi Edvariha El- Tarihiye/ Zuber Bilal

1922	14,500 15000-17000	Tecdit Hazari / Abdul Bakii Haydari Dirasaat Coğrafi Hazar Dr. Haşım Cenabi Bağdat Nüfus Müdürlüğü

1927, 1935, 1947 ve 1957’de Irak’ta dört kez resmi nüfus sayımı yapılmıştır. 1957 sayımı diğerlerine göre daha sağlamdır (Asaafi, 2012: 13).

1957’den 1984’e kadar Erbil şehir merkezine kırsal bölgelerle kasabalardan yoğun bir göç yaşanmış ve nüfus 240.000’i geçmiştir. 1984’te nüfus, 1957’nin 14 katına ulaşmıştır (Bahri, 2000: 3).

Yıllara göre nüfus oranları şöyledir:

Yıl	Nüfus Oranı
1947	27.036
1957	39.913
1965	90.320
1977	193.588
1987	353.248

Erbil’deki Planlama Dairesinin 2019 tarihli istatistiklerine göre şehrin tahmini nüfusu 1, 712, 000’dir. Nüfus Kürtler, Türkmenler, Araplar, Keldani ve Süryani Hristiyanlarından oluşmaktadır (Irak-Kürdistan Bölgesel Hükümeti Bakanlar Kurulu, Planlama Bakanlığı Nüfus Sayım Şubesi, Aralık 2019). Son tahminlere göre nüfus 2.000.000’a yaklaşmıştır.

Şehir nüfusunun çoğunluğu, Kale hariç, sonraki dönemlerde köylerden, ilçelerden ya da Irak dışından gelen yerleşimcilerden oluşmaktadır. 1990’lı yıllardan sonra aşiretler şehre yoğun bir şekilde göç etmişlerdir. Musul, Kerkük, Telafer, Bahırka, Harir, Şaklava gibi şehirlerden gelen çoğunluğunu Kürlerin oluşturduğu aşiretler, şehrin demografik yapısını ciddi anlamda değiştirmiştir.

4. Erbil Bölgesine Bağlı İlçeler

Erbil ili, yedi ilçeye bu ilçelere bağlı on bir kasabadan oluşmaktadır. Bu ilçeler şunlardır:

4.1. Koya veya Köysancak İlçesi

İlçe, Erbil ve Süleymaniye şehirleri arasında yer almaktadır. Şehrin güney doğusuna 70 km. uzaklıkta, deniz seviyesinden 625 m. yüksekliktedir. 2009 itibariyle nüfusu 44,987'dir. Bavaci ve Heybet Sultan sıra dağlarıyla çevrilmiştir. Bünyesinde pek çok turistik bölgeyi barındırması onu, Kuzey Irak'ın en güzel yerleşim birimlerinden birisi olmasını sağlamıştır. Kosar, Çınaruk, Hemmamuk, Nazenin ve Marina Keddiş gibi birçok tarihi yerler bu ilçe sınırları içindedir.

Bölgede pekçok tarihi mezar taşı bulunmaktadır. Araştırmacılar, bu bölgenin “Kutiler” döneminden beri önemli olduğu düşüncesindedirler. İlçe Asuriler ile Medlerin de hakimiyeti altına girmiştir. İlçe bünyesinde Koysancak, Kayseri Çarşısı, Kale, Cami ve nakışlı evler gibi çok sayıda tarihi yer yer almaktadır. İlçede Kürtler, Süriyaniler, Keldaniler ve Türkmenler yaşamaktadır. Koysancak, eskiden önemli bir ilim merkezi olmuştur. İlçede pek çok din adamını, şairi ve sanatçıyı mezun eden mescitler yer almıştır. Bu isimlerin başında Hacı Kadir Koyi, Avni, Dıldar, Bakuri, Nali, Tahir Tevfik gibi önemli kişiler yer almıştır. İlçede 2003'te Koysancak Üniversitesi açılmıştır. Üniversite, ilçe kültürünün ayrılmaz bir parçası haline gelmiştir (Rifaat, 2014: 1-3).

4.2. Revanduz İlçesi

Eskiden Muhammed Kebir Paşa'nın başkenti olarak bilinen Revanduz ilçesi, Erbil'in kuzey doğusunda 107 km. uzağında, “Harend” ve “Küli Hale Reş” vadileri arasında yer almaktadır. Nüfusu, 20.000 civarındadır. Deniz seviyesinden 1500 m. yükseklikte olan ilçe, güneyden Korak Dağları, doğudan Hinderin Dağları, kuzeyden Zozık Dağları ve batıdan Berdvest Dağları'yla çevrelenmiştir. Bölge yazlık ve turistik bir bölgedir. Bölgede iki şelale bulunmaktadır.

Beyhal Şelalesi: Beyhal Şelalesi yazlık bir mekândır. Erbil şehrine 105 km uzaklıkta olan şelale dağın ortasında doğal bir şekilde akmaktadır. Bölge, Erbil ile Soran ilçesine bağlıdır. Şelale, çekici bir doğal manzaraya sahiptir ve oldukça serindir. Bu özelliği yazları yerli ve yabancı turistleri kendisine çekmektedir.

Harend Vadisi: Çarpıcı bir güzelliğe sahiptir. Ravanduz ilçesinin batısında, onu Soran ilçesine bağlayan yol üzerindedir. Erbil'den 104 km. uzakta, deniz seviyesinin 980 m. yüksekindedir. Vadi, iki parçadan ibarettir. İlk parça “Kavlukan” köyünün de içinde olduğu kıydan başlamaktadır ve “Küli Harend” denmektedir. İkinci kısım Revanduz'a yakın bir yerde olup Harend diye anılmaktadır

4.3. Soran İlçesi

Soran ilçesinin eski adı Diyana'dır. Nüfusu yaklaşık 140.000'dir. İran ve Türkiye sınırlarına ikişer saat uzaklıktadır. Sön dönemlerde İran ve Türkiye'den Kuzey Irak'a göç eden kişilerce tercih edilmektedir. Başkent Erbil'e bir buçuk saat uzaklıktan olan Soran; Hendrin, Zozik, Hassen Bak, Bradust ve Korek dağlarıyla kuşatılmıştır. Bölgede iki ana nehir vardır. Bunlardan biri, İran sınırlarından Hacı Umran'a, diğeri ise Mergasor bölgesindeki yolu izleyerek akar.

4.4. Şeklava İlçesi

Şeklava ilçesi, Erbil'e 51 km. uzaklığında bulunan turistik bir bölge olarak bilinmektedir. İlçenin en güzel yönü Safin ve Sork dağları arasında yer alır. Nüfusu, yaklaşık 25,000'dir. İlçede birçok etnik grupları yaşamaktadır. Keldani Kilisesi'ne bağlı Süryaniler de yaşamaktadır. Su kaynaklarının, ağaçlarının ve yeşilliğinin bolluğuyla tanınır. Bu bağlamda doğası ve ikliminin serinliğinden dolayı yabancı ülkelere gelen binlerce turisti kendisine çekmektedir (K.K. 3).

4.5. Mirgesor İlçesi

Mirgesor ilçesi, Erbil'e 165 km. uzaklığında olup Barzan bölgesinde yer almaktadır. Bölge, çok çeşitli turistik projelere ev sahipliği yapmıştır. Güzel havası ve yeşiliğiyle tanınır. İlçede Biran, Rizan, Nehr Came ve mazisi Taş Devrine dayanan ünlü “Şaneder Mağarası” yer almaktadır. Kendisine bağlı olan kasabalar Barzan, Şervan ve Mazın adlarını taşımaktadır.

4.6. Kelek İlçesi:

Bu ilçeye bağlı olan kasabalar, Rızgari ve Hençirok adını taşımaktadır.

4.7. Binaslava İlçesi:

“Sehl Erbil” ya da “Erbil Ovası” da olarak da bilinmektedir. İlçe coğrafi açıdan alçak bir yerde kurulmuştur. Kendisine bağlı olan kasabaların adları Kesnezan ve Daratu’dır (Rifaat, 2014: 1-5).

5. Erbil Bölgesinin Eski Yapıları

Tarihi bir şehir olan Erbil, bünyesinde çok sayıda tarihi yapıyı barındırmaktadır. Tarihi binaların başında *Erbil Kalesi* gelmektedir (F 1, F 2). Kale, dünya üzerindeki en eski yapılardan biri olarak görülmektedir (Bahri, 2000: 9). Yapay bir yükseklikten oluşan kale, geçmişte insanların kendilerini korumak ya da savunmak amacıyla yaptıkları bir binadır. Geçmişte Erbil’deki bütün yönetim işleri bu kaleden yürütülmüştür. Osmanlı döneminde valinin bulunduğu yer olan “Saray” adlı yer de bu kale içinde yer almıştır. Kalenin bulunduğu yapay tepenin yüksekliği 415 m.’dir. Kalenin kendi yüksekliği ise yaklaşık 25 m.dir. Kale, 102.190 metre karelik bir alanı işgal etmektedir (Handan, 2011: 898).

Geçmişte Kale içinde çarşılar, evler, tapınaklar, camiler, hamamlar yer almıştır (F 3, F 4, F 5, F 6). Kalenin yapılışı, 6000 yıl öncesine kadar götürülmektedir. Korunma ya da savunma amacıyla inşa edilen kale, 19. yüzyıl sonrasında yerleşim alanı olarak kullanılmıştır. UNESCO tarafından somut olmayan kültürel miras olarak kabul edilmiş ve korunmaktadır. Restore edilmektedir (Behali, 1991: 20). Kale, eskiden üç kapılıydı:

Birinci Kapı: Kalenin güneyinde bulunan kapı, *Topkapı* olarak bilinir. 1860’ta yapılmıştır. Halen ayakta olan kapı, Muzafferüddin Gökbörü dönemine aittir (F 7).

İkinci Kapı: “*Ahmediye*” adıyla bilinmekte olup kalenin kuzey kapısıdır. Erbil mutasarrıfı Ahmet Efendi tarafından 1940’ta yaptırılmıştır.

Üçüncü Kapı: Kalenin doğu kapısı olan bu kapı, yedek kapı ya da küçük kapı olarak da bilinmektedir.

Erbil Kalesi *Tophane* (F 8), *Tekke* (F 9) ve *Saray* adlı üç mahalleden oluşmaktadır (F 10, F,11, F 12, F 13). Bu mahalleler birçok semt ve sokaktan oluşur. Kale, tarihî ve kültürel değerlere sahip bir yerleşim birimidir. Türkmenlerin sözlü kültür ürünlerinde de sıkça yer alır. Örneğin:

“Bu kale

Bu giderse, bu kale

Gün gelir zaman azar

Herkes kendinden bezer

Yıkılır büyük mezar

Veran olur bu kale” (Behali, 1991: 21).

Erbil’deki bir diğer önemli yapı, *Erbil Çöl Minaresi*’dir (F 14). 1190’da Selahaddin Eyyübi devrinde, Muzefferiddin Gökbörü tarafından yaptırılan “Erbil Ulu Cami” yıkılmış, fakat minarenin büyük bir kısmı sağlam kalarak bugüne kadar gelebilmiştir. Minarenin, önceleri Muzefferiddin Gökbörü tarafından yaptırılan medresenin bir parçası olduğu ait olduğu düşünülüyordu. 1960, 1981-1982’de Irak Eski Eserler Müdürlüğünce yapılan kazılarda minarenin güney batısında büyük bir cami temeli ortaya çıkarılmıştır. Bunun üzerine, minarenin anılan medreseye değil de Ulu Cami’ye ait olduğu anlaşılmıştır (Kerküklü, 2011: 1-13). Minare, iki giriş kapısından 136 basamaktan oluşmaktadır (Behali, 1991: 22).

Kayseri Çarşısı ya da “*Kapalı Çarşı*”, Erbil’deki en eski çarşılarından (F 15). Osmanlı devrinde yaptırılmış olup Erbil’in en gözde ticaret merkezlerinden biridir. Yaklaşık 200 yıllık bir geçmişi olan Kayseri Çarşısı’nda, içinde her çeşit ürünün yer aldığı 600 iş yeri bulunmaktadır. Çarşı, Erbil’i ziyaret edenlerin uğradıkların yerlerin başında gelmektedir.

İlk defa 1190-1232 yılları arasında Selahaddin Eyyübi’nin meşhur Türk komutanı Sultan Muzaffer Gökbörü, ikinci defa da 1850’lilerde Hacı Muhammed devrinde yapıldığı kaydedilen ve Erbillilerin “Bazar” dedikleri Kayseri Çarşısı, şehrin ekonomisinde yaşamsal bir öneme sahiptir. Mevcut hali, 1850’lilerde Suriye’den getirtilen yapı ustaları tarafından klasik Osmanlı çarşısı tarzında inşa

edilen Kayseri Çarşısı, anılan devirde Çin, Afganistan ve Pakistan'dan gelen kervanların konaklayıp mallarını sergiledikleri bir yer olarak kullanılmıştır.

Kayseri Çarşısı'nı ziyaret eden yabancı turistler, çarşının "Mam Halil" lakaplı çaycısı Halil Salih Çayhanesi'ne (Kahvehanesi'ne) (F 16) uğramadan edemezler. Anılan pazarda 64 yıldır çaycılık yapan Halil Salih, çarşı içindekilerin devamlı olarak değiştiğini, ama çarşının ana yapısında herhangi bir değişikli olmadığını kaydetmiştir (Yorulmaz, 2013, <https://www.aa.com.tr/tr/yasam/kayseri-carsisi-erbilin-can-damari/260554>).

Kayseri Çarşısı'ndaki esnafların meslekleri şunlardır: Kasap, terzi, marangoz, bakkal, bezirgân, kuyumcu, aktar ve manav (F 17, F 18, F 19, F 20). Bu esnafların önemli bir kısmı, Erbil'in asil Türkmen ailelerinden gelmektedir. Güvenilir ve kendilerinden emin olunan esnaftırlar. Bu esnaflar yerel halk başta olmak üzere herkesin güvenini kazanmışlardır. Esnaf, ziyaretçileri en güzel biçimde ağırlamak için çabalar (Cembaz ve Berzinci, 2006: 27-37).

Erbil'in eski mahalleleri İbn-i Müstevvi "Tayrava", (F 21) Arap, (F 22) Tacil ve Hanake adlarını taşımaktadır (F 23). Bunlar, şehrin eski mahalleleridir. Bu mahallelerdeki eski hayat tarzı halen sürdürülmektedir. Aynı zamanda bu mahalleler, Türkmen ailelerin kalabalık bir şekilde yaşadıkları yerlerdir.

6. Erbil Bölgesinin Sosyo-Kültürel Yaşamı ve Yapısı

Her toplumun kendine özgü bir kültürü ve sosyal yapısı vardır. Toplumlar, bu kültürü ve sosyal yapıları kendi tarihsel süreçlerine ve şartlarına bağlı bir şekilde oluştururlar. Toplumlarca oluşturulan sosyo-kültürel çevre unsurları arasında örf-âdetlerin ve gelenek-göreneklerin yaşamsal bir rolü vardır (Tavkul, 1996: 24).

Erbil'in sosyal hayatı, dünden bugüne büyük değişimler göstermiştir. Gemişte teknolojinin gelişmemiş olması ve dünya genelinde değişimlerin günümüzdeki kadar hızlı olmaması, geleneksel dokuların güçlü bir şekilde ayakta kalmasını sağlamış, buna bağlı bir şekilde oluşan sosyo-kültürel yapıları da uzun ömürlü kılmıştır. Geçmişten süzülüp gelen ve din ve gelenek temelli bir şekilde biçimlenen ritüeller, törenler (geçiş dönemleri, bayramlar, diğer törenler) ve gündelik hayatı düzenleyen normlar, günümüzde hızlı bir değişim geçirmekte, hata bunların

bir kısmı bütünüyle ortadan kalkmaktadır. Erbil, yaşanan bütün bu hızlı değişim ve dönüşümlere rağmen geleneklerini elden geldiğince yaşatmaya çalışmaktadır.

Erbillilerde aile ilişkileri samimidir ve aile bireyleri arasındaki bağlar son derece sağlam ve güçlüdür (Celal, 1946: 2). Kan bağı ve hısımlık üzerinden birbirlerine bağlanan bireylerin oluşturduğu temel yapı olan aile, toplumun en küçük doğal birimidir. Her kültür kendine şartlarına, inançlarına ve ihtiyaçlarına göre bir aile türü ve işleyişi oluşturur. Ailelerde eşler, birbirlerine sadakat, saygı, itimat ve karşılıklı dayanışma ile bağlanırlar (Sezen, 1993: 44).

Erbil'in küçük yerleşim alanlarında babalar, anneler, bekâr kızlar ve evli erkek çocuklar eşleriyle birlikte aynı evlerde yaşamaya devam etmektedirler. Aile bireylerini birbirlerine bağlamada saygı ve sevgi oldukça önemlidir. Saygı öylesine gelişmiştir ki kadınlar eşlerine hiçbir zaman kendi adlarıyla hitap etmezler.²

Kadın, Türkmenler arasında her zaman saygın bir konumda yer almışlar, sevgiden hiçbir zaman yoksun kalmamışlardır. Irak'ın yasaları erkeklere aynı anda dört kadınla evlenebilme hakkı tanımıştır fakat bazı istisnaların dışında, Erbil Türkmen erkekleri tek evlilikte karar kılmışlardır. Türkmenler arasında durum böyleyken Kürt erkeklerin iki ya da dört kadınla evlenebildikleri görülmektedir (Zabıt, 1964: 100-107).

Erbilliler arasındaki komşuluk ilişkileri, eskiden olduğu gibi, bugün de güçlü ve sağlamdır. Komşular birbirleriyle her şeyleri paylaşırlar, birlikte güler, birlikte ağlar, birlikte gezer, yemeklerini birlikte paylaşırlar. Komşular her durumda birbirlerini koruyup kollarlar. “Ev alma komşu al” ve “Komşu komşunun külüne muhtaçtır” gibi atasözleri komşuluk ilişkilerinden ne anlaşıldığını anlatmaktadır. Komşulardan birinin başına bir sıkıntı geldiğinde diğerleri hemen onun imdadına yetişir. Küçükler, yaşça kendilerinden büyük olanlara büyüklere emmi, dayı, dede, abi (ağabey), abla, ete, dayaza/xele diye hitap ederler. Akrabalar ise birbirlerine bacı, kardeş, filan babası, filan nenesi diye seslenirler (Neftçi, 2003: 32), (Emeksiz, 2009: 255).

² Bölgede aile bireyleri içersinde çocuklar büyüdüğü zaman erkeklerin çoğu dışarda yani misafirlikte veya çarşıda insanlar arasında kadınlarına isimleri yerine büyük çocukların ismi ile hitap ederler. Örneğin Ahmet anası, Ayşe anası gibi. Bu hitaplaşmanın amacı sevgiden daha çok saygı anlamını taşıdığını tespit edilmiştir.

Erbilliler misafirperverdirler. Misafir geçmişte beri ev sahibinin başının tacıdır. O, Tanrı misafiridir. Başka şehirden ya da ülkeden gelen misafirlere, misafir oldukları evlerde yabancılık çektilirmez. Eve gelen misafire sevdiği şeyleri ikram etmeye özen gösterilir. Misafirlere yiyeceğin, içeceğin en iyisi ikram edilir; yatakların en yenisi serilir. “*Misafir öz rızqıydan geli.*”, “*Misafir Allah’ın misafirdir.*”, “*Misafirsiz ev bereketsizdir.*” gibi sözler, Erbil Türkmenlerinin misafire bakış açısını yansıtır.

Bayramlar, millî, dinî ve yerel karakter arz eden özel günlerdir. Bayramlar, sosyalleşmede ve bireylerin birbirleriyle kaynaşmalarında önemli bir yere sahiptir. Erbil yöresinde de dinî ve millî nitelikli bayramlar kutlanmaktadır. Ramazan ve Kurban gibi dini bayramların dışında, Mart ayının ortasında baharın gelişini müjdeleyen “*Nevruz Bayramı*” da kutlanır. Nevruz Bayramı’nda Erbil halkı, eskiden kalede oturan Türkmen aileleri, Erbil etrafındaki meyve bahçeleriyle bağlarda mahalli giysileriyle gezerler, ateş yakıp yöresel yemekler hazırlayarak birlikte yerler (F 26). Böylece Nevruz Bayramı, anlam ve önemine uygun bir şekilde kutlanmış olur. Said Ağa Bağı ve Ata Allah Bağı, Erbillilerin geçmişte baharın gelişini kutladıkları alanların başında gelmiştir (Yaralı, 2011: 32).

Erbil’de Anadolu, Arap, Türkmen ve Kürt yemek kültürlerinin birleştirilmesiyle zengin bir mutfak kültürü oluşturulmuştur. Erbil’de yaşatılmakta olan her kültür, Erbil mutfak kültürüne katkı sağlamıştır. Yemeğe misafir davet etmek, Erbil halkının olmazsa olmazlarından. Bulgur, pirinç, sebze ve hurma, ana yemeklerde en sık kullanılan malzemelerdendir. Sofraların vazgeçilmezleri arasında dolam, biryani yemeği, tikme, salata, dikili denilen köy horuzu ve pilavlar yer alır (Emeksiz, 2009: 266).

Geçmişin sosyal mekânlarının başında kahvehaneler, divanhaneler, hanlar ve hamamlar yer almıştır. Kahvehaneler, Erbil erkeklerinin en önemli sosyal mekânıdır. Erbilli Türkmenleri kahvehaneye *çayhane*, *çayxane* derler. Geçmişin kahvehaneleri toplumun her kesiminden insanların uğrak yeri. Bu kahvehaneler öğretmenler, edebiyatçılar, avukatlar, şairler, yazarlar, sanatkârlar, tüccarlar ve esnaflar gelirlerdi. Burada günlük sorunlar tartışılır, çözülmesi gereken konular ele alınır. Kahvehanelerde gecenin geç saatlerine kadar koyu sohbetler yapılırdı. Erbil’in ana merkezi olan Erbil Çarşısındaki geleneksel çayxaneleri (kahvehaneleri), Erbillilere

ve Erbil'e dışarıdan gelenlere hala hizmet vermektedir. Bu kahvehaneler “*Meçko Çayxanası*, (F 27, F 28) *Kardaran Çayxanası* ve *Faruk Çayxanası*’dır. Bu kahvehanelerin geçmişi 1950’li yıllara kadar uzanmaktadır (Murad, 2007: 37-39).

Erbil şehrinin zengin ve varlıklı kişilerince kurulan divanhaneler, geçmişte halkın toplandığı, sohbetler yaptığı, şiirler okuduğu, hikâye ve masallar anlattığı, memleket dışından gelen misafirleri ağırladığı, yiyecek ve içecek ikram ettiği, fakir fukaraya yardım ettiği yerler olmuştur. Buralarda Ramazan ayı boyunca iftar yemekleri verilmiş, teravîh namazları kılınmıştır. Reşat Muftî, Sanan Ahmet Kasap Ağa, Çelebi ailesinden Ferit Çelebi, İhsan Doğramacı divanhaneleri Erbil’deki Türkmenlere ait en ünlü divanhanelerdir. Bu divanhaneler, günümüzde de geleneksel kültüre bağlı bir şekilde Erbil halkına hizmet vermeye devam etmektedir.

Şehirde otel olmadığı için Erbil dışından gelen misafirler eskiden Kale’deki hanlarda kalırlardı. Erbil dışından gelenler Saray Mahallesinde Şeyh Cemil Efendi Ailesi, Hacı Kasım Yakubi Ailesi, Dabağ (Ayakkabıcı) Ailesi, Çelebi Ailesi ve Doğramacı Ailesinin evinde misafir olarak kalırlardı (Behali,1991: 20).

Evlerde banyo ya da hamam olmadığı için eskiden haftada bir ya da iki kez kadınlar ve erkekler ayrı ayrı hamama giderlerdi. Hamamların en ünlüsü, Kale Hamamı idi (F 29). Kale Hamamı, halen eski halini korumakta olup UNESCO tarafından Somut Olmayan Kültürel Miras kapsamına alınmıştır. Kadınlar gittikleri hamamlarda türkû, mani ve hoyrat söylerlerdi. Geçmişin bu güzel hamam kültürü, günümüzde yok olmuştur. Sadece yaşlı insanların belleklerinde güzel anılar olarak kalmışlardır. (Al-Haydari, Ty: 35).

7. Erbil Bölgesinin Yazı ve Konuşma Dili

Şive ve ağız farklılıkları, diğer bütün bölgelerde olduğu gibi, Irak halkının yaşadığı bölgelerde de görülmektedir. Dil, kültürün ana belirleyicilerinden biri olmasının yanı sıra o dili konuşup yazan milletlerin geçmişlerini eskiliğini de gözler önüne serer (Kocaman, 1996: 46).

7.1. Yazı Dili

Erbil Türkmenleri, Osmanlı Devleti'nden ayrıldıklarından bu yana, Osmanlı döneminde olduğu gibi, Türkiye Türkçesini yazı dili olarak kullanmaktadırlar. Türkiye Türkçesiyle Irak'ın Erbil bölgesinde kullanılan Türkçe arasındaki biricik farklılık, Türkiye Türkleri latin harflerini kullanırken Erbil'deki Türkmenlerin Arap alfabesini kullanmalarıdır (Zülfikar, 2003: 227).

Osmanlı egemenliğinin bitişinden sonra Erbil'deki resmi dil değiştirilmiştir. Resmi yazışmalar ve eğitim-öğretim Arap diliyle yapılmaya başlamıştır. 1990'ların başında Bağdat yönetiminden ayrılarak Kuzey Irak olarak adlandırılan Erbil bölgesi, kendine ait özel yöntemlerle yönetilmeye başlamıştır. Bu tarihten sonra resmi dil ve eğitim-öğretim dili Arapça ve Kürtçe olmuştur. Erbil'de 1995'te Türkmen okulları da açılmaya başlamıştır. Doğu İlk Okulu, Selçuk, Atabek, Oğuzhan adlı bu okullarda eğitim Türkçe, Arapça ve Kürtçe yapılmaktadır.

7.2. Konuşma Dili

Erbil Türkçesi, Oğuz grubuna ait bir Türkçedir. Çalışmanın tarihçe kısmında belirttiğimiz gibi Osmanlı hakimiyeti döneminde Erbil nüfusunun büyük bir kısmı Türkmenlerden oluşuyordu. Erbil Türkmenlerin Türkçesi, Batı Türkçesinin doğu sahasındaki (Azerbaycan Türkçesi) lehçeler grubuna girmektedir. Azeri Türkçesi (Doğu Oğuz) dil coğrafyasına bazı Güneydoğu Anadolu ağızları, Güney Kafkasya ve Kafkas Azerbaycan'ı, İran Azerbaycan'ı ve kısmen Suriye Türkleri girmektedir (Bayatlı, 20017: 22).

Türkmen ağızları biri bütün olarak değerlendirildiğinde Türkmence (Irak Türkmen Türkçesi), coğrafi ve politik özelliklerine bağlı olarak Arapça ve Farsça kelimelerin fazlaca yer aldığı bir Türkçedir. Türkmence, Batı Türkçesinin doğu grubunda yer alan Azerbaycan Türkçesine dayanmaktadır (Hürmüzlü, 2003: 15-16). Kürt nüfusunun yoğun olduğu şehirlerdeki Türkmenlerin konuştuğu Türkçe, Farsçadan etkilenmiştir. Arap nüfusunun kalabalık olduğu şehirlerde ise Türkmenlerin konuştuğu Türkçe, Arapçadan etkilenmiştir.

Genel anlamda bir bütünlük arz eden Irak Türkmencesi şehir, ilçe, nahiye, köy ve hatta mahalleler arasında bazı farklılıklar göstermektedir. Bu farklılıklar, tarih boyunca Irak’a göç etmiş çeşitli Türk boylarından kaynaklanmaktadır.

Irak Türkmenlerinin konuşma dili, Türkiye Türkçesinden bazı yönleriyle ayrılmaktadır. Geçmiş dönemlerde Irak Türkmen folkloru hakkında hazırlanan çalışmalarda (kitap ve makalelerde) yer alan folklor metinlerine bakıldığında bu metinlerin Türkiye Türkçesi ya da Irak Türkmen Türkçesiyle yazılmadıkları görülür. Irak Türkmen Türkçesinin bütün ağız özelliklerini ifade edebilecek bir Latin alfabesi de kullanılmamıştır. Türkiye Türkçesinin yazımında kullanılan harfler de Irak Türkmen Türkçesinin yazımı için yeterli değildir. Bu nedenle halk ağzından derlenen metinleri dil ya da ağız özelliklerini tam olarak gösterir bir şekilde yazıya geçirmek oldukça zordur. Bu zorluğu aşabilmek için Azerbaycan’da yapıldığı gibi Irak Türkmen Türkçesinin bütün ağız özelliklerini yansıtan bir Latin alfabesinin hazırlanması gerekmektedir (Bayatlı, 20017: 23-33).

Osmanlı Devleti’nden ayrıldıktan sonra Erbil Türkmenlerinin konuşma dili de yazı dili gibi değişmiş, içine Arap ve Kürt dillerinden pek çok unsur girmiştir. Günümüzde Erbil bölgesinde yaşayan her bir etnik grup kendisine ait dille konuşmaktadır.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FOLKLOR BAĞLAMINDA TOPLUMSAL CİNSİYETİN İNŞASI

3.1. Kültürleme ve Kız Çocuğu Yetiştirmede Kadınların Rolü

Geleneksel toplumlar için toplumsal düzenin sürdürülmesi, toplumun sürekliliği için yaşamsal bir öneme sahiptir. Toplum içi ilişkiler ağı, tıpkı insan bedenindeki organlar gibi işlevseldirler ve toplumun varlığını normal bir şekilde sürdürmesini sağlar. Toplumlar, bireylere toplumsal kuralları ve yasakları geleneksel aktarım vasıtalarıyla öğretirler, bu kurallar ve yasaklar da toplumsal rollerin oluşmasına etki ederler. Toplumlar, bireylerden bu kurallarla yasakların benimsenen rollerin icrası üzerinden icra etmelerini beklerler (Aça vd, 2019: 10).

Bireylerin değerleri, kuralları, yasakları ve davranış kalıplarını öğrenmeye ve icra etmeye başladıkları ilk yer, aile ortamıdır. Ebeveynlerin sorumlulukları çocuklarını sadece beslemek, büyütmek ve korumakla sınırlı değildir. Onları bir yandan hayata hazırlarlarken bir yandan da topluma hazırlarlar. Aile ortamlarında kültürleme süreçlerinde başta anne kimliğiyle kadınların daha fazla öne çıktıkları görülmektedir. Aile ortamında başlayan bu kültürleme sürecinde çocuk, söz konusu şeyleri öğrenirken aynı zamanda cinsel kimliğini de öğrenmeye ya da benimsemeye başlar.

Erbil bölgesinde geçmişten günümüze kadar kız çocuklarının kültürleme ve yetiştirme süreçlerinde en çok kadınlar sorumluluk üstlenmişlerdir. Eski kadınlarla güümüzdeki kadınlar arasında yakın döneme kadar büyük oranla farklılıklar olmuştur. Yirmi yıl öncesine kadar kadınlar gelenek göreneklerine bağlı olup, zamanlarının çoğunu severek çocukların yetiştirmesine ve evlendirmesine adanmışlardır. Fakat bu gelenek ve görenek kadınlara iyi yönde katkı sağlamıştır. Bu yüzden eskiden boşanma olayları günümüze göre ya hiç yoktu ya da yüzde biri aşmazdı. Bu da eski kadınların evde erkeklerine karşı daha çok saygılı ve uyumlu olduklarından kaynaklanmıştır.³ Bu bağlamda eski dönemde çocuk doğurmakta hiç

³ Yukardaki ifade de bölgede kadınların erkekler tarafından ezik bir gözle bakıldığı değil, eskiden iki cinsiyet arasındaki ilişkiler daha çok örf – adet gelenek göreneklere bağlı bir şekilde uygulanmıştır.

bir korunma yöntemi olmadığı için her kadın yaklaşık 8-10 tane çocuk doğururdu. Zahide Asaafi (K.K. 11), bölgedeki kız ve erkek çocuklarla ilgili algı hakkında şu bilgileri vermiştir: *“Genel olarak kadın evlendikten sonra hayatta tek önemli işlevi çocuk doğurmaktır. Özellikle de erkek çocuğu doğurmaktır. Bu bağlamda baba ocağının devamını sürdürmek için daha çok erkek çocuğu tercih edilmiştir. Bu yüzden günümüzde de erkek çocuğu ile ilgili görüşler hala aynıdır. Bu nedenle kadınlar erkek çocuğu doğurana kadar devam etmek zorundadır. Erkek çocuğu doğurmayan kadınları kaynanaları küçümserler. Bazen oğullarına “Git başka bir arvatla evlen, bu arvatan xer (hayr) gelmez)” derler. Ayrıca eskiden bölgede erkek çocuğu doğurmayan kadınlar boşanmışlardır. Kırsal bölgelerde ise kız çocuğu doğurma isteği yoktur, hep oğlan doğurma isteği yüksek olmuştur. Bunun da nedeni ise kızların büyüdükları zaman evlenip koca evlerine gitmeleri, erkek çocukların ise baba evinde kalıp hem anne ve babalarına bakmaları hem de ocağın devam etmesini sağlamalarıdır.”*

Bu konuyla ilgili detaylı bilgiye, *“Hayatın Geçiş Dönemlerinde Kadın (Doğum)”* başlığı altında yer verilmiştir.

Saha çalışması sırasında gerçekleşen görüşmelerde bölgede kadınların çoğu hiç bir zaman cinsiyet ayırımı yapmadıklarını kız ve erkek çocuklara aynı gözle baktıklarını belirtmişlerdir. Fakat her zaman olduğu gibi baba ocağının devamını erkekler tarafından sürdürüldüğü için ve mirastan pay aldıkları için yine de erkek çocuk daha çok tercih edilmiştir. Günümüzde ise bu durum değişmeye uğramış, artık kız çocuklar da mirastan yararlanmaya başlamışlar, erkek çocuğa iki pay sağlanırken; kız çocuklara bir pay hakkı verilmiştir (K. K. 72, K. K. 31, K. K. 19, K. K. 11, K. K. 1, K. K. 10).

Bölgede eskiden kız çocukları ergenlik çağına vardıkları zaman kendilerine anneleri tarafından evlilikle ilgili bütün aşamalar anlatılırdı. İleride evlenip kocasına saygıda kusur etmemesi için öğütler verilirdi. Bu yüzden geçmişteki aile temeli günümüze göre daha sağlamdı. Kız çocukları evlenmeden önce koca evinde nasıl davranacaklarını annelerinden öğrenip uygulandıkları için, gelecekte daha mutlu ve

gelenek ve görenekleri uygulayarak o dönemki erkek- kadın arasındaki ilişkilerin günümüze göre daha sınırlı olduğu anlamına gelmektedir

sağlam bir aile kurmayı başaramışlardır. Bu durum aynı zamanda kadının kocasına ihanet etmemesine ve şerefine halel getirmemesine büyük katkı sağlamıştır.

Fakat günümüzde kadınlar, ekonomik durumundan dolayı eve maddi destekte bulunmak için çalışmak zorunda kalmışlardır. Bu durum, onların eskiye göre daha özgür ve rahat davranmalarına neden olmuştur. Daha rahat ve özgür olduklarının en önemli göstergelerinden biri, iş ya da meslek icabı geç saatlere kadar ev dışında kalabilmeleridir. Kadınlar çalışıp para kazandıkları için erkeklere eskisi kadar muhtaç kalmamaktadırlar. Şerzat Şehani'nin (K.K. 72) görüşüne göre, *“kadınların çalışmalarının ve eve maddi yönden yardımcı olmalarının hem olumlu hem olumsuz etkileri olmuştur. Olumlu yönü, bilindiği gibi aileye maddi yönden desteklemek olmalarıdır. Olumsuz yönü ise kadının evde saatlerce bulunmamasının ailenin içyapısını düzensiz hale getirmesi ve çocukların yetiştirilmesinde yetersiz kalmalarıdır. Günümüzde teknolojinin gelişmesi ve instagram, facebook gibi medya araçlarının çoğalmasıyla kadınlar, daha çok yabancı kültürlerin etkisi altına girmişlerdir. Yabancı kültürlerin kadınlar üzerindeki etkileri hem olumlu hem olumsuz yönden olmuştur”*.

Bölgede geçmişte, erkek ve kız çocuklar yaşları geçmeden evlendirilmek istenirdi. Bu anlayış şehirlerde devam etmese de kırsal bölgelerde hala devam etmektedir. Türkmen ailesinde anne evin direğidir ve bütün sorumlulukları taşır. Aile içinde kız çocukların en mahrem konuları bile sadece annenin bilgisi dahilinde olmuştur. Kızlar her türlü sıkıntılarını annelerine anlatmışlardır. Erkek çocuklar da sıkıntılarını ve özel hayatlarıyla ilgili bütün soruları babalarına değil, annelerine anlatmışlardır. Eskiden anneler çocukların sorunlarını gerekli gördükleri takdirde çocukların babalarına bildirirlerdi. Evin babası da çocuklarla ilgili özel konuları eşiyle konuşup çözerdi. Elbette bazı durumlarda evin bütün bireylerinin haberi olurdu. Bu durumlarda sorunlara birlikte çözüm bulmaya çalışırlardı. Aile, bölgede her zaman saygı duyulan kutsal bir kurum olmuştur. Türkmen toplumunun geleneğinde de önemli bir yere sahip olan ailenin direği anneler olmuştur.

Saatçi'ye göre, *“çok eşlilik ve hele hele boşanmalar, eskiden bölgede özellikle Türkmen toplumunda makbul olmayan ve hoş görülmeyen hususiyetler olmuştur. Bu geleneğin bir toplum baskısı olarak aile üzerinde olumlu etkileri vardır. Boşanmış duruma düşmek hem erkek, hem kadın için doğrusu istenmeyen ve sıkıntı yaratan*

durumlardır. Bu bakımdan aile içinde karı-koca arasında baş gösteren ufak tefek meseleler, büyütülmeden ve daha fazla incitici ve kırıci düzeye gelmeden kadınlar her zaman büyüklük gösterip ailelerinin dağılmaması için sorunları çözmeye gayret göstermişlerdir. Bazen aile büyükleri ve deneyimli kişilerden de öğütler alarak aile içerisindeki sorunları çözüp yuvanın mutluluğuna ve masum çocukların üzülmemesine büyük destekleri olmuştur” (Saatçi, 2008: 4).

Eski Kale sakinlerinden Bayan Mecit Bakal'ın (K.K. 2) aktardığı bilgilere göre, Erbil toplumunda eskiden aile hayatı günümüze göre daha güçlü ve sağlam temeller üzerinde kurulmuştur. Anne ve babanın saygınlığı, çocukların aile terbiyesi, mahalle içindeki ailelerin birbirlerine karşı olan dostlukları ve saygıları ileri düzeydeydi. Erbil Türkmenlerinin yaşadıkları şehir, kasaba ve köylerde bütün bir mahalle veya tek bir köy bile, sanki bir aileymiş gibi birbirine bağlıydılar. Bu durum ailede yetişen kız çocukların geleceğe sağlam bir şekilde hazır olmalarına yardımcı olmuştur.

Yorumlardan ve ifadelerden yola çıkarak geçmişe baktığımızda kadınların tarihsel süreçte erkeklere göre daha fazla mahrumiyet yaşadıklarını söyleyebiliriz. İslam dini kadınlar erkek arasında bir ayrıl yapmamıştır. Her iki cinsiyet de Tanrı'nın buyruklarına eşit derece muhatap olmuştur. Bu bağlamda kadının konumu, haklar ve sorumluluklar açısından erkeğin konumundan farklı değildir. Ailenin merkezinde yer alan kadın, kız çocukların kültürlemeleri ve yetiştirilmeleri süreçlerinde büyük rol üstlenmişler, kocalarıyla çocuklarını bir arada tutan önemli bir figür olmuşlardır. Aile görevi dışında eskiden Erbil kadınları ilim irfan, medeniyet ve kültür hayatında da derin izler bırakmışlardır. Ortak kültür mirasının temelini oluşturmada da büyük eserler bırakmışlardır. Örnek olarak cami, okul, külliye ve hastaneler yaptırarak isimlerini kıyamete kadar hayırla yad edilmesini sağlamışlardır.

3.1.1.Kız Çocuklarının Oynadıkları Geleneksel Çocuk Oyunları

Bireyler, toplum içerisinde çocukluktan başlayıp ergenlik çağına varıncaya kadar kendilerine bir kimlik oluştururlar. Bireyin kimliğinin oluşumunda etkili olan

unsurlardan birisi de oyundur. Oyun oynamak, sadece çocukların hoşça vakit geçirmelerine katkıda bulunmamıştır. Oyun aynı zamanda çocuğun fiziksel ve zihinsel gelişimine de katkıda bulunmuştur.

Boratav'a göre oyun, çocuğun yemek yemesinin, uyumasının, okuldaki ve evdeki ders saatlerinin dışındaki bütün vaktini içine alır. Çocukların arkadaşıyla itişip kakışmaları, tek başlarına bahçenin bir başından diğer başına koşmaları, merdiven tırabzanlarından kaymaları birer “oyun”dur. Çocuk oyunları, geniş anlamıyla çocuk psikolojisinin kapsamına girer (Boratav, 2016: 267).

Oyun oynama hareketinin meydana gelmesinde yine önemli hususlardan biri de oyunda kullanılan araçlardır. Oyun araçları içerisinde çocuklar için başta gelen oyuncaklar olmuştur. Bu yüzden oyundan konu açıldığı zaman mutlaka oyuncağın da oyunla birlikte ele alınması gerekmektedir. Kimi oyunlarla oyuncaklar, toplumsal cinsiyet rolleri kapsamında kız ve erkek çocuklar arasında her hangi bir cinsiyet ayırımına yol açmamakla birlikte, kızların statü ve rollerine uygun oyun ve oyuncakların olduğu da tespit edilmiştir. Bu durumun özellikle Erbil il merkezine bağlı ilçe, kasaba ve köy gibi küçük yerleşim yerlerinde şehirde yaşayan kesimlere göre daha belirgin olduğu, ergenlik döneminden önce de oyunda cinsiyet ayırımının gözetildiği tespit edilmiştir. Kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre kız çocukların ergenlik çağına girmeden önce ne olursa olsun göz önünden ayırmamaları gerekmiştir. Bahirke ilçesinden alınan bilgilere göre bir kız çocuğunun bebeklikten başlayarak orta yaşlarına gelene kadar oturmasına, kalkmasına, kıyafetine ve konuşmalarına dikkat edilir. Aynı zamanda bir kız çocuğunun erkek gibi hareket ettiğinde toplum içinde rahatça dolaşabildiğine dikkat çekilmiştir. Bu bağlamda Erbil il merkezine bağlı birçok yerleşim yerinde çoğu zaman kız ve erkek çocukların ergenlik döneminden önce cinsiyet ayırımı gözetmeden gece gündüz bir arada oynadıkları da tespit edilmiştir.

Erbil bölgesinde kız ve erkek çocuklar, ergenlik dönemine kadar sokakta cinsiyet ayırımı yapmadan birlikte oyun oynayabilmişlerdir. Bu bağlamda aileler, ergenlik döneminden itibaren kız çocuklarını erkek çocuklardan ayırarak sokak yerine kız kıza evde oyun oynamalarını tercih etmişlerdir. Kız çocukları çocukluktan ergenlik dönemine geçiş yapmalarına rağmen oyun oynamaya devam etmişlerdir.

Oynadıkları oyun çeşitleri önceki döneme göre farklılık göstermekle birlikte oyun oynadıkları kişiler hemcinsleri olmuştur.

Bölgede oynanan “yev yevani” (ev kurmak, ev ev oyunu) (F 30), “bez bebek”, “oyuncak bebeklere kıyafet dikmek” (F 31), “beş taş atma”, Hana Hana (Şilik) Oyunu” (F 32), “çizelgeye taş atmak”, “ete bacı – emme bacı oyunu” gibi oyunlar sadece kız çocuklara özel oyunlar iken “üzük saklam”, “gazoz kapağı (yedi sifon) oyunu”, “çuvala girme”, “ip atlama” (F 33), “pelikani oyunu” (F 34), “kala kala oyunu”, “göz yumma” “saklambaç” (F 35), “ring oyun”, “helahop”, “stop stop” “ene pene”, “duxtör (doktor)”, “gelin küreken (güvey) oyunu”, “Pissig (kedi) ve Sıçan (fare) Oyunu” gibi oyunlarda genellikle sokakta cinsiyet ayrımı yapılmadan kızlı erkekli bir şekilde oynanan oyunlar olmuştur.

Erbil bölgesinde eskiden sadece kız çocukların oynadıkları oyunlardan biri de “muncuk (boncuk) oyunu”dur. Kızlar tarafından oynanan bu oyun, toprak bir alanda oynanır. 2, 3 ya da 4 kişi tarafından oynanır. Oyuncular, toprağa boncuk kümesi gömerler ve kendi aralarında bir kura çekerler. Kurayı kazanan oyuncu, istediği kümeyi seçme hakkını elde eder. Seçilen kümedeki boncuklar kurayı kazananın olur. Kümesi boş çıkan ya da boş kalan oyuncu, bir sonraki turda, ikinci bir boncuk ile oyuna başlar. Eğer çocuklardan biri hile yaparsa, diğer “Allah hileliye vermez” diyerek hile yaptığını anlar. Oyuna sırayla bu şekilde devam edilir (Abdülmecit, 2011: 67). Kız çocukların oynadıkları diğer bir oyun ise “helahop” oyunudur. Bu oyun, 8-13 yaş aralığındaki kız çocuklarca oynanır. Çocuklar, geniş plastik çemberleri bellerinde çevirmeye çalışırlar. Çemberi en çok çeviren oyunun çocuk oyunun kazananı sayılır (K.K. 10).

Kız çocukların en çok oynadıkları oyunlardan biri de “ete bacı- emme bacı” oyunudur. “Ev ev oyunu”na benzese de aralarında farklılıklar vardır. Bu oyun genellikle 7-12 yaş aralığındaki kızlar tarafından oynanır. Kimi zaman büyük kız bir anneyi, diğerleri de bir kız çocuğunu taklit ederler. Çocuklar genellikle iki gruba ayrılıp iki ev oluştururlar. Evleri kurup birbirlerine misafirlğe giderler. Çocukların yanında küçük tencere, çaydanlık gibi oyuncaklar bulunur. Bu oyuncaklar yoksa küçük karton ve kutulardan tencere, tava, tabak, çaydanlık gibi ev eşyaları yaparlar. Gelen misafirlerine ikramlar hazırlayıp ikram ederler. Kız çocuklar, bu oyunu oynarken anneleri taklit ederek dedidoku da yaparlar. Oyun, genellikle yemek

hazırlama üzerine kurulur. Çocuklar sıkılana kadar oyuna devam ederler. Oyun sırasında aşağıdaki tekerleme de söylenir:

Pıçı pıçı pıçağçı (pıçak)
İgne [ğ] yiğdid (topladım) mullamçı (için)
Mullam meni oxuttu (okuttu)
Sarı saçım toxuttu [h]

Sarı saçım elimde
İpek yağlığ belimde
İpek yağlığ su çeker
Döner havuza töker

Emmim qızı [k] Xedice [h]
Meni yolladı saca
Bilseydim getmeziydim
Enwara [v] girmeziydim
Enwarlar [v] benim olsun

Duşman qurbanım [k] olsun (Abdülmecit, 2011: 68-69).

Ayrıca bölgede eskiden kız çocukların en çok gündüz vakti oynadıkları oyun çeşitlerinden biri de “hana hana (şilik)” oyunudur. “Oyun, 8-13 yaş aralığındaki kızlarca oynanır. İki ya da ikiden çok çocukça oynanan oyunda ilk olarak yerden bir taş alıp ıslatırlar. Çocukların biri taşın ıslak yüzünü, diğeri ise kuru yüzünü seçtikten sonra havaya atılır. Böylece oyuna başlayacak çocuk belirlenir. Ardından yere bir dörtgen çizilir. Dörtgenin içi dörde bölünecek şekilde çizilir. Her bir dört bölüme birden dörde kadar bir rakam yazılır. Oyunun başlayabilmesi için çocuklardan biri usta olarak seçilir, ardından da oyuna geçilir. Dörtgenin dışındaki çocuk, eline bir çim taş alır ve Şilik’e doğru atar. Attığı taş hangi parça iöinde durursa oyun oradan başlar. Oyuncu tek ayak üzerinde durarak tek ayağıyla çim taşı çizilen dörtgene doğru sürer. Oyuncunun ayağı yatay bir çizgi üzerine düşerse oyunu kaybetmiş olur. Her dörtgeni yatay çizgi üzerinde durmadan geçen oyuncu oyunu kazanır. Ardından sıra diğer oyuncuya gelir. Oyun bu şekilde devam eder.” (K.K. 11, K.K. 36, K.K. 47, K.K. 48, K.K. 69).

Ayrıca bölgede kız çocukların ninni ve türkü içeren oyunları da oynadıkları tespit edilmiştir. Bu oyunlardan biri, “ev ev” oyunudur. Oyun, 7-13 yaş aralığındaki kızlar tarafından sokaklarda ve evlerin önünde oynanır. Taş ve kerpiç parçaları kullanılarak yere bir ev sınırı çizilir. Çizilen evin içine bir beşik, beşiğin içine bir oyuncak bebek koyulur. Çocuklar, beşiği sallayarak şu ninnileri söylerler:

Leyle ederem yatasan

Konca güle batasan

Leylev ederem daim

Uygun olsun mülayim

Leyle balam leyle (Abdölmecit, 2011: 55-56)

Ev ev oyununda çocuklar ninnileri söylerken evdeki en küçük kardeşlerinin isimlerini söylemektedirler. Ayrıca oyuncak bebeklerle yemek yiyip annelerini taklit ederler. Böyle yaparak ev hayatını canlandırmaktadırlar.

Bölgede çocuklar tarafından oynanan ve türkü içeren oyunlardan biri de “Gelin Küreken (Güvey) Oyunu”dur. Oyun, kızlı erkekli oynanır. “Oyun, 6-10 yaş aralığındaki arasındaki kız ve erkek çocuklarca oynanır. Oyunda çocuklar çevrelerinde görüp yaşadıkları olayları canlandırmaya çalışırlar. Bir araya toplanan birkaç çocuk sokakta buldukları taş ve kerpiçleri bir araya getirip bir ev şekli çizerler. Evi çizdikten sonra aralarındaki en güzel kızı gelin, bir erkeği de damat olarak seçip yan yana oturturlar. Renkli tüllerle gelinin yüzünü örterler. Diğer çocuklar gelinle damadın çevresine toplanıp bildikleri mani ve türkülerini söylerler. Bu sırada birkaç çocuk, küçük tencerelerle toy (düğün) yemekleri hazırlarlar. Oyun, türküler eşliğinde devam eder.” (K.K. 11), (Abdölmecit, 2011: 57).

Çocukların oyun sırasında söyledikleri türkülerden biri, Ata Terzibaşı’nın “Elinde Ayağında Acam Hınası” adlı türküsüdür:

“Elinde ayağında acem kınası,

Gidip gelin getirsin.. (güveyin ismi söylerler)..... nenesi” (K.K. 11).

Bölgede eskiden özellikle Kale sokaklarında cinsiyet ayrımı yapılmadan kızlı erkekli birlikte oynanan oyunlar olduğunu da tespit etmiştik. Bu oyunların başında “Pissig (kedi) ve Sıçan (fare)”, gelmektedir. “Oyun, kız ve erkek çocuklarca oynanabilir. Oyuncu sayısının çokluğu, oyunun güzelliğini ve eğlencesini artırır. Çocuklar el ele tutmuş bir şekilde yuvarlak halka oluşturup otururlar. Oyunculardan

biri kedi olarak seçilir. Oyun başlar ve kedi elinde bir mendille halkanın etrafında dönüp dolaşır. Çocuk, mendili hangi çocuğun başının üstüne bırakırsa o çocuk kalkıp kedi olur. Bu sefer önceden kedi olan oyuncu fare olur. Kedi de farenin peşinden koşar. Fare olan çocuk hemen kedi olan çocuğun yerine oturmazsa sürekli dönüp dolaşmak zorunda kalır. Eğer oturabilirse kovalnmaktan kurtulur, kedi olan çocuk dönüp dolaşmaya başlar. Çünkü elindeki mendili birinin başına koymak zorundadır. Oyun böylece devam eder gider.”

Kızlı erkekli oynanan diğer bir oyun ise, “Uç Legleg Hawada” (havadan) oyunudur. Oyun, bir çeşit tekerleme oyunudur. Kız ve erkek çocuklar birlikte oynayabilirler. Çocuklar, göç eden leylekleri gördüklerinde şu tekerlemeyi hep bir ağızdan söylerler:

“Legleg legleg hawada [v]

Yumurtası tawada [v]

Sakız werrem [v] çeynemez

Götüne çallam oynamaz” (Abdülmecit, 2011: 73-79).

Evelleme Develleme oyunu ise, 7-11 yaş aralığındaki kız ve erkek çocuklarca oynanır. Birkaç çocuk toplanıp yanyana sırayla oturarak ayaklarını uzatırlar. Çocuklardan en büyük olanı usta olarak seçilir. Usta çocuk aşağıdaki tekerlemeyi söyler. Söylediği tekerleme hangi ayak üzerinde durursa, o çocuk ayağını geri çeker. Tekerleme son çocuğa kadar yinelenir. En son çocuğun ayağına ulaşıldığında o çocuk karnın üstüne yatar. Tekerleme şudur:

Eveleme develleme

İğne iğne ucu düğme

Koz ağacı

Kotur geçi

Yerine yürüne

Su içer kurtuna.

Oyun bu şekilde devam eder gider (Abdülmecit, 2011: 51).

Ayrıca eskiden bölgede Ramazan gecelerinde kızlı erkekli olarak oynanan “üzük saxlama” (*yüzük saklama*) adlı bir oyunun daha olduğu tespit edilmiştir. Genelde erkekler tarafından oynanan bir oyun olup kızlı erkekli de oynanabilmektedir. “*Ramazan gecelerinde oynanan oyunda, sayısı dörtten fazla olan*

çocuklar eşit sayıda iki gruba ayrılır. Her gruba bir hakem belirlenir. Hakemler kendi aralarında kura çekerler. Kura, bir yüzüğün avuçlardan birinde saklanıp “hangisindedir?” diye sorulmasında oluşmaktadır. Hakemlerden biri yüzüğü saklayıp “hangisindedir?” diye sorar, karşıdaki yüzüğün bulunduğu eli seçerse oyuna onun grubu başlar; seçemezse diğer grup başlar. Yüzük kazanan grupta kalır. Çocuklar sıraya dizilirler. Grubun hakemiyle yardımcısının elinde bir çarşaf olur, dizilen çocuklar ellerini arkalarında tutarlar. Hakem yüzüğü sırayla çocukların ellerine dokundurur ve içlerinden birinin eline bırakır. Bu sırada yardımcı, çocukları çarşafı gizler. En son çocuğun eline dokunuca hakem “tamam” deyip oturur ve gruptaki diğer çocuklar gibi ellerini kapatır. Diğer grubun hakemi ya da hekemin seçtiği çocuk ayağa kalkıp yüzüğü bulmaya çalışır. Gittiği çocuğun elini işaret edip ya da eline vurup “kır” ya da “otur” der. Kır dediğinde çocuk tek elini, otur dediğinde iki elini birden açar. Yüzük o çocukta değilse diğer çocukların ellerine de bakar. Eğer yüzük “kır” ya da “otur” dediği çocuğun elindeyse yüzüğü saklayan çocuk ayağa kalkıp bağırarak yüzüğü gösterir. Böylece yüzüğü saklayan grup oyunu kazanır, alkışlayarak türkü söylemeye başlarlar. Kazanan grup bir puan kazanmış olur.

Hakem çocuk karşı takımdaki çocuğa elini tutarak “ver” ya da “burada” derse ve yüzük o çocukta çıkarsa yüzük o takıma geçer. Böylece karşı takımın yaptıklarını yapmaya hak kazanırlar. Karşı takım da yüzüğü bulduğu için alkışlayıp türkü söyler. Eğer yüzük “ver” ya da “burada” deyip işaret ettiği elde çıkmazsa, elinde yüzük olan çocuk bağırarak ayağa kalkar ve onun grubu kazanmış olur.

Gruplardaki çocuklar kalabalıkça aralarında para toplayarak bir tepsi baklava alırlar ve kazanan grup o baklavayı kazanmaya da hak kazanmış olur.” (K.K. 13, K.K. 14, K.K. 76, K.K. 78). Bu oyun sırasında söylenen türkülerden biri şöyledir:

Bu bağda dolanisan
Derdiu [v] mene demisen
Etrafu dolu gülden
Bir gül mene uermisen [v]
Mene bahan [k] gözüve (gözüne)
Çoh [k] sürmeler çekibsen

Euim [v] yihen [k] gözüue
Eliwden (elinden) içtim bade
Ümrüm olsun ziyade
Allaha çoh [k] yaluardım [v]
Salmasın seni yade (Abdülmecit, 2011: 80).

Bölgede geçmişte kızlı erkekli bir şekilde en çok oynanan oyunlardan biri de “Duxtor Duxtor” oyunudur: “Oyun kızlı erkekli bir grup çocuk tarafından oynanır. Oyunda, küçük bir hastane canlandırılır. Çocuklardan biri hasta olurken diğerleri de doktor, hemşire ve eczacı vs. olurlar. Hastayı söylediği rahatsızlığına göre muayene edip tedavi etmeye çalışırlar. Doktorda streteskop, hemşirede şırınga gibi aletler olur. Muayenden sonar ilaç almak için eczacı rolünü oynayan çocuğun yanına gidilir. Oyun süresi çocukların isteğine göre değişir” (K.K. 42).

Bölgede geçmişten bu yana hala çocuklar, özellikle kız çocuklar tarafından oynanan oyunlar arasında “Çömçe Gelin” ya da “Çömçeli Gelin” oyunu da yer almaktadır. Bu oyun Anadolu’nun muhtelif bölgelerinde “Köse Gelin, Godu Godu”, “bodi”, “bodi bostan”, “gode”, “gode gode”, “göde göde”, “gelin”, “gelin göç”, “çomça”, “kadın”, “çalı gezme”, “çulla kadın”, “kepçe kadın”, “çulla kepcecik” gibi adlarla bilinen bir yağmur duası oyunudur (Kalafat ve Bayatlı, 2011, 222). Çömçeli gelin oyunu, yağmur yağmadığı zamanlarda bir grup çocuk tarafından bir tören havasında icra edilir. Bu tören, bölgede, çoğunlukla 7-12 yaş aralığındaki çocuklar, özellikle kız çocuklarca icra edilir. Büyük bir çömçe (kepçe), beyaz bir kumaşa sarılır. Baş kısmına kömür ya da bakır kazan isiyle göz, ağız, burun çizilir. Böylece çömçe (kepçe) bir kavurçağa (oyuncak) yani kuklaya dönüştürülür (F 36). Katılımcılar kavurçağın ipinden tutarak bebek oynatır gibi oynatırlar, civardaki sokaklarla mahalleri dolaşırlar (F 37, F 38). Dolaşırken de hep bir ağızdan özel bir nağmeyşe şu şiirleri söylerler:

Alla (h) bir yağış ele (eyle)
Dam duvarı yaş ele
Paşa (ağa) qızı [k] geçende
Babıcın/qundurasın [k] yaş ele
Veya
Çemle qız [k] aş istiri

Allah'tan yağış istiri
Açın ambar ağzını
Verin yağış payını
Verin xatun [h] ossın (olsun)
Vermeyeni qatır [k] ossın
Çemçe gelin ne ister
Allah'tan yağış ister
Xelem [h] eli Xemirde [h]
Bir tas dolun su ister (Terzibaşı, 1976: 308).

Veya
Çemle qızım [k] yağıştı
Her gelene bağıştı
Verenler xatun olsun
Açın xazne qapısını
Verin Allah borcunu (Nefitçi, s. 29)

Veya
Qız [k] helhele versin
Ver Alla'ım ver
Yağmurunan sel
Köpekli xarman [h]
Qoç [k] qoyun [k] qurban [k]
Hey çemçe çemçeleş
Çemçelem yağış ister
Dam duvarı yaş ister (Paşayev, 2011: 74).

Saha çalışması sırasında kaynak kişilerden derlenen bilgilere göre, eskiden Kale evlerinin avluları çocukların oyun alanı olarak kullanılmıştır. Kızlı erkekli çocukların *saklambaç* oyunu oynadıklarında çocuklar, genellikle büyük çınar ya da başka türden ağaçların olduğu yerlerde kendileri saklamaktadırlar. Bu oyun esnasında annelerin kız çocuklarına saklanırken erkeklerle birlikte çok تنها köşelere gitmemeleri konusunda uyardıklarını dikkat çekmiştir (K.K. 5).

Bulgulardan yola çıkarak kız çocukların oynadıkları oyunlar üzerinden ileriki dönemlerde sahip olacakları statülere ve bu statülere bağlı bir şekilde icra edecekleri

rollere hazırlandıklarını söyleyebiliriz. Kız çocukların, anne rolünü oynadıkları oyunlarda eski bez parçalarından elbiseler diktikleri, küçük yastıkları bir başörtüsüne sararak bebek yaptıkları, daha sonra da bu oyuncaklarla evcilik oyununu oynayarak tam bir anne taklidini yaptıkları görülmektedir ki bu da onları evlilik kurumuyla annelik rolüne hazırlamaktadır.

Eskiden kız çocuklar, çocukluk döneminden başlayarak erkeklerle sokakta rahat bir şekilde oyun oynarken ergenlik dönemine girdiklerinde bu davranışlarını değiştirmek zorunda kalırlardı. Bu dönemden sonra kız çocuklar, genç kızlık dönemlerinde sadece bayram yerlerinde, Nevruz, Ramazan, Kurban, Hıdırellez gibi bayramlarda diğer genç kızlarla oynayabilirlerdi. Bölgede eskiden bayram günlerinde genç kızların en büyük eğlence mekânları, “*leluç dibi*” (salıncak dibi) idi (F 39). Genç kızlar bu mekânda kurulan beşik salıncağa, ipli salıncağa (F 40) binerek vakit geçirirlerdi (K.K. 11, K.K. 56, K.K. 3, K.K. 10).

3.1.2. Kız ve Erkek Çocukların Eğitim-Öğretim Süreçleri

Erbil bölgesinde geçmişten beri eğitim öğretime ve okulların olmasına önem verilmemiştir. Fakat bunlara rağmen anne ve babalar, kız ve erkek çocukların eğitim görmeleri için çaba harcamışlardır. Anne ve babalar, okur- yazar olmamalarına rağmen çocukların gelecekte okur- yazar olmaları için çok uğraş vermişlerdir (F 41). Bu bağlamda bölgede eskiden yedi yaşındaki erkek çocuklar ilk eğitim-öğretimlerini (*mala*) cami hocalarından almışlardır. İlk eğitim-öğretim, İslam dinini öğretmek amacıyla Kur'an-ı Kerim'in okutulmasıyla başlamıştır.

Zahide Asaafi adlı kaynak kişinin verdiği bilgilere göre, eskiden Erbil bölgesinde özellikle Kale mahallesinde daha çok Türkmen aileleri yaşadığı için hocalar Kur'an-ı Kerim dersi dışında çocuklara hem Arap hem Osmanlı alfabesini de öğretmişlerdir. Çocukların bu alfabeyi öğrenme yöntemlerine “*Si Para*” adını vermişlerdir. *Si para* yöntemi, çocukların harflere hakim olmaları için her derste sadece beş harfi öğretilmesinden ibarettir. Hoca, çocuklara harfleri şu şekilde öğretirdi: Harfler üzerindeki “*fetha*” çizgisini” (üst çizgiyi) öğretmek için “*Alif zıbr a*”, *B harfi için “Bi zıbr be*”, “*kesra*” (alt çizgi) için “*Alif ziray*”, “*Ba zir bi*”, “*zama*”,

(“ۇ” işaretini) öğretmek için “*Aif beş u*”, “*Ba beş bu*”, “*Ta beş bu*”; noktalama işaretlerini öğretmek için ise, “*Be altında bir nokta, tada yox [k]*”, “*zal*” üstünde bir nokta “*Dal’de*” yox, “*z*” üstünde bir nokta “*R’de yox, C’im qarnında [k]* bir nokta “ح” (h) yox” vs. diye devam ederdi. Çocukların harfleri hafızalarında tutmaları ve daha kolay öğrenmeleri için hocalar harfleri hep bir ağızdan güzel bir ezgiyle telaffuz ederlerdi (K.K. 11).

Bölgede eskiden kız çocukların eğitimine erkek çocuklara nazaran çok daha dikkat ederlerdi. Kızlar eğitim süreçlerinde “*kadın mala*” (kadın hocalar) tarafından evde okutulurdu. Bölgede eskiden kız çocukları okutan yani Kur’an dersini öğreten en meşhur hocalar Mala Nur Sabah, Hlife Miroş, Mala Haco ve Mala Bahar idi.

Bölgede Osmanlı döneminde ve I. Dünya Savaşı öncesinde çocukların artık okulda eğitim ve öğretim görmeleri için ilkokul açılmaya başlamıştır. Fakat Erbil halkı, başta bu okulu eski gelenek göreneklerine uygun görmediği için çocuklarını, özellikle de kız çocuklarını okula göndermekten çekinmiştir. İlkokul “*Erbil Ula*” (Erbil birinci okul) adıyla açılmıştır. Bu okulun ilköğretim üyeleri Ahmet Naci, Abdullah Aziz, Rifet Bekir, Yunus Mustafa Hacı Kerim Efendi, Namık Efendi, Hekim Efendi, Selim Muhtar idi. Öğretmenler genellikle okula imam kıyafetiyle (cübbe ve başlığı ile) gelirlerdi. Erbil bölgesinde eskiden Yahudi ve Hristiyanların yaşadığı bölge de olduğu için okulda Müslüman öğretmenlerin yanı sıra Yahudi ve Hristiyan öğretmenler de bulunurdu. Yahudi öğretmenler Siyun Efendi, Vski Efendi Hristiyanlardan ise, Abdulahad Ağustin idi (F 42), (Asaafi, 2012: 51).

Kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre bölgede zamanla aileler çocuklarını okula göndermeye başlamıştır. Fakat bazı aileler kız çocuklarını okula göndermeyi ayıp gördüğü için kızlarının eğitimini evde *kadın mala* hocaları tarafından verilen derslere devam ettirmiştir (K.K. 12, K.K. 1, K.K. 2). Şerzat Şehani’nin (K.K. 72) verdiği bilgiye göre bölgede 30’lu yıllarda kızların okula gitmelerinde en büyük katkısı olan kişi, Erbil’in önemli şahsiyetlerinden *Mala Efendi* olmuştur. Erbil halkı kızların eğitim görmeleri için okula göndermekten çekinirken Efendi, kendi kızlarını okula gönderen ilk kişi olmuştur. Efendi’nin bu tutumu üzerine Erbil halkı da kızlarını çekinmeden okula göndermeye başlamışlardır. Toplum zamanla eğitim ve öğretimin ne kadar önemli olduğunu anlamaya başlamıştır. Halk, 50’li yıllarda kız ve erkek çocuklar hiç bir baskıya maruz kalmadan okula gitmeye başlamışlardır.

Layla Çelebi (K.K. 3) adlı kaynak kişinin verdiği bilgiye göre bölgede “Erbil Ula” (F) okulundan sonra birkaç okul daha açılmıştır. Kale’nin aşağısında “İkinci Okul”, “Üçüncü Okul veya Yahudiler Mektebi” açılmıştır. Yahudiler mektebine, Yahudilerin oturduğu bölge olan Tacil mahallesinde ve Yahudiler kilisesinde açıldığı için Yahudiler Mektebi denmiştir. Daha sonra ilkokullar olarak birinci Kral Faysal adında “Faysaliye”, Nakışbendi tarikatına bağlı olan Mevlana Halit Şeyh adına “Halidiye” okulları açılmaya başlamıştır. Bu dönemden sonra artık Erbil halkı çocuklarını okula göndermeye teşvik edilmişlerdir.

Goran Şükür (K.K. 40) adlı kaynak kişimiz, kızların eğitim görmeleri hakkında şunları söylemiştir: *“70’li yıllara kadar kültürlü ailelerin dışındaki ailelerin kız çocuklarını okula göndermekten çekindikleri görülmüştür. Okula gönderilmeyen kız çocukları evde annelerine yardım edip ergenlik yaşına geldiklerinde görücü usulüyle uygun biriyle evlendirirlerdi. Hatta eski yazısız törelerden biri olarak kadının tek başına dışarıya çıkması ayıp sayılırdı. Erkeğiyle bile dışarıya çıksaydı önde erkek yürür sonra çocukları en arkada ise kadın yürürdü. Bunun nedeni ise İslamiyet’ten önceki ahlaki kurallara göre kadınların her zaman zayıf görülmesidir. Fakat günümüzde kademeli olarak bakıldığında yavaş yavaş kız çocukların eğitiminin toplum içerisinde olumlu bir şekilde karşılanmaya başladığı görülmektedir. Kız çocukların okumalarının gelecekteki yaşamlarını, hatta evlilik hayatlarını bile olumlu yönden etkilediği tespit edilmiştir. Aynı zamanda kız çocukların eğitim almaları, onları toplum içerisinde kişilik sahibi yapmıştır. Dolayısıyla eğitim görmemiş kızların hem evlilik hayatlarında kocaları tarafından baskı altına alındıkları hem de toplum içerisinde her zaman ikinci planda kaldıkları tespit edilmiştir. Bu yüzden ailelerin cinsiyet ayırımı yapmadan kız çocuklarının geleceklerini düşünüp ve kendi ayakları üzerinde durmaları için onları okula göndermeleri gerekmektedir”.*

Kaynak kişinin ifadesinden de anlaşılacağı üzere eskiden bölgede kız çocukların eğitime önem verilmemiş, daha çok erkek çocukların eğitimi üzerinde durulmuştur. Kız çocuklar, okulda eğitim almak yerine evde, annelerinin yanında ev işlerini (temizlik, çamaşır yıkama, yemek yapma) yaparak gelecekteki rolleri için eğitim almışlardır. Annelerinden aldıkları geleneksel eğitimin kapsamına dikiş dikmek, kilim-hasır dokumak, yorgan dokumak ve tarla işleri yapmak girmiştir.

Fakat günümüzde bu zihniyet, yani cinsiyet ayırımı büyük oranda ortadan kalkmış, aileler kız çocuklarını okula göndermeye başlamışlardır. Eğitim görmelerinin kızlara, hem meslek sahibi olabilmeleri hem de müstakbel ailelerine maddi destek verebilmeleri açısından avantaj sağladığı görülmüştür.

Bölgede okulların açılmasıyla çeşitli faaliyetler de gerçekleştirilmeye başlamıştır. Bunlardan biri, “*Erbil Ula*” okulundaki kız çocukların sergiledikleri tiyatro gösterisi olmuştur. Bu faaliyete eğitim öğretim alanında görev alan herkes katılmıştır. Bu faaliyet, Erbil halkı için yeni bir dönemin başladığı anlamına gelmiştir. Kızlar artık okul tarafından düzenlenen bütün faaliyetlere katılır hale gelmişlerdir. Bir diğer faaliyet, kız öğrencilerin yılda bir veya iki kere öğretmenleriyle birlikte Erbil dışına pikniğe çıkmaları olmuştur. Öğrenci grupları, Erbil il merkezindeki *Şeyh Ahmet* veya *Şeyh Sait Ağa'nın* suya da gitmişlerdir. Ayrıca kızlar tarafından okulda spor takımı oluşturulmuş, çeşitli spor yarışları için Erbil dışına gidilmiştir. Okullar arasında her yıl müsabakalar düzenlenmiştir. Bunu dışında okullarda her yıl kız çocukları tarafından el işleri; çanak çömlek, heykel, antikalar, resim ve ahşap gibi sergiler de açılmıştır. Bu gibi faaliyetler, toplum içerisinde, özellikle de aileler arasında normal etkinlikler olarak karşılaşmaya başlamıştır. Eski kuşak anne ve babalar, yeni nesil kız çocuklarının eğitim-öğretimdeki başarıları gördükçe mutlu olmuşlardır. Bu mutluluklarını şiir ve horyatlarla kızlarına bildirmişlerdir. Bu horyatlardan bazıları şöyledir:

Kız [q] gidiri imtihana
Peçasını verdi yana
Rasıp (derste kalmak) oldu bir derste
Oldu deli divana

veya

Qra sadrya (okul kıyafeti) gripti
Mektebe dayanıpsan
Men özümnden xastayan [h]
Sen neden sarılıpsan (K.K. 11).

Yukarıdaki dörtlükler, kız çocuklarının geçmişteki kıyafetlerini ve davranışlarını anlatan çok anlamlı dörtlüklerdir. Kızlar, sınavlara başörtülerini açarak (“*peçasini verdi yana*”) girmişlerdir. “*Peçesin verdi yana*” ifadesi dolaylı bir şekilde

kızların modern çağa ayak uydurduklarını ve kimsenin baskısı altında kalmadan özgüvenlerini geliştirdiklerini, toplum içerisinde kendilerini göstermeye başladıklarını anlatmıştır. Peçe, eski Erbil kültürüne bağlı kadınlarla genç kızların giydikleri kapalı dışarı kıyafetidir. Aynı zamanda buna “*çarşafpeçe*”de denir. Kadınların kıyafeti hakkındaki detaylı bilgiyi “*Kadınların Giyim Kuşamları ve Süslemeleri*” başlığı altında verilmiştir.

Soran ilçesinden Kadriye Sabır (K.K. 122), kırsal bölgede yaşadıkları için günümüzde de bazı ailelerin kız çocuklarını ya okula hiç göndermediklerini ya da ilkokulu bitirdikten sonra okuldan alıp tarlada çalıştırdıklarını söylemiştir. Bunun sebebi ise ailelerin geleneksel kültürlerinin hiç değişmemiş olmasıdır. Eskiden köyde yaşayan genç kızların, 15 yaşına geldiklerinde okur- yazarlık bilmeden aileleri tarafından hiç görmedikleri biriyle evlendirildikleri de tespit edilmiştir. Bu gelenek, günümüzde de töreye bağlı kalma adını sürdürülmektedir. Kırsal bölgelerde eğitim görmeyen kız çocuklarının yaşamı, genel olarak ya anneleri tarlaya gittiği zaman evde onların yerine yemek yapıp ev işlerini yürütmekle ya da sabah erkenden kalkıp anneleriyle birlikte tarlaya gidip çiftçilik yapıp hayvanları beslemekle geçmektedir.

3.1.2.1. Kız Çocuklarının Geleneksel Eğitim Süreçleri

İnsanoğlunun dünyaya geldiği zaman ilk odaklandığı şey, içinde yaşadığı toplumun sosyal ve kültürel davranışlarına dikkat edip kendisini benimseterek toplumsal kimliğini kazanmaktır. Bu toplumsal kimliği kazanılmasında en büyük rolü anne ve babalar üstlenmiştir. Erbil bölgesinde kız çocuklarının geleneksel eğitim süreçlerinde anneler büyük bir rol oynamıştır. Bilindiği üzere toplumun en kuvvetli sosyal birimi ailedir. Aileler de hiç şüphesiz erkek ve kadın temeline dayanır. Ailenin güçlü bir şekilde varlığını sürdürmesi her ne kadar kadına ve erkeğe bağlı ise de aile içinde en önemli rol her zaman kadınlara yani annelere verilmiştir. Daha doğrusu, ailede her ne kadar erkekler ön planda görünseler de ailenin ana kahramanları kadınlardır.

Saatçi’ye göre, eski Türk toplumlarında aile en önemli sosyal birimdi ve bu birimin temelini de kadın oluştururdu. Türk destanlarında görüldüğü gibi kadının yeri

ve statüsü büyüktü. Türk töresine göre kadın, erkeğin biricik yoldaşı, çocuklarının anası ve milletin bereket kaynağıydı (Saatçi, 2009: 2).

Yusuf Kervancı'nın (K.K. 43) bildirimine göre Erbil bölgesinde “*eskiden kız çocukları kültürlerini annelerinden alırdı. Annelerin davranışları kız çocuklarına da yansırı. Çünkü eski Erbil yaşamı içerisinde kızların sosyal bir hayatları yoktu, onlar sadece evde annelerinin yanında oturup onlardan dikiş dikmeyi, kilim-hasır dokumayı, yorgan dokumayı, el işleri yamayı, örgü örmeyi, başka bir deyişle geleneksel işleri öğrenirlerdi. Babalar sabah erkenden işe gidip akşamüstü eve döndükleri için çocuklarla fazla ilgilenmezlerdi. Zaten o devirde babaların çocuklarla ilgilenmesi ayıp sayılırdı. Babalar evin reisi idi, babalar eve geldikleri zaman anneler çocukları bir köşeye çekip sessiz olmalarını rica ederdi. Bu da babaya saygı gösterme anlamına geliyordu. Ayrıca kadının kocası eve geldiğinde bakır bir leğende ılık su hazırlanırdı. Kadın kocasının ayaklarını elleriyle yıkardı, bu yine kocaya saygı göstermenin başka bir ifadesiydi. Yemek yeme ve sofrada düzeninde ise, bazen kocaya ayrı sofrada düzenlenirdi, bazen de baba çocuklarla beraber yemek yerdı*”

Necat Çelebi (K.K. 5) kadınların gündelik yaşamı hakkında şunları kaydetmiştir: “Eskiden zamanlarının çoğu evde geçiren hatunlar, genç kızlar bir araya toplanıp el işleri işlerlerdi. Namazlıklara, cibinliklere, cecimlere yün eğirirlerdi. Erkeklerin başlarına taktıkları börklere de ipekten nakış işlerlerdi. Ayrıca uçkur başlarına saltalara “*tel kıram*” yaparlardı. Ayrıca bir iş olduğu zaman mahallenin bütün genç kızları bir aray gelip “*imeci*”ye giderlerdi. O işi elbirliği ile yaparlardı. Kızlar arasında “*adaxlı*” (nişanlı) bulunan varsa, onun nişanlısı hepsine yetecek kadar yemişler, çerezler gönderirdi. İmeci, sırayla mahalledeki bütün evleri dolaşırdı. Kıştan önce kış hazırlıklarını, bayram arifesi işlerini, “*toy*”larda bütün hazırlıkları yaparlardı. Kızlar bir yandan iş yapıp, bir yandan da maniler, türküler söyleyip, tapmacalar sorarlardı”.

Türkmen toplumu içinde kadın, her zaman erkeğin destekçisi ve yardımcısı olarak bilinir. Erkek de kadını hem korumak, hem de her türlü ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlüdür. Kadın, ayrıca çocukların annesi ve onları en iyi şekilde yetiştiren şevketli bir melektir. Bölgede eskiden erkek ve kız çocuklar yaşları geçmeden evlendirilmek istenirdi. Anneler evin merkezinde ve sorunların ortasında

olduğu için çocukların evlenmesi konusunda bile her zaman önemli bir yer işgal etmişlerdir.

Saha çalışması sırasında görüşülen kadınların hemen hepsi, kız çocukların ergenlik dönemine geçişleriyle artık günahlarının başladığını belirtmiştir. Bu konu hakkında kız çocukların anneleri tarafından uyarıldığını da belirtmişlerdir. Bölgede eskiden genç kızlar adet olmanın ne olduğunu bile bilmemekteydiler. Çamaşırlarında ilk defa kan gören genç kızlar, korkudan ağlayarak annelerinin yanına gittiklerini ve annelerinin ya “sus, ayıp” dediklerini ya da ellerine bir bez parçası vererek “kızım, git bunu kullan” dediklerini söylemişlerdir. Günümüzde ise kızlar, arkadaşlarıyla çok daha irtibatlı oldukları için adet gibi özel durumlar hakkında artık eskisi gibi bilgisiz değillerdir. Annelerinden bilgi almadan da bilgi sahibi olabilmektedirler (K.K. 158, K.K. 159, K.K. 160).

Bölgede eskiden beri kız çocuklarını hayata hazırlamak ve ev işlerini öğretmek için anneler dışında evde varsa büyük ablalar da devreye girmişlerdir. Lizan Tawfeq (K.K. 13), annesi memur olduğu için 15 yaşından beri bütün ev işlerini, yemek yapma, çamaşır yıkama, temizlik yapma gibi işleri üstlendiğini belirtmiştir. Ev işleri dışında iki kız kardeşiyle bir erkek kardeşine baktığını da ifade etmiştir. Ergenlik döneminde bu görevleri üstlenen kaynak kişinin, günümüzde evlilik hayatında ve kaynana evindeki ev işleri ve annelik rolünde başarılı olduğunu tespit etmiştir. Bu bağlamda kaynak kişinin ifadesinden yola çıkarak kız çocukların geleneksel eğitim süreçlerinde anne veya ablaların büyük rol oynadıklarını söyleyebiliriz. Kız çocuklar, evde annelerini ya da ablalarını izleye izleye yavaş yavaş işleri öğrenmişler veya öğrenmeleri gerektiğinde onlara tarif edilmiştir.

İnaam Mecit Bakal’ın (K.K. 1) paylaştığı bilgilere göre, eski Erbil hayatında anneler kızlarına evlenmeden önce her şeyi öğretirlerdi. Gelin gittikleri zaman kaynanalarının evinde başları dik olması için bütün ev işleri eğitimi verilirdi. Kaynanalar, gelinlerin yaptığı işlerde kusur buldukları zaman onlara birçok söz söylerdi: “*blsen varasan aru yanında yatasan, bas yemex yapmayı bacarmısan*” (Evlenmeyi ve kocanın yanında yatmayı biliyorsun, fakat yemek yapmayı beceremiyorsun)... Bu yüzden anneler, kız çocukları gelin olarak gidecekleri evlerde başarılı olsunlar diye küçük yaştan itibaren her türlü konuda iş yapmayı öğretmeyi ihmal etmemişlerdir.

Gönül Cembaz (K.K. 118), eskiden annelerin kız çocuklarına ev işlerini, yemek yapmayı, çamaşır yıkamayı, temizlik yapmayı öğretmedeki amaçlarının gelecekte evlenip kocalarına iyi bir eş, çocuklarına iyi bir anne olmalarını sağlamak olduğunu söylemiştir. Fakat günümüzde meslek sahibi olan annelerin, özellikle kentli kadınların kızlarının bunu daha çok kendileri için yaptıklarını belirtmiştir. Günümüzde kız çocukları eğitim için şehir dışına veya ülke dışına gidip yurtlarda veya tek başlarına bir evde yaşadıkları için bu eğitimi annelerinden kendileri için almaları gerektiğini de belirtmiştir.

Bölgede eskiden kadınlar erkek çocuklarını evlendirmek istedikleri zaman en çok ev işinde marifetli, her şeyi becerebilen hanım kızları tercih etmişlerdir. Bu bağlamda kadınlar arasında kız istenirken aralarında kızın marifetlerini şu sözlü halk edebiyatı ürünleriyle ifade etmişlerdir:

Xemir (hamur) eder saqqız (sakız) kimin
Künde (bir ekmeklik hamur topağı) keser biber kimin
Ekmek yapar Qalxan (kalkan) kimin
Aspax (elbise) yıxar (yıkay) çaxmax kimin
Nenem alın bu qızı,
Bacım alın bu qızı,
Suya gider Tatar kimin
Tandür (tandır) salar fırın kimin
Yer süpürür aslan kimin
Tikiş tiker inci kimin
Gelin alın bu qızı (*kızı*) (Bayatlı, 2016: 30).

Yukarıda verilen örnek, kadın / kız marifetliliğini en güzel şekliyle anlatmıştır. Eskiden bölgede kadın, sadece fiziksel güzelliğiyle değil, iyi bir şekilde hamur yoğurması, ekmek topağını hazırlaması, çamaşır yıkaması, hızlı şekilde işleri tamamlaması, iyi bir şekilde ev temizliğini yapması ve süpürmesi, dikiş bilmesi gibi hususlarda da değerlendirilirdi. Erbil bölgesinde geçmişten beri daha çok hamarat kadınlar tercih edilmiştir.

Kız çocukların geleneksel eğitim süreçleri, elbette sadece ev işleriyle yemek yapmakla sınırlı kalmamıştır. Kız çocukların toplum içerisinde saygın bir kişilik sahibi olmalarında ahlaklı ve namuslu olmaları da etkili olmuştur. Bu da kızların

namus gözetilerek yetiştirilmesine ziyadesiyle önem verilmesini sağlamıştır. Bölgede geçmişten günümüze kadar namus denildiğinde akla ilk önce kızın bekareti gelmektedir. Bölgede kız çocuklarının kızlık zarına hem ergenlik öncesi hem de ergenlik sonrasında çok hassas davranılır. Kızlık zarıyla ilgili tutum, Erbil'in geleneklerinde eskiden nasıl ise günümüzde de aynı kalmıştır. Evlenmeden önce kızlık zarını kayıp eden kızlara kötü gözle bakılmaktadır. Bu yüzden kız çocuklar, ergenlik döneminden itibaren anneleri tarafından kızlık zarına zarar gelmemesi için bazı hareketlerine dikkat etmeleri konusunda uyarılırlar. Yüksek yerden atlamamaları, çok fazla zıplamamaları gerektiği konusunda uygun bir dille uyarıldıkları da tespit edilmiştir. Bu konuyla ilgili detaylı bilgiye “*Hayatın Geçiş Dönemlerinde Kadın (Evlenme)*” başlığı altında yer verilmiştir.

Saha çalışmalarında hem erkek hem kadın kaynak kişilere soru sorulduğunda namusun her ne kadar kadını bağladığı belirtilse de namus kavramının kadın ve erkek için ayrı ayrı şeyleri ifade ettiği görülmüştür (K.K. 147, K.K. 146, K.K. 133, K.K. 144). Anne babalar tarafından, kız ve erkek çocuklar yetiştirilirken kendilerine bu konuyla ilgili önemli öğütler verilmiştir. Sundus Al-dabağ (K.K. 159) bu hususta şunları söylemiştir: “*Hem oğlumu hem kızlarımı yetiştirirken onlara en çok namuslu olmayı öğretirim. Oğluma, her zaman sakın etrafta gezmiş, tozmuş, saygısızlık yapmış erkekler gibi olma. Kızlarla gezip boş yere hayallerini yıkıp ümit verme. Senin de kız kardeşlerin var, nasıl onların geleceğini, namusunu düşünüyorsan karındaki kızında geleceğini düşünerek yaklaş*”.

Bölgede görüşme sırasında kız çocukların cinsellik konusunda eskiden annelerinden yeterli bir şekilde eğitim almadıkları da tespit edilmiştir. Günümüzde ise bu durum eskiye göre değişmiştir. Anneler, kız çocuklarına ergenlik dönemine geçiş yaptıkları andan itibaren en azından regl konusunda bilgilendirme yaptıklarını belirtmişlerdir. Ayrıca eskiden kızlar vücut temizliklerini nasıl yapacakları hakkında ise bilgi sahibi değildi. Fakat yavaş yavaş anneler kızlarına pazar hamamına gittiklerinde (*hamam darmanı*) vücut temizliklerini nasıl yapmaları gerektiğini anlatmaya başlamışlardır (K.K. 2). Geçmişte genç kızlar, regl ve vücut temizliği gibi özel durumları ayıp gördükleri için anneleri yerine evdeki büyük ablalarına, yengelerine veya teyzelerine danışmışlardır.

İfadelerden yola çıkarak toplum içersinde kadınlık ve erkeklik olgusunun, sadece biyolojik yapıyla bağılı olmadığını, aynı zamanda sosyal çevreyle de bağılı olduğunu söylemek gerekir. Bu bağlamda bir kız çocuğı eğitilirken davranışlarına da dikkat edilmesi gerekmiştir. Kız çocukların, hal ve hareketleri konusunda evdeki annesi veya büyük bir kadın tarafından eğitilmesi gerektiğı tespit edilmiştir. Sergilenen hal ve hareketlerin hem genç kızlık dönemi hem de evlilik dönemi için önem arz ettiğı görülmüştür.

Geleneksel kültürlenme sürecinde diğeri önemli bir konuda hem kız hem erkek çocukların benimsedikleri cinsiyet temelli iş bölümüdür. Kadınlarla erkeklerin mutlaka hem yapabilecekleri hem de yapamayacakları bazı işler vardır. Kadın ve erkek, fiziksel yapı bakımından farklılık göstermektedir ve kızlar, bazı iş alanlarında zorluklarla karşı karşıya gelmektedirler. Eskiden kadınlar evde sadece ev işi yapmakla ve çocuk bakmakla uğraşırlarken günümüzde cinsiyet ayırımı gözetmeksizin ev dışında da pek çok işte çalışmaktadırlar. Bölgedeki birçok kız çocuğı restoranlarda, marketlerde, mağazalarda, alış-veriş merkezlerinde çalışmaktadırlar (K.K. 16, K.K. 69, K.K. 151).

Çalışma sırasında hem kırsal alanda hem şehir merkezlerinde yaşamakta olan kadın kaynak kişilerden gözlemlediğimiz önemli hususlardan biri de geçmişte aileleri tarafından kendilerine karşı sergilenen katı davranışları yeni kuşak kız çocuklarına karşı sergilemedikleri olmuştur. Fakat bölgede halen bazı Türkmen aileler arasında çocuk yetiştirme konusunda cinsiyet farkı gözetmeden de muhafazakâr davrandıkları belirtilmiştir. Aileler, çocuk yetiştirme konusunda katı davranışlarını kısmen yumuşatarak uygulamaya devam etmektedirler.

3.2. Kadınların Giyim Kuşam ve Süslenme Tazları

Giymme, fiziksel ve iklimsel şartlar karşısında oluşan temel bir ihtiyaçtır. Bedeni giysiyle örtme anlamına gelen giymme, aynı zamanda sosyal yönü de olan bir eylemdir. Süslenme ise insanoğlunun estetik kaygılarıyla ilişkili olup en eski çağlardan bu yana insanlığın gündeminde olmuştur.

Giym- kuşam ve süslenme tarihi, insanın toplumsallaşma sürecinde karşılaştığı fiziksel, kültürel ve toplumsal koşullar karşısında sürekli olarak değişim

ve dönüşüme tabi olmuştur. Bu yönüyle kültürün tüm elementleri gibi giyim kuşam da dinamik bir yapıya sahiptir (Karataş, 2017: 293).

Her toplumda kişiler mekân, zaman ve ihtiyaç işlevlerine göre giyinmişlerdir. Karataş, giyim-kuşam ve süslenmenin tanımlanması hususundaki birçok girişime dikkat çekmiştir. Ona göre, *“girişimlerin bazılarının yapısal; kimilerinin de işlev merkezli oldukları görülmektedir. Diğer yandan, giyim sosyal etmen ve bireyin toplumla olan uyum bağlantısını korumaktadır. İşlevsel olarak giyim- kuşam insanoğlunun kültürel aktarımı olarak karşımıza çıkar. Toplumsal ve kültürlerarası alanlarda ise, motivasyon, rol, kimlik, uyum, statü, makam, estetik, ahlak değerleri ve etnosantrik açılardan sembolik anlamlar içerir”* (Karataş, 2017: 293-294).

Yukarıda da belirttiğimiz gibi giysi, her toplumda insanoğlu için dış etkilerden korunma aracı olmaktan ziyade sosyal anlam taşıyan bir kültür ürünü haline gelmiştir. Giysiler, bir toplumun veya bireyin özelliklerini taşıyan veya gösteren bir simgedir. Her toplum kıyafeti ile tanınabilir. Halk sanatının bir yönünü temsil eden giysi, toplumun kültürünü yansıtan önemli bir öge haline gelmiştir. Ayrıca giysi kimliğinin inşasında bir kimlik dili olduğunu söyleyebiliriz. Giysi, topluluğun içinde kişilere ait olduğu şeyleri gösteren bir boldür. Örneğin kız çocuklara etek, erkek çocuklara pantolon giydirmek; kız çocuklarına pembe ve kırmızı renkli giysiler giydirmek, erkek çocuklara koyu renkli, özellikle mavinin tonlarını içeren elbiseler giydirmek toplumsal cinsiyet kimliklerini yansıtmaktır.

Giyim- kuşam, insanlığın erken tarihinde daha çok kişilerin vücudunun ortaya çıkmaması için önemli bir nesne haline gelmiştir. Fakat zamanla giysi nesne olmaktan ziyade sosyal bir faktör olarak bir kültür ürünü haline gelmiştir.

Örnek’e göre, bazı ilkeller, vücutlarının bazı bölümlerinin, özellikle de cinsel organlarının büyü vasıtasıyla gücünü kaybedeceğinden korkmuşlardır ve bu nedenle bu bölgeleri örtmüşlerdir. Pek çok ilkel kabilede giyim toplumsal bir öneme sahipti. Giysiler, onları giyenlerin toplumdaki statüsünü gözler önüne sermiştir. İlkellerdeki en basit giyim bacakları arasına geçirilen ve cinsel organları örten bir örtüden ibaretti. Bacaklar arasında giyilen bu örtüler ottan, çayırdan, sazdan, işlenmiş ağaç kabuklarından, deriden, posttan ve kumaştan yapılmıştır. Bu örtünün daha gelişmiş biçimi, önlük biçimindedir (Örnek, 1971: 94-95).

Tezcan da giyim- kuşam işlevi hakkında şu bilgileri paylaşmıştır: *“Giyim yolu ile insan yeryüzünün neresinde olursa olsun kendisini, vücudunu her türlü zararlı nesnelerden böceklerden korur. Giyim, insanlar için süs olma işlevine sahiptir, vücudun açık saçık sayılan yerlerini kapatma işlevi görür, kişinin toplumsal, siyasal, ekonomik ya da mesleki statüsünü simgeler, insanların özürli sayılan yerlerinin kapatır, insana güven sağlar, son olarak giyim, sinema, tiyatro bazı sanat dallarında canlandırmak istenen tip yaratmak için bir araç olarak da kullanılır. Yani giysiler bir meslek göstergesi işlevine de görürler”* (2019: 255-256).

Süs ve takı kullanma, başka bir deyişle süslenme ise, ilk çağlarda inançlara ve süslenme ihtiyaçlarına bağlı bir şekilde ortaya çıkmıştır. Bu ihtiyaçlardan ortaya çıkan süslenme zamanla gelenekselleşerek günümüze kadar gelmiştir. Her toplum örf, adet, göreneklerine bağlı bir şekilde üzerinde yaşadıkları çevreden elde edebildikleri tabii malzemelerle tasarladıkları takıları gelenekleriyle de bütünleştirmiş, bunlara simgesel anlamlar da yükleyerek günümüze kadar getirmiştir (Artun, 2008: 69).

Keskin, süslenmeyi şu şekilde tanımlamaktadır: *“Süslenme, kişinin başta saç ve yüzü olmak üzere vücudunun çeşitli bölgelerini belirli nesne ya da renklerle canlandırması ile giyim- kuşamı bütünleyici mahiyette kullandığı aksesuarlardır”* (Keskin, 2019: 316).

Süslenme, kişinin kendisine daha fazla önem vermesini ifade etmektedir. Süslenme, kişilerin kendilerini başkalarından farklı göstermeleri için de bir araçtır. Giyim-kuşamla süsleme birbirlerini tamamlayan unsurlardır.

Altın, gümüş, cam ve taş gibi nesnelerden yapılan süsler, geçmişten günümüze kadar kültürel kimliği yansıtan öğelerden olmuştur. Süs eşyaları, takılar ve makyaj, kadınların vaz geçemedikleri şeyler arasında yer almıştır.

Erbil bölgesinde takı ve süslenme son dönemlerde otantik kavramıyla bütünleştirilerek devam ettirilmektedir. Bazı takılar, özel kıyafetlerle hala kullanılmaktadır. Bu takıların başında düğün kıyafetiyle kullanılan kemer (F 43), aşkıbend (F 44), silahlığ (F 45), gerdanlık, paşeser/ tepalığ (F 46, F 47), kordon zincir gibi takılar gelmektedir.

İlk giyim kuşam öğeleri hakkında bilgi vermek zor olmakla birlikte insanların avladıkları hayvanların postlarından giysiler yaparak giydikleri kabul edilir. Basit

taşlardan araç-gereçler yapmaya başladığı düşünülen insanların varlığına, Eski Önasya’da üç milyon yıl öncesinden rastlanmıştır (Ökse, 2008: 30).

Tezcan’a göre, ilkel topluluklar çoğunlukla giysi giymemişlerdir. İnsanlar, hayvan dişlerinden takılar (bilezik ve kolyeler) üretmişlerdir. Kadınların süslenme arzuları, devamlı olarak farklı süs ve giyim eşyalarının üretilmesine yol açmıştır (Tezcan, 2019: 257).

Giyim- kuşam ve süslenme kültür kapsamında değerlendirildiğinde, bu öğelerin gelenekleşmesiyle aile kurumunun meydana gelişi arasında doğrudan bir ilişki olduğu düşünülmektedir. Giyim-kuşama ileri bir kronolojiyle Türkler özelinde bakıldığında göçer evli hayattan yerleşik hayata geçilmesiyle birlikte toplum hayatında erkek ve kadın kıyafetlerinde belirgin farklar görülür olmuştur (Aça vd., 2019: 34).

Aça ve diğerlerinin ifadesinden yola çıkarak kronolojik olarak baktığımızda Erbil bölgesinde evlenen kızların giyim-kuşam ve süslenme tarzlarında birçok değişiklik yaşanmıştır. İslam’dan önce başlayarak İslamlaşma, Selçuklular, Zengiler, Beytekinler, Karakoyunlular ve Sultan Müzaffereddin Gökbörü dönemine kadar Erbil’de kadınların kıyafetinde birçok değişiklikler olmuştur. O devirde kadınlar “çarşaf peça” ferace (F 48), fistan (F 49), şalvar (F 50), içlik, etek, ceket vb. giyim unsurlarını kullanırlardı. Günümüzde ise bu geleneksel kıyafetleri sadece eski kuşak kadınlar, yani anneannelerimiz, babaannelerimiz kullanmaktadırlar. Erkeklerde ise kaftan, pantolon, yelek, zubun ceket (F 51), cepken (F 52), cübbe, başlıklar, kuşaklar kullanılan bazı giyim unsurları olmuştur.

3.2.1. Kadınların Giyim Kuşamı

Irak Erbil bölgesi Türkmenleri, zengin bir giysi geleneğine sahip ola gelmişlerdir. Bu durum, giyim tarzlarının yanı sıra süslenme araçlarında da kendini göstermiştir.

Giyim- kuşam unsurlarına kadının çoğu zaman cinsiyet ekseninde şekillenen, sosyal statüsü bakımından yaklaşıldığında geleneksel dokusunu koruyan topluluklarda genç ve bekâr kadınların göz alıcı renk ve desenlerde giysiler giydikleri

görülürken evli veya yaşlı kadınların kimi renk ve desenleri giymekten kaçındıkları görülmektedir (Aça vd., 2019: 35).

Aça ile diğerlerinin yorumundan da yola çıkarak doğal olarak insanların yaşı ilerledikçe giyim konusunda da birçok farklılığın meydana geldiğini söyleyebiliriz. Bu farklılıklar özellikle kadınların giyim tarzlarında daha belirgin bir şekilde görülmektedir. Hayatın sonu anlamına gelen ölüme yaklaştıkça insanlar kültürel varlık sahası ile olan bağını koparmaya çalıştığı için giyim- kuşam konusunda daha hassas olmaya başlar.

Kadının sosyal statüsü bakımından giyim- kuşam unsurlarına değinirsek genç bekar kadınların göz kamaştırıcı rengarenk ve desenli kıyafetler giyinmekteyken; evli veya yaşlı kadınların renkli ve desenli kıyafetlerden kaçındıklarını görmekteyiz. Saha çalışmamızda bu konuyla ilgili eski Kale sakinlerine soru sorulduğunda şu verilere ulaşılmıştır. Kaynak kişilere göre, *“kadınlar yaşları ilerledikçe sadece giyim-kuşam konusunda değil, her konuda değişikliğe uğrar. Bölgede kadınlar yaşları 50’yi geçtiği zaman renkli kıyafetler yerine daha çok siyah beyaz renkleri tercih etmektedirler. Ayrıca saçlarını kısa kestirirler. Bazıları da tamamen kapanır. Genellikle kadınlar bu yaştan sonra boya, röfle vs. gibi işlemlerin yerine saçlarına kına sürmeye başlarlar. Saçlarına taktıkları süs malzemelerini ise kızlarına gelinlerine verirler. Kadınlar başlarına taktıkları örtülerin her biri ayrı bir anlam taşır. Genç veya evlenmemiş kızlar daha çok renkli örtüler tercih ederler. Tabii açık ve renkli giysiler veya örtüler yüksek statü göstergesi olarak da belirtilmiştir. Ayrıca orta yaş grubu kadınlar ise, başörtüde daha çok koyu renkleri tercih ederler. Büyük yaş gruplarına mensup kadınların ise en çok tercih ettikleri renk beyazdır. Beyaz renk umreye veya hacca, Allah’ın evini ziyarette gidildiğini gösterir. Kocasını ölen dul kadınlar ise, rengarenk giyinmeleri toplumca hoş karşılanmadığı için hem başörtüsünde hem de elbisesinde siyah renkleri tercih etmektedirler”* (K.K. 1, K.K. 2, K.K. 11, K.K. 12, K.K. 42, K.K. 43).

Layla Çelebi’nin (K.K. 3) verdiği bilgi şöyledir: “Bölgede eskiden kadınlar zıbın gömlek giyerlerdi; göğüste sıkma, onun üstünde “salta” yoksa “farmana”. Kumaşlar yurt dışından sipariş edilirdi. Renkli renkli ipeklikten, hışır hışır. Kimisi,

pul pul altından yedi saplı bir “aşık bend”⁴ göğüslerine takarlardı. Kimi saçlarını yedi hörük (örgü) yapmış, ipek kaytanlarla altın kozalı “saç bağ” veya tepalağ bağlardı. Ucu ise şingır şingır ses çıkartırdı”

Bu konuya Lvova vd. de dikkat çekmişlerdir. Lvova ve arkadaşlarına göre yeni statüye geçiş kademeli bir şekilde gerçekleşir. Tuvalarda elli yaşın üzerindeki kişiler saçlarını kısa kestirirler. Yaşlı kadınlar saçlarındaki süsleri çıkarıp kızlarına ya da diğer akrabaları arasındaki yaşça küçük kişilere verirler. Giysilerdeki de davranışlardaki cinsiyet farklılığını gösteren öğeler gittikçe ortadan kalkar. Böylece kişiler, hayatları boyunca elde ettikleri normlara uyum unsurlarını topluma iade ederek doğanın dünyasına yolculuk hazırlığı yapmaktadırlar (Lvova vd, 201 3a: 92).

Eskiden Erbil halkının giysileri için en çok kullandıkları malzemeler yün olarak küçükbaş (koyun, keçi) ve büyük baş (deve) hayvanların yünüydü. Deri olarak da anılan küçük baş hayvanlarla sığır gibi büyük baş hayvanların derileri kullanılmıştır (K.K. 42, K.K. 44., K.K. 37).

Türkler, giysilerini, her dönem üzerinde yaşadıkları coğrafyanın sunduğu ürünlerden yapmışlardır. Bu hammaddelerin başında, küçükbaş ve büyükbaş hayvanlardan elde edilen deriler gelmiştir. Bunların dışında kürk, keten, ipek, yün, pamuk da kullanılmıştır (Karataş, 2017: 295).

Erbil merkezinde antikayla tanınan ve antika dükkânı sahibi olan kaynak kişi Halis Antik, birinci kuşak kadınların giyim- kuşamı hakkında şu bilgileri paylaşmıştır: “Eskiden Erbil bölgesinde en sık görülen kumaşlar arasında Arapça “lbad” Türkmence “keçe” yünlü kumaşlar olmuştur. Kadınlar, tüysüz yün kumaştan en çok kendilerine aba diktirirdi. Aba giymek Erbil kadınları tarafından eski bir gelenektir. Bu gelenek 90’lı yıllara kadar devam etmiştir. Abayla birlikte kadınların yüzü kocaları dışında yabancı erkekler tarafından görülmesin diye yüze “çarşaf peçe” (yaşmak/nikab)de kullanılırdı. Özellikle yaşlı kadınlar, çarşafpeçe takardı. Ağaç veya deri gibi sert bir üründen yapılırdı ve yukarıya doğru açılırdı. Eskiden yüzü, başı açık olan kadın ayıplanırdı. Bu davranışlar Erbil kadınlarının eski bir geleneği olarak sayılır. Bu gelenek bazı Türkmen yaşlı kadınlar tarafından hala devam ettirilmektedir. Genç evli kadınlar ise, yine aba giyip çarşafpeçe de

⁴ Ekler bölümünde fotoğraf 44’de bakabilirsiniz

takarlardı. Evlenmemiş genç kızlar ise bülüğ yaşından önce uzun elbise giyip sokakta oynarlardı. Bülüğ yaşına geldiği zaman aba giymeye başlardı ve dışarıya gitmesi yasaklanırdı. Fakat görücü arayan kızlar ise, aba ile birlikte çarşafpeçe takmazdı. Yürüyüşleri bile farklıydı, yürüdükleri zaman boy poslarını sergilerlerdi” (K.K. 42).

Ayrıca Keçeci Pirdavut, annesi Fahriye Pirdavut Hanım hakkında bizlere şu bilgileri aktarmıştır: “Dedesinin keçe (yün) dükkânı vardı. Dükkânda yünden olan her şey yapardı. Annesi ise, eskiden (keçi, deve ve sığır) yününden kendi el dokunması ile börç (börk) yapardı. Çocuklarının dışında çarşıdaki toptancı dükkânlara da börç yapıp satardı. Annesi renkli elleri ile kıyafet dışında yorgan, “cecim” pike de yapardı. Dokuma dışında nakış işlemleri de yapardı. Erkekler ise, lbat, deri vs. malzemelerden çanta, çizme, ayakkabı üretirlerdi” (K.K. 42).

Erbil merkezinde birinci, ikinci ve üçüncü kuşak kadınların giyim-kuşamlarında birçok farklılık ortaya çıkmıştır. Birinci kuşak kadınlar çarşaf peçeli aba giyinmekteyken ikinci kuşak kadınlar ise peçesiz aba giyinmişlerdir. Üçüncü kuşak kadınlar ise, aba yerine ferace giyinmeye başlamışlardır. Feraceler, genellikle ipek, saten kumaşlardan yapılmaktadır. Bu kumaşlar bölgeye yurt dışından ithal edilmektedir. Günümüzde ise ferace, zorunlu giysi yerine moda giysi haline gelmiştir. Kadınlar, çoğu zaman kendilerine yurt dışından Lübnan, Ürdün, Mağrip, Katar gibi Arap ülkelerinden özel nakış ve süs tasarımlarla ferace diktirmektedirler (K.K. 164, K.K. 168, K.K. 55, K.K. 45, K.K. 56).

Ferace, kaftan, cepken, hırka ve şalvar, Selçuklular devrinde de kadınlar tarafından giyilmiştir Kumaşlar yün, ipek, pamuk karışımı ve ipek karışımı iplerden dokunmuştur. Giysilerde ağırlıklı olarak kırmızı ve yeşil renk kullanılmıştır. Osmanlı dönemine ise kadın giyimi entra, şalvar, içlik, etek, ceket, vb. giysilere dönüşmüştür (Komşuoğlu vd., 1986: 213, 214-224).

Erbil bölgesinde Türkmen ailesine mensup Zahide Asaafi (K.K. 11), eskiden anneannelerinin yani birinci kuşak kadınların kürk giydiklerini ifade etmiştir. Kürk, Türkmenlerin en eski giysi unsurlarından birisidir. Genellikle evlenmiş zengin aile kadınları tarafından giyilmekteydi. Ayrıca kıyafetlerine kalın altın kemerler takarlardı, başlarına taktıkları başlıkların etrafı da raşadi lira ve ipekle süslenirdi.

Yine Türkmen ailesine mensup olan ve hayatının büyük kısmını eski Kale evlerinde geçiren Gülhad Al-Safar (K.K. 10) adlı kaynak kişimiz, bizlere kadın

giyim kuşamı hakkında şu bilgileri vermiştir: “Erbil bölgesinde birinci kuşak kadınlar döneminde, 1950’li yıllardan buyana kadın erkek arasında giyim-kuşam yönünden fark yoktu. Bu dönemde kadın ve erkek giyim-kuşamında çok yakın unsurlar kullanılmıştır. Örneğin erkekler; başlarında börç (börk), vücutlarında uzun kaftan, altında hırka gömlek ve şalvar. Kadınlar ise, başlarında yazma, yaş gurubuna göre yazmanın rengi değişir, vücutlarına kaftan, hırka, şalvar, ayaklarına ise çizme veya yemeni giyerlerdi”

Derleme sırasında Erbil il merkezine bağlı olan Kelek ve Soran ilçelerinde kaynak kişilerle giyim-kuşam hakkında görüşme yapıldığı süreçte şu bilgilere ulaşılmıştır: Kadınların genellikle erkeklerle birlikte tarlalarda çalıştıkları için günlük giyimleri geleneksel Kurdi kıyafetidir. Fakat iki tür Kurdi kıyafeti vardır, birisi geleneksel düğünlerde, törenlerde giydikleri kıyafettir (F 52). İkincisi ise, günlük yaşamlarında giydikleri kıyafettir (F 53). Kurdi kıyafeti genellikle geniş olur. Bu tarz kıyafet daha rahat çalışmak için giyilir. Üst kısmına yelek alt kısmına ise şalvar giyilir. Başa ise, yaşlı kadınlar oyalı beyaz yazma; genç kızlar ise renkli yazmalar takarlar (K.K. 130, K.K. 137, K.K. 127).

Kelek ilçesindeki kaynak kişiler kıyafet unsurları hakkında da bilgi vermişlerdir. Kelek yöresinde “keten”adıyla bilinen yazma genç-yaşlı bütün ilçe kadınları tarafından kullanılmaktadır. Genç kızların veya kadınların yazmaları renklidir ve kenarları genellikle pul ve dantelle süslenir. Yaşlı kadınların yazmaları ise beyaz olup pulsuz ve dantelsizdir (K.K. 120, K.K. 121, K.K. 122). Bölgede ister merkez ister ilçe, köy veya kasaba olsun kadınların yaşları ilerledikçe kendilerini karşıdaki tarafa büyük göstermek için beyaz renkten başka yazma takmadıkları ifade edilmiştir.

Şalvar, bölgede eskiden normal günlük hayatta kullanılmaktayken günümüzde ise kırsal alanda giyilmektedir. Şalvarların genellikle ayak kısmı çok bol olur, bel kısmı ise lastikle tutturulur. Genç kızların şalvarı genellikle dökümlü, canlı renklerden mor, pembe, yeşil, mavi; yaşlıların ise daha çok koyu renklerden siyah, kahverengi, koyu mordan oluşur.

Yörede elbiselerde mavi, sarı, mor, yani canlı renkler kullanılır. Elbiseler, genellikle düz ve ayak bileklerine kadar uzun olur. Yörede ikinci kuşak ile üçüncü kuşak kadınlar evde eskiden beri uzun elbiseler giymektedirler. Evde giyilen

elbiselerin kumaşları yaz ve kış mevsimlerine göre değişir. Yaz mevsiminde daha çok ince pamuklu kumaşlar tercih edilir. Kış mevsiminde ise, tercih edilen kumaş kadifedir.

Yine Kelek ilçesinden Rejin Satar (K.K. 166), kızların ergenlik dönemine kadar zaten uzun bol kıyafet giydiklerini ve ergenlik yaşına gelip vücut hatları belirmeye başladığında kıyafetlerine daha da fazla dikkat ettiklerini söylemiştir. Giydikleri kıyafetler uzun etek olup alt kısmında da pantolon veya şalvar giymektedirler.

Bahirke ilçesinden Amine Hasan (K.K. 103) ise geçmişten beri köylerdeki genç kızların elbise, yaşlıların ise şalvar veya geleneksel Kurdi kıyafetini giydiklerini ifade etmiştir. Fakat şehre gittikleri zaman kıyafetlerinde bazı değişiklikler olduğunu da belirtmiştir. Genç kızlar etek, elbise üzerine ceket, mont gibi şeylerde giyerler. Çocuklar ise, okula gittiklerinden daha modern giyinirler. Ayrıca çok açık giyinmemeye özen gösterirler.

Kaynak kişimizin ifadesinden yola çıkarak küçük şehirlerde veya ilçelerde giyim- kuşamda açık giyinmemeye daha çok dikkat edildiğini söyleyebiliriz. Ayrıca kadın, namusunu ve adını çirkinleştiren davranışlardan her zaman uzak tutulmuştur. Toplumun mahremiyet ve namus anlayışı kadın merkezli olduğu için kadının davranışlarıyla giyimine dikkat edilmiştir. Aça'nın ifadesinden yola çıkarak mekânın giyim kuşamla ilgili algı ve kabuller üzerinde de etkili olduğunu söyleyebiliriz. Günümüz insanı, özellikle de gençleri için giyim, hem bireyselleşmenin hem de gelenekle aileye direnmenin bir aracıdır (2019: 41).

Eskiden Erbil bölgesinde başı açık olmak ayıp sayıldığı için kızlar ilkokulu bitirdikten sonra başlarını kapatmaya başlardı. Bu kapanma belki ömür boyunca sürerdi, hatta düğünde bile başlarını açmazlardı. Bazı aileler günümüzde de aynı görüştedirler. Kızlarına ergenlik yaşına geldiklerinde başlarını örtmeyi önerirler. Kimi ailelerde ise değişmeler olmuştur. Yani kızlar bu konuda kendileri karar vermektedirler. İsterse açılır, isterse kapanır, kimse ona karışmaz. Ama tabii insanların görüşleri genellikle kapalı olmalarından yana olmuştur. Hatta görücüye gidildiğinde bölgede daha çok kapalı kızlar tercih edilmektedir. Bu seçim, eskiye dayanan bir gelenektir. Eski kadınlar her zaman kapalı kızları oğulları için tercih etmektedirler (K.K. 132, K.K. 136, K.K. 158, K.K. 139, K.K. 154).

Kaynak kişilerin verdikleri bilgilerden de anlaşılacağı üzere, eski kuşak ve yeni kuşak giyim- kuşamla ilgili görüşler ve tercihler arasında farklılıklar olduğu görülmektedir. Eski kuşak daha çok geleneksel giyim tarzını sürdürürken yeni kuşak daha çok modern giyim tarzını benimsemiş durumdadır. Kırsal bölgelerdeki yeni kuşağın giyim konusunda hala eski kuşağın etkisi ve kontrolü altında olduğunu da söyleyebiliriz.

Erbil il merkezinde kadın giyimi- kuşamı hakkında bilgi veren kişilerin üzerinde durdukları hususlardan biri de dini hassasiyet ve kapalı kıyafettir. Bölgede kapalı kadınların daha fazla tercih edildiğini yukarıda da söylemiştik. Görüşlere göre, kapalı olmak dinin bir gereğidir. Kapalı bir kadın mesela dışarıda erkeklerle el sıkışmamalı, sigara içmemeli, düğünlerde ise erkeklerle halay çekmemelidir. Çünkü kadını elinin teri yabancı erkeklerin teriyle karışırsa günahtır. Yani kadın ister açık olsun ister kapalı, elbette toplum içerisinde bir etikete sahiptir. Bu yüzden yaptığı davranışlara dikkat etmelidir (K.K. 169, K.K. 170, K.K. 171).

Fakat Avusturalya’da oturmakta olan Iraklı Erbil Türkmenlerinden Fatin İsmail adlı kaynak kişi (K.K. 172), kendisiyle internet ortamında yaptığımız görüşmede bu görüşlere karşı çıkmaktadır. Fatin İsmail’e göre, herkes serbesttir, kapandıysa belli bir kalıba girmek zorunda değildir. Yani illaki erkeklerin girdiği ortamlara girmemek veya sigara içmemek gibi birçok davranışları yapmamak zorunda değildir. Herkes günahıyla sevabıyla kendisi için yaşar.

Genel olarak kadın giyim- kuşamında birinci ve ikinci kuşaktan sonra Erbil bölgesinde çarpıcı farklılıklar görülmeye başlamıştır. Kadın kıyafetlerinde artık aba, çarşaf peçe ve farace gibi giyimleri bırakarak çağdaş modern kadın giyimine geçmişlerdir.

3.2.2. Erkeklerin Giyim- Kuşamı

Erbil bölgesinde kadınlar dışında erkeklerin giyim- kuşamında da geçmiş dönemle günümüz arasında farklılıklar vardır. Yukarıda anılan kaynak kişiler, kadınların giyim- kuşamları hakkında bilgi verirken erkeklerin giyim-kuşamları hakkında da bilgi vermişlerdir. Bu nedenle burada erkeklerin giyim kuşamları

üzerinde de kaynak kişilerin verdikleri bilgiler doğrultusunda durulacaktır. Böylelikle çalışmamızda kadın giyim- kuşamının dışında erkek giyim- kuşamı hakkında da kısmi bilgi verilmiş olacaktır. Bölgede eskiden erkekler evde pijama yerine azya/ dışdaşa (uzun elbise) giyerlerdi. Dışarda ise, Satar Hanı Murat Hanı adıyla şöhret kazanan kıyafetleri tercih ederlerdi. Bu tarz kıyafetler, Satar Han ve Murat Han zamanına ait olduğu için bu isimle adlandırılmıştır. Bu kıyafetler, kürtek şalvar şeklindeydi (F 54). Yukarı kısım gömlek ve yelekten oluşur, aşağı kısım ise uzun şalvardan oluşur (K.K. 42).

Daha sonraki dönemlerde Türkmen elbisesi diye adlandırılan zubun ceket kıyafet giyilmeye başlanmıştır. Bu kıyafet, yedi unsurdan oluşmaktadır: Vücutlarına kaftan, altına hırka, gömlek, şalvar veya potur pantolon giyerler, başlarına ise *börç* (börk) takarlardı. Erbil yöresinde börç olarak *miski* takarlardı Miski (F 55), siyahtanlı gülü gülü idi. Kerküklüler ise *miski* yerine *cemedani* takardı. Bu tarz giyimle birlikte mutlaka kalın deri kemerde takılırdı. Bu giyim- kuşam tarzı günümüzde de gelenek olarak kendisini korumakta olup erkekler tarafından özel günlerde kullanılmaktadır. Ayakkabı ise Yemeni idi. Yemeni, Yemen’den gelen ve bir kaltaktan, yani hayvan derisinden yapılmış kırmızı renkli ayakkabı idi, buna Yemeni derlerdi (K. K 42, K.K.10, K.K. 44, K.K. 49, K.K. 11).

Yukarıda saydığımız unsurların adlarına Dede Korku Kitabı’nda da yer verilmiştir. Dede Korkut Kitabı’nda börk, külâh, yaşmak, nikab, cübbe, çuha ya da çuka, hilat, kaftan, kuşak, kürk, şalvar, edük, paşmak (başmak), sermuze ve sokman gibi giysilerin adı geçmektedir (Gökyay, 2006: 1134-1143).

Karataş’ın da belirttiği gibi erken dönem Türk giyim-kuşamındaki Türklere özgü öğeler pantolon, yarım ya da uzun çizme, genelde kısa ama nadiren de olsa uzun kaftan ve kemerdir. Türk giyim-kuşamında üç ana öge bulunmaktadır. Bunlar kaftan, pantolon ve kemerdir. Ek olarak içlik (ya da içlik benzeri bir giysi) ve çizme yer alır. Kemer, çok kıymetli bir giyim ögesidir. Kemer, salt bir giyim eşyası değildir. Bireyin sosyal statüsünü de ifade etmektedir (2017: 296).

Erkek çocuklara ise, “ *hatlı azya*” çizgili elbise giydirelerdi ve başlarına da börç (börk) takarlardı. Büyüdükleri zaman, yani genç yaşına geldikleri zaman onlara da Satar Hanı, Murat Hanı diktirilirdi (K.K. 42, K.K. 53, K.K. 54, K.K. 57).

3.2.3. Kız Çocuklarının Giyim Kuşamı

Bütün toplumlarda olduğu gibi Erbil il merkezinde de eskiden kız çocukları ergenlik dönemine geçiş yaptıkları zaman başlarını kapatmak ve feracelerini giymek zorundaydılar. Bu konu üzerinde yukarıda da durulmuştur. Eski Kale mahallesinin sakinlerinden İnaam Bakal (K.K. 1) adlı kaynak kişiden kızların giyim- kuşamıyla ilgili şu bilgiler alınmıştır: *“Eski gelenekte kızların adet gördükleri günden itibaren kıyafetleri değişirdi. Vücut hatlarının belli olmaması için çarşep peçe (ferace) giymeye başlardı. Başlarına da başörtüsü takarlardı. Kızlar okula giderken bile çarşaf peçe (ferace) giyerlerdi. Kadınlar özellikle erkeklerin olduğu mekânlarda örneğin kahvehanelerin önünden geçtikleri zaman çarşaf peçeyle sadece gözleri açık kalacak şekilde yüzlerini örterlerdi. Yüzlerini ancak kahvehanenin önünden geçtikten sonra açabilirlerdi. Ayrıca yolda yürüyen bir kadının karşısına erkek geçerse kadın yine çarşaf peçeyi indirip yüzünü kapatırdı. Feraceyi, kırsal bölgelerde erkeklerle birlikte tarlalarda çalışmak zorunda oldukları zaman da giyerlerdi”*

Bölgede eskiden kızlar, ergenlik dönemine geçiş yaptıktan sonra başlarını kapatmaların yanı sıra aileleri tarafından Kur'an kursuna da gönderilirdi. Birinci kuşak kadınlar döneminde eğitim olmadığı için veya kızların dışarıya çıkmaları ayıp sayıldığı için kızları okula göndermek yerine, Kur'an kursuna gönderirlerdi. Kale mahallesinde Hacıye Xero Hacıye İsmet gibi kadınlar Kur'an derslerini verirlerdi (K.K. 11, K.K. 10, K.K. 2).

Böylelikle dini yükümlülükler de ergenlik çağına geçen kızların üzerinde etkili olmaya başladı. Giyim- kuşam ve süslenme kültürü unsurlarının çeşitliğini belirleyen bir diğer sosyal- kültürel kurum da toplumsal cinsiyettir. Toplumsal cinsiyet, en basit anlamıyla bireyin kültürlenme sürecinde içinde yetişmekte olduğu kültürün kodlarıyla kadın veya erkek olmayı öğrenmesidir. Yani, birey doğuştan erkek, kadın olarak dünyaya gelmekte iken, kültürü tarafından cinsiyetinden beklenen davranışlarını öğrenerek büyümektedir. Toplumsal cinsiyetin giyim- kuşam ve süslenme unsurları üzerindeki tezahürü de belirli unsurların sadece kadın için uygun görülmesi, diğerlerinin ise erkeklere atfedilmesi durumudur. Bu durumda etek, entari, don, çember gibi giyim-kuşam unsurlarının; yüz ve saç makyajı, takı ve

gösterişli aksesuarların her durumda kadın için uygun giyim- kuşam ve süslenme unsurları olarak kabul gördükleri vakadır (Karataş, 2017: 300).

Hem yetişkin kadınların hem de ergen yaştaki genç kızların iç çamaşırları hakkında soru sorulduğunda şu verilere ulaşılmıştır. Eskiden çarşılarda günümüzde olduğu gibi iç çamaşırları satılmazdı. İç çamaşırları, kadınların mahremiyet sınırları içinde yer aldığı için çarşıda satılması ayıp sayılırdı. Bu yüzden genç kızlar kendilerine kumaş alıp evde iç çamaşırlarını dikerlerdi. O zamanki kızlar her konuda terzilik, örme, nakış gibi sanatlarda hayli maharetliydi (K.K. 12, K.K. 10, K.K. 4, K.K. 5).

3.2.4. Günlük ve Törenlik Giyim Kuşam

Erbil bölgesinde geçmişten günümüze günlük hayatta dış giyim olarak en çok tercih edilen giysi, *çarşef peçe* “ferace” olmuştur. Evde ise yaşlı kadınlar tarafından geçmişten beri tercih edilen giysi, yelekli uzun elbise olmuştur. Altına ise şalvar giyilmiştir. Fakat günümüzdeki kadınlar ve genç kızlar bu giysileri tercih etmemektedirler. İkinci kuşak kadınların tercih ettikleri dış giyim etek, gömlek, üzerine de ceket mont olmuştur. Evde giydikleri giysi ise genellikle uzun elbisedir. Üçüncü kuşak kadınların günümüzde en çok giydikleri kıyafetler ise modern çağa uygun bir şekilde pantolon, gömlek, etek vs. dir. Ev içerisinde ise pijama takımı, eşofman takımı, kısa elbise giymektedirler. Günümüzdeki genç kızlar ve kadınlar *ferace* de giymektedirler. Fakat giydikleri feraceleri eskiye göre daha modern tasarımlarla ve ipek kumaşlarla diktirmektedirler (F 56). Günümüzdeki genç kızlar bazen pantolon üzerine ince feraceler de giymektedirler. Orta ve yaşlı kadınlar ise günümüzde genellikle katıldıkları taziye merasimlerinde ferace giyinmektedirler. Kaynak kişilerden alınan bilgilere göre ferace, kullanımının rahat olması nedeniyle eskiden beri günlük hayatta en çok tercih edilen giysilerden biri olmuştur (K.K. 8, K.K. 9, K.K. 13, K.K. 67).

Bölgede ferace modellerini seçmek kişiden kişiye göre değişmektedir. Yaşlı kadınlar daha çok desensiz düz siyah renk tercih etmekteyken; genç kızlar daha çok taşlı el işlemeli desenli içinde renk olan ferace modellerini tercih etmektedirler.

Ferace giymenin dini yönü hakkında farklı görüşler ortaya çıkmıştır. Kaynak kişilere göre ferace giyinmek, *kapanmak* ya da *örtünmek* anlamına da gelmektedir. Kadınlar kısa kollu veya kısa etekli elbise giydikleri zaman örtünmek amacıyla üstüne fercaceyi giyinmektedirler. Bahirke ilçesindeki kadınların verdiği bilgilere göre, günümüzde bile komşuya feracesiz gidilmez (K.K. 13, K.K. 103, K.K. 104, K.K. 104, K.K. 106).

Erbil yöresinde birinci kuşak kadınlar düğünlerde gelinlik olarak *elyaşıl* (rengârenk) adı ile bilinen elbise giyerlerdi. Gelinlik, günümüzdeki gibi beyaz renkli değildi. Gelin giyimi unsurları *çöyneke* *zubundan* (gömlekli zubun) oluşuyordu. Üzerine de *elyaşıl* bir aba örtülürdü. Gökküşağı renkleri gibi rengârenk bir görünüşü olurdu. Yüzüne de damattan başka kimse yüzünü görmesin diye aba dışında ayrı bir örtü de örtülürdü. Gelin düğün günü terler içinde kalırdı (K.K. 1, K.K. 2).

İkinci kuşak kadınlar döneminde gelin giyimi değişmiştir. *Elyaşıl* yerine dantelli tüllü kırmızı renkli elbise tercih edilmiştir. İkinci kuşak kadınlar döneminden beri gelin kıyafeti olarak danteli tüllü beyaz renkli elbise yeğlenmektedir (F 57).

Araştırma boyunca yöresel kıyafetler hakkında hem Erbil merkezinde hem de Erbil il merkezine bağlı ilçe ve köylerde yaptığımız derlemlerde, hem kadınların hem kızların eskiden fistan elbise giydiklerini tespit ettik (F 58, F 59). Başlarına da beyaz *yaşmak* (yüz örtüsü) örterlermiş. Günümüzde ise bu gelenek hala devam etmektedir. Fakat kişiden kişiye değişmektedir. Bazılar sadece başlarına takar, bazıları ise başla birlikte yüzlerini de örterler (K.K. 11, K.K. 10, K.K. 42, K.K. 13, K.K. 103, K.K. 80, K.K. 127, K.K. 129).

Eskiden Erbil bölgesinde kadınlar nedensiz yere süslenmez veya güzel bir kıyafet giymezlermiş. O zamanki güzel kıyafetler arasında fistan ve zuba yer almıştır. Bunları da özel günlerde giyip süslenirlermiş. Onun dışında durduk yere süslenen kadınlar eleştirilirmiş. O dönemdeki kadınların önem verdikleri şey, saçlarına kına yakmakmış. Kına yakma işini de Perşembe geceleri yaparlarmış. Günümüzde ise kadınlar sürekli kendilerine bakım yapmaktadırlar. Saçları dışında el ve ayaklarına en az ayda bir manikür, pedikür yapmaktadırlar. Son birkaç yıldır kadınlar kişisel bakımın dışında, daha da güzelleşmek amacıyla güzellik merkezlerine de gitmektedirler. Eskiden kendilerini durduk yere süsleyen kadınlar

ayıplanırken günümüzde bakım yapmayan veya süslenmeyen kadınlar ayıplanmakta, bakımsız kadın olarak nitelendirilmektedirler (K.K. 24, K.K. 46, K.K. 48).

Geleneksel kadın giyim- kuşamı içinde en önemli unsurlardan biri, törensel kıyafetler olmuştur. Bu kıyafetlerin başında geleneler ise nişan, kına ve düğün kıyafetleridir. Evlenme, hayatın geçiş dönemlerinden birisidir ve bu döneme çokça önem verilmektedir. Çünkü evlenme, kutsal kabul edilen sosyal bir eylemdir. O günde en çok önemsenen unsurlardan biri, gelinin kıyafetidir. Gelin kıyafeti bir kez giyildiği için özenle seçilmektedir. Her toplum, kendi kültürel mirasına göre kıyafeti belirler. Yukarıdaki kaynak kişilerden tespit edildiği gibi, eskiden Erbil bölgesinde gelin giysisi, geleneğe uyularak seçilmekteydi. Birinci kuşak kadınların gelin kıyafeti *elyaşıl* iken, ikinci kuşak kadınlarınki kırmızı renk olmuştur. Günümüzde ise toplumsal geleneğe uyularak gelin kıyafeti beyaz renk olarak tercih edilmektedir (K.K. 1, K.K. 2, K.K. 11, K.K. 10).

Günümüzde Irak'ın hemen bütün bölgelerinde, özellikle Erbil yöresinde son zamanlarda Türkmen ailelerin dışında diğer etnik grupların genç kızlarının da evlendikleri zaman kına gecelerinde giymeyi tercih ettikleri kıyafet, *bindallı*dır (F 60, F 61, F 62). Erbil bölgesi, eskiden beri giyim-kuşam kültüründe önemli bir yere sahip olmuştur. *Bindallı* kıyafeti için en çok kadife kumaşı kullanılmaktadır. *Bindallı* üzerine süs şeklinde altın ya da gümüş renkli sırma iplikler kullanılarak çeşitli nakışlar yapılmaktadır. *Bindallı*, eskiden ikinci kuşak döneminde beyaz gelinliklerin olmadığı zamanlarda gelinlik yerine de kullanılmıştır. Bu kıyafet toplumsal cinsiyet rollerini belirleyici bir şekilde kuşaktan kuşağa aktarılmıştır. Bölgede birinci kuşaktan beri giyilmekte olan *bindallı* gelenek bakımında önemli bir işleve sahip olmuştur. Bu giysi, eski zamanlarda Kale evlerinde dolap olmadığı için yeni evlenmiş kızlar tarafından sandıkta saklanırdı. Yıllar sonra bu giysi kadının kızı evlendiğinde kızına giydirilirdi, oğlu evlendiği zaman ise geline verilirdi. Geline giydikten sonra kendi sandığında saklardı. Bölgede *bindallı* kıyafeti anneler tarafından daha çok erkek çocuklara armağan edilmektedir (K.K. 152, K.K. 154, K.K. 11, K.K. 10, K.K. 1). Bu gelenek günümüzde de bazı aileler tarafından devam ettirilmektedir. Anneler, kendi gelin kıyafetlerini saklayıp oğullarını evlendirdikleri zaman geline giydirmektedirler. Fakat bu konuyla ilgili genç kızlarla görüşme yaptığımız zaman bazılarının annelerinin gelinliğini giymekten memnun kaldıklarını,

bazılarının ise eski model olduğu için giymediklerini kaydetmişlerdir (K.K. 170, K.K. 178, K.K. 171, K.K. 172).

Erbil il merkezine bağlı Kaysari çarşısının esnaflarından olan ve bindallı kıyafetleriyle kına malzemeleri satan Sanan İrfan Nurettin (K.K. 44), bindallı kıyafetiyle ilgili bizlere şu bilgileri aktarmıştır: “Eskiden Erbil bölgesinde gelinin kendisi bindallısını hazırlardı. Zengin aile kızı olan gelin adayları ise özel kumaşlarla eve terzi çağırırlardı. Günümüzde ise artık bindallıları satan veya binadallıları kiraya veren dükkânlar açılmaya başlamıştır. Kıyafet dışında kına gecesine özel malzemelerde hem satılmakta hem de kiraya verilmektedir” (F 63, F 64, F 65).

Erbil bölgesinde Türkmen kökenli aileler, düğün dışında özel günlerde, Nevruz bayramında, Hıdırellezde, özel festivallerde veya bir kurumun yıl döneminde. Türkmen kıyafeti olarak tanınan Türkmen giysisi giymektedirler. Bu giysinin iki çeşitli vardır; biri *bindallı*, *zubun* modellerine benzeyip altına gömlek ve şalvar giyilir (F 66). Diğeri ise sadece gömlek ve şalvardan oluşur (F 67). Başa da mavi renk fes takılır. Fese de arkadan uzun bir tül takılır. *Bindallı* modeli olan giysi üzerine de süs olarak kemer takılır. Ayakkabı olarak da *bindallı* ayakkabısı giyilir (K.K. 165, K.K. 52, K.K. 42, K.K. 44).

3.2.5. Süslenme ve Çeşitlenmeleri

Erbil bölgesi kadınlarındaki süslenme konusu, “birinci kuşak”, “ikinci kuşak” ve “üçüncü kuşak” kadınlar temelinde ele alınacaktır. Toplumun bakış açısında, özellikle de erkeklerin tavırlarında geçmişten günümüze birçok değişiklik yaşanmıştır. Örneğin eskiden erkekler, kadınların süslenmesine karşı çıkmaktayken günümüzde ise bakım yapmayan veya süslenmeyen kadınlar erkekler tarafından eleştirilmektedirler. Bu konuyla ilgili alan araştırmasında erkeklerin kadınların vücutları konusunda daha hassas davrandıklarını tespit edilmiştir.

Süslenme, bireylerin giyim- kuşam unsurlarında dış görünüşte önemli bir rol oynayan, aynı zamanda giyimi tamamlayan ve insanların gözünde güzel bir görüntüye sahip olmayı sağlayan, hem kadının hem de erkeğin önem verdiği bir olgudur.

Erbil bölgesinde birinci kuşak kadınlar tarafından kullanılan kıyafetlerin tamamlayıcı unsuru olan aksesuarlara baktığımızda karşımıza ilk olarak kuşaklar ve altın düğmeler gelmektedir. Eski kuşak kadınlar kıyafetlerinin ön kısmına, göğüs kısmına aksesuar olarak düğme takarlardı (F 68). Bu düğmeye, Erbil yöresinde (yelek kopçası) denilirdi. Bazen tam altın, bazen taşlı olurdu. Altın kemer ise, birinci kuşak ikinci ve üçüncü kuşak kadınların vazgeçilmez aksesuarlarından biridir. Geçmişten bu yana evlenen kızlar baba evinden kemersiz, kuşaksız çıkmazlar. Kuşak, günümüzde de önemli aksesuarlardan biri olarak hala önemini devam ettirmektedir. Birinci kuşak kadınlar, bel kısmına takılan kuşağı veya kemeri kaftan elbiseler üzerinden takarlar. İkinci kuşak ve üçüncü kuşak kadınlar ise kemeri düğün, sünnet diğer özel günlerde geleneksel kıyafetlerle takmaktadırlar (K.K. 12, K.K. 11, K.K. 10, K.K. 1, K.K. 2, K.K.4, K.K. 42, K.K. 3).

Eski kuşak kadınlar altın kemer dışında özel günlerde geleneksel kıyafetlerle paşaser, silahlık, gerdanlık ve kaftan elbiseye veya yeleğe dizilmiş altın takarlar (K.K.10). Saydığımız bu unsurlar, aksesuarların başında gelenlerdir. İkinci ve üçüncü kuşak kadınlar ise günümüzde de bu takıları geleneksel kıyafetlerle kullanmaktadırlar. Fakat genel olarak eski kuşak kadınlar ile yeni kuşak kadınlar arasında süslenme ile ilgili bir değerlendirme yapılırsa, eskiden kadınlar günlük olarak da bu aksesuarları kullanırlardı. Özellikle reşadi lire adıyla bilinen küpeler, yüzükler ve kolyeler takarlardı. Günümüzde yeni kuşak kadınlar ise bu takıları özel günler dışında takmazlar, onun yerine daha çok küçük modern takıları tercih etmektedirler (K.K. 36, K.K. 52, K.K. 60, K.K. 100, K.K. 119, K.K. 181) .

Erbil merkez Kayseri çarşısı içindeki kuyumcular sokağında eski ve yeni kuşak kadın takıları hakkında soru sorulduğunda şu bilgilere ulaşılmıştır. Kuyumcu Diyar Hamit (K.K. 182). 1980 yılından beri kuyumcu dükkânları olduğunu ve kuyumculuğun dedelerinden kalan bir meslek olduğunu söylemiştir. Hamit, eski kuşak kadınların daha çok 21 ayar el işlemeli renkli takılarla en çok firuze takıları tercih ettiklerini ifade etmiştir. Yine en çok talep edilen ağır takılar kemer, paşaser, gerdanlık ve reşadi lira ile dizilmiş altınlardır. Günümüzdeki kadınlar daha çok taşla süslenmiş modern takıları tercih etmektedirler. Bunlar dışında yine eski kuşak kadınlar, takıları özel günlerde geleneksel kıyafetlerle takmaktadırlar.

Eskiden Kale sakinlerinden maddi durumu iyi olan aileler, takıya önem verirdi. Hemen her kadının boynunda dizilmiş altın lireler, ellerinde burma bilezikler, kulaklarında renkli mine küpeler ve parmaklarında yüzükler olurdu. Bunlar dışında hem kadın hem erkekler altın kordonlardan yapılmış saat de kullanırlardı. Günümüzde ise kadınlar hala bu geleneği yaşatmaktadırlar. Varlıklı aileden yeni kuşak kadınlar da güzel takılara önem vermektedirler. Fakat ekonomik durumu iyi olmayan aileler ise altın takılar yerine gümüş takıları tercih etmektedirler. Günümüzde maddi durumu iyi olmasına rağmen bazı kadınlar geleneksel kıyafetlerle gümüş takılar kombin ederek kullanmaktadırlar. Günümüzde gümüş moda haline gelmiştir (K.K. 165, K.K. 174, K.K. 181, K.K. 172).

Bölgede geçmişten beri gelin olarak alınan kızlara bol miktarda altın takı yapılmaktadır. Gelin için yapılması gereken en önemli takılar kemer, paşaser⁵, gerdanlık ve silahlıktır⁶.

Ayrıca geleneksel Türkmen kıyafetiyle başa takılan fesler de altın işlemlerle süslenir (F 69). Bu süslemede, ipe dizilen reşadi liralara bir diğer önemli süs unsuru idi (K.K. 183, K.K. 153, K.K. K.K. 117, K.K. 116, K.K. 1).

Kadınların giyimlerini tamamlayan diğer bir süslenme unsuru ise kozmetik ürünlerdir. Birinci kuşak kadınların yaşadığı devirlerde kozmetik ürünler olmadığı için daha çok bitkisel ürünlerden yararlanılırdı. O devirdeki kadınların en çok kullandıkları süs malzemesi ise sürme idi (F 70). Eskiden kadınlar sürmeyi kömürden yapıp gözlerine çekerlerdi. Gözleri çok güzel, caylan gözü gibi olurdu. Doğal ürünlerle ürettikleri malzemelerle yüzlerini, yanaklarını renklendirirlerdi. Renkli çiçekler kaynatılarak dudaklara ruj ve allık yerine makyaj boyası olarak kullanılırdı. Eskiden, günümüzde olduğu gibi yüze kimyasal maske yapılmazdı, zaten o devirde yoktu. Onun yerine doğal meyveleri, gülleri yüz maskesi yapıp yüzlerine sürerlerdi. Vücuttaki tüyler için eskiden şekerle limon kaynatarak ağda

⁵ Paşaser: Bölgede eskiden günümüze kadar kadınlar geleneksel giyimlerle başlarına taktıkları altın veya gümüş işlemeli başlık. Paşaser ya başlık yada sadece altın zincirlerle işlenmiş süs takı halinde yapılmaktadır. Ekler bölümünde 46-67 numaralı fotoğraflara bakabilirsiniz.

⁶ Silahlık: Kadınlar bölgede geleneksel giyimleri üzerine taktıkları bir takı süsüdür. Silahlık adının alması ise takının uzun zincirli şeklinde olup silah gibi bir yana atılıp takılmaktadır. Ekler bölümünde fotoğraf 45'e bakabilirsiniz.

yaparlardı. Günümüzde marketlerde hazır ağdalar satılmaktadır. Erbil merkezinde evde kadınlara ağda uygulayan İlham adlı kaynak kişi (K.K. 184), günümüzde de hala eskisi gibi evde şekler ve limonla ağda yaparak müşterilerinin vücutlarındaki tüyleri temizlemektedir.

Kadınlar, eskiden kuaför olmadığı için evde saçlarına kına yakarlardı. Onun dışında kadınlar bakım yapmak için zeytinyağı, yumurta bal gibi ürünleri karıştırarak saçlarına sürerdi. Günümüzde de kızlar, eski kuşak kadınların yaptıkları bakımları uygulamaktadırlar.

Bölgede 1960'lı ve 1970'li yıllarda kuaförler açılmaya başlamıştır. Özellikle 70'li yıllarda doğan genç kızların hemen hepsinin bir dönem saçlarına ondüle, yani perma yaptırdıkları kaydedilmiştir (K.K. 185). Bu saç modeli günümüzde de kullanılmaktadır.

Her yaş gurubu ile araştırma yaptığımız süreçte günümüzdeki kızların günlük hayatta makyajsız dolaşmayı tercih etmedikleri görülmüştür. Eski kuşak kadınlar ise, eskiden hısım akrabalarının düğününe giderlerken ağır olmayan makyaj yaptırırlardı. Ayrıca başörtüsü kullanmayan kadınlar saçlarını kuaföre giderek yaptırırlar. Seksenler, doksanlar ve daha sonrasında doğan kuşaklar ise özel günlerde mutlaka saç bakımlarını ve makyajlarını en iyi biçimde yaparlar (K.K. 185, K.K. 186, K.K. 187, K.K. 188, K.K. 189).

Kuaför Eftal Deniz'e (K.K. 200) göre, günümüzde kadınlar saçlarını daha çok koyu renge boyatıp düz model olarak kestirmektedirler. Bazı kadınlar da sarı renk tercih etmektedirler. Deniz, saçın kısa ve uzunluğu konusunda şu bilgileri paylaşmıştır. Deniz, kadınların saç uzunluğu tercihlerinin özgüvenle ilgili olduğunu kaydetmiştir. Uzun saçlı kadınların güvenlerinin daha yüksek olduğunu, statüyle özgüven arasında doğrudan bir bağ olduğunu beyan etmiştir. Ayrıca çocuk sahibi olan kadınlar yaşlarına göre saç boyuna şekil vermektedirler.

Günümüzde kendi kendilerine model peşinde olan, yani kültüre bağlı olarak kıyafetlerde ve dış görünüşte değişiklik yapmakta olan genç kızlar veya erkekler, garipsenmektedirler. Örneğin şehirlerde normal karşılanan kısa etek, açık kıyafet, yırtık kot köylerde hoş karşılanmamaktadır. Kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre günümüzde gençlerin yanı sıra daha yaşlı erkekler bile yırtık kot giymektedirler. Bu

durum, gençler için belli dereceye kadar normal görülse de orta yaştaki insanlar pek mazur görülmemektedir (K.K. 56, K.K. 12, K.K. 11).

3.3. Kadın Eksenli Davranışlarda Selamlaşmalar ve Kalıp Sözlere

Erbil bölgesinde kadınlar kendi aralarında, yani kadın kadına selam verirken daha samimi bir şekilde davranmaktadırlar. Fakat kadın ile erkek arasındaki selamlaşma davranışları ise değişmektedir. Eskiden kadınların dışarıya çıkmaları ayıp karşılandığı için ve pek erkeklerle de karşı karşıya gelmediklerinden selamlaşma eylemi gerçekleştirilmezdi. Karşı karşıya geldikleri zaman bile kadın *çarşafpeçe* taktığı için yüzü tanınmaz halde olurdu. O zaman erkeklerle de selamlaşma olmazdı.

Günümüzde ise selamlaşma davranışları kadınların kendi aralarında daha samimi bir şekildeyken erkeklerle daha resmi bir şekilde selam vermektedirler. Bölgede kadınlar birbirleriyle selamlaşırken ya da düğün, taziye sünnet merasimi gibi yerlerde karşılaştıklarında önce “*Selamünaleyküm, Aleyküm selam*” derler. Daha sonra birbirlerine sarılıp yanaklarından birbirlerini öperler. Ayrıca kadınların kendilerinden yaşça daha büyük bir erkek veya kadınla karşılaştıklarında onların ellerini öptükleri de belirtilmiştir (KK. 1, K.K. 3, K.K. 11).

Layla Çelebi (K.K.3), selamlaşma eyleminde bazen karşı tarafın selamın karşılığını vermemek için farklı bir söz söylemekte olduğunu söyleyerek bununla ilgili şöyle bir olayı anlatmıştır: “*Kayınpederim pek misafir sevmezdi. Bir gün işten dönerken yemek yemek için orya gittim. Kayınpederim sofrada oturup yemek yiyordu, bende Selamünaleyküm dedim, kayınpederim bana Aleyküm selam yerine şu sözü söylemişti: “Ağzımda lukma var”, yani ağzımda yemek var. “Ağzımda lukma var” sözünü söyleyebiliyordu fakat selamımın karşılığını vermiyordu. Bu sözün anlamı hoş gelmedin demektir.*”

Erbil il merkezine bağlı ilçe, kasaba ve köylerde kadınların birbirleriyle selamlaşmalarının daha sık olduğu belirtilmiştir. Kadınlar sarılarak birbirleriyle selamlaşırlarken de “*Xoş galdu başım üzerine*”, “*başım üzerine hoş geldin*” derler.

Bazen aynı gün içerisinde belki üç dört defa görüştükleri olur, her defasında birbirlerine sarılarak selamlaşırlar (K.K. 102, K.K. K.K.103, K.K. 104).

Bölgede selamlaşmayla ilgili diğer bir davranış, ailelerin kız istemeye gittiklerinde ilk adımı selamlaşarak atmalarıdır. Oğlan evi, kız evine girdiğinde verdiği selamın karşılığını hoş bir şekilde alırsa, işin olumlu bir şekilde sonuçlanacağını düşünür.

Bütün bu ifadelerden yola çıkarak bölgede kadınların, kendi aralarında selamlaşırlarken her zaman mesafesiz, sıcak ve içten davrandıklarını söyleyebiliriz. Bölgede selamlaşırken en çok kullanılan ifade, “*Selamünaleyküm, Aleykümselem*” ifadesi olmuştur. Aynı zamanda selamlaşmayla kalıp sözlerin kullanımının kadınların ilişkilerini doğrudan etkilediğini de söyleyebiliriz. Selam vermek ve almak için kullanılan sözlerin kadınlarla erkekler arasında pek farklı olmadığını da belirtebiliriz.

3.4. Geleneksel Toplumda Kadın Algısı

3.4.1. Kadınlara Yönelik Stereotipler

Toplum içinde kadınlara dönük yargıların oluşturulmasında genellikle onların davranışlarından yola çıkılmıştır. Bu yargıların çoğu, kadına yönelik çirkin kalıp ifadelerden kaynaklanmıştır. Kadına dönük bu yargılar, bütün toplumsal yapılarda görülmüştür. Toplum tarafından kadına karşı sergilenen bu davranışlar, yani stereotip dediğimiz kalıp ifadeler, bireyin ve toplumun bakış açısını yansıtarak bize toplumsal yapı hakkında önemli bilgiler verir. Bu bağlamda kadınlara yönelik bölgede kullanılan stereotipler çalışmamız açısından önemli bir yer tutmuştur. Erbil il merkezinde kadınlara yönelik kullanılan stereotipler, çalışma sürecinde kaynak kişilerden yapılan derlemelerle elde edilmeye çalışılmıştır.

Bölgede eskiden günümüze kadar toplum içerisindeki kadına yönelik düşünceler az da olsa değişmiştir. Eskiden kadının tek başına dışarıya çıkıp dolaşması toplum içinde ayıp karşılanırdı. Evin bütün ihtiyaçlarını bile erkekler temin ederlerdi. Kadın Kale’den aşağı bile inemezdi. Halis Antik (K.K. 42), bize, ailesi içerisinde geçmişte yaşanan gerçek bir olayı aktarmıştır. Geçmiş zamanda Kale evlerinde yaşayan ve yeni evlenen babaannesi, bir gün evin avlusunda oturup canı

sıkılmış. Babaannesi, kapının ucunu biraz açar, az bir şey dışarıya bakar, çocuklar da dışarda oyun oynuyorlarmış, biraz da onları gözlemler. O sırada komşu tarafın beyi elinde çögenle (baston) dışarıya çıkar, babaannesini görür. Adam, bakar bu kadın mıydı dışarıya bakıyor, sanki kadın o anda bir suç işlemiş gibi olur. *“Sonra adam Kale’den aşağıya iner, gidip (çeyhanede) kahvehanede dedemin yanına oturur. (Üzünden gazap yağırı) Yüzünden düşen bin parça. O sırada dedem adama sorar: Ha filan yüzün kıpkırmızı, sanki dünya üzerine yıkılmış, ne olmuş böyle, anlat bilelim”.* Adam, *“benim gördüğümü düşmanın görmesin” diye cevap verir. Dedem, “ne olmuş anlat” diye tekrar sormuş adama. Adam, “yox dilmez (hayır söylenmez)” demiş. Dedem adama ısrar edince anlatmış: “Evden çıkınca sizin evde bir kadın gördüm, kapının bir ucunu açıp dışarıya bakıyordu”.* Dedem, şok bir şekilde *“valla mı?”* diye bağırmış. Adam *“evet vallah arvadun (eşin) beni görünce kapıyı kapattı, içeriye girdi”* demiş. Dedem, eve döner, babaanneme sorar: *“Arvat sen bugün yazıya baxıpsan (dışarıya bakmışsın)?”.* *“Evet”* diye cevap vermiş, *“canım sıkıldı biraz çocuklara baktım.”* demiş. Dedem, hemen o sırada babaanneme demiş: *“Ben seni üç be üç boşadım, git babanın evine, arvat bizim yanımızda olmaz dışarıya baksın”.*

Ayrıca kaynak kişi, eski kocaların kadınlara karşı bazen çok sert davrandıklarını da belirtmiştir. Yemeğe fazla tuz atan kadının başına kocası tarafından yemek tenceresinin geçirildiği de tespit edilmiştir.

Halis Atik (K.K. 42) tarafından başka bir gerçek olay daha aktarılmıştır: *“Kale’de yaşayan hamile bir kadını sancı tutar. Ebe kadını eve çağırmışlar. Ebe, kadını hazırlamış, çocuğu doğurması için çocuğun başı öne gelsin diye dolandırmış durmuş, fakat çocuğun başı öne bir türlü gelmemiş. Ebe kadın ne yaptıysa olmamış, hamile kadının daha çok canı yanmış. Kadının kurtulması için kocasına çok iyi ve eşini kurtaran (Sabri Kabani) adında ünlü erkek bir doktorun olduğunu söylemişler. Kadının kocası, bağırarak hayır demiş, erkek olmaz, isterse eşim ölsün, ama onu erkek doktor doğurtamaz, kabul etmem demiş, nasıl olur benim eşimin mahremini erkek doktor görsün demiş. Ben insanlara ne diyeceğim, eşinin mahremiyetini erkeklere göstertti mi dedirteceğim demiş. Bu sırada kadın ölmek üzereymiş, kocası bir şartla kabul etmiş ve “Eşimle doktor arasında bir perde çekilsin” demiş. Doktor*

perde arkasından çocuğu doğurtsun”. Doktorla kadın arasında perde çekilir ve sonunda çocuk doğmuş, kadında kurtulmuş.

Kaynak kişinin anlattığı bilgilerden hareket ederek toplumsal cinsiyet konusu kapsamında erkeğin kadına karşı bakış açısının ciddi sorunlar yarattığını söyleyebiliriz. Bölge sakinleri eskiden daha çok geleneksel bir toplum yapısına sahip oldukları için en küçük dedikoduyu bile namus meselesi haline getirebilmişlerdir. Bu durum da kadınlara yönelik birçok stereotip ifadelerin oluşumuna sebep olmuştur. Doğum yapmakta zorlanan kadının kurtulabilmesi için bir erkek doktorun devreye girmesi gerekirken koca, toplumsal baskıları ve dedikodu mekanizmasının korkunç işleyişini hesaba katarak bundan kaçınmaya çalışmak zorunda kalmıştır. Kadına dönük bu tür algı ve tutumlar, kadına dönük stereotip kalıp ifadelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Bu olumsuz ifadelerin yerine aslında daha çok olumlu ifadelerin söylenmesi doğru olurdu. Fakat söylediğimiz gibi bu durumun, eski toplumun yaşadığı şartlardan kaynaklandığı tespit edilmiştir.

Bölgede özellikle kırsal kesimlerde ailedeki ciddi olayların sebebinin çoğu kadınlara karşı söylenen bazı sözler ve stereotiplerden meydana geldiği tespit edilmiştir. Ayrıca ismini belirtmek istemeyen diğer bir kaynak kişinin verdiği bilgilere göre, sekiz yıl evliyken çocuğu olmayan bir kadın, kaynanası tarafından sürekli azarlanmış, kaynanası ona sen sürekli “kısır”sın veya “dal vermeyen ağaç gibisin”, “çöpsüz üzüm”sün gibi sözler söylemiş, bu sözlerden aşırı derecede etkilenen kadın intihar etmiştir⁷.

Bu bağlamda “Kısır” lakabı da bölgede kadına karşı en çok kullanılan stereotip ifadeler arasında yer almıştır. Zahide Asaafi (K.K. 11), eskiden bir ailede çocuksuzluk olduğunda bu durumun sadece kadına yüklendiğini kaydetmiştir. Fakat kadınlar günümüzde doktora gidip suçun kimde olduğunu öğrenip kurtulmuşlardır. Bu konu hakkında kaynak kişi şu sözleri de eklemiştir: “Çocuksuzluk durumunda sorun kadında ise herkes ona yüklenerek kocasına git ikinci eş getir derler. Peki, durum ters olduğu zaman, yani koca kısır olduğu zaman niye erkeğe bir şey

⁷ Kaynak kişi kimliğinin açıkça verilmesini istemediği için kimlik bilgisi paylaşılmamıştır. Ancak anlatı düzeni içerisindeki anlatıldığı bilgilerin çalışma bağlamına katkı sağladığı gerekçesiyle aktarılmıştır.

söylenmiyor, neden kadın kocasına yüklenmiyor? Kadın neden boşanmak istemiyor, çocuk için başka bir erkekle evlenmiyor?”

Ayrıca yörede ailenin rızasını almadan, gelinlik giymeden, düğün yapmadan evlenen kadınlara da “*ardınca düştü*” (kocaya kaçtı) kalıp ifadesi kullanılır. “*Ardınca düştü*” ifadesi, toplum içerisinde kadınlara karşı söylenen en çirkin stereotip sözlerden biridir.

Bölgede yaşayan kadınların toplumsal alandaki davranışlarından yola çıkılarak başı açık olan kadınlar, yani “*kapalı olmayan*” kadınlar da toplum içerisinde sık sık stereotip ifadelerle tanımlanmışlardır. Bölgede hem kadın hem erkek kaynak kişilerin görüşlerine göre, kapalı kızlar daha çok tercih edilmiştir (K.K. 28). Eski kuşak kadınlar, yeni nesil başı açık ve giyimleri tamamen kapalı olmayan kızlara karşı her zaman karşı çıkıp birçok kalıp ifade kullanmaktadırlar. Başı açık, kısa giyinmiş bir kızı gördükleri zaman “*bunun sahibi yoxtı*”, “*barala*”dır (kendi başınadır), “*elden çıkıp*” (elden çıkmış), “*soranı yoxtı*”, (kimse ilgilenmiyor), “*yerinde kalmış*” evlenmemiş, “*ar axtarı*” (koca arıyor), gibi stereotip ifadeler kullanmaktadırlar (K.K. 10, K.K. 11, K.K. 3, K.K. 1). Necibe Bakal (K.K. 136), bu durumun farklı boyutunu şu şekilde anlatmıştır: “Bölgede bazı kapalı kızlar evlenmek için eşarbı atmışlardır. Bu davranışı sergileyen kızlar toplum tarafından kınanmışlardır. Onlar için “*ar istiri*”, (koca istiyor), “*oğlanlar için özünü azr ediri*” (erkekler için kendisini açmış) gibi kalıp ifadeler söylenmektedir.”

Bölgede eskiden kız istemeye giden aileler, kızın kapalı olup olmadığını sorarlardı. Günümüzde de bazı aileler hala kapalı kızları tercih etmektedirler. Kapalı olmanın dinle ilgili olmadığı da belirtilmiştir. Kapalı olmak veya açık giyinmemek, bazı aileler tarafından geleneğin bir gereği olarak uygulanan bir şey olarak nitelendirilmektedir.

Ayrıca bölgede evliyken başka erkeklerle konuşan veya görüşen kadınlar da toplum tarafından kınanır. Evli bir erkeğin de başka bir kadınla konuşması, karısını aldattığına yorulur. Yani kadının kocasına yaptığı aldatma davranışıyla erkeğin eşini aldatırken sergilediği davranışlar aynıdır. Fakat bu durum kadınlar için farklı olmuştur. Kadın yaptığı zaman ona (üzü kara) “*oruspu*” denir; erkek yaptığı zaman ise “*hadi neyse boşa düşmüş*” ya da “*içmiş kendisinde değildi*” gibi sözler söylenir. Bir kadın eğer geçmişte bile ahlaki yönden bir şey yapmışsa bu yapmış olduğu onun

peşini ölümüne kadar bırakmayacaktır. Kız ve erkek çocuklarını bile etkiler. Bölgede kız isteme durumlarında önce ailenin ahlakı, özellikle kızın annesi veya oğlanın annesi araştırılır.

Bütün ifadelerden yola çıkılarak sadece erkeğin kadına olan bakış açısının değil, aynı zamanda kadının kadına olan bakış açısında da çeşitli kalıp ifadelerin kullanılmasına yol açtığı söylenebilir. Bu kalıp ifadeler kadınlar açısından önemli sorunlar yaratmıştır. Ayrıca kız isteme aşamasında açık değil de kapalı bir kız daha çok tercih ediliyorsa bunun da daha çok kadınlardan kaynaklandığı belirtilmiştir. Çünkü bölgede kız isteme konularında oğlan veya baba değil, evin kadını, yani anne sorumludur. Eskiden kadınlara karşı yaygın olarak kullanılan olumsuz stereotip ifadelerden bazılarının kullanımından vazgeçilmiş olsa da yine de birçoğunun toplumsal bellekte muhafaza edildiğini söyleyebiliriz.

3.4.2. Ad, Lakap ve Hitaplarda Toplumsal Cinsiyet

Bölgede eskiden günümüze kadar hem kadınların hem de erkeklerin aldıkları adlar ve lakaplar da toplumsal cinsiyet algısına göre farklılık göstermektedir. Kadınların evlenmeden önce, evlendikten sonra ve yaşları ilerledikçe birbirlerine hitap ettikleri isimler de değişmektedir. Aynı zamanda yaşları ilerleyen kadınlara, toplum tarafından değişerek isimlerle hitap edilmektedir.

Bu durumun Erbil bölgesindeki geçmişi şu şekilde ifade edilmiştir: “Kadınlar evlendikleri zaman başlarda kocalarına “*bey*”, erkekler ise eşlerine “*hatun*” diye hitap etmişlerdir. Çocukları dünyaya geldiği zaman birbirlerine çocukların isimleriyle hitap etmeye başlamışlardır. Örneğin kadınlara *Ahmet nenesi*, *Mehmet nenesi*, erkeklere *Ahmet babası*, *Mehmet babası* veya “*uşağlar babası*”, “*uşağlar nenesi*” (çocuklar babası, çocuklar anası) şeklinde hitap edilmiştir⁸ (K.K. 11). Günümüzde ise genel olarak yeni evlenen çiftler ilk zamanlarda birbirlerine *hayatım*, *aşkım*, *sevgilim*, *canım*, *ciğerim*, *ruhum* diyerek hitap ederlerken zaman ilerledikçe

⁸ Bölgede erkek- kadın arasında çocukların adı ile birbirlerine hitap etme geleneği Erbil bölgesinin kendine öz bir gelenek hali içersindedir. Arap, Kürt vs. toplumlarda da uygulanmaktadır.

ya çocukların adlarıyla ya da *hatun*, *bey* gibi ifadeler kullanarak birbirlerine hitap ederler” (K.K. 22).

Necibe Cambaz (K.K. 160) bu konuda şunları ifade etmiştir: “Eşim dışarda bana “*ailem*” ya da “*eşim*” şeklinde ifade eder. Evde saygıdan dolayı her zaman ismime “*hatun*” kelimesini de ekler. Yine bölgede aile içerisinde çocuklar arasında büyük kıza *abla*; erkeğe ise *ağabey*, halaya ise *bibi* diye hitap edilir”.

Erbil il merkezine bağlı Bahirke ilçesinde yaşayan kaynak kişilerimiz bu konuda şu şekilde bilgi vermişlerdir: “Erkek eşine “*jny*” (*karı*); kadın da kocasına “*piremerd*” (*ihtiyar*) veya “*piavaka*” (*adam*) şeklinde hitap eder. Ayrıca bölgede karı-koca birbirlerine çocuklarının ismiyle hitap ettikleri zaman en büyük çocuğun ismiyle hitap ettikleri belirtilmiştir (K.K 3).

Leyla Çelebi (K.K. 3), şöyle demiştir: “Annemle babam hayatta iken birbirlerine farklı isimlerle hitap ederlerdi. Babam anneme (*Besir*), annem babama (*Aco*) diye seslenirlerdi. Bizler annemize (*dada*), babamıza ise (*kaka*) şeklinde hitap ederdik. Çocuklarımız bile annemle babamın gerçek isimlerinin *Besir* ile *Aco* olduğunu sanıyorlardı. Onlar da yani torunlarda (*Kaka- Dada*) şeklinde hitap etmişlerdir”.

Bölgede Hacı Hamit Kuyumcu (K.K. 184) konu hakkında, “Ben eşime ağız alışkanlığından dolayı genelde ‘*Haciye*’ diye hitap ederim. Eşim de bana ‘*Haci*’ diye hitap eder. Bölgede genellikle karı- koca dışında hacca gidenlere kadın ise ‘*Haciye*’ erkek ise ‘*haci*’ hitap edilir”.

Lakap konusunda Erbil bölgesinde eskiden ailelere çalıştıkları işlere göre de lakaplar verilmiştir. Örneğin zengin ailelere *Çelebi*, tatlı ve şeker üreten ailelere *Çekerci*, pamuk işi yapana (Katan) *pambukçu*, terzilik yapana *Terzi*, kumaş satana *Bezirgan*, ayakkabı üretimi yapan ailelere *Al-Dabağ*, saat satana *Saatçi*, altın satana *Altunçı*, kahve satana *Kahveci*, kahvehanesi (*çayhanesi*) olana *Çayçı*, tencere yapan ailelere *Kazancı*, tütün alışverişi yapana *Tütünçü*, at alışverişi yapana *Cambaz*, berberlik yapana *Berber*, fırını olan ailelere *Fırıncı*, ot işini yapana *Otrakçı*, güzel yazı ofisi olana *Hatat*, bahçe işini yapana *Baxçaçı* (bahçeci), meyve alışverişi yapana *Bakal*, inşaat işi yapana *Bena*, demircilik işi yapana *Demirci*, marangoz olana *Al-Nacar*, muhtarlık yapmış olana *Muhtar*, et satana *Kasap*, çakmak satana *Çakmakçı* lakapları verilmiştir.

Ayrıca bölgede eskiden toplum içerisinde önemli şahsiyetler yaptıkları işleriyle veya adlarıyla lakap almışlardır: “*Küçük Mala ailesi, Mala Efendi ailesi, Doğramacı ailesi, Atavul Ağa ailesi, Hayderi ailesi, Assaî ailesi, Ağa ailesi, Al-Safar ailesi, Asaadi* vd. Bölgede eskiden günümüze kadar bazı aileler yaşadıkları bölgeye göre de lakap almışlardır. Örneğin, *Küreçi, Mufti* lakapları gibi. Yine bölgede kökleri Türk boylarına mensup olan ailelere Türk boylarının isimleri lakap olarak verilmiştir. Örneğin *Altay, İlhanlı, Beyati, Gökbörü, Zengi, Bayraktar, Eroğlu* vd. (K.K. 3, K.K. 10).

Burhan Yaralı (K.K. 31), bu durum hakkında şu bilgileri paylaşmıştır: “*Bölgede bazı ailelere dini yönden de lakaplar verilmiştir. Örneğin, Nakışbendi tarikatına bağlı olan aileler Nakışbendi lakabı ile bilinmektedirler. Bölgede Nakışbendi ailesi en önemli şahsiyetler arasında gelmektedir. Şeyh, Seyit tayfası olan aileler de Şeyho, Seyit lakaplarıyla bilinir. Eskiden tarikat ve keramet sahibi olan ve şimdi de bölgede türbeleri halk tarafından ziyaret edilen Altıparmak, Beşparmak gibi veli insanların lakaplarını alan aileler de vardır, camide hocalık yapan ailelere ise Mala ailesi lakabı verilmiştir. Ayrıca mutasavvıf felsefesine bağlı olan kimseler de Sofî lakabı ile anılmaktadır*”.

Kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre en önemli lakaplar *Erbilli* ve *Kalalı* lakaplarıdır. Eski Erbil kalesinde yaşayan ailelere günümüzde de aslı *Erbilli*’dir veya aslı *Kalalı*’dır şeklinde hitap edilmektedir. Örneğin, *Mala Hidayet Erbilli, Seyit Yunus Kalalı* aileleri gibi. Erbil dışında başka şehirde veya ilçede yaşayan kimselerin yaşadıkları şehir ve ilçelerin adlarını lakap olarak almışlardır: *Kerküklü, Köpürlü, Bağdatlı* gibi.

Bölgede eskiden en çok kullanılan lakaplar mesleklerden alınmıştır. Öğretmenlik yapanlar “*Muderis*, hakim olanlar *Al- Kazi*, subay olanlar *Çavuşlu* lakapları ile anılmışlardır. *Mala Abdullah Mudersi, Mala Yunus Yunus AL- Kazi* gibi.

Bölgede ağa lakabıyla bilinen aileler de en önemli şahsiyetler arasında gelmektedirler. Örneğin, *Üzeryağalı* ailesi gibi. Bu ailenin *Üzeyir Peygamber*’e mensup olduğu söylenmektedir (K.K. 22).

Ayrıca bölgede edebiyatçı ve şairlerin de kendilerine taktıkları lakaplar bulunmaktadır. Örneğin *Hasret, Yaralı* gibi (K.K. 53, K.K. 31). Yine bölgede eski

antika eşyaları satan kimselere *Antik* lakabıyla hitap edilmiştir. Örneğin *Halis Antik* gibi (K.K. 42).

Yine bölgede insanlara hal ve hareketlerine, yaptıkları işlere göre lakaplar verilmiştir. Örneğin evde çalışan kadınlara “*Kaban*” lakabı verilir. Hala İlhanlı (K.K. 22)’nın eskiden Kale’de yaşayan kaynanası çok çalışkan olduğu için ona kendi adı değil de ‘*Kaban*’ ismiyle hitap edilmiştir. Günümüzde de bu isimle hitap edilmektedir. Ayrıca bölgede çok yaygın olarak takılan lakaplardan biri de kadınların isimlerinin kısaltılmış halidir. Örneğin Hatice yerine *Xaco* (*Haco*), Ayşe yerine (*Ayşok*), Sadiye yerine (*Saao*), Hayriya yerine *Xeyroka* (*Heyroka*), Hamdiye yerine (*Hamdoke*), Meryem yerine (*Miroş*) gibi.

Kadınlar arasında eskiden çokbilmiş veya zeki olana “*Lblban*” yani ‘dilli olan’ şeklinde hitap edilirdi. Yine dedikodu yapan kadınlara da ‘*Hakat gatiran aparan*’ (söz getirip götüren) diye hitap edilir, Çok konuşan kadınlara da ‘*Zorav*’ diye hitap edilir, insanların arkasından konuşan kanılara ise ‘*hakatçı*’ diye hitap edilir (K.K. 3). Bununla birlikte bölgede kötü niyetli ve insanlara zarar vermek için her türlü hile ve kötü yola başvurmakta olan kadınlara da “*Cadı*” lakabı verilir (K.K. 1).

İbrahim Dakuki’ye göre, Türkmen hikâyelerinde de kadının güzelliği sürekli vurgulanır. Masallarda olduğu gibi halk hikâyelerinde de kadın güzel ve fettan olarak bilinir (Dakuki, 1970: 73).

Erbil il merkezine bağlı ilçe, kasaba ve köylerde yaşayan Türkmenler arasında, kişilere fiziksel özelliklerine göre de lakaplar verildiği ifade edilmiştir. Buna göre saçı bakır olana ‘*başı kırmızı arvat*’ denir. Sarışın olan ve dedikodu yapan kadınlara ‘*Sarı Yılan*’ denir. Yüzü esmer olana ‘*Qara Qız*’ (kara kız) diye hitap edilir. Ayrıca çok zayıf olana ‘*ÇürçeMuavin*’ lakabı verilmiştir (K.K. 79). Kilolu kadınlara ise ‘*Fatma Kalav*’ (*Tombul Fatma*) şeklinde hitap edilir. Bu hitap eskiden bölgede ‘*Fatma*’ adında kilolu bir kadının olduğunu, bu lakabın da kilolu ‘*Fatma*’dan dolayı bütün kilolu kadınlara takıldığını göstermektedir (K.K. 5).

Ayrıca gözü büyük olana (*Ceylan gözülü*), yanağı kırmızı olana (*Al Yanaklı* veya *Elma Yanaklı*), burnu küçük olana (*Fındık Burunlu*), boyu uzun olan kızlara (*Servi Ağacı*) şeklinde fiziksel özellikleri vasfedilerek hitap edilmiştir. Bu bağlamda Türkmen halk edebiyatı ürünlerinin en yaygını olan türkülerde de kadının fiziksel güzelliğini anlatan dördlükler bulunmaktadır. Bunların bir kısmı aşağıdaki gibidir:

Fındık-u fıstık parmağıv
Al doluptu yanağıv
Kimlerden bade içtiv
Gelipsen darma dağın (Kerkük, 1961: 14).
veya
Sen bir sevi ağacı
Men bir gögerci (güvercin)
Elbet konup konup
Uçmuşam senden (Kerkük, 1961: 27).

Dörtlüklerde görüldüğü gibi kadının parmağı fıstığa, yanakları ala ve boyu servi ağacına benzetilmiştir. Fındıkla fıstık diğer Türk bölgelerinde de olduğu gibi, Erbil Türkmenleri arasında da çok sevilen iki tür kuruyemiştir. Kadının güzelliğinin fındık ve fıstığa benzetilmesi, bir sevgi ifadesidir. Servi ağacı, Türkmen edebiyatı ve kültüründe uzun boylu olması ve her zaman yeşil kalmasıyla ünlü bir edebi simgedir. Uzun boylu sevgililer serviye benzetilmiştir.

Irak Türkmenleri arasında çok yaygın bir şekilde anlatılan ve günümüze kadar çeşitli vesilelerle gündeme getirilen *Arzu ile Kamber* hikâyesinde de kadının hem fiziki hem de ruhsal güzelliğiyle çirkinliğinin ele alındığı görülmektedir.

“Bölgede eskiden beri güzel ve sevimli çocuklara ya isimleri kısaltarak ya da fiziksel özelliklerine göre bazı isimler takılmıştır. Örneğin Zine yerine *Zinoka*, Nazlı yerine *Nazo*, Muhammed yerine *Hamoka*, Ali yerine *Aloka* Tara yerine *Taroka*, Abdulkadir yerine *Qala (Kala)*, Hıdır yerine (*Hıdo*), tomul olana *Xapoka (hapoka)*, veya *Papo* gibi isimlerle hitap edilmiştir” (K.K. 94).

Bölgede soyadıyla ilgili olarak şu bilgiler alınmıştır: Irak’ın genelinde soyadı kullanımı yoktur. Soyadı olan kişiler kullanmakta serbesttirler. Evlenmeyen bir kadın, evlendikten sonra babasının soyadı varsa onu devam ettirebilir. Yani bölgede evlenen bir kadının kocasının soyadını almak gibi bir zorunluluğu yoktur, babasının evinde hangi lakap veya soyadıyla biliniyorsa evlendikten sonra da aynı lakap ya da soyadıyla bilinmektedir. Örneğin ‘*Samancı Kızı*’, ‘*Tütüncü Kızı*’, ‘*Doğrmacı Kızı*’ veya ‘*Küreçi Ayşok*’, ‘*Çelebi kız Hatice*’ gibi.

Bu ifadelerden de görüldüğü gibi toplum içerisinde insanlar ya aileleri tarafından belirlenen bir lakabı kullanmışlardır ya da birbirlerine fiziksel

özelliklerine veya adlarının kısaltılmasına göre lakap takmışlardır. Bu bağlamda karı-koca arasında eşlerin çoğu büyüklerinin yanında birbirlerine isimleriyle hitap etmemektedirler. Birbirlerine en büyük çocuklarının isimleriyle seslenen eşler olduğu gibi, birbirlerine büyüklerinin yanında çeşitli ünlem sözleriyle de hitap eden eşler olduğu da tespit edilmiştir.

3.4.3. Kadınlarla İlgili Atasözleri ve Deyimler

3.4.3.1. Atasözleri (Eskiler Sözü)

Atasözleri, atalarımızın uzun deneyimlere dayalı hükümlerini genel kural, filozofça fikir ya da nasihat olarak düsturlaştırılan ve kalıplaşmış biçimleri olan herkesçe özümsemiş öz sözlerdir. Bu tür sözler halk arasında kutsallık kazanmıştır (Ketene, 1990: 133). Erbil Türkmenlerinin ağızındaki atasözlerini genel olarak ele aldığımızda yazılı kaynaklar pek azdır. Irak Türkmenlerinin söylediği atasözlerini içeren iki kitap bulunmaktadır. Bunlardan birisi Ata Terzibaşı'nın "*Kerkük Eskilersözü*" adlı kitabı, diğeri ise Şakir S. Zabıt'ın "*Kerkük'te Hayatı İçtimaiye*" adlı kitabıdır.

İhsan S. Vasfi'nin "*Irak Türkmenleri'nde Deyimler ve Atasözleri*" isimli eserinde verdiği bilgilere göre Irak Türkmen atasözleri, kendilerine özgü ağız özelliklerine sahip olmakla birlikte, dünyanın hemen her tarafında kullanılan Türk atasözleriyle olan benzerliğini korumuştur. Hatta çoğu aynıdır. Pek çok atasözü, tıpkı deyimler gibi, tarihten kaynaklanmıştır (2001: 15). Atasözleri, tecrübe mahsulü olup, geçmişteki hadiselerin sevinç ve acılarını da yansıtmışlardır. Atasözleri, gerek yazılı gerek sözlü olsunlar, dikkatli bir şekilde bakıldığı zaman, bir toplumun tarihi gelişimini ve inanç sistemini de ortaya koymaktadırlar.

Kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre, atasözleri isminden de görüldüğü gibi atalarımızdan kalan eski sözlerdir. Atalarımızın eskiden karşı tarafa bir şeyi ima etmek, öğüt vermek, ders vermek için söyledikleri kalıp sözlerdir. Atasözleri içerisinde öğüt, ders verme dışında tarihi örf ve adetler de vardır. Atasözleri diğer halk edebiyatı ürünleri gibi belli bir topluluğa seslenmez, herkesçe yeri geldiğinde

günlük konuşmalarda kullanılan sözlerdir (K.K. 10, K.K. 11, K.K. 16). Genel olarak Irak Türkmenleri arasında atasözleri iki kısma ayrılmıştır:

1. Bir deneyimi, bir gözlemi ya da bir yargıyı içeren atasözleri
2. Doğrudan yol gösteren ya da yasak bildiren atasözleri

Bölgede hem yazlı hem sözlü kaynaklardan derlediğimi “*Atasözleri*”nden örnekler:

1. Ahçı buhçı, Nanav (annen) baban sandukçı
2. İpten çıhan candıra sıçan
3. Nenasına bak kızını al (K.K. 10).
4. Emanet ata minen, tez ener
5. İnsan her düşende bir akıl kazanır
6. Kapıvı kayyım kapa, konşuvu herhiz etme (kapını sıkı kapat komşunu hırsız çıkartma (Erol, S. 3, 2003:21).
7. Haydan gelen huya gider (K.K. 5).
8. Yığlamayan uşağa emcek verilmez (ağlamayan çocuğa meme verilmez) (K.K. 1).
9. İki karpuz bir koltuğa sığılmaz (sığmaz) (K.K. 11).
10. Balığa piçağ yohtu (balığa bıçak yoktur) (K.K. 2).
11. Akıl işine bahar [k] cahil dişine
12. Akıl yaşta döğü (değil) baştadır
13. Akıllı düşman akılsız dostan iyidir
14. Alçağ [k] yerde yatma sel alır, üske (yüksek) yerde yatma yel alır.
15. Aldiv (aldın) bitti, sattiv (sattın) itti (kayıboldu).
16. Alış oğlu veriştir, dünya karış karıştı.
17. Arkadaş dem (zor) günde gerek.
18. Arpa eken buğda biçmez.
19. Arsız neden aralını, çölde gezer sallanı.
20. Arvat var ev bezgi, arvat var ev tezeği
21. Arvat var ev yapar, arvat var ev yıkar [h]
22. At atlını tanır.
23. Ataştan barut bir araya gelmez (Vasfi, 2001: 220-221).
24. Aç ayı oynamaz (K.K. 4)

25. Adam qadrını (değerini) adam bilir (K.K. 5)
26. Açuğ (açık) ağız aç qalmaz [k] (K.K. 52)
27. Allah dağı görür qarı [k] vriri (K.K. 37)
28. Allah deveye qanat [k] vermesi
29. Daş yerinde ağırdı (Ketene, 1990: 135).
30. Altuna qablasan [k] iyi olmaz kötü (K.K. 36)
31. Haq [k] acıd (K.K. 16)
32. Haq [k] diyenin börkü delüg (delik) olur (K.K. 17)
33. Haq [k] gelende axar [k] su durur (K.K. 18)
34. Haqlı [k] haqqından [kk] vaz geçmez (K.K. 4)
35. Halay tepmağ bilmeyen diyer yer egridi [ğ] (K.K. 12)
36. Her şey vaxtinde [k] gerek (K.K. 11)
37. Haka var şahıt ister (Çolakoğlu, 2017: 70).
38. Hem nala vurur hem miha (K.K. 22)
39. Her aşkın [q] divranı var (K.K. 222)
40. Her delüğe (delğe) barmağ sokma
41. Her güzelde bir ayıp
42. Herkes ektüğünü biçer
43. Herkes öz aklını [q] begenir [ğ]
44. Her sabırda bir xer (hayr) var
45. İki kuş [q] bir dala donmaz (Çolakoğlu, 2017: 70).
46. Kızını vurmaya dizini döver (K.K. 15).

3.4.3.2. Deyimler

Deyimin atasözünden farklı olduğu açık bir şekilde görülür. Deyimler, bilinen anlamın dışında, söz ve cümleden çıkan bir hal, bir kavramı, bir niteliği ya da bir yaklaşımı temsil eder. Erbil Türkmenlerinin ağızındaki deyimler, diğer Türk bölgelerindeki gibi, az farklılıkla aynı biçim ve kavramda söylenir. Bu bağlamda deyimler yapı ve muhtevaları bakımından toplumdan topluma bazı farklılıklar gösterse de genellikle aynı anlamları taşımaktadırlar. Fakat Irak Türkmenleri arasında söylenen bazı deyimler Türkiye'dekilerle aynı olsalar da farklı anlamlara da

gelebilmektedirler. Örneğin Türkiye’de de kullanılan “*hali vakti yerinde*” deyimi, Irak Türkmenleri arasında ise “*hali vahtı [k] yerinde*” şeklindedir. “*Ağzından çıkan kulağı duymaz*” deyimi de Irak Türkmenleri arasında sakın ve akli başında kimseyi tanımlarken Türkiye’de patavatsız, sözünü bilmeyen kişileri nitelendirir. Diğer bir örnek ise, Irak Türkmenleri ağzında bir yeri ziyaret etmeyi bırakmak anlamında “*ayak kesmek*” deyimi kullanırken bunun karşılığı Türkiye’de “*ayağını kesmek*” ya da “*ayağını çekmek*”tir (Vasfi, 2001: 10-11).

Bölgede deyimler eskiden beri halk ağzında söylenmeye devam etmektedir. Yukarıda açıkladığımız gibi, bölgedeki deyimlerde bazı farklılıklar görülse de diğer Türk toplulukların deyimleriyle aynı anlamları taşıdıkları görülmüştür. Bu farklılıklar bazen Türkçe ile Türkmence arasındaki ses farklılıklarıdır. Ya da küçük bir işaretle ya da bir sözcüğün değişmesiyle umulmadık bir anlam değişimine maruz kalmıştır. Bu bağlamda Irak Türkmenlerinin zengin folklor hazinesinin üç payında yaşlı kadınlar ve yaşlı adamlar olduğunu tespit edilmiştir. Fakat Erbil bölgesinde birinci kuşak kadın ve erkekler dünyadan göç ettikleri için halk edebiyatı ürünleri sayılan deyimler de onlarla birlikte toprağa gömülmüştür.

Bölgede eskiden günümüze kadar dillerde, ağızlarda kalan, hem yazılı hem sözlü kaynaklardan derlenen deyimlerin örneklerine aşağıda Türkiye Türkçesindeki anlamlarıyla birlikte yer verilmiştir:

1. Acığı savudu (Hıncı soğudu, öfkesi dindi)
2. Aşlı deri (Çirkin anlamına gelir)
3. Azdır buzdur (Saçmalamak veya anlamayan bir şeyler konuşmak)
4. Bahar yağışı (yağmuru) (Çaröabuk vuku bulan bir durum)
5. Başa qaxmağ (kalkmak) (İyiliği yüze çalmak)
6. Başı ibinmedi (Kanamadı, inadına durdu)
7. Başı savuğ (Ciddiyetsiz)
8. Baştan savma (Bir işi başından atmak)
9. Bayış qaldı [k] (Acayip bir şeyi garipsedi)
10. Burnu qırılmış [k] (Aziz bir kimsesi ölmüş)
11. Burnu gögede (burnu gökte) (kaba)
12. Çeye çalmağ (Çene çalmak)
13. Çiçeği burnunda (Genç)

14. Daban döğmeğ (taban döğmek) (İlerlemeyen yerinde devrinmek)
15. Duzun daddı (Tuzunu tattı) (Yaptığı suçun cürmünü çekti)
16. Garip dost (Her gelene aşinalık yapan)
17. Hıllıq bıllıq (Çok bulanık)
18. Hurru hop (Ansızın)
19. Kafil kada (Gafil kaza) (Yok yerden gelen kaza)
20. Mız mızı (Her şeyi beğenmeyen)
21. Mikriv canavar (İğrenç)
22. Qafası Qalın (Anlaşılmaz birisi)
23. Qamış qapı (Cılız)
24. Quyuğlu ulduz (Kuyruklu yıldız) (Uğursuz)
25. Qarnu burnunda (Gebe) (Çolakoğlu, 2017: 103-109).
26. Abdet bozmak (Aayak yoluna gitmrk)
27. Acığa gelmek (Kızmak, darılmak)
28. Acınan ölmüş(Perişan)
29. Aç kurt kimin (gibi) (Başkasının malına saldıran)
30. Adam akılı (Yolunda, çok iyi)
31. Başına türşü tökmeğ (dökmek) (Fena duruma sokmak)
32. Başına gelen toyda, osuranın başına gelmesin (Üzüntülü zor durumda)
33. Başına soğan doğramak (Lafla aldatmak)
34. Başını yesin (Alıp gitsin)
35. Bir halli tırhallı (Hep aynı durumda) (Vasfi, 2001: 45-57).
36. Havanta ahtarmak (aramak) (Çıkar elde etmeye çalışmak) (K.K. 11)
37. Nenesi kızı (Annasına benzeyen kız) (K.K. 10)
38. Eliv (elin) varolsun (Eline sağlık) (K.K. 5)
39. El ele vermek (İş birliği yapmak) (K.K. 31)
40. El kapısın çalmak (Yabancı kimselere ihtiyaç olamk) (K.K. 44)
41. El tayı kadar (Çok küçücük) (K.K. 53)
42. Kap kakak (Tava, tencere gibi mutfak eşyası) (K.K. 60)
43. Kapış kapan etmek (Acele etmek) (K.K. 62)
44. Kanına ekmek doğramak (Çok ağır düşmanlık sürdürmek) (K.K.3)

45. Kargâ [q] besledim gözüm çıkartı (Birisi birisini hayal kırıklığına uğratmak) (K.K. 69)
46. Karnına [q] daş [t] bağlamak (sabırlı olmak)
47. Kuş [q] dili (anlaşmayan dil) (K.K. 222)
48. Çül [k] başına (Talihsiz) (K.K. 70)
49. Lam cim yok (Hiç konuşma) (K.K. 11)

Ayrıca İhsan S. Vasfî “**Irak Türkmenleri’nde Deyimler ve Atasözler**” isimi eserinde, anonim öykülere ya da yakın bir zamanda geçen hadiselerle dayalı deyimlerin de olduğu tespit etmiştir. Geleneksel anlatılarla kültürün araştırılması bakımından çok önemli olan bu tür hikâyelerin, ayrı bir çalışmaya konu edilebilecek bir zenginliğe sahip olduğunu da vurgulamıştır. Bu deyimlerden örnekler:

*Hamalata mezzakı olmaz,
Hamavun gök eşeği, yüklendi yorgan döşedi,
Nenev yesin dert yesin, yarımşardan dört yesin,
Lolo lo, mene de (bana da mı?) lolo?*

Veya:

*Ağaç başında olmak,
Gülü burnunda,
Eleyip kepeğine katmak,
Ağzını bulamaç yandırmak,
Aç ayıya dönmek,
Elim olsun yahav (yakan) olsun,
Minareye ekmek aparır (götürür),
Ağzında mercimek tayı ibinmemek (ıslanmamak) (Vasfi, 2001: 12).*

Ayrıca bir şiir duygusu uyandıracak kadar güzel deyimlerin olduğu da tespit edilmiştir:

*Görmemiş gördü gümüş, oldu kudurmuş,
Baba deli nene delli, kuran kırmış hepsi delli,
Ağa bağından gül bağışlamak,
Nenevu yesin dert yesin,
Hamam girer kurna beğenmez, Toya girer zurna beğenmez (Vasfi, 2001: 10).*

3.4.4. Kadınlarla İlgili Uşak Ma'nileri (Tekerlemeler)

Uşak ma'nileri, Türk halk edebiyatı mahsullerinden birçoğuyla bağlantısı olan, çok taraflı türlerden biri olarak sayılır. Bazen masallarda veya seyirlik ve eğlenceli oyunlarda karşımıza çıkar. En önemlileri de annelerin çocuklarıyla oyun oynarken veya eğlenceli vakit geçirirken onlara özel ezgileriyle icra ettikleri me'nilerdir.

Suphi Saatçi'ye göre, “*zengin bir küme oluşturan çocuk şarkıları yerli deyişle (Uşak Ma'nileri) mahiyetindeki salt tekerlemeler de kendi aralarında konulara ayrılır. Bunlardan bir kısmı renklerin veya parmak adlarının yahut da sayı ve rakamların, çocukların hafızalarına kolayca yerleştirilerek ezberletilmesi gibi, eğitici-öğretici (didaktik) amaçla meydana gelmiştir. Bir kısmı da dikkat çekmek gibi, masalımsı nitelikte belirli bir olaya veya törenlere bağlı, bazen eğlendirici ve güldürücü mahiyette olan yanıltmaçlar biçiminde söylenir*” (Saatçi, 2008: 38).

Bölgedeki Türkmen kadınlarının eskiden çocuklarıyla oyun oynarken söyledikleri “*Uşak Ma'nileri*”nden örnekler:

1. Axçı buxçı (testere)

Nenev babav sanduqçu (sandıkçı)

Bir sanduq yap benimçin (benim için) (K.K. 3).

2. Paş paş

Bir quş burda qondu (bir kuş burda kondu)

Bu tuttu

Bu ütledi (tüylerini yoldu)

Bu pişirdi

Bu yedi

Bu da dedi hani manım payım (bu dedi nerde benim payım)

Dedi budi budi budi (K.K. 7).

3. Hey canan hey canan

Filan (çocuk ismi söylenir) kaçıp bostanan (Aşe kaçıp bostanan) (K.K. 13).

4. Qızım qızım qız ağa [k]
Qızımı vermem uzağa (K.K. 15).

5. Çapan çapan elleri
Ağırmasın qolları [k]
Ağırırsa ağırsın
Araplar'ın qolları (K.K. 5).

6. Evedi evedi
Nenev babav devedi (K.K. 222).

7. Güneş çıktı
Helva pişti
Bir tepme vurdum
Hendeqe (hendeğe) düştü (K.K. 3).

8. Hoyha hoyha osurğan
Yedi çerek bir soğan (K.K. 36)

9. Qurban [k] olam bu qız [k]
Arıydan (kocasıyla) gelir bize (K.K. 27).

10. Her qırtanav [k] qaparam [k]
İki gözü oyaram
Bir kifte ver qızımçin [k]
Kule (kurşun) verem qızıuçin (kızın için)
Her qırtanav qaparam [k] olmaz
Hakım var, Haqu yoxtu (hakın yoktur) (K.K. 14).

Ayrıca bölgede 9-10 yaş aralığındaki kız çocuklar oyun oynarken yine hep birlikte bazı “Uşaq Ma’nileri”ni, tekerlemleri icra ederler. Bu ma’nilerden, tekerlemelerden örnekler:

1. “Ene pene lüp pene
Verdi Ehmet şıx [h] sene
En pen İmam Abas püf” (K.K. 177).

2. Ha buri buri hey
Buri ba iman
Reisi şeytan
Kağız yazaram
Sinek sua qoyaram [k]
Gulm da neşi
Pelke smora
Elim de mora (K.K. 15).

3. Dubba hemise
Yakul herise (K.K. 10).

4. He boru boru boru
İçinde var ki qoru (demlik)
İki xoruzum salaştı (iki horuzum kapıştı)
Birisi qana (kana) bılaştı
Qan (kan) diledim dilmeçin
Kemer yoxtu [k] belimçin
Kemer gedip oduna
Qarağ [k] döğü qemişti [k]
On barmağı gümüştü
On parmağı pük ossun (olsun)
Demir xana (han) yük ossun
Demir xanın [h] nesi var
Top oynıyan oğlu var
İnci düzen qızı [k] var
El attım incisini qırdım [k]
Tut ağacın kestiler

Şahtan xeber [h] gelince
Erbil'e yüklediler
Erbil sene ne geldi
Bir xınnalı (kınalı) quş (kuş) geldi
Xınnalı quş uçurttum
Yeddi dağı geçirttim
Yeddi dağın çaqqalı (çakalı)
Qıpqırmızı (kıp kırmızı) seqqalı (sakalı) (Saatçi, 2008: 45).

5. Çin çin çanağça
Men bilmedim Arapça
Arap meni oxuttu (okuttu)
Qarağ [k] saçın dağıttı
Qarağ değül qamıştı [k]
On barmağı gümüştü
Gümüşçüyü itirdim
Türküstane yetirdim
Türküstan qızları [k]
Qaytan kimi üzeri [k] (Çolakoğlu, 2017: 41).

Ayrıca eskiden bölgedeki çocuklar sokakta oynarken, kendilerinden yaşça daha büyük olan çocuklar tarafından bazen şöyle kızdırılırlardı:

- *Yeri hey onbir kişiye varan neneli!*

Çocukların bir kısmı bu sözlere inanıp annelerinden gerçekten on bir kocayla evlenip evlenmediklerini sormuşlardır. Anneleri ise, çocukları güldürmek için şu mizahi tekerlemeyle karşılık vermişlerdir:

“Eli, Veli, Pir Veli
Dört de onnan ireli (ondan ileri)
Damda yatan
Pambığ atan
Bez satan
Bir de seniv babav
Oğlum elim xemirdedi

Be buncası yadımdadı (aklımdadı)” (Saatçi, 2008: 55).

Yine bölgede “yağış” (yağmur) geciktiği zaman çocuklar tarafından yağmur yağması için yağmur şarkısı icra edilir: (F)

1. Allah bir yağış eyle
Dam duvarı yaş ele
Paşa qızı [k] geçende
Babıcını yaş ele
Vereni Xatun ele
Vermeyeni daş ele

2. Allah bir yağış eyle
Qara [k] ’aba yaş ola
Paşa oğlu geçende
Qondurasını (ayakkabısı) yaş ola (Saatçi, 2008: 40-41).

Yağmur şarkısı ile ilgili bölgede Kürt kökenli kız çocukları arasında da Kürtçe yağmur şarkısı icra edilir. Şarkının sözleri aşağıdaki gibidir:

“Hayaranu mayaran
Yaxwa bkata baran
Bo faqeru hajaran” (K.K. 66).
Şarkının Türkçe anlamı aşağıdaki gibidir:
“Hyaranu mayaran
Allah yağış eylesin
Fakir ve öksüzler için”.

3.5. Gündelik Hayatta Kadın

3.5.1. Bayramlar ve Kadınlara Özel Günler

Diğer Türk bölgelerinin gelenek ve göreneklerinde olduğu gibi, Erbil halkı arasında da bayramlar önemli bir yere sahip olmuştur. Bayramlar, her toplumun kültürünü aksettirdiği, canlandırdığı ve aktardığı günlerdir. Aynı zamanda

eğlendirme ve güzel vakit geçirtme gibi kadar pek çok işleve sahiptir. Toplumu bir arada tutma ve insanlar arası münasebetleri pekiştirme görevlerini de yerine getirirler. Bölgedek bayramlar, dini ve millî bayramlardır. Ramazan Bayramı ve Kurban Bayramı, dini bayramlardır. Mazi ve günümüz bağlamında karşılaştırıldığında bayramların işlevlerinde bazı değişikliklerin olduğu görülmektedir.

Araştırma sahamız olan Erbil bölgesinde bayramlar, kadınlarla erkeklerin aynı ortamda bulunabildikleri özel bir gün olarak bilinmektedir. Zahide Assafi'nin (K.K. 11) verdiği bilgilere göre, eskiden Kale evlerinde gençler bayramlarda (*Laluç Dibinde*) salıncaklar kurardı. Kızlar da kurulan bu salıncaklara binerlerdi. Nişanlı kızlara ise damat ailesi tarafından hediyeler gönderilirdi. Yeni gelin gelenlere de kayınpederi tarafından “*Reşadi lira altın*” hediye edilirdi. Ayrıca genç çiftler bir araya gelirdi. Gençler bazen sevgililerini veya nişanlılarının gözüne girmek için havaya tüfekle ateş açarlardı.

Günümüzde de önemini canlı bir şekilde koruyan bayramlardan Ramazan Bayramı, Şevval'ın ilk üç gününde, Kurban Bayramı ise Zilhicce'nin onuncu gününden itibaren dört gün süren bir sürede kutlanmaktadır (Büyükokutan, 2012: 528). Bölgede geçmişten beri kutlanan bayramların hem öncesinde hem sonrasında yapılan hazırlıklar ve uygulamalarda hem de bayram günlerinde misafirlere verilen ziyafetlerde en önemli rolü kadınlar üstlenmişlerdir.

Bölgede bayram hazırlıkları genellikle arife gününden bir kaç gün önce başlar. Kadınlar ev temizlemekle başlar, daha sonra bayram alışverişine devam ederler. Çocuklara yeni elbiseler alınır. Bölgede bayram aşısı sabah yenir. Kadınlar, arife akşamından itibaren hazırlıklara başlarlar. Bu bağlamda bayram namazından sonra büyük sofralar kurulur, ailece herkes sofraya toplanır. Sofraya oturmadan önce çocuklar anne ve babaların ellerini öperler, onlarda çocuklarını öptükten sonra küçük çocuklara bayramlık verirler, sonra hep birlikte bayram ziyafetine otururlar.

Sultana İlhanlı'nın (K.K. 132) verdiği bilgilere göre, eskiden aile bireyleri bayram sabahı erkenden uyanırdı. Çocuklar, bayram sabahı büyük bir coşkuyla yeni bayram giysilerini giyerlerdi. Erkekler, abdestlerini alıp bayram namazına çıkarlardı. Namazdan önce kabir ziyareti gerçekleştirilirdi. Namazdan sonra erkekler eve gelip çocukları ve eşleri tarafından elleri öpülürdü. Çocuklarda bayramlık için sıraya

girerlerdi. Ayrıca mahalledeki zengin aileler fakir çocuklara bayramlık hediye ederlerdi. Bu günde çocukları sevindirmenin büyük sevap olduğuna inanılırdı. Çocuklar daha sonra ev ev dolaşıp şeker ve harçlık toplarlardı. Kadınlarda ikinci namazından sonra arkadaşları ile birlikte bir arkadaşlarının evini seçip toplanırlardı. Akşama kadar kuruyemiş, küliç, çay ve meyve ikram edilirdi.

Bölgede bayram yemeği geleneği hala devam ettirilmektedir. Bayramın birinci günü (*Şeyh Mahşi, Kaysi, Fasulya*) gibi sulu yemekler hazırlanır, yanında (*Kışmış*) kuru üzüm, badem, tavuk, dana eti ile süslenmiş beyaz pilav da bulunur. Bayramın ikinci gününde ise genellikle Türkmen aileler “*Yaprağ veya Dolma*” pişirirler. *Dolma* (Yaprağ), Erbil Türkmen kadınların vazgeçilmez yemeklerinden biridir. Kırmızı ve beyaz çeşitleri vardır. Beyaz olanı “*Mev*”den, yani asma yaprağı ya da pazıdan yapılır. Kırmızı olanı ise salatalık, kabak, patlıcan, domates, biber, asma yaprağı gibi malzemelerle yapılır. Erbil kadınları genellikle tencerenin dibine kaburga yerleştirirler. Harç olarak elle doğranmış dana etinden kıyma, yağ, domates salçası, dolma baharatı ve pirinç katılır. Üçüncü günde ya *Perde Pilavı* ya da *Biryani* yemeğini yaparlar. Perde pilavına pirinç pilavı, tavuk eti, kışmış (kuru üzüm), badem katılır; altına ve üstüne yufka serilerek fırında pişirilir. Biryani ise pirinç, tavuk eti veya dana eti, şehriye, badem, kışmış, bezelye içerir.

Eskiden bölgede en önemli içecek olan çay ikram edilirdi. Günümüzde ise çay dışında soğuk içeceklerde ikram edilmektedir. Onun yanında Erbil yöresine özel baklavalar ve şekerler ikram edilir.

Yeme ve içmenin dışında bölgede bayramdan iki üç gün önce kadınlar “*Küliçe*” yaparlar. *Küliçe*, eskiden tandırda, günümüzde ise fırınlarda pişirilen ve bayramlarda sofraya süsü sayılan kurabiye benzeri tatlı, un, yağ, şeker, ceviz, hurmayla yapılır. Yumurtaya benzer şekilde ve yassı şekilde yapılan bu kurabiye yassı olanına bölgede “*dırnağlı*” denir. Yemekle ilgili detaylı bilgiye “*Beslenme Kültüründe Kadın*” başlığı altında verilmiştir.

Ramazan bayramına, yörede genellikle *Şeker Bayramı* denir. İnsanlar bu bayramda daha çok yemeğe önem verir. Bunun nedeni de Ramazan boyunca otuz gün oruç tutmalarıdır. Kurban bayramında ise, yöre halkı genellikle kurban keser. Kurban eti komşulara ve fakirlere dağıtılır. Evde o gün büyük tencerelerde et kaynatılır, misafirlere sofrada ikram edilir. Bütün bu işler kadınlar tarafından

yürütülür. Kadınlar bayram günlerinde geçmişten beri büyük rol oynamışlardır. Evin bütün ihtiyaçları, çocukların elbiselerinden başlayıp bayramın bütün günleri için yemek malzemelerini temin etmişlerdir.

Gülhad Al-Safar'ın (K.K. 10) beyanına göre bölgede eskiden arife akşamında kadınlar toplanarak bayram yemeği için hazırlıklara başlardı. Kadınlar hazırlıkların yapıldığı bu akşam aralıksız çalışır, sabaha kadar gözlerini yummazlardı. İmeceye gelenler, evlerinden bayram yemeği için hazırlayacakları yemeklerin çeşidine göre malzeme getirirlerdi. Hazırlığın yapılacağı ev önceden belirlenirdi. Kadınlar akşam yemeğinden bu eve gelirlerdi. Fakat günümüzde kadınlar arasında imece usulüyle bayram hazırlama geleneği hüyük oranda kalkmıştır. Herkes kendi evinde bireysel olarak bayram yemeği hazırlıklarını yapmaktadır. Bu bağlamda imece usulüyle hazırlanan yemekler eskiden komşuluk ve akrabalık ilişkilerinin de etkilemiştir. Komşular bu nedenle birbirlerine dah çok yakın olmuşlardır. Günümüzde ise imece usulünün yok olmasıyla komşuluk ilişkileri de sınırlanmıştır.

Yöre halkı bayram boyunca üç gün gece gündüz misafir karşılarlar. Bayramlarda misafirliğe gelenek olarak ailece gidilir. Kadınlar ayrı sohbet eder, erkekler ayrı. Yemek sofraları ise bazen beraber, bazen de ayrı ayrı kurulur. Sofraya öncelikle erkekler oturur, daha sonra kadınlar çocukları ile birlikte sofraya geçerler. Bölgede sofra düzenine geçmişten beri çok önem verilmiştir.

Bölgedeki kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre, eskiden Erbil halkı iki bayram arasında nikâh kıymazdı. Nikâh kıyıldığı zaman çiftin zürriyetsiz olacağına inanırlardı (K.K. 1, K.K. 2, K.K. 3, K.K. 11). Ayrıca eskiden bazı aileler sabah erkenden bayram yemeğini yapmazlardı, yaptıkları zaman evde kötü bir olayın olacağına veya birinin öleceğine inanılırdı. Fakat günümüzde halk arasında bu inanış yok olmuştur (K.K. 5, K.K. 10). Yemek dışında eskiden bazı aileler bayramın birinci gününde çay bile demlemezdi, kendilerine komşu tarafından çay getirilirdi. Komşulara yemek hayretme geleneği aynı zamanda Muharrem ayında da uygulanır. Erbil kadınları Muharrem ayında *Aşure* için “*Herise*” yemeğini yapıp akraba ve komşulara dağıtırlar.

Bölgede kadınlar *Aşure* yemeği yedikleri zaman bir dilek tutarlar, dilekleri gerçekleştiği zaman gelecek Muharrem ayında *Aşura* yemeğini pişirmeleri gerekir.

Ayrıca oğlan doğran kadınlar her Muharrem ayında *Aşure* yemeğini yaparlar. Bu yemeği fakirlere ve komşulara dağıtırlar. Bu bağlamda kadınlar doğurdukları oğlana siyah bir elbise giydirip tencerenin önünde şu sözleri söylerler:

Tu tu tu tu

Hardan galipsen (gelmişsin)

Arap kandnan (kuyusundan)

Niş sarılıpsan (neden sararmışsın)

Huseni damdan atarlar

Toplu tifenk satarlar

Kaytanlı abasını satarlar

Hasan diyer ey paşam

Hani (nerde) Huseyin qardaşım [k]

Huseyin bulanıp el qana (kana) (Assafi, 2012: 121-122).

Yorumlardan yola çıkarak bayramların, günümüzde yöre halkı için eski görevlerini pek de yerine getirmedikleri anlaşılmaktadır. Hızla değişen dünya, değişen sosyo-kültürel yapıları da değiştirmiştir. Bu durum, bayramlar etrafında oluşan inanç ve uygulamaları neredeyse yok olma aşamasına getirmiştir. Bu bağlamda bölgedeki kırsal bölgelerle şehirlerde ikinci ve üçüncü kuşaktan kadınlar, bayram geleneklerini eskisi gibi icra edemesele de geleneğin devamı etmesi için gayret göstermektedirler. Erbil bölgesine bağlı bazı köy-kasaba gibi kırsal alanlarda bayram gelenekleri eski biçimine daha yakın olarak devam ettirilsede, şehir merkezlerinde bu eski geleneğin yok edildiği görülmektedir. Kaynak kişilerin de haklı olarak ifade ettiklerine göre anne ve babalar, çocuklarına bayram günlerinin sadece bir tatil günleri olmadığını, büyüklerle ve akrabalarla bir arada bulunulması gereken özel bir gün olduğunu öğretmelidirler.

Dini bayramlar dışında bölgede milli sembolümüz olarak bilinen *Hıdırellaz* ve *Nevruz* bayramlarına da önem verilmiştir. Hıdırellez, bahar odaklı bayramlar arasında önemli bir yeri olan, kökleri tarihin derinliklerine giden, ilk ne zama ortaya çıktığı bilinmeyen, bereket odaklı olan, estetik algılarımızla millî simgemiz olan bir gündür (Aktürk, 2014: 8).

Zahide Asaafi'nin (K.K. 11) verdiği bilgilere göre, yöre halkı genellikle yılı ikiye bölmüştür. Birinci bölüm yaz, ikinci bölüm ise kış bölümüdür. Her bölüm de

iki aya bölünmüş, bu ayların her haftasına da mukades ve özel isimler verilmiştir. Bu haftalardan (Bi lende, Bn dilha, Miram, Oğan, Pit, Paluz, Hıdırellez, Yetim, Karicoh) her hafta yedi gün olarak belirlenmiş, fakat (Yetim ve Karicoh) haftada peş gün olarak bilinmektedir. Bi lende, Bn dilha ve Miram haftaları yaz günlerinde çok sıcak olur, Pit paluz haftası ise, kış günlerinde çok soğuk olur. Kadınlar bu haftaya (Pit paluz aluz beluz) ismini vermişlerdir.

Hıdırellez ise, bölgede bereketin sembolü olarak bilinir. Anadolu’da bolluk, bereket, kısmet, sağlık temennileri eşliğinde kutlanan *Hıdırellez* bayramına Irak Türkmenleri arasında *Xıdırelyas*, *Xıdıreylas*, *Xıdirilyas*, *Xıdırzinde* denmektedir. Erbil bölgesinde eskiden *Hıdırellez* bayramı ile ilgili birçok ritüel icra edilmiştir. Fakat günümüzde saha çalışması ve kaynak taramaları sonucunda hem kırsal alanda hem de şehir merkezinde *Hıdırellez* bayramının eskiye göre daha az bir şekilde kutlandığı görülmüştür.

Hıdırellez, boluk bereket mevsimi olduğu için kadınlar bu mevsimde kışlık için çuvalla salatalık, patlıcan, kabak ve domates alıp bazılarını buzlukta, bazılarını ise kurutup kış için saklarlar. Domats salaçasını da yapıp kış için bidonlara, şişelere yerleştirirler. Aynı zamanda bu boluk ayı içerisinde büyük taneli buğday kaynatırlar. Çoğu zaman komşu kadınlar bir araya gelip beraber mahallenin ortasında buğday kaynatır ve daha sonra evin çatısına sererler. Kuruduktan sonra değirmene götürüp bulgur, un vs. yaptırırlar. Kadınlar buğdayı değirmene götördükleri zaman şu şarkı sözlerini de söylerler:

Ay havar değrmençi

Sen hançı ben kervancı

Arpanı verem sene

Buğdanı dert benim için.

Kadınlar eskiden kış için hazırladıkları malzemeleri özel mutfak kapları içinde saklardı. Bu saklama kaplarına da “dağarcoğ” adı verilirdi (K.K. 10, K.K. 11).

Kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre Erbil bölgesinde eskiden *Hıdırellez* bayramı genellikle 18 Şubat tarihinde kutlanmaktaydı (K.K. 233, K.K. 254, K.K. 11). *Hıdırellez* günü kadınlar helva yapıp konu komşuya dağıtırlar. Bu ritüel sırasında kadınlar çeşitli dilekler tutup bu günde Hıdır’dan dileklerinin yerine gelmesini

isterler (K.K. 5, K.K. 76). Kadınlar genellikle *Hıdırellez* haftasında temizlik yapmaya başlarlar. Bölgede *Hızır*'ın temiz evlere uğrayacağına inanılır. Bu nedenle kadınlar, *Hıdırellez* arifesinde çamaşırları ve perdeleri yıkayıp evleri temizlerler (K.K. 4, K.K. 5, K.K. 6). Ayrıca kadınlar, bu hafta içerisinde “*Baba Assaf Türbesi*”ni ziyaret edip çeşitli dileklerde bulunurlar (K.K. 10, K.K. 11, K.K. 12, K.K. 56). Bölgede kadınlar geçmişten beri hafta içi her çarşamba veya perşembe günleri çeşitli dilekler için türbe ziyaretlerine giderler. Türbe ziyaretine genellikle eli boş gitmezler. O gün bir piknik havası şeklinde türbe ziyareti gerçekleşir. Kadınlar ellerinde yöreye ait çeşitli yemekler getirip güzel bir sofraya hazırlarlar, akşama kadar orada eğlenirler (K.K. 1, K.K. 2, K.K. 3, K.K. 4). Çocuklara da salıncak kurulur, böylece hem yetişkinler hem de çocuklar güzel vakit geçirmiş olurlar. *Hıdırellaz* ile ilgili detaylı bilgiye “*Halk İnanışları ve Kadın*” başlığı altında verilmiştir.

Nevruz bayramında ise, bölgede dini bayramlarında olduğu gibi kadınlar bir kaç gün önce ev temizliğine başlarlar. Evleri yıkayıp temizlerle, perdeleri değiştirirler, kışlık halıları ve sobaları kaldırıp yerine yaz hasırlarını döşerler (K.K. 56). Bölgede çocuklar etrafı ışıklandırmak ve kötü ruhları evlerden uzak tutmak amacıyla ateş yakarlar (K.K. 88, K.K. 56, K.K. 33). Erbil bölgesindeki *Nevruz* merasimlerinde yerie getirilen geleneklerin başında ateş yakma gelmektedir. Bölgede *Nevruz* ateşi yakıldığında üzerinden niyet ed dilip dilek tutularak atlanır (K.K. 217, K.K. 218, K.K. 219). Türk dünyasında olduğu gibi bölgede de *Nevruz* baharın gelişyle Mart ayının 21'sinde başlar ve bahar mevsimin sonuna kadar devam eder. Bölge halkı mevsimin serinliğinden faydalanarak devamlı pikniğe çıkar. Kadınlar *Nevruz* pikniğinde önemli rol üstlenirler. O gün için gecedan itibaren hazırlık yaparlar, ayrıca *Nevruz* gününe özel kendilerine yeni geleneksel kıyafetler diktirirler. Pikniğin bütün hazırlıkları kadınlar tarafından yapılır. Fakat piknik alanında ise erkekler mangal yaparlar, kadınlar ise sofraya düzer, salata yaparlar. Çocuklar da ayrıca rengârenk elbiseler giyip eğlenirler. *Nevruz*, hem yetişkinler için hem de çocuklar için milli ve renkli bir bayram olarak bilinir.

Hıdırellaz ve *Nevruz* dışında *Zekarya* günü ve sofrası da kadınların özel günlerinden biridir. *Zekarya* gecelerinde evlerde kadınlar arasında bir şenlik düzenlenip süslenmiş bir sını hazırlanır. Süslenmiş siniye her çeşit yiyecekler dizilir, dolma yaprağı, mercimek, tatlı, meyve özellikle üzüm yemeklerle birlikte

yerleştirilir. Hazırlanan sini kırmızı tüllerle süslenir ve aile fertlerinin sayısına göre mumlar yakılır (K.K. 81, K.K. 82, K.K. 56, K.K. 5, K.K. 1). *Zekerya* günü ve sofrasının amacı, kadınların dileklerini dilemelerini sağlamaktır. Kimin dileği gerçekleşirse bir sonraki *Zekerya* sofrası onun tarafından hazırlanır. Detaylı bilgi “*Halk İnanışları ve Kadın*” başlığı altında verilmiştir.

Erbil kadınlarının dini ay ve günlere çok önem verdikleri görülmüştür. Receb Ayı’nın, Erbil’de, özellikle kadınlar arasında ayrı bir yeri vardır. Bu ayda hala oruç tutarlar. Bu bereket ayında kadınlar şu sözleri söylerler:

Her İller (yıllar) Receb olmaz

Olursa Acap olmaz

Lukmava haram katma

Du’a mustacap olmaz (K.K. 11).

Şaban ayının birinci haftasının Pazar gününde insanlar oruç tutarlar. Bu oruç gününe *Zekerya* orucu derler. Rivayetlere göre Peygamber *Zekerya* bu günde oruç tutmuştur. Allah *Zekerya* Peygambere Yahya adında bir oğul vermiş. Böylece *Zekerya* Peygamber muradına ermiş. Bu yüzden kadınlar bu özel günde oruç tutup dileklerinin yerine gelmesi için Allah’a yalvarıp dua ederler. Bu bağlamda Nebi Aziz türbesini ziyaret ederler. Türbede su kuyusu bulunur, kadınlar oruçlarını bu suyla açarlar. Aynı zamanda kadınlar türbeye yemek, tatlı götürüp fakirlere dağıtırlar. Türbe için özel bir yemek yapıp bir siniye yerleştirip etrafına da mum yakarlar. İftardan sonraki kalan yemekleri de komşulara dağıtırlar. Eskiden çocuklar Receb ayının akşam ve yatsı namazı arasında Kale mahallelerini gezip şarkı söylerlerdi ve bir bir kapıları çalıp çikolata, tatlı ve para isterlerdi. Kadınlar da Kale camisinin büyük kapısının önünde toplanıp arkadaşlarının eline kına koyarlardı. Ramazan ayı için yöre halkı Ramazan gelmeden önce hazırlık yapar ve şu sözleri söylerler:

Gene geldi Ramazan

İçildi kara kazan (tencere)

Ramazan kara kazan

Mulla ver ezan (Asaafi, 2012:119).

Ramazan ayında genellikle kadınlar iftardan sonra komşu ve akrabalarını ziyaret etmeye giderler. Bazen sahura kadar sohbete dalıp eve dönmezler. Bayramdan bir hafta önce yukarıda da belirttiğimiz gibi, bayram hazırlıklarını

yaparlar. Kadınlar bayrama bir hafta kala şu sözleri de söylerler: “*Helli biberli kifte, bayrama kaldı bir hafta*”. Arife gecesinde ise kadınlar eskiden saçlarına, ellerine ve ayaklarına kına yakarlardı. Kına yaktıkları zaman şu sözleri söylerlerdi:

Helli biberli düğün

Bayrama kaldı he bir gün (K.K. 1).

Bölgede geçmişten beri kadınlar için bayramlar ve dini günler dışında özel ve anlamlı günler de olmuştur. Bu özel günlerden biri nişan, kına ve düğün günleridir. Bu anlamlı günler birçok ritüeli bünyesinde barındırır. Bir araya gelerek eğlenmeye vesile olan düğün günleri, kadınlar için önemli bir yere sahiptir. Bu düğün veya kına gecelerinin kadınlar için illa kendilerinin ya da yakınlarının düğünü ya da kına gecesini olması gerekmemektedir. Kadınlar bu özel günlerde hem sevdiklerini görebilmekte hem de yeni insanlarla tanışıp, birleşip sosyalleşebilmektedir. Düğün dışında taziye merasimleri, mevlit günleri gibi özel günler de kadınlar için büyük önem taşır. Bölgede Türkmen kadınları geçmişten beri taziye ve mevlit günlerine önem vermişlerdir. Mevlit günleri, kadınların bir araya gelmesine ve yeni insanlarla kaynaşmasına neden olan önemli ve özel günlerden biri olarak sayılır.

Bölgede ayrıca kadınların anneliğe ilk adım attıkları gün de birçok ritüeli bünyesinde barındıran özel bir gün olarak bilinir. Eskiden kadınlar bu özel gün için çeşitli kutlama hazırlıkları yaparlardı. Günümüzde ise bu özel gün için kutlamalar daha modern bir şekilde devam etmektedir. Çocuğun ilk dişi, çocuğun ilk yaşı da kadınlar için özel günlerden biri olarak sayılır. Kadınlar bu özel günlerde evde çeşitli hazırlıklar yapıp bu günleri ailece kutlamaktadırlar.

Yukarıdaki verilerden yola çıkarak başta *Hıdırellez* olmak üzere çeşitli bayramlarla özel günlerin, kadınların sosyalleşmelerinde, sosyal ilişkilerini güçlendirilmesinde önemli bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz. Kadınlar, bu özel günlerde eğlenerek hoşça vakit geçirirler, topluluk içindeki konum elde ederler, konumlarını topluma onaylatırlar.

3.5.2. Kadınların Sosyalleşme Ortamları ve Komşuluk

Eski Erbil kadınlarının sosyal hayatla ilgili büyük rolleri olmuştur. Fakat örf ve ahlaki gelenekler kapsamında öncelik ailelere, kocalara ve çocuklara verilmiştir.

Kadınlar, hayatlarının büyük kısmını ailelerini korumak ve çocuklarının terbiye etmek için harcamışlardır. Aynı zamanda İslam dininin değerlerini ve ahlakını çocuklarına aktarmaya çalışmışlardır. Kadınlar evde çocukları için her zaman bir okul olmuşlardır. Kadınlar, aile görevleri dışında sosyal sorunların çözümünde de büyük rol üstlenmişlerdir. Kadınlar, siyasi ve sosyal konularda erkeklere her zaman destek çıkmışlar, onları sevip saygı duymuşlardır.

İnsanlar, içinde yaşadıkları topluma uyum sağlamak için farklı ortamlara girerek sosyalleşmeye çalışmışlardır. Genel olarak sosyalleşme ortamları da bireyin içinde yaşadığı toplumun kültürüne göre belirlenir. Erbil bölgesinde geçmişten beri şehirli kadınlarla köylü kadınlar (okur- yazar kadınlarla okuryazarlığı olmayan kadınlar) sosyalleşme ortamlarında farklılık göstermişlerdir. Eski Erbil kadınları, çoğu okur-yazar olmadıklarından dolayı kırsal kesim hayatını yaşamışlardır. Sosyalleştikleri ortamlar genellikle düğün, taziye, doğum sonrası ritüellerin yapıldığı törenler ve imeceler olmuştur. Okur-yazar kadınlar da eskiden daha çok okul toplantılarında, çeşitli derneklerde ve dikiş-nakış ortamlarında sosyalleşmişlerdir. Günümüzde ise eskilerde olduğu gibi kadınlar iki bölüme bölünmüşlerdir. Birinci bölümü okur-yazar olmayanlar, diğer bölümü de memur veya sosyete tabakasından kadınlar oluşturmuşlardır. Birinci bölüm kadınları, eskiden olduğu gibi daha çok ev, düğün, doğum ve taziye ortamlarında sosyalleşme ihtiyaçlarını giderirken diğer bölümdeki kadınlar daha çok restoran- kafe, dernek toplantılarında kuaförlerde ve güzellik merkezlerinde sosyalleşmektedirler.

Nadya Osman Çelebi'den (K.K. 8) alınan bilgilere göre, bölgede günümüzde yaşayan kadınlar, kendilerine bakım yaptırmak için kuaför ve güzellik merkezlerine gitmektedirler. Fakat bölgedeki kuaförlerin kadınlar için sadece kendilerine bakım yaptırdıkları yerler olmadığını, aynı zamanda sosyalleştikleri ortamlar olduğunu da belirtmek gerekir. Kuaför Eftal Deniz (K.K. 200), kadınların genellikle canları sıkıldığı zaman daha çok kuaförlere uğradıklarını ve rahatladıklarını ifade etmiştir. Kuaföre gelen kadınların çoğu saçlarını kestirmektedirler. Saçlarına yeni şekil verdiren kadınlar, hayatlarında da yeni güzel şeyler olacağını inancındadırlar. Deniz, kuaföre gelen kadınlara, saçlarını kestirmek değil, onlarla daha çok manevi olarak ilgilenmek, sohbet etmek ve kahve ikram etmek gibi davranışların uygulanması gerektiğini belirtmiştir. Çünkü canı sıkırken kuaföre gelen bir kadının

sadece bir bakım veya bir saç kesim ile mutlu olmadığını, onlarla sohbet edip zaman geçirmekte önemli olduğu tespit etmiştir. Gelen müşteriyle daha çok ilgilenmenin ve onunla sohbet etmenin aynı zamanda müşteriyi kendine çekme konusunda da iyi bir yöntem olduğunu da vurgulamıştır. Bu bağlamda kadınlar, kendileri ile daha çok ilgilenen ve sohbet eden kuaförleri seçmektedirler. Kaynak kişinin aktardığı bilgilerden yola çıkarak kadınların kuaförlerini seçerken kuaförün muhabbetine, sıcaklığına dikkat ettikleri gözlemlenmiştir. Ayrıca bölgede eskiden kadınlar daha çok bayan kuaförlerinin çalıştıkları kuaförleri tercih etmişlerdir. Çünkü kadınlar sohbet ederken aynı zaman özel hayatlardan ve cinsel konulardan da konuşmaktadırlar. Fakat günümüzde modernleşmeyle birlikte kadınlar cinsiyet ayrımını yapmadan bakım ihtiyaçlarını gidermek için erkek kuaförlerine de gidip aynı zamanda onlarla her türlü sohbet etmektedirler. Kadınlar daha çok kendilerine yakın buldukları ve paraları yetmediği zaman onları eli boş göndermeyen kuaförleri daha çok tercih etmişlerdir. Bölgede kuaförlerin birçoğu, lüks yerlerde yüksek fiyatlarla işlemleri yapmakta olup aynı zamanda müşterilerle daha az sohbet etmektedirler. Bu kuaförler küçük kuaförlere göre daha az çalışmaktadırlar. Bunu nedeni de gelen müşterilerle daha az sohbet etmeleri veya sıcak davranmamalarıdır.

Bölgede kadınların sosyalleştiği diğer bir ortam ise dikiş- nakış kurslarıdır. Şahide Altıparmak (K.K. 52) adlı kaynak kişinin verdiği bilgilere göre kadınlar kursa, hem dikiş-nakış mesleğini öğrenmek, hem de yeni arkadaşlar edinip zaman geçirmek için gitmektedirler. Ayrıca kadınlar Türkmen Evi'nde çeşitli konular ve kadın dernekleri için de bir araya gelip sohbet etmektedirler. Erbil milletvekili Mune Kahveci (K.K. 50), şu bilgileri vermiştir: *“Bizler siyasi göreve sahip olduğumuz için çalıştığımız kurumda görev icabı toplantılarımızda çoğu zaman siyasi konular üzerinde durulmaktadır. Fakat bazı zaman toplantılardan sonra kadın kadına da sohbet edip sosyalleşmekteyiz. Bazen iş bitişi kadınlarla toplanıp yemek yemek veya kahve içmek için restoran veya kafelerde toplanmaktayız. “Bölgede ayrıca sinemalar da genç kızlar için bir sosyalleşme ortamıdır. Kızlar hafta sonları toplanıp sinemaya gitmekte ve orada birlikte vakit geçirmektedirler.*

Peyvand Nakışbendi'nin (K.K. 229) arkadaşlarıyla bir araya gelip sosyalleştiği yer spor salonudur. Nakışbendi, haftanın dört günü spor için spor salonuna gitmektedir. Salonda hem spor yapıp hem kız arkadaşları ile buluşup

sohbet ettiklerini belirtmiştir. Kaynak kişilerin yorumlarından yola çıkarak kadınların çeşitli iş veya görev nedeniyle bir araya geldiklerini ve bu vesileyle zaman zaman sohbet meclisi kurmaya çalıştıklarını ve bu sohbet meclislerinde sosyalleştiklerini söyleyebiliriz.

Bölgede şehir merkezinde oturan kadınların sosyalleştikleri faaliyetlerden biri de belirli günlerde toplanmaktır. Bu etkinlik aynı zamanda köy ortamlarında da yapılmaktadır. Rupak Bakal (K.K. 119), eskiden beri kadın arkadaşlarıyla her hafta birinin evinde toplandıklarını belirtmiştir. Toplandıkları ev sahibi tarafından onlara Erbil'in meşhur yemekleri hazırlanır sofralar düzülür. Bazen dışarda kebab, balık, gibi yemeklerde sipariş edilir. Kadınlar eskiden bu günlere giderken ellerinde birbirlerine altın götürürlerdi, fakat günümüzde altının gramı yüksek olduğu için altın yerine para günü yaptıklarını kaydetmişlerdir. Ayrıca kadınlar bu günlerde mevlit de okuturlar (K.K. 1). Bölgede genellikle günlerin yapıldığı mekânlar mevsime göre de değişiklik göstermektedir. Örneğin, kışın evin içinde yapılan günler, yaz mevsiminde tarla veya bahçelerde yapılmaktadır (K.K. 4). Bölgede kadınların gün için hazırladıkları yemekler çeşitlik göstermektedir. Bunu için bazen kadınlar yarışa girerler kimin sofarsında daha çok çeşit var diye veya kimin yemeği daha güzeldir diye (K.K. 10). Köy ortamlarında ise şehir merkezinde olduğu gibi, onlarda eskiden gün yapıp bu nedenle bir araya geldiklerini belirtmişlerdir. Günümüzde ise kadınların önceden telefon aracılığıyla haber verip birbirlerine uğradıkları da tespit edilmiştir (K.K. 103).

Bölgede gerçekleşen günlerde çok çeşitli konulardan da konuşulduğu gibi, en çok da dedikodu yapıldığı belirtilmiştir. Kaynak kişilerin şu ifadeleri bu duruma vurgu yapmaktadır: *“Genellikle erkekler ne konuşuyorsa kadınlar da onu konuşur. Böylece şu dedikodular oluşur, Ahmet'in kızı Gülhad'ın gelini. Onu almış, şu şunu boşamış, o yeni sevgili bulmuş, o borçluymuş, bu evini satmış borcunu vermiş gibi”* (K.K. 11).

Günümüzde eski kadınların bir araya geldikleri zaman en çok konuştukları konu, eski günleri yad etmektir. İşte eskiden hayat böyleydi, bugün hayat böyle gibi (K.K. 2). Aynı zamanda kadınlar, eskileri konuşmakla beraber dedikodu da yaptıklarını da aktarmışlardır. *“Benim baldızım kocasıyla kavga etmiş, kızı bir ile çıkıyor gibi vb. sohbetlerini de yaptıklarını belirtmişlerdir* (K.K. 4, K.K. 5, K.K. 8).

Güne gelen kadınların aynı zaman çocuklarının durumlarından da konuştukları da olmuştur. Tabii çocukların yaşları büyüdükçe onların gelecekleri üzerine sohbetlerde olmaktadır. Çocukların okul hayatları, evlenmeleri gibi konular üzerinde de durulmaktadır. Gün ortamlarında kadınlar bazen yeni tanıştıkları kadınlarla arkadaşlık edip daha sonra birbirlerine çok yakın arkadaş olmuşlardır. Kaynak kişinin aktardığı bilgilere göre, kadınlar bazen birbirlerine ilaç olup dert ortaklığı yaparken, bazen de birbirlerinin hatası ya da yanlışlığı varsa onu düzeltmeye çalışırlar. Birbirlerine hiçbir zaman darılmadan arkadaşlığa devam ettirdiklerini de belirtmişlerdir. Ayrıca kadınlar bu özel günlerde halk edebiyatı ürünleri olan fıkralarında anlatarak güzel ortamlar oluşturmaya çalışmışlardır (K.K.10).

Bölgede kadınların bir araya geldikleri ortamlarda cinsellikle ilgili konuları da konuştukları tespit edilmiştir. Kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre cinsellikle ilgili sohbetlerin daha çok yakın arkadaşların toplandığı ortamlarda olduğu belirtilmiştir. Hana Eroğlu'nun (K.K. 222) görüşlerine göre karı-koca arasında geçen özel anlar mahremdir. Bu yüzden karı-koca arasında yaşananlar sır kalmalıdır, en yakın arkadaşlarla bile paylaşılmamalıdır. Fakat bazı kaynak kişiler de çok rahat davrandıklarını, birbirlerinin yanında küfürlü sözler konuştuklarını da belirtmişlerdir. Adını⁹ söylemek istemeyen başka bir kaynak kişimizin bize aktardığı bilgilere göre, bazı kadınlar kocalarının her akşam cinsel ilişkiye girmek istediklerinden şikâyet etmektedirler. Kadınlar maruz kaldıkları bu tutumdan dolayı sıkılmaktadırlar. Cinsellikle ilgili kadınlar arasında çok konuşulan diğer bir husus ise bazı kadınların kocalarından cinsel birleşme talep etmeleridir. Bölgede bazı kadınlar bu konu ile ilgili kocalarından şikâyet ettikleri de olmuş, kocaları tarafından önemsenmedikleri vurgulanmıştır.

Bölgede kadınlar arkadaş günleri dışında haftada veya ayda bir aile günlerini de yapmaktadırlar. Bu gibi aile toplantılarında kadınlar bazen bir odada toplanmakta, bazen de erkeklerle birlikte aynı ortamı paylaşmaktadırlar. Amire Sultan'ın (K.K. 117) verdiği bilgilere göre, bölgede eskiden kadınların en çok sosyalleştikleri ve

⁹ Kaynak kişi kimliğinin açıkça verilmesini istemediği için kimlik bilgisi paylaşılmamıştır. Ancak anlatı düzeni içerisindeki anlattığı bilgilerin çalışma bağlamına katkı sağladığı gerekçesiyle aktarılmıştır.

buluştukları yer kapı eşiği olmuştur. Eskiden bölgede kadınların bir araya gelmeleri için sosyal ortamlar yoktur. Bu yüzden kadınların çoğu komşu kadınlarla birlikte ikindi namazından sonra kapı eşliğinde toplanıp akşama namazına kadar sohbet etikleri belirtmiştir. Bazen mahallede çay sofrası bile kurulurdu, ya da komşu bahçesinde toplanırlardı. Tabii mahallede toplanan kadınlar arasında en çok sohbet edilen konu da dedikodu idi. Filanın kızı evlendi, filanın kızı boşandı gibi. Eski komşuluk hayatı günümüze göre birçok değişikliğe uğramıştır. Kadınlar için eskiden komşuluk farklı anlam taşıyordu. Eski komşular akrabalarından önce gelirdi hastalık, taziye gibi zor zamanlarda birbirlerine koşarlardı.

Lizan Tawfiq'in (K.K. 13) aktardığı bilgilere göre Erbil il merkezine bağlı Bahirke ilçesinde de kadınlar günü yapılmaktadır. Fakat bu gün biraz farklılık göstermektedir. Kadınlar aralarında her ay para toplayıp birine verirler. Gün toplantısında hem paranın miktarı hem de kim ilk kez parayı alacağı konusunda anlaşma yaparlar. Bu anlaşma için kura çekilişi gerçekleştirilmektedir.

Nihayet Çelebi (K.K. 164) bölgede eskiden kadınların Kale evlerinde özellikle kış gecelerinde komşu kadınlarla bir araya geldiklerinden söz etmiştir. Eski zamanlardaki yaşam günümüze göre her ne kadar zor olmuşsa da fakat o zamanki sohbetin tadı başkaydı. Bölgede elektrik olmadığından dolayı kadınlar fanus veya gaz lambaları ışığında oturup sohbet etmişlerdir. Bu sohbetlerde kadınlar, mısır patlatırlardı, çekirdek kavururlardı ve çeşitli tatlılar hazır ederlerdi, en güzeli de semaver üzerinde çay demletirlerdi. Bu arada sesi güzel olan sırayla şarkı ve türkü söylerlerdi. Bölgede o zamanlarda kadınlar toplandıklarında sadece çoluk çocuktan ve ev işlerinden söz ederlerdi. Ayrıca dedi kodu yapılmazdı. Günümüzde ki kadınlar ise toplandıkları zaman çocuk ev dışında daha çok kıyafet, makyaj, kuaför, güzellik merkezleri ve istetik gibi konulardan konuştukları tespit edilmiştir. Köy yaşamı sürdüren kadınların ise, geçmişten beri en çok sohbet etikleri konular ev, çocuk, tarla, bahçe ve ürün satışı konuları olmuştur (K.K. 103).

Bölgede gününüzde dini dersler almak ve Kura'n-ı Kerim öğrenmek için de kadınlar bir araya gelip sosyalleşmektedirler. Şevkiye Osman (K.K. 230), haftada dört gün Kur'an-ı Kerim öğrenmek için arkadaşları ile birlikte dini sohbetlere katıldığını ifade etmiştir. Kaynak kişinin verdiği bilgilere göre kadınların dini derslere katılırken hocanın cinsiyetine bakmadıklarını, hoca erkek olsa da kadınların

yine dini derslere katılabildiklerini belirtmiştir. Kadınlar, ders dışında dini sohbetler için camiye gittikleri gibi bazen evlerde de ya mevlit okutup ya da Umre'den veya Hacdan gelen bir arkadaşlarını ziyaret edip toplanabilmektedirler. Ayrıca bölgede kadınlar Ramazan ayı boyunca teravih namazı için camiye giderler. Ramazan ayı kadınların camiye gidip ibadet etmeleri aynı zamanda bir sosyalleşme ortamı yaratmaktadır. Kadınlar bazen sahurda da bir araya geldikleri olmuştur. Sahurda sıcak ekmek, börek gibi hamur yeyecekleri birbirlerine ikram ederler.

Yaşı ilerleyen kadınlar ise, genellikle eski günleri yad edip günümüz kadınlarını eleştirirler (K.K. 11).

İfadelerden yola çıkarak bölgede kadınların hem misafirliklerde hemde komşu ziyaretlerinde bir araya gelip zaman geçirdiklerini ve sosyalleştiklerini söyleyebiliriz. Ayrıca ifadelerden, eskiden misafire ve komşuya ne kadar değer verildiği de görülmektedir. Erbil halkı için misafir veya komşu baş tacı sayılmaktadır. Erbilliler misafirperverdirler. Eve gelen misafir için yeni yorganlar ve döşekler serilir. Oda hazırlanır, boş oda olmasa bile ev sahibi kendi odasını misafire verir. Bu davranış günümüzde de devam etmektedir.

Kaynak kişilerimiz şu bilgileri de bize aktarmışlardır. Komşuluk ilişkilerinde eski zamanlarda komşular birbirlerine haber vermeden ve kapı çalmadan gidip geldiklerini ifade etmişlerdir. Taziye merasimlerinde veya düğün gibi özel günlerde birbirlerinin evinde yemek hazırlıklarını da belirtmişlerdir. Günümüzde de komşuluk haki devam etmektedir. Fakat eskiye göre bazı gelenekler değişmeye uğramış. Komşu komşuya gitmeden önce telefon açıp haber vererek gitmektedirler. Bahirke ilçesinde oturan Lizan Tawfeq (K.K.13) komşuluk ilişkileri üzerine şu bilgileri paylaşmıştır. *Bahirke küçük bir bölge olduğu için insanlar eski geleneklerini korumaktadır. Komşular gece geç saatte kadar birbirlerine rahat gidip gelmektedirler. Kadınlar eski zamanlarda olduğu gibi yine bir araya gelip sosyalleşmektedirler. Bahirke ilçesinde oturan kadınların çoğu ev hanımı olduğu için onların bir araya gelmeleri ve sosyalleştikleri ortam ev ortamı olduğu tespit etmiştir.*

Bölgede eskiden kadınlar bir araya gelirken genç kızlarda ayrı odalarda toplanıp oyunlar oynarlardı. Bu oyunlardan biri “yek duvani” oyunu idi. Bu oyunda bir kâğıt parçası üzerine sırayla kaç kişi oynuyorsa isimleri yazılırdı, daha sonra oyuna başlanırdı. Oyunda kalem ucu avucun içinde saklanarak bir rakam yazılırdı,

sıra rakamı bilene geçerdi, bilinemez ise oyuna oynayan kişi devam ederdi. Oyun bu şekilde ilerlerdi. Bu oyun günümüzde de eski kuşak kızlar tarafından oynanmaktadır.

Ayrıca Erbil üniversitelerinde eğitim gören ve yurtlarda barınmakta olan genç kızlar da yurt hayatında sosyalleştiklerini belirtmişlerdir. Kızlar yurttaki akşamları ya kantinde ya da bir oda da toplanıp sohbet ettiklerini ifade etmişlerdir. Böylece hem derslerine çalışıp hem de güzel vakit geçirerek kaynaştıkları tespit edilmiştir (K.K. 115, K.K. 141).

Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde olduğu gibi, Erbil yöresinde de eskiden kış için hazırlıklar yapıldı ve bu hazırlıklar sırasında da bir beraberlik ve yardım etme örneği sergilenirdi. Böylece kadınların birbirine yardım etmek amacıyla bir araya gelip sosyalleşirlerdi. Necat Çelebi 'nin (K.K. 5) verdiği bilgiye göre eskiden kale evlerinin avlusunda kadınlar imece usulü olarak toplanıp büyük tencerelerde buğday kaynatırlardı (F 71, F 72). Daha sonra kurutulması için çatıda beyaz kumaş parçaları üzerine serirlerdi (F 73). Kuruduktan sonra büyük sinilere döküp temizlerlerdi. Tabii buğdayın temizleme aşaması eski kadınların en çok sosyalleştikleri ortam idi. Kadınlar bütün gün mahallede bir araya gelip buğday temizlerlerdi. Temizledikleri buğdayı un, bulgur gibi yiyecek malzemeleri yaptırmak üzere değirmene götürürlerdi (F 74). Bulgur kaynatma dışında kışlık malzemeleri olarak patlıcan, kabak ve salatalık kurutma işlevini de birlikte yaparlardı. Domates salçası için ise yine kadınlar bir araya gelip sepetlerce domates temizleyip salçasını yaparlardı. Bütün bu işlevleri komşu kadınları severek ve birbirlerine yardım ederek yaparlardı. Kaynak kişinin ifadesinden yola çıkarak kışlık hazırlıkların imece usulü ile yapıldığını, birbirine yardım eden kadınların bu vesileyle sosyalleştiklerini görmekteyiz.

Şevkiye Osman'ın (K.K. 230) verdiği bilgilere göre, komşu yardımlaşmasıyla imece usulünün geçmişte kaldığı tespit etmiştir. Fakat günümüzde düğün, nişan ve cenaze gibi günlerde bölge halkının birbirine yardım ettiği görülmektedir. Bölgede düğün evlerinde yemekler her ne kadar dışardan sipariş edilse de evde kadınlar sofrayı kurmakta ve sofrayı toplamakta birbirlerine yardım etmektedirler. Yemek sonrası kadınlar mutfakta hep beraber evden getirdikleri tabak, kaşık gibi malzemelerini toplarlar. Bu sırada kadınlar hem iş yapıp hemde sohbet etmektedirler. Bu bağlamda düğün, cenaze ortamları kadınların sosyalleştikleri ortamların başında gelmektedir.

Bölgede ayrıca kadınların erkeklerle de bir araya gelip sosyalleştikleri ortamlar da olmuştur. Bu ortamlardan biri, tarlalardır. Şehir hayatında ise kadın ve erkekler, birçok vesileyle bir araya gelip sosyalleşmektedirler. Örneğin çarşıda özellikle kuyumcu, kozmetik, elbise gibi mağazalarda bir araya gelip sohbet etmektedirler. Payvand Nakışbendi'nin (K.K. 229) verdiği bilgilere göre, çarşıda mağazalarda kadınları erkeklerle bir araya getiren ve sosyalleşmelerini sağlayan konu alışveriştir.

Yine genç kızların sevgili bulmak için veya sevgilileriyle buluşmak için eskiden en çok buluştukları yerler çeşme başları, han evleri, çalıştıkları ortamlar, düğün ve cenaze törenleri gibi yerlerdir. Fakat eskiden erkekle kızın bir araya gelmesi ayıp karşılanırdı. Bu yüzden kızlar ve erkekler ancak nişanlandıktan sonra insanlar içinde bir arada görünürlerdi. Günümüzde ise erkeklerle kadınların bir araya gelip sosyalleşebildikleri birçok ortam bulunmaktadır. Örneğin kafe, restoran ve kütüphane, okul gibi yerler, bu ortamların başında gelmektedir.

Günümüzde insanların, belli mekânlarda bir araya gelmenin dışında sosyal medya ortamlarında da bir araya gelip sosyalleştikleri tespit edilmiştir. Kaynak kişilerden derlenen bilgilere göre hem kırsal bölgelerde hem de şehir merkezlerinde yaşayan insanlar, sosyal medya hesapları Facebook, Instagram ve WhatsApp aracılığıyla sosyalleşmektedirler (K.K. 11, K.K. 222, K.K. 224).

Yorumlardan yola çıkarak sosyalleşme ortamlarının geçmişten bu yana birçok değişikliğe uğradığını söyleyebiliriz. Eskiden kadınlar daha çok kapalı mekânlarda veya ev ortamlarında toplanırken günümüzde ise daha çok sosyal ortamlarda bir araya gelmektedirler ve eski hayata göre daha farklı davranabilmektedirler.

3.5.3. Gündelik Hayatın Aşamalarında Kadın

Bölgede eskiden kadınların gündelik hayatları, sadece ev içindeki işlerle çocuk bakımıyla geçmiştir. Evin dışındaki işleri de erkekler üstlenmişlerdir. Erbil bölgesinde yapılan derleme çalışmasında günümüzde de ev içi işlerin kadınların sorumluluğu altında olduğu gözlemlenmiştir. Erkekler ise dışarı işiyle uğraşmaktadırlar, zaman zaman ev işlerine de yardım etmektedirler. Kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre, erkeklere zorla ev işleri yaptırılamaz, canları istediği zaman

yardımcı olurlar. Fakat eşi memur olan veya eşi geç saatta kadar çalışmak zorunda kalan erkekler, istemeden de ev işlerine ve çocuk bakımına yardım etmişlerdir. Hacı Dilşad Al- Safar'ın (K.K. 70) verdiği bilgilere göre, eski zamandaki erkekler işten eve döndükleri zaman ev temiz ve yemek hazır olmalıydı, çocuklarda sesizce bir köşede oturup babalarını beklemeliydi. Bu görevleri uygulamayan her hangi bir kadının kocası tarafından babasının evine gönderilirdi ve ona şu sözler de söylenilirdi: “Sen hatun değilsin aklın başına gelene kadar git babanın evinde ve annenin dizinde otur”. Fakat günümüzdeki erkeklere bakılırsa kadınların sözünden çıkmaz hala gelmişler bunu nedeni ise yaşadıkları çağa uyum sağlamak zorunda kalmışlardır.

Bölgede geçmişten beri ev temizliği ve yemek pişirme gibi işlerin kadınlar tarafından yapıldığı tespit edilmiştir. Fakat dışarıda, yani piknik alanlarında mangal işleriyle düğün yemeklerinin hazırlama konusunda erkekler öne çıkmaktadırlar. Yani pişirilen yemeğin çeşidine göre ara ara rol değişimleri olmuştur. Mangalda et ve balık yemeklerinin erkekler tarafından daha güzel bir şekilde hazırlandığı birçok kaynak kişi tarafından belirtilmiştir. Bu bağlamda erkeklerin, bazen düğün töreni ve taziye merasimi gibi günlerde yemeğin hazırlanma sırasında az da olasa kadınlara yardım etikleri de tespit edilmiştir.

Bölgede günümüzde erkeklerin dışında kadınların da dışarıda çalıştıkları görülmüştür. Kırsal alanlarda kadınlar, ev ekonomisine katkıda bulmak için sabahtan akşama kadar tarlalarda iş yaparken, şehir merkezlerinde ise kadınlar kocalarına destek olmak için birçok yerde çalışmaktadırlar. Merve Hazim (K.K. 231) bir çocuk sahibi olduğunu ve kocasına yardım etmek için AVM’de kasa üzerinde çalıştığını, çocuğunu annesine bıraktığını belirtmiştir. Kadınlar çalışmaya giderken kocaları tarafından bazı konularda uyarılmışlardır. Örneğin iş yerinde kıyafetlerine dikkat etmeleri ve erkek çalışanlarla, patronlarla fazla muhatap olmamaları talep edilmiştir. Bölgede kadınların iş yerinde kazandıkları paraları kendileri için harcadıkları, kocalarının onların kazandığı paraya karışmadıkları tespit edilmiştir. Fakat kadınlar aldıkları parayı, evlerine ve çocuklarına harcadıklarını da vurgulamışlardır.

Ayrıca bölgede bazı kadınların el işleri, terzilik, dokumacılık gibi işleri de yaparak ev ekonomisine katkıda bulundukları tespit edilmiştir. Bu konuyla ilgili

detaylı bilgiye “*El Sanatları ve Geleneksel Mesleklerde Kadın*” başlığı altında verilmiştir.

Erbil iline bağlı olan Hiran köyünde oturan Avara Remzi (K.K. 125), köyde eşinin hayvancılıkla uğraştığını, kendisinin de tarla işi yaptığını ifade etmiştir. Fakat eşi hasta olduğu zamanlarda veya farklı bir yerde çalıştığı günlerde hayvancılık işini kendisinin yaptığını belirtmiştir. Bahirke ilçesinde oturan Amine Hasan (K.K. 103) evin bahçesinde kuzu beslediğini ve kuzuların sütünden faydalandığını, ayrıca kuzular büyüdüğü zaman onları satıp evin ekonomisine destek olduğunu belirtmiştir.

Bölgede günümüzde ev kadınlarının evlerinde yemek yapıp sattıkları da görülmektedir. Bu da ev kadınları için yeni bir iş sahasını doğurmuştur. Saha çalışmamızda Nasik Abdullah’ın (K.K. 78) evde sipariş yolu ile insanlara yemek yapıp çalıştığını gördük. Kaynak kişi bu işi annesinden öğrendiğini ve ondan devraldığını belirtmiştir. İnsanların telefon, Instagram ve Facebook aracılığıyla sipariş verdiklerini tespit edilmiştir. Kaynak kişi hem kendi masraflarını çıkartmak, hem de eve maddi yönden destek vermek için çalıştığını ifade etmiştir. Aynı zamanda ev hanımlarının sipariş dışında özel yerlerde de aşçı olarak çalıştıkları da olmuştur.

Son olarak kadınlar sofrası düzeninde ve pişirdikleri yemek çeşitlerinde de gündelik hayattaki konumlarını belli etmişlerdir. Kadınlar genelde kocalarının sevmedikleri yemekleri yapmazlar. Yaptıkları zaman onların sevdiği yemekleri de yapıp hepsini sofraya dizerler. Kadınlar genel olarak ev hayatı içerisinde kocalarının her istediklerini yapmaya çalışırlar. Sofraya oturma adabı ise, eskiden erkeklere ayrı sofraya dizilirdi. Kadınlar da çocukları ile birlikte ayrı bir sofrada otururlardı. Fakat günümüzde ise artık sofrada kadın ve erkeğin birlikte oturdukları tespit edilmiştir. Sofra düzeni ile ilgili detaylı bilgiye “*Beslenme Kültüründe Kadın*” adlı başlığın “*Sofra Düzeninde Hiyerarşi*” altbaşlığı altında verilmiştir.

3.5.4. Kadın Mizahı, Şakalaşma ve Dedikodu

Erbil bölgesinde kadınların bir araya gelip sohbet ettikleri ortamlar çevreye, eğitim ve kültür seviyelerine ve ilgi alanlarına göre değişiklik göstermektedir. Kadınlar iş ortamlarına uygun olan okullarda, dernek toplantılarında, imecelerde ve işlerine uygun farklı yerlerde oturup sohbet etmektedirler. Bölgede kadınların

genelinin, özellikle de ev hanımlarının boş vakitleri bol olduğu için daha fazla dedikodu yapıldığı tespit edilmiştir. Tespitlerden anlaşıldığı gibi dedikodu, dünyanın her yerinde olduğu gibi, yöre kadınları için de vazgeçilmez sohbetler arasında olmuştur.

Bölgede genç kızların verdikleri bilgilere göre genç kızlar okulda veya dershanede bir araya geldiklerinde erkeklerden söz etmektedirler. Ayrıca kimin kiminle sevgili olduğu gibi konuların dedikodusunu yaptıklarını da ifade etmişlerdir. Ayrıca günümüzde yaygın olan online alışverişlerle hakkında da konuştuklarını ve beğendikleri ürünlerin marka ve fiyat bilgilerini de birbirleriyle paylaştıklarını da belirtmişlerdir. Yine aralarında kimin iyi marka veya kötü marka kıyafet giydiğinin de dedikodusunu yaptıkları da tespit edilmiştir (K.K. 195, K.K. 231, K. K. 80).

Kadınların bir araya geldikleri zaman cinsellikle ilgili konular hakkında da şakalaştıkları olmuştur. Hergün kocası ile bir araya gelen kadınlara “*gana verdu*” gibi argo kelimeler kullanarak şakalaşmaktadırlar. Ayrıca evli olan birini saçları ıslak olduğu zaman kocası ile birlikte olduğu dedikodusu yapılır. Bekâr kızların saçları ıslak olduğu zaman da onlara *kuru kuru banyo mu yaptın?* şakası yapılır. Bu konular dışında kadınlar arasında farklı farklı şakalarda yapılmaktadır.

Kırsal bölgede yaşayan kadınlarda imecelerde şakalaşmaktadırlar. Saha çalışmasında Kaladiza ilçesinde yaşayan ve tarlalarda çalışan kadınlarla görüşme sırasında şu bilgileri aktarmışlardır: Genç kızlar çalışma sırasında zamanın geçmesi için birbirleri ile cinsel konuları hakkında şakalaştıklarını ifade etmişlerdir. Evli olanlar ise geceler hangi saatte veya kaç kez beraber oldukları sohbetini yapmaktadırlar. Birinin çocuğu kocasına benzediği zaman kocan mı üzerine çıktı o yüzden ona benzedi veya kadına benzediği zaman sen mi onun üzerine çıktın sevişirken gibi şakalaşmalar yapılmaktadır (K.K. 196, K.K. 197).

Ayrıca tembel ve yerinden pek kalkmayan kadınlar aralarında “*otur otur kocan için kalçan büyüsün, onun büyük kalçalara ihtiyacı var*” gibi şakalaşmalar yapılmaktadır (K.K. 222).

Başka bir kaynak kişimiz, oğlunun gözleri kendi gözleri gibi siyah boncuklu olduğu için bize şu bilgileri vermiştir: *Kocamla ilişkiye girdiğim gece benim hevesim ve isteğim kocama karşı daha fazlaydı, ayrıca ilişki sırasında ben kocamın üzerinde*

uzandığı içinde oğlum bana benzemiştir.¹⁰ Bu bağlamda kaynak kişimizin yorumundan hareket ederek kadınlar, ilişkiye girdikleri zaman kimin o an daha fazla isteğı varsa hamile kaldıktan sonra çocukların o kişiye benzeyeceğın inancındadırlar. Tabii bu görüş ne kadar doğrudur bilinmez, fakat genel olarak duruma bakıldığında çocuk ya annesine ya da babasına benzemektedir.

Ayrıca kadınlar bir araya geldikleri zaman halk edebiyatı ürünlerinden masal, efsane, fıkra ve hikâye de anlatmaktadırlar. Kadınlar bu anlatıları anlatırken daha çok komik ve cinsel konuları içeren anlatıları seçmektedirler. Fıkra, masal ve hikâye gibi anlatıları anlatan kadınların amacının toplandıkları ortama bir hava ve neşe atıp üzgün olan arkadaşlara moral vermek olduğı gözlemlenmiştir. Kadınlar arasında anlatılan fıkralardan biri şöyledir: “Çapkın bir oğlan evlenmek ister, evlenmek için görücüye gittiğı kızlara önce cinsel organını gösterip bu nedir? sorusunu sormuş. Tabii kızlarda demişler bu cinsel organdır, adını söylemişler. Oğlan cinsel organın adını bilen kızları istememiş. Bir gün başka bir kızın görücüsüne gitmiş, yine organını çıkartıp bu nedir? diye sormuş. Kız demiş bu bamyadır. Tabii oğlan çok sevinmiş bu kız hayatında cinsel organı ne görmüş ne duymuş ben bu kıza talibim demiş. Evlenirler gerdek gecesinde kız oğlana der, kocacığım senin cinsel organın gördüğüm organlara göre bamyaya gibidir!!!” (K.K. 13).

Vicdan Bayatlı (K.K. 19) bize şu fıkrayı anlatmıştır: “Bir gün bir adam kafası çok güzelmiş, içmek istemiş, gider bir yerde oturur bir kadeh rakı talep eder. Adama bir tana salatalık ile bir kadeh rakı getirirler. Adam kafası içmeden gitmiş zaten kadeh yerine önce salatalığı eline alır ısıtır. Salatalığa der ki, bu gece seni yerim rakıyı de meze ederim!!!”

Bölgede cinsel konuları içeren fıkraların erkekler arasında da anlatıldığı tespit edilmiştir. Yörede erkeklerin uzun kış gecelerinde çiftlik evlerinde toplanıp her türlü sohbetleri etikleri belirtilmiştir (K.K. 61, K.K. 68, K.K. 100).

Yukarıdaki bilgilerden ve yorumlardan hareket ederek bölgede kadınların günlerde, düğün, dernek toplantılarında, okullarda, imecelerde, kafelerde ve çeşitli yerlerde bir araya geldikleri zaman yapılan sohbetlerde öne çıkan konuların daha çok

¹⁰ Kaynak kişi kimliğinin açıkça verilmesini istemediğı için kimlik bilgisi paylaşılmamıştır. Ancak anlatı düzeni içersindeki anlatığı bilgilerin çalışma bağlamına katkı sağladığı gerekçesiyle aktarılmıştır.

dedikodu, şakalaşma, halk edebiyatı ürünlerinden fıkra, masal, hikâye özellikle de müstehcen fıkra gibi anlatıları anlatma olduğu tespit edilmiştir. Kadınlar arasında anlatılan fıkraların hepsinin müstehcen fıkralardan oluşmadığı, aynı zamanda farklı konuları içeren fıkralarında anlatıldığı tespit edilmiştir. Anlatılan fıkralara ve hikâyelere bakılırsa kadınların kuvvetli bir mizah yeteneğine sahip oldukları ve aktüel gelişmeleri yakından da takip ettikleri de gözlemlenmiştir. Bu bağlamda kadınlar, kadın ortamlarında yapılan dedikodular veya dedikodu kapsamına giren sohbetler sayesinde mahallede bütün olup bitenlerden gün boyunca haberdar olabilmektedirler. Böylece kadınlar birbirlerinin müşkülli hakkında bilgi sahibi olabilmektedirler. Dedikodunun, ister kendilerini ifade etmek, isterse kendileri rahatlatmak için yapsınlar, kadınların yaşamında önemli bir yere sahip olduğunu söyleyebiliriz.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

GELENEKSEL DÜNYA GÖRÜŞÜNDE KADIN

4. 1. Geleneksel Kültürde Zaman, Mekân, Eşya ve Kadın Bedeni

Lvova ve arkadaşları, geleneksel toplumların dünya görüşlerinin içeriğini, toplumsal inançlarla kuralların belirlediğini kaydederek. Dünya hakkında dışa yönelik ve insan hakkında içe yönelik iki ana yaklaşımdan oluşan geleneksel dünya görüşleri, evrenin esas unsurları olan doğa ile insan ilişkilerini, evrenle ilgili manevi algıları biçimlendirir (Lvova vd., 201 3a: 12). Dünyada yaşayan insan için zamanla mekânın başlangıcı, dünyanın yaratılışıyla bağlantılıdır. İnsan hayatı zaman içine bir “an”a tekabül etmektedir. Önsüz ve sonsuz zamanı yaşayan ise, Kök-Türk Yazıtları’nda ifade edildiği gibi, sadece Tanrı’dır. İnsanoğlu, ölmek için yaratılmıştır (Aça ve Yolcu, 2016: 359).

Mustafa Aça’ya göre, insan zaman kaydını ilk kez tutmaya başladığında çevresiyle özellikle de fiziksel çevresiyle ilgili gözlemlerini ve izlenimlerini dikkate almıştır. Arkaik toplulukların inançlarıyla düşünce kalıplarının izlerini sürmeye olanak sunan sonraki kuşaklar üzerine yapılan çalışmalar, zaman kavramı ve zaman kavramıyla ilgili tasarımların meydana gelip gelişmesinde somut olayların, deney yoluyla elde edilen bilgilerin, mistik öğelerin önemli bir yere sahip olduğunu gözler önüne sermiştir (Aça, 2016: 562).

Erbil bölgesinde zaman bağlamında ortaya çıkan işbölümü genel olarak kırsal kültürle uyum sağlamıştır. Şehir merkezindeki yaşamla kırsal alandaki yaşam arasında her ne kadar farklılık görünse de insanların yaşamları genellikle cinsel işbölümü etrafında dönmektedir. Kadınlar üzerine düşen sorumluluklar ve roller, genellikle ev işleri, çocuk bakma, çamaşır yıkama, yemek yapma, kocayı memnun etmedir. Kadınlar, ev işlerinin dışında el işleriyle uğraşmak, terzilik, örgü örmek, dokumacılık, kışlık için malzeme hazırlamak (domates salçası kaynatma, kabuk kurutma, buğday kaynatma vd.), evde yaşlı birisi varsa ona bakmak, köy ortamında

yaşanıyorsa hayvanların bakımını üstlenmek, tarla işlerini yapmak gibi işler için de zamanlarını harcamışlardır.

Whyte, kadınların konumu üzerine yaptığı kültürler arası incelemesinde, bütün ekonomik “değişkenler” düşünüldüğünde, sadece ev idaresinin yalnızca bir cinsiyetin (kadının) sorumluluğunda olduğunu tespit etmiştir; “Ev dışındaki işlerde ise bu durum bir kültürden diğerine geniş çeşitlilikler gösterir, fakat dünya genelinde evle ilgili işler ağırlıklı olarak kadınların tarafından yapılır” (Whyte, 1978: 68). Erkekler ise, şehir merkezlerinde çarşıda, pazarda ve takside çalışmakta, çeşitli yerlerde sabahtan akşama kadar çalışıp kazandıkları parayı eve ve çocuklarına harcamaktadırlar. Kırsal bölgelerde ise erkeler çobanlık, çift sürme, tarla işleri, hayvan alım satımı vb. gibi işleri yapıp ev ekonomisine katkıda bulunmaktadır.

Kadınların farklı toplumlarda farklı statülere sahip olmaları durumuna, Ömer Faruk Harman da TDV İslam Ansiklopesi’ne yazdığı “Kadın” maddesinde dikkat çekmiştir. Harman’a göre kadın yaratılışı, konumu, statüsü, bireysel ve sosyal hayattaki hak ve yükümlülükleri bakımından tarih boyunca çok farklı düşünce ve uygulamalara konu olmuştur. Bu düşünce uygulamaların ortaya çıkmasında toplumsal yapıların yanı sıra dinler ve dinsel öğretiler de etkili olmuştur. Kadın, tarih boyunca çeşitli toplumlarda farklı statülerde bulunmuştur. Bazı anaerkil ilkel topluluklarda kutsallaştırılmış, bazılarında erkeklerle aynı statü ve haklara sahip olmuştur. Ataerkil topluluklarda ise erkekle göre ikinci planda kalmış, zaman zaman bazı kültürlerde hiçbir hakka ve değere sahip olamamıştır (Harman, 2001: 82). Goody’ye göre insan toplumlarında yemek pişirme kadının rolünün bir parçası gibi görülmektedir. Bu, yemeğin hazırlanması sürecinde erkeğin başka görevleri olduğunu göz ardı etmek anlamına gelmez. Genelde hayvanları öldüren (kesen) erkeklerdir, bunun yanı sıra evdeki eti de yine erkekler kesip doğrarlar. Ayrıca etin haşlanmasını değil ama ateşe tutularak kızartılmasını, evde değil ama ormanda ya da dışarıda yemek pişirme işini, günlük yemek pişirme etkinliğini değil ama kuttörensel yemek pişirme görevini erkekler üstlenir (Goody, 2013: 97). Bu bağlamda işbölümü konusunda Whyte ve Goody’nin ifadelerinden yola çıkarak Erbil bölgesinde de ev işlerin genellikle kadınların üstlendiğini söyleyebiliriz. Ev dışı işler ise çeşitlik göstermektedir. Bazı ailelerde bu tür işleri sadece erkekler üstlenirken başka ailelerde ise hem erkek hem de kadın üstlenmektedir. Kadınlar ev içinde birçok

görev yapmaktadırlar. Bunların en başında yiyeceklerin hazırlanması, pişirme, kış için kışlık malzemeleri depolama gelmektedir. Bölgede erkekler de yemek pişirme görevinden geri kalmamışlar, kadınlara her zaman yardımcı olmuşlardır. Özellikle piknik alanlarında mangal işlevlerini hep erkekler üstlenmişlerdir. Bu durum da et pişirme konusunda erkeklerin öne çıktığını göstermektedir.

Bölgede eskiden televizyon ve saatlerin çok kullanılmadığı çağlarda, zaman ve zamanın işleyişine özgü hesaplar fiziki çevre izlenerek yapılmaktaydı. Bu bağlamda bölgede önceleri at alışverişiyle tarla işlerinin yoğun olduğu dönemlerde insan için zamanın ölçülmesi ve doğru kullanılması önemliydi. Leyla Çelebi (K.K. 3) adlı kaynak kişinin aktardığı bilgilere göre, 70’li yıllarında bölgede televizyon ve saat gibi elektronik eşyaların az kullanılması veya evlerde bulunmadığı için bölge halkı işe güneş doğmadan giderdi ve güneş batmadan dönerdi. Çelebi, işe güneş doğmadan giden kayınpederinin bir olayında şu şekilde anlatmıştır. Kayınpederi kazı işleri ile ilgilenmiştir. Bir gün erkenden işten döner, yorgun olduğu için oturduğu yerde uyuya kalır. Uyandığı zaman akşam olmuş, yani güneş batmıştır. Fakat kayınpederi bu durumu ters anlamış güneşin yeni doğduğunu ve sabah olduğunu sanmış. Böylece iş kıyafetlerini giyip külüngünü de omuzuna alarak evden çıkmış. Yolda yürürken bir arkadaşına rastlamış. Arkadaşı ona akşamın bu saatinde nereye gittiğini sormuş. O da işe gittiğini söylemiş. Arkadaşı ona, akşam vakti olduğunu ve insanların işten dönmekte olduğunu söylemiş. Tefvik usta da ancak o zaman hatırlamış işten eve erken döndüğünü ve ardından da uyuduğu.

Çelebi’nin yorumundan hareket ederek eski dönemlerde insanların bütün işlerini zaman tahminlerine ya da tayinlerine göre yaptıklarını söyleyebiliriz. Önceleri bu tahmin ya da tayinler, tarlalarda yapılmaktaydı. Tarla işlerinin planlanmasında ve namaz vakitlerinin belirlenmesinde güneşle yıldızların önemli bir yeri vardı. Yine insanlar eski dönemlerde oruç tuttıkları zaman yeme içmeyi kesme konusunda güneş doğuşunu beklerlerdi, iftar vaktinde ise güneşin batışını izlerlerdi. Bu konu üzerinde Kur’an-ı Kerim’in Bakara suresinin 187 ayetinde de durulmuştur: ”كُلُوا وَاشْرَبُوا حَتَّى يَتَبَيَّنَ لَكُمُ الْخَيْطُ الْأَبْيَضُ مِنَ الْخَيْطِ الْأَسْوَدِ”. Türkçe anlamı: “*Fecrin beyaz ipi siyah ipinden sizin için ayırt edilir hale gelinceye kadar yiye iç, sonra orucu geceye kadar tamamlayın*”.

Lvova'la arkadaşları, geleneksel Türk toplumunda, diğer toplumlarda olduğu gibi, toplum bilincinin çabalarının insanın dünyadaki yerini belirlemeyi amaçladığını; insanın dünyadaki yerini belilemesinde de dünyanın bütün olaylarında insan ile dünya özdeşliğini algılanmasının belirleyici olduğunu, kendini ve yerini belirleme sorunlarını çeşitli yollara başvurarak çözen insanın başvurduğu bütün yöntemlerin insan ile doğal nesnelerin eşbiçimli olduğu varsayımına dayandığını ifade ederler (Lvova vd., 2013a: 12). Bu bağlamda geleneksel dünya görüşünde yaşamın biricik kaynağı doğadır. Toprakta doğan insan böylece doğa ile uyumlu hale gelmiştir.

Bölgede eskiden zaman tahminine dönük başka bir uygulama da bitkilerden faydalanmadır. Ayçiçeği güneşe doğru açıldığı zaman tam öğlen saati olduğuna işaret ederdi. Ayçiçeğinin boynu yavaş yavaş yere doğru eğilmesi ise ikindi vakitine işaret ederdi. Ayçiçeği güneş döndükçe dönerdi. Bu bağlamda ayçiçeğinin yönüne göre tarla işleri ve namaz vakitleri hakkında karar verilirdi. (K.K.105). Aynı zamanda eski kuşak kadınlar kapı eşiğinde oturdukları zamanlar da gölgeye bakarak saati öğrenirlerdi (K.K.138, K.K. 139).

Aça'nın ifadesiyle modern meteorolojinin henüz ortaya çıkmadığı dönemlerde bütün insanlar hava durumunu uzun bir dönem geleneksel yöntemler eşliğinde tahmin etmek durumunda kalmışlardır. Meteoroloji, tarihin en eski dönemlerinden başlayarak insanlığın hayat mücadelesinin bir bilgi sağlama aracı olmuş; her yıl düzenli bir şekilde yinelenen göksel olaylar, fırtınalar, soğuk ya da sıcak hava dalgaları dikkatli bir şekilde kayıt altına alınmıştır (Aça, 2016: 568). Bölgede de hava tahminlerinde doğadan ve gök cisimlerinden faydalandığı görülmektedir. Örneğin, akşamları aya bakılır. Ayın etrafının kızıl olması ertesi gün yağmur yağacağını işaret eder (K.K.11). Aynı zamanda yaz mevsimi çok sıcak geçmişse o yıl kışın çok soğuk geçeceği düşünülür (K.K.10). Kış çok soğuk geçerse yaz mevsiminin sıcak geçeceği tahmin edilir (K.K.1).

Erbil bölgesinde zaman, mekân, eşya/nesne bağlamında ortaya konulan cinsel işbölümü genel olarak kırsal alanda yaşayan insanların kültürleriyle düzen sağlamıştır. Yukarıda belirttiğimiz gibi yemek yapmayı ve mutfağın bütün işlerini kadının üstlendiği görülmektedir. Erkeklerin ise dışarıdaki işlerle uğraştıkları, bazen evde eşlerine yardım ettikleride tespit edilmiştir. Sözlü kaynak kişilerin verdikleri

bilgilere göre erkekler dışarıdaki işleri, kadınlar ise ev işlerini bilirler. Bu yüzden erkekler ev işi yaptıkları zaman acemi bir şekilde yapmaktadırlar. Mecbur kalmayan kadın, kocasından ev işleri için yardım isteğinde bulunmaz. Fakat erkekler tatil olan Cuma günleri bütün gün evde oldukları için evin bazı işlerini yaparlar. Örneğin bahçe temizleme, elektrik işleri, market alışverişi, çocuklarla ilgilenme, eşya taşıma, mangal için ateş yakma gibi işlevlerde eşlerine yardım etmektedirler (K.K. 1, K.K. 2, K.K. 11, K.K. 17). Ayrıca bölgede kış geldiği zaman kadınlar, halı döşeme ve soba yakma işinde erkeklerden yardım istemektedirler (K.K. 52).

Toplumsal cinsiyetin sınırlarını belirleyen etkenler arasında beden de yer almaktadır. Beden, toplumsal bağlamda sembolik manalar taşıyan bir nesnedir. Kadın bedeniyle erkek bedeni imajları, giyim kuşam kültüründen başlayarak birçok noktada farklılık göstermektedir. Erkek giysileriyle kadın giysileri farklıdır. Örneğin kırsal kesimlerde erkekler pantolon, bere, şapka giyer; kadınlar ise şalvar, etek, yelek, başörtüsü gibi giysileri giymektedirler. Şehir merkezlerinde takım elbise, kıyafet erkeğe; etek, gömlek takımı elbise, abiye giysiler kadınlara mahsustur. Aça vd. göre bu bağlamda geleneksel toplumun cinsiyet rolleri, ideal erkek ile ideal kadının nasıl olması gerektiğini bireylere aktararak cinsiyetler arası hiyerarşik sınırları çizer. Cinsiyet rolleri, dinamik bir norm söylemini açığa çıkartarak özellikle kadın kimliğinde tektipleştirici bir etki yaratır (Aça vd., 2019: 139). Böylece toplum içerisinde erkek her zaman güçlü, yürekli, ailesinin koruyucusu olarak bilinmektedir. Kadın ise her zaman erkeğin koruması altında olan, evine çocuklarına hizmet eden, ev işleriyle uğraşan ve aileyi bir arada tutan kişidir. Kadının ev içi rolleri yemek yapma, çamaşır yıkama, ev temizleme, örgü örme, dikiş dikme, çocuklara bakmadır. Erkekler de ev ekonomisini ayakta tutmak için sabahtan akşama kadar çalışıp eve çocuklarına para temin etmektedirler.

Toplumsal cinsiyet bağlamında, kamusal ve özel mekânlarda farklılık göstermektedir. Bölgede eskiden kadınlar, erkeklerin bulunduğu ortamlara giremezlerdi. Erkeklerin olduğu yerlere gitmek ayıp sayılırdı. Bu yerler çayhaneler (kahvehaneler), çarşı meydanı, pazar, sokak, cadde, cami gibi yerlerdi. Bu yüzden toplum içerisinde özellikle geleneksel toplumda kamusal mekânlar, erkeklığe özgü mekânlar haline gelmiştir. Leyla Çelebi (K.K. 3)'nin eski Erbil yaşamıyla ilgili aktarımlarından eskiden kadınlarla genç kızların kapının önünde bile

görünemedikleri anlaşılmaktadır. Çelebi'nin bizzat başından geçen bir olay şöyledir. Çelebi, bir gün kapının eşiğinde durup biraz dışarıya bakmış. O sırada eve dönen babası onu kapıda durup dışarıya bakarken görmüş. Bu durumdan dolayı hem babası hem annesini Leyla Çelebi'yi azarlamış.

Çelebi'nin anlatımlarından da anlaşılacağı üzere eskiden beri kamusal mekânlar toplum içerisinde daha çok erkeklere göre cinsiyetlendirilmiştir. Geçmişte kadınlar daha çok kapalı mekânlarda buluşmuşlardır. Bu mekânlar ise düğünlerin, taziyelerin, mevlitlerin ve türbe ziyaretlerinin gerçekleştirildiği mekânlardır.

Halis Antik (K.K. 42), Erbil odaklı bir şekilde mekânın cinsiyeti konusunda şu bilgileri vermiştir: *Eskiden Teyrava meydanı, Kayseri Çarşı meydanı gibi yerler Erbil'in en işlek mekânlarından sayılırdı. Bu mekânlar hem kadın hem erkek için farklılık göstermiştir. Kadınlar bu mekânlardan gerekli olmadıkça geçmezlerdi, Fakat erkekler için bu mekânlar oturulacak, sohbet edilecek yerler olarak sayılırdı. Günümüzde ise Tayrava Çarşısı, Büyük Kayseri Çarşısı, antik Mam Halil Kahvehanesi, Kardaran Kahvehanesi, antik Meçko Kahvehanesi gibi yerler turistlerin uğradığı mekânlar olmuştur. Bu bağlamda bu gibi mekânlar artık her iki cinsiyetin de gidebileceği ve normal karşılanabileceği yerler haline dönüşmüştür.*

Her iki cinsiyetin, yaşları ilerlediği zaman veya evlilik hayatını kurdukları zamanlarda birlikte uğradıkları veya takıldıkları mekânlar da değişiklik göstermektedir. Bekâr bir erkek, geç saate kadar arkadaşlarıyla kahvehanelerde kalamamaktayken evli bir erkek, özellikle çocuk sahibi olan bir baba, akşam eve erken saatlerde dönmektedir. Bu durum kadınlar için de aynıdır. Evli bir kadının sorumluluğu, bekâr bir kızın sorumluluğuna göre çok daha ağırdır. Evlenmemiş kızlar arkadaşlarıyla istedikleri zaman vakit geçirmektedirler. Fakat evli bir kadının, özellikle çocuk sahibi olan bir annenin gideceği yerler ve saatler sınırlıdır. Ayrıca evlilikle birlikte kadın ve erkeğin mekânsal sınırlarının da değişikliğe uğradığını belirtmiştik. Kadınlar sosyalleşmek için evde otururken erkekler, kamusal mekân olarak bilinen kahvehanelere ya da çarşı meydanına giderler. Bu yerler, geçmişten beri erkeklerin sosyalleştikleri yerlerdir. Kadınların sosyalleştikleri ortamlar çok azdı. Sosyalleştikleri yerlerin başında yukarıda belirttiğimiz gibi düğün evleri, taziye evleri, mevlitler, kadın günleri ve türbe ziyaretleri, kadın hamamları gibi yerler gelmiştir. Bu tür toplantılar genellikle erkeklerin bulunmadığı yerlerde yapılırdı.

Günümüzde ise kadınlar, bu yerlerin dışında güzellik merkezlerinde, kuaförlerde, dikiş-nakiş kurslarında, dil kurslarında, kafelerde de sosyalleşmektedirler. Böylece yaşadığımız dönemde değişen şartlara bağlı bir şekilde cinsiyetler arasındaki mekânsal sınırlar yok edilmiştir.

İnaam Mecit Bakal (K.K. 1), kadın ve mekân ilişkisi hakkında geçmiş ve günümüz bağlamında şu bilgileri vermiştir: *Eskiden kadınlar tek başlarına hiç bir yere gitmezdi, tek başına dışarıda görüntülenen kadın toplum tarafından ayıplanırdı. Mutlaka yanına oğlu, kocası ya da kaynatası olmalıydı. Ayrıca dışarıya gittikleri zaman çarşaf peçe takmak zorundaydılar. Çarşafpeçe giymemiş ya da takmamış kadına da farklı gözle bakılırdı. Bu bağlamda eski kadınlar günümüzdeki kadınlara göre daha fazla evi içiyle ilişkilendirilmiştir. Günümüzdeki kadınlara bakılırsa birçok yere tek başlarına gitmekten çekinmemektedirler. Bu durum, yaşadığımız dönemde doğal karşılanmaktadır. Yaşadığımız dönemde teknolojinin gelişmesiyle sadece kadınların kalkıp oturmalarında, giysilerinde değil, birçok şeyde değişim yaşanmıştır.*

İnaam Bakal adlı kaynak kişinin aktarımlarından da anlaşılacağı üzere eski kadınların giysilerinin başında *çarşafpeçe* gelirdi. Eskiden genç kızların âdet görmeye başladıkları zaman vücutlarında bazı değişiklikler olurdu. Örneğin göğüsleri daha belirgin hala gelirdi. Bu yüzden kızlar, vücut hatları ve göğüsleri belli olmasın diye *çarşafpeçe* takmaya başlardı. *Çarşafpeçe*ye, günümüzde ferace adı verilmektedir. Kadınlar *çarşafpeçe* altında uzun elbise veya etekle gömlek giyerlerdi, üzerine de *çarşafpeçe*yi takarlardı. Başlarını bazen başörtüsüyle bazen de yüzlerini de peçeyle kapatarak dışarıya çıkarlardı. Bu bağlamda kadınların ferace veya *çarşafpeçe* giydikleri zaman erkeklerin bulundukları ortamlardan geçmeleri ayıp sayılmazdı. Günümüzde de kadınlar hem kırsal alanlarda hem de şehir merkezlerinde taziye, mevlit, çarşı, market, sokak başı gibi yerler için ferace giymektedirler. Günümüzde kadınlar özellikle Hac ve Umre ziyaretlerine gittiklerinde mutlaka yanlarında birkaç çeşit ferace taşımaktadırlar. Çünkü Umre ve Hac gibi ziyaret yerlerinde ferace giymek zorunludur.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi bölgede erkeklerle ilgili mekânların başında “kahvehane” (*çayhane*) ve “cami” gelmektedir. Erkekler, boş vakitlerinin çoğunu geçmişten beri kahvehanelerde geçirmişlerdir. Zana Dabağ (K.K. 45), iş dönüşünde

evde dinlendikten sonra çocukluk arkadaşlarıyla birlikte bir arkadaşının ofisinde toplanıp zaman geçirdiklerini, bazen yoğurt, karpuz, peynir, ekmek gibi atıştırmalıklar alıp beraber yediklerini kaydetmiştir. Ayrıca zamanın geçmesi için okey oyununu da oynamaktadırlar. Dabağ'ın ifadesinden yola çıkarak bölgede yaşlı erkeklerin boş vakitlerinde kahvehaneleri, genç erkeklerin ise daha çok çiftlik evlerini ya da bazı özel yerleri tercih ettiklerini söyleyebiliriz. Erkeklerin takıldığı mekânlardan olan kahvehane gibi yerlere kadınların gidip oturması söz konusu değildir. Kadınlar daha çok evlerde toplanarak sosyalleşmektedirler. Ayrıca erkekler ibadet için camilere giderken kadınlar genellikle bütün ibadetlerini evde yapmaktadırlar. Kadınlar, camiye sadece ramazan ayında teravih namazı için gidebilirler. Namazlarını da kendilerine tahsis edilen bölümde kılarlar.

Beyan Bakal'ın (K.K. 2) verdiği bilgilere göre eski Erbil kadınları tek başlarına dışarıya, çarşıya, fırına gitmezken günümüzde modernleşmenin etkisiyle bu durum ortadan kalkmıştır. Geçmişteki hayat şartlarına göre kadınlar, özellikle genç kızlar anneleri olmadan düğüne ya da misafirlığe tek başlarına gidemezlerdi. Tek başına gitmek ayıp karşılanırdı. Kadınlar tek başlarına bir şehirden başka bir şehre de gitmezlerdi. Kadınlar kırsal alanda bir kasabadan başka bir kasabaya bile gitmezken günümü kadınları gerektiği zaman tek başlarına bir ülkeden diğer bir ülkeye seyahat etmektedirler.

Geleneksel dünya görüşünün biçimlenmesinde kız çocuklarını ilgilendiren bazı eşyalar da etkili olmuştur. Bu eşyaların cinsiyetle ilişki içerisinde olduğu tespit edilmiştir. Bu eşyaların başında kızların giysileri gelmektedir. Bölgede, yukarıda da belirttiğimiz gibi, eski Erbil kadınları çarşafpeçesiz dışarıya çıktıkları zaman ayıp sayılırdı. Bu yüzden kızlar belli bir yaşa geldikten sonra vücut hatlarının belli olmaması için aileleri tarafından kapatılırdı. Günümüzde ise kızlar yakın bir döneme kadar ailelerinin baskısı altında kaldıkları için başörtüsü takmaya devam ederken son dönemde bu uygulama yavaş yavaş değişmeye başlamıştır. Fakat günümüzde kırsal bölgelerde kapanma durumuna özen gösterilmektedir. Kızlar çocuk yaştan itibaren başörtüsü takmaya başlarlar. Başörtüsü, aileler içerisinde geleneksel hale gelmiştir.

Şevkiye Osman'ın (K.K. 230) ifadesine göre bölgede insanlar her ne kadar modern çağa göre davransalar da eski kuşak kadınlar oğullarını evlendirmek istedikleri zaman yine kapalı kızları daha çok tercih etmektedirler. Kaynak kişimizin

ifadesinden yola çıkarak bölgedeki kızlar açık giyinmeyi ve başörtüsü takmamayı ne kadar doğal karşılarılarsa karşılasınlar, toplumun kadının saçı ve giyimiyle ilgili tabuları hala canlı bir şekilde yaşattığını söyleyebiliriz. Yani her ne kadar modern çağa ayak uyduruluyorsa da kızların kapalı olmaları daha çok tercih edilmektedir. Suham Çelebi (K.K. 6) kızların başörtüsüyle ilgili şu bilgileri aktarmıştır: “Kızların kapanmasını veya kapalı kızların tercih edilmesini dinle ilişkilendirdiğimizde, Allah tarafından da kapalı kadınların tercih edildiğini söyleyebiliriz. “Fakat kaynak kişi bu durumu, dinle ilişkilendirmediğini, bunun daha çok geleneksel kültür içerisinde yaşanan bir davranış olduğunu vurgulamıştır. Bölgede saçını uzatıp enseden bağlayan veya dar pantolon giyen erkeklerin kınandıkları görülmüştür. Geleneksel kesimde kısa etek, pantolon giyen ve saçını kısa kesen kızlar da kınanmaktadırlar. Bölgede eskiden saçı uzun olmayan kızları kimse istemezdi kız, yani saçı uzun örüçlü (örgülü) olmalıydı (K.K. 10, K.K. 230).

İlkel toplumlarda büyü, din öncesi arkaik düşüncede oldukça önemli işlevlere sahip bir fenomendir. Batıda yapılan büyü çalışmalarında, ortaya konan büyü teorilerinde bu hususa dikkat çekilmiştir. Büyü ve insan bedeni arasındaki ilişkiye dair inançlar, hemen tüm toplumlarda görülmektedir (Aça vd., 2019: 143).

Erbil bölgesinde de büyü ve insan bedeni üzerine birçok inanç olduğu tespit edilmiştir. Bölgede insanın saçı, tırnağı, adet kanaması, eliyle ayağının kiri gibi atıklardan faydalanılarak büyü yapıldığı görülmüştür. Sözlü kaynak kişilerden alınan bilgilere göre bazı kadınlar adet kanamasından bir damla alıp kocalarının çay bardağına damlatmaktadırlar. Bu büyüün temel amacı, kocaların eşlerine daha fazla bağlanmasıdır. Kaynak kişiler atıklardan yapılan büyülerin daha çok etkili olduğunu da belirtmişlerdir. Ayrıca insanın saçı ve tırnağıyla ilgili birçok kötü amaçlı büyülerin de yapıldığı tespit edilmiştir (K.K. 76, K.K. 77, K.K. 78).

Büyü konusunda önemli çalışmalar yapan ve teorik olarak büyüün iki temel ilkesi olduğunu öne süren Frazer da saç, tırnak ve büyü arasındaki ilişkiye şöyle dikkat çekmiştir. Frezar’a göre bir insanla ona ait olan nesneler (bedenden koparılmış ya da kesilmiş saç, tırnak vd.) arasında büyümlü bir bağ olduğuna inanılmıştır. Beden koparılan ya da kesilen saç ya da tırnak ele geçirilirse bunlar üzerinden bu öğelere sahip olan insana hükmedilebileceği düşünülmüştür. İlkel insanlar, kendi bedenlerinden ayrılan parçaların başına gelebilecek şeylerden kendilerinin de zarar

görebileceklerini düşünmüşlerdir. Başkalarının kendi bendenlerinde ayrılan parçalar üzerinden büyü yapabileceklerine, hatta kendilerini öldürebileceklerine inanmışlardır. Bu nedenle bu unsurları kötü amaçlı kişilerin eline geçebileceği yerlere bırakmaktan kaçınmışlardır (Frazer, 2004: 11, 101).

Büyüyle ilgili detaylı bilgilere “*Fal Büyü, Ziyaret Fenomeni ve Kadın*” başlığı altında yer verilmiştir.

Yukarıda anlatılan zaman, mekân, eşya ve bedensel sakınmalarla ilgili inanışlar, Anadolu’nun ve Türk dünyasının muhtelif bölgelerinde olduğu gibi, Erbil bölgesinde de az farkla karşımıza çıkmıştır. Bölgede çeşitli mezheplere bağlı gruplarda kapanma, dinsel gerekliliklerin yanı sıra geleneksel kabullerle de ilişkilendirmişlerdir. Fakat günümüzün modern kızları ve erkekleri bu kabulleri, pek önemsememektedirler. Buna rağmen bazı aileler, dinsel birtakım gerekçelerle kızlarının ergenlik çağından itibaren kapalı olmalarına önem vermektedirler.

4. 2. Halk Hukuku ve Kadın

Geleneksel toplumlarda gelenek, görenek, örf, töre gibi normlar baskındır. Topluluğun müşterek hafızasıyla oluşturulan bu geleneksel normların bütününe genel anlamda “halk hukuku” denmektedir. Halk bilimi alanında halkın hukuki meselelerini çözmek ve gerekli tedbirleri almak için meydana getirdiği düzen ve düzenlemelerin, tasarladığı yasaların, belirlediği ödül ve cezalarının bir araya getirilip incelenmesi amacıyla yapılan çalışmalar “halk hukuku”, “örf-adet hukuku” ve “örfi hukuk” adlarıyla yapılmaktadır (Aça vd., 2019: 146-147). Topluluğun her üyesini devamlı baskı altına alan örfler ağır yaptırımlarıyla bireylerin toplulukla uyum içinde yaşamasını sağlar. Cinsiyet, yaş, sınıf ve mesleklere göre belirlen muhtelif örfler, bu kesimler arasındaki irtibatı koruma, kollama, pekiştirme ve denetleme görevlerini de yerine getirirler (Örnek, 2000: 123).

Geleneksel toplumlarda kadınlarla erkeklere dönük tabu ve kaçınmalar, namus algısı, akrabalık ilişkileri ve miras gibi konular, halk hukukunu biçimlendiren en önemli unsurlardandır.

4. 2.1. Kadına Yönelik Tabular

Tabu, yasak odaklı bir şekilde meydana gelen, bu yasakların çiğnenmesiyle bir ceza sistemi oluşturan, bu içerikten meydana gelen yasakların türünü, yasağın çiğnenmesiyle ortaya çıkan kutsallığı ya da kirliliği anlatır. Aynı zamanda tabu odaklı yasaklar sadece muayyen bir cisme ya da bedene dokunmaka sınırlı değildir. Bunların adını anmak, bunları düşünmek bile tabu kapsamına girer (Güngör, 2006: 69-73). Bu bağlamda geleneksel kesimlerde tabu kabul edilen memnular, genellikle kadınlara dönük bir şekilde ortaya çıkmış ve daha çok kadın cinselliğini kontrol altına alma işlevini icra etmiştir. Toplum hayatında sosyo-kültürel problem ve çalkantılanmalar devam ettiği sürece, yeni inanç ve değer yargıları da ortaya çıkmaktadır. Ortaya çıkan yeni inançlarla değer yargıları arasında yeni tabular da görülebilmektedir.

Mahmut Tezcan'a göre (1999: 23), Akdeniz ve Ortadoğu kültürel kuşağında, toplumsal statüyle cinsel davranışlar arasındaki organik ilişkiler üzerine yapılmış incelemelerde ortak eğilim, namus, şeref, haysiyet, utanç ve iffet gibi kavramların belirttiği değerleri ayrıştırarak kadın ve erkeğin kişiliklerinde ayrı ayrı; fakat birbirleriyle sıkı bir bağlaşıklık içerisinde temsil ettirmektir. Bu bağlamda namus ya da şeref kavramının erkeğin sahip olduğu toplumsal değerler, utanç ya da iffet kavramlarının ise kadının tavır veya tutumlarında sergilemesi gereken durumlar olduğu değerlendirilmiştir. Bölgede de durum benzer bir şekilde değerlendirilmektedir. Bölge, ataerkil yani erkek otoritesine bağlanan toplumsal teşkilatlanma düzenine sahiptir. Bu düzenin belli başlı özelliği, erkeğin üstünlüğünü ve iktidarını öngörmesidir. Soyun devamı erkekler tarafından yürütüldüğü için hakimiyet erkeklere verilmiştir. Bu bağlamda ataerkil toplumlarda, kadının iffetinin erkeğin namus ve şerefi sayıldığı görülmektedir. Bu toplumlarda, özellikle geleneksel toplumlarda erkeklere kadınlardan daha çok saygı gösterilmiştir.

Aça ve arkadaşlarına göre (2019: 148) ataerkil toplum yapılarının temel özelliklerinden birisi, kadınlara son derece düşük bir toplumsal statünün uygun görülmesi; ancak buna karşılık kadın cinselliğine bununla ters orantılı ve aşırıya kaçan bir değer yüklenmesidir. Bölgede özellikle kırsal kesimlerde, özellikle de

töreye, göreneklere ve geleneklere bağlı olan aileler arasında kadına her zaman daha az önem verilmektedir. Geleneksel kesimde kadın, erkekler için ev işleri ile ilgilenen, çocuklara anne olan ve en önemlisi de erkeğin ihtiyaçlarını karşılamakla yükümlü olandır.

Ataerkil toplumlarda erkekler hem kendilerinin hem de kadın akrabalarının davranışlarının mesuliyetini yüklenirler. Ailedeki ilişkiler eşitliğe değil, kadınlar üzerindeki hakimiyete dayalıdır. Ataerkil aile yapısı Eski Roma, Yunan, Hint, Çin ve Yahudi toplumlarda da görülmüştür. Ocağın tütmesi için erkek çocuğa sahip olma arzusuya erkek çocuğun ululanması, kız çocuğun değerini düşürmüştür. Bu tür toplumlarda kadın namusun sahibi, erkek ise bunun sorumlusudur. Namuslu olmak kadına, namusu korumak da erkeğe düşer. Erkeğe kadının namusunu ve bedenini denetleme hakkı tanınır. Bu da erkeğe ayrıcalık tanınmasına neden olur (Oktay Yılmaz, 2003: 71). Bu bağlamda namusa leke gelirse temizlenmesi gerekir. Bölgede eskiden beri kızın bekâretine çok önem verilmiştir. Evlenmekten önce bekâretini kaybetmiş kızlar, toplum içerisinde, özellikle de akrabalar arasında kınanmaktadır. Geleneksel toplumlarda, özellikle de örf-adet, gelenek ve göreneğe sahip olan aileler arasında bekâret kaybının ölüme neden olabileceği tespit edilmiştir (K.K. 103, K.K. 104).

Sözlü kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre bugün insanların en çok rastladıkları durum töre/ namus cinayetidir. Bütün dünyada olduğu gibi bölgede de bu durum son zamanlarda çoğalmaya başlamıştır. İnsanlar, saf niyetlerinden yararlanılarak aldatılmışlar, manevi olarak zarara uğratılmışlardır. Bu durum, geleneksel toplumla sanayi toplumu arasındaki farkı da ortaya koymaktadır (K.K. 10, K.K. 42, K.K. 5).

Oktay Yılmaz'a göre (2003: 75) kadının zinasıyla erkeğin zinasına verilen cezalar birbirinden çok farklıdır. Yılmaz, bu bağlamda evli kadınların zinasıyla evlenmemiş genç kızların cinsel deneyimlerini ataerkil toplumlarda ölümle ya da çeşitli cezalarla sonuçlandığını ifade etmiştir.

Şevkiye Osman'a göre (K.K. 230) her kadının namusu, ailenin namusu sayılmaktadır. Her kadın kendi namusunu korumalıdır. Kadın namusunu koruyamazsa bütün ailenin namusu da kirlenecektir. Özellikle aile ve akrabalığın merkezinde yer aldığı geleneksel toplumlarda akraba olsalar veya olmasalar da bütün

toplum birbirine karşı sorumludur. Bu tür toplumlarda herhangi biri bir tehdide maruz kaldığında, bu tehdide karşı kişi tek başına değil, aile ve akrabalarıyla birlikte karşı koymaktadır. Bu bağlamda namus, bütün geleneksel değerler gibi toplumsal bir değerdir. Tartışmalar, kan davaları, töre davaları ve kavgaları, bireysel değil her zaman toplumsal olarak algılanır. Bölgede erkekle kadın arasında çıkan kavgaların sebepleri farklıdır. Fakat en kötü tartışma veya kavga, kadının kocasını aldattığı durumlarda yaşanmaktadır. İhanetin sonucunda geçmişten bu yana erkeklerin kadınlara şiddet uyguladıkları gözlemlenmiştir. Bu bağlamda erkeklerin kadınlara karşı uyguladıkları şiddet çeşitleri olan dayak atma, öldürme gibi olaylar, sadece bireysel boyutta kalmamış, toplumsal bir boyut da kazanmıştır. Bütün bu tür davranışların temelinde lekelediği düşünülen namusu ve şerefi temizlemek düşüncesi ve isteğinin yattığı görülmektedir. Bu tutum, aynı zamanda kadınlardan cinsel konulardan veya gayrimeşru davranışlardan utanmalarının, uzak durmalarının, bunlardan sakınmalarının beklendiğini göstermektedir. Aile bireyleri, kadın fertlerin namus konusunda ihlalleri nedeniyle büyük bir utanç içine girmektedir. Söz konusu davranışlar nedeniyle kadın, aile içimde yüzsüz, utanmaz ve namussuz birisi olarak görülmektedir.

Kadın cinselliğinin erkeğin/ailenin şerefi ve namusuyla özdeşleştirilmesi, kan bağı odaklı akrabalık kurumlarının kadının soyutlanması ve kontrol edilmesinin bilinen örneklerinden biridir. Kadının ahlakıyla namusunun erkeklere, ailelere ve topluluklara göre tanımlandığı bu değer düzenleri, kadınlarının hayatlarıyla cinselliklerini sert ve katı kaidelerle kontrol edilmesi üzerine inşa edilmiştir.

Söz konusu bu değerler, kadınlarla erkekler arasında bakışsımsız bir ilişkiyi öne çıkarmaktadır. Ahlaki değerleri belirlenen, cinselliği başta olmak üzere hayatı kontrol altına alınan ve sınırlandırılan cins, kadındır (Üşür, 1991: 160).

Erbil’de üniversite öğrencileri arasında yapılan bir derlemede “*kadın için namus değerinin ne anlama geldiği*” sorusuna ilişkin öğrencilerden alınan cevaplarda bazılarının iffeti, kızın bekâretini, kadına leke gelmemesini öne çıkarırken bazılarının da temizliği, iyi ahlaklılığı, mertliği ve sözünde durmayı öne çıkardığı görülmüştür (K.K. 18, K.K. 79, K.K. 231). Yine aynı çalışmada erkek kaynak kişilere “*yolda beraber yürürken yanınızda bulunan kız arkadaşınıza veya kız kardeşinize birisi sataşır ne yaparsınız?*” sorusu sorulduğunda dövüşürüm, sert bakarım veya sözle

karşılık veririm gibi cevaplar alınmıştır (K.K. 21, K.K. 32, K.K. 33, K.K. 45, K.K. 61). Bu bağlamda kaynak kişilerin yanıtlarından anlaşılacağı gibi erkekler, sahiplendikleri kadınların namusunu korumak için hiç tereddüt etmeden şiddete başvurmaktadırlar.

Delaney, doğurganlıktaki görevleri doğrultusunda kadının toprak, erkeğin ise tohumla özedeştirilmesinin atarerkil düzenin yerleşmesiyle ilişkil olduğunu kaydetmiştir. Yine Delaney'e göre tohum ve toprak mecazı, cinsiyetler arası hiyerarşik bir sıralama içermektedir, kadınlıkla erkekliğin değerini farklılaştırır. Erkek tohumlarıyla yaratıcı hayat kıvılcımlarını temin ederken kadın tıpkı toprak gibi, bunu besleyici malzemeyle desteklemektedir. (Delaney, 2001: 24). Ayrıca çocuğun ortaya çıkmasında kadının rolü ikincildir; kadının rolü erkeğin tohumu toprağa ekmesinden sonra başlar, başka bir deyişle çocuğu besleyip ortaya çıkartmaktır (Delaney, 2001: 76). Kadın bedeni yaratılırken erkek kadını ve onun doğurganlığını hakimiyeti altına almaktadır (Aça vd., 2019: 148). Bu bağlamda Delaney'in ifadesinden yola çıkarak kadının her zaman tohum ekilmesi gereken bir toprak olarak nitelendirildiğini, erkeğin ise soyunu devam ettiren bir hazine olarak görüldüğünü söyleyebiliriz. Erkek, nasıl bir toprağa sahip olup üzerinde hakimiyet kurabiliyorsa aynı hakimiyeti kadının bedeni üzerine de kurabilmektedir. Diğer bazı Türk toplumlarının çoğunda olduğu gibi, Erbil bölgesi de geçmişten bu yana ataerkil bir yapıya sahip olmuştur. Bu yapıya sahip oldukları için her zaman erkeğin üstünlüğü fikri egemen olmuştur; soyun erkelerden sürdürüldüğüne inanıldığı için hakimiyet de erkeklere verilmiştir. Bu yüzden her zaman bütün kusurlar da kadınlarda aranmıştır.

Günümüzde tabunun merkezinde bulunan geline özgü yasaklar, Erbil bölgesinde eskiden günümüze kadar yavaş yavaş azalmaya başlamıştır. Genel Türk ailesinde olduğu gibi, bölgede de özellikle Türkmen aileleri arasında “gelin etme”, “kız verme” geleneğinde cinsiyetlerin yaşlarına önem verilmiştir. Eskiden kız 18 yaşına geldiği zaman aileler tarafından görücü bulunurdu. Fakat bu gelenek modernleşmeyle birlikte ortadan kalkmıştır. Kızlar artık 25 yaşından sonra kendi rızalarıyla evlenmektedirler. Geleneksel kesimlerde bu algı günümüzde de devam etmektedir. Kız gelin etme geleneği, görücü usulü ile anne ve babanın rızası üzerine küçük yaştan itibaren gerçekleştirilmektedir. Eskiden gelinler kayınvalidesi veya

kayınpederi önünde yüksek sesle konuşmazdı, gebelik döneminde gebelik belirgin hale geldiği zaman yine bol kıyafetler giyip kendisini aile büyüklerine göstermezdi, bu durum ayıp sayılırdı. Ayrıca gelin her zaman utangaç olurdu, erkeğin akrabaları önünde yüksek sesle konuşmazdı, aynı sofrada yemek yemezdi ve büyüklere kendi isimleriyle hitap etmezdi. Erkeklere “kaka”, “amca”, kadınlara “abla”, “dada”, “teyze” isimleriyle hitap ederdi. Kısacası gelinden itaatkâr olması beklenilirdi. Boratav’a göre “gelinlik etme”, bir gelinin uzun bir süre koca tarafından olan ve yaşça kendinden büyük olanlarla konuşmaması anlamına gelmektedir. Gelin kendisine sorulan sorulara hareket ve mimiklerle cevap verir, aile büyüklerine söylemek istediklerini kendisinden yaşça küçük olan kişiler vasıtasıyla söyler. Gelin, bu tabudan ancak kayınpederi izin verirse ya da bir bağış yaparsa kurtulabilir (2016: 214- 215).

Gelinle kayınpeder ve kaynana arasındaki yasaklar içeren bu tür ilişkilere Sibirya Türkleri arasında da rastlanmaktadır. Sibirya Türklerinde yabancı birisi olarak nitelendirilen gelin, kaynanasının yanındayken dış görünümüne dikkat etmelidir. Kocasının babasıyla büyük akrabalarının huzurunda ellerinin bileklerinden yukarısı kapalı olmalı, ayakları çıplak görünmemeli ve başı kapalı olmalıdır vb. (Lvova vd. 2013c: 174).

Yukarıda da belirttiğimiz gibi Erbil bölgesinde yeni gelin gelenlerin etrafında biçimlenen bu yasaklar, günümüzde geniş ailelerin çekirdek aileye dönüşmesiyle ortadan kalkmıştır. Bölgede 50’li yıllardan 90’lı yıllara kadar “gelinlik etme” geleneği devam ederken günümüzde bu gelenek neredeyse yok olmuştur. Sadece yaşlı kuşak kadınları özellikle Türkmen ailelerine mensup kadınların hatıralarında kalmıştır. Eski kuşak kadınlar, gelinlik etme geleneği hakkında şu sözleri söylemektedirler: *Kızım eski gelinler nerde, şimdiki gelinler nerde? Eski gelinler, gelin geldikleri eve sabah erkenden kalkıp tandır başına geçerlerdi, sonra sabah kahvaltısı için sofraya dizerlerdi, ikindi vaktinde saçta ekmek pişirirlerdi, yoğurt yaparlardı, akşamları kocaları eve dönmeden önce kaynanası ile birlikte mutfığa geçip çeşitli yemekler hazırlamaya başlardı. Ayrıca kaynana ve kayınbabanın önünde her zaman olduğu gibi davranırlardı* (K.K. 1, K.K. 2, K.K. 3, K.K. 10, K.K. 11, K.K. 230).

Bölgedeki kadınların sakınma tutumlarının başında, kadının erkeğin önünden geçmemesi gelmektedir. Bölgede eski kadınlar çarşafpeçe olmadan dışarıya çıkmazlardı. Ayrıca yolda yürürken bir erkekle karşılaştıkları zaman başlarını indirip yollarını değiştirirlerdi (K.K. 42). Layla Çelebi (K.K. 3) adlı kaynak kişinin verdiği bilgilere göre *eski kadınlar hastana veya herhangi bir yere gittiklerinde gerçek isimlerini söylemezlerdi. Kendilerine başka bir isim takıp onu söylerlerdi. Çünkü eski yöre kadınları muhafazakârdı, erkeklerin toplandığı meclislerde bir kadının isminin geçmesi veya anılması ayıp sayılırdı. Ayrıca kadınlar kocalarının kişiliğine söz gelmemesi için bu davranışı sergilerlerdi.* Ayrıca Zine Tawfeq (K.K. 15), günümüzde de muhafazakâr aileler içerisinde bu davranışın sergilenmediğini kaydetmiştir. Kendisi Erbil kalesine mensup bir ailenin gelini olduğu için kalkıp oturmasına, kiminle konuşup konuşmaması gerektiğine ve giyimine dikkat etmektedir. Eskiden yolda Erbilli olmayan erkeklerle karşılaşan kadınlar herhangi bir konu için yardımcı olmaya çalışırlardı. Fakat onunla fazla durup sohbet etmesi veya arabasına binmesi gibi davranışlar ayıp sayıldığı için yapılmazdı. Eski kadınlar babaları, erkek kardeşleri ve kocaları dışındaki başka bir erkeğin arabasına binmezdi, herhangi bir yere oturmaya gitmezdi. Günümüzde ise bu sakınma kuralları da büyük oranda yok olmuştur. Ayrıca bölgede eskiden büyüklerin yanında çocuk sevmekten de sakınılmıştır. Evli çiftler, özellikle erkekler, çocuklarını babalarının ya da kayınpederlerinin yanında sevmeyizdi. Günümüzde ise çiftler çocuklarını babalarının yanındayken de sevebilmektedirler (K.K. 222). Yine bölgede yeni nişanlanan gençler evlenene kadar birbirlerini göremezlerdi. Ancak annelerin veya büyüklerin olduğu genel bir ortamda birbirlerini görebilirlerdi (K.K. 11, K.K. 230).

Kadınların kaçındıkları bir durum ise regl halidir. Bölgede genç kızlar regl çağına geldikleri zaman yukarıda da belirttiğimiz gibi çarşafpeçe giyinmeye başlarlardı. Ayrıca tek başlarına dışarıya gitmezlerdi. Eskiden kızlar regl oldukları zaman annelerine söylemekten çekinirlerdi. Ayrıca regl olan kadın ibadetlere de katılamaz. Regl haldeyken umreye gittiklerinde bile temizlenmeden umre görevine başlamazlar. Yine regl halde olan kadın hamur yoğuramaz ve yemek yapamaz. Bu bağlamda kadınlar regl haldeyken “özürüm var” diyerek iş yapmaktan da kaçınırlar. Ayrıca adetli bir kadın gusül almadan eşiyile ilişkiye geçemez, Kuran’a dokunamaz, turşu, salça gibi kışlıkları yapmaz. Bu yasaklar lohusa kadınlar içinde geçerlidir. Bu

yasaklar günümüzde de birçok aile tarafından devam ettirilmektedir (K.K. 17, K.K.31, K.K. 46, K.K. 60).

Kadriye Hüseyin'in (K.K. 208) verdiği bilgilere göre karı-kocanın birleşmesi kutsal sayılan günlerde yasak kabul edilir. Örneğin, kandil gecelerinde ilişkiye girilmez. Ayrıca ilişkinin şekliyle ilgili yasalara da rastlanmıştır. Kadına arkadan yaklaşılmaz. Yaklaşmanın günah olduğu belirtilmiştir. Kadın, kocası talep etse bile arkadan ilişkiye girmemelidir (K.K. 230). Yukarıda da belirttiğimiz gibi kadının kocasıyla ilişkiye girdikten sonra gusül abdesti alması gerekmektedir. İlişkiye giren kadınlar abdest almadan önce çocuk emzirmemelidirler (K.K. 108). Karı-koca, ilişki sonrası sabah namazı okunmadan önce gusül abdesti almalıdır. Yine sabah namazından sonra cinsel ilişkiye giren çiftler öğlen namazı okunmadan önce gusül abdesti almalıdırlar. Abdest alınmadan önce dışarıya çıkılmamalıdır. Çünkü bedeni pis sayılmaktadır. "Pis olarak toprağa basılmaz" (K.K. 57). Eski kadınlar kocalarıyla cinsel ilişkiye girdikleri zaman ışığı da kapatırlardı. Ayrıca günah diye üzerlerindeki kıyafetleri de çıkarmazlardı (K.K. 94, K.K. 127, K.K. 129). Günümüzde hala kırsal kesimlerde kadınlar kocalarıyla ilişkiye girdikleri zaman kıyafetlerini çıkarmamaktadırlar (K.K. 103, K.K. 104).

Bölgede çalışma sırasında tespit ettiğimiz diğer bir kaçınma davranışı ise şöyledir: Kadınlar, erkeklerin önünde bacak bacak üstüne atarak oturmamalıdır. Kız çocuklar ergen yaşlarına gelene kadar erkeklerle bir araya gelebilirler, fakat ergenlik çağından sonra bir araya gelemazler. Kadınlar erkekleri boşayamaz, ama erkekler kadınları bir sözleriyle boşayabilirler. Kadının, kocası eğer sarhoşluk, hırsızlık, aldatma vb. suçları ya da kabahatleri işliyorsa erkeği boşama hakkı olur, çünkü bu tür kabahatler boşanma için bir neden sayılmaktadır (K.K. 16, K.K. 20, K.K. 21). Eskiden aile misafirliğe gideceği zaman eğer misafirliğe gidilen ailenin erkek çocuğu var ise kızlar misafirliğe götürülmezdi (K.K. 11). Eskiden düğün, nişan, kına gibi törenlerde evli kadınların genç kızlarla bir araya gelip oynaması ayıp sayılırdı (K.K. 26). Ayrıca bölgede geçmişten beri cenaze evlerinde kadınlar ve erkekler bir arada bulunabilirler, fakat mezarlığa cenaze götürme merasimine kadınlar katılmazlar. Daha sonra kadınlar bir araya gelip mezarlığa gitmektedirler (K.K. 232). Yine bölgede en çirkin davranışlardan biri kadınların toplum içinde sakız çiğnemeleridir. Özellikle büyüklerin veya erkeklerin yanında kadınların sakız çiğnemesi ayıp

sayılmaktadır. Kadınlar kalabalık ortamlarda yüksek sesle konuşmamalı ve ya gülmemeli, kendilerinden büyük kimselerin yanında oturup kalkmalarına da dikkat edilmelidirler (K.K. 202).

Erbil bölgesinde eskiden evlilikle ilgili birçok kaçınma davranışları olduğu belirtilmiştir. Kayınvalide adayları oğulları için eş seçiminde Erbilli aile kızlarını tercih ederlerdi. Türkmen aileleri Kürtlerden gelin olarak kız almazdı veya kızlarını Kürt ailelerin oğullarına vermezlerdi. Evlilikle ilgili günümüze kadar devam eden en önemli kaçınmalardan biri, Alevi için Sünni'nin, Sünni için de Alevi'nin tabu olmasıdır. Alevi kesimlerle Sünni kesimler birbirlerinden kız alıp vermemektedirler. Günümüzde evlilikle ilgili kaçınmalarda eskiye göre büyük değişiklikler yaşanmıştır. Erbilli aileler Kürt, Arap kökenli ailelere kızlarını verip, yine Kürt, Arap ailelerden oğulları için kız almaktadırlar. Fakat mezhep konusundaki kaçınmalar hala devam ettirilmektedir.

Yine bölgede en önemli kaçınmalardan biri, kadının kocasını aldatmasıdır. Bir kadın kocasını başka bir erkekle aldatıyorsa bu kadına toplum içinde kötü gözle bakılır. Ayrıca eğer bir kız anne babasının rızası olmadan bir oğlan ile evleniyorsa hem toplum hem aile içerisinde iyi bir gözle bakılmaz. Bu davranışı yapan kızların aileleri de kınanır. Fakat eğer bir kız bir erkek tarafından zorla kaçırılmışsa bu kız düşkün sayılmaz. Son zamanlarda bölgede en çok rastlanan kaçınma davranışlarından biri de kadınların market, mağaza, çarşı gibi yerlerde hırsızlık yapmalarıdır. Bu davranışları yapan kadınlar toplum içerisinde düşkün kadınlar olarak görülürler. Bu durum erkekler içinde aynıdır. Ayrıca bir kadın nedensiz yere kocasından ayrılmışsa yine toplum içerisinde ona iyi bir gözle bakılmaz (K.K. 182, K.K. 163, K.K. 154). Ayrıca bölgede bir kızın adı kötüye çıkmışsa o kıza düşkün muamelesi yapılır, toplum içinde düşkün olarak kalır. Düşkünlüğün ortadan kalkması için kız, uzun bir süre hem toplumdan uzak durmalı hem de sosyal medya paylaşımları yapmamalıdır (K.K. 71, K.K. 72, K.K. 59). Ayrıca bölgede kısa elbiseler giyen ve başı açık olan kızlara da iyi bir gözle bakılmamaktadır (K.K. 230).

Yukarıda değinilen yasakların ve sakınma davranışlarının önemli bir kısmı günümüzde ortadan kalkmıştır. Fakat kızların adet görmeleriyle ilgili kaçınma ve yasaklar günümüzde de devam ettirilmektedir. Devam etmesinde de asıl etkenin İslam dini olduğu görülmüştür.

4. 2. 2. Toplumun Namus Algısı

Türkçede ahlak kurallarına bağlılık, dürüstlük, doğruluk, temizlik, iffet anlamlarına gelen namus, pek çok dilde aynı anlama gelmektedir. Arapça namus, şeref demektir. Arapça namus, geleneksel davranış kalıplarına uymak ve ona itaat etmekle ilişkilidir. Bu yüzden namusa herhangi bir leke gelirse temizlenmesi gerekir. Namus da sosyal bir değerdir ve sosyal bir gereklilik taşır (Oktay Yılmaz, 2003: 70-73).

Toplumsal cinsiyet, iktidarcı düzenlenip kurgulanan söylemsel bir inşa sürecinden bağımsız değildir. Cinsel kimlik, kültürel dayatma yoluyla sosyal bir rol olarak da biçimlenir. Cinselliğin kültürel rolü, toplumsal yapının ve kurumların yarattığı söylemle varlığını onaylar. Cinselliğin toplumsal ve kültürel kökleri, cinsel ahlakın ortaya çıkmasıyla irtibatlandırılır. Cinsel hayatı çoğunlukla kadına dönük kaidelerle sınırlandıran ve ataerkil değerle üzerine kurulan geleneksel toplumlarda görülen kadın hazzının kontrolü çok eski dönemlere kadar uzanmaktadır. Kadın bedenine odaklanan namus kavramı, bedeni disipline edici bir norm olarak görülür (Açı vd., 2019: 156-167; Yolcu, 2014: 212, 214).

Geleneksel ataerkil toplumun cinsiyet esaslı modelinde kadın ve erkek cinsiyetine özgü bazı çelişkilere rastlanmıştır. Kadın, iffet/namus kavramıyla bağlantılıyken erkekler ise toplum içerisinde ister üstü kapalı, ister açık olsun her iki durumda rahat bir şekilde davranmaktadırlar. Ataerkil toplum içerisinde kadın ve erkek cinsiyetleri için iffet/namus davranışının yolları farklılık gösterir. Erkek için namus, aile içindeki bireylerin yani anne, kız kardeş ve eş gibi kadınların iffetlerini koruma anlamına gelmektedir. Geleneksel toplumlarda kızlardan beklenen en önemli davranış, evlenene kadar bekâretlerini muhafaza etmeleridir. Bu bağlamda kız çocuklara kültürleme ve toplumsallaşma süreçlerine sahip olmaları istenen değerler öğretilir. Kız çocuklara, erken yaşlarından itibaren aileleri tarafından oturup kalkmaları öğretilir, evlilikle ilgili tutum ve davranışlar benimsetilir. Bu yüzden kız çocuklar, evlenene kadar bedenlerini korumaya çalışırlar. Herhangi bir kız, evlenmeden önce başka erkeklerle cinsel ilişkiye girdiği zaman ona toplum içinde iyi

gözle bakılmaz, namussuzlukla itham edilir. Kızlar da erkekler gibi her ne kadar da cinsel isteklere sahip olsalar da erkeğe göre her zaman daha utangaç ve tedirgin davranmak, en önemlisi de cinsel isteklerini kontrol altında tutmak ya da baskılamak zorundadırlar. Çünkü kız için cinsellikle ilgili neredeyse her durum tabu sayılır. Aça ve arkadaşlarının Yakın Ertürk'ten aktardıkları bilgilere göre (Akt. Aça, vd, 2019: 157; Ertürk, 2006: 175), ataerkil toplumsal cinsiyet ilişkilerinin temelinde bir toplumsal grubun kendi soyunu sosyal olarak kabul edilebilir üreme çizgisinde sürdürme ve bunu denetim altına alma isteği yatar. Bunun içindir ki erkekler, kadınların doğurganlık özelliklerini ve cinselliklerini denetim altında tutmak için güç kullanırlar. Bir erkeğin namusu ve şerefi, pek çok durumda kendisine yakın kadınların davranışlarıyla özdeşleşmiştir.

Önce aile kurumu içerisinde daha sonra toplumun genelinde namus anlayışının sosyal hayatın en önemli davranışlardan biri olduğu belirtilmiştir. İnsanların içinde bulundukları toplumun dini, ahlaki ve sosyal kaidelerinin biçimlendirdiği namus anlayışı, başta aileler arası ilişkiler olmak üzere, diğer birçok toplumsal, sosyal hatta ticari bağlantıları etkilemektedir. Erbil bölgesinde de içtimai, sosyal yaşamın en hayati davranışlarından biri olarak namus ön plana alınmaktadır. Namus, kadın ve erkek için farklı anlayışlarla ele alınsa da genel olarak her iki cinsiyetin sahip olması gereken bir fazilet olarak görülmektedir. Kaynak kişilerin namus algısıyla ilgili beyanlarına göre namus kavramı, her iki cinsiyet yani kadın ve erkek için sadece cinsellik içeren konuları değil, aynı zamanda dürüstlük, mertlik, sadakat, hırsızlık, ihanet gibi konuları da içine almaktadır. Bir kadın eğer kocasının arkasından herhangi bir gizli iş çevirirse bu da namussuzluk olarak görülür. Aile bireyleri içerisinde özellikle eşler arasında dürüstlük en önemli davranış tarzı olarak görülmektedir. Kadınların giyim kuşamları da namus kavramıyla ilişkilendirilmiştir. Açık veya çok kısa giyinen, abartılı makyaj yapan kadınlara toplum içerisinde iyi gözle bakılmamaktadır. Tabii bu görüş kişiden kişiye de farklılık gösterir. Kimileri normal karşılarken kimileri ise iyi bir gözle görmeyip namusla ilişkilendirmektedir (K.K. 10, K.K. 11, K.K. 12, K.K. 42, K.K. 52, K.K. 33). Yine bölgede kadınların oturup kalkmalarına, konuşmalarına dikkat etmeleri beklenir. Yüksek sesle konuşan bir kadına da iyi gözle bakılmaz (K.K. 222).

Şevkiye Osman’a göre (K.K. 230) bölgede toplumun temel taşı olarak bilinen aile hayatına aykırı olarak görülen her iki cinsiyetin birbirlerini aldatmalarını namussuzlukla ilişkilendirmiştir. Bölgede bu duruma düşen kadın veya erkeğe “*uzu qara*” yabani “*yüzü kara*” denir. Ayrıca eski kuşak kadınlar, bu gibi durumları duydukları zaman “*adı batsın, başı çamra girsın, ölsün, cebarsın, alam içine girmesin, iki gözü çıxsın*” gibi ifadeler kullanırlar (K.K. 1, K.K. 2, K.K. 10). Yine bölgede eşini aldatan erkeklere bazı çirkin sözler söylenir. Erkeklere “*pezeveng*” gibi sözlerle hitap edilirken, kadınlara da “*orospu, fahişe, namussuz, arxasınca qaçan (başka erkekle giden)*” gibi sözlerle seslenilmektedir (K.K. 15, K.K. 13, K.K. 77, K.K. 19). Ayrıca bölgede para karşılığında bedenini satan kadınlar da namussuz, iffetsiz veya fahişe olarak görülür. Genel olarak aldatan kişiler, ister kadın ister erkek olsunlar, toplumdan dışlanırlar. Yukarıdaki namus, iffet ve aldatma konusuyla ilgili yaklaşımlar ne kadar her iki cinsiyet için geçerli olsa da kadının aldatması toplum içinde çok daha ağır bir şekilde karşılanmaktadır. Bu tür kadınların, aldatan erkeklere göre toplum dışına çıkarılması ve cezalandırılmaları gerekmektedir.

Geleneksel hayatın çok daha canlı bir şekilde yaşandığı bölgelerde görüştüğümüz kişilere göre erkeğin aldatması kadının aldatmasına nazaran daha affedilebilirdir. Bir erkek eşini aldattıktan sonra eşinden af dileyerek barışabilir, fakat bir kadının kocasını aldattığı zaman affedilmesi söz konusu değildir. Erkeğin aldatması, erkeğin bedeninin iğfal edilmemesi nedeniyle normal karşılanmıştır. Bir kadın erkeğini aldattıktan sonra kirlenmiş sayılır. Çünkü elin adamının koynuna girmiş bir kadın olarak bilinir. Ayrıca erkek aldattığında ona söz söylenmezken kadın aldattığı zaman ona yüzü kara, namussuz, fahişe gibi sözler söylenmektedir (K.K. 66, K.K. 74, K.K. 102, K.K. 105, K.K.106). Bu ifadelerden yola çıkarak kadının aldatmasının erkeğin aldatmasına göre daha ağır karşılandığını söyleyebiliriz. Yörede aldatmalar boşanmaya neden olmaktadır. Bölgedeki ihanet ve aldatma kalıbına giren başka bir durum ise gizli evliliktir. Eşi olan erkekler son zamanlarda özellikle geleneksel bölgelerde gizli olarak ikinci bir eşle evlenmektedirler. Bu durumun farkına varan eşler kocalarını boşamaktadırlar. Bazı durumlarda ise erkekler birinci eşi bırakıp ikinci eşine geri dönerek kendilerini affettirmektedirler. Bu olayların sonucunda yine mağdur olan kadındır (K.K. 178, K.K. 204). Bölgede günümüzde aldatılan kadınların da kocalarını boşamaları gerektiği düşüncesi yaygınlaşmaya

başlamıştır. Böylece cinsiyetler arasında eşittik konusunda önemli bir adım daha atılmıştır.

Alan araştırması sürecinde tespit edilen verilere göre namus anlayışı her ne kadar iki cinsiyet için de geçerli olsa da daha çok kadın merkezli bir şekilde sürdürülmekte ve kadına daha çok sorumluluk yüklemektedir. Bu noktada bekâret, kadınlar için en önemli namus ölçütüdür. Bölgede özellikle Türkmen aileleri arasında ve kırsal bölgelerde günümüze kadar hala en çok üzerinde durdukları konu, kızların bekâretidir. Kızlar evlilikten önce bekâretlerini korumalıdır. Bakire olmayan kızlar reddedilir. Kadın, evlendikten sonra da kocasına ve doğacak çocuklarına sadık olmalıdır. Evlilik öncesi cinsel ilişki olursa ancak nişanlılık döneminde olur (K.K. 10, K.K.11).Yukarıda da belirtildiği gibi, kadın bireyler için bekâret en önemli namus/ıffet ölçütüdür. Ancak yurtdışında yaşamış bazı ailelerin görüşlerine göre kızlık simgesi olarak bilinen kadın bekâreti, kişinin kendi sorumluluğudur, ister evlenmeden önce, ister evlendikten sonra kızlığını kaybedebilir. Ayrıca eğitim gören kızlarla kırsal bölgelerde yaşayan kızlar arasında yapılan karşılaştırmalarda eğitimi gören kızların bekâret konusuna daha ılımlı bir şekilde yaklaştıkları görülmüştür. Kadın bireylerin beyanlarından kadın bekâretinin kent ortamlarında yavaş yavaş önemsizleşmeye başladığı, bit tabu olmaktan çıkmakta olduğu görülmüştür. Bekâret anlayışı şehir merkezinde yaşayan kadınlarla kırsal alanda yaşayan kadınların beyanlarına göre eskiye nazaran az da olsa değişikliğe uğramıştır.

Kırsal bölgelerdeki geleneksel hayat tarzını sürdüren kesimlerde namus anlayışı, kadın-erkek ilişkilerini belirleyen en önemli etken olmaya devam etmektedir. Sözlü kaynaklardan tespit edilen şu ifadeler, geleneksel hayatın sürdürüldüğü kesimlerde namus kavramının daha çok kadınla ilişkilendirildiği göstermesi bakımından oldukça önemlidir: *“Bir kadın normalde bir erkekle karşı karşıya geldiğinde konuşmamalı, ona bakmamalı, çünkü kadının her yeri erkek için bir şehvettir. Bu yüzden kadınlar erkek karşısında bedenlerini örtecek bir şekilde giyinmelidirler. Ayrıca kadınlar erkeklerin gözüne bakmamalı, erkekler önünde fazla gülmemelidir. Erkek toplum içerisinde kadına göre her ne yaparsa o kadar ayıp sayılmaz. Fakat kadın en ufak bir şey yaptığı zaman onun iffetine söz gelir. Kadınlar kendilerini tutabilir ama erkekler tutamaz. Erkek hoca bile olsa yine hata yapar ve affedilir. Kadının ise sonsuza kadar ismi lekelenir. Ayrıca kadın kocasından sevgi ve*

önem görmediği zaman başka bir yerde küçük bir önem gördüğü zaman oraya yönelebilen bir yapıya da sahiptir. En önemlisi kadın baba evinde sevgi görmemişse sevgi olan yere gidebilir. Bu davranış normaldir, ama bazen kadınları yanlış yola da götürebilir. Bu yüzden kadınların yapmak istedikleri bir şeyi önceden iyi düşünmeleri gerekir, yaptıkları hataların telafisi olmayabilir” (K.K. 46, K.K. 77, K.K. 89, K.K. 32).

Erbil bölgesinde namus algısı üzerine yaptığımız görüşmeler sırasında görüştüğümüz evli kadın kaynak kişilerin beyanlarından gerdek sonrasında “çarşaf gösterme” geleneğinin eskiden uygulandığını öğrendik. Günümüzde bu uygulama eskisi gibi yaygın değildir. Bekâret konusu sadece damatla gelin arasındaki bir mesele olarak görülmeye başlamıştır. Gönül Cambaz (K.K.118), oğlunu küçük yaşta evlendirdiğini, üzerine düşün düğün dernek görevini yerine getirdikten sonra oğluyla gelinini Türkiye’ye balayına gönderdiğini belirtmiştir. Gelininin gerdeğe Türkiye’de girdiğini ve ondan kızlık bekâretinin simgesi olan çarşafı göstermesini talep etmediğini de belirtmiştir.

Aça ve arkadaşlarının bildirdiğine göre Anadolu’nun muhtelif yerlerindeki geleneksel düğünlerde yatsı namazına götürülen güvey, namaz çıkışında gelin odasına sağdıçları ve arkadaşlarıyla beraber gider. Eve geldiklerinde damadın sırtı yumruklanarak eve sokulur. Damadın arkadaşları, sağdıçları ve bazı yaşlı kadın akrabaları içeriden “olumlu” haber almadan dağılmazlar. Kızın bakireliğinin tescillenmesi, dışarıdakiler tarafından tüfekler ateşlenerek kutlanır. Ardından kız evine haber gönderilir ve “gözünüz aydın” denir (2019: 161). Erbil bölgesinde de eskiden gelin, yenge tarafından yatsı namazını müteakip damada “emanetini al” denilerek teslim edilirdi. Küreken gelini yengeden teslim aldıktan sonra odalarına giderlerdi. Damadın arkadaşları, sağdıç ve yaşlı kadınlar kapının arkasında olumlu haber için beklerlerdi. Olumlu haberi aldıktan sonra damat ailesi tarafından tüfek atılırdı. Günümüzde Erbil il merkezine bağlı Bahirke, Daratu, Perzin, Mala Ömer gibi geleneksel hayat yaşayan ilçelerde çarşaf gösterme geleneği halen devam etmektedir. Olumlu bir cevap aldıktan sonra yine tüfekte ateş ederek kutlamaktadırlar (K.K. 117, K.K. 119). Yukarıda üzerinde durduğumuz bekâret tabusu, her ne kadar şehir merkezinde önemini kaybetmişse de en azından bu durum evlenen çiftler

arasında daha sırdaş bir alana çekilmiştir. Fakat kırsal bölgelerde bu uygulama devam ettirilmektedir.

4. 2.3. Akrabalık İlişkileri ve Miras

Her toplumda olduğu gibi Erbil bölgesinde de kadının toplum içerisinde değer ve statü kazanmasında doğum oldukça önemlidir. Bir kadının anne olduktan sonra hayatında birçok sorumlulukların da başladığı bir dönme giriş yaptığı görülmektedir. Aynı zamanda anne olmak yeni bir erginlenme sürecine giriş yapmak demektir. Özellikle doğacak çocuğun cinsiyeti erkek ise annenin yeri ve değerinin hem toplum hem de aile içerisinde daha da arttığı belirtilmiştir. Eskiden olduğu gibi günümüzde de erkek çocuk doğuramayan kadınlar çocuk doğurmaya devam etmektedirler. Bazı aileler arasında erkek çocuk istenme durumu yavaş yavaş geçmişe göre azalmaya başlamıştır. Hatta ailelerin çocuk sayıları bir veya iki çocuğa düşmüştür.

Kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre eskiden doğacak çocuğun daha çok erkek olması istenmiştir. Günümüzde bu anlayış büyük şehirlerde azalmış, fakat geleneksel kırsal yapıya sahip toplumlarda az da olsa bu anlayış hala devam etmektedir. Ailelerin erkek çocuk beklentileri, gelenekse kültürde halen baskın bir şekilde devam etmektedir. “*Erkek olsun da çamurdan olsun*” anlayışı, hemen hemen her bölgede kendini göstermektedir (K.K. 38, K.K. 126, K.K. 132, K.K. 230). Erkek çocuk doğuran kadın da tıpkı erkek çocuk gibi itibar görmüştür (K.K. 228, K.K. 229).

Bu bağlamda yorumlardan yola çıkılarak gerek aile hayatı içerisinde gerekse toplumsal hayatta kız ve erkek çocuklar arasında açık bir şekilde ayrım yapıldığı görülebilmektedir. Böylece kadınlığa yönelik akrabalık bağlantılarının kökeni ayrıca kız-erkek çocuk ayrımına kadar taşınabilir. Bu noktada değineceğimiz bir diğer durum, ailelerin kız çocuklarına, erkek çocuklara göre daha muhafazakâr bir şekilde yaklaştıklarıdır. Bölgede kız çocuklara, ergenlik yaşına gelmeden önce babaları tarafından daha çok önem verildiği görülmüştür. Fakat ergenlik çağına giriş yaptıktan sonra kız çocukların, babaları tarafından baskılanmaları nedeniyle istemedikleri

durumlarla karşı karşıya kaldıkları tespit edilmiştir (K.K. 11, K.K. 42). Bu durumlardan birisi mecburi evliliktir. Kızlar aileleri tarafından baskı altına alındıkları için bazen sormadan araştırmadan evliliğe adım atmışlardır. İfadelerden yola çıkarak söyleyebiliriz ki ergenlik dönemi öncesinde babalarla kızlar arasında yaşanan yoğun ilişkiler ergenlikten sonra büyük oranda kesilmekte, bu da kızları yanlış kararlara sürükleyebilmektedir. Kız çocukların bu tür yanlış davranışlar sergilemelerinde ailelerin, özellikle de babaların takındıkları aşırı muhafazakâr tutum ciddi anlamda etkili olmaktadır.

Bölgede kız çocukları evlenmeden önce baba evinde aile fertlerinin gözdesidirler ve her şeye hakimdirler. Fakat evlendikten sonra durum değişir. Artık kızlar baba evine bir misafir gibi sabah gelirler, akşam da evlerine dönerler (K.K. 10, K.K. 201).

Akrabalık ilişkileri kapsamında eskiden bölgede geniş ailede dede, büyükanne, dayı, amca baskısının da uygulandığı görülmüştür. Fakat günümüzde eskiye göre çocukların, özellikle çiftlerin büyükanne, dede, amca, dayı, anne ve baba önünde daha hür davrandıkları belirtilmiştir. Bu durum aynı zamanda gelin-kaynana ilişkileri bağlamında da geçerlidir. Yani günümüzde eskiye göre gelinle kaynana arasında birçok şeyin değişmeye başladığını söyleyebiliriz. Eskiden kaynana bir söz söylediği zaman yerine getirilirdi. Kaynana mutfığa geçmeden gelin geçmezdi. Ayrıca gelin hamile olduğu zaman kayınpederinin önünden geçmezdi, geçtiği zaman gebeliğini belli etmeyen bir kıyafet giyerdi (K.K. 136, K.K. 184). Günümüzde bu durumun değişikliğe uğradığını yukarıda belirtmiştik. Günümüzde gelinlerin kaynanalarıyla arkadaş gibi oldukları görülmüştür. Hana Eroğlu (K.K. 222) kaynanasıyla seyahate gittiğini, kıyafet alış verişinde onun görüşlerini aldığını söylemiştir. Verilen bilgiler ve yapılan gözlemler, gelinlerle kaynanalar arasındaki ilişkilerin şehirlerle kırsal kesimlerde farklılıklar gösterdiğini ortaya koymuştur.

Kadın erkek ayrımının ağır bastığı diğer önemli bir husus ise miras paylaşımı konusunda karşılaşılan davranışlarda göze çarpmaktadır. Bölgede miras bölüşümünde cinsiyetler arasında ayrımcılık yapıldığı görülmüştür. Buna göre, bölgede kadınlara bir pay verilirken, erkeklere iki pay verilmektedir. Ayrıca değerli eşyalarında erkeklere verildiği tespit edilmiştir (K.K. 1, K.K. 2, K.K. 119). Kadın kaynak kişilerden derlenen bilgilere göre ailede anne babanın vefatından sonra kız ve

erkek kardeşler arasında mal varlığının bölüşülmesinde yine kadınlara haksızlık yapılmıştır (K.K. 3, K.K. 5) Suham Çelebi (K.K. 6), babasının vefatından sonra baba yadigârı olan baba evinin bir erkek kardeşi tarafından alındığını, kızların ise az bir miktar para verilip susturulduklarını, erkeklere de iki pay verip evi satın aldığını belirtmiştir. Bu duruma bakıldığında kadınların miras konusunda mağdur edildikleri ve onlara haksızlık ve ayrımcılık yapıldığı tespit edilmiştir. Bazı ailelerde babaların vasiyeti üzerine mirasın kadınlara ve erkeklere eşit bölüştürüldüğü ya da kadınlara erkeklerden daha fazla verildiği de tespit edilmiştir. Bu vasiyeti yapan babalar kızlarının geleceğini düşünmüşlerdir. Ara Bezaz (K.K. 163) adlı kaynak kişinin verdiği bilgilere göre babası erkek ve kız kardeşleri arasında ayrımcılık yapmadan mal varlığını şimdiden bölmüştür. Hem kız hem erkek çocuklarına birer ev vermiş ve böylece kız çocuklarının hakkını koruma altına almıştır.

Bölgede kadın ve erkeğin aile içersindeki bağlantılarını aksettiren diğer bir husus ise ailenin ekonomik durumudur. Bu bağlamda ister kentte yaşamakta olsun ister geleneksel kırsal alanda yaşamakta olsun Erbil genelinde kadın ve erkek bireylerin, ailelerine ve evin ekonomisine katkıda bulunmak için çalışma hayatında aktif rol aldıkları tespit edilmiştir.

Kaynak kişilerden alına bilgilere göre bölgede geçmişten beri kadınların erkeklere göre daha tutumlu oldukları belirtilmiştir (K.K. 5). Erkekler kazandıkları parayı eşlerine vermektedirler. Kadınlar, evin masrafları için kocalarından aldıkları parayı ayın sonuna kadar yetecek bir şekilde harcamaktadırlar (K.K. 13). Çalışma hayatında aktif rol alan kadınlar, devlet sektöründe çalışmakta ya da evde kendi emeği olarak bilinen el sanatı terzilik, dikiş-nakış, dokumacılık gibi işleri yapıp para kazanmaktadırlar (K.K. 18, K.K. 52, K.K. 208, K.K. 209). Günümüzde kadınların ev ortamında çalışıp kazandıkları iş ise ev yemekleri hazırlayıp sarmaktır. Kadınlar evde siparişli bir şekilde çeşitli ev yemekleri yapıp satmaktadırlar. Kadınlar bu işi hem kendi ihtiyaçlarını karşılamak için hem de kocalarına destek çıkmak için yapmaktadırlar (K.K. 78). Ayrıca kırsal alanda yaşamakta olan kadınlar da tarlada çalışıp para kazanmaktadırlar. Tarlada çalışan kadınlar ya aylıkçı ya da gündelikçi olarak çalışmaktadırlar. Kazançlarını kendi ihtiyaçlarında kullandıkları da görülmüştür (K.K.125, K.K. 126).

4. 3. Halk İnanışları ve Kadın

İnsanlık tarihi kadar eski olan inanış, dini ve din dışı düşüncelerle ilişkilidir. Fransızca ve Almanca *superstition* ve *aberglaube* sözcükleri Türkçeye *batıl itikat*, *batıl inanış*, *yanlış inanış*, *boş inanış*, *hurafe* diye çevrilmiştir. İnanç kavramı, insan düşüncesinin önemli bir kısmını kapsar (Boratav, 2016: 13).

Erbil bölgesi kadınlarının halk inanışlarının bir kısmı dinle, bir kısmı da büyüyle bağlantılıdır. Bu inanışların toplumsal işlevi, kültürel davranışları ikame ederek toplumsal mekanizmanın işletilmesini sağlamaktır. Bu geleneksel kültürün ve inanışların yaşatılmasında kadınlar büyük rol oynamışlardır.

4. 3.1. Nazarla İlgili Halk İnanışları

Bakış anlamına gelen Arapça *nazar* kelimesi, bazı kişilerin gözlerindeki zararlı olduğuna inanılan gücü kasteder. Bu tür insanların bakışlarıyla insanlara ya da bir hayvana hastalık, sakatlık ve ölüm getirdiklerine, nesnelere zarar verdiklerine inanılmıştır. Herhangi bir kötü olay bu tür nedene bağlandığında “*nazar değdi*” denir (Boratav, 2016: 119).

Nazar inancı dünya üzerindeki pek çok millet arasında da yaygındır (Çağınlar, 2004: 5). Türklük coğrafyasında *nazar*, *bed nazar*, *kem göz*, *yaman göz*, *göy göz*, *hayın göz*, *hasat göz*, *köz değmek*, *nazar düşü*, *nazar düşmüş*, *köz tiyü*, *göz teğiş*, *köz tegdi*, *köz teğmek*, *göz teğmek* şeklinde yer alırken (Kalafat, 2009: 57) Araplar arasında *nazar hased* (حسد) (Bayatlı, 2020: 53) şeklinde geçmektedir.

Nazar inancına hemen hemen dünyanın her tarafında rastlanıldığını kaydeden Örnek, çok eski dönemlerden bu yana bu zararlı güce karşı korunulmaya, çarpıcı ve öldürücü gücünden kaçınılmaya çalışıldığını belirtmiştir (1966: 73).

Alan Dundes (1992: 258), akt (Koyuncu Okca, 215: 1667) nazarı, bir kadın ya da erkeğin bilerek ya da bilmeyerek bir kişiye ya da nesneye bakarak ya da onu överek zarar verdiği düşüncesine bağlı olan ve herkesçe kabul edilen bir halk inancı olarak tanımlar.

Nazar inancı, etkisini günümüzde de güçlü bir şekilde sürdürmektedir. Nazara karşı mavi boncuk (F 75), nal (F 76), delikli taş (F 77), yumurta kabuğu gibi çeşitli

nazarlıklar kullanılmakta, hocaya muska yazdırılmakta (F 78), kurşun dökülmektedir (F 79). İslam dini, bu tür uygulamaları batıl inanç kapsamına alarak yasaklamıştır (Çıblak, 2004: 104).

Kur'an-ı Kerim'de ve çeşitli hadislerde, nazara karşı Tanrı'ya sığınmak gerektiği söylenmesine rağmen halk, kem gözden kaynaklandığına inandığı kötülükler için büyülik işlemlere başvurmayı sürdürmektedir. Allah'ı kadir-i mutlak olarak gönen insanların doğaş afetlerden, hastalıklardan, acılardan korunmak amacıyla büyüye ve nazarlıklara başvurması, Çelik'in da ifade ettiğı gibi, büyüün halk hayatında köklü br yere sahip olduğunu göstermektedir. İnsanlar, İslam'a rağmen İslam öncesi inançlar ve geleneklerle olan bağlarını sürdürmektedirler (Çelik, 1974: 156).

Geleneksel halk kültürümüzde yaşayan nazarlıkla ilgili çeşitli inanışlar ve uygulamalar Erbil bölgesinde ve özellikle kadınlar arasında inancı çok yaygındır.

Bölgede birisi hastalanıp yatağı düşüğü zaman kadınların yapacakları ilk yorum, nazar odaklı olacaktır. Bu nedenle özellikle de kadınlar arasında “*nazar değdi, göz değdi, nazara-göze uğradı, göze geldi*” gibi sözlere yaygın bir şekilde yer verilmektedir (K.K. 135).

Kaynak kişilerin aktarımlarına göre nazar, göz ve söz kaynaklıdır (K. K. 11, K.K. 12, K.K. 1). Gözle nazar, birisinin başka bir canlı ya da cansız varlığı kötü gözle bakmasından kaynaklanır. Sözle nazar ise beğeni ya da imrenmenin özellikle de “maşallah” demeden sözle ifade edilmesinden kaynaklanır.

Erbil bölgesinde mavi ya da çakır gözlü kadınların, haset kadınların ve maşallah demeyen insanların nazarından kaçınılması gerektiğine inanılmaktadır. Erbilliler mavi gözlü kişilerin nazarının daha güçlü ve etkili olduğuna inanırlar (K.K. 17, K.K. 20, K.K. 137). Ayrıca kısa boyluların da nazarı güçlüdür. İnanca göre kısa boylular kötü niyetli, açgözlü ve kıskanç kimselerdir (K.K. 33, K.K. 160, K.K. 55, K.K. 2).

Boratav, her ne kadar bilimsel olmasa da açık çiğ mavi gözlerin nazar degeceğine inanıldığını, göz renkleri mavi olan kimselerin kıskanç ve başkalarına zarar vermekten hoşlanan kimseler olduğunun düşünüldüğünü kaydetmiştir. Yine Boratav'a göre kıskançlık duysusu, nazar konusunda ön planda tutulmaktadır (2016: 119).

Sedat Veyis Örnek, mavi gözlü ve sarı saçlı kimselerin nazarının degeceğine dair inancın kökeninde, Anadolu insanın genellikle esmer, kara saçlı ve kara gözlü olmasını ve mavi gözlü ve sarı saçlı insanların yadırganıp ötekileştirilmelerini aramıştır (Örnek, 1966: 122).

Erbil bölgesindeki sözlü ve yazılı kaynaklardan elde edilen veriler, nazardan korunmak için nazar öncesine ve sonrasına bağlı çeşitli pratiklere başvurulduğunu göstermiştir. Bu pratiklerden biri “*nazar muskası*”dır. Erbil bölgesinde kadınlar arasında “*nazar muskası*” inancı çok yaygındır.

Erbil bölgesinde herhangi bir duruma karşı yapılan muska için hocaya ya da bir din adamı *Seyit*, *Şeyh* veya bir *zat* yanına başvurulur. Çocukları ve yetişkinleri nazardan korumak için alınan tedbirler, daha çok kadınlar tarafından alınmaktadır. Bu tedbirlerden en önemlisi “*nazar muskası*” olmuştur. Nazar muskası, Kur’an’ın bazı ayetlerle çeşitli duaların bir kâğıda yazılarak bu kâğıdın su geçirmeyen bir kumaş içine yedi kat halinde sarılmasından ibarettir (F 80). Bu muska bez bir kılıf içinde omuzda, boyunda ve koyunda taşınmaktadır (K. K. 2, K.K. 14, K.K. 15, K.K. 22, K.K. 144). Yatak yastığının altına da koyulabilmektedir (K.17). Bazıları, muskanın gövdenin sağ üst kısmında taşınması gerektiğine inanmaktadır (K.155, K.138). Erbil bölgesinde muskayı hazırlayan hocaya, emeğin karşılığıdır denilerek bir miktar para da verilmektedir. Diğer yandan kaynak kişilerden alınan bilgilere göre muska yapan bazı yerler önceden para karşılığı pazarlık ettiklerini de belirtmişlerdir.

Ayrıca nazardan korunmak için insanlar hocaya gitmeden kendini okutur. Bazı kadınlar bir şişe dolu suya okuyup o suyun bir miktarını içer, kalan diğer miktarı da banyoda üzerlerine dökerler. Bu sayede nazardan korunduklarına inanırlar (K. K. 170, K.K. 200). Ayrıca bölgede nazara karşı kurşun dökülür.

Erbil bölgesinde çocukların veya büyüklerin nazardan etkilendikleri tespit edilmiştir. Bir kaynak kişimizin aktardığı bilgilere göre, komşusunun güzel bir kızı varmış. Kız, düğünde güzel bir gelinlik giymiş. Düğündeki herkes kızın üzerinden gözünü alamamış. Kız, düğünününden kısa bir süre sonra kansere yakalanıp ölmüş (K.K. 145).

Zine Tawfeq adlı kaynak kişimiz bize şöyle bir bilgi aktarmıştır: “*İkinci çocuğuna hamile kaldıktan sonra herkes söylenmeye başlanmıştı. Özellikle en*

yakınları gözü hep üzerimdeymiş, çocuğunu doğurduktan sonra kalbinde delik olduğu tespit edilmiştir. Bu yüzden kendisine ve çocuğuma nazar değdi diye belirtmiştir”.

Merva Hazım adlı kaynak kişimiz ise nazarla ilgili bize şu bilgileri vermiştir: *“İlk bebeğine doğum yaptığı zaman, kayınvalidesi evine gelirken maşallah demeden çocuğa bakmış, daha sonra mutfakta yemek yaparken kapağı camdan olan tencerenin kapağı elinde patlamıştır. Bu olaydan kayınvalidesinin ona ve bebeğine nazarı değdiğini belirtmiştir”*

Lava Azad’ın aktardığı başka bir bilgiye göre, on yıl boyunca çocuğu olmamış. On yıldan sonra güzel ve sağlıklı bir kızı doğmuş. Ziyarete gelen eltisi çocuğu çok sevmiş. Eltisinin aşırı sevgisinden dolayı çocuk nazara uğramış. Nazar değen çocuk bir gün sonra herhangi bir sorunu yokken aniden ölüvermiş.

Çocuklarla güzel ve hünerli kişiler, en çok nazar değen kişilerdir. Çocuklar zayıftır, güzel ve hünerli kişiler de kıskançlıklara yol açarlar (Boratav, 2016: 119).

Boratav’ın ifadesinden yola çıkarak bölgede de güzel yüzlü, renkli gözlü çocuklar dışarıya çıkartılırken nazar değmesin diye çocuğun yüzü kapatılır ve çocuğa nazar boncuğu takılır (K.K. 187). Çocuklara özellikle yeni doğmuş bebeklere nazar değmesin diye kıyafetlerine altından veya gümüşten yapılan mavi boncuk, Allah ismi, Maşallah veya başka nazar motifleri takılır (K.K. 11, K.K. 18, K.K. 199).

Mala, mülke, hayvanlara (özellikle de büyük baş hayvanlara), eşyalara, evlere de nazar değebilir. Aniden hastalanan atlar, sütü kesiliveren inekler, mahsul vermeyen bahçeler ve tarlalar akla hemen nazarı getirir (Boratav, 2016: 119-120).

Erbil bölgesinde canlı varlık dışında cansız varlıklara da nazar değmesin diye birçok pratikler uygulanır. Yeni ev yapmış insanlar evin nazardan koruyacağı düşüncesi ile birçok nazar motifleri evini giriş kapısına asarlar. Bunlardan, *nazarlık*, *maşallah* (F 81), *anahtar* (F 82), *el şekli* (F 83), *nal*, *kaplumbağa kabuğu*, *hayvan kafası* özellikle *keçi boynuzu*, *çan* (F 84), ve *delikli taş* gibi nazar şekilleridir. Nazar boncuğu sadece kişilere ve ev kapısının girişlerine değil taşıtlara; hayvanların boyunlarına ve boynuzlarına; bitki ve çiçeklere, hatta bereketli bağ bahçenin bir köşesine de asılır (K.K. 132, K.K. 133, K.K. 144). Nazar boncuğunun kem gözleri üzerine çekerek çatladığına inanılır. Çıblak’a göre (2004: 7) boncuğun özellikle göz

şeklinde olması, J. Frazer'in büyü kanunlarından biri olan “benzeşim kanunu” ile açıklanabilir. Yine Çıblak’a göre kötü gözlerin tehlikesinden korunmak için göze benzeyen nazarlıkların kullanılması da aynı düşünceden kaynaklanmaktadır.

Nazar boncuğunun mavi rengi, mavi gözlü insanların gözlerinden geldiğine inanılan ışınları kendine çekerek etkisiz kılar. Başka bir deyişle nazarı bozar.

Falah Geatli adlı kaynak kişimizin aktardığı bilgi, hayvanların da nazara uğrayabileceğine inanıldığını göstermektedir: “*At çiftliği varmış, atlarının içinde çok güzel ve büyük gözlü bir atı varmış, çifliğe gezmek veya at binmeye gelen insanlar bu attan gözlerini ayırmamışlar, at yavaş yavaş güçten düşerek bir ay içerisinde ölmüş*” F 85).

Ayrıca nazara karşı uygulamalardan bir başkası kurşun döktürmedir. Aça’ya (2019: 179) göre, kurşun döktürülen kişi dua okuma esnasında zorlukla esnerse erkek nazarı, kolay bir şekilde esnerse kadın nazarı olduğuna inanılır. Kurşun, genelde cumartesi ya da çarşamba günleri dökülür. Üzerinde nazar olan bir kişi eğer kurşun döktürecek ise önce buna kalben inanmalıdır.

Erbil bölgesinde de kurşun döktürme inancı kadınlara arasında yaygındır. Bölgede nazar değmiş bir çocuğa ya da bir yetişkin insana kurşun dökülür. Kurşun dökme yaşlı kadınlar tarafından uygulanır. Yaşlı kadın ilk başta kurşunu eritir (K.K. 177). Kurşun dökme Allah rızası için yapılır. “*Sebep kuldan derman Allah’tan*” diyerek işe başlanır (Aça, 2019: 179). Kurşun dökülecek olan kişinin üstüne siyah bir bez örtülür. Önce başına, sonra da ayaklarına olmak üzere üç kez kurşun dökülür. Kurşun dökülen suya bir miktar kömür atılır. Sonrasında ise suya “Ayetel Kürsi, Nazar, Nas, Felak” gibi sureler okunur (K.K. 180, K.K. 182, K.K. 191). Daha sonra Allah’tan nazar değilmiş kişiye derman dilenir. Üstünde nazar olan kişi bu suyu içer ve sonra da bu suyla elini yüzünü yıkar. Kurşun çatladığı zaman kişideki nazarın da çıkarılacağına inanılır.

Sonuç olarak diyebiliriz ki nazardan korunmak için başvuru olan iki önemli yöntemden biri *nazarlık asmak*, diğeri ise *dua etmektir*.

Erbil bölgesi ve çevresinde yapmış olduğumuz saha çalışmasında nazar inancının daha çok kadınlar arasında yaşadığını tespit ettik. Nazarla ilgili yaptığımız araştırmada Erbil bölgesiyle Anadolu’nun muhtelif bölgeleri arasında yapılan uygulamalarda ortak yönlerin olduğunu da tespit ettik.

4. 3.2. Hayvanlarla İlgili Halk İnanışları

İlkel dönemlerde sıklıkla karşı karşıya gelen insanlarla hayvanlar arasında bugün anlamakta zorlandığımız ilişkiler ağı meydana gelmiş ve bu ağ günümüze kadar da varlığını sürdürmüştür. Türkler de en eski dönemlerden itibaren konar-göçer hayat tarzları nedeniyle hayvanlarla sıkı bağlar kurmuşlardır. Kurulan bu sıkı ilişkiler, yansımalarını inançlarında ve folklorlarında bulmuştur (Yeşildal, 2007: 2).

Bayatlı'nın da dikkat çektiği gibi hayvanlar, halk kültürünün çeşitli alanlarında hep insanların yanında yer almışlardır. Bu durumda Türk kültüründe bir hayvan kültürünün oluşmasına yol açmıştır (Bayatlı, 2020: 14).

Sinmez ve Aslım (2017: 206) destan ve efsane gib halk anlatılarında, konuşmalık türlerde, halkbilimi kapsamına giren pek çok inanış ve uygulamada hayvanlara sıklıkla rastlandığını kaydeder. Hayvanlarla hep içli dışlı olan Türk toplumunun anlatılarında hayvanlarla ilgili motiflerinin yoğun bir şekilde yer almasına şaşmamak gerekir.

Hayvanla insan arasındaki etkileşim empatiye dayandığı için hayvan dünyasına dair inançlar toplumda görünür kılınmıştır. Bu inanışların temelinde benzeşme ve temas büyüüne bağlı tabular etkili olmaktadır. Erbil bölgesinde saha çalışmalarımızda derlediğimiz hayvanlarla ilgili halk inanışları şöyledir:

Erbil bölgesinde *karga* (Türkmenlerde “qarğa”) uğursuz sayılır. Halk, çirkin yüzlü ve kötü haber getiren insanları kargaya benzetir (K.K. 12, K.K. 11).

Birçok topluluk arasında olduğu gibi Erbilli kadınlar, kargayı kötülüğün simgesi olarak nitelendirirler. Çirkin görüntüsü ve sesinden dolayı insanlar ondan çekinirler. Görmekten ve sesini duymaktan kaçınırlar. Halk hoşlanmadığı kişileri “*qarğa kimindi*” diyerek kargaya benzetir (Bayatlı, 2020: 27).

Kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre karganın görülmesi veya sesinin duyulması bir yaklaşımakta olan ölüme yorulur (K.K. 144, K.K. 155, K.K. 190).

Erbil bölgesinde yaşlı kadınlar karganın sesini duyar duymaz mutfağa koşup iki bıçağı birbirine vurarak “*pıçaxtan duz, pıçaxtan duz*” derler. Bunu yaparak kötü haberi engellediklerine inanırlar (K.K. 163, K.K. 175, K.K. 1, K.K. 2). Önünde karga öteken eve kötü haber geleceğine inanılır (K.K. 200, K.K. 56, K.K. 11).

Ayrıca rüyada karga görmek görülmesi kötüye yorulur. Rüyada karga sesini duymak üzüntü ve soruna işaret olarak kabul edilir (K.K. 193, K.K. 56).

Bölgede kadınlar arasında karga ile ilgili şu bilmeceler tespit edilmiştir:

Qerden ağ

Qatrannan qere

Pislikten küçük

Deveden üskek (Kerkük, 1974: 48).

Erbil bölgesinde halk arasında uğursuz sayılan diğer bir hayvan ise köpektir. Köpeğin uluması ölümün habercisi olarak bilinir. Azrail'in köpeklerin gözüne görüldüğüne inanılır (K.K. 98, K.K. 94, K.K. 90).

Bölgede köpek uluduğunda evdeki terlikler ters çevrilir (K.K. 167). Ayrıca köpeğin gece vakitsiz havlaması, kötü olaylara ve doğal afetlere yorulur (K.K. 188).

Bir evin başında baykuş öterse o evde biri ölür ya da bir yıkım olacağına inanılır (K.K. 169). Ayrıca bir kimsenin önünde kara kedi geçmesi uğursuzluktur. Kediyle aynı ortamda yatmak iyi değildir. Aksi takdirde kedi insanın ruhunu çalar, ömrünü kısaltır (K.K. 181).

Kedi, aynı zamanda kıskançlığı ve nankörlüğü simgeler. Kedinin evin avlusunda sırtını ev sahibine dönerek oturması, eve misafir geleceğine işarettir (Bayatlı, 2020: 35).

Erbil bölgesinde halk arasında uğursuz sayılan diğer bir hayvan ise horozdur. Gece öten horoz kötü haber getirir. Bu nedenle horozu ertesi sabah hemen keserler (K.K. 182, K.K. 183).

Kadınlar arasında horozla ilgili diğer bir inanış ise rüyasında horoz gören hamile kadının erkek doğuracağıdır (K.K. 184, K.K. 185). Horoz akşam vakti ötmesi, bir kızın evden kaçtığıının işaretidir. (K.K. 197).

Bir kişinin önünde tavşan çıkması uğursuzluktur, mümkünse gidilen yoldan geri dönülür (K.K. 194). Özen ve Yüksel, tavşanın Türk kültür hayatının sembollerinden biri olduğunu kaydetmişlerdir. Onlara göre tavşan, bazı Türk topluluklarında ailenin koruyucusu olarak bilinir. Türk toplulukları arasında özel ruh olarak görülen, kötü ruhlarla mücadelelerinde kamlara yardım ettiğine inanılan, 12 hayvanlı Türk takviminde de yer bulan tavşan hakkında farklı görüşler meydana gelmiştir. Alevi-Bektaşî topluluklar tavşan etini yemezler. Tavşanın başı kediye,

kulakları eşeğe, burnu fareye ve ayakları köpeğe benzetilir. Tavşan ayrıca çift tırnaklı olup adet görür, geviş getirmez. Yakutlar tavşanı kuraklığın habercisi olarak görürler. Tatar Türkleri de tavşan yılının kıtlık getireceğine inanırlar (Özen ve Yüksel, 2014: 26).

Karınca yuvasının bozulmasının iyi olmadığına inanılır. Erbil bölgesinde karıncaya “*qarınça*” denilir. Karıncanın öldürülmesi hoş karşılanmaz; karıncanın topladığı ve taşıdığı yiyeceğe de dokunulmaz (K.K. 186, K.K. 105, K.K. 195).

Rüyada karınca görmek bir hastanın ölümüne, eve karıncanın yiyecek getirmesi hayra, evden yiyecek çıkarması ise kötülüğe yorulur. Evli kişinin rüyasında karınca görmesi çok sayıda evlat sahibi olacağı anlamına gelir (Bayatlı, 2020: 27-28).

Kadınlar arasında karınca ile ilgili şu bilmeceler bulunmaktadır:

Qeredi geçi dogü

Damı deler sıçan dogü (Kerkük, 1974: 50).

Qeredir gecekimin

Damı deler sıçan kimin

Hemimidi mimidi

Yer altında yatan

Kül harmanı kimindi (Kerkük, 1974: 52).

Halk arasında diğer önemli bir hayvan kurttur. Kurt (qurt), Irak Türkmenleri arasında da özel bir öneme sahiptir. Halk, her zorluğun üstesinden gelen ve sürekli yenen insanları kurda benzetir (Bayatlı, 2020: 33).

Yaşar Çoruhlu’nun verdiği bilgiye göre kurt Ön-Türkler döneminde bir totemdir. Hun döneminde ise ata kültürünün bir ögesi olmuştur. Bu hayvan-ata mefhumu devletin ve hükümdarlığın simgesi olmuş; gök ve yer unsurlarına bağlı anlamlar edinmiştir (Çoruhlu, 2002: 138).

Bölgede halk arasında kurdun ulumaya başlaması, kötü bir şey olacağına ya da birilerinin öleceğine yorulur (K.K. 186, K.K. 189, K.K. 194). Kuraklık zamanlarında kurdun uluması bolca yağmur yağacağına işarettir. Dinmek bilmeyen bir yağmur yağacak olursa yağmurun durması için tekrar kurdun uluması beklenir (K.K. 56).

Bir evde kuş sesi gelirse eve, o gün misafir geleceğine inanılır (K.K. 198). Ayrıca toplu bir şekilde gökyüzünde kuş uçarsa bir haberin geleceğine inanılır (K.K. 177). Turna kutsal bir kuş olarak bilinir. Türkülerde ve âşık deyişlerinde ondan uzaktaki sevgililere ve aile bireylerine haber götürmesi istenir. Alevi-Bektaşî geleneği turnanın senini Hz. Ali'den aldığına inanır (Boratav, 2016: 71).

Bir eve güvercin ("Cucarcin") yuva yaparsa o evin uğursuz olacağına inanılır. Ayrıca güvercinin yuvasını bozmak uğursuz sayılır, bozan kişinin yuvası bozulur ya da yuvasız olur (K.K. 199, 171). Ayrıca güvercinin eti yenmez (K.K. 171).

Kadınlar, leyleğin hacdan geldiğine, bu nedenle de etinin yenmemesi gerektiğine inanırlar (K.K. 179).

Erbil yöresinde tavuk yörede "*tavuş*" şeklinde telaffuz edilir. Bölgede evli çiftlerin yastıklarının tavuk tüyünden olması aralarında uyumsuzluk yaşanabileceğine, kavga edebileceklerine yorulur (K.K. 204). Horoz gibi öten tavuk kesilmelidir, aksi takdirde ev sahiplerine kötülür gelir (K.K. 207).

Kadınlar arasında hayvanla ilgili diğer bir inanış ise "*yılan*"la ilgilidir. Eşi öldürülen kara yılan, öldüren kişiden öcünür alır (K.K. 172, K.K. 173, K.K. 174). Erbil bölgesinde yılanı "*ilan*" denir. Yılan her gün deri değiştirdiği için ikiyüzlü insanlara "*ilan kimindi*" denir. Yolcunun karşısına çıkan yılan, yolcunun amacına ereceğine yorulur (Bayatlı, 2020: 42).

Yılanın bir hamile kadının önünde durması kadının erkek çocuk, durmadan geçip gitmesi kız çocuk doğuracağına inanılır (K.K. 175, K.K. 176, K.K. 178). Ayrıca yılanın rüyada görülmesi, bir düşmanın varlığına yorulur (K.K. 179, K.K. 180).

Tilki, Erbil bölgesinde Türkmenler arasında *tülkü* şeklinde telaffuz edilir (Bayatlı, 2020: 40). Halk arasında tilki, her daim hileci, gaddar ve düzencil olarak nitelendirilir. Avda görülen tilki uğursuzluğa sebep olur (K.K. 162, K.K. 163, K.K. 164). Rüyada tilkinin görülmesi, üzücü bir haberin geleceğine işarettir (K.K. 160, K.K. 161, K.K. 169).

Erbil bölgesinde hayvanlarla ilgili inançların, daha çok kadınlar arasında yaşadığını tespit ettik. Kadınlar, bu gibi inanışların gelecekteki kuşaklara aktarılmasında önemli bir rol üstlenmişlerdir.

4. 3.3. Bereket ve Uğurla İlgili Halk İnanışları

Arapça asıllı *bereket* kelimesinin anlamı, birkaç deyimde ele alınmıştır. “*Toprağı bereketli*”, “*bereketli yağmurlar*”, “*bereketli bir yıl*”, deyimlerindeki bereket, Boratav’a göre “*topraktan elde edilen ürünlerde bolluk*” anlamına gelmektedir. Bereketli toprak, bolca ürün veren topraktır; bereketli yağmurlar ise zamanında, yeterince yağan ve ürünlerin bol olmasını sağlayan yağmurlardır; ürünlerin bol olduğu yıl, bereketli bir yıldır (Boratav, 2016: 110).

“Bereket versin” sözü, alanın verilen bir şeye karşılık söylediği bir söz olup “Tanrı kesene, malına bereket versin”, yani “paranı, malını arttırsın” anlamına gelmektedir. Yemek yiyenlere söylenen “Bereketli olsun” sözü de “Yiyeceğiniz eksik olmasın”, “Yiyecekten yoksun olmayın” anlamına gelir. Bereket kelimesi iyi ve faydalı olan şeylerin artışı anlamını da karşılamaktadır (Boratav, 2016: 110).

Bereketi kaçırabilecek eylemlerden uzak durulmaya çalışmıştır. Söz ve eylemler konusunda duyarlı olan insanoğlu, kut ve bereket getireceğine inandığı varlık ve nesnelere de özel bir ihtimam göstermiştir (Aça, 2019: 174). Bereket ve uğurla ilgili bölgeden tespit ettiğimiz halk inanışları şöyledir:

Kandil gecelerinde komşulara evde pişirilmiş bir tatlı ya da “kuliçe”nin dağıtılması, eve bereket getirecektir. Kuliçe, un ve mayayla hazırlanan hamura kabardıktan sonra hurma ya da ceviz eklenmesiyle yapılan bir tür pastadır (K.K. 165, K.K. 166, K.K. 167). Bir kişinin avucu kaşındığında avucunu alına sürmesi, ona bereket geleceği anlamına gelmektedir (K.K. 168, K.K. 169, K.K. 151).

Bereket ve sağlık kaynağı olan nar, masallarda, bilmecelerde, tekerlemelerde, mitolojide sıkça karşımıza çıkan kutlu bir meyvedir. Nar bolluk ve bereket anlamına gelir. Bölgede yeni ev yapmış aileler, yeni eve taşındıkları zaman yere nar atarlar. Kadınlar, narın eve uğur getireceğini düşünürler (K.K. 141, K.K. 142, K.K. 143, K.K. 144). Günümüzde bölgede bazı evlerde hem süs hem de uğur getirmesi için evlerinde dekoratif nar objelerini kullanmaktadırlar (F).

Tabak, sahibine verileceği zaman asla boş verilmez. İçine mutlak bir şey konulup öyle verilir. Tabağın dolu verilmesi, bereketin artması anlamına gelmektedir (K.K. 145, K.K. 146, K.K. 147).

Bölgede yeni doğan bebekler için bir hafta sonra adak olarak kurban kesilir. Erkek bebek için iki kuzu; kız bebek içinse bir kuzu kurban olarak kesilir. İnanişâ göre yeni doğan bebekler için kesilen kurbanın ileride çocuğu, anne ve babası için hayırlı evlat yapacağı inanılır (K.K. 148, K.K. 149, K.K. 150, K.K. 151).

Yeni alınan evin kapısında kırılan yumurta, o eve bereket getirecektir. Ayrıca yeni bir araba alındığı zaman da uğur getirmesi için arabanın camına yumurta atılır (K.K. 159, K.K. 152, K.K. 157).

Sabahları erken kalkılırsa eve ve güne bereket geleceğine inanılır (K.K. 155, K.K. 153, 158). Ayrıca yağmurun bol yağdığı yılda o yılın bereketli geçeceğine inanılır (K.K. 156, K.K. 159, K.K. 160).

Evin bahçesinde nar, zeytin, incir ağaçları olursa o eve bereket getireceğine inanılır (K.K. 131, K.K. 132, K.K. 133).

Bir işin temeli atıldığında ya da ev yapılıırken temeline ilk taş koyulunca hemen kurban keserler (K.K. 133, K.K. 134, K.K. 135).

Halk arasında da yağmura çok önem verilir. Bolluğu hayra, berekete; yokluğu ya da azlığı ise kuraklığa ve kıtlığa yorulur (K.K. 56).

Erbil’de yağmur yağmadığı zamanlarda ise hemen hemen her sene yağmur duasına çıkılır. Yağmur namazı camilerde toplu olarak kılınır, ardından da hayır yemeği takdim edilir (K.K. 136, K.K. 137, K.K. 138, K.K. 208, K.K. 206).

Anadolu’da sıklıkla görülen yağmur duası ritüeli, eski Türk inançlarıyla bağlantılıdır. Türklerde suyla yağmur, hayatla bolluğun nedenidir. Bu nedenle su kutsallar arasında görülür. Yağmura, kutsallığı nedeniyle “rahmet” denir. Türklük coğrafyasının hemen her tarafında “yağmur yağıyor” demek yerine “rahmet yağıyor” demek yeğlenir. Bu ifade, yağmurun Tanrı’nın bir ihsanı olarak kabul edildiğini gösterir. (Şenesen, 2011: 212).

Erbil’deki yağmur duası törenleriyle ilgili en değerli çalışma, Ata Terzibaşı tarafından yapılmıştır (Terzibaşı, 1976: 305-314).

Erbil bölgesinde yağmurun yağması için en çok önem verilen tören de çocuklarca icra edilen geleneksel törendir. Çocuklarca icra edilen yağmur yağdırma ritüeli, çoğunlukla akşam saatlerinde yapılmakta olup “Çemçele Kız” adını taşımaktadır. Erbil’deki bu ritüel, çoğunlukla 7–12 yaş aralığındaki çocuklarca, özellikle de kız çocuklarca gerçekleştirilir. Büyük bir çömçe yani kepçe beyaz bir

kumaşla sarılarak, baş tarafına kömür ya da bakır kazan isiyle göz, ağız ve burun çizilerek kavurçağ (oyuncak) yani kuklaya dönüştürülür. Çocuklar, kavurçağın ipinden tutup oynatarak sokakları ve mahallelerini dolaşırlar (Bayatlı, 2014: 10). Hep bir ağızdan özel bir nağme ile şu şiiri söylerler:

Alla (h) bir yağış ele (eyle)
Dam duvarı yaş ele
Paşa (ağa) qızı geçende
Babıcını (qundurasın) yaş ele

veya

Çemçele kız aş istiri
Allah'tan yağış istiri
Açın ambar ağzını
Verin yağış payını
Vereni xatun ossın
Vermeyeni qatır ossın (Ataterzibaşı, 1976: 308).

Bölgede fakirlere sadaka vermek de iyi görülür. Halk, verdiği sadakayla muhtemel kaza ve belalardan kurtulacağına inanır (K.K. 139, K.K. 140).

Misafirlikte tırnak kesilmez. Kesilmesi, o kişinin bir daha o eve gitmeyeceği anlamına gelir (K.K. 186, K.K. 189, K.K. 190).

Eğer birisi tencere dibi yerse düğününde yağmur yağar (K.K. 201, K.K. 209, K.K. 215).

Buğday, arpa, ekmek çöpe atılırsa günahtır, aksi takdirde rızkın ve bereketin azalacağına inanılır (K.K. 210, K.K. 203).

Evde kırık eşyalar “cam, tabak, bardak vs.” saklanmaz. Evde saklanan kırık nesneler uğursuzluk getirir (K.K. 217, K.K. 220, K.K. 205).

Evde bir cam eşya kırılırsa kötü bir haberin geleceğine inanılır. Ayrıca cam bir eşya kırılırsa ardından ikinci ve üçüncü de kırılmalıdır. Kırılmazsa kötü bir şey olur (K.K. 207, K.K. 208, K.K. 209).

Bölgede hasada başlarken, ürünün bereketli veya hasat verimli olması için kurban kesilir (K.K. 225, K.K. 226, K.K. 227). Ayrıca ürün ekilirken ürünün bol ve bereketli olması için tarlaya ilk tohumu baba, eğer baba ölmüşse ailenin en büyük oğlu saçar (K.K. 227, K.K. 228).

Eliade'ye göre (2009: 327), işlemeden önce toprağı ritüel olarak arındırmak lazımdır. Tohum ekmek ve hasat, tarımsal faaliyetin iki önemli aşamasıdır. Bu iki işe başlarken gerçekleştirilen eylemler, başarılı olmak amacıyla sunulan sungularla bağlantılıdır. Buna bağlı olarak ilk tohum taneleri ekilmez, tarlanın dışına saçılır. Bu tohumlar, ruhlara sungu olarak sunulur. Ekim zamanında gerçekleştirilen bu işlemler, hasat ve harman zamanlarında da tekrarlanır.

4.3.4. Dini Günler, Bayramlar ve Törenlerle İlgili Halk İnanışları

Aça'nın da ifade ettiği gibi ilkel toplumda zaman, kutsal ve profan olmak üzere ikiye bölümlendirilmiştir. Kutsal zamanlar günümüzde bayram ve dini günler şeklinde tezahür etmektedir. Kutsal zamanın içeriğinde bulunan özellikler, onu diğer zamanlardan ayırmaktadır (Aça vd., 2019: 174-175).

Bayramlar biçimlerini geleneklerin belirlediğı bir grup eylem ya da gösterimden oluşur. Geçiş dönemleriyle ilgili törenler, bayramlardan bazı yönleriyle ayrılırlar. Bayram kutlaması bir bireyin neden olduğu bir şey değildir. Oysa söz konusu geçiş dönemleriyle ilgili törenlere bireyler (ölen kişi, evlenen genç kadın vd.) vesile olur. Bayramsa bir topluluğun bütün bireyleri için bütün bireylerce düzenlenen törenlerden oluşur (Boratav, 2016: 233). Erbil bölgesinde çoğunlukla kadın kaynak kişilerimizden derlediğimiz dini günler, bayramlar ve törenlerle ilgili inanış ve uygulamalar şunlardır:

4.3.4.1. Kandil Günleri

Kandil günleri, kutsal günlerdir. Erbil bölgesinde bu kutsal günlerde dualarla dileklerin kabul edileceğine inanılır. Bu geceler insanların dua edip namaz kıldıkları kutsal gecelerdir. Aynı zamanda kadınlar bu mübarek kandil günlerinde mevlit okuturlar. Kimi kadınlar arzularının yerine gelmesinden dolayı camide, tekkede veya evde mevlit okutur (K.K. 1, K.K. 2, K.K. 12, K.K. 11).

Kandillerde tatlı hazırlayıp dağıtmak sevaptır. Erbil'de bu tür kutsal günlerde özellikle mevlit okutulan yerlerde un helvası, lokma tatlısı gibi tatlılar yapıp

komşulara, akrabalara ve mevlide gelenlere dağıtırlar (K.K. 15, K.K. 19, K.K. 6). Kaynak kişilerimizin verdiği bilgilere göre, mevlitte dağıtılan tatlılardan herkes eve de götürür. Kandil günlerinde veya mevlitte dağıtılan tatlıların hayırlı ve uğurlu olacağına inanılır. Her kim bu tatlılardan yerse dilekleri kabul olacaktır (K.K. 78, K.K. 66, K.K. 99, K.K. 3).

4.3.4.2. Cuma Günü

Erbil bölgesinde Cuma günü en az bayram günü kadar önemli ve hayırlı bir gün olarak sayılır. Cuma günleri çarşı esnafı, her yer öğlen namaz vaktinde kapalı olur. Cuma namazına herkes katılır. Bölgede kadınlarda camide Cuma namazına katılırlar (K.K. 215).

4.3.4.3. Ramazan Bayramı

Erbil bölgesinde Ramazan Bayramı'na *Şeker Bayramı* da denmektedir. Bu bayramda insanlar daha çok yemeğe önem verir. Bayramda bölgede sabah erkenden kadınlar bayram yemeği yaparlar, erkekler ise bayram namazına giderler. Bayram namazından sonra komşular bayramlaşmaya başlar. Bayram sabahı geç kalkılırsa ya da evde bayram yemeği erkenden yapılmazsa eve uğursuzluk gelir (K.K. 2011, K.K. 222, K.K. 223).

4.3.4.4. Kurban Bayramı

Erbil halk kültüründe Kurban Bayramı'na özen gösterilir. Bayram öncesinde evlerde “*bayram temizliği*” yapılmaya başlanır (K.K. 230, K.K. 221, K.K. 223, K.K. 11).

Bayram sabahı, erkekler bayram namazına giderler, namaz dönüşü ev halkıyla bayramlaşırlar. Genellikle bayramın ikinci günü kurban kesilir. Kurban sayısı ailelerin ekonomik durumlarına göre değişir. Küçükbaş ya da büyükbaş hayvanlar kurban edilir (K.K. 224, K.K. 225, K.K. 12). Kurban kesilmeden önce adına kurban kesilen kişi iki rekât namaz kılar (K.K. 45).

Erbil bölgesinde genellikle kurban için alınan hayvanlar süslenir. Başına kırmızı renkten tüller örtülür. Boratav'a göre, bazı yerlerde kurbanlık koçlar yıkanır, kınalanır, gelin telleriyle süslenir. Kurbanlık hayvanları kınalamak, Yahudilikten gelen bir törendir. Hayvanları gelin telleriyle süslemek ise Orta Asya'dan gelen bir gelenektir (2016: 237).

4.3.4.5. Nevruz Bayramı

Erbil bölgesinde Nevruz bayramının önemli bir yeri vardır. Nevruz bayramı, Türk dünyasının bir parçası olan Irak Türkmenleri arasında da türlü gelenek ve uygulamalarla kutlanır. Nevruz gününün Hz. Ali'nin halife olduğu gün olduğuna inanılır. Nevruz, Hz. Ali'nin doğum günü olarak da kabul edilir (Bayatlı, 2017: 474-475).

Erbil bölgesinde Nevruz arifesinde icra edilen gelenek ve uygulamalar şunlardır. Nevruz'dan önce evler yıkanıp temizlenir, perdeler değiştirilir, kışlık halılar ve sobalar kaldırılıp yerine yaz hasırları döşenir (K.K. 56).

Erbil bölgesinde Nevruz'da ateş yakıp üzerinden atlamak yaygın bir uygulamadır (F 86). Nevruz'da yakılan ateş üzerinden niyet ve dilekler eşliğinde atlanır (F 87) (K.K. 217, K.K. 218, K.K. 2019).

Boratav, Nevruz ateşi üzerinden atlamanın, vücudun ağrıdan, sızıdan ver her çeşit kötü etkilerden korunulacağı inancından kaynaklandığını belirtmiştir (2016: 252).

Türkler ve Moğollar tarafından kutsal sayılan ateşin ruhu olduğuna inanılır. Ateş temizleyici, kötü ruhlardan ve hastalıklardan koruyucu bir özelliğe sahiptir. Bu nedenle ona kurban sunulur ve saç yapılır. Altay Türkleriyle Moğolların dualarından ateşin ruhunun otuz ayaklı dişi bir ruh olduğu anlaşılmaktadır (Çoruhlu, 2002: 49).

Çocuklar etrafı ışıktandırmak ve kötü ruhları evlerden uzaklaştırmak amacıyla ateş yakalar (K.K. 88, K.K. 56, K.K. 33).

Çocuklar, akşam namazından sonra evleri gezip kapıları çalarlar, hep birlikte *Allah filanı öldürmesin, Allah filanın ömrünü uzun etsin, Ya Allah Filan evlensin* diye dualar ederler. Uğranılan evlerden çocuklar para verilir, parayı alan çocuklar diğer evleri de dolaşırlar. Uğradıkları evden para alamayan çocuklar o evin beddua

ederler, kızan ev sahibi çocukların üzerine yukarıdan su döker (Bayatlı, 2017, 476-477).

Bölgede Nevruz gecesinde insanlar bolluk ve bereket getirsin diye madeni bir parayı bir ellerinden diğer ellerine atarlar (K.K. 56).

Nevruz günüyle ilgili dikkat çeken hususlardan biri de Nevruz gününde gülen, halay çeken, renkli elbiseler giyen (F 88) ve mutluluğu yaşayanların yıl boyunca mutlu olacağına; aksini yapanların ise yıl boyunca ağlayıp üzüleceklerine inanılmasıdır (K.K. 56).

4.3.4.6. Hıdırellez Günleri

Erbil bölgesinde kışın bitişi, baharın gelişi ve yazın karşılaması münasebetiyle eskiden kutlanan ve önem verilen bayramlardan biri de *Hıdırellez* bayramıdır. Erbil bölgesinde eskiden bu bayramla ilgili birçok ritüel gerçekleştirilmiştir. Fakat günümüzde saha çalışması ve kaynak taraması sonucunda Erbil bölgesi ve civarındaki yerleşim yerlerinde bu bayramın eskiye göre daha az kutlandığı görülmüştür.

“Hıdırellaz”, bahar bayramlarının en yaygın ve törenler ve eğlenceler bakımından en zengin olanıdır. “Hıdırellaz” kelimesi Hızır’la ve İlyas’ın adlarının halk ağzında aldığı biçimdir. Arapça “*yeşillik*” anlamına gelen *hadr*, İslam öncesi Arap mitolojilerinde doğanın baharda yeniden dirilmesini simgeleyen tanrımsı bir varlıktır (Boratav, 2016: 253).

Hıdırellez’de doğadaki bütün canlıların yeni bir hayata başladığı bir gün olarak görülür. Hızır’ın yeşil ve temiz yerlere geleceğine inanılır. Bu nedenle bu günde toplantılar her zaman yeşillik, ağaçlık ve sulu yerlerde yapılır (Günay, 1990: 10-12).

Anadolu’da bolluk, bereket, kısmet, sağlık dilekleriyle kutlanan *Hıdırellez*’e Irak Türkmenleri *Xıdırelyas*, *Xıdıreylas*, *Xıdirilyas*, *Xıdırzinde* gibi adlar verilir. Irak’ta Hızır’ın birçok makamının olduğuna inanılır. Türkmenlerle Arapların yaşadığı yerlerdeki Hızır makamları akarsu kıyılarında yer alır. Bu da Hızır inancının su kültürüyle olan bağlantısına vurgu yapar (Bayatlı, 2017:486).

Kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre Erbil bölgesinde eskiden *Hıdırellez* bayramı genellikle 18 Şubat tarihinde kutlanmaktaydı (K.K. 233, K.K. 254, K.K. 11).

Türkiye sahasına baktığımızda bu bayramın genellikle 5, 6, 7 Mayıs'ta kutlanıldığını görülmektedir. Boratav, daha çok kadınların ve genç kızların bayramı diye nitelendirdiği *Hıdırellez* törenlerini iki kısımda özetlemiştir. 5 Mayıs *Hıdırellez* gecesi, dilekler için bereketin, sağlığın sağlanması için birtakım işlemlere başlanır. Dilek ve niyet işlemleri ertesi gün de sürdürülür. Fakat buünde törenler bir bayram ve eğlenti havası taşır; kadınlarla genç kızlar “*mantıvar çömleği*”, “*niyet çömleği*” açarlar. Çömlek gecedan hazırlanır, içine su doldurulur. Suyun içine niyete katılacak kişiler küçük birer eşyalarını (yüzük, kolye vb.) atarlar. Ağzı bir kilitle kapatılan çömlek bütün gece bir gül fidanının altına bırakılır. Çömlek genç bir kızın başı üzerinde usulüne uygun bir şekilde açılır, içindeki nesneler küçük bir kız çocuğuna birer birer çektirilir. Her biri çektirilmeden önce maniler söylenir, ardından da söylenen maniler çıkan eşyanın sahibi için yorumlanır. Yapılan yorumlar törene katılanları güldürüp eğlendirir. *Hıdırellez* günü hısım akraba, konu komşu kırlarda toplanır ve o güne mahsus yemekleri yiyerek eğlenirler. Genç kızlar, ağaçlara salıncak kurup sallanırlar (Boratav, 2016: 253-254).

Eskiden Erbil bölgesinde “*niyet çömleği*” töresi de yapıldı. Buna “*Mıraz almağ*” denilirdi. Bir araya gelen genç kızlar, bir şerbe (testi) getirip içine temiz su doldururlar, suyun içine de ziynet eşyalarından birini koyarlar. Eşyaların üzerine çiçek koyulduktan sonra şerbe bir kapakla kapatılıp bir ağacın dibine gömülür (F 89). Ertesi gün sabah erkenden kızlar bir araya gelirler ve birbirlerine güzel dilekler içeren maniler söyleyerek eşyaları şerbeden çıkarırlar (Bayatlı, 2017: 489-490).

Ayrıca bölgede *Hıdırellez* günü kadınlar helva yapıp konu komşulara dağıtırlar. Bu ritüelle kadınlar Hızır'dan dileklerinin yerine gelmesini isterler (K.K. 5, K.K. 76).

Erbil bölgesinde *Hıdırellez* bayramına daha çok *Xıdırelyas Haftası* denilir. Bölgede Hızır'ın genellikle temiz evlere uğrayacağına inanılır. Bu nedenle kadınlar *Hıdırellez*'den bir gün önce çamaşırları, perdeleri yıkarlar ve evleri temizlerler (K.K. 4, K.K. 5, K.K. 6). *Hıdırellez* gününde iş yapılmaz, iş yapanın yıl boyunca başına

birçok kötü olay geleceğine ve Hızır'ın ona küseceğine inanılır. (K.K. 46, 52, K.K.56).

Erbil bölgesinde halk, bu haftada Baba Assaf Türbesi'ni ziyaret edip çeşitli dileklerde bulunur (K.K. 10, K.K. 11, K.K. 12, K.K. 56). Bölgede kadınlar geçmişten günümüze kadar hafta içi her çarşamba veya perşembe günleri çeşitli dilekler için türbe ziyaretlerine giderler. Türbe ziyaretinde genellikle eli boş gitmezler. O gün bir piknik havası şeklinde türbe ziyareti gerçekleşir. Kadınlar ellerinde yöreye ait çeşitli yemekler getirip güzel bir sofraya hazırlarlar, akşama kadar orada eğlenirler (K.K. 1, K.K. 2, K.K. 3, K.K. 4).

Erbil bölgesinde eskiden genellikle bu bayram yeşil bir alanda ve bir tepe üzerinde yapılırdı. Saha çalışması sırasında dikkatimiz çeken en önemli husus ise, bölgede genellikle türbelerin tepelerde bulunması veya büyük bir kubbenin altında olmasıdır.

Eskiden *Hıdırellez* bayramı Telafer ilçesinin güneyinde bulunan ve Telafer kalesinden beş kilometre uzakta olan tepede yapılmaktaydı. Tepede Asurîlere ait olan tarihî eserler bulunmaktadır. Rivayetlere göre eskiden Hızır bu tepenin üzerine inmiştir. Dolayısıyla bu tepe Hızır'ın bir makamı sayılır. Bu rivayetin halk arasında kaç yıldan beri anlatıldığı bilinmemektedir (Bayatlı, 2017: 487).

Bölgede bu bayram merasimi esnasında yaygın bir gelenek vardır. Tepelerin üzerinde bulunan makamların duvarında genellikle bir delik bulunur, evlenmek isteyen genç kız veya erkekler, gözlerini kapatarak parmaklarını bu deliğe sokmaya çalışır, parmakları deliğe geçerse yakında evleneceklerine, aksi takdirde evlenmeyeceklerine inanırlar (K.K. 56 K.K. 4, K.K. 60).

Erbil bölgesinde *Hıdırellez* gününde doğan çocuklara Hızır ya da İlyas adı verilir. Hıdırellez'de bütün dileklerin kabul olacağına inanılır. Bu nedenle insanlar, özellikle de evlenmemiş genç erkek ve kızlar çeşitli dilekler tutarlar (K.K. 156, K.K. 175, K.K. 100, K.K. 209).

Ayrıca bölgede kadınların ağızında her zaman *Hıdırzında* kelimesi vardır. Kadınlar bu kelimeyi acil durumlarda kullanırlar. Mesela başlarına bir olay geldiği zaman onlara yetişen kimseler *hıdırzında* yolladı ifadesinde bulunurlar (K.K. 84, K.K. 89). Kaynak kişilerimizin *Hıdırzında* ile ilgili ifadelerinden yola çıkarak

geçmişten günümüze kadar kullandıkları *Hıdrızında* kelimesinin *Hıdırellez* ile aynı anlama geldiğini tespit ettik.

Geçmişte Erbil'in Kale mahallesinde çocuksuz evli kadınlar, *Hıdırellez* sabahı ezan okunurken bezden yapılmış küçük bir oyuncacı ya da bir beşiği evlerinin bahçesinde bulunan bir ağaca bağlardı. Bu yapıldığında Hızır'ın çocuksuz kadınlara çocuk vereceğine inanılırdı (K.K. 56, K.K. 37, K.K. 87).

Geçmişten beri bölgede *Hıdırellez* günü nasıl geçmişse o yılın o şekilde inanılmıştır. Yani yağmurlu geçmişse, o yıl boyunca sürekli yağmur yağacağına veya güneşli geçmişse o yıl boyunca sıcak olacağına inanılırdı (K.K. 56).

Hızır inancını ve *Hıdırellez* bayramını tek bir kökene ve bir kültüre bağlamak zordur. Başta İslam dini ve Türk kültürü olmak üzere birçok kültürün katkısı bulunmaktadır. Baharın gelişi ile Erbil bölgesinde *Hıdırellez* bayramı, her ne kadar Türk dünyası ve Anadolu ile aynı tarihlerde kutlanmasa da, aynı amaç ve inanç doğrultusunda kutlanmaktadır.

Hıdırellez günüyle ilgili Erbil bölgesinde çeşitli halk inançları mevcuttur. Bunlardan bazılarını yukarıda yer verilmiştir. Verilen bilgilerden de anlaşılacağı üzere bölgede *Hıdırellez*'le ilgili inanışlar ve uygulamalar daha çok kadınlar etrafında oluşmuş ve onlar tarafından sürdürülmüştür. Başka bir deyişle *Hıdırellez* 'le ilgili inanış ve uygulamaların merkezinde daha çok kadınlar yer almaktadır.

4.3.4.7. Zekeriya Günü ve Sofrası

Anadolu ve bölgede bereketi arttırmak ve dilekleri kabul ettirmek amacıyla çok sayıda ritüel icra edilir. *Zekeriya Sofrası* da bu ritüellerden biridir. Zekeriya sofrası, bir dileğin gerçekleşmesi amacıyla Recep ayının belli günlerinde kadınlarca düzenlenen yemekli bir toplantıdır. Yemeğe komşularla akraba kadınlar katılır. Zekeriya sofrasına oturmadan önce iki rekât namaz kılarlar. Namazın ardından sonra Kur'an'dan Meryem Suresi okunur. Zekeriya sofrasına, anılan surenin ilk 11 ayetinde yer verilir. Bu ayetlerin tefsiri şu şekildedir: *Zekeriya peygamber yaşlandığında bir erkek evlat niyaz eder. Allah, ona Yahya adında bir erkek çocuk müjdelere. Zekeriya sevinçle Allah'ın bu lütfuna nasıl karşılık vereceğini sorar, bir*

alamet ister. Allah Zekeriya peygambere bir biri ardı sıra üç gün üç gece insanlarla konuşmamasını buyurur (Kur'an-ı Kerim, Meryem Suresi).

Saha çalışmalarımız sırasında, genellikle kadınlar tarafından icra edilen Zekeriya Sofrası'nda genç öğrenci delikanlıların ya da erkekli gurupların katıldığı sofraların hazırlandığına da şahit olunmuştur (K.K. 81, K.K. 82, K.K. 131) .

Eskiden Anadolu'nın bazı şehirlerinde de görülen ve “*Zekeriya Peygamber Sofrası*” ya da “*Peygamber Sofrası*” adı verilen bu geleneğin ilk defa geçen yüzyılın başlarında Hicaz'dan gelen bir ihtiyar kadın tarafından icra edildiği kaydedilmektedir (Bozyiğit, 2010: 1).

Bölgede Şaban ayının ilk iki pazar günlerinde, mübarek bir gece geçirilir. Bu geceye Erbilliler “*Zekeriya Sinisi*” demektedirler (F 90).

Zekarya gecelerinde evlerde özel olarak kadınlar arasında bir şenlik düzenlenir ve süslü bir sini hazırlanır. Siniye her çeşit yiyecek dizilir. Siniye dolma yaprağı, mercimek, tatlı, meyve, özellikle üzüm vs. yerleştirilir. Hazırlanan sini kırmızı tüllerle süslenir ve aile fertlerinin sayısına göre mumlar yakılır (F 91), (K.K. 81, K.K. 82, K.K. 56, K.K. 5, K.K. 1).

Sara Vehap Çelebi'nin verdiği bilgilere göre, Zekerya sofrası gecesinde yatsı namazından sonra konulan sininin çevresine aile bireyleri ve arkadaşlar bir halka halinde oturup mum yakarlar. Başka bir deyişle kim isterse onun adına da mum yakılır. Ardından Meryem Suresi okunup iki rekât namaz kılınır. Ardından gecenin geç saatlerine kadar devam edecek olan sohbete geçilir. Kadınlar, dualarının kabul olması için dileklerde bulunurlar. Evlenmeyen kızlara evlenmek için dilek tutup mum yakarlar. Sofraya katılıp da dileği gerçekleşen kadınlar bir sonraki Zekeriya Sinisini kendilerinin düzenleyeceklerine dair söz verirler. Eğer genç kızlardan birinin mumu sönerse yüzü düşer, çünkü bu hayra alamet değil (K.K. 56).

Zekeriya Sofrası geleneğinin dinle ilgili bir uygulama olmadığı söylenir. Fakat kılınan namazşar, okunan Kur'an-ı Kerimler, edilen dualar, geleneğin dinsel yönüne vurgu yapmaktadır. Mum yakılması, dinsel esaslara uygun değildir. Bu uygulama, eski bir ritüelin yeni dine uyarlanması anlamına gelmektedir (Bozyiğit, 2010: 1).

Zekeriya Sinisi geleneği, bölgede özellikle Türkmen aileleri arasında halen canlıdır. Bu uygulama sırasında hala dilekler tutulmaktadır.

4. 3.5. Doğa ve Zamanla İlgili Halk İnanışları

Halk inançları içerisinde “doğa ve zaman”la ilgili inançlar önemli bir yer tutmuştur. İnanışlarla kültürün etkileri hayatın her alanında görülür. Her kültürde doğa doğa kutsal görülüp üretken sayılmış, pek çok dinde doğa güçlerine tazim ve tapınma ritüelleri yer almış, insan yaşamının temeli olan doğal kaynakların kirletilmemesine ve korunmasına azami dikkat edilmiştir. Doğa odaklı dinsel inanışlar, gelenekler ve görenekler iç içe geçmiştir. (Bulut, 2011: 120).

Eski Türk hayatında da ağaçlar ve ormanlar kutsal sayılmıştır. Ağaçlarla ormanların koruyucu ruhlarını metmun etmenin bolluğu, saadeti ve mutluluğu arttıracığına inanılmıştır (Kalafat, 2010: 172).

Erbil bölgesinde çoğunlukla kadınlardan derlediğimiz “doğa ve zaman”la ilgili halk inanışları ve uygulamaları şunlardır:

Erbil bölgesinde de mezarların ağaç dikerler. Bu ağaç yeşerip göğe doğru uzanırsa mezarda yatan kişinin cennete gideceğine inanılır (K.K. 10, K.K. 2, K.K. 37).

Bölgede yaşlı ağaçları kesmezler. Keserlerse uğursuzluk getirir (K.K. 11, K.K. 12). Bu yüzden uğursuzluk olmaması için ağacın kesilmesinden önce adak olarak bir kurban kesilir (K.K. 8, K.K. 2). Kadınların inanışına göre ulu ağaçlara veya ormanlara zarar veren kişinin gelecekte başına olayların gelebileceğine inanılır (K.K. 84, K.K. 89).

Ceviz ağacının gölgesinde yatılmaz, ömrün kısa olacağına inanılır (K.K. 95, K.K. 132). Çeşitli dilekler için bez bağlanan ağaçlar kesilmez veya başka bir yere taşınmaz (K.K. 204, K.K. 165).

Evlerde nar ağacının olmasının uğur ve bereket getireceğine inanılır. Zeytin ve incir ağaçları da uğurlu ağaçlar olarak bilinir (K.K. 199, K.K. 1, K.K. 200).

Söğüt ağacının yaprağının yenilmesi durumunda, bebek sahibi olmak isteyen kadınların hamile kalabileceklerine inanılır (K.K. 127, K.K. 129).

Akşamları evden çöp atılırsa evin kısmeti gider (K.K. 119, K.K. 17, K.K. 1, K.K. 37).

İkinci ile akşam arasında uyuyanlar ya deli olur ya da ölür (K.K. 3 K.K. 28, K.K. 12).

Akşam vakti tırnak kesilmesi ölüm getirir (K.K. 209, K.K. 66, 132, 65).

Salı günleri saç kesilirse uğursuzluk getirir (K.K. 5, K.K. 42, 134, 135). Bayramlarda iş yapılması uğursuzluk ve bereketsizlik getirir (K.K. 46, K.K. 50, K.K. 10).

4. 3.6. İnsan Vücudu ve İnsan Davranışlarıyla İlgili Halk İnanışları

Halk arasında insanın yaratılışıyla ilgili birçok inanç vardır. Benzer bir durum insanlar için de söz konusudur. Bu inançların önemli bir kısmı, İslam diniyle uyumludur: “İnsan yaratılmışların en şerefliisidir” (“*eşref-i mahlukaat*”); bütün melekler insana secde etmiştir vb. Böylece insan vücudunun her bir organına yapılan işlemlere manevi anlamlar kazandırılmıştır. Örneğin; kesilen tırnak gelişigüzel atılmaz, dökülen ya da kesilen saç sokağa atılmaz; kulağı çınlayan kişi bir yerlerde yad edilmiştir. Sağ kulak kızarırsa iyiliğe, sol kulak kızarırsa kötülüğe yorulur. Burnun kaşınması kedere işarettir (Borataş, 2016: 32-33).

Bu bağlamda Erbil bölgesinde insan vücudu ve insan davranışlarıyla ilgili tespit edebildiğimiz inanışlar şunlardır:

Sağ avuç kaşınır para gelir, sol avuç kaşınırsa para gider (K.K. 206, K.K. 11, K.K. 89). Böyle bir durumda iki avuç birbirine sürtülür, daha sonra avuçlarla baş okşanır. Bu pratik kısmetin açılmasını sağlar (K.K. 11, K.K. 37, K.K. 55).

Ayağın altı kaşınırsa yola gidilir (K.K. 13, K.K. 14, K.K. 15). Bir kişinin göz kapağının durmadan seğirmesi kötü bir habere işarettir (K.K. 19, K.K. 22, K.K. 46).

Kulak çınlaması kulağı çınlayanın dedikodusu yapıldığı anlamına geldiği gibi (K.K. 70, K.K. 72, K.K. 84) ölüme de yorulur (K.K. 105, K.K. 106, K.K. 103).

Avuçtaki çizgilerin uzun olması ömrün uzun olacağına (K.K. 131, K.K. 132, K.K. 1); kısa olması ise ömrün kısa olacağına işarettir (K.K. 200, K.K. 188, K.K. 5).

Dökülen saçlar toplanmalıdır, toplanıp yere dökülürse baş ağrısı yapar (K.K. 119, K.K. 115, K.K. 117).

Kişi kendi evinin dışında tırnağını keserse, tırnağını kestiği evin sahibiyle düşman olur (K.K. 96, K.K. 85).

Burun kaşınırsa ya misafir gelir ya da burnu kaşınan kişi dayak yer (K.K. 78, K.K. 82, K.K. 2).

Başına vurulan çocuk tembel olur (K.K. 60, K.K. 36, K.K. 4). Bebek, ilk konuşmasında baba derse ardından bir erkek çocuk daha gelir (K.K. 27, K.K. 12, K.K. 9); anne derse ardından bir kız çocuğu gelir (K.K. 11, K.K. 130, K.K. 37).

Eli büyük olanın bahtı iyidir (K.K. 10, K.K. 5, K.K. 3). Uzun boylular aptal, kısa boylular ise fitneci olur (K.K. 13, K.K. 177, K.K. 230).

Kişiler her iş için önce sağ el veya sağ ayak kullandıklarında bunun uğur getireceğine, sol el veya sol ayak kullanımının uğursuzluk getireceğine inanılır (K.K. 20, K.K. 22, K.K. 131).

Bir kişi yolculuğa çıkacağı zaman, giderken arkasından bir tas su dökülür. Yolculuğa çıkan kişinin, o zaman su gibi akıp hemen gidip geleceğine inanılır (K.K. 133, K.K. 135, K.K. 134,

Yatan bir insanın üzerinden atlanmaz; atlanırsa, o kişinin boyunun kısa olacağına inanılır (K.K. 221, K.K. 210, K.K. 15, K.K. 4, K.K. 7).

Bir kişi kıyafeti ters giydiği zaman dileğinin gerçekleşeceğine inanılır (K.K. 19, K.K. 30, K.K. 44, K.K. 25). Ayrıca bir kişi kıyafeti üzerindeyken sökülen bir yeri diktiği zaman ömrünün kısa olacağına inanılır (K.K. 33, K.K. 82, K.K. 18).

Rüyada ön dişin düşmesi o kişinin bir yakınının öleceğinin habercisi olarak bilinir, arka dişlerin düşmesi ise o kişinin uzaktan bir akrabasının veya arkadaşının öleceği anlamına gelir (K.K. 33, K.K. 4, K.K. 156).

4. 3.7. Kapı Eşiğiyle İlgili Halk İnanışları

Erbil bölgesinde halk içinde geçmişten günümüze kadar kapı eşiğiyle ilgili birçok inanç yaşayagelmiştir. Bunlardan bazıları şöyledir:

Kapı eşiğinde oturulmaz, kapı eşiğinde oturulursa fakir olunur (K.K. 94, K.K. 75, K.K. 66, K.K. 3).

Kapı eşiğinde oturulursa, bekâr kalınır (K.K. 122, K.K. 123). Ayrıca yağmur yağarken kapı eşiğinde oturmak günahtır (K.K. 99, K.K. 116, K.K. 130).

Kapı eşiğinde oturan kişi iftiraya uğrar (K.K. 94, K.K. 136). Kapı eşiğinde şeytan bulunduğu için, oturulduğunda uğursuzluk getirir (K.K. 14, K.K. 111, K.K. 154).

Bölgede eskiden bazı kadınlar da kapı eşiğiyle ilgili duydukları hurafelere inanmayıp kapı eşiğinde komşu kadınlarla oturup sohbet etmektedirler. Sohbet dışında kadınlar, eskiden komşu kadınlarla birlikte ya imece usulü veya tek olarak kapı eşiğinde oturup öğlen yemeği için malzemeleri hazırlarlardı (F 92). Kadınlar yemek dışında el işleri örgü gibi işleri de yaparken bazen kapı eşiğinde oturlardı (F 93).

4. 3.8. Kutsal Yerler ve Doğaüstü Varlıklarla İlgili Halk İnanışları

Türk sözlü kültüründe insan yaşamına tesir eden, inançlarla içi çe olan, olağanüstü nitelikler sergileyen, gizemli güçlere sahip olduklarına inanılan ancak ne idikleri çok bilinmeyen varlıklar hakkında pek çok anlatı oluşturulmuştur (Duvarcı, 2005: 125). Ayrıca insanın iyi ve kötü olarak nitelendirilen doğaüstü varlıklarla birlikte yaşadığını inanılmıştır. İnsanoğlu, kendisine zarar verebileceğine inandığı varlıklardan kendisini korumaya çalışırken iyilik getirebileceğine inandığı varlıkların da yardımını ya da himayesini almaya çalışmıştır. Tanrılar, melekler, iyeler, ata ruhları iyi varlıklar, şeytanlar, cinler, abaası ruhlar, azalar, oburlar ise kötü varlıklar olarak nitelendirilmiştir (Aça vd., 2019: 180). Erbil bölgesinde kutsal yerler ve doğaüstü varlıklarla ilgili inanışlarla ilgili elde edilen bilgiler şöyledir:

Bölgede kadınlar tek başlarına hamama giremezler, hamamda üç harfliyle tanınan “cin”lerin olduğuna inanırlar (K.K. 86, K.K. 136, K.K. 137).

Bölgede Çarşamba akşamları banyo yapılmaz, çünkü Çarşamba akşamları hamamda “cin”lerin çocukları bulunduğu için onlara zarar vermemek için sıcak su dökülmez, dökülürse onalar zara verileceğine inanılır (K.K. 59, K.K. 75, K.K. 88).

Bölgede bir evde “cin” olduğu bilinirse o ev terk edilir, terk edilmediği takdirde aile fertlerine zarar vereceğine inanılır (K.K. 1, K.K. 10, K.K. 14).

Geceler tek başına mezarlığa girilmez. Geceleri kötü varlıkların olduğuna inanılır (K.K. 230, K.K. 250, K.K. 200).

Bölgede özellikle kadınlar bir dileğin gerçekleşmesi için birçok çareye başvururlar. Bu çarelerden birisi mezarlık, türbe (F 94), tepelerde ve ormanlarda bulunan uzun ağaçlara bez bağlamadır (F 95, F 96).

Bölgede çocuğu olmayan kadınlar, *Şeyhallah* ismi ile tanınan Şeyh Abdullah Kutp El- Medar'ın türbesini üç Çarşamba üst üste ziyaret ederek çocuk sahibi olmaya çalışırlar (K.K. 52, K.K. 11, K.K. 12).

Bölgede çocuk doğururken zayıflayan, bayılan kadınların ağzına demir kaşık vurulur. Alnenesi'nin demirden korkup kaçacaktır. Kötü ruhlarla Alnenesi'nin demir nesnelerden korkmalarına, bütün Türk dünyasında rastlanır (Baytalı, 2017: 29-30).

Bölgede bir nesneyi kaybeden kişi, çocuğunun entarisinin eteğine kuyruklu bir düğüm yaparak öteye beriye iterek *şeytan quyuğunu bağladım, tapılmazsa açmaram*. (Şeytan kuyruğunu bağladım, bulunmazsa açmam) dediğinde kaybolan nesneyi bulacağına inanır (Bayatlı, 2017: 37-38).

4. 3.9. Güneş ve Ayla Halk İnanışları

Halk inanışlarında güneşle ay çoğu kez birlikte söz konusu olurlar (Boratav, 2016: 21). Bahaeddin Ögel'e göre Türklerin düşüncesinde güneş her daim ilk sırada yer almıştır. Çünkü Türkler her dönem güneşi bol coğrafyalarda yaşamışlardır (Ögel, 2014, 237).

Güneşle ay koruyucu Türk inanç sisteminde koruyucu iye olarak yer almıştır. Çin kaynakları, güneşin yani “kүн”ün Hunler döneminde kutsandığına dair bilgiler vermiştir. Türk kağanları otağlarını doğuya yani güneşin doğduğu yöne açmışlardır. Bu da güneşe olan saygı ya da tazimin bir göstergesi olmuştur. Ay, Tanrı'nın güneşin çekilmesinden sonra yeryüzüne gönderdiği ışığın kaynağıdır. Bu nedenle çadırın tepe noktasına bir delik bırakılıp karanlıkların içinden iyiliği taşıyan ışığın buradan çadıra dolması sağlanmıştır (Kalafat, 2010: 127-133).

Türk düşüncesinde ve destanlarında olduğu gibi Irak Erbil bölgesinde de “*güneş dişi, ay ise erkek*” olarak rol alıyorlar. Ön Asya düşüncesinde de böyledir (Ögel, 2014, 237).

Anadolu'nun çeşitli bölgelerinde ise, “*güneş kız, Ay erkek*” olarak kabul edilir (Boratav, 2016: 21). Erbil bölgesinde *güneş* ve *ay* ile ilgili derlediğimiz halk inanışları şöyledir:

Bebek, annesinin karnında hareket etiği an anne aya bakarsa, bebeğin ay kadar güzel olacağına inanılır (K.K. 105, K.K. 155, K.K. 4).

Ay ve güneş tutulduğu zaman felaket, savaş, pahalılık ve açlık olacağına inanılır (K.K. 56, K.K. 37, K.K. 11). Ayrıca ay tutulduğunda tenekeye vurulur, havaya ateş edilerek ses çıkarılır (K.K. 76, K.K. 44, K.K. 32).

Bölgede güneş battıktan sonra çalışmayı bırakmamak uğursuzluk getirir (K.K. 132, K.K. 133, K.K. 134). Güneş batarken uyumak uğursuzluk getirir (K.K. 1, K.K. 42, K.K. 10).

Güneş battıktan sonra acı biber, baharat gibi acı yiyecekler komşuya verilmez. Aksi takdirde komşu evine acı biber gelir (Bayatlı, 2017: 380).

4.3.10. Cansız Maddeler, Eşyalar ve Besinlerle İlgili İnanışlar

Cansız nesneler de halk geleneğiyle törenlerinde olumlu ya da olumsuz yargılar eşliğinde yer almıştır. Kimisi kut ve uğur taşıırken, kimisi de herhangi bir yargıya maruz kalmayan nesneler olarak nitelendirilmiştir. Yer yer hem olumlu hem olumsuz yönü olanlar da söz konusudur (Boratav, 2016: 76). Erbil bölgesinde cansız maddeler ve eşyalarla ilgili veriler şöyledir:

Bölgede komşu komşuya yemek vs. getirdiği zaman tabak boş olarak verilmez, tabağın boş verilmesi rızkı azaltır (K.K. 210, K.K. 215, K.K. 77).

Makasın ağzı açık kalırsa evde kavga gürültü çıkar (K.K. 46, K.K. 47, K.K. 48, K.K. 12).

Bekâr bir genç kızın elindeki aynayı yere düşürüp kırarsa evliliği yedi yıl kadar gecikir (K.K. 52, K.K. 57). Geceleri aynaya bakılmaz, uğursuzluk getirir (K.K. 60, K.K. 69, K.K. 130).

Tuzu yere dökmek günahtır (K.K. 77, K.K. 89). Satın alınan ya da kiralanan eve bir miktar tuz ve şeker götürülür, böylece evin tadı tuzu yerinde olur (K.K. 94, K.K. 134, K.K. 136).

Narın bütün taneleri yenmelidir. Narın içinde kutsal bir nar tanesi vardır ve bunu kim yerse cennete gider (Bayatlı, 2017: 379).

Yoğrulan hamurdan sıçrayan parça eve misafir getirir (K.K. 56, K.K. 1, K.K. 2).

Yemekten yere düşen parça birinin yemekte gözünün kaldığına işarettir (K.K. 137, K.K. 200, K.K. 40). Tencere dibi yiyen kişinin düğününde yağmur yağar (K.K.126, K.K. 127).

Erbil bölgesinde yukarıda zikredilen halk inanışlarını yaşatanlar daha çok kadınlardır. Kadınların sohbet ve sosyalleşme ortamlarında birbirlerine bunları anlattıkları, annelerin ya da diğer kadın aile büyüklerinin çocuklara nasihat şeklinde bunları aktardıkları tespit edilmiştir.

4.3.11. Fal, Büyü, Ziyaret Fenomeni ve Kadın

İnsanoğlu yaşamı boyunca geçmişine ve geleceğine dair her zaman merak içinde olmuştur. Bu merakın giderilebilmesi, özellikle de kadınların merak duygularının giderilebilmesi ve gelecekteki yaşamın hem iyi hem kötü taraflarının öğrenilebilmesi için çeşitli geleneksel yöntemlere başvurulmuştur. Bu yöntemlerden biri *fal* adı ile bilinen yol ve yöntem olmuştur. Böylelikle insanlar geçmişten günümüze kadar bir çare bulmak için veya kayıp olan eşyayı, kişileri bulmak ve gelecekte yaşamına dair neler olacağını bilmek için çeşitli fal yöntemlerine girişmişlerdir. Bu fallar uğur falı, talih falı, kahve fincanı falı, el falı, iskambil falı ve yıldız falıdır. Nitekim Boratav da Türkiye’de en geçerli fal çeşitlerinin suya bakma, aynaya bakma, kurşun, göz ve tütsü, kürek kemiği, kahve falı, iskambil falı, bakla falı olduğunu kaydetmiştir (Boratav, 2016: 116-118).

Bölgede insanlar, eskiden beri yani İslamiyet öncesinden başlayarak Sultan Muzaffereddin Gökbörü dönemi ve günümüze kadar fala bir hayli itibar etmişlerdir. Böylece insanlar falcıdan yardım alarak başlarına gelen çeşitli sorunları için çözüm yolu bulmaya çalışmışlardır. Eskiden hayvanlara ait parçaları, örneğin koç, keçi, at, sığır ve geyik gibi hayvanların kürek kemiklerini, aşık kemiklerini, koyun tezeğini; fasulyeyi, nohut, ateşi, yıldız vd. birer fal aracı olarak kullanmışlardır (K.K. 28, K.K. 31, K.K. 11).

Fal, insanın geleceği görerek ürettiği folklor mahsulleri arasında yer almaktadır (Aça vd., 2019: 164). Boratav, münde böceğini uçurma, niyet kuyusuna bakma, düş yorma vb. gibi işlemlerin de birer çeşit fal sayıldığını ifade etmektedir. Böylece kişilerin kendi geleceklerini, yakınlarının sağlık durumlarını, uzakta olanların hallerini öğrenmek, çaldırdıkları veya yitirdikleri değerli nesneleri bulma kaygısı gibi önemli hallerde, kendi imkânlarıyla elde edemedikleri bilgileri elde edebilmek için falcıya “bakıcıya” başvurulduğunu belirtmiştir (Boratav, 2016: 116).

Bölgede bu yöntemi uygulayan kişilere “falcı” adı verilmektedir. Bu işlerle uğraşan kişiler genellikle doğaüstü güçlerle iletişim haline geçmektedirler. Falcılar, fal bakmak için kullandıkları çeşitli araçlar sayesinde veya simgelerden hareket ederek yaptıkları yorumlarla insanların duyguları üzerinde güçlü bir şekilde rol oynamışlardır. Falcı kadınlar, bütün dünyada olduğu gibi, bölgede de toplum içerisinde herkes tarafından bilinen ve itibar sahibi olan kişiler olmuşlardır. Zamanla falcı kişiler, bu işi meslek haline getirip para karşılığında yapar olmuşlardır (K.K. 43).

Arapçada fal (fe’l), uğur ve uğurlu şeyleri gösteren simge anlamına gelir. Fal, batı dillerinde genellikle kehanet anlamında kullanılmıştır (2006: 5).

Bölgede fal baktırma, genellikle kadınların sohbet toplantılarında veya düzenledikleri günlerde icra edilmektedir. Bu sohbet toplantılarında baktıkları fal çeşidi kahve falıdır (F 97). Kaynak kişilere göre kadınlar bazen zaman geçirmek için yani eğlenmek için fal baktırmaktadırlar. Günümüzde hem şehir de hem de kırsal alanlarda bir alışkanlık haline gelen kahve falına, bütün kadınlar ve genç kızlar, hata genç erkeler tarafından baktırılmaktadır. Kahve içtikten sonra fincanlarını ters çevirip fotoğrafını çekerek cep telefonlarına indirdikleri “*Falcı Bacı*”, “*Falalaaddin*” gibi uygulamalara göndererek yorumlar almaktadırlar (K.K. 10, K.K. 12, K.K. 11, K.K. 164).

Bölgede çalışma esnasında kahve falı dışında tespit edilen diğer fal çeşidi *avuç içi okuma /avuç içi bakma* falı olmuştur (F 98). El falı baktırma bölgede özellikle Hristiyan falcı veya sihir yapan kadınlar tarafından uygulanır. El falı, kişinin avuç içini okuyarak geleceği hakkında fikir sahibi olmayı sağlayan fal türüdür. Avuç içi okuma falında, kişilerin avucundaki çizgilerden hareket ederek geleceğe dair bir takım yorumlar yapılmaktadır. Bu çizgilerin içinde en önemlisi

hayat çizgisidir. Yani kişinin hayatta uzun ömürlü veya kısa ömürlü olacağına dair çizgidir. Diğer çizgi ise kader çizgisidir. Bu çizgi geleceğe dair hayatında neler olacağını, bekâr ise gelecekte akraba veya yabancı birisiyle evlenip evlenmeyeceğini yorumlayan çizgidir (K.K. 76, K.K. 82, K.K. 44).

Bölgedeki diğer bir fal çeşidi, kayıp eşyaları bulmak üzer yapılan *aynaya bakma* falıdır. Kişiler kayıp etikleri değerli nesneleri bulmak için falcı/ bakıcıya başvurumaktadırlar. Onlar da çeşitli işlemler uygulayarak ve olağanüstü güçlerden yardım alarak ayna fal yoluyla kayıp olan nesneleri bulmaya çalışmaktadırlar. Falın bakılma yöntemi ise şu şekildedir: Falcı, aynaya bakıp eşyayı çalan kişinin yüzünü görür veya eşyanın bulunduğu yeri kullandığı güçlerle öğrenmeye çalışır. Bu fal bakma tekniğinin suya bakma falıyla aynı olduğu da tespit edilmiştir (K.K. 130, K.K. 35, K.K. 38).

Bölgede kaynak kişilerden alınan bilgilere göre, insanlar içinde tanınan birçok falcı ve kâhin *ayna fali* ile ilgilenmiştir. Ayna falının tarihinin çok eski zamanlara dayandığı tespit edilmiştir (K.K. 37, K.K. 42, K.K. 1). Şamanlar da aynayı kullanarak geleceği dair bilgiler almışlardır. Boratav, aynaya bakma falına şamanların yitiklerden haber almak için başvurduklarını ifade etmiştir (2016: 117).

Bölgede falcı kadınların dışında erkek falcıların da olduğu tespit edilmiştir. Derleme sırasında kaynak kişilerden alınan bilgilere göre, eskiden kadınlar Tayrava mahallesinde (Abdullah go ba guara) “*Küpeli Abdullah*” adı ile tanınan erkek falcıya başvururlarmış. Abdullah’ın küçük bir hırdavat dükkânı olduğu, kadınların kendisine fal baktırmak için başvurdukları tespit edilmiştir. Bilgilere göre, Abdullah cinlerle irtibat halinde olmuştur. Abdullah, uyguladığı fal yönteminde gözlerini uzun bir süre karşısındaki kişiye dikerek onunla ilgili her şeyi gördüğünü ifade edermiş. Kaynak kişiler, falcı Abdullah’ın yanına fal baktırmaya gelenler dışında yolda karşılaştığı kişilerin de geleceklerini bildiğini, ne zaman nerede ne yaptıklarını bildiğini ve bunları onlara söylediğini söylemişlerdir (K.K. 3, K.K. 4, K.K. 13, K.K. 14).

Büyü ve büyücülük, bütün geleneksel dünya kültüründe olduğu gibi bölgede de insanların, özellikle kadınların arasında geçmişten günümüze kadar çeşitli konular için en çok başvurdukları yöntemdir. Kadınlarla ilgili büyü işlemi bölgede genellikle “bağlama büyü”, “yakınlaştırma büyü”, “şirinleme büyü” adlarıyla ifade edilmektedir. Bağlama büyü, erkek ve kadını birbirlerine yakınlaştırma amacıyla

yapılan büyü türüdür. Bu işlem, dua okunan lokum veya şekerin erkekle kadına birbirlerine âşık olmak üzere yedirilmesi şeklinde uygulanmaktadır. Bazen dualı yemek yedirilerek de kişilerin birbirlerine âşık olmaları sağlanmaya çalışılmaktadır. Bölgede en çok başvurulanan büyüler muska yazma, kilit büyü, kâğıt üzerinde yazılan yazıların daha sonra ateşte yakılması, saç teli üzerine yapılan büyüdür.

Eski Türkçede büyü, “bügi”, “büğü” şeklinde yazılmış olup sihirbaz ve din adamı anlamına gelmektedir. İlerleyen dönemlerde akıllı anlamını kazanan kelime, bilge kelimesiyle anlamdaş olmuştur. Tanyu, büyüü şu şekilde tanımlamıştır: “Tabiatüstü gizli güçlerle ilişki kurularak yahut kendilerinde gizli güçler bulunduğu inanılan bazı tabii nesneler kullanılarak zararlı, faydalı veya koruma gayeli bazı sonuçlar elde etmek için yapılan işler.” (Tanyu, 1992, 501). Arapçadan gelen sihir sözcüğünün yanı sıra afsunculuk, üfürükçülük ve bakıcılık terimleri de kullanılmıştır. Avrupa dillerindeki *magie*, *magic* sözcüklerin kökeni Yunanca *mageia*, eski İran dilindeki *maguṣ*’lardan gelmiştir (Emiroğlu ve Aydın, 2009: 176). Erbil bölgesinde de büyü, Arapça سحر “sihir” anlamındadır.

Gülbüz Erginer’in tanımından büyüünün gizli güçleri bulunduğu inanılan bazı doğal ya da yapay nesnelerin kullanılmasıyla bu konuda ehil olduğuna inanılan kişilerce birilerine, bir şeylere zarar vermek, fayda sağlamak ya da korumak amacıyla yapılan işlemler olduğu anlaşılmaktadır (Erginer, 2005: 50-51).

Emiroğlu ile Aydın’a göre de büyü, belli bir amaca ulaşmak için doğüstü güçleri kullanmayı hedefleyen eylem ve işlemdir (Emiroğlu ve Aydın, 2009: 167).

Boratav’a göre büyü daha dar bir alanda kalan işlemleri adlandırmak için kullanılmaktadır. Bir kimseyi sevdiğinden soğutmayı, düşmanı hasta düşürmeyi ya da öldürmeyi amaçlayarak yapıla büyü “kötü büyü”; bağlılığı sağlamak adına yapılan büyü “olumlu büyü”dür (2016: 122).

Emiroğlu ve Aydın ile Boratav’ın ifadelerinden hareket ederek bölgede de muhabbet, bağlamak, yaklaştırmak, sevgi gibi konular için *iyi büyü* yapılır. Ara bozmak veya bir evi dağıtmak, yıkmak, soğutmak ve birisine zarar vermek üzere *kara büyü* yapılır.

Emiroğlu ve Aydın **Antropoloji Sözlüğü** adlı çalışmalarında Frazer, Tylor ve Malinowski’nin büyüyle ilgili görüşlerine de yer vermişlerdir: “*Birinci yaklaşım Frazer, büyüünün insan kültürünü ilk aşamalarına ait olduğunu ve mevsimlik verimlik*

sağlama ihtiyacından kaynaklandığını, sonunda doğaüstü güçlere yönelme ihtiyacı ile dinin doğduğunu ileri sürer. Evrimci anlayışın babalarından ve bu anlayışına göre din/inanç tarihi tezini geliştiren Tylor’a göre büyü, ilkel insanların çeşitli doğal olayların nedenlerini açıklamak için kullandığı bir çeşit ‘ilkel bilim’dir. Malinowski ise büyüün veya teknolojinin işlevini kazanmasının beklenmediğini, ancak çabalarının istenen sonucu vereceğinden endişeli olan insanların rahatlamasını sağladığını iddia eder.” (Emiroğlu ve Aydın, 2009: 169-170)

Malinowski’ye göre büyü, özgül amaçları olan bu özgül sanat, bütün biçimleriyle bir kez insanın tasarrufuna geçmiştir ve doğrudan haleflikle kuşaktan kuşağa aktarılacak zorundadır. Bu yüzden de en eski zamanlardan beri uzmanların elinde kalmıştır, insanlığın ilk mesleği büyücünün ya da kötü büyü yapan sihirbazın mesleğidir. Buna karşılık din ilkel koşullarda herkesin işidir, herkes onu eşit ve aktif paylaşır (Malinowski, 1990: 77).

Klasik savunucular olan Frazer, Tylor ve Malinowski’nin ifadelerinden yola çıkarak bölgede büyü din ilişkisi üzerine görüşler alınmıştır. Kaynak kişi Gaylan Altıparmağ’a (K.K.30) büyüün dinle ilgili olup olmadığına dair sorular sorulduğunda şu bilgiler alınmıştır: “*Büyülerin çoğu din adı altında yapılmaktadır. İslam’dan önce insanlar din adamlarına gidip dua istemişler ve karşılığında koyun keçi vs. kesmişlerdir. Günümüzde birçok kişi şeyh, seyit adıyla din adı altında bu işlemi gerçekleştirmektedirler. Para karşılığında kadınları aldatıp bir iki kâğıt parçasını verip bu mesleği yürütmektedirler. Bu “şarlatanlar” dediğimiz kişiler toplum içinde çoğalmış, yaptıkları iş yerine gelirse ben yaptım derler, işlem sonuç vermezse bu işte bir sıkıntı olduğunu, o yüzden ilerideki zamanda işin olacağını söyleyerek kadınları aldatıp yüklü miktarlarda para koparmaktadırlar”.*

Bölgede yazılı ve sözlü kaynaklardan tespit ettiğimiz bilgilere göre büyü ve büyücülük geleneğinin kaynağı İslam öncesine aittir ve İslam sonrasında da devam etmiştir. Geleneksel Erbil kültürü içerisinde bugün de varlığını etkin bir biçimde devam ettirmektedir. Derleme sırasında elde edilen bilgilere göre bölgede hem şehir merkezlerinde hem de kırsal bölgelerde varlığını kuvvetli bir şekilde devam ettirmekte olan büyü, daha çok kötü amaçlar için yapılmaktadır (K.K. 129, K.K. 201, K.K. 203, K.K. 4).

Bölgede kadınlara bu konuyla ilgili soru sorulduğunda verdikleri yanıtların hemen her bölgede aynı olduğu tespit edilmiştir.

Hem Erbil merkezindeki hem de Erbil il merkezine bağlı olan köy ve kasabalardaki kadınlara “*içinizde büyü yaptıran ya da yapan var mı?*” soru sorulduğunda genellikle şu cevap alınmıştır: *Büyü günah bir iştir, bizim böyle bir şeye inancımız yoktur* (K.K. 10, K.K. 5, K.K. 109). Verilen bu cevaba rağmen bölgedeki kadınların büyüyle ilgili sorulara farklı cevaplar verdikleri de görülmüştür.

Lina Tawfeq kaynak kişimizin (K.K. 14) verdiği bilgilere göre büyü geleneği bölgede Yahudiler döneminden yani İslam öncesi dönemden beri vardır. Tawfeq, Erbil il merkezindeki Tacil ve Arap mahallelerinin Yahudilerin yerleştiğini bölgeler olduğunu kaydetmiştir. Günümüzde hala Arap Mahallesi olarak geçmektedir. Bu mahallelerin adı birkaç Arap ailesi yerleştiği için Arap Mahallesi olarak kalmıştır. Aslında bu mahalleler Yahudilerin yerleştiği yerlerdir. Yahudi aileler, eskiden büyü, muska, sihir vs. işlerle tanınıyorlardı. Bu yüzden günümüzde kötü büyü çeşitleri bölge halkına Yahudiler döneminden kalmıştır.

Tawfiq, büyüün daha çok kötü amaçlı yapıldığını belirtmiş, büyüün en önemli tarafının inanç sistemine bağlı olduğunu kaydetmiştir. Kimileri büyüye inanmamakta, kimilerinin ise büyüye inancı tamdır. Büyü, genellikle kötü amaçlar için yapılmaktadır. Birilerinin arasını açmak ve yuvasını bozmak bu kötü amaçların başında gelmektedir. Hocalar tarafından hazırlanan büyüler büyüün muhatabı olan kişinin evinin önüne atılır veya su içine koyulup evin önüne duvarına ve kapısına dökülür. Büyü kimin için yapılıyorsa hocaya o kişiyi ismi verilir. Birilerinin arasını bozmak ya da yuva yıkmak için yapılan büyüler, bölgede en çok duyulan büyüler arasındadır.

Bölgede gerçekleştirilen derleme çalışmasında, yukarıda da belirtildiği gibi, büyüün daha çok kötü amaçlar için yaptırıldığı görülmüştür. Bölgede ve diğer yerleşim alanlarında büyü işini yapanların erkek hocalar olduğu tespit edilmiştir. Erkek hocalara büyü yaptırmak için gidenler ise kadınlardır (K.K. 34, K.K. 35, K.K. 37, K.K. 38, K.K. 39). Büyüye inanma ve büyüye başvurma, günümüzde azalmıştır. Eskiden insanlar, özellikle kadınlar, günümüzde olduğu gibi eğitilmiş ve kültürlü olmadıkları için daha çok batıl inançlara yönelmişlerdir. En ufak bir şey için hocalara başvurmuşlardır. Örneğin bir kadının çocuğu hastalandığında doktoru değil de

hocayı tercih etmişlerdir. Fakat yaşanan bütün olumlu gelişmelere rağmen kadınlar, eskisi kadar olmasa da bugün de büyü veya çeşitli amaçlar için hocalara başvurmaya devam etmektedirler.

Erbil Bakal ailesine mensup Rupak Bakal (K.K. 119), kendisinin, Erbil bölgesinde eskiden beri Şeyh Nurattin, Şeyh Sadraddin'in evini çeşitli konular için, örneğin hastalıktan şifa bulmak amacıyla ziyaret ettiğini söylemiştir.

Diğer kaynak kişimiz Rima Emir Bakal da (K.K. 205) Şeyh Nurattin'in torunu Şeyh Abbas Nurattin'in tekkesini her Cuma ziyaret ettiğini, ziyaret amacının çocuk sahibi olmak olduğunu, bu tekkeyi çocuk sahibi olmak ve medet bulmak için çeşitli yolları izleyerek devamlı ziyaret ettiğini ve ondan faydalandığını söylemiştir.

Şeyh Abbas Şeyh Nurettin (K.K. 204), bu mesleğin kendisine babasının dedesi Şeyh Nurattin'den kaldığını ve çocukluktan beri dedesi ve babası yanında eğitilerek bu yolu izlediğini ifade etmiştir. Kadınlar hakkında verdiği bilgilere göre, cami de Pazar günü dışında diğer günler Erbil ve Erbil dışında birçok kadın ziyaretçinin çeşitli konular için başvurduklarını aktarmıştır. Kadınlar dışında erkeklerin de ya tek başlarına ya da eşleriyle birlikte ortak konular için başvurduklarını kaydetmiştir. Şeyh Abbas, ayrıca ziyarete gelen kadınlarla erkeklerin ya hastalık, ev problemi çözmek, bahtı ve rızkı açtırmak ve nazar vs. konular için geldiklerini de belirtmiştir.

Görüşme devam ederken bu iş karşılığına para alıp almadığını sorduğumuzda şu cevabı vermiştir: *"Bizim bu işi para için yapmadığımızı, Allah için yaptığımızı herkes biliyor, fakat ziyarete gelen kadınlar kendi rızalarıyla masaya gönüllerinden ne koparsa bir miktar para bırakıyorlar. Bu parayı hem camiide görev yapan bekçiler, hem ziyarete gelen kadınların yeri için harcıyoruz. Yani hiç bir zaman para karşılığında bu işi yapmıyoruz. Fakat çeşitli konular için buraya gelen kadınlara aktardan bazı otları ve gül suyu alıp getirmelerini teklif ediyoruz. Bu ot ve gül suyunu yaptığımız işlemlerde kullanmaktayız. Yaptığımız dua ve büyüler, iyi ve olumlu büyü çeşitleridir."*

Seyit İdris (K.K. 201) adlı kaynak kişimiz, Erbil bölgesinde büyü işiyle uğraşan ve bu işi meslek haline getiren birçok kişi olduğunu ve bunu para karşılığında yaptıklarını söylemiştir. Seyit İdris, karşılığında yapıldığı zaman bu işin öneminin ve etkisinin kalmayacağını; birçok kadının yanına kötü büyüleri

bozdurmak için başvurduklarını da belirtmiştir. Büyü bozdurmak için yapılan işlemlerden biri, bir hafa boyunca günde İhlas, Felak, El- Nas sürelerini üç kez bir bardak veya sürahi dolusu su üzerine okuduktan sonra birazını içip kalanıyla gusül abdesti almaktır. Seyit İdris, böylece büyüünün bozulacağını belirtmiştir. Bir diğer büyü bozdurma yolu, bir hafta boyunca kâğıtlara bazı yazılar yazıp her akşam birisini yakıp külünü de bahçeye atmadır.

Vicdan Ali (K.K. 24) adlı kaynak kişi de sihir ve büyüünün bozulmasıyla ilgili şu bilgileri paylaşmıştır: *“Bölgede evlerde kara büyüünün bozulması için Çarşamba akşamlara ateş üzerine Türkmençe “karaca” (kara susam), Kürtçe “reşke’yi” yakıp tütsüsünü eve dağıtıp büyü bozulabilmekte ve eve yeniden huzur gelebilmektedir”*.

Bölgedeki diğer büyü yapma yolları ise şunlardır: Büyü yaptırılan kişinin elbisesine düğüm atmak, saçından bir tel getirip üzerine işlem yapmak, mezarlığa muska gömmek, eski el yazması kitaplarından yazılar alıp büyü yaptırmak ve en tehlikesi ise büyü yaptırılacak kişinin giysileri mezarlığa gömmektir (K.K. 67, K.K. 201, K.K. 202, K.K. 205). Bu tür malzemeler kullanılarak yapılan büyülerin gerçekten çok etkili olduğuna inanıldığı kaynak kişiler tarafından ifade edilmiştir.

Yine bölgede görüşme sırasında kaynak kişilerin kuvvetli inancına göre, eskiden mezarlıklarda yatan insanların çoğu ya nazardan ya da büyüden etkilenecek hasta olup daha sonra ölmüşlerdir (K.K. 14, K.K. 3).

Bölgede tespit edilen bir diğer büyü çeşidi ise, büyüünün aile içindeki, özellikle kadınlar arasındaki akrabalık ilişkileri bağlamında nasıl bir görevi olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Bu büyüünün bölgede özellikle eltiler, yengeler, baldızlar arasında geçimsizlik olduğu zaman yapıldığını tespit edilmiştir. Bu bağlamda Kajal Mustafa (K.K. 131) adlı kaynak kişimizin yaşadığını ifade ettiği şu deneyim oldukça önemlidir. Kajal Hanım, üç kızı olduğunu ve belli bir yaşa gelmelerine rağmen kızlarını evlendirememiştir. Hocaya başvurup durumu anlatınca kızlarına yakın akrabalar tarafından *“bağlama büyüü”* yani baht kapatma büyüü yapıldığını öğrenmiş. Hoca, büyüünün bozulması için kızlarının her birine boyunlarına takmaları için muskalar yapmış ve bir bardak suya bir hafta boyunca Yasin duasını okumalarını ve bu suyu içmelerini istemiş. Kajal Mustafa, hocanın isteklerini yerine getirmiş ve kızları zamanla evlenmeye başlamıştır.

İsmi vermek istemeyen diğerk bir kaynak kişimiz, bir oğlanı çok sevmiş fakat oğlanın annesi onu gelin olarak kabul etmediğı için hocaya başvurmuştur. Hoca ona birkaç dua yazıp dualardan birini bölgede bulunan bir denize veya bir göle atmasını istemiş. Bu uygulamadan sonra oğlanın annesi kıza karşı yumuşamış ve kızı istemeğre gitmişler.¹¹

Kelek ilçesine bağlı İfraz Kemal Ağa köyünden Zeynep Muhammed (K.K. 238) büyü ile ilgili bize şu bilgileri aktarmıştır: *Zeynep hanım, damatları tarafından kendisine verilen Nakışbendi tarikatına göre kötü büyü işlevlerini iptal ettiğini belirtmiştir. Gün içersinde kendisine hem telefon iletişimi aracı ile hem de evlerini ziyaret ederek birçok büyü olaylarını tespit ettiğini de belirtmiştir. Ayrıca birçok durum için yanına gelen kadınlara üzerinde hatim yaptığı kurt dişi kolyayı taşımalarını tavsiye etmektedir. Kurt dişi, insanları her türlü beladan, şerden ve nefesten bir kalkan gibi koruyacağını da tespit etmiştir.*

Gaylan Altıparmak (K.K. 30) adlı kaynak kişinin büyü ve büyüyle ilgili verdiğı bilgilere göre, büyü daha çok eğitim görmemiş kadınlar tarafından uygulanmaktadır. Eğitim gören kadınlar büyüye inanmamaktadırlar. Bunun nedeni ise kadının hangi ortamda oturup kalktığıdır. Eğitim almamış kadınlar mesela bir kâğıda bir şey yazılıp veya kâğıda bir iki çizgi çizilip git suya at iç denildiğinde bile inanıp uygulamaktadırlar. Fakat eğitimli bir kadın, yüz çizgi çekilip yazılsa bile inanmamakta ve uygulamamaktadır. Ayrıca son zamanlarda kadınlar bu yola daha çok başvurmaktadırlar. Büyünün şeytan ve cinler tarafından yapıldığına inandıkları ve büyü bozdurmak için de büyük miktarda paralar harcadıklarını görölmüştür. Gaylan Altıparmak, büyü yaptırmının Allah katında günah olduğunu da aktarmış, bunun üzerine Peygamber efendimiz (sav)'ın bir hadisini örnek vermiştir: "Büyücüler yalancıdır, onların söyledikleri doğru çıksa bile inanmamalısınız". Altıparmak, büyüye inanan herkesin kâfir olacağını, Allah ne kural koymuşsa ona inanmak gerektiğini kaydetmiştir: *"Biz Allah'ın yoluna, kaderine ve Allah ne koymuşsa ona inanmalıyız. Sihir ve şeytani yöntemlerle Allah'ın yolunu, yöntemini bozanlar kötü insanlardır ve sonları felaket olacaktır"*.

¹¹ Kaynak kişi kimliğinin açıkça verilmesini istemediğı için kimlik bilgisi paylaşılmamıştır. Ancak anlatı düzeni içersindeki anlattığı bilgilerin çalışma bağlamına katkı sağladığı gerekçesiyle aktarılmıştır.

Altıparmak, bir arkadaşının başından geçen bir olayı şu şekilde anlatmıştır: *“Arkadaşımın evi mezarlığın karşısında idi ve geceleri mezarlığa birçok kişinin geldiğini görmüş. Bir gece yarısı birisinin hangi mezara doğru gittiğini izlemiş ve ertesi günü beklemiş. Ertesi gün gündüz vaktinde o kişinin gittiği mezarlığa bakmış, kazıldığını görmüş. Kazıldığı yeri açmış ve toprağa büyü gömüldüğünü görmüş. Daha sonra büyüleri çıkartmış, içine bakarak yok etmiş”*.

Yukarıda mezara büyü nü nesne gömmenin en tehlikeli büyü çeşitlerinden biri olduğunu kaydetmiştir. Neden büyü nü nesneleri en çok mezarlığa gömüldüğüne dair sorular sorduğumuzda şu cevabı aldık: *“Mezarlığa kimse gitmediği içindir. Farklı bir yere mesela bahçeye vs. gömülürse belki gören olur”* (K.K. 52, K.K. 72, K.K. 30). Sonuç olarak bölgede daha çok Arap kökenli kesimlerin bu işleme başvurdukları tespit edilmiştir. Altıparmak (K.K. 30), Avrupa topluluklarında ise bu işe pek inanmadıklarını ve işlerinin çoğunu sanal bir şekilde yaptıklarını da kaydetmiştir.

Geleneksel Türk kültüründe ve Türk dünyasında olduğu gibi, Erbil bölgesinde de inanç etrafında oluşan ve toplum içerisinde önemli bir işleve sahip olan türbe/yatır ziyaretleri ve bunlar etrafında oluşan inanış ve uygulamalar da bu bağlamda değinilmesi gereken unsurlar arasındadır. Halk biliminin inceleme alanlarından biri olan türbe ve yatır ziyareti geleneği bölgede geçmişten günümüze kadar halk arasında en çok başvurulan yollardan biri olmuştur. Türbe ve yatır ziyaretleri, kadınlar arasındaki sosyo- kültürel ortamların oluşmasına da yardımcı olmuştur. Türbe ve yatır ziyaretleri kadınların bir araya gelmelerini ve kültürel değerleri birbirlerine aktarmalarını da sağlamıştır. Türbe ve yatır ziyaretgâhları bakımından zengin bir birikime sahip olan Erbil ve çevresinde yapılan araştırmalarda tespit edilen türbe/yatırlar şu şekildedir: Siti İmam veya Süt İmamı Türbesi (F 99), Baba Gurgur Türbesi (F 100), Beşparmak Türbesi (F 101), Cömert Kasap Türbesi Nebi Aziz Türbesi, Şeyh İbrahim Geylani Türbesi (F 102), Habibi Necar Türbesi (F 103), Yel İmamı Türbesi (F 104), Muzefereddin Gökbörü Türbesi (F 105- F 106), İmam Beşinci Ali Türbesi, Şeyhi Çöli Türbesi (F 107), Üskürme Deliği (Kend Koğ) Türbesi (F 108).

Boratav’a göre halk, çeşitli güçleri olduğuna inandığı adsız evliyalara çeşitli hastalıklarından kurtulmak için başvurmuştur. Bunların başında da kısırlık gelmiştir. (2016: 140-141).

Bölge insanları, çeşitli dileklerine ermek ya da bir hastalıktan kurtulmak gibi nedenlerle kutsal olduğuna inandıkları türbe ve mezarları ziyaret ederler. Yörede bu tür yerler, daha çok kadınlar tarafından ziyaret edilmektedir. Bazı türbe ya da yatırlar hastalıkların tedavisinde, bazıları da dileklerin kabulünde öne çıkmaktadır. Bazıları da tek bir konuda yetkili olarak nitelendirilmektedir. Kadınlar, bu tür yerlerde çok çeşitli uygulamaları icra etmektedirler. Bazı türbe ve tekkelerde veliden kaldığına inanılan kimi eşyalar öne çıkarılmakta ve pratikler bu eşyalar kullanılarak icra edilmektedir. Kadınlar bu nesneler ve pratikler eşliğinde kutsal olduğuna inandıkları zatlara yönelmekte ve onların yardımlarıyla sorunlarından kurtulacaklarına inanmaktadırlar.

Yatırlarda gerçekleştirilen işlemlerin başında adak adamak, yatır toprağını suya karıştırıp içmek, yakındaki kaynaktan su içmek, çevresindeki ağaç, çalı, parmaklık gibi şeylere bez bağlamak vd. gelmektedir.

Erbilli kadınlar Kale ve Erbil'deki türbe ve mezarlıkları hala ziyaret etmektedirler. Hastalıklara şifa bulma, durmadan ağlayan çocukları iyileştirme, dileklere erme ziyaret amaçlarının başında gelmektedir. Fakat bu ziyaret yeri geleneğinin, bölgede yapılan araştırma sonucunda geçmişten günümüze kadar birçok değişime uğradığı görülmüştür. Günümüzde kadınlar bu yerleri eskiye göre daha az ziyaret etmektedirler. (K.K. 1, K.K. 2, K.K. 5, K.K. 4, K.K. 10, K.K. 11, K.K. 12, K.K.).

Erbil'deki ziyaret yerleri türbe, mezarlar, cami ve tekkelerden oluşturmaktadır. Ziyaret edilen türbe ve mezarlar genellikle dikkat çekecek bir yerde, cami hazirelerinde, tekke ve zaviyelerin yanı başında veya içinde, yol kavşaklarında, tepeler üzerinde veya şehrin en işlek yerlerine yakın mahallerde bulunmaktadır.

Büyü ve büyücülüğün, bölgede hem Erbil halkı arasında hem diğer etnik gruplara ait uygulamalarda kadınların geleneksel kutlama anlayışı içerisinde önemli bir yere sahip olduğu görülmektedir. Kadınların ziyaret ettiği yerlerde yapılan dua, dilek dileme ve baharın gelişini müjdeleyen Nevruz bayramı kutlama gibi uygulamaların yemek merkezli pratikler olması, bir yandan kadınların ihtiyaçlarını giderirken diğer yandan bölgede yapılan ritüellerde kadınların ciddi roller üstlenmelerini sağlamaktadır.

4. 4. Hayatın Geçiş Dönemlerinde Kadın

4.4.1. Doğum

İnsan, hayatı boyunca “geçiş dönemleri” olarak bilinen ve “doğum”, “evlenme” ve “ölüm”den oluşan üç önemli aşamadan geçmektedir. Bu üç aşama da kendi içerisinde alt bölümlere ve basamaklara ayrılmaktadır. Bu aşamalar, kültürlerin beklenti ve kalıplarına uygun bir biçimde yönetilirler (Örnek, 2000: 131).

Erbil bölgesindeki örf adetlerin unutulmamasında en büyük görev kadınlara düşmektedir. Bu bağlamda kültürün yaşatılmasında kadınların etkin rol oynadığı görülmektedir. Bu kutsal görev doğumdan itibaren başlamış olup kadınlar, evlenme ve ölüm adetlerinin icrasında da ön planda olmuşlardır. Onlar, örf adetleri icra ederken bunlarla ilgili halk şiirlerini, manileri, atasözlerini, ağıtları da ustalıkla kullanmışlardır.

Bu üç önemli aşamadan ilk olan doğum, Örnek’in de tespitiyle her zaman mutlu bir olay olarak karşılanmıştır. Doğan çocuk, sadece anne ve babayı değil, diğer insanları (akrabaları, komşuları vd.) da sevindirmiştir. Çocuk, sadece ailenin değil, içine doğduğu toplumun da devamlılığını sağlar. Artan sağlıklı ve donanımlı insan sayısı, topluma güç katar (Örnek, 2000: 131).

Sadece aileyi değil, toplumu da doğrudan ilgilendirdiği için sosyal bir olay olarak nitelendirebileceğimiz doğum, yukarıda da ifade edildiği gibi, soyun devamını sağlamanın yanı sıra, toplumun kendisini yeniden üretebilmesi açısından da önemlidir. Aile ve toplum ortamına doğan her çocuk, tarımcı ve hayvancı toplumlarda aynı zamanda potansiyel bir iş gücü anlamına da gelmektedir.

Doğum, Emiroğlu ile Aydın’ın da dikkat çektiği gibi, her toplulukta anneler bebek ve akrabalarıyla ilgili davranışları kapsayan bir sosyal yapılanma içinde karşılanır. Bu davranışların kimileri ritüelken, kimileri de anneyle bebeğin sağlığına odaklıdır. Ritüeller, iç içe geçmiş ritüellerdir (Emiroğlu ve Aydın, 2009: 236).

Delaney’e göre, çocuk sahibi olmak hayatın amacıdır, kadınların varlık nedeni ve birincil işlevdir. Dünyaya gelme aracı kadının cinsel organları olduğu için, doğum biraz utanç vericidir de (Delaney, 2001: 81-82). Dünyaya gelen yeni bebek, aile içerisinde tarif edilmeyen bir duyguya neden olmaktadır. Yeni bebek ile anne arasındaki bağ ise ayrı bir anlam ve güzellik taşımaktadır. Böylece doğum yapan

anne aday ı ile yeni bebek, aile fertleri içinde çeşitli davranışlarla karşı karşıya gelmiştir. Bu davranışların çoğu kadınların uyguladığı geleneksel ritüellerdir. Örneğin çocuğun başının altına bıçak, Kuran-ı Kerim yerleşmek ve çocuğun ilk haftasında saçını kesmek (F 109), anneyi (loğusayı) karanlık bir odada yalnız başına bırakmamak gibi uygulamalar bunlar arasındadır.

Delaney'e göre, evlenmenin çocuk sahibi olmaktan başka bir nedeni yoktur, çocuk evli olmanın işaretidir. Bir bebek, ister oğlan olsun, ister kız, ister ilk çocuk olsun ister daha öncekine eş olsun, her durumda değerli bir nesnedir (2001: 87). Delaney'in ifadesinden yola çıkarak söylemek gerekirse her kadın önce evlenip yuva kurup daha sonra çocuk sahibi olmak için gayret göstermiştir. Bu bağlamda insanlar evlendikten sonra üreme aşamasına geçerek soylarını sürdürmeye amaçlamışlardır. Soyun devamlılığı her bireyin hayatında çok önemli bir aşamadır. Çocuk sahibi olamayan karı kocalar duygusal olarak derinden etkilenmektedirler. Genel olarak toplum içinde, özellikle de töreye bağlı olan toplumlarda evliliğin anlamı kadın ve erkeğin bir araya gelip cinsel ilişkiye geçerek yeni nesiller türetmektir. Bu sebeple özellikle geleneksel toplumlarda erkek ve kadınların belli bir yaşa geldiklerinde evlenip yuva kurmaları beklenir. Gerçekleştirilen evlilikler sonrasında Erbil bölgesinde geçmişte aileler çeşitli nedenlerden dolayı çocuk sahibi olmamışlardır. Bu sorunu ortadan kaldırabilmek için kadınlar çeşitli inanış ve uygulamalara başvurmuşlardır. Fakat günümüzde bu sorunlarla karşı karşıya gelen kadınlar, daha çok modern tıbbın sunduğu yeni uygulamalara başvurumaktadırlar.

Araştırma alanımıza giren Erbil bölgesi ve çevresinde de doğumla ilgili âdet ve inanmaya dayalı uygulamalar görülmektedir. Bunlar “*Doğum Öncesi*”, “*Doğum Sırası*” ve “*Doğum Sonrası*” başlıkları altında ele alınacaktır

4. 4.1.1. Doğum Öncesi

Her genç kadının evlenip yuva kurduktan sonra çocuk ve özellikle erkek çocuk sahibi olmak en büyük arzusudur. Geleneksel toplumlarda karı kocaları, soyun sürdürülebilmesi adına öncelikle erkek çocuk isterler. Erkek çocuk, hayatın her aşamasında babasıyla olan benzerliği üzerinden bazı ayrıcalıkları olduğunu, sosyal açıdan kendisine daha çok değer verildiğini hisseder. Erkek çocuğa söylenen sözler

ve sergilenen davranışlar onu erkeğin rolünün daha önemli olduğu düşüncesine sürükler (Adler, 2015: 95).

Delaney'e göre, evlenmenin çocuk sahibi olmaktan başka bir nedeni yoktur, çocuk evli olmanın işaretidir. Bir bebek, ister oğlan olsun, ister kız, ister ilk çocuk olsun ister daha öncekine eş olsun, her durumda değerli bir nesnedir (2001: 87).

Kısırlık Tanrı'nın verdiği bir ceza olarak görülür. Anadolu'da yeterli sürede bir çocuk dünyaya gelmezse, erkek karısını boşayabilir ya da ikinci bir eş alabilir (Delaney, 2001: 74).

Eski Türk toplumunda zürriyetsiz anne ve babalara küçük düşürücü bir gözle bakılmıştır. Bu tür karı kocalar, yer yer ayıplanıp dışlanmışlardır. Bunun tipik örneklerinden biri, karşımıza Dede Korkut Kitabı'nda çıkar. Oğlu ve kızı olmayan Dirse Han'ın Bayındır Han'ın toyuna katıldığında maruz kaldığı muamele, zürriyetsizliğin Oğuz toplumunda ne anlama geldiğini göstermesi bakımından oldukça dikkat çekicidir (Ergin, 2003: 11; Gökyay, 1973: 4).

Kırgız Türklerinde de çocuksuz kadınlar eksik insanlar olarak görülmüştür. Bu tür kadınlar sık sık kınanmışlar; beşik toyu, düğün gibi törenlere katılmalarına izin verilmemiştir. "Kısır" kadınlar, kutsal sularla yıkanıp türbelere gitmişler, şaman ve Umay Ene'den yardım istemişlerdir (Polat, 2005: 64-73).

Yakut Türklerinde çocuk sahibi olabilmek için "Aisit" adına törenler yapılır. Tuvalarda ailede çocuk olmuyorsa şaman veya lamaya başvurulurdu. Şaman özel "eerenler"- "cayaan calamazı" hazırlardı. Bu "eerenler", şamana göre, ailede çocuğun doğmasına yardımcı olurdu. Birçok durumlarda "sug bajı dagır" yaparlardı. Bunun için kadını pınar başına götürür, ağaca "cayaan calamazı" bağlar ve çocuk doğması için dua ederlerdi (Yeşil, 2014: 120-121).

Bütün Türk dünyasında olduğu gibi Erbil bölgesinde de doğurmayan kadınlara iyi gözle bakılmaz; *kısır*, *erimik sonsuz*, *zürriyetsiz*, *meyvesiz ağaç* adları verilerek küçük düşürülmeye çalışılır.

Çocuk sahibi olmak için kadınların çoğu evliliğin ilk günlerinde başlayarak bazı uygulamalar yapmaktadırlar. Bunlar arasında gerdek öncesinde gelinin yatağında bir oğlan çocuk yuvarlamak, gelinin kucağına bir oğlan çocuk vermek gibi uygulamalar gelmektedir (Boratav, 2016: 165).

Erbil bölgesi ve çevresinde yaşayan kadınlar etrafında doğumla ilgili inanış ve uygulamalar ortaya çıkmıştır. Bu uygulamaların başında “çocuksuzluk” ya da “kısırlık” etrafında gelişen uygulamalar gelmektedir. Kadınlar, kısırlığı gidermek için birçok pratik ve uygulamaya başvurmuşlardır. Bu uygulamaların başında dinlik “türbe ziyaretleri”, büyülek uygulamalar ve halk hekimliği sağaltmaları gelmektedir.

Anadolu’daki toplumsal cinsiyet algıları üzerine çalışan Delaney’in tespitiyle çocukların erkekten geldiği düşüncesi, erkeğin Allah’ın yardımıyla onları yarattığı inancını pekiştirmektedir. Anadolu’da meni üretebilen her erkeğin çocuk yapabileceğini inanılmıştır (Delaney, 2001: 75). Bu nedenle kısırlık söz konusu olduğunda “sorun” büyük oranda kadın kaynaklı olarak görülmüş, çözüm yollarını arayanlar da kadınlar olmuştur. Bu durum, Erbil yöresi için de geçerli olmuştur. Yöredeki kadınların da kısırlığı giderebilmek için çeşitli çarelere başvurdıkları gözlemlenmiştir. Derlemelerimiz sırasında tespit edebildiğimiz bazı çare yolları şunlardır:

Erbil halkı çocuğu olmayan karı kocaya *Ocağları kördü* (Ocakları kördür) ya da *Ocağ kör*, kadına da *meyvesiz ağaç*, *qoxısız gül* (kokusuz gül) demiştir. Bu durum, Erbilli kadınların evliliklerinden bir süre sonra hamile kalabilmek için pek çok yola başvurmalarına neden olur. Bu çarelerin başında ilk önce yatırlar, türbe, ziyaretleri gelir (K.K. 5).

Boratav’a göre (2016: 166) kutlu sayılan yerlerin (ılıca, kaynak, değirmen oluşu...) suyundan içmek, oradan alınan herhangi bir şeyi (toprak, böcek...) yutmak veya oraların suyu ile yıkanmak gibi işlemlerde yatır ziyaretlerinde girilenlerden farksız bir anlam taşırlar. Kadın, döl sahibi olma yeteneğini, vücudun akıttığı veya dokundurduğu o maddelerle sağlayacağına inanır.

Bölgede kadınlar, bebek sahibi olabilmek için birçok yatır ve türbeyi ziyaret etmişlerdir. Ziyaret etikleri türbe ve mezarların başında, Erbil’in başlıca kült mekânına dönmüş olan türbelerinden biri olarak “*Gurgur Baba*” türbesi gelmektedir. *Gurgur Baba* veya *Baba Gurgur* türbesi, eskiden Erbil kadınları tarafından çeşitli amaçlarla ziyaret edilirmiş. Bu amaçların başında, erkek çocuk sahibi olmak gelmiştir.

Çocuk doğurmak isteyen kadınlar, kendilerini büyük bir kumaşa sararak mezarın güneyine doğru yuvarlanırlarmış. Kadınlar bu işlemle gurur duydukları için türbeye *Gurgur Baba* veya *Baba Gurur* adını verilmişlerdir (K.K. 3).

Türbede eskiden kendilerini yuvarlayan kadınların, yuvarlanma esnasında şu sözü söyledikleri belirtilmektedir:

“Baba Gurgur erkek çocuğu için geldim!”

Erbil bölgesinde kadınlar için ziyaretgâh olan diğer bir türbe, *“Beşparmak Türbesi”*dir. Kadınlar burayı çeşitli hastalıkları için ziyaret ederler. Amaçları bu hastalıklardan kurtulup şifa bulmaktır. Özellikle gebe kalmak için burudan biraz toprak alıp eve götürürler. Ayrıca türbenin başucundaki taş, Allah’ın iradesiyle her zaman ıslaktır. Kadınlar o ıslak yere muratlarına ermek için taş yapıştırıp dua ederler. Taş yapıştığı zaman arzularının Allah tarafından kabul gördüğüne inanırlar (K.K.10).

Kadınların kısırlığı gidermek için gittikleri bir diğer önemli türbe ise *Siti İmamı Türbesi*dir. Siti İmamı (Şerife Erbiliye veya Yezdandoht) olarak da bilinir. Erbil bölgesinde her zaman kadınlar tarafından ziyaret edilen en önemli türbe olarak sayılır. Türbenin ziyaretinin amacı gebe kalmaktır (K.K. 12). Bazı Türkmen kadınları tarafından bu türbeye *“Süt İmamı”* da denmektedir. Bu isimle de anılmasının sebebi kadınların, göğüslerinde süt azaldığı zaman, sütleri çoğalsın diye mezarın başında dua etmeleridir (K.K. 15). Türbe, günümüzde de bazı Türkmen kadınları tarafından ziyaret edilmektedir.

Yukarıda örnek verdiğimiz türbeler dışında Erbil bölgesinde geçmişten günümüze kadar çocuk sahibi olabilmek için başvuru alan başka yatır ve ziyaretgâhlar da bulunmaktadır. Bunlar, Şeyh Ahmet türbesi, İmam Muhammet mezarlığı ve türbesi, Şeyh Ahmet mezarlığı, Şeyhullah Türbesi Üzeyir Peygamber türbesi, Şeyh Geylani türbesi gibi türbelerdir (K.K. 17).

Zahide Asaafi adlı kaynak kişimizin verdiği bilgilere göre, Erbil kadınlarının çocuk sahibi olmak için geçmişte başvurdıkları diğer pratiklerden biri de Erbil şehrinde bulunan *“Çöl Minara”*sına çıkmakmış. Kadınlar minarenin tepesinden elbiselerini aşağı doğru atarlarmış. Bu uygulamayı yapan kadınlar, ileride çocuk sahibi olacaklarına inanırlarmış.

Erbil bölgesinde çocuk sahibi olmak için bazı kadınlar Yahudiler mezarlığını ziyaret ederler. Erbil’de Yahudilerin mezarı *Çırağ* mezarlığındadır. Kadınlar bu

mezarları üç Çarşamba üst üste ziyaret edip üzerinden atlamaktadırlar. Kadınlar uyguladıkları pratiğin sonucunda hamile olacaklarını inanırlar (K.K. 48). Ayrıca geçmişte kadınlar Kaledeki yedi evin kapısının önüne işediklerinde hamile kalacaklarına inanırlarmış (K.K. 4).

Eskiden Erbil Türkmen kadınları, çocuk sahibi olmak için Erbil şehrine 366 km. uzaklıkta olan Bağdat şehrinde bulunan Şeyh Abdulkadir Geylani, İmam Musa El Kazım yatırırlarını da ziyaret ederlermiş (K.K. 2).

Bu yatır ve türbe ziyaretlerinde şu uygulamalar gerçekleştirilmektedir: Namaz kılmak, türbenin etrafında yedi veya üç defa dolanmak (tavaf etmek), üç taşı üst üste koyup döndürmek, yatırın mezar taşında buhur yakmak, duvarlarına kınalı avuç izleri bırakmak (K.K. 30), duvara sakız yapıştırmak, mezar taşlarına taş yapıştırmak, yemek ve tatlı dağıtmak, pencerelerine ve kapılarına bez bağlamak vd. Bütün bu pratik ve inançların altında ata ruhuna gösterilen saygı, ondan beklenen yardım ve destek yatmaktadır (K.K. 2).

İnsanlar, bilinen en eski dönemlerden bu yana çeşitli ihtiyaçları için kutsal sayılan ağaç, su pınarları, tepebaşları, evliya ve ata mezarlarını ziyaret ede gelmişlerdir. Bu tür kült mekânlarında ağaçlara yerlere bez ya da çaput bağlamak, kurban kesmek ve saçını sunarak dilek dilemek gibi ritüeller gerçekleştirilmiştir.

Bölgede eskiden kadınlar diledikleri dileklerin gerçekleşmesinden sonra genellikle yatırlarda adak kurbanı keserlermiş. Kurban kesmek için kısır kadınlar daha çok onlara yardımcı olduğuna inanılan yatır, ziyaret ve tekkeleri tercih etmişlerdir. Kadınlar, çocuksuzluğa çare bulmak için yatır ve ziyaret yerlerinin dışında hocalara ve büyücülere de başvurmuşlardır. Onlardan muska alıp boyunlarına takmaktalar veya yastık altına yerleşmektedirler. Ayrıca onların okuduğu, efsunladığı, üfürdüğü yemişler yenir, sular içilir. Günümüz de de ziyaret edilen yerlerde kadınlar tarafından mevlit okunur (K.K. 13). Orada bulunan kadınlara da tatlı ve çeşitli yerel yemekler dağıtılır. Özellikle çocuk sahibi olmak isteyen aileler kurban keserler (K.K. 18).

Geçmişte ve günümüzde çocuk sahibi olmak için kesilen kurbanlar, fakirleri doyurmak gibi hayır işleri, *Dede Korkut Kitabı*'nda, Dirse Han Oğlu Boğaç Han destanında da karşımıza çıkmaktadır. Dirse Han, çocuk sahibi olmak için eşinin tavsiyesi üzerine büyük bir ziyafet düzenleyip attan aygır, deveden buğra, koyundan

koç kırdırır, İç Oğuz, Taş Oğuz beylerini davet eder; aç görse doyurur, yalın görse donatır; borçluyu borcundan kurtarır; tepe gibi et yığdırır, göl gibi kırmızı sağdırır. El kaldırıp hacet dilerler, bir ağzı dualının alkışıyla Allah u Teâla bir iyâ verir, hatunu hamile kalır. Bir nice müddetten sonra bir oğlan doğurur (Ergin, 2003: 13; Gökyay, 1973: 6).

Öteki büyüklük işlemlere gelince, çocuk sahibi bir kadının avucundan su içmek, doğum sancısı çeken kadının ısırdığı elmayı yemek, yeni doğum yapmış bir ananın çocuğunun sonu üzerine sıcağı sıcağına oturmak gibi uygulamalardan söz edebiliriz. Bütün bu uygulamalar döl verme yeteneği onların gücünü kısır olana geçirme ilkesine dayanmaktadır. Bunlara hocaların okuyup üflemelerini, muskalarını da eklemek gerekir. Bu son işlemler, kısırılığın sebebi olan kötü, zararlı güçleri kovmak, uzaklaştırmak amacını güderler (Boratav, 2016: 166).

Çocuksuz ailelerin türbelere başvurusu, hemen her yerde görülür. Kaynak kişilerimizin verdikleri bilgilere göre eskiden Erbil bölgesinde kadınlar çocuk sahibi olmak için türbe ve yatırları ziyaret etmenin dışında, büyü ve muskaya da başvurmuşlardır. Bu muskaların iyi muska olduğunu belirtmişlerdir (K.K. 47). Muskalar şeyh denilen kişiler tarafından yaptırılıyormuş. Kadınlar şeyhin yanına gittikleri zaman, onları üfleyip üzerlerine okuyormuş, daha sonra onlara bir şişede su, bitki gibi içecekler de hazırlatıp içiriyormuş. Yanından hiç ayırmaması kaydıyla bir muska da veriyormuş (K.K. 76). Kadınlar bu muskayı ipe bağlayıp boyunlarına takıyorlarmış veya su dolu bir sürahiye koyup sürekli ondan su içerlermiş (K.K. 78).

Erbil bölgesinde kadınlar, çocuk sahibi olmak için halk hekimliğine de başvurmuşlardır. Kadınların her sabah yedi yumurta kaynatarak sarısını yemeleri, rahmin ağzına dövülmüş sarımsak sürmeleri, içinde kaynatılmış su bulunan leğene oturmaları, bele şişe çektirmeleri; yumurtayla kireç karıştırmından oluşan karışımı bele sürmeleri bunların başında gelmektedir.

Bölgede kadın dışında erkeklerde de kusur aranmaktadır. Özellikle son zamanlarda ekonomik durumu kötü olan erkekler kırsalılık ile karşı karşıya kalmışlardır. Fakat erkekler tıbbi yöntemlere başvurarak ya da doktor muayenesine başvurarak çocuk sahibi olmaktadır.

Adler, **Sosyal Roller ve Kişilik** adlı eserinde erkeğe verilen imtiyazlarla kadın rolünü şu şekilde ifade etmiştir: “Kadınlık rolüne karşı kendini savunacak

yerde, aşağı düzeyde bir yaratık olduğu ve alın yazısı gereğince hayatta bağımlı bir rol oynamak zorunda bulunduğu gibi acı veren bir düşünceyi içinde saklayan kadın, üçüncü tipi oluşturmaktadır. Kadınların aşağı durumda bulunduğuna, hayatta değerli olan şeyleri yalnızca erkeklerin yapabileceğine kesinlikle inanmıştır. Bunu sonucu olarak da, erkeğin imtiyazlı durumunu olarak kabul etmektedir. Böylece, erkekler daima yetenekli ve başarılı bir yaratık olarak görülmüştür” (Adler, 2015: 102).

Delaney’in ifadesiyle Anadolu’da çocuğun dünyaya gelmesinde kadının rolü ikincildir; süreç erkeğin tohumu koyarak esas rolü yerine getirmesinden sonra başlar. Kadının rolü tohumu- çocuğu besleyip ortaya çıkartmaktır (2001: 76).

Sözlü ve yazılı kaynaklardan derlenen bilgilerden yola çıkarak şu sonuçlara ulaşılmıştır: Diğer pek çok Türk topluluğunda olduğu gibi, Erbil bölgesi de geçmişten günümüze ataerkil bir yapıya sahip olmuştur. Bu yapıya sahip olunduğu için her zaman erkeğin üstünlüğü fikri öne çıkmıştır; soy erkekler tarafından belirlendiği için hakimiyet erkeklere verilmiştir. Bu yüzden her zaman bütün kusurlar kadınlarda aranmıştır. Kadınlar, bu nedenle başta yatır ve ziyaret yerlerinden başlayarak halk hekimliğine kadar birçok çareye başvurmaya başlamışlardır. Bütün bu çare bulma girişimlerine rağmen çocuk doğuramayan kadınlara alçaltıcı gözle bakılmıştır; en küçük anlaşmazlıklar kadının başına kakılır: “*Allah seni eyyi tanıır uşağ vermiyip sene*” (Allah seni iyi tanıyor ki sana çocuk vermemiş), “*Allah dağı görmeyince, kar yağdırmıyormuş*” gibi ağır sözler ve atasözler söylenir (K.K. 70).

Erbil halkı arasında çocuk sahibi olabilmek için başvuru pratik ve uygulamalarda eski Türk inanç sisteminin izleri de görülmektedir. Pratiklerde ağaca bez bağlamak, dağ, kaya, taş, ata ruhu, su, ateş kültlerinin izleri açık bir şekilde karşımıza çıkmaktadır. Bu pratikler, başta Orta Asya olmak üzere Türk dünyasının her yerinde ve Anadolu’nun muhtelif bölgelerinde de az farklılıklarla icra edilmektedir.

4.4.1.1.1. Gebelikten Korunma

Gebelikten korunmak ya da kurtulmak için başvuru iki temel yol vardır. Bunlardan ilki kadının cinsel ilişki sırasında korunmasıdır. İkincisi ise kadının hamileliğini fark ettiği günden son güne kadar onu düşürmek için çeşitli yöntemlere

başvurmasıdır. Halk, geçmişte gebeliği önlemek için çeşitli geleneksel yöntemlere başvurmuştur. Günümüzde bu uygulamaların birçoğu ortadan kalkmıştır. Bu tür geleneksel yöntemlerin çoğu yerini modern tıbbın geliştirdiği yöntemlere terk etmiştir. Saha çalışmalarında geleneksel uygulamaları kullanan herhangi bir kaynak kişiye rastlamamız mümkün olmamıştır. Halk günümüzde modern tıbbın ürünlerinden yararlanmaktadır. Burada geçmişte yapılan bazı uygulamalardan söz etmeyi uygun gördük.

Erbil bölgesinde genelde kadınlar, gebelikten kurtulmak için kürtaj olmaktadır. Çalışmamız sırasında kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre kürtajın günah olduğuna inanılmaktadır (K.K. 20). Fakat bazı kaynak kişiler ise, çocuğun kalp atışları başlamadan önce kürtaj olmanın günah olmadığını belirtmişlerdir. Bu nedenle çocuk sahibi olmak istemeyen aileler, çocuk aldırarak yerine, korunma yöntemine başvurumaktadırlar (K.K. 23).

Boratav, gebeliği önlemek için büyüklük işlemlere de başvurulduğunu kaydetmiştir. Bunlar arasında Gelinin gerdek gecesi yüzünü yıkadığı suyu bir gül fidanının dibine dökmek ve bu işlemi yaparken kaç yıl çocuk olmaması isteniyorsa ona göre niyet tutmak yer almaktadır (2016: 170).

Delaney'e göre, Türkiye'de gebelikten korunmayla ilgili tutumlar karmaşıktır. Bunun nedeni de kadının temel işlevinin çocuk, özellikle de erkek çocuk doğurmak olarak görülmesidir. Her durumda, ilk çocuğun doğumuna kadar hiçbir biçimde korunmaz, normal olarak da, hiç olmazsa bir oğlan doğana kadar, birkaç çocuktan sonra korunmaya başlanılır (2001: 73-74). Erbil bölgesinde de geç yaşta evlenmiş kızlar ilk çocuğu doğurmadan veya erkek çocuğu doğurmadan korunmazlar. Bu durum, erken yaşta evlenmiş kızlar için değişiklik gösterir. Bazıları daha erken olduğu için korunur, bazıları da korunmaz.

Erbil bölgesinde hamileliği engellemek için eskiden kadının münasebetten önce rahmin ağzına kirli koyun yünü, sabun, pamuk veya hafif bir bez koyuluyordu. Bununla beraber rahmin ağzına saç yumağı, limon tuzu ve ekşi nesneler de koyulurdu (K.K. 24).

Günümüzde kadınlar hamileliği engellemek için kadın doktorlara rahimlerini kapattırmaktadırlar. Bu işleme, "*halka takmak*" denir. Bununla birlikte yörede bazı hamile kadınlar çocuğunu düşürmek için acı biber, baharat, kına, soğan kaynatarak

suyunu içmektedirler. Ayrıca hamile kadın ağır şeyler kaldırır, yüksek yerden atlar; karnına tekmeler vurdurturdu (K.K. 25).

Bölgede başvuru olan bu tür geleneksel uygulamaların önemli bir kısmıyla riskli yöntemlerle düşük yapma girişimleri, günümüze kadar birçok kadının sağlığını ciddi derecede tehdit etmiş ve ölümüne sebep olmuştur.

4.4.1.1.2. Gebelik Süreci

Bilindiği gibi kadının hamile olmasının en önemli belirtilerinden biri, âdetinin kesilmesidir. Âdetinin kesilmesinden sonra hamileliğin ikinci haftasında mide bulantısı, iştah kesilmesi veya iştah açılması, baş ağrısı, kusma, uykusuzluk, halsizlik gibi durumlar ortaya çıkar. Ayrıca meme uçlarında renk değişikliği, göz kapaklarında morluk ve ilerleyen aylarda bacaklarda şişlik görüldüğü de belirtilmektedir.

Bölgede tespit edilen bilgilere göre kadınların bir kısmında gebe olduktan sonra sinirlilik belirtileri ortaya çıkar. Bunun akabinde koku hisleri değişir, daha çok kötü şeylerin kokusunu alırlar ve aynı zamanda kocalarından ve çocuklarından uzak durmaya çalışırlar.

Aça ve diğerlerine göre gebelik süreci, kritik bir süreçtir. Bebeğin anne karnında normal bir şekilde gelişebilmesi ve kazasız- belasız bir şekilde dünyaya gelebilmesi adına kimi kaçınma ve tabular öne çıkarılmıştır. Gebe kadınla rahmindeki çocuğun kötücül ruhların tehdidine maruz kalabileceğine inanıldığı için bu kötücül ruhların verebilecekleri zararları önlemek adına çeşitli dinlik ve büyülik pratiklere başvurulmuştur (2019: 186).

Erbil bölgesinde kadının hamile olması, ailesi ve çevresindeki bütün insanlar tarafından sevinçle karşılanır. Eskiden kadınların hamilelik sürecinde yaşadıkları bulantı, kusma ve karın büyümesi gibi özel durumları, aile bireylerinden, özellikle de kayınbabasıyla ailede var olan erkeklerden bir süre gizlemeye çalışırdı. Aynı zamanda hamile kadınlar “*çarşaf peçe*” giyerek dışarı çıkarlardı (K.K. 26).

Hamilelik, her ne kadar sevindirici bir durum olarak kabul edilmişse de eskiden bölgede özellikle geleneksel toplumlarda ve kalabalık ailelerde biraz da ayıp sayılırdı. Bu yüzden kadınlar, hamile kaldıkları günden itibaren insanlara

göstermemek için aba, ferace, çarşefpeçe gibi kıyafetler giyip gebeliği saklamaya çalışırlardı (F 110, F111). Bu bağlamda karnın büyümesi, kusma, baş dönmesi vb. belirtiler ortaya çıktığında evin erkek büyüklerinden olan kayınpeder ve kayından bir süre gizlenirlerdi. Fakat bu olay günümüzde eskiye göre değişmiş, bazı ailelerde normal hale gelmiştir. Ama eski gelenek ve göreneklere bağlı Türkmen aileleri içerisinde bu durum eskisi gibi kalmıştır.

Hamile kadına, “*gümanlı*”, “*iki canlı*”, “*ağır ayak*”, “*uşaklı*” gibi isimler verilmektedir. Hamileliğin ilerlemiş safhasındaki kadınlar için ise *karnı burnunda* ifadesi kullanılmaktadır (Sezen, 1993: 57). Erbil halkı arasında ise hamileye *ikki canlı*, *ikki cannı*, *yüklü*, *hamile*, *karnı var*, *şişip*, *gene şişip*, *gene qarnı şişip*, *gene qarnı var* gibi isimler verilir. Hamilelik sırasında hamile kadının hem kendisinin hem de çocuğunun sağlığı için uyulması gereken birçok geleneksel pratik ve uygulama vardır.

Erbil yöresinde de gebe oldukları anlaşılan kadınlara ağır iş yaptırmazlar, ağır eşya taşıtmazlar, yüksek yerlerden atlamalarına izin vermezler.

Reiter’e göre (2012: 129), bazı yiyeceklerin bebeğe zarar vereceğine inanıldığından hamile kadınlar çeşitli yiyecek tabularına riayet etmektedirler. Güney ve Orta Avusturalya yerlileri bireyin vücut, ten ve kanı anneden aldığına inanmaktadırlar. Hamilelik döneminde görülen bu yiyecek tabusu, Anadolu sahasında da karşımıza çıkmaktadır. Yiyecek tabusu, daha çok anne karnındaki çocuğun olumsuz etkilenebileceği düşüncesinden kaynaklanmaktadır.

Erbil bölgesinde kaynak kişilerimizin verdiği bilgilere göre, hamile kadınlara demir açısından zengin yiyecekler, örneğin pekmez yemelerini önerilir (K.K. 29). Ayrıca hamile kadınların hamilelik sürecinde karbonhidrat içeren besinleri, tuz ve yağ yememeleri önerilir (K.K. 28).

4.4.1.1.3. Aşerme (Yerikleme)

Gebe kadın, gebeliğin başlamasıyla iştahında bazı değişikliklere uğrar. Kadının ağzının tadının bozulması, bazı yiyeceklere aşırı istekli olması, bazılarında da kaçınması, halk tarafından aşerme diye nitelendirilmiştir.

Aşerme, gebelik döneminde hemen her kadının yaşadığı bir durumdur. Boratav, deyimın aslının *aş yeme*, bu biçimiyle *yiyecek şeylerden tiksınme* anlamına geldiğini ifade eder. *Beğenmemek*, *kötülemek* anlamlarına gelen yermek fiili, zamanla anlam değişmesine uğrayarak hamile kadının bazı yiyecekşeri canının çekmesi anlamını üstlenmiştir (Boratav, 2016: 168). Bölgede kaynak kişilerden derlenen bilgilere göre gebe kadın, aşerme döneminde canı ne isterse onu yer. Belki canının istediği şeyler güzel de olmayabilir. Örneğin toprak, sigara külü vs. gibi. Ne kadar münasebetsiz de olsa istediği şeylerin verilmesine çok dikkat edilir (K.K. 10). Kaynak kişiler, çocuğun sağlıklı olabilmesi için yemeklerinde etkisinin olduğunu bildirmişlerdir. Faydalı yemek yiyen gebe kadının düşük yapma riski daha az olabilmektedir.

Yerikleme, genel olarak çocuğun annenin karnında beslenme ihtiyacı duyduğu bir durumdur. Bu yüzden bütün anne adaylarının canlarının istediği şeyleri yemelerine çocuğun iyi beslenebilmesi için dikkat edilir.

Aşerme, ayrıca çocuğun rızkı demektir. Çocuk rızkını annenin yediği yemeklerden alır. Aşerme, genellikle çocuğun başının tüylenmeye başlanmasından sonra ortaya çıkan bir durumdur. Çocuğun her isteği anne tarafından yerine getirilir. Bu durum, gebeliğin ilk haftalarında başlayıp gebeliğin 3. veya 4. Ayı dolana kadar devam eder.

Delaney, aşermeyi “aş” ve “ermek” (olgunlaşma) ile ilişkilendirmektedir: “... *aşermek*, *aş (yemek)* ve *ermek (olgunlaşmak)* sözcüklerden oluşur. Hem hamile kadının belirli şeylere duyduğu şiddetli arzuyu anlatır, hem de tinsel uyanma anlamı vardır. Çocuğun rahimde olgunlaşması ve canlanması (ruhun açılması) ile güçlü yiyeceklere arzu duyması arasında bir ilişki kurulmaktadır. Örneğin, buğday, bir tohum olarak erkek üretkenliğinin ve gücünün ve ekmek olarak da yiyeceğin, hayatın temel direğinin simgesidir. Hem oğullar hem de ekmek, hayatın sürdürülmesi ve ailenin devamı için gereklidir” (Delaney, 2001: 105).

Erbil bölgesinde aşermeyi ifade etmek için *yeriklemeğ*, *yürüklemağ*, *yerikliri*, *yürükliri* gibi ifadeler kullanılmaktadır. Aşeren hamile kadının canı genellikle ya ekşili yiyecekler ister ya da tatlı ister. Canı ekşi yiyecekleri isteyen anne adayı karnındaki çocuğun cinsiyetinin kız, canı tatlı isteyen anne adaylarının ise çocuklarının oğlan olacağına inanılır. Kadınlar aşerdikleri dönemde baharatlı

yiyecekleri yemekten kaçınırlar. Yakınları da kaçınmalarında etkili olurlar. Çünkü baharatlı yiyeceklerin çocuğa zararlı olacağını inanılır.

Manas, Dede Korkut, gibi Türk destanlarıyla *Tahir ile Zöhre, Asuman ile Zeylan, Kerem ile Aslı* gibi Türk halk hikâyelerinin yanı sıra daha birçok anlatıda çocuksuzluk, kahramanın ana rahmine olağanüstü şartlara düşüşü, yerikleme ve kahramanın olağanüstü doğumu motifleriyle karşılaşmaktayız (Aça, 1997: 78-81). Erbil bölgesinde de sözlü edebiyat ürünleri içerisinde özellikle de masallarda aşerme motifine rastlanmaktadır.

Erbil bölgesi ve çevresinde çalışma boyunca kaynak kişilerden sözlü olarak derlenen aşermeyle ilgili bilgilerden, diğer Türk bölgelerinde olduğu gibi, geçmişten günümüze hamile kadınların aşerdikleri yiyeceklerden çocukların cinsiyetlerinin tahmin edilmeye çalışıldığı tespit edilmiştir. Örneğin, hamile bir kadın tatlı, (hurma, baklava, helva vb.) yiyecekler yerse çocuğunun erkek, ekşi (limon tuzu, ekşi nar, portakal, mandalina vb.) yerse çocuğunun kız olacağına inanılmaktadır.

Delaney'e göre, Anadolu'da kız çocuğu için beyaz, yumuşak ve tatlı yiyecekler (süt, yoğurt, beyaz peynir, tavuk, pirinç gibi); oğlan çocuğu için kızartma, et, salça gibi kırmızı ve kuvvetli yiyecekler tercih edilmektedir. Ayrıca yaygın olan tek inanç, çocuk sağda yerleşirse erkek, solda yerleşirse kız olacağına inanılır (2001: 79). Erbil bölgesinde de anne karnındaki çocuğun cinsiyeti hakkında yemeklerden yola çıkılarak tahminler yapılmaktadır. Ayrıca cinsiyet tayininde çocuğun anne karnındaki konumu da dikkate alınmaktadır.

Hamile kadının aşerdiği şey bulunamadığı ya da yedirilemediğinde çocuğun teninde leke olacağına inanılmaktadır. Leyla Çelebi adlı kaynak kişimiz aşerme sürecinde bize başına gelen bir olayı şu şekilde aktarmıştır: *"Aşerme süreci içerisinde canı patlıcan istemiş, fakat aşerdiği mevsim kış mevsimi olduğu için patlıcan bulamamış, o zamanlarda şimdiki gibi her mevsimde her yiyecek bulunmadığı için çocuğunu vücudunda patlıcan şeklinde bir leke çıkmıştır"*.

Aşerme inancıyla ilgili Azerbaycan Türkleri arasında da yaygın olan anlatılar vardır. Azerbaycan'ın başkenti Bakü şehrinde yaşayan Venera Mustafayeva adlı kaynak kişimiz aşermeyle ilgili bize şu bilgileri aktarmıştır: Aşermesi geyik eti üzerine olan kadının çocuğu koşmaya düşkün olur. Hamile kadın tavşana bakarsa doğacak olan çocuk yarık dudaklı olur" (K.K. 32).

Erbil bölgesinde de anne karnındaki çocukla yiyecek ilişkisine dair inançlar mevcuttur. Hamile kadın aşerip herhangi bir ağaçtan evin sahibi haberi olmadan meyve alırsa ileride çocuğun hırsız olduğuna inanılır (K.K. 34). Nara aşeren kadının çocuğunun dişleri inci gibi olur (K.K. 35). Elma yiyen kadının doğuracağı çocuğun yanağı kırmızı olurmuş (K.K. 33). Karabiber yiyen kadının çocuğunun yanağı benli olur (K.K. 37). Hayvan dili yiyen kadının çocuğu dilli olur. Hayvan beyni yiyen kadının çocuğu aptal olur (Bayatlı, 2017: 80).

Kaynak kişilerden yapılan derlemelerden de anlaşılacağı üzere gebe kadının yerikleme döneminde yedikleri ile doğuracağı çocuk arasında bir ilişki kurulmaktadır. Çocuğa zarar verecek yemeklerden uzak durmaları gerekir. Bu yüzden anne adaylarının gebelik döneminde yemeklerine dikkat etmeleri önemli bir husustur.

Hamile kadın neye aşerse bulmak zor olsa da bulunup yedirilmelidir. Yedirilmediği takdirde ileride kötü şeyler olacağını inanılır. Sonuç olarak Erbil bölgesi ve çevresinde tespit edilen aşermeyle ilgili inanış ve uygulamaların, Türk dünyasından tespit edilen aşermeyle ilgili inanış ve uygulamalara benzediğini söyleyebiliriz.

4. 4.1.1.4. Çocuğun Cinsiyetinin Tercihi

Gebelik dönemindeki önemli bir husus da doğacak çocuğun cinsiyetidir. Kadın, gebe kaldıktan sonra ilk olarak çocuğunun kız mı yoksa oğlan mı olacağını düşünür. Elbette merak eden müstakbel anne değildir. Baba ve diğer kişiler de çocuğun cinsiyetini merak ederler. Bölgede eskiden kadınlar çocuğun cinsiyetini öğrenmek için çeşitli geleneksel yollara başvurmuşlardır. Bazen çocuğun cinsiyeti hakkında bilgi sahibi olabilmek için falcı kadınlara da başvurmuşlardır. Günümüzde ise teknolojinin gelişmesiyle artık çocuğun cinsiyeti belirlemek daha kolay bir hale gelmiştir. Ayrıca bölgede eskiden doğacak çocuğun daha çok erkek olması istenmiştir. Günümüzde bu anlayış büyük şehirlerde azalmış, fakat geleneksel tarımsal üretim yapan toplumlarda az da olsa bu anlayış hala devam etmektedir. Geleneksel kültürümüzde, daha çok erkek çocuk beklenir (K.K. 38). Erkek çocuk dünyaya getiren kadın da ocağın tütmesini sağlar ve bundan dolayı da itibarlı olur.

Delaney, Anadolu'daki anne karnındaki çocuğun cinsiyetinin doğumdan önce öğrenilmek istenmesi hususunda şu yorumu yapmıştır: *“Çocuğun cinsiyeti, tıpkı kıyamet günü, yağmurun ne zaman yağacağı, erkeğin ne kazanacağı ve insanın nerede öleceği gibi sadece Allah'ın bilebileceği şeyler arasındadır. Cinsiyet ilahi olan tarafından takdir edildiğine göre, doğacak çocuğun cinsiyetini öğrenmek için çeşitli kehanetlere başvurulması da doğaldır; bu tür törenler Türkiye'nin her bölgesinde yapıldığı ve folklor geleneğinin bir parçası olduğu bilinmektedir”* şeklinde ifade eder (Delaney, 2001: 79).

Bölgede doğurganlığa değil, erkek çocuğa sahip olmaya önem verilir. Çocukların kız veya erkek olması, Allah vergisi olarak düşünülmeyle birlikte soyun erkek üzerinden devam edeceğine dair inanç ve düşünceler nedeniyle bazı yerlerde az da olsa halen erkek çocukların tercih edildiği görülmektedir (K.K. 39).

İslamiyetten evvel Araplar da erkek evladı her zaman tercih ederlerdi. Kız çocuklarını çoklukla öldürmüşlerdir. Kutsal kitaplardan Tevrat, dünyaya oğlan evladı getirmek yollarını göstermekle İbranilerin de oğlanlara kıymet verdiklerini göstermiş oluyor (Başar, 1972: 47).

Saha çalışmamızda kaynak kişilerden alınan bilgilere göre, kadınlar erkek çocuk doğurana kadar doğurmaya devam etmek zorundadırlar (K.K. 40). Erkek çocuklar, soyun devamı olmalarının yanı sıra toprak işlerine yardım ettikleri için de önemlidirler (K.K. 88).

Toplum içerisinde erkek çocuğun isteğinin fazla olması, ya gelecekte ailesine sahip çıkacağının düşünülmesinden ya da kadının koca evindeki konumunu yükseltmesinden kaynaklanmaktadır. Bu anlayışlardan hareket edecek olursak, soy ağacının devam edebilmesi için bir erkek çocuk sahibi olmak gerekmektedir. Fakat anne baba için bu algı dışında bütün çocuklar genel olarak Allah'ın verdiği bir nimettir ve ailenin temel eğlencesidir.

Erbil bölgesinde çocuğun cinsiyetini tahmin etmek için birçok pratik ve uygulamaya başvurulmuştur. Bunların başında adak ve kurban adamak; yatırlara, ziyaretlere, türbelere gitmek; hocalara başvurmak ve muska yazdırmak gelir (K.K. 42). Kadın sevişme sırasında sağına yatıp sağından kalkması, gelinin yatağında oğlan çocuğu yuvarlanması (K.K. 45), gelinnin kucağına erkek çocuk verilmesi (K.K. 44) de bu tür uygulamalardandır.

Bayan Bakal adlı kaynak kişimizin verdiği bilgilere göre, gelinin damat evine giderken bindiği atın terkisine -dört yaşında bir erkek ocuk oturtulması halen devam eden bir uygulamadır. Gelinle damadın yatağına bir erkek ocuk koyulmasına devam edilmektedir. Bütün bunlardan amaç, gelinin doğuracağı ilk çocuğun erkek olmasıdır. Kadınlara neden çocuklarının erkek olmasını istediklerini sorduğumuzda kız çocuğun eloğluna gideceğini, oğlan çocuğun ise ailenin soyunu devam ettireceğini söylemişlerdir (K.K. 47).

Ayrıca bölgede eskiden kadınlar rüya yorumlarına da nen vermişlerdir. Hamile kadının rüyasında armut görmesi karnındaki çocuğun oğlan, elma görmesi karnındaki çocuğun kız olacağına işaret olarak yorumlanmıştır (K.K. 1). Hamile kadının altına bıçak koyulan mindere oturursa oğlan, makas koyulan mindere oturursa kız doğurur (K.K. 2). Hamilenin karnı sivri olursa oğlu, düz olursa kızı olacağına inanılır. Hamile kadın gzelleşirse oğlan, irkinleşirse kız doğurur. Çünkü kız çocukları annenin güzelliğini alır (K.K. 5).

Orta Asya Türkleri'nin çocuğun cinsiyetini öğrenmek için ateş falına baktıkları bilinmektedir. şecere-i Türk'te zbek hanlarından Kocugum'un, obadaki çadırlarda dolaşıp, ateşe yağ atarak, kadınlara; '*senin oğlan olacak*', '*senin kızın olacak*' dediği anlatılmaktadır (İnan, 2000: 67) .

Alan araştırması sürecinde kaynak kişilere cinsiyet tercihiyle ilgili sorular sorduğumuzda yaygın olarak şu cevaplar alınmıştır: "*Eli ayağı düzgün olsun, ister kız ister erkek olsun fark etmez*" (K.K. 46), "*Kız da olsa oğlan da olsa Allah'ın verdiği nimettir*" (K.K. 49).

Erbil bölgesinde çocuğun cinsiyetini öğrenmek için bu geleneksel uygulamaların geçmişte sıklıkla yapıldığı ve çeşitliliğe sahip olduğu anlaşılmaktadır. Günümüzde bu uygulamalar eskisi kadar yapılmamakta ve yerini modern tıbbın sunduğu imknlara bırakmaktadır.

Delaney (2001: 101), "Kızlar erkeklerden daha da fazla şımartılır; erkek çocuklardan daha değerli görüldüklerinden değil, tersine daha az değer verildiğinden. Kızlar ana babalarının evinde misafir kabul edilir, yabancı, yani "el"dirler; kocalarının evinde de öyle grlecekler" demektedir.

Erbil'de toplumun geleneksel kesimlerinde, kız çocuğuna verilen değerin oğlan çocuğa verilen değerden aşağı olduğu görülmektedir. Bu algının nedeni ise kız

çocuğun baba evinde her zaman misafir sayılması ve zamanı geldiğinde ellere gidip onların kızı olmasıdır. Fakat görüşme sırasında bazı ailelerin kız çocuğuna daha fazla değer verdiklerini de tespit ettik. Kız çocuğu evin, özellikle de babanın mutluluk kaynağı olarak değerlendirilmiştir.

4. 4.1.2. Doğum Sırası

4. 4.1.2.1. Doğum Hazırlığı ve Doğum

Gebelik aşamasında gösterilen duyarlılık ve ilgi, doğum yaklaştıkça doruğa çıkmaktadır. Aile ve toplum için oldukça önemli olan bir bebeği dokuz ay on gün süresince karnında taşıyan anne adayının “kurtulması” ve bebeğin kazasız belasız bir şekilde doğması başlıca amaçtır. Bu bağlamda doğum mümkün olan en kısa sürede tamamlanmalıdır (Aça, 2019: 189).

Erbil bölgesinde hem anne hem de baba tarafı doğum için bazı hazırlıklar yapar. İlk doğum büyük heyecanların yaşanmasına neden olur (K.K. 54). Ayrıca eskiden doğacak çocuğun cinsiyeti bilinmediği için her iki cinsiyete göre de hazırlık yapılırdı. Kız bebeklere pembe renkli eşyalar; erkek bebeklere mavi renkli eşyalar hazırlanırdı.

Günümüzde anne karnındaki bebeğin cinsiyeti modern tıbbın imkânları sayesinde önceden bilindiği için doğumdan önce cinsiyeti erkek olan bebeklere mavi, cinsiyeti kız olan bebeklere pembe ise renkli giysiler hazırlanır.

Hazırlıklar arasında en önemli şey kundaktır. Bebek yıkandıktan sonra kundaklanır (F 112). Bebek için hazırlanan bir diğer önemli şey ise beşiktir (F 113). Bebek, beşikte düşmemesi veya hareket etmemesi için kullanılan diğer bir şey ise bağırdağdır (F 114). Ayrıca eskiden yeni doğacak olan bebek için açık renkli kumaştan giysiler diktirilirdi. Açık renk olmasının sebebi, bebeğin cinsiyetinin eskiden doğumdan önce bilinmemesidir. Her iki cinsiyete de aynı şeyler hazırlanırdı (K.K. 52).

Erbil bölgesinde eskiden doğum, kadının kendi evinde, yani kocasının evinde kendi yatağında gerçekleştirilirdi (K.K. 58). Doğum için evde bir oda hazırlanırdı. Eğer kış mevsiminde doğum gerçekleşirse odanın sıcak olması için soba yakılırdı.

Sonra ebe kadının gelmesi için haber verilirdi (K.K. 53). Eskiden Erbil Kalesinde en meşhur ebeler Aşo Babalığ [Aşo Babalık], Fehim Dede, Ebe Xco [Ebe Haco], Gülnaz Dede ve Ğurbur Dede [Ğurbür Dede] idi.

Ebe kadın hazırlandığı odada su kaynatırdı, diğer malzemeler de hazırlanırdı. Daha sonra temiz bir leğene temiz bezler yerleşilirdi. Kadın bacaklarını açarak oraya oturur ve leğenin iki tarafından tutarak destek alırdı. Ebe kadın ön tarafta dizlerini bükerek topukları üzerine oturur, kayınvalide ise arkada durup kadının sırtına destek olurdu. Ebe karın masajını yapardı, yavaş yavaş çocuğu annenin karnında çıkarmaya başlardı. Ebe kadın doğum işleminden sonra rahime dikiş atmazdı, kadın yavaş yavaş kendisine gelirdi (K.K. 57).

Eskiden bebek doğar doğmaz bir sepetin içine koyulurdu. Eski düşüncelere göre yeni doğan çocuğu “şeva”den [kötü ruh] korumak için kadınlar sepetin içindeki yastığın altına Kuran-ı Kerim ile bıçak koyarlardı (K.K. 59).

Şeva, eski zamanlarda bazı çocukların doğumdan bir hafta sonra yüzlerinin morarıp ölümüne sebep olurdu. Bilim geliştikten sonra bu morlukların, doktorların kontrolünden sonra “Tetanoz” hastalığı olduğu tespit edilmiştir. Erbil bölgesinde “Tetanoz” hastalığına “guzaz” hastalığı denir. Bu hastalığın sebebi ebe kadının çocuğun göbeğini keserken kullandığı malzemelerin temiz olmamasıdır (K.K. 60, K.K. 61, K.K. 62, K.K. 80).

Günümüzde ise evde doğum hazırlıkları yavaş yavaş önemini kaybetmiştir. Yeni nesil kadınlar, hastanelerde doktorlar tarafından ya normal doğum ya da sezaryen ameliyat yoluyla doğum yapmaktadırlar. Doğumdan sonra yeni doğan bebeklere “guzaz” aşısı vurulmaktadır.

Ayrıca bölgede günümüzde doğumu geciken ya da doğumda zorlanan kadınlar için cami hocasına dua olutulur. Bu sebeple doğum yapacak kadının evine yakın bir minareden şu dua okunur: *Ferec ya Allah ferec, ferec ya Allah ferec*”. Halk da bu duayak *ya rabbi ferecini ver* diyerek karşılık verir. Anadolu’da da bu uygulamanın benzerlerine rastlanmıştır.

Doğum sırasında anne ve çocuğun zarar görmemesi için birtakım yollara ve çarelere başvurulmaktadır. Bunlar daha çok doğumun kolay olmasını sağlamaya yöneliktir. Kadının saç bağlarının çözülmesi, kapalı kapı, sandık ve pencerelerin açılması, kolay doğum yapmış kadınların gebe kadının sırtını sıvazlaması, kuşlara

yem verilmesi, dolu kapların boşaltılıp su musluklarının açık bırakılması bunlara örnektir (Sezen, 1993: 59). Bu gibi uygulamalar, Erbil bölgesinde eski kadınlar tarafından uygulanmıştır. Günümüzde ise bu uygulamalardan sözlü olarak bahsedilmekte, fakat uygulama alanından çıkarılmışlardır. Yukarıda tespit edilen uygulamalardan amaç, hamile kadının kazasız belasız bir şekilde doğum yapmasını sağlamaktır.

Boratav (2016: 171), doğum yapacak kadın için en yaygın işlemlerden birinin, doğum yapmakta olan kadına içine *Meryem Ana eli* veya *Fatma Ana eli* denen bitki konulan sudan içirmek olduğunu yazmıştır. Bu bitkiler kurutulmuş halleriyle su içine koyulunca açılırlar. Bu bitkilerin dölyatağının açılmasını sağlayan bir gücü olduğuna inanılmaktadır.

Delaney'e göre (2001: 86), *“bebek dışarı çıktığında, kadın “kurtuldum” der. Bu, ilk anlamıyla alınabilir: yani ölümden kurtulduğunu söylediği düşünülebilir. Yakın geçmişteki ve halen ölme oranı rakamları düşünüldüğünde, böyle söylenmesi normaldir. Yine de köylülere bakılırsa, asıl tehlikeli dönem şimdi başlamaktadır. Belki de “kurtuldum” sözüyle kadının varlık nedenini yerine getirmesi, bir çocuk doğurmasıyla kocasının ailesi içinde değer kazanması kastediliyordur. Bir de çocuk erkekse, kadın soyun devamını da sağlamış, böylece kendini de sağlama almış demektir”*.

Erbil bölgesinde doğum yapan kadınların statüleri değişmektedir. Kadınlar doğurdukları zaman hem kayınvalidesinin hem kocasının yanında eskiye nazaran daha değerli hale gelir. Dünyaya gelen çocuk erkek ise soyun devamı olduğu için anne adayına pahalı hediyeler alınır. Eğer doğacak olan çocuk ailenin ilk çocuğu ise kurban kesilmektedir. Çünkü bu çocuk ocağın başı sayılmaktadır. Ayrıca çocuk erkek ise, varlıklı aileler kurban dışında mahalledeki bütün evlere baklava, şerbet ve başka tatlılar dağıtırmaktadırlar (K.K. 65).

Erbil bölgesinde doğumdan sonra annenin iştahıyla direncinin eski haline gelmesi için ona bal, pekmez ve yumurta karışım olan *“bal kakanağı”* yaparlardı (K.K. 66). Doğumdan bir gün sonra ekmek arasına şeker koyup komşulara hayır niyetine dağıtıldı. Bu hayıra *“özabana”* denirdi (K.K. 69). Erbil bölgesinde geçmişten günümüze gelen önemli uygulamalardan biri de, doğumun beşinci gününü annenin yıkanması, onun için bir tencere içinde hayvan ciğerinin pişirilmesi,

banyodan çıktıktan sonra annenin başına bir battaniye örtülmesi, ciğer tenceresinin kokusunun annenin burnuna daha iyi girebilmesi için bu battaniyenin altına koyulmasıdır. Halk arasında doğumdan sonra annenin aklının kem olduğuna ve yorulduğuna inanılır. Bu uygulamaya “*baş kaurması*” denir (F 115, F 116), (K.K. 80).

4. 4.1.2.2. *Çocuğun Göbeği (Eşi)*

Doğum sırasında gerçekleştirilen en önemli işlerden biri de doğan çocuğun göbeğinin kesilmesidir (F 117). Çocuk dünyaya gelir gelmez ebe veya kadın doktorlar tarafından ilk iş olarak çocuğu anneye bağlayan göbek kesilir. Göbeği kesen kişinin mümkünse hiç kullanılmamış temiz bir makas kullanması beklenir. Sonra annenin vücudu tuzla yıkanır. Göbeğe doğan çocuk kadar önem verilir. Çünkü göbek çocuğun bir parçası olarak bilinir. Göbek, çocuğun ilerdeki hayatını ve geleceğini etkileyeceği düşünülerek her yere atılmaz.

Çocuğun sonuna (eşine), eski Türklerde çocuğu koruyucu, döl sağlayıcı vb. özelliklere sahip bir “ana tanrıça” olan Umay ile aynı adın verildiğini Kaşgarlı Mahmut’un sözlüğünden öğrenmekteyiz. Kaşgarlı Mahmut, kelimenin son, eş anlamını verdikten sonra sözlerine bir inanışı eklemektedir: “*Umayka tapırsa oğul bolur*”. Bu sözler “*insan, Umay’a* (yani çocuk tanrıçasına tapınırsa), *çocuk sahibi olur*” anlamına gelmektedir (Boratav, 2016: 173-174).

Kırgız Türklerinde de doğumdan hemen sonra yapılan işlemlerin başında göbek kesimi gelmektedir. Kırgızlarda göbeği kesen kadına “Kindik Ene” (Göbek Ana) denir. Kindik ene, çocuğun göbeğini besmele çekerek keser. Tecbubeli bir anne, uzman, yaşı ve bir saygınlığı olan bir kadın göbek bağıını keser. Kindik ene çocuğun ikinci annesi sayılan Kindik Ene, çocuğun ileriki dönemlerdeki bütün törenlerine özel konuk olarak davet edilir (Jumabayev, 2006: 42).

Çuvaş Türklerinde ise ebe, “bıçak gibi keskin ol” ya da “çalışkan olsun” diyerek bebeğin göbek başını keser. Erkek çocukların göbekleri ise, kesildikten sonra bir balta üzerine koyulur. Bu göbek bağı, bir torba içine bebeğin annesinin sandığında ya da kilerde saklanır (Yeşil, 2004: 122).

Erbil bölgesindeki çocuğun göbek bağının saklanmasıyla ilgili uygulamalar, Anadolu'nun muhtelif bölgelerindeki uygulamalarla benzerlik göstermektedir. Burhan Yaralı adlı kaynak kişi, “**Hata La nense Erbil**” adlı eserinden bize şu bilgileri sözlü olarak aktarmıştır: Eskiden çocuğun göbeği kumaş parçasına sarıp okulun yakın bir yerine gömülürdü. Bu uygulamayı yapan aileler çocuklarının ileride okuyup adam olsun isterlerdi. Ayrıca eskiden kadınlar, çocukları ağlamasın, sakın bir şekilde uyusun diye kesilen göbeğinin bir parçasını beyaz kumaş içine sarıp kırk gün boyunca çocuğun yastığı altına yerleştirirlerdi (K.K. 31). Çocuğun dindar olması için göbeği cami duvarına ya da avlusuna gömülür (K.K. 10). İleride terzi olması için dikiş makinesinin gözündə saklanır (K.K. 5).

Göbek ve göbek bağı, Türklük coğrafyasının pek çok bölgesinde son ya da eş olarak adlandırılmış olup göbek bağıyla ilgili uygulamalara çok fazla önem verilmiştir. Göbek bağıyla ilgili inanış ve uygulamalar, çocuğun kaderini belirlemeye dönük bazı dilek ve tahminleri içermektedir.

Göbek kesmenin farklı coğrafya ve toplumlarda, farklı kesim şekilleri vardır. Örneğin Erbil bölgesinde göbek kesmek için çocuğun ağlaması ve eşi yani “*yoldaşı*”nın gelmesi beklenir ve buna özen gösterilirdi. Çünkü çocuk doğduktan sonra ağlamaz ve eşi gelmezse, anormal bir çocuk sayılır ve tüm bu işlemlerden önce göbeği kesilirse ölüm tehlikesi geçirebilirdi. Bu yüzden ebe parmağını çocuğun ağzına koyarak veya yüzüne su serperek ağlatmaya çalışır. İltihaplanmaması için kesilen yere (yara yeri) tuz ve yağ sürülür. Çocuğun göbeği kesildikten sonra ılık su ve “*raqı*” sabunu ile temizlenir, havlu ile kurutulup kundaklanır (K.K. 71).

Ayrıca yeni doğan çocuğun gözlerine limon damlatılırdı (K.K. 76). Bazen kırk gün boyunca sürme çekilirdi. Erbil geleneklerinden biri de çocuğun vücuduna kırk gün boyunca “*çümdüç yağı*” (susam yağı) ile “*Kırşan*” birbirine katılıp sürülmesidir (K.K. 75).

Geçmişten bu yana çocuğun hem mide ağrısını gidermesi için, hem de karnındaki gazları çıkarması için kadınlar tarafından nane, *şirin* toplax, (toz şeker) *hel* ile birleşimi yöresel bitkisel ilaç yapılır Bu ilaca Erbil bölgesinde *acı* denir (Assaf, 2012: 142).

Yazlı ve sözlü kaynaklardan alınan bilgilerden anlaşılabacağı üzere Türk dünyası ve Erbil bölgesinde, günümüzde de çocuğun göbeğiyle “*eşi*”nin çocuğun bir

parçası olduğuna inanılmaktadır. Ayrıca göbeğin bir yere atılmayıp uygun bir yere gömülmesine özen gösterilmektedir. Erbil bölgesinde eş ve göbek ile ilgili tespit edilen inanç ve pratikler, diğer Türk toplulukları arasında tespit edilen inanç ve pratiklerle karşılaştırdığımızda büyük benzerlik arz etmektedir.

4. 4.1.3. Doğum Sonrası

Hamilelik döneminde anne adayına karşı sergilenen ilgi ve duyarlılık doğumdan sonra da devam eder. Anne, doğumdan sonra çocuğunun sağlıklı bir şekilde büyümesi, iyi bir şekilde yetiştirilmesi ve gelecekte iyi bir konuma sahip olması için birçok fedakârlıklar yapmaktadır. Bu sebeple doğum bir eşik olup, doğumdan sonra anne ve çocuğu psikolojik ve fiziksel her türlü olumsuzluktan (kötü ruhlar, nazar vb.) korumak için birçok geleneksel uygulama yapılmaktadır. Bu uygulamaların asıl amacı, anne ve çocuğunun sağlıklı bir şekilde doğumdan sonraki kırk günü atlamaıdır.

4. 4.1.3.1. Loğusalık Dönemi ve Al Karısı (Kırk Basması)

Anadolu'da yeni doğum yapan kadınlara "lohusa", "loğsa", "emzikli", "nevse" gibi adlar verilir. Lohusalık, geleneksel olarak kadının doğumdan sonraki kırk günlük dönemi ifade eder eden bir süreçtir.

Loğusa kadına doğumun ilk haftasında gözünaydın; ikinci haftasında ise hatır sorma ziyaretleri yapılmaktadır. Bu ziyaretlerde loğusa evine sütlaç, baklava, muhallebi, kurabiye, süt, pelüze, piliç soğuşu, şeker, tatlı, börek, pilav, ekmek içinde haşlanmış yumurta, kırmızı kurdele ile süslenmiş loğusa şekeri, bal ve helva gibi yiyeceklerle; başörtüsü/yemeni, basma, kumaş, havlu, çorap, terlik, namazlık, çocuk kıyafetleri ile oyuncak türünden hediyeler götürülür. Böylece doğum yapan kadının geçiş dönemi, tatlı yiyip içilerek kutlanmış ve atlatılmış olur.

Erbil bölgesinde de loğusa kadını ziyaret etme geleneği günümüzde de yaygın olarak uygulanmaktadır. Bölgede yeni doğum yapmış anne (loğusa) akraba, eş- dost ve komşular tarafından ziyaret edilir. Kimi ziyaretçiler bebeğe hediye olarak para, altın, giysi, yatak takımı vs. getirirler. Loğusa evi gelen misafirlere tatlı, şerbet ikram

eder (K.K. 78). Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde olduğu gibi bölgede de doğumu kutlamaya gelenlere “*loğusa şerbeti*” ikram edilir. Kaynak kişilerin aktardığı bilgilere göre bu gelenek büyükannelerinden kalan bir gelenek olup devam edilmektedir. Misafirlerde ikram edilen loğusa şerbetinden komşulara da bir sürahiye koyularak gönderilir (K.K. 10). Ayrıca kırmızı renkli loğusa şerbetin, bir yandan misafirlere ikram edilirken diğer yandan da alkarısının uzaklaştırılması görevini üstlendiği görülür.

Başar'a göre (1972: 71), şerbet içen loğusanın kanaması olmaz ve şayet kanaması varsa çabuk kesilir. Çocuğu mert ve cömert olur. Şerbet içen loğusaların sütleri bol ve tatlı olur. Ayrıca boşalan damarları dolar ve çocuğun sancıları fazla sürmeden kesilir, en önemlisi de şerbet içen loğusaları kırk basmaz.

Ayrıca Erbil bölgesinde kırkinci gün loğusa evinde mevlit okutulur (K.K. 81). Bazı aileler de kırkinci günde “*kırk hamamı*” adıyla anılan bir gelenek gereğince anneyi kırkinci gün kayıinvalidesi, annesi ve arkadaşlarıyla birlikte hamama götürürlerdi (K.K. 85).

Genel olarak yeni doğum yapmış kadınların loğusalık döneminde yani kırk gün içinde anne ve çocuğun sağlıklı olması için her türlü zararlı etkilere korunmaları gerekir. Kadınların hem kendilerini hem çocuklarını korumak için başvurdukları araçlardan ilk akla geleni nazar boncuğudur. Nazarlık, maşallah gibi takılar çocuğu da loğusayı da korumak için toplum içinde yaygın bir şekilde kullanılmaktadır (F 118). Nazar boncuğunun çoğu kültürlerde, özellikle de geleneksel toplumlarda insanı kem gözlerden koruduğuna inanılmıştır. Ayrıca dinsel inançta göz figürü kötülükleri savan güçlü bir tılsım olarak kabul edilmiştir. Nazar üzerinde burada daha fazla durmayacağız. “*Halk İnanışları ve Kadın*” başlığı altında konuyla ilgili geniş bir bilgi verilmiştir.

Erbil bölgesinde bir loğusaya *zeyistan*, *Zeste*, *çileli*, *çiledar* gibi isimler verilmektedir. Yine Erbil bölgesinde yaygın olan bir inanca göre, loğusa kadın ve çocuğunun mezarı kırk gün boyunca açıktır. Bu sebeple kırk gün boyunca hem loğusanın hem de çocuğunun her türlü hareketine (yatmasına, yemesine, içmesine) dikkat edilir. Bu kırk günde loğusa kadına en büyük zararın Al Karısı'ndan geleceğine inanılır. Oldukça korkunç bir görünüm ve yaratılışa sahip olan bu yaratık, loğusa kadının yalnız olmasını kollayarak, ciğerlerini yakın bir suda yıkayıp tekrar

geri getirir. Sonucunda ise loğusa kadın hayatını kaybeder. Bölgede Al Karısı, *Alnenesi, Halnenesi, şeve* gibi isimlerle anılmaktadır (K.K. 83).

Delaney'e göre "Doğumda kadın ölümle yüz yüze gelir. Sadece doğumda değil, loğusalık olarak bilinen doğum sonrası kırk günde de "Loğusanın mezarı kırk gün açıktır". Mezarın açık olduğu söylenir, çünkü kadın bu süre içinde ölüme daha yakındır; aynı zamanda rahim de açıktır, bu yüzden kötü etkilere, enfeksiyona açıktır. Rahim, mezara giden yoldur, mezar ise ebedi hayat ikinci doğumun rahmi olarak düşünülür" (2001: 90). Loğusa kadınla bebeğinin mezarının kırk gün boyunca açık olduğuna dair inancın Erbil bölgesinde yaygın olduğunu yukarıda da belirtmiştik.

Burada üzerinde durulması gereken ilk mesele, loğusa odaklı "al karısı veya kırk basması" inancı ile bu kötü varlığı atlatmak için yapılan uygulamalardır.

Boratav **Türk Mitolojisi** adlı eserinde *Al-Bastı* hakkında şu bilgileri paylaşmıştır: "**Al-Bastı**, Al- Karısı, Al-Anası, Al-Kızı veya kısacası Al de denilir. Türk cinciliğinin bir figürü olan Al- Bastı, doğaüstü bir kadın yaratık olarak tasvir edilir. Özellikle loğusa kadınlara musallat olur, onlarda loğusa sıtması çıkarır ve hastaların ölümünü sağlayabilir; bu hastalık çoğunlukla al-bastı ifadesiyle, "Al'ın eziyeti" anlamında kullanılır" (2016: 32).

Erbil bölgesinde loğusa ile çocuğuna albasmaması için başvurulacak çarelerden kimileri şunlardır: Erbil bölgesinde "zeyistan"ın yani loğusanın kırkını çıkarmak için gerçekleştirilen pratiklerden biri, "kırkı çıkması"dır. Loğusa kadın, kırkıncı gün banyo yaparken bir kova su içine kırk başlı anahtar veya kırk başlı tarak atarak kırk kere şu sözleri söyler: "Qurxm çıxartım, sizde çxardın" (Kırkımı çıkardım, siz de çıkarın). Bu pratiği uygulayan kadınlar kötü ruh olarak bilinen "şeve"den, "alkarısı veya albastı"dan uzaklaştıklarını düşünürler (K.K. 84).

Ayrıca loğusa ve çocuğun bulunduğu yere Kuran, süpürge, nazarlık asılır. Lohusa ile çocuğunun yastıklarının altına Kur'an, bıçak, maşa, kılıç, demir, makas konur (K.K. 86). Loğusa kırk gün boyunca yalnız bırakılmaz, yorganın yüzü kırmızı renkli yapılır, loğusanın odasında gece günüz ışık yakılır (K.K. 87).

Erbil bölgesinde eskiden, kayınvalide veya anneanneninin olduğu bazı evlerde, anneyle bebeğin kırk gün boyunca dışarı çıkmasına izin verilmez, anneyle bebeğin zarar görebileceğine (K.K. 89). Tüm bu ifadelerden de anlaşılacağı üzere albastı,

korkunç bir kadın şeklinde görünen bir cindir. Bu korkunç varlık, loğusa kadınlara düşman olarak bilinir. Genellikle kadınların yalnız olduğu yerlerde görüldüğüne inanılmaktadır. Bu bağlamda al-basmasına uğrayan kadınlara da “*albasan*” denilir.

Eskiden Erbil bölgesindeki ebeler, doğumdan sonra da loğusa ve yeni doğan çocuğa yardım etmek ve yalnız bırakmamak adına loğusanın evinde kalırlardı. Bu süre zarfında loğusa kadının başına bir kırmızı yazma, şal vb. bağlanır ve boynuna kırmızı boncuk takılırdı. Bunun sebebi ise, Alnenesi’nin kırmızı renkten çekinmesi ve loğusanın yanına yaklaşamamasıydı (K.K. 90).

Bilindiği üzere kırmızı renk, Türk dünyasında olduğu gibi diğer coğrafyalarda da nazar ve kötü ruhlara karşı kullanılmaktadır. Özellikle Kırgız ve Kazaklar arasındaki kadınlar, ilk çocukları doğduğu zaman ateşe karşı bir saygı gösterisinde bulunur, ateş üzerine eğilir ve onun üzerine yağ paçaları atarlardı (Yeşil, 2014: 122).

Boratav’a göre *al-bız*, çok daha eskilerden beri Anadolu halkınca inanılan bir varlıktır. Orta Asya’daki kimi Türk kavimlerinde *al-bıs*, almıs, Yakutlarda albın, Moğollarda *albin* sözleriyle şeytanımsı, hileci, aldatıcı bir varlık olarak gösterilmektedir (2016: 91).

Loğusalık dönemi, kırk gün sonra bitter. “*Kırkı çıktı*”, kırk gün geçit anlamına gelir. Delaney, kırkı çıkma hakkında şöyle yazar: “*Kırkı çıkan anne ve bebekleri yeniden bütünleme töreni olarak tarif ettiği biçimde, topluma katılırlar. Bu geçiş, vaftiz benzeri bir banyoyla olur; böylece doğumun pislikleri yıkanır, anne ve bebek temizlenmiş ve dönüşmüş olurlar*” (Delaney, 2001: 94).

Kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre, loğusalık döneminde çocuğa uygulanan bir diğer önemli bir pratik ise çocuğun saçının kesilmesidir (F). Bu uygulamaya Erbil bölgesinde *Akika* denilmektedir. Yeni doğan çocuğun başındaki saça Arapça’da da “*akika*” denmektedir. Akika’nın uygulandığı gün çocuk için kurban kesilmekte; bu sebeple kesilen kurbana da “*akika*” adı verilmektedir. İslâm öncesi dönemden beri Araplar arasında akika kurbanının kesildiği bilinmektedir (K.K. 121, K.K. 122, K.K. 123).

Erbil bölgesinde de loğusalık döneminde, loğusa ile çocuğunun korunması adına alınan tedbirler, eski Türk inanç sistemindeki su, ateş, güneş, demir vb. gibi

önemli unsurları içermektedir. Bu sebeple rahatlıkla söylenebilir ki, eski Türk inanç sisteminin izleri de günümüzde bu bölgede yaşamaktadır.

4.4.1.3.2. Süt Verme

Doğumdan sonraki çok önemli hususların birisi de annenin sütüdür. Erbil bölgesinde yeni doğan çocuğun anne sütüyle beslenmesine özen gösterilir. Necat Çelebi (K.K. 5) adlı kaynak kişi, anne sütü hakkında bizimle şu bilgileri paylaşmıştır:

“Anne sütü çocuk için çok önemlidir. Özellikle ilk emzirme sırasında memeden gelen hafif sarı renkli süt, çocuğun kemiklerinin güçlenmesine yardımcı olur. Kimi anneler bu ilk emzirmeyi yapmazlarsa çocuklarının ölene kadar zayıf ve güçsüz olacağına inanırlar”

Erbil bölgesinde anne adaylarının verdiği bilgilere göre, bebekler bir yıl ile üç yıl arasında emzirilir. Kadınlar kızları 18 ay, oğlanları iki yıl emzirirler. Erkekler ana rahminde daha hızlı gelişmektedirler ama doğumdan sonra büyümeleri daha çok zaman almaktadır (K.K. 92). Ayrıca anne adaylarının, ikinci kez hamile kaldıkları zaman ilk çocuğu memeden kesmeleri gerekir. Emzirmeye devam eden annelerin karınlarındaki çocukların eksik veya kör olacaklarına inanılır (K.K. 94).

Yakın geçmişe kadar hazır mamalar piyasada bulunmadığından kadın bebeğini emzirmediğinde bir başkası bu işi üstlenirdi. Başka bir kadının çocuğunu emzirerek bu çocukla sütannenin sadece kendisi değil, kendi öz çocukları da bu çocukla akrabalık kurarlar. Bebek mamaları ve biberonların çıkmasıyla az sayıda kadın bu yöntemi benimser hale gelmiştir (Delaney, 2001: 96).

Bölgede de eskiden doğum yapan kadınların sütü az olursa bebeğe sütanne aranırdı. Kimi dışarıdan para karşılığına sütanne getirirdi, kimi ise yakın akrabalar içinde doğum yapan annelere çocuklarını emzirirlerdi. Bu bağlamda sütannenin çocuklarıyla emzirilen bebek sütkardeş olurlardı. Fakat günümüzde sütü az olan kadınlar artık sütanne yerine piyasada satılan hazır mamaları tercih etmektedirler. Geleneksel toplumlarda ise köy, kasaba gibi yerleşim yerlerinde kadınlar arasında sütanne geleneği halen devam etmektedir. Ayrıca sütü az olan annelere sütü için faydalı olan yemekler yapılır. Mesela *Ardava* denilen yemek yapılır anneye yedirilir. *Ardava*, pekmez, un ve biraz su karıştırılıp kaynatılarak yapılır ve doğum yapmış

anneye yedirilir. Bununla birlikte loğusa kadına şerbet içirilir; tatlı, bal ve reçel yedirilir (K.K. 95).

Başar'a göre (1972: 63), emziklinin sütünün bol olması için hedik ve dövülmüş hıyar çekirdeği yedirilir. Siyah bir horoz kesilerek eti pişirilir ve tümünün emzikli tarafından yenilmesi sağlanır. Ayrıca emzikliye keçi dalağı ızgarası yaptırılarak yedirilirse sütü bol olur. Dut hoşafı içirilir, alabalık başı yedirilir, kavurga yedirilir ve su içirilir.

Bölgede yerikleme sırasında olduğu gibi, loğusa kadına canı ne çekerse verilmeli ve yemelidir. Yemediği takdirde sütünün azalacağına inanılmakta ve bazı durumlarda sütünün kesildiği de görülmektedir. Loğusanın sütünün kesilmesine veya azalmasına birçok durum sebep olabileceği gibi, nazar da sebep olabilir. Kadının nazara gelmemesi için, kimse önünde çocuğunu emzirmemelidir.

Sütü kesilen veya olmayan anneler Erbil'de bulunan “*Sti İmamı*” ve ya “*Süt İmamı*” denilen türbeyi ziyaret etmektedirler. Türbeyi ziyaret eden anne adaylarının sütlerinin çoğalacağına inanılır (K.K. 96).

Sütün kesilmesinden korkulduğu gibi, sütün fazla olması da bir sorun teşkil etmektedir. Bu sebeple Erbil'de süt bolluğundan şikâyet eden anneler, Şeyh Abdullah Kutup Al- Medar (Şayhullah) yatırını ziyaret ederek, yatırın etrafında dolanırlar ve *Ceylan dile gelip, qatır süte gelip* (Geyik dile geldi katır süte geldi) derler. Bunun sonucunda sütlerinin normal bir hale geleceğine inanırlar (K.K. 42).

4.4.1.3.3. Ad Verme

Doğumdan hemen sonra yapılması gereken işlemlerden biri de çocuğa ad vermektir. Kadınlar eskiden genellikle evde doğum yaparlardı ve bu doğumları ebeler gerçekleştirirlerdi. Doğumu yaptıran ve bebeklerin göbek bağlarını kesen ebeler, bu işlem sırasında bebeklere ad da verirlerdi. Ebeler tarafından konan bu ada, göbek adı denirdi. İslam inancında da göbek adı koyma geleneği vardır. Bu bağlamda İslam geleneğinde daha çok dini isimler seçilirdi. Bölgede yeni doğan çocuklara daha çok Allah'ın isimleriyle Peygamber efendimizin adı verilir. Ad verme, geçmişten beri bir törenle veya mevlit okutularak verilir. Bebeğin göbek adı

dışındaki ikinci ya da asıl adı, daha sonraki günlerde ailede varsa büyükbaba veya büyükanne tarafından verilir.

Kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre ad, insanoğlunun toplum içerisindeki kişiliğini gösteren bir olgudur. Bu yüzden dünyaya yeni gelen bir çocuğa gelişigüzel bir ad değil, daha çok anlamlı ve ileride onu taşıyabileceği bir ad koyulmalıdır. Bu bağlamda bölgede ad verme geleneğine büyük ilgi gösterilmektedir. Geleneksel Türk kültüründe de anne hamile olduğu günden ve çocuğun doğumuna kadar, çocuğa nasıl bir ad verileceği konusunda başta anne ve baba olmak üzere bütün aile fertleri büyük heyecan içerisinde harekete geçerler.

Eskiden Yakutlarda çocuğa küçüklüğünde verilen ilk ad, gerçek ad olarak sayılmazdı. Gerçek ad yay çekip, ok attıktan, kısaca bir yiğitlik ve yararlılık gösterdikten sonra verilirdi (Öksüz, 1982: 27). Moğolların eski âdetlerine göre, erkek çocuğa bir yaşına kadar ad verilmezdi. Bir yaşına gelen erkek çocuk adına, Kara Han ülkeye davet çıkarıp büyük toy yapılır ve çocuğun adı verilirdi (İnan, 2006: 173).

Dede Korkut anlatılarında kahramanların adları gösterdikleri yiğitçe davranış sergiledikten sonra Korkut Ata tarafından verilir. Dirse Han'ın oğlu, karşısına çıkan bir boğa ile dövüşüp onu öldürdükten sonra *Boğaç* adını almıştır. Bamsı Beyrek'e bezirgânların malını soygunculardan kurtarması üzerine *Bamsı Beyrek* adı verilmiştir. Aruz'un bir dişi aslanın emzirdiği oğluna, apul apul yürüdüğü, at basıp kan sömürdüğü için Korkut Ata tarafından *Basat* adı verilmiştir (Gökyay, 1973: 5-114).

Kızılderili ova kabileleri çocuklara, eski Türklerde olduğu gibi, akılda kalıcı bir hareket yaptıklarında ad verirler. Bu ad daha sonra değiştirilebilir (Emiroğlu ve Aydın: 2009: 8).

Eskiden Erbil bölgesinde, çocuğa doğumdan sonraki yedi gün içerisinde ad verilirken, günümüzde bu gün sayısı üçe inmiştir. Bu süreden fazla adsız kalan çocuklara uğursuzluk geleceğine, uzun süre adsız kalan çocuğun fazla yaşamayacağına ve adının kayıplara karışacağına inanılmaktadır. Ebe, göbeği kestikten sonra çocuğa göbek adı verir. Oğlansa *Mehmet, Ali, Mahmut, Hasan* vb.; kızsa *Fatma, Zehra, Ayşe, Zeynep* gibi İslam dininde mukaddes sayılan isimler verilir. Bu adlara göbek adı denilir (K.K. 97).

Kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre eskiden yeni doğan çocuklara göbek adından sonraki ikinci yani asıl ad erkek ise dede, kız ise büyükanne tarafından verilirdi. Büyüklerin, yeni doğan çocuklara adlarının verilmesinin sebebi ise, vefat etikleri zaman adlarının yeni kuşaklarda kalmasının ve unutulmamasının istenmesidir (K.K. 98). Fakat günümüzde ise bazı aileler bu geleneği kabul etmemektedirler. Yeni doğum yapan anneler bu görüşe karşı çıkmaktadırlar. Kimileri büyüklerin adlarını eski adlar olarak görürken kimileri de bu adların çocuklarına yakışmayacağını düşünmektedirler (K.K. 99). Ayrıca bazı ailelerde menfaat uğuruna yeni doğmuş çocuğa erkek ise büyükbaba yani dedenin adını verirler. Bunu sebebi, yeni doğum yapmış anne baba adayına büyükbaba tarafından büyük hediyeler verilmesidir (K.K. 100). Bölgede erkek çocuklara büyükbabanın adının konulması geleneği, Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde de uygulanan bir gelenektir.

Erbil bölgesinde de çocuğu yaşamayan aileler, çocukları yaşasın diye onlara *Yaşar, Dursun, Yeter* vb. isimler koymuşlar; bazen de devamlı kız çocuğu olan anneler, yeni bir kız çocukları olduğu zaman ona *Yeter, Besti, Songül, Sonay, Sonolsun* vb. isimler koymaktadırlar (K.K. 102).

İfadelerden de anlaşılacağı gibi çocuğun adı, genellikle 3. veya 7. gün içerisinde verilmektedir. Bu bağlamda ad verme işlemi, bir merasim eşliğinde gerçekleştirilir. Merasimde eş- dost ve akrabalar bir araya gelip evde büyük bir tepsi (sini) hazırlayıp içine tatlılar, kek, külçe vb. yiyecekler koyup gelen misafirlere ikram ederler. Ayrıca kadınlar çocuğu bu tepsinin etrafında döndürülerek ona koyulan adı söylemektedirler.

Zahide Asaaf adlı kaynak kişi verdiği bilgilere göre, eskiden ad koyma işini bir din adamı (Molla, Seyit, Şey) veya çocuğun yaşlı dedesi, ninesi veya merasimde hazır bulunanların en yaşlısı yapardı. Çocuk, *Bismillahirrahmanirrahim* denilerek ve salavat çekilerek kucağa alınırdı, kulağına üç defa ezan okunduktan sonra kendisine verilen adı söylenirdi. “*Sen filanın oğlu veya kızısın, annen ...dir, baban ...dır*” gibi cümleler söylenirdi ve güzel dileklerde bulunulurdu (K.K. 11).

Bu merasim günümüzde de farklı bir şekilde devam etmektedir. Kimi aileler mevlit okutarak çocuklarına ad koyarlar (K.K. 105). Çocuğa ad verildiği gün adak verilir. Koyunlar, inekler kesilir; yemekler yapılır fakirlere dağıtılır (K.K. 106). Ayrıca eskiden çocuğa ad verme merasimlerini din adamları ile aile büyüklerinden

dede ve nine gerçekleştirmektedir. Günümüzde ise bu iş daha çok anne ve baba tarafından yapılmaktadır. Doğumdan önce anne ve baba kendi aralarında çocuğun cinsiyeti erkek ise şu (...) kız ise bu (...) adı koyacağız şeklinde bir karar vermektedirler (K.K.122).

Eski Türklerde ve Türk dünyasının çeşitli yerlerinde görülen ad verme geleneğiyle ad koyma merasiminin günümüzde de pek değişmediği görülmektedir. Erbil bölgesinde tespit edilen bilgilerden de görüldüğü gibi, ad verme işlemi, bütün Türk dünyasında benzer bir şekilde yapılmaktadır.

4.4.1.3.4. Çocukluk Dönemine Bağlı Uygulamalar

Erbil bölgesinde çocuk büyüdükçe, anne baba ve aile fertlerinin merak içinde bekledikleri en önemli aşama çocuğun yürümesi ve konuşmasıdır. Normal süre içerisinde yürüyemeyen ve konuşamayan çocukların yürüyebilmesi ve konuşabilmesi için birçok çarelere ve pratiklere başvurulmuştur.

Çocuk için en önemli aşama konuşmaya başlamasıdır. Eskiden Erbil bölgesinde konuşma çağına gelmesine rağmen konuşmayan çocuğa, annesi tarafından konuşması için pilav yemeği yaparken tencerenin kapağından ilk damlayan buhar suyu, başka bir deyişle “*demin suyu*” toplanıp bir tabakta çocuğa içirilirdi. Ayrıca güvercinin yumurtasını alıp çocuğa yedirirlerdi. Bunu yapan anneler yakın bir zaman içerisinde çocuğun konuşmaya başlayacağına inanırlardı (K.K. 107). Ayrıca çocuğu konuşabilmesi için ezan okunduğunda caminin önüne götürürlerdi (Yaralı, 2011: 42). Erbil bölgesinde geç konuşan çocukları türbe ve yatır ziyaretlerine götürürler. Kadınlar yatırlarda birçok pratiği uygulayarak çocuklarının konuşacağına, dilinin açılacağına inanırlar.

Bölgede karşılaşılan bir başka husus ise, çocuğun durmadan ağlamasıdır. Sürekli ağlayan çocuklara “*avan çocuk*” denirdi. Eskiden çocuğun ağlamasının kesilmesi için kadınlar ayakkabıların dibindeki çamurdan biraz alıp çocuğun alnına sürerlerdi (K.K. 107).

Ayrıca Erbil’de uyumayan ve sürekli ağlayan çocuklar İmam Hacı Hasan Yatırı’na götürülür. Çocuklar ağlamasın diye yatır ve türbelerin dışında, tekkelere de

götürürler. Tekkede muska yazdırılır, bazen suya batırılarak çocuğa içirilir, kimi zaman da baş altına ya da elbisesine takılır (K.K. 106).

Kokaraşa (Kokaraş) diye bilinen kara öksürük hastalığının tedavisi için, hasta çocuk bazı icazetli adamlara/hocalara götürülmektedir. Sac/ocak karasını (isini) küçük parmaklarıyla alan icazetli zat, bu işle çocuğun boynuna bir işaret yapmakta; bazı durumlarda ise bıçağın sırtı ile çocuğun boynunu çizer gibi yapmaktadır.

Yine bölgedeki önemli bir uygulama ise çocuğun geç yürümesine bağlıdır. Eskiden yürümekte geç kalan çocukları, ayaklarını iple bağlayıp Cuma namazında caminin kapısının önüne götürülürdü. Bu uygulamaya “*Cuma kapısı*” denirdi. Namazdan çıkan ilk kişi çocuğun ayağındaki ipi çözünce çocuk yürümeye başlardı (K.K. 108). Ayrıca eskiden çocukların erken yürümesi için ağaçtan tekerlek yaparlardı (F 119). Günümüzde ise çocukların yürümesi için ağaç tekerleği yerine daha modern arabalar üretilmeye başlamıştır.

Başka bir pratik ise yine çocuğun ayaklarını iple bağlayıp kapının önüne oturtup bacağının üstüne de bir parça ekmek bırakılmasıdır. Daha sonra çocuktan yaşça büyük bir çocuk ekmeği almaya teşebbüs ederdi, yürüyemeyen çocuk ekmeği almak için birden ayağa kalkıp yürümeye başlardı (K.K. 109).

Bununla beraber çocuğun yürümesi ve her türlü hastalıklardan kurtulması için Erbil bölgesinde kadınlar haftanın belli günlerinde türbe ve yatırları ziyaret etmektedirler. İmam Beşinci Ali Türbesi’ne geç yürüyen çocuklar, dört hafta üst üste getirilerek, yürümeleri için dua edilir (K.K. 111). Sakız İmamı Türbesi, genellikle kadınlar tarafından Çarşamba günleri ziyaret edilir. Kadınlar çocuklarının yürümesi için çocuklarının ayaklarını mezarın üstüne bastırırlar (K.K. 110). Bu gelenek Anadolu’da da görülür. Boratav’ın verdiği bilgiye göre yürüyemeyen çocuklar, yürüyebilmeleri için ayakları bir gâvur mezarının üstüne bastırılır; “vaktinde yürütme gücü” tanınmış yatırlara götürülür, türbenin veya mezarın etrafında, koltuklarından tutulup yürümelerine yardım edilerek döndürülürler (2016: 179).

Kırgız Türkleri arasında köstek kesme geleneğine *Tuşoo Kesüü* denmektedir. Tuşoo Kesüü toyu çocuğun yürümeye başlamasına başlanılır. Halkın inanişine göre bu toy çocuğun hayatta sürçmeden yürümesine; çevik, cesur, atılgan, geleneğe bağlı, dünyaya emin gözle bakan birisi olmasına yarar (Polat, 2003: 106-107).

Erbil bölgesinde de *Köstek Kesme* geleneğinin Türk dünyasıyla Anadolu'nun muhtelif yerlerindeki benzer bir şekilde gerçekleştirildiğini görmekteyiz. *Köstek Kesmek*'teki amaç, çocuğun bundan sonraki hayatında düşmeden, sağlam adımlarla ve dik bir şekilde yol almasını sağlamaktır. Bu durumun Erbil bölgesinde de aynı maksatla yapıldığı görülmektedir. Birçok yerde pratiğin yapıldığı gün, cumadır. Ayrıca pratikte kösteği kesen kişi, çocuğun koynunda veya yanında bulunan yiyecekleri alıp orada bulunanlara dağıtır. Bu uygulama saç saçma geleneğinin İslami bir şeklidir (Asaafi, 2012: 144).

Bölgede karşılaşılan bir başka uygulama ise, çocuğun korkmasına bağlıdır. Eskiden Erbil'in Kale Mahallesi'nde *Mixa* "Miha" denilen bir kadın varmış, korkmuş çocukların korkusunu almak için "*Aydın Etmax*" (etmek) denilen pratiği uygulayarak çocukların korkmalarını tedavi edebileceğine inanırlarmış. Bu uygulamada, kadın çocuğu sırtı üstü uzatıp iki başparmağıyla karnının altını iki dakika boyunca bastırırdı. Sonra *Mixa* kadın, orta parmağını çocuğun ağzına koyup boğazını yukarıya doğru çekti. Daha sonra çamura benzeyen siyah bir maddeyi çocuğun alnına sürerlerdi. *Mixa* kadın "*aydan emek*" pratiğini uyguladıktan sonra çocuğun korkmasının yok olacağına inanılırdı (Asaafi, 2012: 143).

Ayrıca emziren anne gece yarısı dışarıya çıktığı zaman, çocuğunu kötü ruhlardan korumak için göğsü üzerine bir parça ekmek yerleştirirdi. Bu pratiği uygulayan anne, çocuğunu her şerden ve kötü ruhtan koruduğuna inanırdı (K.K. 113).

Ağlayan, yürümeyen, korkan, konuşmayan ve hastalanan çocukların tedavisi için Erbil bölgesi ve çevresinde başvurulan pratiklerde eski Türk inanç sisteminin izleri açık bir şekilde görülmektedir. Bu pratiklerin bir kısmı atalar kültü, bir kısmı demir kültü, bir kısmı da su ve ateş kültü etrafında yoğunlaşmaktadır. Türkler tarih boyunca ölen ataların ruhuna saygı ve hürmet gösterip onların gizli gücünden ve yardımından faydalanmak için, mezarlarını ziyaret eder, adak (kurban) adarlar. Ayrıca ağaçlara bez bağlamak, dilek tutmak Erbil bölgesinde de Anadolu'nun muhtelif yerlerinde olduğu gibi uygulanmaktadır. Ateş, demir ve su kültü bilindiği gibi Türklerin en önemli kültürlerinden sayılmaktadır. Türkler İslamiyet'i kabul ettikten sonra eski inançlarından atalar kültü, demir, ateş, su vb. kültürlerini İslami bir şekilde sürdürmüşle

4.4.1.3.4.1. Çocuğun İlk Dişi

Çocuklar, biyolojik olarak bir yaşına geldikleri zaman büyümüş olarak kabul edilirler. Bu çerçevede büyüdüğülerinin ön belirtilerinden biri de diş çıkarmalarıdır. Halkımız bu olayı bir törenle kutlarlar. Törene katılan insanlar çocuğun sağlıklı bir şekilde beslenip büyümesiyle temennilerini dile getirirler. Temenniler arasında çocuğun beslenmesiyle ilgili olanlar dikkati çekmektedir. Bu bağlamda çocuğun ilk dişi münasebetiyle düzenlenen bu tören eğlenceli bir şekilde geçmektedir. Bu törene katılanlar, çocuğun rızkının ve bereketinin artması için dileklerde bulunurlar.

Farklı yerlerde farklı adlarla bilinen bu tören ya da eğlencenin halk arasındaki yaygın adı, “*diş hediği*”dir. Buğdayın suda kaynatılmış şekline “hedik” denir. Bu uygulama “*diş aşısı*”, “*diş bulguru*”, “*diş buğdayı*” gibi adlarla da bilinmektedir.

Yukarıda da belirtildiği gibi buğday veya mısırın suda haşlanmasına *hedik* denir. İçerisine çekirdeksiz üzüm veya ceviz içi de katılabilir. Diş hediği ise çocuğun dişlerinin çıktığı sırada pişirilen hediktir (Sezen, 1993: 70). Genellikle *diş hediği* törenine akraba, arkadaş ve komşu kadınlar davet edilir. Törende orta yere bir sofra bezi serilir, daha sonra bezin üstünde çocuk ayakta tutularak veya oturtularak başından aşağı buğday, mısır saçılır.

Erbil bölgesinde çocuğun ilk dişi çıktığında düzenlenen törene *Dişi Aşısı*, *Dişlik*, *Buğday Dişi* denir. *Diş Buğdayı* ya da *Diş Hediği* töreni ise Anadolu topraklarına ait bir gelenektir. Geleneğin detayları ise son derece eğlencelidir. Eskiden Anadolu’da kutlandığı gibi bölgede de kutlanırdı. Fakat günümüzde bu gelenek kaybolmuştur.

Erbil bölgesinde “*Diş Aşısı*”, yedi çeşit baklagiller (sarı mercimek, bakla, kuru fasulye, börülce, pirinç, nohut ve buğday) karıştırılarak bir tür yemek (aş) gibi hazırlanır ve tabaklara koyularak komşulara dağıtılır. Komşular, yemeği aldıktan sonra boş tabaklara maddî durumlarına göre hediye olarak bir miktar para koyarlar. Toplanan parayla çocuk için bir hediye alınır ve kalan para da fakirlere dağıtılır (K.K. 114).

Erbil bölgesinde eskiden bazı ailelerde çocuğun ilk dişi çıktığında *Dendüç* denilen buğday kaynatılırdı. Kaynatılan buğday, bir gün boyunca çatıda güneşin altına bırakılıp kurutulurdu. Kurutulan buğdayı tabaklara koyup komşulara

dağıtılırdı (K.K. 115). Ayrıca bölgede çocuğun çıkan ilk dişini gören kişi, çocuğun baba veya annesinden müjde olarak bir hediye ister (K.K. 116).

4.4.1.3.4.2. Sünnet

Türk ve İslam dünyasında olduğu gibi, Erbil bölgesinde de çocukla ilgili geleneksel işlemlerden birisi sünnettir. Sünnet, dinsel ve törensel çerçevesinde yapılan en yaygın bir gelenektir. Sünnet sözcüğü Arapça kökenlidir ve ilk anlamıyla “*işlek yol*” demektir. Deyimin eski yazı dilinde Osmanlıcada karşılığı, Arapçada (ختان) Hitan’dır (Boratav, 2016: 182).

Delaney’e göre, yedi ile on yaş arasındaki bu yaşlar ilköğretim yaşlarıdır. Henüz meni üretilmeden erkek çocukların sünnet edilmesi gerekir. Sünnet erkekliğin ilk sınavı ve gurur verici bir şeydir. Gurur ve erkeklik, peniste odaklanmıştır. Ayrıca sünnet, erkekler arasında yapılan bir olaydır. Kadınlarda bulunmaz. Sünnetçi dışardan gelir, genellikle berber olur (2001: 109-110).

Sünnet, genellikle 5-11 yaş aralığında ve uğurlu olduğu düşünülen tek rakamlı yaşlarda, sonbaharda, perşembe günü öğleden önce mütevazı bir törenle evlerde yapılırdı. Sünnet için genellikle sünnet takkesi, maşallah yazılı şerit ve sünnet teli denilen ve başlığa takılarak bele kadar inen teller, sünnet yatağı için çeşitli süsler olmak üzere, gerekli eşyalar alınırdı (Assafi, 2012: 138).

Erbil bölgesinde çocuğun sünnet yaşı eskiden 3-7, günümüzde ise 1-5 yaşları arasındadır. Bazı çocuklarda sağlık sorunu olursa daha önceden sünnet edilir. Kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre, doğduğu gün sünnet ettirilen çocuklara da rastlanmaktadır (K.K. 116). Ailelerin birçoğu, çocuklarını ilköğretime göndermeden yani 6 yaşına gelmeden önce sünnet ettirmektedirler. Erbil bölgesinde yaş sınırı geçtiği halde sünnet olmayan çocuğa her zaman aşağılayıcı bir gözle bakılır (K.K. 130).

Sezen’e göre, sünnet Yahudiler, Müslümanlar ve bazı Afrikalılar tarafından uygulanmaktadır. İbrahim Peygamber zamanından kaldığına inanılmaktadır. Yahudiler, erkek çocukları doğumlarının sekizinci gününde mutlaka sünnet ettirirler (1993: 72). Başar’a göre ise erkek çocuklar 3,5, 7,9 gibi tekli yaşlarda sünnet ettirmektedir (1972: 122).

Erbil Bölgesinde sünnet törenleri çocuğun yarasının erken iyileşmesi için yazın havaların sıcak olduğu Temmuz ve Ağustos aylarında yapılır. Sünnet gününün ise genellikle mübarek günler sayıldığı için Pazartesi, Perşembe veya Cuma günleri olmasına dikkat edilir (K.K. 125). Boratav, eskiden sünnet törenlerinin perşembe günleri düzlendiğini, günümüzde ise evlenme törenlerinde de göreceğimiz gibi, cumartesi ve pazar günleri düzenlenmekte olduğunu kaydetmiştir (2016: 183).

Türk toplum ve kültüründe aileler, sünnetsiz bir erkeği erkek olarak kabul etmedikleri ve sünnete son derece önem verdikleri için, sünnet törenlerini bir bayram, şölen ve eğlence havasında gerçekleştirirler (Artun, 2007: 233). Bunun sebepleri altında muhakkak ki ataerkil toplum özellikleri yatmakta ve erkeğin, gerçek bir erkek olduğunun herkesçe bilinmesinin istenmesi yatmaktadır. Bu sebeple sünnetlerin düğün, şölen ve bayram gibi kutlanması, erkek çocuğu için bir erginlenme olarak düşünülmekte ve herkesle paylaşılmaktadır.

Erbil Kalesinde oturan aileler tarafından eskiden sünnet törenleri evlenme düğünlerinde olduğu gibi, yedi gün yedi gece davullu zurnalı, halaylı bir eğlence havası içinde kutlanırdı. Günümüzde ise bu tören, kısaltılarak bir veya iki günde yapılmaktadır.

Eskilerde sünnet töreni için birkaç ay önce anne baba tarafından heyecanlı bir şekilde hazırlık yapılırdı. Günümüzde ise bu süre, bir hafta veya on beş gün önce ebeveynler tarafından belirlenerek akraba, komşu ve tanıdıklar davet edilir. Bu davetler eskiden çocuğun babası tarafından yüzyüze yapılırken, günümüzde telefon vb. araçlarla yapılmaktadır.

Erbil’de sünnet olacak çocuk sünnet gününden önce hazırlanır. Bu hazırlık daha çok görseldir. Ona yeni beyaz elbise diktirilir, hediyeler alınır, yatağı hazırlanır; yeni bir döşek döşenir ve yeni çarşafarla süslenir. Ayrıca sünnette davetliler için çeşitli yemekler hazırlanır.

Eskiden bölgede sünnet gününün sabahı, 6 ve 9 yaş arasındaki çocuklar, babası veya ailesinden bir büyükle birlikte hamama gönderilirdi. Hamama, damat hamamında olduğu gibi komşu ve akrabalar da çağırılırdı. Çocuk yıkanıp çıktıktan sonra ona hazırlanan beyaz sünnet elbisesi giydirilirdi ve boynu gerdanlık, silahlık gibi süslerle donatılır, başına Maşallah yazılı börtü takılırdı. Günümüzde ise hamam olayı ortadan kalkmıştır. Çocuk sünnet günü evinde annesi tarafından hazırlanır.

Ayrıca günümüzde bazı aileler çocuğun sünnet törenini kirali salonlarda yapmaktadırlar (K.K. 30).

Gülhad Al-Safar'ın (K.K. 10) verdiği bilgilere göre eskiden Kale Mahallesi'nde aileler iç içe oldukları için sünnet olmayan çocukları toplayıp bir günde birlikte sünnet ederlerdi. Daha sonra Kale'de gece yarısına kadar şenlik yapılırdı. Ayrıca geçmişten günümüze kadar sünnet için evde mevlit okutma ve kurban adak verme kuralıda vardır. Bu bağlamda kaynak kişimiz, her iki tören de davullu zurnalı ya da çalgılı eğlenceli bir ortamda düzenlendiği bu sünnet törenleri ile evlenme-düğün törenlerinin birbirine benzediğini kaydetmiştir.

Hem sünnette hem de düğünde, bedenın bir bölümü kurban edilir ya da ondan vazgeçilir. Sünnet derisi ve kızkık zarı yok edilir ve kan akar. Ancak benzerlik buraya kadardır (Delaney, 2001: 111).

Üzerinde durılmaya değer bir husus da sünnetçinin kimliğidir. Eskiden beri birçok kişi cerrahlık işini yapmıştır. Sünnet, yani kesme işlemini yapan kişinin genel adı sünnetçidir. Erbil bölgesinde eskiden sünnet işlemini cerrah doktorların yardımcısı eve gelip yapardı. Günümüzde ise aileler, hastane ortamında cerrah doktor tarafından yapılmasını tercih ediyorlar.

Çocuğunu sünnet ettirmek isteyen ailenin ilk meselesinin kirve bulmak olduğunu da belirtmemiz gerekir. Anadolu'nun muhtelif yerlerinde *Kirif*, *Kiriv*, *Kirva*, *Kivra*, *Sünnet Babası*, *Sünnet Kardeşi*, *Sağdıç* gibi adlarla anılan Kirvelik, bir bakıma içtimai yakınlıklar, dostluk ve mahremiyetler getiren ve gerektiren bir hizmet olduğu için ailenin dengi olan yakınlarından veya komşularından birinin talip çıkması usuldendir (Başar, 1972: 124). Erbil bölgesi ve etrafında bulunan ilçe ve köylerde kirvelik geleneği bulunmamaktadır.

4.4.1.3.4.3. Ninni Söyleme Geleneği ve Ninni Örnekleri

Anonim halk edebiyatı türlerinden biri de ninnidir. Ninniler, çocuklara anneleri tarafından söylenen ve onların duyduğu ilk halk şiiri ve müziğidir. Erbil bölgesinde çocuğu uyutmak amacıyla söylenen ninnilere “*layla*” denir. Ninniler (*laylalar*), her anneye has bir ezgiyle terennüm edilir, söylenir. Beşiğin sallanmasıyla ninninin (*layla*) havası arasında çok yakın bir bağlantı kurulur. Ninni (*layla*)

terennüm edilirken dörtlüklerin başında, ortasında veya sonunda genellikle “*layla balam layla, layla azizim layla, leyle gözüüm leyle*”, “*leyle ömrüm leyle*”, veya “*ülle balam ülle*”, “*ülle rühüm (ruhum) ülle* gibi deyimler anneler tarafından sıkça kullanılır (Tahsin, 2014: 186).

Irak Türkmenlerinin konuşma dilinin bazı yerlerinde ninniye “*leyle*”, bazı yerlerde ise “*layla*” denmektedir. Erbil bölgesi Türkmenlerinin dilinde ise, “*layla*” şeklinde söylenmektedir. Ninniler (*laylalar*) Erbil halkının, özellikle Türkmenlerin manzum halk edebiyatında çok önemli bir türdür (K.K. 119).

Kaşgarlı’nın “*Divanü Lügati’t-Türk*”ünde “*balu balu*” adı verilen “*ninni*”ye diğer Türk bölgelerinde “*layla*”, “*laylay*”, “*sengildek yırı*”, “*elle*”, “*elley*”, “*nene*”, “*besik cırı*”, “*aldey-aldey*”, “*ayya*”, “*hüvdi*” gibi isimler verilmektedir (Aça vd., 2011: 248).

Çocuğun ilk ve en çok vakit geçirdiği kişi olan annesinden ilk duyduğu ezgiler ninnilerdir. Annesine ait olan kucak, ayak veya beşikte duyulan bu sözler, anne ile sonsuza kadar sürecek o bağın ilk adımlarıdır. Çocuğa en yakın kişi, her ne kadar annesi olsa da, ninniler sadece anneler tarafından söylenmemekte, ablalar veya bir büyük tarafından çocukları uyutmak için de söylenmektedir.

Paşayev (1998:130), anne ve bebek arasındaki ebedî sevginin temelinin ninniler vasıtasıyla atıldığına dikkat çekmiştir. Paşayev, çalışmasında ninnileri çocuk folkloru kapsamında ele alıp büyükler tarafından yaratılan folklor ürünleri içinde değerlendirilmesi gerektiği ifade etmiştir.

Terzibaş’a (1980: 68-69) göre ninniler, söz ve ezgi bakımından annenin gönlündeki içli ve gizli duyguların yansımasıyla oluşur. Çocuğu için iyilik ve rahatlık dileğinde bulunan anne, kendi tesellisini de ninnilerde arar. Hele yakınlarından birisi ölmüş veya kendisi bir musibetle karşılaşp; yoksulluk, hastalık, mutsuzluk gibi haller içindeyse, terennüm ettiği leylelerle dert yanarak kendini avutmaya çalışır ki, o zaman söylediği ezgi *sazlamağ* (ağıt) havasıyla karışır.

Erbil bölgesinde kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre eskiden kadınlar çocuklarını ninni söyleyerek uyuturken, bir yandan beşik sallarlardı bir yandan da çocuklarına çorap, bere, ceket örerlerdi.

Bölgede annelerin çocuklarını uyuturken söyledikleri ninni örneklerinden bazıları şöyledir:

Layla edirem yatınca
Ay çıxıptı (*çıkılmış*) batınca
Qolum (*kolum*) yastığın olsun
Sen yuxuya (*uykuya*) geçince (Yaralı, 2011: 41).
veya

Layla edirem yatasan
Xuça (*gonca*) batasan
Xonça gül payu olsun
Gölgesinde yatasan
veya
Beşik u beş kuruştan
Bağırdağı gümüştan
Allah'a çok yalvardım
Ömrü yazsın yenciştan (*yeniden*)
veya

Layla u edim dad edim
Gevlimi (*gönlümü*) neyden şad edim
Kurulsun hak divanı
Yaxam (*yaka*) yırtım dad edim

Ayrıca anneler, kız çocuklarını kucaklayıp oynatmak ve raks ettirmek içinde de şu ninni örnekleri söylemektedirler:

Manım kızım kız ağa
kızım vermem uzağa
Kızım için dileçlix (*görücü*) gelip
Yüz atlıdan yüz ağa
veya
Oyandırırım(*kaynatırım*) yatınca
Beklerem ay batınca
Qolım (*kolum*) yastuğ ederem
Babav eve gelince
veya
Kurban olam bu kıza

Ariden (*kocasile*) gelir bize
Etmişx (*yapmışız*) yağ yumurta
Koymuşuz öğünüze (*önünüze*)
veya

Kurban olma bu kıza
Etaci (*eteği*) qanauze
Bu yıl gelin gitmedi
Kaldı gelen payıza (*son bahar*)

Veya
Ha kıza kıza kız idu
Bin dinara az idu
Bin dinarda geleydi
Anen babav razı idi

Eskiden babaanne veya anneanne çocuğu eline alıp oynatırdı. Ayrıca çocuğa bazı dileklerde bulunarak güzel sözler söylerdi:

Alnı gazal yazısı,
Kaşı kalem çatısı,
Burnu bibiş nohodu,
Dudağı mavi karağı
Çenesi *xatun* hatun lokması
Qaqı zeber hukası (Asaafi, 2012: 143-145).

Türk dünyasının her yerinde olduğu gibi Erbil'deki insanlar arasında da ninni söylemek çok köklü ve yaygın bir gelenektir. Doğumla birlikte gerçekleşen tüm güzel duygular ve doğum sonrasında çocuğun kucağa alınma saadeti, anne olma sevinciyle birlikte annenin çocuğu rahatsızlandığındaki ona olan hassasiyeti, huysuzlanan çocuğunu sakinleştirmesi gibi durumlarda söylenen ninniler, çocuğun psikolojisini, kısaca hayatını etkilemektedir. Çocuğun ilk muhatabı annesi olduğu gibi, ilk sözler de ondan gelmektedir. Bu sebeple annelik/analık ile dil arasındaki dilin önemi burada kendini göstermekte ve ninni, anadilini öğreten bir ders görevi görmektedir.

Saha çalışması sırasında yaptığımız görüşmelerde genç anne kaynak kişiler, halk edebiyatının en güzel türlerinden biri sayılan ninnileri hiç bilmediklerini ifade

etmişlerdir. Bazı yaşlı kadınlar, ninnilerin çok eski zamanlarda anneler tarafından özel bir ezgiyle ile çocukları uyutmak için söylendiğini kaydetmişlerdir. Günümüzde ise genç anneler ninni söyleme geleneğini unutmuşlardır.

4.4.2. Evlenme

Yaşamın ikinci geçiş dönemi olan evlenme, gerek kızın ve erkeğin sosyalleşme süreçlerinin önemli bir aşamamasıdır. Dünyanın her yerinde belirli kural ve kalıplara uydurularak gerçekleştirilen evlilik olayı, gerek sosyal gerek kültürel (tören, töre, adet, gelenek vb) bakımdan zengin bir tablo çizmektedir. Her toplum ya da grup, kendi yapısına uygun evlenme biçimlerinde ısrar ederken, yapısına aykırı düşecek olanları da tabu sayarak önlemeye çalışmıştır (Örnek, 2000: 185).

Evlilik (*marriage*) farklı konuların da çalışma alanlarına girdiği gibi, farklı açılardan çalışılmış bir konudur. Geleneksel bağlamda evlilik, farklı cinslerden yetişkin iki insanın yasal hükümlülükler dahilinde hayatlarını birleştirme eylemidir (Marshall, 1999: 223).

Farklı alanlar tarafından farklı yorumlar getirilen evlilik, erkek ve kadın arasındaki toplumsal açıdan kabul görülen ve süreklilik arz eden bir ilişkidir (Reiter, 2012: 55).

Evlenmek, genç insanlar için yetişkinliğe giriş anlamı taşımakta, evlenmeden önce her iki cins de toplumsal olarak geri plandadır (Delaney, 2001: 139).

Evlilik, temelde aile olarak tanımlanan birimi oluşturmak ve türün devamını düzenli, toplumca kabul edilebilir olan ve onaylanan, çatışmaya yol açmayan bir biçimde temin etmeye yarayan, iki karşı cins arasında kurulan cinsel ve ekonomik birliktir (Emiroğlu ve Aydın, 2009: 294). Balaman ise, evlenmelerle ortaya çıkan aile, kültürün (yaşam biçiminin) bir parçası olan toplumsal örgütün temel birimi olarak toplumun oluşmasında görevler ve işlevler üstlenir (1982: 25) demektedir.

Saha çalışmamızda kaynak kişilerden evlilikle ilgili soru sorulduğu zaman şu şekil cevaplar alınmıştır: *“Evli olmayan gençler, delikanlılar, spor yaparlar, dışarlarda gece yarılara kadar boş boş gezerler, kahvehanelerde toplanıp sohbet ederler, kötü arkadaşlar edinirler. Her zaman babalarının koruması altındadırlar.*

Bu durumlar evlendikten sonra devam eder, ancak evlenince evin, hanenin söz sahibi oldukları için sorumluluğu üstlenirler”.

Genel olarak evlilik, iki gencin bir araya gelip belli yasa ve kurallara uyarak birleşmesiyle ortaya çıkan yeni bir hısımlık bağlantısıdır. Bu olay toplum içerisinde akrabalar açısından önemli bir işlev icra etmiştir. Bu bağlamda evlilik münasebetiyle gerçekleşen törenler her iki taraf için de sosyalleşme açısından önemli olmuştur. Evlilik töreni, özellikle geleneksel toplumlarda yani küçük köy topluluklarında hiç kimseyi dışında bırakmayan bir bayram anlamı taşır. Gerçekleşen törenlerde eğlenceye, yeme- içmeye, oyun müziklerinin icrasının yanı sıra ağıt söylemeye de yer verilir.

Balaman’ın **Evlilik ve Akrabalık Türleri** adlı çalışmasında Türkiye’de yaygın olarak görülen evlenme çeşitleri; görücü yoluyla evlenme, kız kaçırarak evlenme, beşik kurtmesi yoluyla evlenme, berder evliliği, taygeldi evliliği, baldızla evlilik, çok eşli evlilik, otura kalma evlilik, söz alma- söz verme yoluyla evlilik, kayın biraderle evlilik, kardeş çocukları arası evliliği, bir dizi erkek kardeşin bir dizi bacılarla bireysel evliliği şeklindedir (1982: 40-57).

Erbil ve çevresinde yüzyıllardır varlığını devam ettiren evlenme- düğün adetlerinden bahsederken Balaman’ın evlilik ve akrabalık türleri içinde gösterdiği akraba evliliğini özellikle dikkate almak gerekmektedir. Bu tür evlenmeye aynı zamanda iç evliliği yani *endogami* denmektedir. Erbil’de babasoyuna önem verilir. Akraba evliliği, Erbil’de özellikle Türkmen aileleri (Çelebi, Efendi, Çakmakçı, Doğramacı, Şekerci vs.) ve bazı Kürt aşiretleri arasında yaygındır. Bu aşiretlerin başında (Dzeyi, Hoşnav, Gerdi, Surçi, Gardi vs.) aşiretleri gelir. Bu tür evlilikler Erbil’de geçmişten günümüze kadar yaygın bir evlilik töresidir.

Delaney da çalışma alanında endogamik evliliğin daha çok öne çıktığına dikkat çekmiştir. Ona göre, bu tür evliliklerin tercihinde kızları grup içinde tutma arzusu etkili olmaktadır (2001: 127).

Erbil bölgesindeki kaynak kişiler, iç evliliğin (*endogami*) daha çok toprağın yani “*mirasın*” aile içinde kalmasını sağladığı için tercih edildiğini bildirmişlerdir. Delaney kadının tarla ya da toprakla bağlantılı olduğunu tespit ederek kadın, miras ve endogami arasındaki ilişkiye şu şekilde dikkat çekmiştir: “*Kadınların toprağın mirasçısı olmaları değil, bizzat kendilerinin toprak olmaları söz konusudur-*

topraktan tarlalar yerine, insandan tarlalar. Çünkü her ikisi de ailenin devamını sağlayan besin kaynaklardır. Bir yabancıya ya da dışardan birine kız verilmesi tarlanın verilmesiyle aynı şeydir; ailenin geçim kaynağı yanında namusuna da zarar verilmiş olur. Hem tarlalara hem de kız çocuklarına verilen emeğin meyveleri aile içinde kalmalıdır. Endogami bu sonucu garanti eder. Endogaminin en iyi biçimi ise babasoyundan aynı kuşak kuzen evliliğidir” (2001: 128-129).

Babalar ve anneler için kuzenler arası evlilik ideal evlilik türü olarak görülse de evlilikler arasındaki farklar derece olarak farklıdır. Çünkü hepsi endogamiktir. Fakat akraba evlilikleri içerisinde daha çok babasoyundan yapılan evlilikler tercih edilmiştir. Bunu sebebi ise ya mirastır ya da akrabalar arasındaki ilişkilerin yeniden üretimidir. Bu bağlamda Erbil bölgesinde de bu durum aynıdır. Babasoyu ile evlenmeyi, yukarıda miras ve toprak meselesiyle ilişkilendirmiştik. Değer evlilikler ise anne tarafında kişilerle veya dışardan kişilerle evliliktir.

Türklerde evlenme, her ne kadar fazla çeşitlenmelere sahip olsa da, temelde, evlenmenin en eski biçimi olan “*kız kaçırma*” yoluyla olmuştur. İnan’a göre, eski dönemlerde evlenme, kız kaçırma ve yağma yoluyla olmuştur. Nitekim son zamanlara kadar Yakutlar ve Altay Türkleri arasındaki evlenme, ancak kız kaçırma ile “meşru izdivaç” sayılmıştır (1998: 334-345). Beşik kertmesi geleneği ise Tıva ve Altay Türklerinde de görülmüştür.

Türk boylarında, evlenecek kız ve erkeğin rızalarına bakılır, sevgi ve anlaşmaya dikkat edilir. Ancak bazı durumlarda beşikteki çocuklar nişanlanır. Beşiklerinin kenarına işaret konmakta ve buna “*beşik kertmesi*” denmektedir. Beşik kertmesi, antlaşma ve dua ile yapılır. Beşik kertmesi olan nişanlılar, ergenlik çağına geldiklerinde ikinci kez nişanlanırlar. Dede Korkut’ta Beyrek, nişanlısı Banı Çiçek’e yeniden bir yüzük takmıştır. Nişan yüzüğü kutludur. Nişanlılık sembolü olan hediye Anadolu’da “belek, belli” denir (Ögel, 2001: 267).

Delaney **Tohum ve Toprak** adlı çalışmasında *beşik kertmesi* geleneğinin kadınların adet dönemiyle olan bağlantısı üzerinde durmuştur. Ona göre, köydeki kızlar, adet görmeye başlamadan önce aileleri tarafından evlendirilmektedirler. Bu yüzden *beşik kertmesi* âdeti de bu durumu etkilemektedir (2001: 121).

Erbil bölgesindeki saha araştırmalarımız sırasında kız kaçırma olaylarına rastlanılmamış ve bizlere bir örneği sunulmamıştır. Sahada kaynak kişilere bu gibi

sorular sorulduğunda “*bilmiyorum*”, “*hiç duymadım, bizde öyle olaylar ayıptır*” gibi cevaplar alınmıştır. Bununla birlikte Erbil ve çevresindeki bölgelerde ölen kardeşin eşi ile olan evliliklere çokça rastlanmaktadır.

Bu çeşit evlilik Türk dünyasında olduğu gibi Irak’ın çeşitli bölgelerinde de yaygındır. Türk boylarında olduğu gibi eskiden geçmişten beri Erbil bölgesinde de evlenecek olan kızın rızası alınır, eğer kız oğlanı beğenirse kız evi oğlanın ailesine kızı istemeleri için haber gönderir. “*Beşik kertmesi*” geleneği ise Erbil bölgesinde bazı ailelerde yaygın bir töre olarak görülür. Eski dönemlerde yeni doğmuş çocukların gelecekte evlilik temelleri daha küçük yaşlarda atılmıştır ki, buna da Erbil yöresinde “*beşik kertme*”, “*böbek kesme*” denmektedir. Çocuklar büyüyene kadar anneler birbirlerine “*senin kızın benim oğlumundur, biliyorsun senin kızın doğarken benim oğluma ‘göbek kesme’ etmişiz*” demişlerdir. İçinde yıllardır bulunduğumuz bu örf- adet ne yazık ki şimdi yaşadığımız çağda kabul görmemektedir (K.K. 11).

Aslında *beşik kertme* geleneğinin kökeninde, yukarıda söz geçtiği gibi, kız kaçırmaya karşı bir önlem yatmaktadır. Diğer yandan egzogami töresinden endogamiye dönüşümün izleri de bu gelenekte vardır. Çünkü boy içinden ailelerle *beşik kertmesi* daha yaygındır. Geç dönemlerde bu gelenek, akraba evliliklerine kapı aralamıştır.

Boratav, M. Zeki bir incelemesinde yer alan *beşik kertme* ya da söz kesimi geleneğinden söz etmiştir; orada “*beşik kırdı*” deyiimiyle adlandırılan gelenek şöyle anlatılır: “*Hısımlık kurmak istediği bir ailede bir kızın doğumu haberini alan baba, beşik donatıp kızın evine yollar; böylece, daha kız beşikte iken söz kesilmiş olur. Bu göreneğin daha yaygın adı “beşik kertme”dir. Bunun çok eski bir Türk geleneği olduğu, Dede Korkut Kitabı’nda söz konusu edilmesinden anlaşılıyor*” (2016: 197).

Örnek (1971: 46), **Etnoloji Sözlüğü**’nde *beşik kertme* hakkında şu bilgiyi vermiştir: “*Çok küçük yaştaki kızı ya da oğlanı başka bir ailenin, grubun yaşıt ya da yetişkin erkeği, kızı ile nişanlamak. İki aile arasındaki dostluğun ve sıkı bağlılığın bir belirtisi olan bu âdet özellikle Hindistan ve Avustralya’da çok görülür. Evlilik, kızın erginlik çağına girmesinden sonra yapılır. Bu bağın belirtisi olarak da çocukların beşiklerine birer kertik atılır; beşik kertme adı da buradan gelmektedir. Bu tür evliliklerde bazen çiftler arasında büyük yaş farkları da bulunur*”.

Erbil bölgesinde de “*beşik kertme*” geleneği yaygındır. Bu gelenek günümüzde halen bazı aileler içerisinde devam etmektedir. Eski Erbil şimdiki Erbil’e göre daha küçük bir şehir idi. Kale, Hanaka, Tacil, Tayrava, Arap ve Yahudi mahallelerinden oluşuyordu. Kale, en eski mahalle olarak bilinir. Eskiden insanlar kalede iç içe yaşırdı. Evler birbirine yapışıktı, çatılar arasında duvar yoktu. Komşular birbirlerine çok yakındı, o yüzden kimin çocuğu olursa herkese haber verilirdi. Kız doğuran anne oğlan doğran anne ile anlaşır, *beşik kertmesi* yapılırdı.

Kaynak kişilerin verdiği bilgiye göre Erbil bölgesinin kale mahallesinde eskiden dışarıda oyun oynayan kız ve erkek çocuklar, kendilerinin haberi olmadan aileleri tarafından küçük yaşta sözlenirlerdi. Çocukların evlenme yaşlarına geldikleri zaman onları evlendirirlerdi (K.K. 65). Durumlara bakılırsa eskiden Erbil bölgesinde kız ve erkeğin rızası alınmadan evlendirilirdi. Bu durum şimdi değişmiştir. Beşik kertmesi veya küçük yaşta nişanlanma ortadan kalkmış, kız ve erkeğin rızasıyla evlenme yaygınlaşmıştır.

Ögel (2001: 267), **Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları** adlı eserinde, Kazaklarda “*halka salma*” diye bir geleneğin varlığından söz etmektedir. Buna göre, küçük yaştaki erkek ve kız çocukları birbirlerine nişanlanırken birbirlerinin kulaklarını ısırırlar. Bu kulak ısırma, bir tür sahip çıkma anlamına gelmektedir. Erbil bölgesinde de kız, nişanlandığı günden itibaren erkeğin namusu sayılmış ve onu koruyup kollamak erkeğe düşmektedir.

Kız verme aşamasından sonra günümüzde ve geçmişte de gelin kızı *Kaysari* kuyumcular çarşısına götürüp üç büyük parça (paşeser, kemer ve aşıkband) adlı altın takıları mutlaka alınır, Erbil yöresinde evlenecek olan kızın değeri altın ile biçilirdi ve bu töre devam etmektedir. Kızın ailesi oğlanın ailesinden ne kadar çok altın talep ediyorsa kızın değeri o kadar yükselir.

Eskiden kızın babası kızına büyük bir parça altın hediye ederdi. Bu da Erbilli ailelerin vazgeçilmez geleneklerden biri olarak halen devam edilmektedir. Ayrıca gelinin çeyizinde bulunması gereken özel yöresel kıyafet için birkaç çeşit kumaş alınır terziye verilir bunların başında fistan (Kaftan) kıyafeti gelir, fistansız gelin olmazdı bu örf- adetler eski kuşaklardan kendisin koruyup yeni kuşaklara kadar devam etmektedir (K.K.12).

Erbil Bölgesinde iki ailenin karşılıklı olacak şekilde çocuklarını evlendirmeleri geleneği “*Bedel*” evliliği olarak bilinir ve bu evlilik az görülmektedir. Fakat ‘*Berdel*’ olarak bilinen, Kürt ve diğer etnik gruplar arasında gerçekleştirilen bu evlilik çok yaygındır. Bölgede bu evlilik *Qız be qanşar, Qız be qız* (karşılıklı kız verme) anlamına gelir. Bu töre günümüzde köylerde devam etmektedir.

Delaney, başlık parasıyla ilgili şu görüşleri ileri sürmüştür: “Başlık parası, aynı zamanda kızını yetiştirmek için babasının harcadığı emeğin simgesel karşılığı olarak da görülebilir. Babasının büyüttüğü bedeninin meyvelerini artık kocasının ailesi toplayacaktır” (2001: 148).

Eski Türklerde yaygın bir gelenek olan *başlık* parası, günümüzde Kırgızlarda devam eden bir gelenektir. *Başlık* parasına Kırgızcada “kalın” denmektedir. Kalın, erkek tarafının kız tarafına verdiği mal ve parayı ifade etmektedir. Başka bir deyişle kızın ailesine yapılan evlilik ödemesi olarak da kabul edilebilir (Jumabayev, 2006: 45).

Genel olarak Irak Erbil bölgesinde yapılan geleneksel evlenme törenleri şu aşamalarda gerçekleştirilmektedir:

Kız görme (beğenme), kız isteme (dilekçilik), söz kesme (nişan), nikâh kıyma (kebin kesmek), çeyiz götürme, gelin hamamı, kına (hınna) yakmak, düğün (toy), gerdek, gerdek ertesi, gelin haftası, gelin ayağı açması, gelinlik ve güveylik töreleri.

Evlenme- düğün törenlerinde geçmişten günümüze kadar uyulması gereken kurallar kuşaktan kuşağa aktararak gelenekselleşir. Örf ve adetler değişip dönüştüğü zaman bile, geçmişe ait izler tam olarak kaybolmaz. Erbil bölgesindeki evlenme olgusuyla ilgili aşamalar, yazılı ve sözlü kaynaklardan elde edilen veriler ışığında aşağıda şu şekilde değerlendirilecektir. Burada sözlü kaynaklardan veri toplarken, evlenme geleneğinin dününü, bugününü ve yarınını değerlendirebilmek için üç kuşaktan kişilerden veri toplamaya dikkat ettiğimizi de özellikle belirtmek isteriz.

4.4.2.1. Düğün Öncesi

4.4.2.1.1. Kız Görme (Beğenme)

Geleneksel olarak evlenme işlemi “kız bakma”, “kız arama”, “kız soruşturma” ile başlar. Toplum içerisinde geçmişten günümüze kadar kız bulma işi aileye kalmıştır. Oğullarını evlendirmek isteyen aileler, akrabalarından başlayıp komşulara ve yakın çevrelere kadar gidip gelin adayı aramaktadırlar. Bu bağlamda aileler tarafından oğullarına kız aramak veya kız bakmak için gerçekleştirilen bu eyleme “görücülük”, “görücüye çıkma” gibi adlar verilir. Türk dünyasında olduğu gibi bölgede de kız bakma yani görücülük işi, kadınların üzerlerine düşen bir görevdir. Kadınlar eskiden beri görücülük geleneğini sürdürüp devam ettirmişlerdir.

Erbil bölgesinde evlenme olayında seçim hakkına erkek tarafı sahiptir. Aileler evlenme çağına gelmiş çocuklarını evlendirmeye hazırlar. Eskiden bölgede erkek çocuğun evlenme çağı otuz yaş, kız çocuğunun ise buluğa erdiği yaş idi. Ama bu durum 1950- 60 yıllarından sonra değişime uğramıştır. Evlenme çağına gelen kız veya erkek çocuklar genellikle 18-25 yaşlarında evlenmeye başlamışlardır. Bu durumda erkeğin annesi tarafından gelin adayı öncelikle yakın akraba arasından aranır, akraba arasında uygun biri bulunamazsa çevreden soruşturulurdu. Evlenecek erkeğin yaşına bakılırsa kaynak kişilerin verdiği bilgiye göre, erkeklerin kadınlardan en az 10 yaş büyük olanlarının tercih edildiği görülmüştür.

Eskiden Erbil bölgesinde evlenmek isteyen erkek çocuk anne ve babasının rızasını almadan evlenemezdi. Ailelerin erkek çocukları için buldukları gelin adayının ahlakı her şeyden önemliydi. Bu konu hakkında şu sözler söylenmiştir:

Güzel alma...

Güzel bax (bak) güzel alma,

Alırsau (alırsan) bir asil al,

Be desal güzel alma (maharetsiz güzel alma) (Asaafi, 2012: 130).

Zahide Asaafi (K.K. 11) göre, Erbil bölgesinde eskiden bazı ailelerde kızın ve oğlanın rızaları alınmadan evlendirilmeleri günah sayılırdı. Her anne ve babanın evlenme çağına gelen çocuklarının da rızalarını almak zorunda oldukları ifade etmiştir. Eskiden çiftler rızaları alınmadan evlendikleri için birbirlerini evlenene

kadar göremezlerdi. Onlar birbirlerini sadece gerdek gecesinde görebilirlerdi. Bu durum hal karasında bir atasözü haline gelmiştir. Kızı ilk kez gerdek gecesinde gören ve çirkin olduğunu anlayan erkek bu durumu şu sözlerle ifade edermiş: “*Açtım perdahı gördüm tabanı*”.

Annelerin çocuklarına gelin adayını arama ya da seçme sebebi, erkeklerin kadınlarla sos yo- kültürel ortamlarda bir arada bulunamamalarıydı. Eskiden erkek ile kadınların bir arada bulunmaları veya görünmeleri toplum tarafından ayıp sayılır, din tarafından ise günah sayılırdı. Erkekler o devirde bütün kadınlara kız kardeş gözüyle bakardı (K.K. 11).

Bölgede geçmişten beri evlilik söz konusu olduğunda hem kız tarafı hem erkek tarafı, kızın ve oğlanın hangi soydan geldiğine dikkat ederler. Bölgede kız veya oğlanın ahlakı ne kadar iyi olursa olsun, soyunda ufak bir bozukluk olursa evlilik işi gerçekleşmez. Soy meselesi daha çok kız tarafı için ağır basmaktadır. Kız ne kadar iyi olursa olsun soyunda küçük bir şey varsa kız istenmez. Soydan sonra ise, evlenilecek kızda ilk olarak namus ve iffet, ikinci olarak ise güzellik aranır.

Dede Korkut Kitabı’nın Bamsı Beyrek Destanı’nda, Bamsı Beyrek evlenmek istediği kızın vasıflarını babasına şu ifadelerle anlatır: “*Baba mana bir kız alıver, kim men yerümden durmadan ol durmak gerek; men Karakoç atuma binmeden ol şahbaz atının beline binmek gerek; men kırımuma varmadan ol mana baş getürmek gerek. Bunun gibi kız alı vir baba mana*” (Ergin, 2003: 41-42; Gökyay, 2004: 36).

Türk Dünyasının ozanları bile şiirlerinde kadın beğenme ve kadınlarla ilgili birçok vasıftan söz etmişlerdir “*Ozanlar kadınları tasvir ederken zahiri ve batini güzelliğinden söz etmişlerdir. Eserlerinde kadınların önce akıllı, zekâlı, her şeyin yerini bilen, melek huylu, tatlı dilli, güzel camalı kadınlar, kızlar ve gelinlerdir şeklinde anlatmaktadırlar. Ozanlar başka ülkelerde yaşayan kadınları da övmüşlerdir. Onların fikrinde, “Kadın olmayan ev dağılsın”, onlar kadına soy artıran, kocasının arkasında duran, ülke için vatandaş hazırlayan, savaşlarda erkeklerden geri kalmayan bir insan olarak bakmışlar*” (Aliyeva, 2017: 2-3).

Karacaoğlan da şiirlerinde kadınları daha çok gözleri dikkate alarak tasvir etmiştir. Karacaoğlan ela gözlü, kömür gözlü, mavi gözlü, kara gözlü kadınlara çokça şiir söylemiştir. Karacaoğlan, bir koşmasında kadını şöyle tasvir etmektedir:

“Güvercin topuklu, ince belli; güvercin duruşlu, keklik yürüyüşlü; Tavus kuşu gibi göğsü nakışlı” (Aliyeva, 2017: 9-12).

Erbil bölgesinde kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre, eski devirlerde kız görme için en uygun yerler, bayram ve seyranlarda toplanılan yerler, kadın hamamları, taziye evleridir. Bu durum günümüzde de devam etmektedir (K.K.126). Bu duruma, eski devirlerde Anadolu’nun muhtelif yerlerinde de görüldü.

Eskiden İstanbul’da evlilik kararı ise sadece görücülük yoluyla/görücü usulü ile olmazdı. Hamamlarda, düğünlerde, hatta türlü bahanelerle çat kapı evlere girmelerle kız beğenilebilirdi (Emeksiz, 2009: 261).

Gülhad Al-Safar’a göre, eskiden Erbil bölgesinde kadınlar, dışarıya çıkmaları toplum tarafından ayıp sayıldığı için pek dışarıya çıkmazlardı. Kadınlar dışarıya çıktıkları zaman kimse kendilerini görmesinler diye o döneme özgü “çarşaf peçe” adlı kapalı kıyafet giyerler, yüzlerine de siyah tül gibi bir parça örterlerdi. Evin her ihtiyacını ise erkek alıp eve getirirdi. Bu yüzden eskiden oğlu için kız bulmaya çalışan anne adayı hamama giderdi. Hamamda kadınlar oğulları için kızlara bakarlardı. Buldukları kızı tepeden aşağıya kadar incelerlerdi. Eğer kızı beğenirse ertesi gün onu istemeye giderlerdi.

Ayrıca kız görme (beğenme) aşamasında, oğlan tarafı yani oğlanın annesi, halası, teyzesi kız görmek için kızın evine misafir olarak giderdi ve şu sözleri söylerlerdi:

Aşa geldim..

Aş teftişe geldim,

Caldim (geldim) hüsnü cormağa (görmeye),

Helbet bir aş geldim (Assafi, 2012: 131).

Bu sözlerden sonra kızın ailesine bir şey hissettirmeden kızı dikkat ederlerdi. Kızdan su isterlerdi. Eğer kız ayakkabılara basmadan güzel bir yürüyüşle su getirip veriyorsa kız iyi bir terbiye almıştır (K.K.2). Aynı zamanda suyu getiren kızın eğer elbisenin eteğinin arkası buruşmuş ise o kızı “xatundur” (hatun) derlerdi. Eteğinin buruşmuş olması, oturup dikiş ve nakış işlediği anlamına gelmektedir.

Ayrıca ağzından koku, bedeninden ter kokusu gelip gelmediğini öğrenmek için kızı kucaklayıp öperlerdi. Bazen de kızı bize ceviz kır derlerdi, ceviz kırma

bahanesiyle dişlerini incelerlerdi (K.K. 5). Bazen de kendisinin midir yoksa peruk mudur diye kızın saçını çekiştirirlerdi (K.K. 124).

Bütün incelemelerden sonra kızı görmeye gelen kadınlar kızı beğenmezlerse aralarında şu sözleri söyleyerek kızın evinden çıkarlardı: “*Ağzı burnu kapıda dursun*”. Bu sözler kızın ağzıyla burnunun büyük olduğu anlamına gelmektedir. “*Dişten dudağ qaxn cedax*” (dişten dudak kalkın gidek). Bu sözün anlamı ise kızın ağzıyla dişlerinin çirkin olduğudur. Bazı durumlarda kız, kaşıyla gözünün çekici olduğu için bütün olumsuz yanlarına rağmen beğenilirdi. Aralarında şu sözü söylerlerdi “*qaştan söz qalmadı bir söz*” (kaştan göz kalmadı bir söz) (K.K. 125).

İncelemelerin sonucunda kızı beğenilirse oğlanın annesi kızın annesinden şu sözlerle kızı isterdi “*calmıxıx yevüzden gül deleğın, bu gülü bize verirsiz?*” /Gelmişiz evinizden bir gül almaya, bu gülü bize verir misiniz?/ (K.K. 126). Kızın annesi niyetlerini anlardı. Ama hemen evet demezdi. Akşamı beklerdi. Kocasına eve dönünce onun rızasını alarak oğlanın evine haber gönderirdi. Kızın babası öncelikle oğlanın ailesini araştırırdı asil mi asil değil mi diye. Çünkü eski Erbil Kale insanları birbirlerini tanırdı. Evler iç içeydi, yabancı kimselere kız vermezlerdi. Sonra oğlanın ne iş yaptığı, içki içip içmediği, ahlakının güzel olup olmadığı araştırılırdı. Bütün bu soruşturmaların sonucunda olumlu cevap alınırsa kızın ailesi oğlanın ailesine kızlarını almaları için haber gönderdi.

Daha sonra beğenilen kızı evlenecek oğlana söylerlerdi. Delikanlı da kenardan kıza bakar, onu dikkatle incelerdi. Oğlanın annesi de kızın ailesinde olduğu gibi beğendiği kız hakkında kocasına konuşurdu. Koca razı olursa yine kadınlar kız evine gider, fikirlerini bildirirlerdi. Kız evi erkek büyüklerimizle konuşalım derdi. Kız evinin kadınları bu durumu kızın önce babası, dedeleri, amcaları ve dayılarıyla konuşurlardı. Onlar bir yere toplanarak birbirlerini görüşünü alırlardı (K.K.3).

Ev üyelerinden biri veya başka bir akraba tarafından bulunan kızın nitelikleri, evlenecek olan oğlanın annesine çoğu zaman şu sözlerle anlatılırdı:

Qaş (kaşı) var qelem (kalem) kimin,
Gözi var ceylan kimin,
Ağzı var badem kimin,
Yerişi çalkama hörügi (örgüsü) kement,
Boyu çınar kimindi (Neftçi, 2003: 44).

Genel olarak eski Erbil kalesinde yaşayan insanlar, oğullarıyla evlenecek kızda ahlak ve güzellik dışında bazı nitelikler arıyorlardı. Kızın “*nakış u nigar*” yani el işinde, örgüde, dikişte, tandırda, “*çörek*”te (ekmek yapmada) iyi olması gerekirdi. Gelin gidecek olan kız, çeyizini kendi elleriyle hazırlardı. Nişanlısına pijama takımı, kendisine ise elbiseler, yatak örtüleri ve çarşaflar dikerdi. Bu niteliklere sahip olmayan kızlara “*çalı yoxtı*” yani evlenmek için uygun değil derlerdi (K.K. 4).

Zahide Asaafi (K.K. 11), oğlan evinin kızı beğendiği fakat kız evinin oğlanı beğenmediği bir olayı bize şu şekilde anlatmıştır:

Eskiden Erbil kalesinde bir ağanın tek bir oğlu varmış, fakat oğlanın bir ayağı topalmış. Ağanın da yanında çalışan bir adam varmış, adamın üç güzel kızı varmış, ama en küçüğü çok güzelmış. Ağa, günlerden bir gün eşine git total oğlumuz için en güzel kızı iste demiş. Yani üçünü kız oluyor. Ağa düşünür ki yanında çalışan adam kızı oğluna hediye eder. Oğlanın annesi ertesi gün kız istemeye gider. Fakat kızının annesi oğlan total diye kızını vermek istemez ve oğlanın annesi kırılmasın diye total oğlana kızı vermek istemediğini şu sözlerle ifade eder:

Kızın annesi:

Yevları (evleri) hasar neyniyim,

Gam gelir basar neyniyim,

Bir yerinde ayıp yox (yok),

Ayağı axsar (sakat) neyniyim.

Kaynak kişilerin anlatımlarında eski evlenme adetlerini günümüze göre daha sağlam ve daha güvenilir buldukları anlaşılmaktadır. Eski zamanlarda boşanma bile nadir idi. Çünkü o devirdeki erkekler evlenecekleri kızlardan başka bir kızın yüzünü görmezlerdi. Erkeğin evlendiği kadın, ister güzel ister çirkin olsun gözünde dünyanın en güzel kadını sayılırdı. Bütün bu sebeplerden dolayı eski evlilikler günümüzdeki evliliklere göre daha başarılı olurdu. Günümüzde evlenme durumu geçmişe göre birçok değişime uğramıştır. Evlenecek olan çiftler kendi rızaları ile evlenmektedirler. Bazı çiftler ailelerin haberi olmadan evlenmektedirler. İşte bu yüzden günümüzde evlenme durumunda birçok olumsuzluklarla karşı karşıya gelinmektedir. Bütün bu olayların sebebi ise günümüzde yaşamın sosyalleşmesi, toplumun birçok yeni duruma normal bakması ve modern bir hayatın tercih edilmesidir.

4.4.2.1.2. Kız İsteme/ Görücülük (Dilekçilik)

Kız ve oğlan tarafı, inceleme sonucunda karşılıklı olarak birbirlerini beğendikten sonra kız istemeye, yani dünürçülük aşamasına geçilir. Bölgede görücülüğe, kız bakmaya çıkan kadınlar, eğer kız beğenilmişse bu sefer de kızı istemeye giderler. Saha çalışmamızdaki kaynak kişilerin verdikleri bilgilere göre, iki tarafın görüşü olumlu bir şekilde sonuçlanmışsa kızın annesi oğlanın annesine *"kızımızı veriyoruz istemeye gelebilirsiniz"* şeklinde bir haber gönderir. Oğlan tarafından en yakın erkek ve kadınlar toplanırlar kız evine giderler. Kız istemeye giderken mutlaka ellerinde bir demet çiçek ve Erbil'in özel tatlılarından (baklava) götürürler. Yanlarında "evet" i simgeleyen bir yüzük de bulunur. Bazen yüzüğün ve tatlının yanında güzel bir başörtüsü ve bazı giysiler de hediye olarak kız evine takdim edilir (K.K. 14).

Erbil bölgesinde kahve yerine daha çok çay tercih edilir. Oğlan evinden gelen erkekler çaya el sürmezler, çay soğumaya başlardı. Kız evinin erkekleri çayınızı için, soğudu derlerdi. Erkek tarafı ise *"Tatlı mı içelim, tatsız mı?"* diye sorarlardı. Kız tarafı ise *"Tabii ki, şekerle için"* diye cevap verirdi. Eskiden Erbil bölgesinde toz şeker yerine daha çok küp şeker kullanılırdı. Bu söz üzerine oğlan evinin erkekleri çaylarına şeker atıp içerlerdi, yüzlerinde tebessüm olurdu. *"Çayınızı tatlı için"* ifadesi "kızı verdik" anlamına geliyordu. Oğlan tarafının kadınları bu haberi evlenecek delikanlıya erken iletmek için sabırsızlanırlardı (K.K. 15).

Toplumsal cinsiyet açısından bakıldığında "kız isteme" ifadesini ve buna yönelik olarak "kız almak" ve "kız vermek" şeklindeki dil kullanımlarını ataerkil kültürel örüntülerin bir yansıması biçiminde değerlendirmek mümkündür (Aça, 2019: 202). Erbil bölgesindeki kaynak kişilerin verdikleri bilgilere dayanarak Türk dünyasının her yerinde olduğu gibi, Erbil'de de "kız isteme" ile kadının önemli bir nesne halinde görüldüğünü söyleyebiliriz.

Zahide Assafi (K.K. 11) verdiği bilgilere göre, eski Erbil kadınları önemli bir role sahiptiler ve en önemlisi de erkeklerin gözünde kıymetliydi. Ayrıca bazı önemli konularda geçmişte yaşlı kadınlar erkeklerin olduğu meclislerde oturup bazı problemleri çözerlerdi. Eskiden Erbil kalesinde "Hatice Sob Bekir kızı" adlı yaşlı bir kadın varmış. Bu kadın kaledeki aileler ve komşular arasında yaşanan problemleri

çözerdi, kız isteme durumlarında da öne çıkarmış. Ayrıca evine gelen insanlar için yemekler, tatlılar yapıp ziyafet verirmiş.

4.4.2.1.3. Söz Kesimi (Nişan)

Söz kesimi (nişan), kız istemeyle düğün arasındaki önemli bir törendir. Dede Korkut Kitabı'nda evlenmeyle ilgili törenler, “kiçi düğün” ve “ulu düğün” ifadeleriyle ikiye ayrılmaktadır (Ergin, 1989: 133). Buna göre “kiçi düğün” nişan törenini, “ulu düğün” ise düğünün diğer aşamalarını karşılamaktadır. Nişan, evlenme için verilen söz olup bir sözleşmeyi çağrıştırmaktadır.

Kız isteme aşamasından sonra söz kesimi (nişan) aşamasına geçilir. Nişan günü geleneksel olarak toplum her yerinde olduğu gibi bölgede de sök kesildikten sonra takılar takılmaya başlanır. Söz kesimi günü kadınlar arasında kızın evlilik masrafları ve başlık parası üzerinde de durulur.

Başlık yani “yol” parası geleneği üzerinde yukarıda durulduğu için günümüzde kız için “bedel” parası ödeme uygulamasının seyrekleştiğini söylemekle yetineceğiz. Eskiden Erbil bölgesinde de kızın söz kesime günü, kızın başlık, “yol” parası üzerinde de durulurdu. Bu başlık, “yol” parası ileride evlenebilsin diye kızın erkek kardeşine verilirdi. Eğer kızın erkek kardeşi yoksa amca çocuklarına verilirdi.

Geleneksel olarak nişan töreni, erkeklerle kadınların ayrı ayrı yerlerde oturdukları bir ortamda yapılır. Genel bir şekilde bu tören kızın evinde gerçekleşir, fakat maddi durumu iyi olan aileler son zamanlarda büyük salonlarda yapmaktadırlar. Köy, kasaba gibi geleneksel kesimlerde ise onların kültürüne göre köyün ortasında herkes davet edilerek kutlanır.

Delaney, nişanlarla düğünlerin bahar ve güz mevsimleri ve bu mevsimlerin sınırlarında yapıldığına dikkat çeker. Bunun en önemli nedenlerden biri ekonomik durumlarıdır. Sonbaharda hasat sonrası ve ilkbaharda kuzuların satılması sonucu gereken para toplanmış olur. Ayrıca yazın işler çok ağır ve yoğunur, bu sebeple evlenmek zordur. Fakat kışın evlenmemek için bir neden yoktur (2001: 142).

Erbil bölgesinde de nişan Delaney'in söylediği mevsimlerde yapılır. Nişan, en çok Mart ayında yapılır. Bunu nedeni Mart ayının hem baharın gelişinin kutlandığı bir ay olması hem serin olmasıdır. Malum Irak bölgesi yaz ayları

genellikle çok sıcak, kış ayları ise çok soğuk olur. En uygun mevsim Mart ayı, yani ilkbahardır.

Erbil bölgesinde söz kesimi, kızın evinde yakın akrabalar arasında sade bir törenle gerçekleşir. Bu tören, ailelerin önceden belirlediği bir günde yapılır. Eskiden nişan kız evinde yapılmakla birlikte tatlılar, yiyecekler, içecekler ve süslenmiş bir sepet dolusu “*badamlı*” (badem şekeri) ayrıca nakışla işlenmiş örtülerle üzerini kapatarak süslenmiş sepet dolusu kuruyemişler oğlan evinden kızın evine yollanırdı. Tören oldukça neşeli bir hava içerisinde yapılırdı. Nişan günü şimdiki gibi kız kuaföre gitmezdi, süslenmezdi, sade idi. Yaşlı kadınlar kıza altın takardı, takılar takıldıktan sonra genç kızlar “*helhele*” verirdi. Bu törene sadece oğlanın ve kızın annesi, “*dayası*” annesinin annesi, babaanne ve büyük “*bibileri*” büyük halaları katılırdı. Büyük annelerin konuşmalarını genç kızların duymaması için ayrı odada toplanırlardı. Genç kızlar ise nişanlı gelinle birlikte ayrı bir odada eğlenirlerdi. Bazı kadınlar bu törende evlendirmek istedikleri oğulları için kız bakmaya çalışırlardı. Bu törenden sonra kız (adaxlanmış) nişanlı olur. Bölgede nişanlı kıza “*Adaxlı*”, “*sözlü*”, “*nişanlı*”, “*Fatihası oxınmış*” (okunur) vb. adı verilir (K.K. 12).

Günümüzde ise nişanlanma töreni eskisi gibi olmamakla birlikte bazı gelenekler halen devam etmektedir. Bunlardan altın takma uygulamasına günümüzde çok önem verilmektedir.

Eskiden Erbil bölgesinde de sözü kesilen kızın evleneceği erkeği yakından görmesi, onu sorması doğru değildi. Erkeği görmesi ayıp sayılırdı, utanır kaçardı. Etraftaki kadınlar *kürekeni* (damadı) anlatacak sözler açarlardı. Ama günümüzde bu durum bazı ailelerde değişmiş, çocuklar kendi aralarında anlaşarak evlenmek istedikleri kişiyi seçiyorlar (K.K. 77).

Bu durum Manas destanında Temir hanın kızı Kanıkey’in düğününde görülür. Kanıkey de evleneceği erkeği yani damadı görmemiş, tanımamıştır (İnan, 1998 163).

Bireysel seçim yerine ailelerin seçtiği ve aileler arası dayanışma ve dirliğin pekiştirilmesini amaçlayan evlilikler, temelinde bir çıkara dayanır. Ekonomik uğraşı ve geçimleri geleneksel tarım ve hayvancılığa dayalı olan toplum ve kültürlerde yaygın olan bu tür evlilikler, yaşam şeklinin bir gereği olarak karşımıza çıkar. Ailede otoriteyi sağlamak, toprağın bölünmesini engellemek, çatının yani “evin”

dağılmamasının önüne geçmek, ev sırlarının dışarıya çıkmamasını engellemek için bu tür evlilikler idealdir (Balaman, 1982: 39).

Erbil bölgesindeki terciqli evlilik uygulaması, bazı ailelerde değişime uğramıştır. Fakat bazı ailelerde evlenme kararı aile reislerine bırakılır. Çünkü büyük miraslara sahip olan aileler, ailelerinden kalan mirasın yabancı birisine gitmemesi için kendi içlerinde evlenmek, yani akraba evliliği yapmak zorunda kalıyorlar. Bu durumda bazen aileler evlendirmek istedikleri kızın veya erkeğin görüşünü almadan karar verirler (K.K. 44).

Her yerde olduğu gibi Erbil bölgesinde de nişan günü tatlılarla, içeceklerle birlikte diğer yemekler de hazırlanır. Erbil'in başta meşhur yemekleri (dolma, biriyani, şehriyeli pilav, içli köfte, mahşi vs...), gelen konuklara ikram edilir.

Kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre, eskiden erkeğin büyük bacısı yani büyük ablası komşu odaya geçip nişanlanacak kızı getirirdi. Oğlan evinden gelen nişan yüzüğünü kızın parmağına takılır, başına pahalı örtü örtülür, söz kesilir. Oğlanın dedesi, babası, amcası kızın alnından öper, mutluluklar dileriz derlerdi. Kadınlar da kızı öperek “*Bahtu iyi olsun*” oğulan-kız nenası (annesi) olasan” derlerdi (K.K. 11).

Erbil bölgesinde tetkik ettiğimiz tüm gruplarda ortaklıklara rastladığımız bu eğlence ve uygulamaların merkezinde kadınlar yer almaktadır. Hatta nişan törenlerine erkeklerin katılımı son derece azdır. Kadınlar için bu yerler, aynı zamanda bir sosyalleşme ortamlarıdır. Oyun oynayarak eğlenen, sohbet ederek etkileşimde bulunan kadınlar için böyle ortamlar aynı zamanda genç kızlara bu kültürel dokuyu aktardıkları yerlerdir.

4.4.2.1.4. Nikâh (Kebin Kesmek)

Erbil bölgesinde nikâh kıymaya *Kebin Kesmek* denir. Kebin kesmek işlemi iki bölümden oluşmaktadır: Kadın/hâkim tarafından mahkemede kıyılan resmi nikâh, molla veya şeyh yani bir din adamı tarafından camide veya kızın evinde kızın velisi (babası veya erkek kardeşi) ile iki şahidin nezaretinde kıyılan nikâh. Bu bağlamda kebin kesmenin amacı, kadın- erkek beraberliğini herkese duyurmak ve toplum içerisinde geçerli saymak, kutlamak ve kutsamaktır.

Irak'ın bütün bölgelerinde olduğu gibi Erbil bölgesinde de genellikle nikâh (*kebin kesmek*) düğün tarihinden bir kaç ay önce kıyılır. Nikâh için bütün dost ve akrabalar davet edilir. Nişan, nikâh ve düğün için yapılan davet haberlerini “yence” yenge adı verilen kadın gerçekleştirir (Saatçi, 1985: 321).

Abdulkadir Emeksiz'in verdiği bilgiye göre eski İstanbul evlenme geleneğinde dini nikâhta kızın kendisi değil, vekili bulunurdu (2009: 261). Erbil bölgesinde de eskiden kız olmadan vekili tarafından nikâh kıyılırdı. Genellikle zengin aileler için hakim eve çağırılırdı. Günümüzde ise kızın vekili, sadece imam nikâhında vekillik yapabilir.

İnaam Bakal (K.K. 1) nikâh kesme geleneği hakkında verdiği bilgiye göre, eskiden kalede oturan aileler, evlenecek olan kızlarının nikâhını kıyması için “kadı”yı yani hakimi çağırırlardı. Nikâhı kıyılan kıza hakim “*kızım razı mısın?*” diye sorardı. Kızın kendisi cevap vermezdi, onun yerine birisi kefil olarak evet derdi. Kız hakime bile görünmezdi, bir perde arkasında durup nikâhı kıyılırdı. Çünkü kızın görülmesi eski zamanlarda ayıp sayılırdı. Hakim nikâhı kıymak için üç gün üst üste Kale'ye gelip giderdi. Çünkü kızın ilk “*razı mısın?*” sorusuna evet demesi ayıp sayılırdı. O, kızın değeri kalmazdı o yüzden hakim üç gün üst üste gelip “*kızım razı mısın?*” diye soru sorardı. Üçüncü gün kız perde arkasında görünmeden seslenerek evet derdi.

Geçmişte kızın *kebini kesildikten* sonra karanlık olan yerlere gitmesi yasaklanırdı. Karanlık yere giden nikâhlı kızının bahtının kara olacağına inanılırdı. Yine kızın *kebini kesildikten* sonra yere düşen ayna kırılırsa kızın bahtının kapanacağına inanılırdı.

Kaynak kişilerin verdiği bilgilerden “yence”nin yani evin büyük gelininin düğünün bütün işlerini üstlendiği, kayınvalidenin bütün sorumluluğu büyük geline verdiği anlaşılmaktadır (K.K. 126). Böylelikle düğünde, nişanda ağırlıklı olarak kadınların aktif olduğu bir yapıyla karşılaşılmaktadır. Kadının rolü her yerde büyüktür.

Erbil bölgesinde düğünden önce, yani kızın nikâhı kesildikten sonra bazı örf-adetler icra olunurdu. Bu uygulamaları da kadınlar icra ederlerdi. Örneğin; eğer kız bir sene nişanlı kaldıysa nişanlı kıza dini bayramlarda hediyeler giderdi. Kurban

bayramında kıza kurbanlık götürülürdü. Koyun tertemiz olmalı idi. Koyunun alına kına yakılırdı (K.K. 127).

Geçmişten günümüze devam eden Ramazan bayramlarında nişanlı kızın ailesi, erkek ailesi tarafından davet edilir. Koyun etinden, kuş üzümü ile süslenmiş en güzel pirinç pilavı ve meşhur Erbil kaysı kurusu yemeği, patlıcan doldurması (*Şeyh Mahşi*) adı ilen bilinen özel bayram yemekleri hazırlanır. Ayrıca bayram şekerleri, tatlılar takdim edilir. Bunlar kadınlar tarafından hazırlanır. Oğlan evi bireyleri tarafından geline bayram hediyesi verilir. Daha sonra kız için elbiseler ve altınlar hazırlanır, oğlan evi tarafından evine getirilir. Oğlan evinden gelen kadınlar, kız evinin kadınları tarafından karşılanır. Kızın annesi, kız kardeşleri, halalar, teyzeler oğlan evine hizmet ederler (K.K. 128).

4.4.2.1.5. Çeyiz Götürme

Evlilik geleneğinin en önemli aşamalarından biri de kızın çeyizidir. Bu münasebetle hem kız tarafı hem erkek tarafı karşılıklı olarak birbirlerine hediyeler gönderirler. Gönderilen hediyeler de gelenek olarak önemli anlam taşır. Geline, kayın validesi, kayın pederi ve oğlan evinin diğer fertleri tarafından takılar hediye edilir. Kız evi ise oğlana gömlek, çorap, iç çamaşır, elbiselik kumaş, ayakkabı, peşkir, başörtüsü gibi hediyeler gönderir.

Emiroğlu ve Aydın'a göre "çeyiz", ataerkil topluluklarda, baştan belli olup kesin bir şekilde evlenip evden çıkacak olan kadının, mirastan hakkını önceden alması ve daha sonra erkekler arasında görülecek olan miras paylaşımının dışına çıkarılmasıdır (2009: 195).

Eski devirlerde kız çeyizi, gelinin götürüldüğü gün gelinle birlikte götürülürdü. Daha sonraları gelin çeyizi götürmek düğün "toy"dan bir hafta veya bir gün önce giderlerdi (Kocaman, 1996: 122).

Eskiden Erbil'de, gelinin çeyizi büyük bir sandığa koyulurdu. Bölgede bu sandığa "*sandıqça*" denilirdi (F 120). Yapılan saha çalışmasında birçok yaşlı kadının sandıkçalarını günümüze kadar sakladığını da gördük.

Bazı kadınların beyanlarına göre eskiden Kale'de çeyiz için süslenmiş büyük sepetler ve bohçalar hazırlanır içine çeyizleri koyulurdu (F 121, F122). Hazırlanan çeyiz kızın evine akşam ezanından sonra götürülürdü. Çeyiz götürülürken çocuklarda

dümbelek çalıp şarkı söylerlerdi. Ayrıca kızın çeyiziyle birlikte “*xalat*” götürülürdü. Xalat (hediye) kız tarafının taziye oğlanın babası, annesi, kız kardeşi ve erkek kardeşi için diktirdiği *ciriştir* (giysi). Giysilerin içinde *zubun ceket* (erkek elbisesi), *börç* (bere), ayakkabı gibi hediyeler bulunur. Ayrıca nişan günü erkek evi tarafından kızın evine getirilen tatlılar, badem şekerleri ve kuruyemişler tekrar çeyiz günü çeyizle beraber oğlanın evine gönderilirdi. Bu, oğlan evinin ağzının da tıpkı gelin evinin ağzı gibi tatlı olması için yapılırdı.

Çeyiz götürme geleneği günümüzde de devam etmektedir. Çeyiz götürme kadınların en çok değer verdiği bölümdür. Eskiden çeyizler bohça, sandık ve sepetlerle erkeğin evine götürülürken, günümüzde süslenmiş valizlere yerleştirerek götürülmektedir (K.K. 129).

Eskiden kızın annesi kızın çeyizi için “*pambux atan* veya *pambuxçu*”yu, yani pamukçuyu eve çağırırdı (K.K. 130). Günümüzde ise pamukla yapılan yatakların yerini yeni yatak modelleri almıştır.

Eskiden Erbil yöresinde kız *adaxlandığı* (nişanlandığı) zaman süslenmiş küçük kutulara veya poşetlere *şerbet şekerini* (badem şekeri) bütün akraba ve komşulara dağıtırlardı. Eskiden kadınlar *şerbet şekerini* kutusunu evde el işi olarak hazırlarlardı. Fakat günümüzde hazır süslü tatlılar, badem şekerleri dağıtılmaktadır.

Ayrıca Kale’de bazı zengin aileler, evde özel bir oda hazırlayarak “*altunçı*”yı yani kuyumcuyu, kızlarına “*altun*” (takı) tasarlaması için bir haftalığına eve getirirlerdi (K.K. 131).

Aşkun (2006: 41), **Sivas Folkloru** adlı çalışmasında Sivas yöresinde çeyiz götürme işinin Salı sabahı yapıldığını kaydetmiştir. Çarşıdan bir “oturakçı” gelir. Bu adam eşyaların hakiki değerlerini bilir. Çünkü her gün meşgalesi budur. Bu örf- adet Erbil bölgesinde özellikle Türkmen aileleri arasında halen devam etmektedir. Kaynak kişilerin söylediklerine göre, gelinin çeyizini kız daha küçük yaşta iken kızın annesi hazırlamaya başlardı (K.K. 1). Günümüzde ise bu gelenek kaybolmuştur, yerini hazır eşyalar almıştır.

Erbil bölgesinde eskiye nazaran çeyiz götürme geleneği birçok değişikliğe uğramıştır. Yani eskiden olduğu gibi artık kızın çeyizi bir alay halinde damadın evine götürülmemektedir. Kızın çeyizi eskisi gibi bohçada değil, normal valizlere

yerleştirilip normal bir araba ile düğünden bir hafta veya on gün öncesinde damadın evine veya gelinin yeni evine götürülür.

Kaynak kişilerin verdiği bilgilerden gelin çeyizi götürülürken eskiden olduğu gibi Kur'an-ı Kerim'in, uğur ve bereket getirsin diye eşyalarla birlikte gönderildiği anlaşılmaktadır.

Çeyiz sergilemesi denilen uygulama ise gelinin yedisinde yapılmaktadır. Yani bu uygulamanın yapılabilmesi için, düğünün üzerinden bir hafta geçmesi gerekir. Gelen misafirler, geline neler alındığını, onun için yapılanları görürler. Çoğu zaman da kız için alınan ev mobilyası vb. doğrudan satış yerinden damadın evine herhangi bir tören yapılmadan götürülmektedir (K.K. 6).

Türk dünyasında ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinde olduğu gibi Erbil bölgesinde de çeyiz götürme ve gösterme geleneğinde zengin uygulamalara rastlanmaktadır. Çeyiz hazırlama, gösterme, götürme, sergileme gibi uygulama geleneğinde yöreden yöreye göre bazı farklıklar olsa da Türk kültürünün ortak bir unsuru olduğu görülmektedir. Toplumsal cinsiyet açısından bakıldığında gelin çeyizinin işlevsel yönünde kadınların büyük rol üstlendiği görülmektedir.

4.4.2.1.6. Kına (Hınna) Yakma

Düğünün önemli aşamalarından biri de “kına, hınna yakma”dır. Kına gecesi, düğün törenlerinden biridir. Gerdeğe girilmeden bir gece öncesinde, kadınlar tarafından icra edilip, gelinin ellerine kına yakılan eğlencedir (Emiroğlu ve Aydın, 2009: 465).

Kalafat'a (2010: 308-311) göre kına yakmak, Türk inançlarında seçilmiş ve adanmış/adak edilmiş olanı göstermektedir. Bu sebeple, askere gidecek olana, kurban hayvanına, evlilik yolundaki gençlere ve sünnet olacak çocuğuna kına yakılır. Belki de yaşlıların saç kınası bu manada âhiret adaylığı ve artık kendini tanrıya adama anlamlarına gelmektedir. Türklerde kına etrafında bir kültür oluşmuştur. Düğünlerde, nişanlarda kına yakma âdeti bu inancın kalıntıları olarak ifade etmektedir.

Erbil bölgesinde kına “hınna” yakma töreni halen devam etmekte olup kadınlar tarafından yürütülmektedir. Saha araştırmalarında yaşlı kadınların verdikleri bilgilere göre, eskiden kına yakma için kayınvalide en güzel kınayı alırdı, honcanın

ortasına koyardı (F 123), şekerle, tatlılardan oluşan daha birkaç honca yapar ve birlikte kız evine giderlerdi (F 124) (K.K. 10). Gelinin bahtının aydınlık olması için kına, mutlu evliliği olan yani boşanmamış bir kadın tarafından gelinin eline yakıtılırdı (K.K. 3). Nişanlı kıza kına yakan geline kayınvalide hediye verirdi (K.K.2).

Eskiden kına yakılırken bir tören icra edilirdi. Gelini bir sandalyeye oturtturarak başına ipek bir örtü örterlerdi. Bunu “*Kastem Peştemal*” olarak adlandırırlar (F 125). Bu örtünün rengi kırmızı veya pembe olurdu (Kocaman, 1996: 119).

Gelinin eline kına yakılırken mani ve horyatlar okunur, helhele verilirdi (K.K. 12). Gelinin eline kına yakıldıktan sonra kına kabı misafirler arasında dolaştırılırdı, isteyenler ellerine yakmak için bu kınadan alırlardı (K.K. 14). Gelinin ellerine kına yakıldıktan sonra, gelin başta kayınvalidesi ve annesi olmak üzere orada bulunan büyüklerin elini öperdi (K.K. 16).

Günümüzde kına “hınna” yakma merasimi düğünden bir gün önce yapılır. Erbil bölgesinde eskiden düğün üç gün üç gece sürerdi, şimdi ise düğün belki bir gün içinde yapılır (K.K. 29). Bölgede düğün ya Perşembe ya da Cuma günleri yapılır, bu yüzden kına yakma töreni Perşembe veya Cuma gecesi gerçekleştirilir (K.K. 30).

Eskiden kına yakma töreni gelinin evinde düzenlenirdi, şimdi ise isteyen bu töreni düğün salonlarında veya büyük gazinolarda yapmaktadır (K.K. 33). Hınnalama merasimi için bütün konu komşuya, arkadaşlara, akrabalara ve tanıdıklara haber verilir. Eskiden olduğu gibi günümüzde de bu törene erkekler katılmamaktadır. Nişanda olduğu gibi, damat kına gecesine de kısa süreliğine katılır ve sağ elinin serçe parmağına kına yakılır, sonrasında törenden ayrılır (K.K. 70). Bunun dışındaki tüm uygulamalar, eskiden olduğu gibi devam etmekte, sadece eskiden kına gecelerinde türkü, mani ve hoyrat söyleyen kadınların yerini teknolojinin sağladığı teyp, kaset ve CD çalarlar almıştır (K.K. 55).

Kız evi kadınlarının yengelerinin yöneticisi olarak *kına annesi*, *kına yengesi*, düğün törenleri sırasında “*kına gecesi*”nde geline kına yakar (Emiroğlu ve Aydın, 2009: 466).

Erbil bölgesinde kına yakma gününde oğlan evi kadınları tarafından bir leğen kına hazırlanır ve gelinin evine götürülür. Gelini çok oğlan doğurmuş, özellikle ilk

çocuğunu oğlan doğurmuş, iyi ve sevinçli günler görmüş, uğurlu, kademli birisi bezetir (süsler) (K.K. 47).

Eskiden Erbil’de gelinler kına yakılacağı gün ve gecesinde kırmızı “fistan” giyerdi. Şimdi ise bunun yerine “bindallı” kıyafetleri tercih etmektedirler (K.K. 48).

Bölgede eskiden kına gecesi için süslenen gelinin yüzünde “xal” (ben) yoksa sürmeyle *ben* veya dövme yapılmaktadır. Kına gecesinde genellikle xal (ben) hakkında bu maniler söylenir:

Yanağın xalı güzel

Dudağın alı güzel

Sennen ayrı düşenin

Ne olacağı halı güzel

veya

Bu xal ne xaldı

Xanım ne xaldı

Gözüm ne xaldı

Yanağta dögdürübsen

Âlemi yandırıbsan (Paşayev, 1998: 91-92).

Kına gecelerinde dikkat çeken hususlardan biri eğlence, mani ve hoyratların aynı ortamda yer alabilmesidir. Bu ortamlarda icra edilen sözlü edebiyat ürünleri, kadın merkezli olması yönüyle konumuz açısından önemlidir. Bu mani ve hoyratların bir kısmı şöyledir:

Qız gelim sizden alım (alayım)

Sürmeni gözden alım

Qaşın gözün ziynetin

Hapsini üzden (yüzden) alım

veya

Evlerinde ipekten bir xalı var

Şekerlenmiş dudağında balı var

Herkesin münsaib (münasip) bir yarısı var

Bu gevlimin dermanısı dermanı

veya

Her gözelden yar olmaz

Seven baxtiyar olmaz
Yarı gözel olanı
Gevli ixtiyar olmaz
veya
Su saldım, bağa neynim (ne yapayım)
Degmez yaprağa neynim
Yarım ceyran (ceylan) oluptı
Gelmez yatağa neynim (Paşayev, 1998:91-92).

Kına adeti türkülere kadar konu olmuştur. Ata Terzibaşı'nın **Kerkük Havaları** adlı kitabında da yer alan “*Elinde Ayağında Acem Xınası*” adlı türküsü, bütün kına yakma törenlerinde söylenen türküdür. Bu türkünün sözleri şöyledir:

Elinde ayağında acem xınası
Getti gelin getirsin ...nenesi
Çayır çimennen geli
Qahve Yemen'nen geli
Al yanağ qaytan dudağ
Her gün hamamnan geli
Elinde ayağında acem xınası
Getti gelin getirsin ...nenesi
Başında var maşala
O yar bizim inşalla
Qavışmağa az qaldı
Qavışırığ inşalla
Elinde ayağında acem xınası
Getti gelin getirsin ...nenesi
O yar alın gönderin
Bu yar alın gönderin
O yarın gözü sevmişem
Sürmesin çalın gönderin
O yarın saçı görmüşem
Saçbağın çalın gönderin
Elinde ayağında acem xınası

Getti gelin getirsin nenesi (Terzibaşı, 1980: 177-178).

Kaynak kişilerin verdiği bilgiye göre eskiden Erbil bölgesinde kına gecelerinde “*gelini ağlatma*” adı altında gelinin annesi veya kız kardeşi tarafında ağıtlar söylenirdi (K.K. 99). İcra edilen ağıtlardan birkaç örnek aşağıdaki gibidir:

Bacının bacısı var
Karnında sancısı var
İki bacı bir yerde oturanda
Ne ıssı meclisi var
veya
Oyağam yatmamışam oyağam
Alem şirin yuhuda
Men senüvnala nalavçın oyağam
Men senüv derdövçın oyağam
veya
Neye gülüm
Neyim var neye gülüm
Koy gülsün gevli şadlar
Bilmem men neye gülüm (Tahsin, 2014: 172-174).

Erbil yöresinde yapmış olduğumuz çalışmada gelinin kına gecesi ile ilgili aşamaların bütününün kadınlar tarafından gerçekleştirildiği görülmüştür. Bu bağlamda kına yakma törenine, Türk dünyası ve Anadolu’da olduğu gibi Erbil bölgesinde de bütün aileler arasında, özellikle de Türkmenler arasında oldukça önem verilmiş ve günümüzde de bu önem muhafaza edilmiştir.

4.4.2.1.7. Gelin Hamamı

Anadolu’nun birçok yerinde kına gecesinden önce veya sonra gelin, hamama götürülür. Sahada yaşlı kadın kaynak kişilerin verdiği bilgiye göre, Erbil bölgesinde eskiden hem kız hem oğlan ayrı ayrı olarak hamama giderlerdi. Kına gecesinin ertesi sabahı gelinle birlikte bütün kızlar hamama giderlerdi. Gelin hamamı başlı başına bir şenlik sayılırdı (K.K.85).

Gelinle hamama gidenlerin hamam ücreti damat tarafından ödenirdi. Ve o gün sabahdan akşama kadar hamam, sadece damat tarafından gelin ve sağdıç için kiralanırdı (K.K. 77). Başka müşteri kabul edilmezdi (K.K. 90). Kayınvalide gelin için hamama tatlı ve şekerlerden oluşan honcalar ve hamamdan çıktıktan sonra giyecek yeni elbiseler gönderirdi (K.K. 79). Gümüş veya *qestem* yani ipek peştamal giydirilen gelin, sıcaklık bölümüne girerken mumlar yakılırdı. Ayrıca geline özel hamam taşı hazırlanırdı (F 126). Hamam tasında gelini yıkamak için rakı sabun, tarak life ve taban temizleme taşı gibi malzemeler bulunurdu (F 127). Eskiden kadınlar hamamında hizmet veren/çalışan ve müşterileri yıkayan bir kadın bulunmakta ve ona “natır” denmekteydi. Natır tellak, teneke veya leğen çalarak oynardı. Gelin getirdiği sabunla yıkanılırdı. Hamamda gelin ve arkadaşları hamam peştamalı denilen örtü takarlardı (F 128). Hamamda gelinin en yakın arkadaşları tarafından gelin için hamam sefasını düzenlenirdi, şarkılar söylenip halay çekilirdi ve bekârlığa veda partisi yapılırdı. Yine türküler söylenirdi:

Bu gelin mayalıdı

Yük yüke dayalıdı

Bele qax bele otı

Desinler xayalıdı (Zabıt, 1964: 41), (Kocaman, 2006: 122).

Damat ise arkadaşlarıyla birlikte düğün sabahı erkenden tıraş olup hamama giderdi. Erkekler de hamam sefasını yaparlardı. Onlar da hamamda oyunlar oynar, halay çeker, türkü, mani, hoyratlar söylerlerdi. Hamamda “*Küreken Daşı*”, “*Sıxaxlığ*” denilen taşın (F 129) üzerinde oturtulan kürekeni erkek “natır” tarafından yıkandıktan sonra hep beraber eve dönülüp yemek yenirdi (K.K.7).

Erbil bölgesinde eskiden hamam geleneği, gelinin *yeddisi* yani gelinin haftasından sonraki günde yapılırdı. Buna “*gelin xaluatı*” (halveti) denilirdi. Gelin xaluatı, damadın ailesi tarafından gelinin yedisine katılan kadınlar için düzenlenirdi. Bir gün öncesinden büyük hamama haber gönderilirdi, hamam hazırlandıktan sonra kadınlar *xaluat* için hamama giderlerdi. Hamamda kadınlar eğlenip özel dans gösterileri yaparlardı. Bu, gelinin bekarlığa veda partisi gibi bir eğlenceydi.

Delaney’e göre, dans etmek kadınlar için önemli bir etkinliktir. Dans hem durgunluktan kurtulmak, hareket etmek ve kendini göstermek için bir fırsattır (2001: 164). Daha sonra damadın evinde “*tayan*” hizmetçi denilen kadın veya yakın

akrabalar tarafından hamamdan dönen kadınlar için *dolma aşu* (dolma yemeği) hazırlanırdı. Büyük sofralar kurulurdu, kadınlar hep birlikte o gün yemek yerlerdi. Yemekten sonra çay faslı başlardı, çayın yanında mutlaka tatlı kuruyemiş bulunurdu (K.K. 102).

Kadınların, hamam *xaluatı* gibi eğlencelerde, düğün, sünnet ortamlarında bir araya gelip sohbet etmeleri ve eğlenmeleri, başka bir deyişle bu tür sosyal ortamlara katılmaları onların sosyalleşmeleri, rahatlamaları, toplumsal baskılardan bir süreliğine de kurtulmaları bakımından oldukça işlevseldir. Bu tür ortamlar, daha büyük kadınların genç kızlara ve kadınlara kültürü ve gelenekleri aktarabilmeleri için fırsatlar sunmaktadır. Bu tür sosyal ortamlar aynı zamanda evlenme çağına gelen erkek çocukları olan kadınların, gelin adayı bakabilmeleri için de önemliydi.

Eskiden Erbil bölgesinde düğün merasimlerinin en eğlenceli yönlerinden biri hamam idi. Fakat son 35-40 senedir düğün merasimlerinde hamam şenlikleri unutulmuş ve sadece güzel bir anı olarak yaşlıların hafızasında kalmıştır. Günümüzde düğün gününde hem gelin hem damat kendi evlerinde banyo yapmaktadır. Geçmişte olduğu gibi günümüzde de kadınlar için hamam merasimleri, kına geceleri, düğün “toy” gibi eğlence ortamları aynı zamanda bir sosyalleşme ortamlarıdır.

4.4.2.2. Düğün (Toy)

Düğün, evlilik hazırlıkları içerisinde yapılan en önemli ve son aşamadır. Genel olarak gelin, bu özel günü dört gözle bekler. O gün gelin için heyecanlı bir gün olarak geçer. Bu bağlamda düğünün (toy), geleneksel değerlere ve kurallara uygun bir biçimde kutlanılmasına çaba sarf edilir. Düğün genel olarak kalabalık geçer, bütün eş dost akraba komşu çağırılır. Bu özel günde düğün sahibi, düğün öncesi ister davetiye şeklinde olsun ister yüz yüze olsun, kimsenin unutulmamasına ve küstürülmemesine özen gösterir.

Aile merasimleri içerisinde düğünün özel bir yeri vardır. Erbil bölgesinde özellikle Türkmen aileleri tarafından düğünlere “toy” denilmektedir. Fakat az da olsa “*düğün*” kelimesi kullanılmaktadır. Bazen de her iki kelime birleştirilerek “*toy düğün*” şeklinde de söylenmektedir. Bu bağlamda her toplumda olduğu gibi eskiden

beri bölgede de düğün, evlenme aşamaları içerisinde önemli bir yer tutmaktadır. Geçmişten günümüze kadar düğün “toy” zorunluğu vardır. Düğün dernek olayı geleneğe uygun bir şekilde aileler tarafından düzenlenirdi. Düğünler bazen bir hafta bazen 3 gün sürerdi. Düğünün çoğunlukla bütçesini zorlayacak derecede geleneksel kalıplara uygun konuklara açık bir şenlik olması, karşılıklılık kuralını anımsatan toplumsal bir zorunluğu ifade eder.

Türklerde de evlenme sırasında düğün yapma zorunluluk olarak görülmektedir. Eski Türklerde düğün bir toydur. Düğünlerdeki “düğün aşısı”, açları doyurmayı, varlığı paylaşmayı sağlamakta olup bütün Türklerde ortaktır. Güreş, yarış gibi toya mahsus eğlenceler bütün Türk toylarında görülen eğlencelerdir (Yolcu, 2017: 335).

Düğünü yapılmayan geline iyi gözle bakılmaz. Erbil’de de eskiden düğünlerde “düğün aşısı” vardı, gelin evinde ayrı, küreken (damat) evinde ayrı yemekler büyük tencerelerde pişirilirdi. Akraba, komşu herkes davet edilirdi (K.K. 19). Ayrıca fakir ailelere yemek verilirdi, yani bu eğlencede açlar da doyurulurdu. Yemeklerin hem gelin hem damat evinde anneler tarafından hazırlanmasına özen gösterilirdi (K.K. 37). Günümüzde ise eskiden özenle yapılan “düğün aşısı”nın yerini dışardan hazır sipariş edilen yemekler almıştır (K.K. 38).

Eskiden düğün eğlencelerinde gerçekleştirilen bütün işlemleri kadınlar üstlenirdi. Kadınlar, toplandıkları düğün ve düğüne benzer sosyal mekânlarda hem üzerlerine düşen görevleri yerine getirirler, hem eğlenirler, hem her şeyi konuşup sohbet ederler. Diğer katılımcı genç kızlar ve kadınlar da kimi sosyal ve kültürel davranışları bu tür ortamlarda öğrenirler.

Toy, özellikle kırsal kesimlerde sosyal- kültürel eğlenceye dönüştürülmektedir. Düğünün kendisine has bir iç dünyası vardır. Bilindiği üzere düğün ailenin oluşması için yapılan mutluluk merasimidir. Erbil bölgesinde eskiden düğünlerin yedi gün yedi gece sürdüğü söylenmektedir (F 130, F 131) (K.K. 10). Düğün başlayana kadar çeşitli hazırlıklar yapılırdı. Günümüzde de bu hazırlıklar modern çağa ayak uydurarak devam etmektedir. Bu bağlamda düğün, bütün dünyada evliliğin ilan edilmesini, evliliğin sosyal bir olaya dönüştürülmesini, ailenin toplumsal statüsünün belirlenmesini, onaylanmasını ve desteklenmesini, bireylerin kaynaşarak sosyalleşmelerini sağlamak gibi işlevlere sahip olmuştur.

4.4.2.2.1. Kız Evinde Yapılan Düğün “Toy”

Eskiden kız evinde düzenlenen toyda kına yakılmakta olduğu gibi, eli uğurlu, erkek çocuk annesi ve mutlu yuva sahibi olan bir kadın tarafından süsleme işi yapılırdı. Süslenmede eski dönemde pudra yerine kullanılan “*kirşan*” adlı makyaj malzemeleri kullanılırdı (K.K. 26). Allık yerine ise dudak ruju sürülürdü (K.K. 25).

Zahide Assafi (K.K. 11) gelinin süslenmesiyle ilgili verdiği bilgilere göre, eskiden Kale’de oturan aileler gelin giden kızları pek süslenmezlerdi, çünkü o devirde makyaj yoktu. Gelin gideceği gün tandıra ateş atarlardı, gelini tandırın önüne koyup saatlerce bekletirlerdi, gelinin yanağı pembe olsun diye. Ayrıca gelin yüzü beyaz ve parlak olsun diye pirinci suya koyup bu suyla yüzünü yıkardı. Gelin süslendikten sonra geleneksel toy elbisesini giydirilirdi. Eskiden gelinin elbisesinin rengi kırmızı imiş, daha sonra beyaz renge dönüşmüştür.

Ayrıca eski Erbil geleneklerinde gelin üst üte yedi kat giyinirmiş, en son da gelinliği giyermiş. Bunu amacı, ise damada zorluk çıkarmakmış. Ayrıca gelinin saçını süsledikten sonra başına borç/ gelin şapkasını takarlardı. Bu şapkayı (*sancak*) iğneyle saçına yapıştırırlardı. Tören boyunca gelinin saçında olan iğneler başına batardı. Gelinin saçı başı kanlar içinde kalırdı. Ama gelin utandığı için hiç ses çıkarmazdı. Assafi, bütün bu uygulamaların sadece bir gelenek olmadığını kaydetmiştir. Bunlar, kadının toplum içerisinde kocası dışında yabancı erkeklerle görünmemesi veya bir yerinin açık olmaması, fazla konuşmaması için gereklidir.

Gelin giyinip süslendikten sonrada velilerin arasına çıkarılırdı ve bir *iskembil* (sandalya) üzerinde oturtulurdu. Ayrıca evde kalan kızların kismetlerinin açılması için gelinin ayakkabısının altına isimleri yazılırdı. Bu gelenek şimdi de devam etmektedir (K.K. 27). Eskiden gelin herkes tarafından dikkat çekerdi, fazla konuşması ve hareket etmesi hoş karşılanmazdı. Fazla konuşan ve hareket eden geline “*Yüngüldür*” denirdi. Bölgede yüngül, ağır başlı olmayan kimseler için kullanılan bir sözdür (K.K. 41).

Günümüzde Erbil bölgesinde gelinle damat birlikte bir hafta önceden düğün “toy” hazırlıklarına başlarlar. Düğün “toy” hazırlıkları kuaför, düğün salonu kiralama, yemek siparişlerini verme gibi hazırlıkları içermektedir. Durumu iyi olan aileler, düğünlerini düğün salonlarında yapmaktadırlar (K.K. 43).

Düğün sabahı gelin kız erkenden kiraladığı kuaföre gider. Eskiden bütün evlilik işleri kadın merkezliydi, şimdi ise kuaförlerde erkek kuaför çalışmaktadır. Şimdiki kızlar erkek kuaförleri tercih etmektedirler (K.K. 45). Gelinin kuaförde yüzü alınır, tırnakları yapılır, süslendikten sonra beyaz gelin elbisesini giyer. Eskiden Erbil yöresinde gelin kıyafeti kırmızı renk idi (K.K. 49). Daha sonra beyaz renk tercih edilir olmuştur. Gelinlik, gelin çiçeği, eldiven, dantelli şemsiye gibi aksesuarlarla süslenirdi. Daha görkemli bir şekilde idi. Günümüzde ise daha sade gelinlikler tercih edilmektedir (K.K. 50). Ayrıca gelinin elinde bir çiçek verilir. Çiçek genellikle pembe veya beyaz olur. Gelin, düğünden sonra elindeki çiçeği evlenmemiş kızlara uğur getirmesi için geriye doğru atar. Gelinin çiçeğini kim kaparsa onun da en kısa zamanda evleneceği inancı bölgede yaygındır.

Belli bir saat sonra küreken (damat) yakın dostlarıyla süslediği gelin arabasıyla gelini kuaförden alır. Gelin kuaförden çıktığı zaman davul- zurna çalınır. Davul-zurna çalma âdeti, eski köy geleneklerinden günümüze kadar devam edegelmiştir. Yörede düğünler ailelerin tercihlerine ve yaşam biçimlerine göre çalgılı veya davul- zurnalı olabilmektedir. Çalgılı düğünlerde eskiden kadınlar ve erkekler ayrı ayrı eğlenirdi. Günümüzde ise erkeklerle kadınlar bir arada eğlenmektedirler (K.K. 66).

Kuaförden çıkan gelin annesinin evine getirilir, orada bulunan eş dost ve akrabaların ortasında bir iskembil (sandalya) üzerinde oturur. Kız evinde yarım saatlik bir eğlence düzenlenir. Kızlar, müzik eşliğinde türküler söyleyer ve gelinin önünde oynarlar. Bu oyunlar içerisinde iki çeşit oyun vardır: Bunların ilki ağır oyundur. Bu oyunda iki kadın birbirlerini karşılayarak, farklı taraflara giderler, kollarını kaldırırlar, ağır ağır bir o yana bir bu yana burulurlar ve istedikleri kadını da oyuna kaldırırlar. Diğer oyun ise yüngül (hafif) denilen oyundur. Bu oyunda vücudun her tarafı sallanır ve boyun oynatılarak parmaklar şıklatılır. Bazen toy eğlencelerinde gelin zorla da olsa oynatılır (Ziraatçı, 1961: 34). Bu kısa eğlenceden sonra gelin, annesiyle orada bulunan yaşlı kadınların ellerini öperek vedalaşır.

Assafi'nin verdiği bilgiye göre eskiden erkek tarafında işleri üstlenen *yence* (yenge) vardı. Yenge damatla birlikte kızın annesinin evine gidip gelini alırdı. Fakat gelinin annesi “*gelinin kebin (nikah) kağıdını almadan kızımı vermem derdi*”. Bu yüzden eskiden kız annesinin evinden çıkmadan önce nikâh belgesi gösterme

geleneği vardı. Damat kızı annesinden aldıktan sonra bu kez yence/yenge dışarıda kapının önünde durup gelinin evden çıkması için damattan ağız tatlısı yani bahşiş para isterdi. Damat, yengeye bahşiş verdikten sonra geline aba/ (siyah uzun parça kumaş) örterdi. Bunun üzerine de yedi kat pembe *çarşefpeçe* örterlerdi. Bundan amaç, gelinin kocasının dışında kimsenin görmesini engellemektir.

Erbil bölgesinde gelin eskiden beri düğün salonuna veya erkek evine götürülmeden önce son bir kez baba evine götürülür (K.K. 78).

Eskiden hem Erbil Kalesi'nin dar sokaklarına araba giremediği için hem de o dönemlerde araba olmadığı için gelini baba evinden ata bindirerek götürürlerdi (F 132). Gelini, *kürekenin*/ (damadın) ağabeyi babasından alıp damada teslim ederdi. Sonra damat gelini ata bindirip kendisi atı çekerdi. Günümüzde ise gelin anne evinden süslenmiş son model arabalarla götürülmektedir.

Gelin eskiden damadın evine vardktan sonra ayaklarının dibinde koyun, sığır kesilirdi ve başına şekerler serpiştirilirdi. Çocuklarda yere düşen şekerleri toplardı. Bu gelenek günümüzde halen devam etmektedir.

4.4.2.2.2. Oğlan Evinde Yapılan Düğün “Toy”

Kürekenin (damadın) evinde de düğün (toy) gününde davul- zurna çalınmaktadır. Davul- zurna düğün ve şenliklerimizin asıl unsurlarıdır. Bu düğünde hoyrat ve neşeli ezgiler söylenerek halaylar çekilir, sığırlar, koyunlar kesilir, tepsiler düzenlenerek içkiler içilir. Fakat herkes içki ikram etmek zorunda değildir, rakı eğlencesi yapmayan aileler de mevlit okuturlar.

Eskiden damat evinde mevlit okunurdu Kerkük şehrinden özel olarak okuyucular çağırılırdı. Düğünün olduğu evde herkes yediğini yer, içtiğini içerdi (Bayatlı, 2007: 331). Bölgede bir gelenek olarak herkes düğün süresi boyunca kendini düğün sahibi sayardı.

Eskiden Erbil'de, özellikle de “Kale”de büyük konaklar “hanlar” bulunurdu. Kahvelerden getirilen koltuk ve sandalyeler konağın avlusuna yerleştirilirdi, üzerine ise önemli ve hatırı sayılır oturlardı. Kadınlar da çarşaflarını giyip evlerin çatısından şenlikleri seyredilerdi. Çalınan davul ve zurnalar eşliğinde, karışık olmayacak şekilde kadın ve erkekler halay çekerlerdi. Bazen de memleketin en iyi

halaycıları, halay ekibinin başına geçerek, çalınan davul ve zurnaya uyum sağlayıp, en heyecanlı ve canlı oyunları oynar ve gösterisini yapardı. Genellikle erkeklerle kızlar birlikte halay çekerken, kadınlar başlarına *qestem* (peştamal) örter, ellerine yazma bağlar, akrabalar, komşular veya tanıdıkları bir erkeğin elini tutarlardı. Halay alayının sağ başındaki halaycıya “*baş çeken*” denir. Çok iyi halay çekmeyi bilen bu kişi, halay ekibinin her oyununu yönetir ve halayın ritmini sağlardı. Arada da ellerinde kamçı olan birkaç delikanlı halayı ve düğünü organize ederlerdi (Ziraatçı, 1961b: 35). Halay sırasında zurnacı ise “*şabbaş şabbaş*” diye seslenirdi. “*Şabbaş*”, bahşiş anlamına gelmektedir. Düğünde önce damat, sonra diğerleri şabbaş dağıtırlar (K.K. 95).

Günümüzde ise düğün (“toy”) düğün salonlarında yapıldığı için damadın evinde gelin kuaförden gelene kadar küçük eğlence tertip edilir. Damat evi, gelinin evinde olduğu gibi yemekli davet düzenler, bu davete dost akraba, komşu herkes katılır (K.K. 96). Yukarıda “düğün aşısı” üzerinde durduk. Düğün yemeği çok önemlidir. Kadınlar sabah erkenden hazırlık yapmaya başlarlar. Bu hazırlıkların merkezinde kadınlar yer alır (K.K. 98).

Düğün “toy” töreninden sonra, gelin eskiden kaynanasının evine götürülürdü. Eski gelinler kaynanasının evinde otururlardı. Özellikle evin büyük oğlu evlenmişse, bu oğlan baba ocağından çıkmazdı (K.K. 99).

Günümüzde ise düğünden sonra gelin ile damat, geceyi otelde geçirmeyi tercih etmektedir. Bazıları ise düğün gecesinden itibaren bir haftalığına balayına şehirden biraz uzaklıkta olan yazlıklarına giderler veya yurt dışına çıkarlar (K.K. 74).

Kaynak kişilerin verdiği bilgilerden de anlaşılacağı üzere, düğünde ağırlıklı olarak kadınlar aktif bir şekilde yer almaktadırlar. Kadın katılımcılar, düğünün planlanmasında, ritüelistik uygulamalarda, yeme- içmede, eğlencelerde aktif bir biçimde görev almaktadırlar. Bazı yerleşim birimlerinde kadınlarla erkekler ayrı ortamlarda eğlenirken çoğu yerde bu durum aşılmıştır. Bu bağlamda günümüzde geleneksel köy düğünleri oldukça azalmış ve yerini salon düğünlerine bırakmıştır. Buna bağlı olarak düğünün süresi kısalmış; aşamaları ve eğlenceleri azalmıştır. Erbil yöresindeki düğünler, içki, yeme- içme, hediye, salon süslemeleri, çalgıcı kirası vb. nedeniyle büyük masraflarla yapılmaya devam edilmektedir.

4.4.2.2.3. Gelinin, Kürekenin Evine Götürülmesi

Gelin alma, kızın baba evinden koca evine götürülmesine verilen ad ve törenidir. Buna birçok yerde gelin göçü- gelin götürmesi de denilir (Ataman, 1992: 43). Erbil bölgesinde gelin, genellikle perşembe veya cuma günü ikindi namazından sonra damadt evine götürülür. Eskiden bölgenin birçok yerinde, gelin baba evinden çıkarken, çıkışına hemen izin verilmezdi. Bu engeli koyan gelinin yakın akrabalarından bir kişi ya da yence/yenge idi. Bu kişiler *qapıcılığ* (kapıcılık) yapar ve kürekenden bir miktar para almadan gelinin çıkmasına müsaade etmezdi. *Kapı Tutma* veya *Kapıcılık* geleneği Anadolu'nun çeşitli yerlerinde de süren bir gelenektir.

Beyan Bakal (K.K. 2) verdiği bilgilere göre, eskiden Kale'de gelin damadın evinine ata bindirerek götürülürdü. Gelinin bindiği atın/kısrığın boynuna al bir *türme* (büyük bir ipek mendil) bağlanırdı. Kürekenin omzuna da kırmızı bir şal atılırdı. Günümüzde bu gelenek, gelin ve damat arabasının süslenmesinde varlığını devam ettirmekte, kırmızı hala önemli bir renk olarak kullanılmaktadır. Türk inanç sisteminde kırmızı renk, güç, iktidar, şiddet, yoğunluğu ifade eder. Ayrıca gelin, damadın evine varıncaya kadar yence/ yenge elinde bir “*güzgü*” (ayna) olurdu. Bunu taşıyan yenge gelinin bir kaç adım önünde gider ve elindeki aynayı geline doğru tutardı. Bakal'a göre, gelin bu aynadan kendisine bakardı. Bölgedeki inanca göre gelinin bahtı açık olsun diye geline doğru ayna tutulurdu. Ayan geleneği günümüzde evlenecek kız nişan günü nişan masasına yerleştirilir (F 133).

Bölgede gelin atla güveyin evine yolcu etme âdeti yaklaşık 1960'lı yıllarından sonra ortadan kalkarak onun yerine gelini güveyin evine süslenmiş modern arabalarla götürülmektedir.

Şakır Sabır Ziraatçı'nın “**Kerkük'ün Eski Toyları IV**” adlı araştırmasında verdiği bilgilere göre, “*eskiden gelin küreken evine götürülürken (Taxtravan) denilen araç da kullanılırdı. Taxtravan, bir küçük bir odaya benzer, dört tarafı camdan olur ve yukarısı kapalıdır. Biri önden biri arakadan olmak üzere iki katır tarafından taşınırdı. Birisi önde diğeri de arkada olmak üzere iki hakem (katırı çeken ve taxtravanı bekleyen) yürürdü. İçinde döşek döşenen ve yastık koyulan taxtravana üç kadın (gelin, yenge, damadın annesi) girer ve döşneğin üzerinde otururlardı. Gelin ve diğer iki kadın taxtravana bir iskemle yardımıyla girdikten sonra kapısı da*

örtülürdü. Taxtravanla gelin götürme merasimi ilk defa 1896'da olmuştur” (1961: 44).

Ataman’a göre gelin, koca evine perşembe günü götürülürdü. Oğlan evinden gelen ve dünürşüler denilen (oğlanın yakınları) kadınlar heyeti, kız evinin merdiven başında, düğün türkücüleri (kadınlar) tarafından karşılanırlardı:

Hoş geldiniz dünürşüler buyursanğıza

Gelininiz geyiniye soyunsanğıza (1992: 43).

Erbil bölgesinde de küreken evine bağlı olan kadınlar tarafından gelin kürekenin evine götürülürdü. Daha sonra gelini küreken ailesine bağlı yence/ yenge veya “*tayan*” hizmetçilik yapan kadınlar tarafından gelinin kolundan tutardı.

Geçmişte ve günümüzde de Erbil bölgesinde gelin, oğlan evine götürülürken kadınlar tarafından birtakım sözlü edebiyatı ürünleri türküler, ağıtlar ve horyatlar icra edilir. Örneğin kürekenin annesi kızı baba evinden aldığı zaman aşağıdaki yaygın türkü okunur:

Elinde ayağında Acem hınası

Gedip gelin getirsin oğlan nenesi

(vay vay) Neyniyim bilmem

Sevdim terk edebilmem

Öldüm öğretebilmem

Gedip cigerin getirsin

Elinde ayağında Acem hınası

Gedip gelin getirsin oğlan nenesi (K.K.1).

Helhele verin geline

Deste gül verin eline

Altun kemer bağlamış

Gelin ince beline (K.K. 2).

Genellikle Erbil bölgesinde gelin baba evinden davul ve zurna ile çıkartılır. Bu gelenek başta Erbil bölgesi olmak üzere Anadolu’nun her bölgesinde geçmişten günümüze kadar uygulanmaktadır. Davul- zurna ahengine geleneksel Türkmen oyunlarından oynanır, kadınlar ve erkekler bu ahenge geleneksel kıyafetleri ile katılırlar.

Ataman **Eski Türk Düğünleri** adlı eserinde davul- zurna, silah atmak üzerine dair şu bilgileri paylaşmıştır. Ona göre, davul döğmek ve silah atmak, kötü ruhların çok ve gümbürtülü seslerden ürkererek kaçtıkları inancına bağlı olduğu için düğüne renk ve canlılık verir. Bu sebeplerden ötürü bu çalgı, ritüelistik bir mahiyet ve ayrıcalık kazandırmaktadır (1992: 47-48).

Eskiden bölgede atlı veya yaya olarak küreken evine gelen gelin kapıda durur. Damadın babası kapıda beklemektedir. Bu arada kayınpederinin geline bir armağan verilmesi beklenir. Armağan verilmedikçe attan indirilmezdi. Gelin armağanı alınca attan inerdi. Kayınpeder geline armağan olarak ya bir tarla bağışlar veya koyun, ya da başka bir büyükbaş hayvanı verirdi. Daha sonraları bu hediye ziynet eşya olarak değişmiştir (Kocaman,1996: 137).

Kaynana veya kayınpeder tarafından geline hediye verme geleneği Erbil bölgesi dışında Türkiye'nin Ankara, Çanakkale, Eskişehir, Kayseri, Niğde, Konya, Yozgat, Balıkesir gibi Anadolu muhtelif bölgelerinde de uygulanmaktadır.

Özbek Türkleri arasında da *eşik hediyesi* diye bilinen bir hediye türü vardır. Gelin, kaynanasının odasına girmemekte, kaynana odasının eşiğine hediye astığında bu hediye alıp ancak odaya girmektedir (Kalafat, 2000: 214).

Gelinin, koca evinde mutlu, huzurlu ve sağlıklı bir yuva kurmak için baba evinden giden çeyizi içine Kuran-ı Kerim'i de yerleştirilir. Ayrıca gelinin, koca evine bağlı olması için ve anne evine *çüs* (küs) olarak dönmemesi için kız evinden getirilen bir çivi oğlan evinin bir yerine çakılırdı (Yaralı, 2011: 36). Daha sonra yengeleri ile birlikte kürekenin evine gelen gelin sağ ayağı atarak içeriye girerdi. Bu arada küreken sağdıçları ile birlikte *damda* çatıda gelni beklemektedir. Bir mendil için konan buğday, kuru üzüm, şeker, çikolata, ceviz, lokum (maden para) damdan aşağı gelinin başına serpilirdi. Küreken tarafından gelinin başına dökülen şekerler paralar çocuklar tarafından toplanırdı.

Erbil bölgesi içinde gelin kürekenin evine geldiği zaman kaynanası bir elinde ayna bir elinde kepe, kevgir (çömçe) alarak oynamaya başlardı. Kaynananın elinde kevgirle oynamasının amacı eve gelen gelinin mutfak işlerinin ilk günden ona ait olduğu için bir uyarma anlamına gelmektedir. Kaynana oyunu oynarken şu sözlerde müzik eşliğinde söylenir:

Elden çevçirden (kevgir)den oyna

Gel oyna güzel oyna

Gelin girsin oyuna

Bu toy bizim toyumuz

Yine Erbil bölgesinde kaynana gelinin karşısında oynarken ona dönerek manilerde söylerdi. Bu manilerden örneğin:

Ev seniv eşik seniv

Dördeki beşik seniv (Kocaman, 1996: 137).

Eskiden Kale’de oturan zengin aileler oğulları evlendiğinde nazar değimesin diye gelinin ayakları altında inek veya sığır keserdi bu gelenek halen devam etmektedir. Ayrıca nazar değmemesi için gelin eve girerken, kaynanası ayağının altında bir yumurta veya bir çömlek kırar (K.K. 5). Yine gelin eve girdiğinde *şerbe* (testi) kırmak çok yaygın bir gelenektir. Bu geleneğin Erbil’de yaşayan Türkmen aileleri içerisinde eskiden çok yaygındı. Bu gibi porselen malzemeleri yere atıp kırmak kötü ruhlar, gelecek şer ve belaların uzaklaşacağını simgelerdi (K.K. 1). Erbil bölgesinde gelin kapı eşiğinden girerken yapılan bu ve bu tarz uygulama ve pratiklerin bir kısmı benzer veya aynı amaçla Anadolu ve Türk dünyasının benzer yerlerinde de yapılmaktadır.

Venera Mustafa adlı kişiden aldığımız bilgilere göre, Azerbaycan’da gelini evin kapısında kayınpederi ve kayınvalidesi karşılar. Gelin bahçeye girerken önünde kurban kesilir. Kurban kesildikten sonra ise gelinin alına ve ayakkabısına kurban kanı sürülür ve gelin kurbanın üzerinden geçirilerek eve sokulur.

Şaman ve Müslüman Türklerin evlenme törenlerindeki ortak inançlardan biri, gelinin geldiği gün başına saçı saçmaktır. Bu saçı, her devirde topluluğun ürettiği en önemli mahsulünden olmuştur. Avcılık döneminde avın kanı, yağı, eti; çobanlık döneminde süt, kımız ve hayvanların yağı; çiftçilik/tarım döneminde darı, buğday ve çeşitli meyveler saçı olarak kullanılmıştır. Saçının kökeninde ise, yabancı bir soya mensup kızın, kocasının ataları ve koruyucu ruhları tarafından kabul edilmesi için yapılan bir kurban ayini vardır (İnan, 2006: 191).

Yörede gelin eve girdikten sonra küreken/damat, sağdıç ve arkadaşlarıyla birlikte evden çıkar, buna “*küreken küstü*” denilmektedir. Sağdıçlar bu arada damada, gerdek gecesinde nasıl davranacağını öğretirler. Kürekenin sağ sağdııcının evli, sol sağdııcı ise bekâr olması gerektiğini belirtmeliyiz. Daha sonra gelinin

yüzündeki örtülü peçe, kadınlar tarafından açılmaktadır. Gelinin olduğu bölgeye erkek girmemekte ve kadınlar akşama kadar şarkı söyleyip halay çekerdi.

4.4.2.2.4. Gerdek

Resmi ya da dini nikâhtan sonra gelinle güveyin bir araya gelmelerine “gerdek” denir. Böylece gelinin ve güveyin evliliği yasa, din ve bağlı bulunduğu toplum üyelerinin onayı ile geçerli sayılmış olur. Yasalarımız, ancak devletin bu işle görevlendirdiği yetkili memurun huzurunda ve usulüne uygun olarak kıyılan nikâhı evlilik için geçerli saymaktadır (Örnek, 2000: 197).

Eskiden Erbil bölgesinde yatsı namazından sonra gelin, yenge tarafından “*al emanetiv*” (emanetini al) diyerek kürekenle teslim edilirdi. Küreken gelini yengeden teslim aldıktan sonra, gelin ve damat odalarına giderlerdi. Bu bağlamda Kale evlerinde gelin kaynana ile birlikte yaşadığı için onlara has bir oda hazırlanırdı. Bazı evlerde kürekenin annesi, babası, bekâr kardeşleri varsa gelin ve kürekenin kalacağı bölüme perde çekilirdi. Bölgede o devirlerde yataklı ranza olmadığı için gelin ile küreken için yedi kat döşek üst üste yerleştirilirdi, ama 1940 yıllarından sonra demir yatak kullanılmaya başlamıştır. Döşegin üzerine de beyaz bir çarşaf (*kızlık zarının bozulduğunu sergilemek üzere*) serilirdi. Beyaz çarşaf geleneği günümüzde de devam etmektedir. Küreken ile gelin odaya girdikten sonra iki rekât namaz kılmakta ve buna da *perde* namazı denmektedir.

Yaz aylarında ise eskiden insanlar damda/çatıda yatarlardı. Yine gelin ve küreken için “*kula*” hazırlanırdı (F 134). Kula, yataklı ranzadan oluşurdu ve kimseye görünmemeleri için ranza etrafına da püskül süslü perde çekilirdi. Gelin ve güvey için perde kurma âdeti de yine eski devirlerin adetleri ile bağlantılıdır. *Dede Korkut Kitabı*’nda bu konuya değinilmiştir. “Oğuz zamanında töre bu idi ki bir yiğit evlense ok atardı, ok nereye düşerse orada gerdek dikilirdi. Beyrek Han da okunu attı, dibine gerdeğini dikti (Gökyay, 1974:64).

Gelinle küreken geleneğe uyarak iki rekât perde namazı kıldıktan sonra gerdeğe girerler. Gerdeğe girildiğinde, birbirlerine üstünlük sağlamak adına, gelinle kürekenin birbirinin ayağına basmaya çalışması eskiden beri var olan bir gelenektir.

Eskiden Kerkük’te gelinin sağ yanağına balla sarı kâğıt parçası, sol yanağına da bir kırmızı kâğıt parçası yapıştırılırdı. Gerdeğe giren kürekenin o kâğıt parçalarını diliyle yalayarak çıkarması gerekirdi (Bayatlı, 2017: 239).

Toplumsal cinsiyet açısından cinsiyetler arası belirgin farklardan biri de “bekâret kuşağı” uygulamasıdır. Kızların evlenmeden önce bekâretlerini koruması önemli bir normsal davranıştır (Aça, 2019: 213). Bu sebeple Bourdieu’nun da tespitiyle kadın için şeref, negatif bir durumdur ve yalnızca korunabilir ya da kaybedilebilir; aksi takdirde kadının erdemi bekâret ve sadakatten ibarettir (2016: 69).

Eskiden Erbil bölgesinde küreken gerdeğe girdiği zaman, arkadaşları da dışarıda beklerlerdi. Gelinin *üz ağılığı* (yüz aklığı) denilen kanlı bez, bazı yerlerde kısa bir süre sonra bazı yerlerde ise ertesi gün istenirdi. Gerdekten çıkan küreken dışarıda bekleyen sağdıç ve arkadaşlarıyla tokalaşır, öpüşür ve onlara müjde verirdi. Küreken müjdeyi verir vermez, hep beraber birlikte kurşun atarlardı. Bu da damatla gelinin karı koca olduklarına bir işarettir. Ayrıca havaya sıkılan kurşunlar, gelinin bakır çıktığını etrafa duyurma görevini de yerine getirirdi.

Delaney’e göre kadının değeri, evlilikten önce bekâretine, evlilikten sonra da sadakatine bağlıdır. Evlilik öncesi cinsel ilişki ender görülür, gerçekleştiğinde ise son derece ağır cezalar verilir. Böyle bir ilişkisi olan ya da hakkında dedikodu çıkan bir kızın evlenmesi tehlikeye girerdi (2001: 61, 64-65).

Erbil bölgesinde de kızlar evlilikten önce bekâretlerini korumalıdır. Evlilik öncesi bekâreti olmayan kız reddedilir. Evlilikten sonra da yine kocasına ve doğacak çocuklarına sadık olmalıdır. Evlilik öncesi cinsel ilişki, ancak nişanlılık döneminde olabilir.

Erbil bölgesinde kanlı bez gösterme geleneği son zamanlarda ortadan kalkmıştır. Bazı aileler arasında, özellikle ilçelerde ve Erbil etrafındaki köylerde kızın bekâretine önem verilmektedir. Saha çalışmamızda yaşlı ve genç kadın kaynak kişilere bu konu hakkında soru sordüğümüzda bize şu cevapları vermişlerdir:

“*Kızlık perdesi*” yani kızın bekâreti önemli olduğu için gelin mutlaka kanlı bezi kürekenin ailesine göstermek mecburiyetindedir.

Saha çalışmamız sırasında kaynak kişilerden konuyla ilgili farklı görüşler de elde edilmiştir. Kimi kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre, eskiden Erbil’in Kale

Mahallesinde saygı, güven ve hürmet olduğu için bazı aileler gelinden kanlı bezi istemezlermiş. Kimileri ise kanlı bez geleneğinin önemli olduğunu vurgularken, bazıları da kanlı bez geleneğini önemli görmekle birlikte gösterilmesini önemsememişlerdir. Eskiden insanlar “*birbirinin aybını*” (birbirinin eksikliğini) örterlermiş. Kale’de gerdek gecesiyle ilgili Zahide Assafi’den tespit ettiğimiz şu gerçek olay oldukça önemlidir:

“Eskiden Kale’de küreken ile gelin gerdeğe girdikleri zaman küreken, gelinin “*kızlık perdesi*”nin yani bekâretinin olmadığını anlamış. Bunu üzerine ertesi gün küreken hiç kimseye belli etmeden kızın babasına gitmiş, kızlarının “*kızlık perdesi*” olmadığını söylemiş. Kızın babası ise oğlana şu şekilde cevap vermiş: *Benim kızım ahlaklı namuslu bir kızdır, kötü bir şey yaptığını zannetmem*. Eski devirlerde kadın muayenesi olmadığı için bu gibi durumları anlamak da pek mümkün değildi. Kızın babası kürekene bu olay aramızda kalsın demiş. Bu olay karşılığında için size bir sığır keserim demiş. Anlaşmışlar ve mutlu, mesut yaşamaya devam etmişler”.

Erbil bölgesinde eskiden olduğu gibi günümüzde de gelinin bekâretine çok önem verilmektedir. Gerdekten sonra kanlı bez saklanır ve otelden/balayından döndükten sonra ilk önce küreken ailesine sonra da gelinin ailesine gösterilir.

Kırgız Türkleri arasında da gerdek gecesi uygulamalarına önem verilmektedir. Oda hazırlanıp, yatak serilip tüm işlemler yapıldıktan sonra kızın yengeleri dışarı çıkar, damat çağrılır ve gelinle damat başbaşa kalır. Gerdek sırasında kızın bağırması üzerine yengeler içeri girer ve damada *razı mısın?* diye sorarlar. Damat *razıyım* derse bu kızın bakire olduğu anlamına gelir. Kızın bakire çıkması üzerine yengeler kızın anne babasına kanlı bezi gösterip *kızınız erkek doğurdu* diyerek bahşiş alırlar (Jumabaev, 2006: 53).

Yazılı ve sözlü kaynaklardan derlediğimiz bilgilerden yola çıkarak gelin alma aşaması ve sonrasındaki gelinin baba evinden çıkışı, gerdek gecesi, “*kızlık perdesi*” bekâret kuşağı, çarşaf gösterme gibi uygulamaların Erbil bölgesi ile Anadolu ve Türk dünyasında benzer olduğunu söyleyebiliriz. Kadını baskılayan ve onu erkek tahakkümü altında nesneleştiren gelenekler, son yıllarda kentleşme, teknoloji, eğitimin ilerlemesi ile birlikte azalma eğilimine girmiştir.

4.4.2.3. Evlilik, Toy (Düğün) Sonrası

Gerdekten sonraki gün gelinle damadın baba evlerini ziyaret ederek el öpmeleri önemli bir gelenektir. Bu geleneğe “el öpme”, “baba evine gitme” denir.

Koşay’a göre, gerdek gecesinin sabahı gelin evi tarafından yeni evlenen çiftle bir tepsi yemek gönderilir. Bu yemeğe “*Süphe*” denir (1944: 312). Bu geleneğe Erbil bölgesinde “*küreken keşti*” denmektedir.

Erbil bölgesinde gerdek gecesi ertesinde gelinle küreken baba evlerini ziyaret ederler. El öpüldükten sonra kayınbaba ile küreken tarafından geline “*bir lira* veya *iki lira*” (altın), para hediye edilir. Bu örf ve âdete, “*üz açmağ*” yani yüz açmak denir (K.K. 22). Daha sonra küreken evinde çeşitli yemekler hazırlanır; eşe, akrabaya ve dosta ziyafet verilir. Yemekten sonra kürekenin arkadaşları tarafından geline hediyeler takdim edilir. Akşam üzeri kürekeni anne ve babasıyla birlikte gelinin anne evine götürürler. Gelinin anne ve babası tarafından geline, geleneğe uyararak hediyeler sunulur. Bu hediyeler imkânlar göre namazlık, yorgan vs. dir. Bu gelenek, Erbil bölgesinde halen devam etmektedir.

Kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre, eskiden gelin evi düğün/toydan sonra evde kürekenin evi için yöreye özel cevizli baklava, Hindistan cevizli tatlı, *şekerleme*, acı badem hazırlayıp üç gün üst üste gönderirdi. Üçüncü günde içinde kuruyemiş, şeker, çeşitli meyveler olan süslü bir sepet yine kürekenin evine gönderilirdi. Bu geleneği uygulamayan gelin evleri ayıplanırdı. Bu gelenek, günümüzde de devam etmektedir. Fakat ev tatlıları yerine hazır yapılmış tatlılar tercih edilmektedir. Aynı gün öğleden sonra gelin ve küreken tarafından gelen misafirler kürekenin evinde toplanırlar. Gelin evinden gelen tatlılar, kuruyemişler misafirlere takdim edilir. Bu geleneğe eskiden “*auçı*” yani avçı denirdi.

Ayrıca bölgede eskiden gerdek gecesinin sabahı gelin erkenden kalkmalıydı. Herkes kalkmadan önce sobayı yakmalı, çay koymalı ve yerleri süpürmeliydi. Bu davranışlar gelinin kaynanasının gözüne girmek için yaptığı şeyler değildi, yani göstermelik değildi. Bunlar, evliliğin ilk aylarında gelinden beklenen davranışlardı. Günümüzde ise bu gibi davranışlar azalmaya başlamıştır. Çünkü yeni evlenen çiftler kendi düzenlerini, evlerini kurmaktadırlar.

4.4.2.3.1. Gelinin Haftası “Yeddisi”

Düğünden bir hafta sonra bütün akraba eş dost ve komşular küreken evinde toplanır. Bu geleneğe Erbil bölgesi arasında “yeddi”, “yeddiliğ” veya “gelin haftası” denmektedir. Erbil bölgesinde gelin haftasında (yeddisi) kadınlar tarafından geline hediye götürülür. Kız tarafı annesi, ablası, kız kardeşleri ve akrabaları, genelde geline büyük *gardanlux*, *gerdanlık*, *blazç*, bilezik, *üzük*, *yüzük*, *sırğa*, *küp*, *boyunbağ*, *kolya* gibi altın parçaları takarlar. Küreken tarafı ise küreken düğün masraflarından sonra borçlanmışsa, borçlarını ödemesi için geline para götürürler. Eğer küreken evi borçlanmamış ise toplanan parayla geline altın alınır (K.K. 32).

Gelinin ve damadın ailesinden sonra tüm davetliler sırasıyla hediyelerini verirler. Kimin ne getirdiği bir deftere yazılır, bu hediyeler misafirlerin düğünü olduğunda geri götürülmek üzere bir borç sayılır. Merasimin sonunda misafirlere şerbet ve baklava ikram edilir. O sırada geline hediye olarak gelen takılar gelinin arkadaşları tarafından geline takılır. Ayrıca gelin, çeyizinden getirdiği elbiselerden birkaç tanesini giyip misafirleri karşılar (K.K. 44).

Kocaman’a göre yeddi âdetinin bir özelliği de düğünün yedinci günü yapılmasının yanı sıra gelinin yeddi (yedi) defa elbise sergilemesidir. Giyindiği elbiseler son derece gösterişli olup canlı renklerden seçilir. Bu arada kadınlar tarafından helhele verilir ve ufak çaplı bir eğlence yapılır (Kocaman, 2006: 141).

Kemer, geçmişte birtakım erdemleri ifade etmek üzere yedi kere bağlandığı için, Bektaşî giyiminde de simgesel ifade amacıyla kullanılmış yedi sayısına rastlarız. (Çoruhlu, 2002: 202).

Saha çalışması sırasında *yeddi*, *yeddiliğ* veya *gelin haftası* töreninin, az bir farkla da olsa eskiden olduğu gibi, neşeli bir atmosferde halen icra edilmekte olduğu gözlemlenmiştir.

Yedi sayısı İslamî inanışlarda yaygın olarak karşımıza çıkmaktadır. Bakara Suresi 29. ve Mü’minün Suresi 17. Ayetlerinde, Allah’ın göğü yedi kat olacak şekilde yarattığı belirtilir. Hacda ise Kâbe yedi kez tavaf edilip, Safa ile Merve tepeleri arasında yedi kez gidip gelinir ve yedişer taşla üç kez şeytan taşlanır. Tasavvufta beden ruhsal güçlerin toplandığı yedi noktadan söz edilir.

Yedi sayısı en çok cehennem konusuyla ilgili olarak da karşımıza çıkmaktadır. Kuran’da el- Hıcr Suresinin 44. Ayetinde, cehennemin muhtemel yedi kapısı olduğu anlatılmaktadır. Öte yandan Kuran’ın yetmiş yedi ayetinde cehennem konusunun yer alması da yedinin katları olan bir sayı olması bakımından dikkati çeker.

Yedi Uyurlar ya da Ashab-ı Kehf (mağara arkadaşları) kıssası, Kehf Suresinde (9-26. ayetler) anlatılmaktadır (Çoruhlu, 2002: 201-202).

Altay Türkleri, dünya tufanının 7 günde gerçekleştiğine inanırlar (İnan, 2006:419). Bu inanış üzerine şu rivayeti naklederler:

Tufan olacağını ilk olarak demir boynuzlu, gök (tüylü) bir teke (temir müüstü kök-tekke) haber vermişti. Gök teke yedi gün yeryüzünü dolaştı ve bağırdı.

Yedi gün zelzele oldu.

Yedi gün dağlar ateş püskürdü.

Yedi gün yağmur yağdı

Yedi gün fırtına oldu ve dolu yağdı

Yedi gün kar yağdı.

Erbil bölgesi ve etrafında *yeddi* âdeti halk arasında bir inanç sistemi çerçevesinde uygulamaktayken günümüzde düğünlerde kadınlar tarafından bir geleneğe dönüşmüştür.

4.4.2.3.2. Gelin Ayağı Açmas (Ayak Açmak) Âdeti

Eski Erbil’de gelin evlendikten bir yıl veya bir çocuk doğurduktan sonra baba evine giderdi. Evlendikten sonra baba evine yapılan bu ziyarete *ayağı açıldı* derlerdi. Kız, babasının evinde 1 ile 3 gün arasında kalırdı. Bu kısa ziyaretten sonra gelin ile küreken tekrar evlerine dönerlerdi. Bu gelenek daha sonra bir yıldan 40 gün, 30, 15 gün hatta bir haftaya indirilmiştir.

Kaynak kişilerin verdikleri bilgiye göre günümüzde “*gelinin ayağı*” gelinin ilk haftasında açılır. Yani *yeddi* töreninin yapıldığı gün, gelin babasının evine giderek o geceyi orda geçirir. Ertesi gün ise, damat onu getirmek için kayınbabasının evine gider, öğlen veya akşam yemeğini orada yedikten sonra eşini de alarak evlerine dönerler (K.K. 83).

4.4.2.3.3. *Gelin Kaynana (Kayınene, Qaynana) İlişkileri*

Eski Erbil’de evlenen çocuklar aileleri ile birlikte oturdukları için evin hakimi kaynana (*kayınene, qaynana*) olurdu. Bu durum, bütün Türk dünyasında olduğu gibi bölgede de çoğunlukla gelin- kaynana arasında bazen karşılıklı atışmalara neden olurdu.

Zahide Assafi (K.K. 11) gelin- kaynana üzerine verdiği bilgilere göre, geçmişten günümüze kadar kaynana- gelin arasındaki ebedi savaşlar, çatışmalar, kıskanmalar devam etmektedir. Malum olduğu üzere, pek çok yerde gelin- kaynana ilişkisi sorunların en açık olanıdır. Ailenin geçiminin sağlanması ve oğulların soyu devam ettirebilmeleri gelinle kaynananın anlaşmaları çok önemlidir. Gelinin gelişi anne ve oğul arasındaki güçlü bağı zayıflatmaya başladığı için gelin kaynana arasında her zaman kıskançlık ve kavga olagelmıştır.

Eskiden gelin kaynanasının evine yerleştikten sonra kocasına yemek hazırlamak için mutfağa giderdi. Kaynana, gelinin mutfağını, (*çavçirini*) kevgirini elinden aldığı düşünerek kıskanırdı. Bu yüzden aralarında çatışma ve kavga başlardı. Bazı kaynanalar düğün töreninde gelinin önünde kevgirle oyun oynarlardı. Bu, gelinin ileride mutfağa yaklaşmaması gerektiğine dair bir uyarı ya da işaret idi.

Kaynak kişimiz kaynana- gelin ilişkileri anlatırken bize şu bilgiyi de aktarmıştır:

“Hava annemizin kaynanası olmadığı için, dünyanın en mutlu kadını olarak sayılmaktadır”.

Kaynana- gelin arasındaki çatışmalardan sonra aralarında karşılıklı olarak atışmalar başlardı. Bunlardan bazıları şöyledir:

Kaynana:

Git bazara incir al

Qara (kara) kazanç zincir al (tencere)

Babav evinde yorundu (yoruldu)

Aru (kocan) evinde dincü al

Kaynana, geline baba evinde fakir hayatı geçirdiğini bu sözlerle yüzüne vurarak hatırlatmaktadır.

Gelinin annesi bu sözleri duyarak kızına şu sözleri söyledi:

Bizim gelin haz gelin
Abası libas gelin
Kaynnenev dinende
Bas altua ez gelin

Gelin:

Kayın babam babat babat
Üzü şirin oğlu nobat
İnim (damadın kardeşi) yoğudu mide açar
Kaynnene ilan (yılan)dı
Kayıncızı (baldız) çakır dıker herdem batar
Bir yandan kayıncızı yandırıp koyup bizi
Kayınnene olmasa yayılır koyun kuzu

Evlendikten bir müddet sonra gelin şu sözleri de söyler:

Qız idim sultan idim
Adaxlandım budaxlandım
Gelin oldım melül oldım
Beşig qurdım zelil oldım (Neftçi,2003: 51).

Gelin tarafından söylenen dörtlük, gelinin evlilik hayatında memnun olmadığını dile getirmektedir. Kaynana bu sözlere şöyle cevap vermektedir:

Yarısı balam balası
Yarısı ilan balası (Neftçi, 2003: 51).

Veya:

Evime düzen getirdim
Tabur bozan getirdim
Gündüz hakat ettiğim
Gece yazan getirdimder (Assafi, 2012: 143).

Bunu duyan gelin ise:

Qaynane yılandı
Her ne dese yalandı
Gelin çölde çiçekti
Her dediği gerçektir (Bayatlı, 2017:348).

Ayrıca kaynana, gelinin hiçbir işini beğenmeyerek onu eleştirirdi. Gelin, çamaşır yıkadığı zaman kaynana ona şu sözleri söylerdi:

“*Suya basıp ağaca*” yani, çamaşırları sadece suya koyup ipe sermiş.

Yine gelin ekmek yaptığı zaman ona şu sözleri söylemiş:

“*Bir ekmem edip, ortası süzcac, kenarı ducac*”, yani ekmeğin ortası kızarmamış, kenarları ise sert olmuş.

Gelin- kaynana arasındaki tartışmalar akşama kadar devam ederdi. Akşam oğlan eve geldiği zaman kaynana gelini şikâyet ederdi. Oğlan, annesinin sözlerine inanarak karısına kızardı ve ona şu sözleri söylerdi: “*Pispıntı, arvat qahatı, babuç balağ, ömrümde bir gün kalmışsa üzerine arvat getirim*” (K.K. 66).

Bu hakaretleri duyan gelin, kocasına beddua etmeye başladı:

Boynı yoğun ajdaha adam

Vücuduv qaxsın leşiv gelsin

Seni aparan Tarı (Tanrı) geri göndermesin

Günümü gök düğüne qoyıpsan

Gidesen gelmez olasan

Allah'ın qelemini qırılaydı meni sene yazanda (Neftçi, 2003: 52).

Bazı ailelerde gelin- kaynana ilişkisi tam tersi şekilde de yaşanırdı. Bazı kaynanalar, eve gelen gelini kendi kızları gibi severdi. Gelini ile sorun yaşamayan kaynana, torununu sever okşar, ona mirasını bırakırdı.

Men kurbanam bu kıza

Kişiyden (kocasıyla) gelir bize

Edeydim yağ yumurta

Koyaydım ögüvüze (önünüze) (K.K. 1).

Erbil bölgesinde yapmış olduğumuz derlemelerde evlilik gelenek görenekleri bağlamında örneklem gruplarında Anadolu ve Türk dünyasıyla birtakım küçük farklılıklara rastlamış olsak da genel olarak bakıldığında benzerliklerin yoğun olduğu göze çarpmaktadır. Buna göre, evlilikle ilgili uygulamaların merkezinde kadınların yer aldığını olduğunu söylemek mümkündür. Kadınlar, ritüelin devam etmesinde önemli rol oynamaktadırlar. Aynı zamanda ritüellerin genç kuşaklara aktarılmasını da sağlamaktadırlar.

4.4.3. Ölüm

Ölüm, en basit itibarıyla ve somut bir şekilde insan yaşamının son ermesidir, ama insan topluluklarının inanış ve törelerinde bu olay da doğum ve evlilik gibi “geçiş” aşaması değerini taşır; ölümden sonra da ölünün yaşayanlarla ilişkileri, alışverişleri süregitmektedir (Boratav, 2016: 221).

Sedat Veyis Örnek, ölüm çevresinde de doğum ve evlenmede olduğu gibi, birçok adet, inanma, töre, tören, ayin, kalıp davranış ve işlemin kümелendiğine dikkat çekmiştir: *Ölüm çevresinde kümelenen ve ölüyle toplum üyelerini kuşatan bu inanmalar, adetler, işlemler, törenler ve kalıp davranışlar başlıca üç grupta toplanmaktadır. Bunlardan bir grubu ölenin “öte dünyaya gidişini” kolaylaştırmak; onun geride bıraktıklarının gözünde, gerekse “öte dünyada” saygın ve mutlu bir kişi olmasını sağlama amacına yönelik olanlardır. Bir başka grupsa; ölenin geri dönüşünü önlemek, yakınlarına ve geride bıraktıklarına zarar vermesini engellemek amacıyla yerine getirilenlerdir. Üçüncü grupta toplananlarsa, ölenin yakınlarının bozulan ruhsal durumlarını sağaltmak, sarsılan toplumsal ilişkilerini düzeltmek ve yeniden topluma katılmalarını sağlamak için uygulananlardır”* (Örnek, 1971: 207).

İnan’ın verdiği bilgilere göre eski Türkler *can* ve *ruh* kavramını genel olarak *tın* yani *nefes* kelimesiyle ifade etmişlerdir. Şamanist Türkler arasında ölümün kötü ruhlardan kaynaklandığına inanılır. Altay Türklerine göre, yeraltı dünyasının tanrısı Erlik yeryüzüne gönderdiği kötü ruhların aracılığıyla insanlara hastalık göndererek dolayısıyla ruhlarını alarak hayatlarına son verirdi. Yakut Türklerine göre ise ölüm, ruhun (tın) kötü ruhlar tarafından kapılıp yenmesi ile gerçekleşir (İnan, 2006: 176).

Türk kültüründe ölümle ilgili olarak “*mevta*”, “*cenaze*”, “*defin*” gibi kelimeler kullanılır (Ergun, 2013: 134-135). Erbil bölgesinde de buna benzer kelimeler kullanılmaktadır: “*Cenaze, defin, yer altında sakla-, yer altına koy-, acı, taziye, yas, acı haber, acı gün vb.*” (K.K. 57). Bölgede gömmek ve ölmek filleri için “*öldü, Allah’ın katına git-, göç-, uç-, yok ol-, ikinci hayata git-, cennete git-, göm-, defin et-, yer altına gir-*” gibi eylemler kullanılmaktadır (K.K. 43).

Geleneksel toplumlarda geçiş dönemlerinde uygulanan en önemli unsur, ritüeldir. Uygulanan ritüeller arasında eğlence şekli, doğum ve evlenmede karşımıza çıkmaktadır. Fakat eğlence formlarının yer almadığı tek geçiş dönemi ölümdür. Erbil

bölgesindeki geçiş dönemlerine bakıldığında evlenme aşamalarındaki ritüelistik uygulamaların daha çok kadınlar tarafından yürütüldüğü görülmektedir. Fakat ölümle ilgili olanların daha çok erkeklerle ilişkili olduğu tespit edilmiştir. Bu bağlamda Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde olduğu gibi, Erbil bölgesi halkı arasındaki ölümle ilgili inanç ve uygulamalar da “ölüm öncesi”, “ölüm esnası” ve “ölüm sonrası” olmak üzere üç alt bölümde ele alınacaktır.

4.4.3.1. Ölüm Öncesi

4.4.3.1.1. Ölüm Belirtileri

Örnek, ölüm korkusunun bilinçaltındaki baskısıyla tedirgin olan halk düşüncesinin, geleceği bilmek isteğinin de etkisiyle, alışlagelmişin dışındaki bir takım davranışları, araç- gereçlerin şu ya da bu biçimdeki kullanılışlarını; meteorolojik olayları; hayvanların hareket ve seslerini; düşlerdeki görüntülerle hastadaki psikolojik ve fizyolojik değişiklikleri çoğu zaman ölümün bir işareti, bir önbelirtisi saydığını yazmıştır (Örnek, 1971: 15). Erbil bölgesi ve çevresinde gerçekleşen derleme çalışması sırasında, ölümün ön belirtilerinin daha çok hayvanlarda ve rüyalarda ortaya çıktığına inanıldığı tespit edilmiştir.

4.4.3.1.1.1. Hayvanlarla İlgili Olanlar

Geleneksel halk inanışlarında ölümü önceden haber veren belirtilerin daha çok hayvanlarla ilgili olduğu görülmektedir. Bu bağlamda Anadolu'nun birçok yerinde olduğu gibi, Erbil bölgesi halk inanmaları içerisinde de ölüm habercisi olarak kabul edilen hayvanlar şunlardır:

Evcil hayvanlar: Köpek, keçi, kedi, tavuk, buzağı

Yabani hayvanlar: Tavşan

Yabani kuşlar: Baykuş, yarasa, karga, leylek, saksığan

İnsana yakın olması ve onunla olan iletişiminden dolayı ölümü ilk hisseden hayvanlardan birinin kedi köpek gibi canlılar olması şaşılacak bir şey değildir. Bu sebeple Erbil bölgesinde ölüm habercisi sayılan hayvanlardan ilki köpektir. Köpeğin

uluması, birçok yerde olduğu gibi, burada da uğursuzluğa ve birisinin ölümüne yorulmaktadır. Bu inanç öyle yerleşmiştir ki, köpek uluduğunda, Azrail'i gördüğüne *ve benden uzak dur, başkasına git*" dediğine inanılmaktadır (K.K. 11). Köpeğin ezan okunurken, bir evde bir hasta varken ve sahibinin kapısının önünde uluması ile köpeğin ev etrafında dolaşp havlaması pek hayır olarak kabul görmez (K.K. 30), Ayrıca köpeğin otlaması da bir ölümün gerçekleşeceğine işaret sayılır (K.K. 1).

Erbil bölgesinde kaynak kişilerin köpekle ilgili paylaştıkları başka bir inanış ise, köpeğin ağlar şekilde havlaması, o evden ölen bir kişinin ruhunun azap çekmekte olduğunu göstermektedir (K.K. 3). Yukarıda da ifade edildiği gibi, köpek etrafında oluşan çeşitli inanışların, ölümle ilişkilendirildiği görülmektedir.

Örnek'e göre, köpeğin sadece ulumasıyla değil, uluma biçimi, uluma zamanı ve uluduğu yerle de yaklaşan bir ölümü haber verdiğine inanılmaktadır. Köpeğin bu türden ulumasını önlemek için de köpek kovalanır, taşlanır, önüne ekmek doğranır, "başını ye!" denir (2000: 209).

İnsanla iç içe bir canlı olan köpeğin davranışlarında gözlenen aşırılıklar ve bu aşırılıkların özellikle evde ciddi bir hastanın varlığıyla birleşmesi halinde bir ölümün gerçekleşeceğine dair bir beklenti oluşmaktadır. Köpek, Türk kozmolojisinde ölümüne işaret eden timsallerdendi (Çoruhlu, 2002: 154).

Erbil bölgesinde köpeğin olduğu gibi atın da bazı hareketleri ölümle ilişkilendirilmektedir. Atın kişnemesi ve ayağıyla yeri kazması, o evin bir kaza veya bela ile karşılaşacağına yorulur (K.K: 35). Atın kişnemesi onun ağlayışı sayılmakta ve bu kişneyişin ardından bir ölüm geleceğine inanılmaktadır (K.K. 37).

Şamanist törenlerde at, şamanın yolculuklarında bineği ve kurban hayvanıdır. Baş tanrı Ülgen'in simgelerinden biridir. Eski Türklerde, öteki dünyada ölüye hizmet etmek üzere at kurban edilmiştir. Çeşitli Türk topluluklarında yas işareti olarak atların kuyruğu kesilmekteydi (Çoruhlu, 2002: 142).

Bölgede diğer hayvanlardan farklı olarak tavşan uğursuz edilerek, yola çıkan kişilerin yoluna çıktığı takdirde, yolculuğun inançsal olarak sonlanmasına neden olur (K.K. 42). Bu hayvanın uğursuz kabul edilmesinde, tavşan avına gidenlerin başlarına gelen felaketler önemli rol oynamaktadır. Bu uğursuzluğa olan inanç neticesinde, evde beslenen tavşanın da, o evden bir ölü çıkaracağına inanılmaktadır (K.K. 17).

Tüm bu sebeplerden ötürü bir tavşan görüldüğünde yüzüne üç kere tükğmek gerekmektedir.

Çoruhlu'ya göre, tavşanın kişinin karşısına çıkması ölüm için bir ön belirti olarak kabul edilir. Türk-İslam dünyasında hatta günümüzde de bu hayvanın özellikle Alevi Türkler tarafından uğursuz bir hayvan olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle tavşan günümüzde minyatürlerde olumsuz anlamda da tasvir edilmiştir (2002: 156).

Erbil bölgesinde ölüm habercisi olarak görülen diğer hayvanlar ise, karga ve baykuştur. Bu hayvanlarla ölüm arasında kurulan ilişki, Anadolu'dakiyle benzerdir. Örnek'e göre baykuşun sesinin ve yüzünün sevimsizliği, yıkıntılarda ve terkedilmiş yerlerde yuva yapması, bir "*ölüm kuşu*" olarak bilinmesinin temelinde yatan nedenlerdendir. Baykuşun da tıpkı köpek gibi salt ötmesiyle değil, aynı zamanda ötüş biçimi, ötme zamanı, konduğu ve öttüğü yerlerde de ölüm habercisi olduğu görülmektedir. Karga da, baykuş gibi ötüş biçimi, öttüğü yer ve uçuş yönüyle ölümü haber veren bir kuş olarak kabul edilmektedir (Örnek, 1971: 20).

Erbil bölgesinde uğursuzluk getirdiğine inanılan diğer hayvanlar arasında özellikle karga veya baykuş vardır. Bu kuşlar evin eşiği, damı veya herhangi bir bölgesinde öterse, ölüm getireceğine inanılmaktadır. Bu uğursuzluktan kaçınmak için ise, karga veya baykuşu taş veya herhangi bir nesneyle vurup kovalamak gerekir. Bu sebeple bu kuşların -özellikle baykuşun- beslenmesi de pek hoş karşılanmamakta ve uğursuzluk getireceğine inanılmaktadır (K.K.14).

Ölüm habercisi olan bir başka hayvan da tavuktur. Tavuğun akşam saatlerinde horoz gibi ötmesinin uğursuzluk getireceğine inanılır (K.K. 10).

Bölgede, keçinin kuyruğu üzerine oturması ise tatsızlığa ve hoşnutsuzluğa işaretir. Ayrıca dağ keçilerini avlamanın da uğursuzluğa yol açtığına inanılmaktadır (K.K. 12).

Kara kedinin tekin bir hayvan olmadığı ve uğursuzluk getirdiği, dünyanın birçok yerinde görülen bir inanıştır. Aynı durum Erbil'de de olmakla birlikte, kara kediye vurmak bir tabu olarak görülmekte ve vurulduğu takdirde uğursuzluk geleceğine inanılmaktadır (K.K. 11). Kara kedi örneğinde olduğu gibi, kedilere tüm coğrafyalarda farklı anlamlar yüklenmiştir. Kara kedinin yanı sıra, diğer kedilerin bir

evin kapısının önünde durmadan kavga etmeleri de ölüm habercisi sayılmaktadır (K.K. 2).

Ayrıca leyleğin zamansız dönüşü ve döndüğü zaman ayağında bazı nesnelerin olması da ölüme yorulmaktadır (K.K. 15).

Erbil bölgesi halkı içerisinde özellikle kadınlar arasında ölümü önceden haber verdiği düşünülen belirtiler arasında hayvanlarla ilgili olanlar büyük bir yer tutmaktadır. Hayvanların insanlarda bulunmayan bazı sezgileri olduğuna inanılmıştır.

4.4.3.1.1.2. Ev ve Eşya ile İlgili Belirtiler

Örnek; ev, ev eşyası, araç- gereç ve yiyecek çevresinde kümelenen bir takım inanmaların temelinde de ölüm korkusunun yattığını, bunların halk tarafından çoğu zaman ölümün ön belirtileri ya da ölüm getirecek eylemler olarak nitelendirildiğini kaydetmiştir. Ancak, evde ve ev eşyasındaki “gıcırdama”, “çıtırdama”, “kütüleme”, “kırılma”, “çatlama” gibi fiziksel olaylarla beklenmedik bir sırada “kapı ve pencere çalınmasına” bağlanan bu gizli korku, sadece ölümün değil, aynı zamanda başka felaketlerin de yaklaştığına işaret sayılmaktadır (Örnek, 1971: 20-21).

Erbil bölgesinde bir eşyanın yere eşyanın düşmesi ve kırılması da ölümle ilişkilendirilmektedir. Bu konuyla ilgili inanç ve uygulamalar bazı yerlerde farklılıklar göstermektedir. Cam eşyaların kırılması aydınlık ve mutlu bir olaya yorulmaktadır. Bu düşen camın kırılmaması durumunda bir daha atılıp kırılması gerekir. Böylece gelecek her türlü musibetten kurtulunacağına inanılır (K.K. 66).

Ayna kırılması birçok kültürde olduğu gibi, Erbil’de de uğursuzluğa ve kötü bir habere işaret kabul edilir (K.K. 37). Kırılmış aynanın kırık parçası evde saklanmamalıdır (K.K. 1). Aynanın aniden düşüp kırılması ise, uzaktaki bir akrabanın ölüm haberine yorulmaktadır. Ayrıca bekar kızların elindeki ayna yere düşer kırılırsa, evlenmeleri yedi yıl gecikir (K.K. 39) Ev eşyasıyla ilgili inanışlar içerisinde uğursuz kabul edilip, ölüm habercisi sayılan diğer nesne bıçaktır. Bıçak, masadan düşer veya ucu ters bir şekilde dönerse, birinin öleceğine veya bir felaket olacağına inanılır (K.K. 30).

Bıçakla benzerlik gösteren diğer bir nesne de makastır ve bölgede makasın yere düşmesi de kötü bir olayın olacağına yorulur. Ayrıca duvar, ahşap eşyalar, ev

çatısı ve camların kendiliğinden çatlaması da uğursuzluk sayılır. Bir anda duvarın badanasının, damdan bir kerpicin düşmesi de iyi sayılmaz ve bir felaketin habercisi olarak kabul edilir (K.K. 100).

Ölüme işaret sayılan belirtiler arasında tabut, kazma- kürek ve kazanla ilgili inanmaların yanı sıra cesetle ilgili olanlar da vardır. Bölgede mezar kazılırken kürek elden ele verilmez, verilirse bir başka insanın öleceğine inanılır. Bununla birlikte mezarlıktan herhangi bir nesnenin eve getirilmesi uğursuzluk sayılır (K.K. 56). Bölgede ev eşyası, araç ve gereçlerle ilgili tespit edilen bu inanmalara Anadolu'nun birçok yerinde rastlamak mümkündür.

4.4.3.1.1.3. Tabiat Olaylarıyla İlgili Belirtiler

Örnek, ay ve güneş tutulması, yıldız kaymaları, şimşek çakması ve gök gürlemesi gibi olayların da halk inanmalarında çoğu zaman ölümün önbelirtisi sayıldığına dikkat çekmiştir (Örnek, 1971: 24).

Erbil bölgesinde yıldız kaymasına farklı anlamlar yüklenmektedir. Yıldızlarla insanlar arasında insan zihninin kurduğu özdeşlik, yıldızlarla bir insanın ölümü arasında da kurulmuştur. Her yıldız kayması birinin öldüğü anlamına gelir; çünkü her insanın bir yıldızı olduğuna ve o kişi ölünce de yıldızının kayacağına inanılır. Halk inanişinde bunu oldukça açık ve yaygın bir şekilde görebiliriz (Tawfeq, 2018: 32). Yıldızların, her insanı ayrı ayrı temsil etmesinin yanında özellikle yaşlı, iyi veya Allah'ın veli kullarından birini de temsil ettiğine inanılır. Bu temsili yerine getiren yıldızın kayması aynı zamanda temsil ettiği düşünülen insanın da ölmesi anlamına gelir (Roux, 1991: 80).

Erbil'de ay ve güneş tutulması da önemlidir. Ay ve güneş tutulmalarının, toplum yaşamında etkin olan olumsuzlukların bir sonucu olarak ortaya çıktığı şeklinde yaygın bir inaniş ve düşünce vardır. İnsanların dünyada işledikleri zulüm, haksızlık ve ahlaksızlıklardan dolayı cinayet işlendiğinde ayın tutulduğuna inanılır. Hatta kötü bir olay olduğunda “ayın göğün yüzü tutuldu” deyiimi kullanılır (Örnek, 1971: 24). Bölgede ay ve güneş tutulmaları, farklı toplum ve inançlar için, farklı anlamlar içermektedir. Karışık bir coğrafya olan Erbil'de, Hristiyanlar için ay;

Müslümanlar için ise güneş tutulması uğursuz sayılmaktadır. Güneş tutulduğunda bir âlimin öldüğüne dair bir inanış vardır (K.K. 18).

Erbil yöresinde sürekli esen rüzgar da, ölünün getirdiği rüzgar olarak kabul edilmektedir (K.K. 19). Buradan hareketle Eski Türklerde de, yıldırım ve şimşeğin korkulan ve anlamlandırılmayan unsurlar olarak kabul edildiği bilinmektedir. Geçmişten günümüze kadar özellikle geleneksel kesimlerde yıldırım çarpması ölüm haberi dışında kötü bir şeyin olacağının belirtisi olarak kabul edilmiştir.

4.4.3.1.1.4. Düşle İlgili Belirtiler

Bilinçaltında kümelenen çeşitli olayların simgesel birtakım çağrışımlarla da desteklenerek kimi düşlere dönüşmesi, gerek düşü gören, gerekse yakınları için çoğu zaman bir ölüm belirtisi olarak yorumlanmaktadır. Düşleri konu edinen “*Rüya Tabirleri*”, “*Fal Kitapları*” vb. yayımlardaki geleneksel bilgiler ve yorumlar da bu türden inanmaların halk arasındaki yaygınlığını ve geçerliliğini pekiştirmektedirler (Örnek, 2000: 210).

Erbil Bölgesinde rbir ceviz ağacından dalın ayrıldığını/kırıldığını görmek, genç birisinin; ağacın kökünden yıkılması ise yaşlı bir kimsenin öleceği şeklinde yorumlanır. Yine rüyada eşek ve deve görmek ve bu hayvanlara binmek, ölüme yorulmaktadır (K.K. 7).

Ölüme dair göstergelerden bir tanesi de, rüyada bir evin çatısının uçması ve direğinin yıkılmasıdır. Halk arasında evin erkeği, evin direği olarak bilinmekte ve rüyada direk yıkıldığı görülürse, evin erkeğinin öleceğine yorulmaktadır (K.K. 20). Rüyada sanılanın aksine düğün ve eğlence görmek pek iyi sayılmaz; üzüntü ve keder getireceğine inanılır (K.K. 50). Çocuğun çok ağlaması ve oynarken huysuzlanması, göğsüne vurması gibi davranışlar da ölümün birer habercisidir (K.K. 4).

Rüyada dişin yerinden çıkması, düşmesi ve sökülmesi de ölüme işarettir (K.K. 22). Bununla beraber değişik yorumlar da yapılmaktadır. Üst dişlerden birinin düşmesi erkeğin tarafından (akrabalarından) bir kişi, alt dişlerden birinin sökülmesi ise kadının tarafından bir kişinin öleceğine işarettir (K.K: 21). Dişlerden herhangi birinin sökülmesi aileden, başka bir diştten birinin sökülmesi aile dışından birinin ölümü anlamına gelmektedir (K.K. 23). Diş ağrıyarak veya kanayarak yerinden

çıkarsa aileden, acısız bir şekilde çıkarsa da aile dışından birinin öleceğine yorumlanır (K.K. 16).

Rüyada yine birbirinden farklı metaforlar olarak gelinlik, tabut, beyaz ve siyah kumaş, gebe deve, bulanık su, çiğ et görmek, saçın kesilmesi, kefen dikilmesi, ayakkabı kaybolması ve evin yanması da ölüme yorulmaktadır (K.K. 24).

4.4.3.1.1.5. Hastada Görülen Belirtiler

Halk inanışları arasında hastada görülen bazı psikolojik ve fizyolojik değişikliklerin, hastanın yakın bir zaman içerisinde gidici olduğuna ve ölüme yaklaştığına işaret olarak görüldüğü tespit edilmiştir. Erbil bölgesinde hasta yatağından kalkıp gitmem gerekir derse; güvendiği, sevdiği ya da birini görmek isterse, ölümden söz açarsa, hoca, mola vb. din adamını çağırırsa, borçlarının verilmesini, vasiyetini yapmak (K.K. 70), uzaktaki akrabalarını görmek, evine ya da doğduğu yere gitmek, aile üyelerinin, akrabalarının, dostlarının, sevdiği insanların başucunda toplanmalarını isterse, sorularına karşılık vermezse, gaipten ses duyduğunu (K.K. 66), bir takım kimseleri gördüğünü söylerse, gözünü tavana diker, sürekli aynı yere bakar, arada bir konuşur, eliyle garip işaretler yaparsa, cenneti gördüğünü söylerse, bedeni soğumaya başlarsa, elleri, ayakları, tırnakları beyazlaşırsa ölümünün yaklaştığına dair birer belirti sayılmaktadır (K.K. 40).

4.4.3.1.2. Ölümden Kaçınmalar

Halk inanışları arasında ölümü hatırlatan, başka bir olay ise ölümden kaçınmalardır. Ölüm için her zaman önbelirti olarak sayılan davranışlar; eşyanın kırılması, kötü düşler görmek, psikolojik ve fizyolojik değişiklikler gibi olayların meydana gelmesi her zaman insanın içinde bir korku uyandırmıştır. Bu korkulardan kurtulmak, daha doğrusu ölümü uzaklaştırmak ve onu etkisiz kılmak için birçok uygulamaya ve kaçınmaya dikkat edilmesi gerektirmiştir. Erbil bölgesinde tabut ölü evinde bırakılırsa ardından bir başkasının daha öleceğine inanılır. Bazen dışarıda yürürken tabut görüldüğünde uğursuzluk getireceğine, birinin öleceğine yorulur (K.K. 16). Ayrıca ölüyü yıkamak için su ısıtılan kazan ters çevrilir. Aksi halde başka

bir ölünün çıkacağına inanılır. Bununla beraber ölünün yıkanmasında kullanılan sabun, havlu, lif, tas vbne varsa evden çıkarılarak ya suya ya da fakir fukaraya verilir (K.K. 13).

Ölünün ölüm esnasında giydiği elbiseler de yırtılarak çıkarılır ve akarsuya atılır. Bölgede kişinin öldüğü sırada giydiği giysiye “savxa” veya “silep” denmektedir. Kişinin öldüğü odadan uzak durularak (K.K. 5), zekat verilir, çünkü bu zekatın ölümü uzaklaştıracağına inanılır. Artan kefen asla eve geri getirilmez, alınan kazanlar yıkanarak sahibine verilir, ölü neyin üzerinde yıkanmışsa orası iyice temizlenir, kısacası ölümle ilgili her şey ev ve yakınlarından uzaklaştırılır (K.K. 7). Kefenin biçilmeden eve sokulması da ölüme yorumlanmaktadır. Bu nedenle ya eve kefen sokulmaz ya da kesilerek getirilir (K.K. 33). Ayrıca bir evde genç birisi ölmüşse o yasa asla gidilmez. Çünkü ölen gencin ruhunun yasa gelenleri de ardından götüreceğine inanılır (K.K. 34).

Erbil bölgesinde ölümle ilgili tabulardan biri de hayvanlarla ilgilidir. Kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre, evde kedi ve köpek beslemek, ilerleyen zamanlarda ev halkına uğursuzluk getirmektedir (K.K. 77). Mesela Erbil şivesiyle kırlangıç (*baykuş*) diye bilinen kuş, bir eve yuva yaparsa mutlaka o evde ebeveynlerden birisi ölür. Bu sebepten ötürü evlerini değiştiren birçok aile olmuştur. Aynı zamanda bir eve yuva yapan güvercinin yuvası da bozulmamalıdır, aksi takdirde o eve ölüm getireceğine inanılır (K.K. 58).

Ölümünden kaçınmalar söz konusu olduğunda, birçok konu işin içine girmektedir. Bu kaçınmalardan bir tanesi de yemeklerdir. Erbil bölgesinde yiyecek üzerine birçok inanış vardır. Mesela birisinin öldüğü gün, o evde ne yemek yapılmışsa ileride o yemek uğursuz kabul edilecektir. Aile o yemeği artık yapmaz (K.K. 32). Gülhad Al-Safar (K.K. 10) verdiği bilgilere göre, eskiden Erbil kalesinde bir ailenin “Yaprakdibi” yemeğini yaptıkları bir günde anneleri ölmüş. Bu yüzden o günden bugüne bu aile “Yaprakdibi” yemeğini, ne yemiş ne de yapmışlar. Onlar bu yemeğin ölüm ve uğursuzluk getireceğine inanmışlardır.

Ölümünden kaçınılamayacağı gerçeğini tüm insanlıkla birlikte, elbette en eski Türk halkları da bilmekteydi. Örneğin Yakutlar yaşayan her şeyin bir ruhu olduğuna ve öleceğine inanmışlardır. Ayrıca eğer bir kişi toplum kurallarını keyfi olarak

bozarsa, daha doğrusu kurallara ve tabutlara karşı gelirse ölümün o kişiye ceza olarak verilebileceğine inanılmaktaydı (Tryjarski, 1991: 92).

Hem Erbil bölgesinde hem de Türk dünyası ve Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde ölümden kaçınmak için birçok pratik uygulanmıştır. Uygulanan pratikler arasında az çok farklılıklar görülse de ana amacı ölüm korkusundan kurtulmak olduğu görülmektedir.

4.4.3.2. Ölüm Sırası

4.4.3.2.1. Ölüm Sırasındaki İnanç ve Adetler

Erbil bölgesinde bir hastanın durumu çok ağırlaşırsa ve öleceği anlaşılırsa yanına ziyarete gidilir ve genellikle hasta ziyareti kısa tutulur. Ziyaretin amacı, helalleşmektir. Erbil şivesiyle *“boynunu azad etmek”* tir. Bölgede hastanın ölümünün yaklaştığı anlaşıldığında başucunda Kuran-ı Kerim, özellikle de Yasin Sûresi okunur. Kelime-i Şehadet getirilir (K.K. 50, K.K. 24, K.K. 67, K.K. 40).

Eskiden Erbil bölgesinde hastaya pamukla su verilirdi, pamuk suya batırılıp hastanın ağzına konulurdu. Hasta ölüme yaklaştığı an boğazından su inmeyeceği için bu uygulamaya başvurulur. Eskiden ölüme yaklaşan hastaların ağzının acı olduğu düşünülerek suyla şekeri birbirine karıştırıp *“şirin şerbet”* yapılarak pamukla hastaya verilirdi (K.K. 7, K.K.9, K.K. 100, K.K. 18).

Ayrıca tüm Müslüman adetlerinde olduğu gibi hastanın yüzü, kibleye doğru döndürülmektedir. Eğer ailesi varsa, herkes onun yattığı odada toplanmaktadır. Fakat kötü ruhlar musallat olacağı için hamile kadınlar odaya alınmaz. Hasta güler bir şekilde canını çabuk verirse iyi bir insan ve günahının az olduğuna; yüzü sararır, bozulur ve can çekişecek olursa kötü bir insan ve günahının çok olduğuna inanılmaktadır (K.K. 90, K.K. 102, K.K. 5).

Erbil bölgesinde hasta ziyaretine giden insanların hastadan dua istemeleri bir gelenektir. Mesela evlenmeyenlerin kismetleri açılsın, çocuğu olmayanlar hamile kalsın ve diğer arzuları yerine gelsin diye dua istemektedirler. Çünkü şeytan bile o anda ondan elini çekmiştir, bu sebeple ölüm döşeğindeki kişi temiz birisidir. Bu

nedenle duasının daha erken kabul olacağına inanılır (K.K. 5, K.K.11, K.K. 14, K.K. 88, K.K. 35, K.K. 70).

Hastanın son anındaki istekleri çok önemlidir. Bu istekler birer vasiyet değeri taşıdıkları için ayrıca önem teşkil etmekte ve yerine getirilmektedir. Hasta öldükten sonra malları için arkasından kavga edileceğini ve ruhunun azap çekeceğine inandığı için, malı varsa bağışlamak ister (K.K. 60, K.K. 44, K.K. 1, K.K. 79).

Erbil Türkmenlerinde kişi ölüm döşğinde ise, yakınları gelerek onunla helalleşir ve son isteklerini/vasiyetini öğrenmek isterler. Bu vasiyetin içeriğini nasihatler oluşturmakta ve bazen mirasla ilgili olmaktadır. Ölmek üzere olan kişi, mallarını çocukları arasında paylaştırır. Genellikle oğullara iki, kızlara ise bir pay verilir (K.K. 104, K.K. 106, K.K.11, K.K. 53).

4.4.3.2.1.1.Ölüm Olayının Duyurulması

Ölüm ve acının geldiği ailenin yapacağı ilk iş, yas durumundan uzaktaki akraba ve dostları haberdar etmektir. Aradan yüzyıllar geçip günümüze kadar devam eden ölüm olayının taşrada, küçük illerde ve büyük şehirlerde oldukça farklılık gösterdiği belirtilmelidir. Küçük yerleşimlerde komşulardan, camilerden ve hoparlörlerden yararlanılmaktadır. Büyük şehirlerde ise modern medya kullanılmaktadır (Tryjarski, 199: 166-167). Bu bağlamda ölüm olayını insanlara duyurulmasının en doğal yolu, ölenin yakınlarının ağlamasıdır.

Erbil bölgesinde bir mahalle evinde biri ölünce kadınlar *fizzah eder* (bağırır), ağlar, sızlar, kendini döver, elbisesini yırtar, yüzünü tırmalar ve başını duvarlara vurur. Komşular ise onları sakinleştirmeye çalışır. Ölü sahibi birkaç gün ev işi yapmaz, işler hep mahalledeki komşu kadınlar tarafından yapılır (K.K.16).

Erbil bölgesinde “*Kara haber tez duyulur*” inancı çok yaygındır. Eskiden Erbil küçük bir şehir olduğu için ölüm olayı camilerde hoparlörlerle insanlara duyulurdu. Bazen ölüm olayı ilk önce bir kişi tarafından ölü evinin damına çıkıp sala okunarak, daha sonra da bir din adamı tarafından cami hoparlörlerinden seslenilerek duyurulurdu. Günümüzde ise telefonlarla haber verilir. Bölgede cenaze sahibinin kendisi haber vermez; çünkü haber duyurma olayı hoş bir durum olmadığı için

ölünün yakınları veya komşuları tarafından ölüm haberi verilir (K.K. 13). Bölgede ölü toprağa verilmeden önce ailesi son bir kez cesedin yanına vararak onu görür.

4.4.3.3.Ölüm Sonrası

Ölümünden hemen sonra yapılan işlemler, zaman sırası ile şunlardır: Ölünün gözleri kapatılır, çenesi bağlanır, yatağı değiştirilir, karnına bıçak ya da (makas, maşa, bakır, kayış vd.) konur, bulunduğu odanın pencereleri açılır, gece ise oda aydınlık tutulur, başucunda Kur'an okunur, yalnız bırakılmaz. Ölü, elden geldiğince çabuk gömülmelidir; ancak ikindiden sonra ölenler ertesi güne kadar bekletilir (Boratav, 2016: 222).

Erbil bölgesinde ölümünden sonraki işlemlerin bir bölümü ölü ile ilgilidir. Ölen kişinin gözleri açıksa kapatılır. Bu ritüel ölünün geride kalan her şey ile bağlantısını kesmeye dönüktür. Aksi halde ölü, yaşayanlardan birisini yanında götürebilir (K.K.1).

Erbil bölgesinde ölünün gözlerinin açık kalması iyi kabul edilmemekte, bu nedenle de yanındaki biri veya imam tarafından gözleri kapatılmaktadır (K.K. 7). Ölümle birlikte birlikte ölü yıkanınca kadar Kur'an okumaya ara verilmektedir. Daha sonra camide veya evin başka bir kısmında okumaya devam edilir (K.K. 46).

Erbil Bölgesi ve Türk dünyasının benzer yerlerinde olduğu gibi, ölünün definini İslami geleneklere göre olmaktadır. Ölünün yıkaması, kefenlemesi, tabuta konması ve cenaze namazının kılınmasından sonra mezara defnetmesi şeklinde tören gerçekleşmektedir.

4.4.3.3.1. Yıkama

Erbil bölgesinde, “*gasli*” yıkanması olarak bilinen ve çoğu zaman evlerde ve bazen camilerde ölünün yıkanması için yapılan uygulamadır. Yani aileden aileye değişmektedir. Ama yaygın olarak evde yapılır. Gasil işi evde yapılırsa, onun için belli bir yer yoktur; avluda, bahçede, banyoda, odada veya evin herhangi bir köşesinde yapılabilir. Ölünün yıkandığı yere bir perde asılır.

Ölü yıkanırken, aynı cinsten olmak kaydıyla yıkama işlemine herkes katılabilir. Erkeği erkek, kadını da kadın yıkayıcılar yıkar. Yıkayıcılar, genellikle bu işte tecrübeli, inançlı ve hocalardan seçilmektedir (K. K. 16).

Erbil bölgesinde ölümler, tahtadan yapılan ve “*Tanaşur*” denilen uzun bir tahta üzerinde yıkanır. Eskiden olduğu gibi günümüzde de cenazeyi yıkamak için büyük kazanlar kurulup su ısıtılır, şofbenler kullanılmaz (K.K. 25). Ölü ılık su ile ve “*rakı*” adı verilen bir sabunla yıkanır, gusül abdesti aldırılır ve abdesti kaçmasın diye belli bilgelere pamuk tıkanır. Yıkama işi hem ücretli hem de sevap kazanmak amaçlı yapılmaktadır. Genellikle ölü sahipleri yıkayıcılara para vererek helallik istemektedirler. (K.K. 31).

Kadın kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre, ölen kadının üzerine avret yerlerini örtmesi için sır perdesi adında bir çarşaf örtülür (K.K. 29, K.K. 33, K.K. 17). Ölen kadının üzerindeki çeşitli ziynet eşyaları, yıkamadan önce çıkarılmalıdır. Aynı şekilde altın dişlerin de çıkarılması gerekmektedir. Bunun sebebi, insan dünyaya nasıl geldiyse öyle gitmelidir inancıyla paraleldir. Bazı yerlerde ölünün üzerinde çeşitli ziynet eşyaları, yıkayan kişi alsın (hediye amaçlı) çıkarılmamaktadır (K.K. 6, K.K. 4, K.K. 2).

Ölü yıkanırken önce sağ tarafı daha sonra ölüyü sol tarafa çevirip sol tarafı yıkanır. Ölüye abdest aldirmeden önce, kötü kokmasın ve abdesti kaçmasın diye karnına güçlü bir şekilde kuvvet uygulanır ve içinin temizlenmesi sağlanır (K.K. 20). Cenazenin yıkandığı suyun temiz olmasına dikkat edilir. (K.K. 9). Yıkama işlemi bittikten sonra, cenazenin üzerine, gül suyu ve misk gibi çeşitli kokular dökülür. Bu uygulamanın amacı, Allah’ın huzurunda ve meleklerin yanında güzel koksun dıyedir (K.K. 3).

4.4.3.3.2. Kefenleme

Ölünün gömülmeye hazırlanması için gerekli olan ikinci işlem, ölünün kefenlenmesidir. Kefenleme işlemi İslam geleneğine göre yapılır. Kefenlik bezin rengi beyazdır. Erkek kefeni gömlek, izar ve lifafe denilen üç parça bezden, kadın kefeni ise himar dir, hırk, izar ve lifafe denilen beş parça bezden yapılır (Örnek,

1971: 52-53). Türkler İslamiyet'ten önce de, eski çağlardan beri ölülerini kefenleyerek gömmüşlerdir. Kaşgarlı, ölü beylerin ve hanların üzerine örtülen bir kumaş olarak “eşük” kelimesini vermektedir (Roux, 1999: 241).

Erbil bölgesinde de erkek ölülerin kefenlenme işi genellikle imamlar tarafından yapıldığından, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bu konudaki görüşleri ön planda olup kefenleme işi İslami esaslara göre yapılmaktadır (K.K.1, K.K.7, K.K. 5).

Erbil bölgesinde cenazenin kefenlenmesi için beyaz kumaş kullanılır. Bu kumaş genellikle *xamşam* veya *patiska* denilen kumaş türlerindendir. Bu kumaştan bir parça alınarak cenaze başından, göbeğinden ve ayağından bağlanır. Kefenin boyu ölünün boyuna göre ayarlanır kadın veya erkek olmasına göre değişir (Tawfeq, 2018: 45). Ayrıca bölgede yaşlı olan kimseler ölmeden önce kendilerine kefen hazırlarlar. Bazıları ise köşede kefen parası saklamaktadırlar. Bunun sebebi için de “*Kimseye yük olmak istemem, kendi helal paramla gömülmek isterim!*” demektedirler (K.K. 70). Kefen hazırlama dışında büyük şehirlerde insanlar, son zamanlarda ölümü düşünüp kendilerine mezar yeri satın almaktadır. Bu olaya, geleneksel kesimlerde yani köy kasaba gibi yerlerde rastlanmamaktadır. Ölünün cesedini neresi olursa olsun oraya gömerler. Bazı aileler de aile mezarlığında yer kalmadığı zaman ölümlerini başka bir yere emanet olarak gömerler (K.K. 1).

4.4.3.3.3. Tabut

Ölünün kefenlendikten sonra içine konularak taşındığı sandığa tabut denir. Tabut en çok çam ve kavaktan yapılır. Seyrek olarak meşe, gürgen, çınar, ceviz ve ardıçtan da yapıldığı olur. Kimi özel durumlarda ağaç yerine maden kullanıldığı ya da tenekeyle kaplandığı da görülmektedir (Örnek, 2000: 218). Erbil bölgesinde genel olarak tabuta, *tabut* denilmekle beraber *salaca* da denir. Tabut yapımında kullanılan özel bir malzeme bulunmamakta, Herhangi bir ahşap tabut yapımında kullanılmaktadır. Tabut marangozlar tarafından yapılır. Bazı durumlarda marangozlar hayır için tabutu yapıp camilere bırakırlar (K.K. 51).

Eski Türklerde tabut kullanılması konusuyla ilgili yazılı ve arkeolojik kaynaklar çok sınırlı olmasına rağmen etnografik araştırmalar sayesinde zengin materyal sağlanmıştır. N. F. Katanoff tarafından 19. yüzyılın sonunda tabutun pek

çok kişi tarafından yapıldığı ve kavak ağacının kullanıldığı ifade edilmektedir. Ağacın gövdesi ikiye ayrılmakta ve içi oyulmaktadır (Tryjarski, 1991: 195).

Genel olarak her toplumda ölünün tabutu üzerine bir örtü serilir. Tabuta örtülen örtü varsa ölü evinden getirilir, yoksa camiden alınır. Örtüler her zaman yeşil renklidir ve üzerinde ayet ve hadis yazılıdır. Bu örtüye “*tabut örtüsü*”, “*cenaze örtüsü*” denir. Bölgede bazen tabut üstüne örtü yerine halı, kilim, battaniye, kumaş vb. serilir. Ayrıca Erbil halkı, tabutun üzerine kim olduğuna dair eşyalar da koymaktadırlar. Eğer cenaze kadınsa tabut üzerine tülbent, başörtüsü, yemeni vb.; genç yaşta ölen kız ya da gelinse tabutlarına tel- duvak ve çeyizinden birkaç pullu, al renkli kumaşlar konulmakta ve süslenilmektedir (K.K. 53). Erkekler için de şapka, palto, ceket, sarık, havlu vb. örtülür (K.K. 65).

4.4.3.3.4. Cenaze Namazı

Erbil bölgesinde cenaze için yapılan üçüncü ve en önemli işlem cenaze namazı kılmaştır. Cenaze namazları genelde camilerde kılınmaktadır. Erbil’de cenaze, tabutla birlikte caminin avlusunda başı kibleye gelecek şekilde yere konur (K.K. 11, K.K. 18). Daha sonra cenaze namazı kılınır. Cenaze namazı İslam dinine göre farz olan bir namazdır. Cenaze namazının bir diğer anlamı, “*ölüde beraber, düğünde beraber*” şeklindedir (K.K. 49).

Erbil bölgesinde kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre ölünün cenaze namazı, bütün memleketin üzerine farzdır. Cenaze namazına katılmanın en önemli şartı ölünün Müslüman olmasıdır. Çünkü İslam dinine göre gayri Müslim olanın namazı kılınmaz.

Erbil halkı cenaze günü bütün işlerini bırakıp namaza katılmaya gayret gösterir. Cenaze namazını yalnız erkekler kıldığı gibi, bu namaz en az üç saftan oluşacak şekilde ayarlanır. Sayı üç saf oluşturmak için yeterli değilse bile ön taraflardan itibaren üçlü olacak şekilde saflar oluşturulur (K.K. 69). Cenaze üzerine toplu bir şekilde namaz kılındıktan sonra dua okunur, duadan sonra imam üç defa bağırarak orada bulunan insanlardan haklarını helal etmelerini ister. Cenaze namazından sonra tabut cemaat tarafından mezarlığa götürülür. Cenaze merasimine çocukların dışında herkes katılabilir. Geleneksel kesimlerde kadınların cenaze

merasimine katılmaları hoş karşılanmaz. Büyük kentlerde yakın döneme kadar da kadınlar katılmazdı, son zamanlara da ise geleneğin dışına çıkmıştır. Kadınların da artık cenaze merasimlerine katıldıkları ve mezarlığa kadar gittikleri görülmektedir (K.K. 11).

4.4.3.3.5. Cenazenin Defnedilmesi

Ölüm gerçekleşikten sonra hazırlanan ilk şeylerden birisi mezardır. Mezar kazma işini ölünün yakınları, dostları ve ailesi üstlenir. Mezarı kazma işi, cenaze mezara getirilmeden önce gönüllü bir şekilde yapılır (K.K. 98). Kadınlarda göğüs seviyesi, erkeklerde ise göbek seviyesine kadar mezarlar kazılmaktadır (K.K. 8). Bölgede tespit edilen bilgilere göre kadınların erkeklerden daha günahkâr oldukları düşünüldüğü için mezarları daha derin kazılır. Bu seviye bulunduktan sonra mezarın kible tarafı oyularak toprak altına doğru 30–40 santim girilir (K.K. 39). Cenaze mezara kibleye bakacak şekilde ve sağ tarafına doğru döndürülür ve altına toprak konur. Bu işlemden sonra kefendeki cenazenin ayak, baş ve göğüs hizasına bağlanan düğümler çözülür. Cenazeyi mezara en yakınları koymaktadır (K.K. 94).

Bölgede genel olarak kadınlar cenazenin defnedilmesi işlemine katılmazlar. Erkekler cenazenin defnedilmesi için mezarlığa giderken kadınlar evde cenazenin üzüntüsüne ağlayıp şuan (şivan) ederler. Cenazeyi mezara götürülürken, dört kişinin omzu üzerinde taşınmaktadır. Cenaze sessiz ve dikkatli bir şekilde taşınmaktadır (K.K. 99).

Eskiden Erbil’de cenaze mezarlığa götürüldüğü sırada *Temriye* denilen helva dağıtıldı (K.K. 14). Bununla birlikte eskiden ve bazı köylerde sürekli olmamak kaydıyla, ölü mezarlığa götürülürken hurma helvası ve ekmek de götürülürdü. Ölü gömüldükten sonra mezarlıktaki cemaate dağıtıldı. Cemaat, mezar başında ekmek arası hurma helvasını yiyerek ölünün ruhuna Fatiha okurdu. Günümüzde ise bu gelenek devam etmektedir, ölen kişinin ruhuna ekmek arası helva yapılır, herkese dağıtılır (K.K. 15).

Erbil bölgesinde de cenaze alayına kadınlar katılamamaktadır. Cenazede sessiz olunması gerektiğinden dolayı, kadınlar da ağıt yakıp ağladıkları için cenazeyle birlikte mezarlığa götürülmemektedirler (K.K. 23). Çünkü bu ağıt ve

ağlamalarının ölüye zarar vereceğine inanılmaktadır (K.K. 53). Kadınların cenaze alayına alınmamasının diğer bir nedeni de, bu durumun ayıp karşılandığıdır (K.K. 54).

Şahide Altıparmak (K.K. 52) verdiği bilgilere göre, kadınların, hem geleneğin çizdiği sınırlar hem de daha duygusal olmaları sebebiyle cenaze işlerinde ön planda olmaları istenmemektedir.

Bölgede ölü gömme, İslam dininin gereklerine göre tabutsuz bir şekilde toprağa gömme şeklinde gerçekleştirilir. Çünkü topraktan gelen insanın ölüm anında tekrar toprağa döneceğine (K.K. 16), ölünün toprakla temas etmesi gerektiğine inanılmaktadır. (K.K. 57). Bu işlemlerden sonra mezara toprak atılmaya başlanır ve toprak atılırken imam da bir yandan Kur'an-ı Kerim okumaya devam eder. İmam "Yasin", "Tabareke", "Tekasür", "İhlâs", "Felak" ve "Nas" surelerini okur. Mezara toprak atanlar kesinlikle birbirinin elinden küreği almazlar. Önceki atıcı küreği yere bırakır, daha sonra toprak atacak olan onu yerden alır. Bu durum sevap olarak yorumlanmaktadır (İbn Askar, 1998: 66- 67).

Duadan sonra imam, mezarın baş tarafına oturarak, ölenin sorgucu meleklerle vereceği cevapları kolaylaştırmak amacıyla ona birtakım sözler söyler; buna telkin ya da halk deyimiyle "tövbe talkın" denir.

Erbil bölgesinde mezarların başında mutlaka zeytin ağacı dikilir. Sahada kaynak kişilerin bilgilerine göre zeytin ağacı ölünün günahlarını hafifletirmiş (K.K. 60). Ölü için ağaçların ya da ağaç kümelerinin yakınındaki bir yerin seçimi hiç şüphesiz Türklerin en eski geleneklerinden biridir. Roux'a göre bu ağaç, öbür dünyadaki yaşama bağlayan önemli noktalara işaret eder. Roux, esas olarak ağaçların ölünün bu ve ya öbür dünyada dirilişini kolaylaştırmak için mezarlara dikildiğini ifade etmiştir (1963: 185), (Akt. Tryjarski, 1991: 287).

Cenazenin defnedilmesiyle ilgili işlemlerin hem Erbil bölgesinde hem de Türk dünyasında ve Anadolu'nun muhtelif yerlerinde ortak izler taşıdığı ve ortak pratikler üzerine kurgulandığı tespit edilmiştir. Bu pratik ve uygulamaların tamamen aynı olmasa da bir kısmının benzer şekilde yapıldığı görülmektedir.

4.4.3.3.6. Definden Sonraki İşlemler

Eskiden Erbil bölgesinde taziye sahipler tarafından definden sonra ölen kişi eğer kadın ise mezarın baş kısmındaki taşın bez, başörtüsü veya makas, bıçak, tarak dikiş makinesi motifleri çizilirdi (F 135, F 136, F 137, F 138, F 139, F 140). Bu motifler, kadının hayattayken yaptığı işi sembolize ediyordu. Çizilen motiflerin izleri, Erbil bölgesinin Büyük mezarlığında bazı mezar taşları üzerinde günümüze kadar gelebilmiştir. Günümüzde bu çeşit semboller yerine mezar taşlarının bir ucuna Kur'an-ı Kerim'den ayetler yazılır, diğer ucuna ise ölünün resmi çizilir, altına da şiirler yazılır.

Genel olarak definden sonra ölünün evi önünde toplanılmaktadır. Ölünün yakınları ve keder sahipleri yaş ve yakınlık durumuna göre sıraya dizilip cenazeye ve ya taziye katılan insanları karşılarlar. Erbil bölgesinde definden sonra imam ve ölü yakınları, mezarlık çıkışında cenaze törenine katılanların taziyelerini kabul ederler (K.K. 91). Mezar başında gerçekleşen taziye, ölü sahipleri asıl taziyenin gerçekleşeceği yeri de ilan ederler. Daha sonra kalan diğer cemaat cenaze evine gider ve orada imam Kur'an okur, cemaat diz çökerek imamı dinler. Kur'an'dan sonra ölü yakınları sıraya geçerler ve törene katılanlar tekrar onlara baş sağlığı dilerler. Bu törenin ardından katılanlara yemek ve çay ikram edilir (Tawfeq, 2018: 50).

Ölü sahibinin evinde cenaze kalktıktan sonra “*yas evi*” kurulur (K.K. 62). Ölenin yakınları ağlayarak ağıtlar yakarlar (K.K. 63). Ölünün birinci derece olmayan yakınları evi ve ölen kişinin eşyaları toplanır ve taziye için yardım ederler (K.K. 68). Ölünün akrabaları ve komşuları tarafından ölü evine yemek getirilir. Eskiden Erbil bölgesinde ölünün evine malzeme getirilip, yakınları tarafından yemekler yapılırdı. Ama günümüzde bu gelenek yok olmuştur, onun yerine restoranlardan hazır yemekler getirilmektedir (K.K. 5).

Aça'ya göre, Kazak ve Kırgız Türkleri arasında ölünün defnedilmesinin ardından bir hayvan kurban edilmekte ve kurban edilen hayvan, ölen kişinin Tanrı'nın cennetine giderken bineceği binit olarak kabul edilmektedir (Aça, 1999: 25). Erbil yöresinde de ölü gömüldükten bir gün sonar, resmi olarak yas başlar ve taziye sahipleri tarafından kurban kesilir, fakirlere dağıtılır. Ayrıca taziye evine her gün komşular veya yakın akrabalar tarafından öğle yemeği hazırlanır. Ölünün ruhu

için tatlı ise sadece taziyenin son günü yani mevlit okunduğu gün ikram edilir (K.K. 15).

4.4.3.3.6.1. Iskat

Erbil bölgesinde, kişinin yaşarken yerine getiremediği bazı dini görevlerinin karşılığında “*iskat*” verilir. Ölen kişi için ailesi tarafından namaz kılınır, fakirlere para verilir ve ona her gün dua edilir. Özellikle Ramazan günleri iftar vaktinde ölen kişinin hayrına her gün fakir bir eve yemek verilir (Tawfeq, 2018: 50-51).

Iskat devir işlemi şöyle yapılır: “Ölenin yaşından erkekse on iki, kadınsa dokuz yıl indirilerek hesaplanan para bir çıkın içinde ölenin kılamadığı namaz ve oruçlara karşı halka halinde hazır bulunan yoksullardan birine ölenin mirasçılarından ya da vekillerinden biri eliyle verilir. Yoksul kimse parayı aldıktan sonar “aldım, kabul ettim” diyerek geri verir. Bu işlem ölenin oruç borcu bitinceye kadar sürdürülür. Ardından aynı işlem ölenin namaz borcu ve söz verip de yerine getiremediği yeminler için de para verilen yoksullar değiştirilerek yapılır” (Örnek, 1971: 59).

Bölgede devir işlemi ölü gömülmeden önce yapıldığı gibi, gömüldükten sonrada yapılabilir. Ayrıca ölenin bu işlemle ilgili vasiyeti yoksa, varisleri veya yakınları tarafından ölenin devrini bir bağış olarak yapıp yapmamakta serbesttir.

4.4.3.3.6.2. Ölünün Eşyası

Bugün Anadolu’da atalar ve ölümler ibadetinin tipik belirtilerinden olan, ölüyü kişisel eşyasıyla birlikte gömme ya da mezarının üzerine, çevresine yiyecek- içecek, araç- gereç bırakma âdetine de rastlanmamaktadır (Örnek, 1971: 72). Erbil bölgesinde de verilere göre, eskiden ölü gömülürken değerli eşyaları ile birlikte gömülürdü. Bu mezarların çoğu yüz yıl önceye dayandığı için bulunmamaktadır. Fakat Erbil Kalesi’nin UNESCO tarafından harap olan bölümlerin restore edildiği dönemde kazılar sırasında yeraltında küp içinde veya ölünün gömüldüğü zaman üstünde birçok altın bulunmuştur. Bu altınlar günümüzde kültürün mirası olarak devlet tarafından korunmaktadır. Günümüzde ise ölünün eşyası, çoğu zaman fakir fukaraya dağıtmaktadır (K.K. 16).

Sedat Veyis Örnek'in **Anadolu Folklorunda Ölüm** adlı eserinde ölünün eşyasıyla ilgili verdiği bilgilere göre, ölenden geriye kalan kişisel eşyalar içerisinde özellikle giysilerinin ve ayakkabılarının başkalarına verilerek en kısa zamanda evden uzaklaştırılmadığına ya da yıkanarak ölünün bulaştığı öldürücü etkiden arıtılmasına çalışıldığına dikkat çekmiştir. Örnek, aynı zamanda çok seyrek de olsa eşyaların yakılarak bu etkinin hepten yok edilmeye çalışıldığını da kaydetmiştir. Her ne kadar ölenin giyim eşyasını başkalarına vermenin yüzeydeki nedeni hayır yapma amacını taşıyor gibi görünüyorsa da, temeldeki ölümden sonrada geride bıraktıklarıyla ister insan, isterse eşya olsun olumlu ya da olumsuz yönden ilişkisini sürdürdüğüne inanılmaktadır (1971: 75).

Saha çalışmasında kaynak kişilerin ölünün geride bıraktığı eşyalarla ilgili verdikleri bilgilere göre, ölünün elbiselerini giymek günah sayılır (K.K. 65). Genellikle ölünün elbiseleri fakirlere ve ihtiyacı olanlara verilmektedir (K.K. 66). Ölü elbiselerinin hemen evden uzaklaştırılmasının sebebi, ruhun evle olan irtibatını kesmek, onun eve dönüşünün önüne geçmek olsa gerektir. Ayrıca Erbil bölgesinde yapılan tespitlere göre ölü eşyasını dağıtmak veya evden uzaklaştırmak gibi uygulamalarda ölünün ruhunu memnun etmek inancı vardır (K.K. 67). Nitekim Örnek de eski Türk inançlarında ruhun eve döneceği endişesinin varlığına dikkat çekmiştir (Örnek, 1971: 78).

Erbil bölgesi ve çevresinde ölenin giyim eşyaları, ya ölü yıkamak için ısıtılan su ile ya da daha sonra ısıtılan sıcak suyla ayrıca yıkanır. İyileri fakirlere verilir, kötüler de atılır. Ölenin hayattayken kullandığı saat, bilezik, yüzük, kalem, çakı, cüzdan, tabaka, silah vb. kişisel eşyaları hatıra olarak saklanır; geride bıraktığı malı ve mülkü de geçerli kanunlara uyularak mirasçıları tarafından paylaşılır. Ancak ölen kişi, sağlığında servetiyle bir hayır yapılmasını vasiyet etmişse, vasiyeti yerine getirilir (Pirzini, 2011: 112-116).

Ayrıca eskiden Erbil bölgesinin Kale Mahallesinde ölen kişi yeni evlenmiş gelin ise onunla birlikte takı ve altınları da gömülürmüş. Bununla birlikte yeni nişanlanmış bir erkek öldüğünde onun nişan yüzüğünün de kendisiyle gömüldüğü görülmüştür (K.K. 44). Ölen kişinin eşyalarının kendisiyle birlikte gömülmesi çok eski İslam öncesi geleneklerin izleri olsa gerektir.

Bölgede araştırma sürecinde kaynak kişilere ölünün eşyalarının satılmasıyla ilgili soru sorduğumuzda, alınan cevaplarda zengin ailelerde bu olaya hiç rastlanmadığı tespit edilmiştir. Ama fakir ailelerde ölüden kalan takı gibi eşyaların satılabildiği öğrenilmiştir (K.K. 10, K.K. 14, K.K. 16).

4.4.3.3.6.3. Belirli Günler

Türk dünyası ve Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde olduğu gibi, Erbil bölgesinde de ölünün dinsel törenle ve yemekle anıldığı belli günler vardır. Bunlar, ölünün *İlk Haftası*, *Kırkinci Günü*, *Eli İkinci* gibi günlerdir. Ölü gömüldükten sonraki *ilk Perşembe* gününde yemek verilir, mevlit okutulur. Kırkinci gün "*kırk bir yasin*" okutulur ve yemek verilir. *Elli ikinci* günde ise yine mevlit okutulur ve yemek verilir. İmat Rafaat (K.K. 16) verdiği bilgilere göre, eskiden Erbil bölgesinde ölü için beş gün yas tutulurdu, yasa katılan kadınların hepsi siyah veya lacivert elbise giyerlerdi. Ayrıca ölü evinde yedi güne kadar bir hoca tarafından Kur'an okunurdu. Ölünün belli günleri olarak sayılan ölünün haftasında yani *yedisinde* ölünün mezarına gidildiğinde helva pişirirlerdi, orada bulunan kadınlara dağıtırdı.

Ayrıca eskiden Erbil bölgesinde ölü çıkan evde genellikle bir hafta, belki daha fazla kazan kaynamazdı. Bir yıl kadar televizyon izlenmezdi ve yemek pişirilmezdi. Yemekler bir hafta boyunca ölünün evine akrabalar veya komşu kadınlar tarafından pişirilip getirilirdi. Getirilen yemekler ölü sahiplerine ve gelen misafirlere ikram edilirdi. Günümüzde ise ölünün evine yakın akrabalar veya komşular tarafından restoranlardan sipariş edilerek temin edilmektedir. Aynı zamanda ölünün dini törenle ve yemekle anıldığı özel günler de vardır. Bunlar "*İlk Perşembesi*", "*Kırkı*", "*Elli Birinci*" gibi günlerdir ve "*Yıldönümü*"nde ölmüş kişi belli bir biçimde anılmaktadır (K.K. 1, K.K. 10, K.K. 16, K.K. 62). Bu bağlamda ölünün belli günleriyle ilgili adet ve uygulamaların hem Anadolu'nun muhtelif bölgelerinde hem de Erbil bölgesinde önemli bir bölüm teşkil ettiğini söyleyebiliriz.

4.4.3.3.6.4. Ölünün Ruhuyla İlgili İnançlar

Ölüm ruhun bedeni kesin olarak terk etmesi şeklinde görülmektedir. Aslında eski Türklere göre ruh, yalnızca ölüm anında değil, uykuda ve hastalıklar esnasında da geçici olarak bedeni terk edebilmektedir (Tawfeq, 2018: 57).

“Eski Türklerin ruh/tın, ölüm ve sonrası hayat hakkındaki telakkileri incelendiğinde, insanın öldükten sonra canının bedeninden çıkıp ruha dönüştüğüne ve ölen kişinin ruhunun daha sonra yurduna dönerek kendi çoluk çocuğunu, akrabalarını, dostlarını koruyup kolladığına inanıldığı görülmektedir. Türk halk inancına göre, ruhun etkisi gibi yemek yemek istemesi ve eğer ruha bağışlanıp yemek verilmezse o zaman ruhun yakınlarına kötülük getirmesi söz konusudur. Bundan dolayı da ruh için özel kurbanlar kesilip halka yemek verme geleneği doğmuştur” (Aça, 1999: 24). Şamanist Türkler de, ruh-can kavramını *tın*, *süne* ve *kut* sözcükleriyle ifade etmişlerdir.

Erbil bölgesinde de, diğer yörelerle benzer olarak “*ruh*” kelimesinin karşılığında “*can*” kullanılmıştır. Fakat ruhun bedende bulunduğu yerle ilgili farklı inanışlar bu bölgede mevcut olup; ruhun vücudun her yerinde bulunduğu ve ruhun kalpte bulunduğu, en yaygın inanışlararasındadır (K.K. 50), Aynı zamanda ruhun, nabızda, nefeste veya göğüste de bulunduğuna inanılmaktadır (K.K. 37).

Ruhun, insanın içinde olduğuna, kişi öldüğünde ruhun onu bırakıp gittiğine (K.K. 1), ruhun bedenden daha geniş olduğuna da inanılır (K.K. 36). Ruhun ölünce bedeni terk ettiği inancı, birçok kültürde olduğu gibi bu bölgede de yaygındır (K.K. 35). Yine birçok kültürde benzer olduğu gibi, kişi uykudayken ruhun bedeni terk edip gezdiği, ölünce de göğe yükseldiğine inanılmaktadır. Ruhun, bedeni ayaktan başlayarak terk ettiği ve ağızdan çıktığı inancı da çok yaygındır (K.K. 88).

Bölgede ölünün ruhuyla ilgili en yaygın inançlardan birisi de şöyledir. Kişi öldükten sonra ruhu evde kırk gün boyunca dolaşmakta ve kırktan sonra bir yılı dolana kadar her Perşembe evini ziyaret etmektedir. Bununla birlikte ölü, Perşembe günü ve bayramlarda mezarına ziyaret bekler ve sevinir diye inanılmaktadır. (K.K. 23).

4.4.3.3.6.5. Mezarlık Ziyareti ve Ölü Yemeği

Erbil bölgesinde eskiden günümüze kadar mezar ziyareti geleneği devam etmektedir. Bölgede mezar ziyaretleri genellikle Pazartesi, Perşembe, Cuma günleri yapılır. Bazı aileler ölünün kırkı çıkana kadar her gün mezarlığı ziyaret ederler. Ölünün *Elli Birinci* gününde ise mevlit okunur, eve imam getirilir. Ölü evinde ölünün hayrına yemekler yapılır, fakirlere dağıtılır. Genel olarak “ölü yemeği”, ölünün ruhu ya da canı için verilmektedir. Kaynak kişilerin verdiği bilgiler göre, halk arasında ölümle ilgili inanışların bir bölümü de ölünün yemeğiyle ilgilidir. Ölen kişinin adına pişirilen yemekler ölünün hayrına yapılmakla birlikte ölünün de diğer tarafta yemeye ve içmeye ihtiyacı olduğuna inanılmaktadır (K.K. 2, K.K. 12, K.K. 11).

Borataş, ölü yemeğiyle ilgili şu bilgileri vermiştir: “*Elli İkinci* günü cesedin el ve burun kemikleri düşer. Burun kemiği düşerken ceset acı çeker. O gün halka verilen yemekleri, melekler, altın tabaklar içinde ölünün önüne koyarlar. Ölü, bunun sevinci ile burun kemiği düşerken verdiği acıyı duymaz. İşte bundan dolayıdır ki, *Elli İkinci* gün mevlit okutularak yemek verilir” (2016: 228). Ayrıca birçok yerde, ölünün *yedinci* günü de hayır yaparlar; çörek gibi şeyler pişirip konu komşuya dağıtırlar.

Ayrıca kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre eskiden mezarlıkta yemek yapma adeti vardı. Bu yemek işi kadınlar tarafından yapılmaktaydı (K.K. 105). Son yıllarda bu adet görülmez olmuştur (K.K. 103).

Ölünün yıl yemeğinde ise bütün eş dost, akraba ve komşular davet edilir. Ayrıca ölü için düzenlenen yıl yemeğinde “*sadlayan*” denilen “*ağıtçı kadın*” (F 141, F142) getirilir ve tekrar ağıt meclisi kurulur. Yalnız bu ağıt meclisi ilk günkü kadar şiddetli yapılmaz. Erbil bölgesinde “*sadlayan*” ağıtçı kadınların başında gelen kadınlar şunlardır: *Hamdok* “*Hamdiye*”, *Siti*, *Hayriye* “*Hayroka*”, *Haco Lebleb*, “*Hatica*”, *Dayza Haçko* “*Hatice Teyze*”, *Mala Nahida*, *Mala Avring*.

Erbil bölgesinde taziye meclisinde bir koca için yakılan bir ağıt şöyledir:

“Ne suçum var

Günah ne suçum var

Dağıtma yevimi felek

Ge bahtım ne suçum var” (Asaafi, 2012: 147).

Erbil bölgesinde ölen kişinin taziye töreni bittikten hemen sonra, ölü sahipleri tarafından *ilk Cuma* da ölünün mezarına ziyarete gidilir. Bölgede mezar ziyaretlerine büyük bir önem verilir ve saygı gösterilir. Mezar ziyaretleri haftanın belli günleri dışında *Şeker Bayramı* ile *Kurban Bayram* arifesinde yapılır. Ayrıca bayram namazı bitmeden önce de mezarlık ziyaretine gidilir. İnanişâ göre bayram namazından önce yapılan ziyarette ölü gelenleri görür ve hissedermiş (K.K: 7).

Mezarlıkta herkes kendi yakınının mezarının başına giderek Kur'an okur; Kur'an okumayı bilmeyenler de küçük surelerden okuyarak bu görevi yerine getirirler. Bu merasim bittikten sonra bayramlaşma işlemi başlar. Bayram günü sabah yemeği ise çevrede en son vefat edenin yakınlarının evinde yenir ve o kişilerin acısı paylaşılır (Tawfeq, 2018: 54).

4.4.3.3.6.6. Taziye (Başsağlığı Dileme ve Avutucu Sözler)

Erbil bölgesinde ölü için kadınların taziyesi evde yapılır. Bununla birlikte belediyelerin sundukları taziye çadırı hizmeti yavaş yavaş kadın taziye için de kullanılmaya başlanmıştır. Aile büyüklerinin oturmasıyla birlikte taziye başlatılır. Hoca gelir, yerini alır, Fatıha okur. Geçmişten bu yana taziyelerde Kuran-ı Kerim bir kadın tarafından okunur. Böylece ölü yakınları taziye kabul etmeye başladıklarını ilan etmiş olurlar. Bundan sonra insanlar taziye gelmeye başlarlar.

Taziye ziyaretlerine mümkün olduğu kadar gruplar halinde gidilir. Kişi çok zorunlu olmadıkça tek başına taziye ziyareti yapmamaya çalışır. Geçmişten bu yana taziye üç gün devam edilir. Bu zaman dilimlerinin dışında da baş sağlığına gidilir ve taziye dilekleri iletilir. İki güne kadar taziye ziyaretinin hayırlı olduğu, iki günden sonra hayrın azaldığına inanılır. Bununla birlikte hem taziye sahipleri hem de taziye gelen insanlar renkli elbiseleri çıkartıp siyah lacivert renkli elbiseler giyerler (Tawfeq, 2018: 54-55).

Boratav'a göre, taziye "*başsağlığı dileme*" töresi "*ağıt*" töreni ile kaynaşmış durumundadır. Taziye törenine katılanlar duygularını kalıplaşmış düz sözlerle, kimi hallerde ağıt türüne giren düzenli, şiirlik anlatımla ya da sadece törelik birtakım duruş- davranışlar, acıyı anlatımlayan ünlemlerle, ölünün yakınlarının yasını

kaldırdıklarını bildirirler (2016: 227). Erbil bölgesinde ağıtlar sadece kadınlar tarafından söylenir, erkekler ağıt söylemezler.

Taziye bildirme ve *başsağlığı dilemek*te temel amaç, ölü yakınlarının acısını paylaşmaktır. Aynı zamanda ölen kişiyi anmak ve ölü yakınlarının toplumsal kabulüne dönük bir mesajı da içerir. Ayrıca avutma davranışlarıyla da kalmayıp, ilk günden itibaren ölü evindeki işlere koşmayı, ölü evindekilerin yemeklerini getirmeyi bir vazife bilirler.

Erbil bölgesinde başsağlığı dilenirken kullanılan ifadelerin bir kısmı, dua niteliğindeki ifadelerdir. Dualar, iyi dilekleri ihtiva eden kalıplaşmış sözlerdir. Duaların en belirgin vasfı teslimiyeti, inanmışlığı ve bir ümidi ihtiva etmeleridir. Genellikle, görülen bir iyiliğe karşılık söylenir. Karşıdaki kişi güzel ve hayırlı sözlerle kutlanır, hakkında iyi dileklerde bulunulur (Pirzini, 2011: 99).

Başsağlığı sözleri doğası itibariyle kutlama içermez, iyi dilek ve teselli içerir. Erbil bölgesinde tespit edilen dua niteliğindeki başsağlığı dileklerinin bir kısmı ölüye dönük duayı içerirken, bir kısmı da ölü yakınlarına teselli içeren dua niteliğindeki sözlerdir. Bu duanın bir kısmına konuşmacı kendisini de katar. Doğrudan ölüye dua içeren sözler şunlardır:

- Allah rahmet eylesin.
- Allah gittiği yerde utandırmasın.
- Allah başka acı vermesin.
- Allah taksiratını affetsin.
- Allah bu dünyaya pişman etmesin.
- Allah dünyayı hatırına getirmesin.
- Allah mağfiret etsin.
- Mekânı cennet olsun.
- Nur içinde yatsın.
- Goruna nur yağsın (El-Tabrani, 1984: 110-113).

Dua edenin temenniye kendisini de kattığı örnekler şunlardır:

- Allah bizi de alını ak bir şekilde yanına alsın.
- Allah onu da bizi de affetsin.

Dua, temenni ve teselli sözlerinin ölü ailesine dönük olarak ifade edildiği sözler şunlardır:

- Allah sabır versin.
- Allah başka acı vermesin.
- Başınız sağ olsun.
- Kalanlar sağ olsun.
- Allah üzüntünüzün kat kat sevabını versin.
- Size sabırlar ihsan etsin.
- Allah kalanlara ömür versin (El-Tabrani, 1994: 112-115).

Bir kısım ifadelerde ise ölüm gerçeği, ölümün Allah'ın emri olduğu, bu nedenle de ölüm karşısında bu bilince sahip olunması gerektiği ifade edilir.

- Baki Allah. Kalanlar sağ olsun.
- Hüküm Allah'ındır.
- El hükmulillah.
- Takdir Allah'ındır.
- İnna lillahi ve inna ilayhi raciun.
- Allah'tan geldik Allah'a döneceğiz.
- Canını verdi, ruhunu verdi, vakti tamam öldü, ömrü bu kadardı.
- Baki Allah .
- Herkesin gideceği yer (Buhari, 2001: 115- 117).

4.4.3.3.6.7. “Yas” Ağıt Yakma/ Sazlamağ, Sadlamağ ve Şivan Geleneği

Yas, genel olarak toplum içerisinde ölüm, kayıp veya bir felaket nedeniyle duyulan acı ve haber ve bu acı haber doğrultusunda verilen tepkilerdir. Ayrıca yas, kültürel bir davranış olarak da tanımlanabilir. Bu bağlamda toplum arasında kültürel olarak farklılık gösterir. Yas işlemi, geçmişten bu yana genel olarak üç ve beş gün sürer. Bu zaman zarfında ölünün ailesi ve birinci derecede yakınları yaklaşık kırk gün evden çıkmazlar. Geç vakitlere rastlayan yatma saatlerinin dışında odadan ayrılmazlar.

Irak'taki Türk nüfusu arasında oldukça yaygın olan *ağıt yakma* geleneği, Kerkük Türkmen kadınları tarafından daha sık icra edilmektedir. Kerkük Türkmen

kadınları “Cenazede, hastalık hallerinde, dar ve sıkıntılı zamanlarda, bayramın birinci günün fecrinde, kabirlerin başında, duygularıyla baş başa kaldığı sırada ve çocuğunu uyuturken ağıt söylemektedirler” (Dakuki, 1970: 139).

Erbil bölgesinde yas, ölenin defniyle birlikte başlamakta ve yedi gün boyunca sürmekteydi. Yasa, yukarıda da bahsedildiği üzere çocuklar ve bekâr kızlar gitmemekte, giden kadınlar da akşam namazına kadar eve dönmekte; erkekler de sabah namazından yatsı namazına kadar evde olmalıydılar.

Himan Remzi (K.K. 69) göre, eskiden Erbil bölgesindeki yas evindekiler yedi yıl boyunca siyah elbise giyerlerdi, renkli elbiseleri de siyah renge çevirip yedi yıl boyunca üzerlerinden çıkartmazlardı. Her yıl o elbiseyi tencerenin dibindeki siyaha sürüp tekrar giyerlerdi. Bu bağlamda genel olarak kadınlar erkeklere göre daha uzun yas tutarlardı. Bu durum, kadının zamanının çoğunu evde geçirmesine bağlanmıştır.

Boratav’a göre, cenaze törenine katılanların giyimleri hem ölene karşı duyulan saygının hem de bir acının ifadesidir. Eski Türk geleneğinde bunun bir yasa niteliğinde olduğunu tanımlayan belgeler vardır. *Dede Korkut Kitabı*’nda Oğuzların bu töreye uydukları açıkça belirtilmiştir. Elbiselerini ters giymenin hem yas alameti, hem de acındırma simgesi olduğunu tespit edilmiştir (Boratav, 2016: 229).

Bölgede yas giysisinin giyilmesi örf, adetlere ve ailenin zenginliğine göre çeşitli şekiller alabilir. Yas sahibi iki yıla kadar siyah, yas yakınları ise lacivert renk giyerler (K.K. 16). “*Eski Türklerin yakın komşuları olan Çinliler ve diğer halkları gözlemlediğimizde geçmişte ve günümüzde yas renginin beyaz olduğunu tespit edilmiştir. Eski Türkler, çeşitli kutlamalarda değerli giysiler giyinme geleneği büyük olasılıkla Çinli komşulardan almışlardır. Çin kaynaklarına bakılırsa, Hiung-nular yas giysilerini bilmezler; bu oldukça ilginç bir durumdur. Oğuzlarda yas rengi siyahtır ve yas rengi olarak bugünkü Anadolu’ya kadar gelmiştir. Selçuklu dönemine kadar Türkmenlerde Akkoyunlular, Karakoyunlular ve Osmanlılarda bu böyledir. Yine de hâlâ siyah yerine beyaz tercih edildiği yerlerde vardır. Her iki yas rengi, siyah ve beyaz, aynı törende yan yana var olabilir*” (Tryjarski, 199: 150-151).

Erbil bölgesinde yas “şivan” tutma ve ağıt yakma geleneği şöyledir: “Biri öldükten sonra arkasından üst üste üç gün, daha sonra Perşembe günleri kırk gün devam eden bu taziye merasiminde, *hoyrat* ve *mani* dörtlüklerinden *sazlamağ* adı

verilen çeşitleri, özel nağmelerle ve daha çok *muhalif* usulünü andıran bir tarzda terennüm edilir” (Terzibaşı, 1980: 188).

Terzibaşı’nın ifadesinden yola çıkarak söyleyebilir ki eskiden yas sahipleri, taziye gelenlerin karşısında oturup şivan ederlerdi. Bir yandan ölen kişi için ağıt söylerler, diğer yandan da yüzlerine, dizlerine, başlarına vurur, saçlarını yolarlardı (F 143, F 144) (K.K. 56). Öyle ki bazı kadınlar saçlarını açıp yolabildiği kadar yolar, şalını elinin bileğine dolardı. Bazı kadınlar avuç avuç toprak veya çamur alarak başlarına atar, yüzlerini tırnaklarıyla parçalamaktaydı (K.K. 16). Ayrıca dizlerine, bacaklarına ve yanaklarına vurmaktan kan içinde kalırlardı, morarmalar olurdu ve tırnak yarası uzun süre gitmezdi. Bu ağıt ve bedene yapılan eziyet, halay halkasını andıran bir halkada gerçekleşirdi ve bazen oturarak da devam ederdi. Cenaze yakınları, bütün bu davranışları sergilemek zorundaydılar. Sergilenmediği takdirde toplumda ayıp karşılanırdı. Eskiden ağıt halkasını coşturan ve para karşılığında tutulan kadın “*Mevlit okuyucusu*” halkanın ortasına geçerdi, ölen kişi hakkında ağıtlar yakar ve ayakta şivan ederlerdi. Ayrıca başlarına toprak ve çamur dökerlerdi (Tawfeq, 2018: 62).

Yüz yırtmak ve saç baş yolmak geleneğinin eski Türklerde de olduğu tespit edilmiştir. Çin kaynaklarının bildirimine göre eski Türklerde yas töreninde kadınlar bıçakla yüzlerini kesip ağlarlardı. Yüzlerinden kan ve yaş karışık olarak akardı (İnan, 1987: 177). Bu gibi davranışlar, günümüze kadar süregelmiştir.

Erbil bölgesinde ölenin yakınları taziyenin ilk günü sabah erkenden bir kadın “*sadlayan*”ın yanına gider ve ölen hakkında bilgi verir. *Sadlayan* da bu ölen kişinin karakter ve fiziksel özelliklerine göre ağıtlar düzer, genellikle hoyrat şeklinde olan bu ağıtlarla taziye gelenleri coştururdu/etkilerdi (K.K. 45).

Türkler arasında bu tür şiirlere eskiden “*sagu*” günümüzde ise Türkiye Türkçesinde “*ağıt*” ve Erbil bölgesinde “*Sadlamağ*”, “*Madraş*” denmektedir. Ağıtlar, insanlığın ortak ıstırabının canlı bir şekilde ifade edildiği edebî metinler olarak kabul edilebilirler. Ağıtlar, ağlama, kısa ve kendiliğinden vücuda gelen ıstırap dolu feveran, şiirin ilk ve en eski şeklidir (Görkem, 1993: 489).

Bu gelenekte eskiden *sığıtçı*, günümüzde ise *ağıtçı*, *sadlıyan*, *sazlıyan* veya *sızlayan* adıyla bilenen profesyonel ağıt söyleyicileri önemli bir yer tutmaktadırlar. Erbil bölgesinde eskiden var olan meşhur sadlıyanlar şunlardır: Hamdo adı ile

tanınan Hamdiye, Zibo ile tanınan Zeynep sadlıyan, Sadlıyan Stti, Sadlıyan Hyroka, Sadlıyan Mati, Hco Lblab ve Sadlıyan Hçku gibi kadınlardır (Assaf, 2012: 147).

Erbil bölgesinde ölünün kız kardeşi, anası, karısı, kızı veya yakın akrabaları, dostları, komşuları yas evinde toplanırlar ve birbirlerinin boynuna sarılarak ağlarlar, figan ederler.

Bölgede ağıtı söyleyen ağıtçı sesine sesini katarak ağıda başlamadan önce kafasını sallayarak şunları söyler ve ardından hoyrata başlar: *“Ve şire özüm şire, canım şire, hezan gırıldı, adlar döküldü, evveli meydan, ahırı zindan, heyr görmedi ömründe”*. Daha sonra ağıtçı kadın söylediği ağıt metninde, ölünün kişiliğini anlatır. Ayrıca ağıtçı kadın ölen kişi eğer yaşadığı müddete mutlu olmamış ise onun hayatını anlatır. Aynı zamanda kişinin hangi şartlar içerisinde öldüğü üzerinde de durur.

Günümüzde ağıt söyleme/yakma geleneği Türk dünyası ve Anadolu’nun muhtelif yerlerinde canlı bir şekilde icra edilmektedir. Erbil bölgesinde yas töreninde icra edilen bazı ağıt örnekleri şunlardır:

“Niye gülüm
Neyim var neye gülüm
Koy gülsün gevil şadlar
Bilmem men neye gülüm”

“Ohumu yay edebilsem
Hayatımı ay edebilsem
O gün sen gideli
Hoş günüm vay edebilsem”

“Orda bulut hana var
La’li yakut hana var
Elüvde çirağ apar
Orda zulumbat hana var”

Ölen kişi evli erkekse, ağıtçıdan sonra ölünün hanımı hoyrat şeklinde ağıt yakmaya başlar. Kendisini ve etrafındakileri daha hüznü havaya sokmak için o da ağıtçı gibi bazı sözlerle hoyrata başlar.

“Ağasız

Hizmetkarsız ağasız
Ölüre kullar ölsün
Kul kalmasın ağasız” (Asaafi, 2012: 148).

“Havadan olar
Bulut havadan olar
Kapını çal gir içeri
Evim avadan olsun”

“Gitme gadav alayım
Ge otur bir meclis koy
Gelim tuluv (boy) alayım”

“Yara yeri
Sızladar yara yeri
Özü köç etti getti
Koydu yüz yara yeri” (Asaafi, 2012: 148-149).

Ne suçum var
Ne günah ne suçum var
Dağıtma yevmi felek
Ca baxım ne suçum var (Asaafi, 2012: 150).
Ölen kişi evli kadınsa:
Vay cene
Akşam oldu vay cene (yine)
Yevliler yeva gider
Yevsizlere vay cene (Asaafi, 2012: 150).

Vefat eden evlenmemişse annesi onun dilinden şu ağıtı söyler:

Öz nenem
Qarnı dolı köz nenem
El yığlar ğalet yığlar
Qoy yığlasın öz nenem (Terzibaşı, 1975: 90).

Bu ağıtlarla birlikte bölgede hem yazılı hem de sözlü kaynaklardan tespit edilen diğer ağıt örneklerini aşağıya alıyoruz:

Anne, baba, eş, kız kardeş, erkek kardeş, yakın arkadaş veya dost öldüğü zaman söylenen ağıtlar şöyledir:

Ağıt -1

Seherden seda geldi
Zulmu çok dbbada geldi
Düşsün benim canıma
Sana ne kada geldi (K.K.6).

Ağıt -2

Kız yanıım, nene yanıım nene
Yastuğum yanıım nene
(Vallah) diz getir başım koyum
Koy çıhsıncanıım nene (K.K.6).

Ağıt -3

Sen gideli yoldu il oldu
Kuru bağlar kül oldu
Kız vala men seni diye diye
Ağ cigerim kül oldu (K.K.10).

Ağıt-4

Babav yevi yolumdu
Kanaadımdı kolumdu
Nenemi melül gördüm
Yevde mene ölümdü (Asaafi, 2012: 150).

Ağıt -5

Aykardaşım
Kaşları yay kardaşım
Ne gavur ne müsülman
Demesin ay kardaşım (Asaafi, 2012: 151).

Ağıt-6

Paslan qilincim paslan
Sehebiv ölip yaslan

Bir de hiç ele geçmez

Seniv kimin bir aslan (Terzibaşı, 1975: 91).

Ağıt-7

Veren sen

Allah sensen veren sen

Gâh evler bezedirsen

Gâh edisen veren sen (Paşayev, 1998: 85).

Bu ağıt meclisi üç gün devam eder ve kadınların bazıları yara içinde kalır, bazıları yürüyemez duruma gelir. Kadınların taziye törenlerinde sazламаğ yani *ağıt* çok önemli bir yer tutmakla birlikte günümüzde bile taziye sazlaşmasız olamaz; taziye törenin her aşmasında, ölünün *Üçüncü, Yedinci, Kırkinci, Elli İkinci* gününde, yıl dönümünde ve mezar ziyaretlerinde sazlaşmalar söylenmektedir. Bu günlerin dışında, bölgede kadınlar, hastalık, felaket, duydukları keder, elem ve hüznün duyguları karşısında ağıt nitelikli şiirler söylerler.

Yas kaldırma ve yaşlıların normal hayata dönüşü, gerekli yas süresinin dolmasına ve bir takım belli işlemlerin yerine getirilmesine bağlıdır. Erbil bölgesinde yas kaldırma ve normal hayata dönüş süreci yaklaşık bir yıl sürer. Ölü evi ilk bayramda ilk yas töreni gibi olmasa da ölen kişi için yas tutar, yemekler yapar.

Yukarıdaki örneklerden de anlaşılacağı üzere, ölümle ilgili uygulamaların merkezinde kadınlar da yer almaktadır. Kadınlara dönük yapılan birtakım sınırlamalar da göze çarpmaktadır. Bunların başında kadının cenaze merasimlerine katılmaması, özellikle hamile veya loğusa kadının yas töreninde bulunmaması gelmektedir. Diğer yandan kadınların yas süresince süslü giyinmelerine, eğlencelere katılmalarına, yıkanmalarına, saçlarının çıkartmasına izin verilmemektedir. Kadın, ataerkil dönemde ortaya çıktığı varsayılan atalar kültü ve manizme dayalı inançlar nedeniyle “kutsal” alanlardan yalıtılmışlardır. Ayrıca bu yalıtılmışlıkta kadının kirli olduğuna dair inancın da etkili olduğunu belirtmekte yarar vardır. Kirlilik bulaşıcı bir şey olarak görülmekte ve uğursuzluğa yola açabilmektedir.

4.5. Kadın Merkezli Doğa Bilgisi (Halk Hekimliği)

Geleneksel yaşam biçiminde insan, doğadaki nesneleri günlük hayatta kullanım alanı içerisinde değerlendirmektedir. Doğada var olan ağaç, dağ, toprak, bitkiler, hayvanlar ve daha birçok nesnenin insanın ürettiği kültür değerleri içerisinde varlık gösterdiği bilinen bir gerçektir (Aça, vd., 2019: 227).

Bölgede kadınlar, günlük hayattaki ihtiyaçlarını veya çaresizliklerini gidermek için hem halk hekimliğinde hem de “ocak, şeyh, seyit” adı verilen şahsiyetler tarafından icra edilen dinlik- büyüklük uygulamalardan yararlanmaktadırlar. Erbil bölgesinde eskiden hastane ve doktorlar fazla bulunmadığı için halk, teşhis ve tedavi için geleneksel yöntemlere ve halk hakimliğine başvurmuştur. Aynı zamanda çeşitli hastalıklara çara bulmak için veli türbelerine gidip dua etmenin yanı sıra şeyh, seyit kimliğine sahip kişilere gidip dua okutmuşlardır. Bu bağlamda bölge halkı, halk hekimliğinden faydalandıkları için isteği de artmıştır. Kaynak kişilerin görüşlerine göre tedavi olmak için halk hekimliğine, türbe ve yatırlara başvuran kimselerin aynı zamanda inançları da olması gerekiyor. İnancı olmayan kimselerin bu tedavi yöntemlerinden de faydalanamayacaklarını belirtmişlerdir.

Halkın, olanakları bulunmadığı için ya da başka sebeplerle doktora gidemeyince veya gitmek istemeyince, hastalıkların tanılama ve sağaltma amacı ile başvurduğu yöntem ve işlemlerin tümüne “halk hekimliği” denilir. Bu açıdan hastalık deyimi de alıştığımızdan geniş bir anlam kapsar. Bununla sadece kişinin sağlık durumundaki aksaklıklar değil, kısırlıktan tutun da nazar değmesi gibi insanlardan gelebilecek kötü etkilere ve tabiat dışı varlıkların (cinler, periler vb.) sebep olabilecekleri sakatlıklara kadar türlü bozuklukları anlamak gerekir (Boratav, 2016: 139-140).

Bölgede zor nefes alma veya öksürme gibi hastalıkları geçiren çocukların “Cömert Kasap”ın türbesine götürürler. Kadınlar, mezardan toprak alıp hastanın vücuduna masaj yaparak iyileşeceğine inanılmaktadır. Günümüzde bu türbe daha çok bademcik ve kabakulak hastalıklarının tedavisi için ziyaret edilmektedir. Kadınlar bıçak ısıtırlar veya tencerenin dibindeki siyahlığı alıp çocukların boğazını çizerler. Böylece çocukların hastalığının iyileşeceğine inanılmaktadır. Ya da hastanın şifa

bulması için “Üksürme Delugu” (*Kend Koğ*) türbesine ziyaret edip kuru üzüm ile buğday serptikleri tespit edilmiştir (K.K. 11). Boratav’a göre, türlü olağanüstü güçleri olduğuna inanılan, adlı adsız evliyalara halk, türlü hastalıklarını sağaltmak için de başvurur. Ayrıca kimi yatırırlar bir hastalığın uzmanıdır, ama çoğunda birkaç hastalığı, kiminde ise “*bütün dertleri*” sağaltma gücü olduğuna inanılır (2016: 140-141).

Bölgede öksürme ve grip hastalığının tedavi olması için uyguladıkları diğer bir geleneksel yöntem ise hastayı berbere götürüp tıraş bıçağı veya neşter ile hastanın omuzundan kan alarak iyileşeceği belirtilmiştir (K.K. 10). Bölgede bu uygulamaya *hacamat* adı da verilmektedir. Ayrıca kol veya bacakta ağrı olduğu zaman bölgede tıbbi sülük solucanı “*sulug*” yöntemi kullanılır. Tedavi yöntemi, küçük solucanları alıp vücudun herhangi bir yerine yerleştirip daha sonra kanı emmeye başlar, boyut olarak büyür, böylece o bölgedeki basınç azalır ve ağrı geçer (K.K. 208). Eski tıbbın sağaltma yöntemlerinin halk hekimliği işlemlerine dönüşmesine ilginç bir örnek de “*kan aldırma*”dır. Bunun boynuzla hacamat ve “*sülük tutunma*” çeşitleri vardır. Hacamat uzmanları, genellikle, hamam natırlarıdır; sülük tutunmayı evlerde, hasta veya yakınları, kendi başlarına uygulurlar (Boratav, 2016: 146).

Ayrıca eskiden günümüze kadar öksürük veya grip olan kimseler “*darçın*” tarçın ile balı sıcak suya katıp içmektedirler veya sıcak şalgam suyu içip iyileşmektedirler (K.K. 42). Bölgede eskiden ateşi çıkan hastaların El- Yigan adlı kişinin evine götürülüp onun tarafından İhlas süresinin anlamını veren vav harfi yazılan üç kâğıt parçasını alıp, her gün bir kâğıdı hastanın üzerinde yakıp daha sonra hastanın iyileşeceğine inanılır. Bu kâğıda bölgede “*istme kâğıdı*” adı verilir (K.K. 11). Boratav, Ankara ve Isparta’da da birer “*Sıtma Dedesi*” olduğunu ve onların adından adlarından da anlaşıldığı gibi bunlar “*sıtma uzmanları*”dır.

Burhan Yaralı (K.K. 31) verdiği bilgilere göre *Erbil halkı kimi zaman hastanın, korkudan veya şok bir olaydan etkilenerek ateşin çıkmasına sebep olduğuna inanırlar. Bu yüzden bölge halkı hastanın başına kurşun dökerler. Bölgede bu işlev kadınlar tarafından uygulanır ve “öt tökmağ başına” adı verilir. Öt tökmağ başına veya kurşun dökmek, bölgede kurşunu erittikten sonra hastanın başını bir tas su üzerine eğip eritilen kurşunu soğuk suya dökerler ve hasta iyileşir. Dökülen kurşuna gelince soğuk su içinde sertleşerek çeşitli şekil vermeye başlar. Bu şekilleri*

bazen kediye, köpeğe, fareye veya her hangi bir hayvana benzetilip hastanın bu hayvandan korktuğunu ve ateşin çıkmasına sebep olduğuna inanırlar. Daha sonra kurşuna dökülen suyu kadınlar evin kapsının önünün her bir yanına serperler. Boratav, köz veya erimiş kurşunun suya atılması ile aldıkları şekiller yorumlanır. Aynı zamanda o maddelerin suya atılmasıyla, eşikte veya hastanın üstünde duran, hastalığın sebebi sayılan, kötü varlıkları ürkütmek, korkutmak, kaçırmak amacı güdülür (2016: 117).

Yaralı, ayrıca halk arasında kurşun döktürme olarak bilinen bu durum herkes için geçerli olmadığını da belirtmiştir. Kurşun döktürmek çok eski zamanlardan beri bölge halkı tarafından uygulanan ve inanılan bir nazar ve büyüden korunma yöntemi olarak da ifade etmiştir. Daha çok inançla ilgili olduğu için birçok insan tarafından tercih edilmiştir. Kurşun döktürme, aynı zamanda hasta olmadığı halde sıkıntılardan, psikolojiden kurulmak ve bazı vücut rahatsızlıklarından kurtulmak içinde uygulandığını ve kişiye iyi geldiği inancı yaygın olduğunu da tespit etmiştir (K.K. 31).

Bölgede halk hekimliği yöntemi ile tedavi edilen diğer bir hastalık ise diş ağrısıdır. Eskiden diş ağrısının tedavi etmek için ince bir telli ateşin üzerinde ısıtıp daha sonra ağrı olan yere yerleştirilirdi. Böylece ağrı yavaş yavaş sakinleşmeye başlardı. Diş ağrısının geçmesi için ayrıca kurutulmuş karanfili hastanın ağrısı olduğu yere koydururlardı (K.K. 42). Bölgede göz kızardığı veya ağrıdığı zaman üzerine sıcak çay koydurup iyileşeceğini belirtmişlerdir (K.K. 36). Erbil halkı ayrıca göz hastalıkları için keramet sahibi olmuş “*İmam Tacil*” türbesini de ziyaret etmektedirler (K.K. 30).

Sağır veya kulaklarında ağrı olan hastalar ise Araplar mahallesinde “*İmam Muhammet*” türbesini ziyaret etmektedirler. Türbenin ana kapsının girişinde açıklığı olan bir taş bulunmaktadır. Hasta, kulaklarını bu açıklığa yerleştirerek iyileşeceğine inanılır. Ya da çocuk emziren özellikle (kız çocuğunu emziren) bir annenin sütünü alıp ağrısı olan yere sürerek iyileşeceğini belirtmişlerdir (K.K. 35). Evliyaların bir niteliği, yaşadıkları sürece ve öldükten sonra akıldışı işleri başarma gücünde olmalarıdır. Peygamberlerin olağanüstü işlerini göstermek için kullanılan “*mucize*” deyimine karşılık bunlarınki “*keramet*” kelimesiyle gösterilir. Halk arasında

mucizelerle kerametleri birbirinden ayıran belirli bir sınır görülüyor (Boratav, 2016: 52).

Ayrıca bölgede “*dlsaç*” adı ile bilinen göz kapakları iltihabı için hasta, yedi evin kapısını çalar. Kapıyı açmak isteyen kişi kimdir diye sorduğunda *dilsaçti* diye cevap alınır. Böylece hastalık kapıyı açan kişiye intikal ederek hasta olan kişi iyileşeceğine inanılır (K.K. 26). Kadınlar vücutta çıkan yarayı da geleneksel tıbbi yöntemi kullanarak şu şekilde tedavi ederlerdi: Vücutta bir yara olduğu zaman, kepçeyi ateşe verirlerdi ve aktardan aldıkları bir maddeyi de üzerine serperlerdi. Kepçenin altına da su dolu bir leğen koyarlardı. Ateşten yükselen dumanı yaranın açık olan kısmına getirirlerdi. Ayrıca o maddeden birazını da alıp yaranın yerini sürerlerdi ve üstünü de bir bezle bağlarlardı. Daha sonra yaranın yerini sallayarak içinden küçük kirlenmiş kurtlar çıkmaya başlardı. Bu kurtlar yavaş yavaş leğendeki suya düşerlerdi böylece hastanın yarası temizlenip iyileşmeye başlardı (K.K. 47).

Ayrıca vücut tümör ve enfekte olduğu zaman veya “*çiban*” çıktığı zaman hasta için aktardan serçe tahılı “*dimkane*” adı verilen bir maddeyi alıp onu makinede ezerek yaranın olduğu bölgeye sürüp bütün gece bekletilmektedir. Sabah olduğunda yaranın yeri açılıp içinden irin, cerahat çıktıktan sonra temizlenip iyileşeceğini belirtilmiştir (K.K. 5). Çenede veya dudakta (*uçiğ*) “*çuçuk*” çıktığı zaman kadınlar nar veya portakal kabuğunu ısıtıp uçüğün çıktığı yere koyup hem yaranın hem de acının hafıfleyeceği belirtilmiştir (K.K. 18). Bölgede eski kadınlar baş ağrıları olduğu zaman yumurta sarısı ile kahveyi karıştırıp alınlarına sürerlerdi. Ya da saçlarına kına yakarlardı böylece baş ağrısı geçerdi (K.K. 43). Ayrıca bademcik iltihabı olduğu zaman kadınlar evde yumurta sarısı ile tuz karıştırıp boyun bölgesine sürerlerdi. Veya yumurtayı sert olmamak üzere biraz kaynatıp içine tuz ilave ederek yiyip iyileşirlerdi (K.K. 1). Ayrıca hem yetişkinlerde hem çocukların ağzında yara çıktığı zaman bölgede “*ağız darmanı*” adlı ilacı kullanarak iyileşmektedirler. Ağız darmanı, doğa bitkileri olan; (*ciran otu, şep, gül ermani, nar kabuğu, tuz*) ve diğer maddeleri gibi aktardan alıp karıştıktan sonra ağız yarasına uygulanmaktadır. Bu ilaç aynı zamanda bağırsak ağrısı için de kullanılmaktadır. Ayrıca bağırsaklarda sancı olduğu zaman nane veya “*şirin toblağ*” adlı geleneksel ilacı da kullanarak iyileşmektedirler (K.K. 11).

Halk hekimliği yöntemi ile iyileşen diğer bir hastalık ise ishaldir. Bölgede eskiden günümüze kadar ishal için sumak suyu ile sarımsak kaynatıp içmektedirler. İshal için kullanılan diğer bir geleneksel tedavi ise “mahçeçe” keçi boynuzudur (K.K. 89). Çocuklarda gaz olduğu zaman eski kuşak kadınlar şu şekilde tedavi etmekteydiler: Kuş üzümü makinede ezip çocuğun üst karın bölgesi yani göğüs kafasının altına koyup bir gece boyunca bekletip iyileşmekteydi (K.K. 111).

Bölgede kadınların en çok kullandıkları geleneksel tedavi yöntemi de tuzlu veya yağlı hamur tedavisidir. Eklemelerde veya kemiklerde ağrı ve şişlik olduğu zaman kadınlar tuzlu veya yağlı hamur yapıp ağrı olan yere koyup gece beklemektedirler. Bazı kadınlar da eklem ağrısı için eti döverek içine de kimyon katıp ağrı olan yere koymaktadırlar. Ayrıca vücudun diğer bölgelerinde ağrı olduğu zaman bölgede “*qurı azeme*” “*kuru hacamat*” adlı geleneksel tedavi yöntemini kullanarak iyileşmektedirler. Kuru hacamat tedavisi; *bölgede qant*”, “*kant*” adı ile bilinen şeker tatlısına sarılan mavi kağıdı alıp bir şişe içinde yakıp sonra şişe ağrı olan yere yerleştirilir. Şişedeki mavi kağıt yavaş yavaş yanıp kül olduktan sonra ağrı olan bölgede şişip kırmızı olmaya başlar, böylece ağrı olan yerde kan birikir ve ağrı geçmeye başlar (K.K. 3).

Bölgede yaygın olan bir diğer geleneksel tedavi yöntemi ise “*çobaç düşmağ*” “*göbek düşmesi*” tedavisidir. Göbeği düşen kimselerin eskiden günümüze kadar yaşlı nineler tarafından bazı uygulamalar yaparak yerine getirmektedirler. Göbek düşmesi tedavisi; hastayı ya yüksek bir yere asıp masaj yaptırırlar ya da göbeğini bağlayıp bacaklarına masaj uygularlardı böylece hasta iyileşmeye başladı (K.K. 10, K.K. 11, K.K. 31).

Ayrıca bölgede çocukların yakalandıkları yaygın hastalıklardan biri de “*hura vurmağ*” hastalığıdır. Bu hasatlık, Temmuz ve Ağustos aylarında havaların çok sıcak olması nedeniyle yaygınlaşır. Çocuklar havanın sıcaklığından etkilenerek ishal ve kusmaya başlarlar. Böylece Anneler çocukların vücudunu kuzu yoğurdu ile yağlayarak iyileşmeye başlarlar (K. K. 15).

Bölgede vücudun her yerinde ağrı olduğu zaman “*yel basıp*” derler. Böylece hastanın iyileşmesi için “*Yel İmamı*” türbesine götürürler. Hastanın iyileşmesi için İmam’ın mezarından bir avuç toprak alıp hastanın vücuduna masaj yaparak iyileşeceğini inanırlar (K.K. 212). Eski Türklerde de çeşitli hastalıklar için toprak

kullanmışlardır. Anasır-ı erbaa olarak da nitelendirilen bu dört unsur, Türkler tarafından da kutsal kabul edilmiştir. Ancak Türkler bu dört unsuru, toprak, su, ateş, ağaç şeklinde dörtlü bazen de toprak, su, ateş, ağaç ve rüzgâr ya da toprak, su, ateş, ağaç ve demir şeklinde beşli unsur olarak değerlendirmişlerdir (Ocak, 2002: 239).

Altay ve Sibiry Türklerinin yaratılış ile ilgili efsanelerinde toprak ilk ve ana motif olarak görülmektedir. Şamanist Türklere göre Tanrı, ilk insanı topraktan yaratmıştır (Ögel 1988: 486). Toprak, kimi halk hekimliği sağaltma uygulamalarında kullanılan önemli bir şifa kaynağı, yardımcı bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. İnsan için kutsal olan toprak, halk hekimliğinde aynı zamanda bir güç ve kudret kaynağı olarak görülmüştür (Tek, 2018: 191).

Sırt ağrısının geçmesi için kadınlar eskiden günümüze kadar “*Nebi Aziz*” türbesini ziyaret etmektedirler. Türbe, Erbil halkı için önemli evliya mezarlarından biri olarak sayılmaktadır. Türbeye gelen ziyaretçiler, türbenin duvarına yapışık şekilde bulunan yeşil taş a sırtlarını dayayarak ağrının geçmesine inanırlar (K.K. 134).

Ayrıca bölgede tedavisi zor bulunan hastaları eskiden günümüze kadar “*Şeyh Horasanî*” türbesine götürmektedirler (F 145). Bölge halkının inancına göre uzun hastalığı olan kimseleri türbeye götürüp yakın zamanda iyileşeceğine inanılmaktadırlar. Fakat ziyaretten sonra hasta yakın bir zaman kadar iyileşmese öleceğini belirmişlerdir. Bu bağlamda türbenin adı daha sonra “*Şeyh Horsa*nî” türbesinden “*İki Başlı*” adını almıştır (K.K. 57). Erbil halkı eskiden günümüze kadar çeşitli hastalıklardan kurtulup şifa bulmak için bölgede bulunan türbeleri ziyaret etmektedirler. Türbede mezarın üzerinde örtülü olan yeşil kumaşı vücutlarına sürüp iyileşeceğine inanırlar. Ayrıca kızamık veya çiçek hastalığı olan kimseler için türbede buhur yakılır. Hastanın kaşıntısı geçene kadar buhurun tütsüsü önüne bırakırlar. Bölgede bu tedaviye “*Btutuz*” denilir (K.K. 51).

Çocuksuzlukla ilgili sorunların çözülmesi için eskiden çocuğu olamayan kadınlar halk hekimliği yöntemine başvurmuşlardır. Bölgede kadınlar, *Ayşok* adlı ebe kadının tarafından geleneksel yöntemler kullanarak çocuksuluk sorunları çözüldüğünü tespit edilmiştir. Ayrıca bölgede çocuksuzluk sorunların çözülmesi için eskiden kadınlar “*Gurgur Baba*” türbesini de ziyaret etmişlerdir. Kadınlar kendilerini

bir kumaş parçasına sarıp daha sonra türbenin etrafına yuvarlanarak aşağı doğru inerlermiş. Bu işlemi uygulayan kadınlar hamile kalacaklarına inanmışlar (K.K. 3).

Yeni çocuğu olan kadınların karşılaştıkları en önemli sorun sütün az gelmesi ve ya hiç gelmemesidir. Sütü az olan kadınlar genellikle yeşil yapraklı sebzeler, çemen otu, kuru meyveler, rezene, havuç tükettiklerinde sütlerinin arttığını belirtilmiştir (K.K. 230). Bitkilerle tedavi yöntemi sadece halk hekimliğinin değil aynı zamanda halk botaniğinin de malzeme alanına girmektedir. Doğada bulunan bitkilerin özelliklerini ve hangi hastalıklarda nasıl ve ne şekilde kullanılması gerektiği bilgisine sahip kişiler, söz konusu bilgileri deneme-yanılma yoluyla tecrübe ettiği yöntemlerle elde etmişlerdir (Aça, vd., 2019: 229). Bölgede sütü az olan kadınlar aynı zamanda *Siti İmamı* “*Süt İmamı*” türbesini ziyaret etmektedirler (K.K. 11). Türbeye, Erbil kadınları tarafından *Süt İmamı* ismi verilmiştir. Kadınlar, göğüslerinde süt azaldığı zaman türbeyi ziyaret ederek sütlerinin çoğalmasına inanmışlardır. Bu bağlamda kadınlar tarafından sözü edilen uygulamaların kullanılmasıyla sütlerin çoğalması işlevi gerçekleşmektedir.

Yukarıda alan araştırmalarında kaynak kişilerden kadın halk hekimliği ile ilgili birçok bilgi elde edilmiştir. Elde edilen bilgilerden yola çıkarak eskiden günümüze kadar bölge halkı hastalıklardan kurtulmak ve şifa bulmak için kadın merkezli olarak hem geleneksel yöntemlere “*halk hekimliği*” hem de veli kültü yolu ile iyileştikleri tespit edilmiştir. Eski kuşak insanları aynı zamanda hastalıklardan kurtulmak için her zaman Allah’a da yalvarıp dua etmişlerdir. Bu bağlamda kadınlar hayatın her merhalesinde olduğu gibi halk hekimliğine ilişkin birçok bilgi hazinesine sahiptir. Özellikle çocuksuzlukla ilgili olarak büyüsel tutumlarla tedavi etme işlevi tespit edilmiştir. Genel olarak değerlendirildiğinde, kadınların doğal ürünlerden elde ettikleri geleneksel ilaçlarla tedavi yollarını kullandıkları da belirtilmiştir. Geleneksel dünya görüşünde kadının doğa veya bitiklerden yararlanarak aynı zamanda sağlıklarına kavuşmak için veya çeşitli sorunlarını çözmek için ocaklı adı verilen şahsiyetlere de başvurmuşlardır. Kadın ister çaresizlik karşısında olsun ister olmasın bir şekilde geleneğin aktardığı tıbbi bilgiyi kullanma gereği görmüştür. Günümüzde ise hastane ve ilaçların çoğalmasıyla halk hekimliği ile tedavi yöntemi azalmaya başlamıştır.

BEŞİNCİ BÖLÜM

KADININ SANATSAL DIŞA VURUMLARI VE ÜRÜN ODAKLI KADIN FOLKLORU

5.1. El Sanatları ve Geleneksel Mesleklerde Kadın

Erbil, eski bir yerleşim yeri olup birçok uygarlığa ev sahipliği yapmıştır. Değişik kültürleri buluşturan, ayrıca tarih boyunca hem toplumsal hem de kültürel açıdan önemli olaylara ev sahipliği yapan bir yerleşim yeri olarak günümüze kadar gelmiştir. Pek çok medeniyete beşiklik etmiş, bu yüzden uzun süre çeşitli ve zengin özelliklere sahip el sanatlarına da üretim merkezliği yapmıştır. Bölge insanlarının geçmişten bugüne ürettikleri el sanatlarının çoğu, Irak'ın Kerkük, Tuzhurmatu, Musul gibi şehirlerdeki uluslararası birçok müzede sergilenmektedir. Erbil'in her yeri, özellikle de Kale ve Çöl Minarası folklor tarihi açısından altın değerinde bir önem taşımaktadır. Bölge insanları geçmişten beri birçok etnik grubun kültüründen de etkilenecek yaşamışlar, bu süre zarfında yeni kültürel sentezler oluşturmuşlar, zengin bir el sanatları kültürü yaratmışlardır.

El sanatları; bir veya birden fazla sanatkarın bilgi ve becerisine dayanan, çevre şartlarına göre değişim gösteren, güzelin yanı sıra yararlıyı sunan, insan yaşamını kolaylaştıran, ihtiyaçlarını karşılayan; evde veya atölyelerde, bütün gün veya boş zamanlarda ya da belli dönemlerde üretilen; geleneksel, bölgesel, fonksiyonel, estetik, artistik, sanatsal, dekoratif, dini, sosyal açıdan sembolik karakter taşıyan; el, el aleti veya mekanik araçların yardımıyla yapılan ürünler olarak tanımlanabilir (M.E.B, 2012: 6). Geçmiş geleceğe taşıyan el sanatları, toplumun sosyal, kültürel ve ekonomik hayat tarzını yansıtan en kalıcı ve anlamlı belgeler arasında yer alır. El sanatları, gelenek ve göreneklerimizin, yaşam biçimimizin gelecek kuşaklara aktarılmasında büyük önem taşımaktadır. Bu açıdan bakıldığında el sanatlarımız nesiller arasında köprü vazifesi görmekle birlikte geçmişten geleceğe uzanan bir kültür hazinesi konumundadır (Sarıkaya Hünerel ve Er, 2012: 180).

El sanatları halk arasında, özellikle de kadınlar arasında duygu ve becerilerin sergilendiği bir sanat dalıdır. İnsanlar el sanatlarına hem kendi maddi ihtiyaçlarını karşılamak, hem de duygu ve düşüncelerini ifade etmek için başvururlar. Kadınların, bölgede halk arasında el sanatı olarak vurgulanan terzilik, nakış, örme, taş işleri halı dokumacılığı gibi işlerle maddi ihtiyaçları karşılamamanın dışında zaman geçirmek için de uğraştıkları tespit edilmiştir (K.K. 206, K.K. 207). Kadınlar, geçmişte de ilgilendikleri bu tür el sanatları işlerini bugün de yapmaktadırlar. Kaynak kişilerden alınan bilgilere göre bu sanat dallarımız geçmişle yakın ilişki içinde olup kuşaktan kuşağa aktararak günümüze kadar gelmiştir. Sanat hiç bir zaman durağan değildir. Özellikle de el sanatları insan hayatının yarınları için de şüphesiz köprü olmaya devam edecektir (K.K. 208, K.K. 209, K.K. 210).

Bölgede Türkmen Kültür Merkezi'nde kadınlar için el sanatı kursları açılmıştır. Kadınlar, bu kurslar sayesinde usta-çırak ilişkisi yoluyla geçmişten günümüze kadar gelen birçok el sanatını öğrendiklerini ifade etmişlerdir (K.K.52, K.K. 207, K.K. 208, K.K. 209) .

Kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre eskiden bölgedeki kadınlar hazır kıyafet ya da eşya almazlardı. Yani bütün ihtiyaçlarını, ister dikim ister örgü olsun, kendi elleriyle yaparlardı. Bu nedenle dokuma ve dikiş, Erbil kadınlarının ellerinde bir sanat haline gelmiştir. Her evde eskiden kalma bir dikiş makinesi vardır (F 146). Makine, kimi evlerde ihtiyaç olarak kullanmakta iken bazı evlerde sadece bir süs olarak da durmaktadır. Erbil kadınları önceden bu dikiş makinelerinde diktikleri kıyafetleri hem kendi ihtiyaçları için kullanmışlar hem de dışarıya parayla satarak ev masraflarına katkıda bulunmuşlardır. Kadınlar her zaman terzilik mesleğini zevkle yerine getirmişlerdir. Çünkü dikiş bir el sanatı olduğu için sabrı, büyük gönüllülüğü ve sevgiyi gerektirmiştir. El sanatı olarak bilinen dikiş, dokumacılık kadınların hayatını etkileyerek sözlü edebiyat ürünlerine de yansımıştır.

Sadriye Ali (K.K. 209) geleneksel el sanatı olarak bilinen halı dokumacılığı ile ilgili bize şu bilgileri paylaşmıştır: *“2002- 2010 yılları arasında Tayıfa Rüstem başkanlığı tarafından gerçekleşen Erbil Türkmen Kültür Merkezi'nde kadınlar için halı dokumacılık kursu açılmıştır. O yıllarda birçok el işlemeli halılar ve çeşitli halı tabloları dokunmuştur. Bu tablolardan biri şimdi Tuzhurmatu'da sergilenmekte olan Atatürk'ün tablosudur. “Kaynak kişimiz, dokumacılığı eskiden İran'da öğrenmiştir.*

Dokunan halı ve tabloların bazıları halen sergilerde durmaktadır, bazıları ise Kale Çarşısında satılmaktadır. Kadınlar tarafından uygulanan geleneksel el sanatı olarak bilinen dokumacılık, günümüzde her ne kadar sınırlı imkânlarla sürdürülmeye çalışılsa da geçmişte en önemli dallarından biri olmuştur (F 147, F 148, F 149). Böylece bölgede dokumacılık dışında diğer el sanatı dallarının devam ettiği, bazılarının ise yok olduğu görülmektedir. Bölgede el sanatlarında kullanılan malzemeler uygulama tekniğine ve hammaddeye göre çeşitlik göstermektedir. Kaynak kişi, hiç bir ücret almadan Erbil kadınlarına Türkmen Kültür Merkezi'nde terzilik kursu açtığını beyan etmiştir (F 150, F 151). Kursta elbise dikmek, elbiselere boncuk takmak, kemer yapmak ve geleneksel Türkmen kıyafetlerini dikmek gibi işleri öğretmektedir (F 152). Kaynak kişimiz, ileride el işi olarak çeşitli örme işlerini, genellikle çocuk giysilerinde kullanılan kaşkol, bere, eldiven, patik, atkı, hırka, kazak örme gibi işleri de öğreteceklerini aktarmıştır. Halı dokuma kursu hakkında sorulduğunda devlet ekonomisinin iyi olmadığı, kurs için gereken bütçenin karşılanamadığı ve bu nedenle de şimdilik açılmadığı, ama ileride açılması için uğraş verileceği cevabı alınmıştır (K.K. 209).

El sanatları, başlangıçta insanın kendi ihtiyaçlarını karşılamak amacıyla basit ev eşyalarını ve av silahlarını yapmasıyla başlamış, ihtiyaçların artmasıyla zengin bir çeşitliliğe sahip olmuştur (Çelik, 2015: 1740) .

Bölgedeki birçok kadın kaynak kişiden alınan bilgilere göre, kimi kadınlar ev ihtiyaçlarını karşılamak için terzilik öğrenmeye kursa giderken, kimi kadınlar da terzilik, nakış, örme gibi el sanatlarını öğrenip kendilerine bir dükkân açarak çocuklarına bakmak için çalışmaktadırlar.

Çelik'e göre el sanatları, üretimi için gerekli olan hammaddelerine göre yedi grupta incelenmiştir. Bunlar sırasıyla hammaddesi lif işleyen el sanatları, ağaç işleyen el sanatları, taş işleyen el sanatları, toprak işleyen el sanatları, maden işleyen el sanatları, deri ve hayvansal artıkları işleyen el sanatları ve son olarak da ince dallar, saplar ve ağaç şeritler işleyen el sanatları olarak sınıflandırılmaktadır (2015: 1740).

Erbil bölgesinde el emekleriyle ortaya koydukları ürünleri sergileyebilmeleri ve pazarlayabilmeleri için kadınlara özel olarak Erbil ili merkezi Tayrava Mahallesi'nde “Kadınlar Pazarı” veya “Yaşlılar Pazarı” tahsis edilmiştir (F 153, F

154, F 155). Pazarda kadınlar tarafından her türlü ev eşyası, kıyafet vs. el sanatı olarak bilinen oya ve nakış işlemeli ürünler satılmaktadır (F 156). Bu Pazar, her gün sabah saat 9'dan öğleyin saat 12'ye kadar açıktır. Ev kadınları bu pazarda hem el sanatı olarak ürettikleri ürünleri satmaktalar hem de dışardan ucuz fiyata satın aldıkları elbise, ayakkabı, yatak örtüleri ve çeşitli ev eşyalarını onarıp daha pahalı fiyata satmaktadırlar.

Kadınlar Pazarı'nda çalışan Nermin Muhammet (K.K. 214), hamam lifi döktüğünü ve bunları pazara getirip satarak geçimini sürdürdüğünü ifade etmiştir. Yaptığı lifler için kullandığı malzemeler çeşitlilik göstermektedir. Banyolarda kullanılan örgü ile yapımı için renkler ve farklı desenler bulunmakla birlikte en çok kullanılan malzemeler hayvan yünüdür. Hayvan yünüyle yapılan liflerin daha kaliteli ve daha pahalı olduğu tespit edilmiştir. Hayvan yünü dışında çuval ipiyle de lif yapılıp satılmaktadır.

Merve Sabah Hamdani (K.K. 215), hem öğretmenlik yaptığını, hem evde dikiş, nakış, el işleri olarak çanta, takı, atkı, bere, hırka vs. gibi işlerle uğraştığını aktarmıştır (F 157, F 158, F 159, F 160, F 161). Ürettiği ürünleri kendine ait instagram sayfasında paylaşarak satmaktadır. Bu işlemler dışında doğum günü, sünnet vs. münasebetler için de el işi süsleri ve hediyelik eşyalar yaptığını ve günlük birçok sipariş aldığını da aktarmıştır. Hamdani, bölgede birçok kadının el sanatlarıyla geçimini sürdürdüğünü kaydetmiştir.

Öter'e göre “*el sanatları sanayileşme, kentleşme, göç, tüketim kültürü, küreselleşme, üretimin bollaşması gibi sosyo- ekonomik olgulardan etkilenmektedir. Günümüzde teknoloji el sanatlarının varlığını tehdit etmektedir. Ancak; el sanatları salt ekonomik bir üretim faaliyeti değil; ulusal hafızayı, kültür mirasını, kimliği etkileyen yönleri ile sosyolojik, antropolojik ve folklorik boyutları olan bir kavramdır. El sanatı ürünü; özgünlük, gelenek ve bilginin aktarımı, sanat ve işlevin objede birleşmesi, coşku, sürgit estetik ve güzellik arayışı gibi içkin kavram ve imgelerle fabrikasyon ürünlerden ayrılır. El sanatları özellikle kültür turizmi kapsamında korunarak pazarlanabilecek somut olmayan kültürel miras kapsamındadır*” (Öter, 2017: 174). Kültürel öğelerin ekonomik yaşama katkıları özellikle son yıllarda artış göstermiştir. Bu artışta insanların farklı kültürleri öğrenmeye yönelik çabaları, özellikle etkili olmuştur. El sanatları çoğunlukla doğal

hammadelerin kullanıldığı, elle ve basit araçlarla yapılan, toplum kültürünü yansıtan ve üretim yapan bireylerin getirdiği kültür mirası ürünleridir (Ayaz ve Aça, 2017: 241).

Öter, Ayaz ve Aça'nın ifadelerinden yola çıkarak el sanatları faaliyetlerinin bölgenin geçmişinde de önemli bir rol üstlendiğini söyleyebiliriz. Fakat günümüzde sanayileşmeyle birlikte ortaya çıkan teknoloji, yerli sanatlarının varlığını olumsuz bir şekilde etkilemiştir. Eskiden insanlar bölgede çanak çömlek, halı dokuma, nakışlı, yorgan vs. imalatıyla geçimlerini sürdürmekteyken günümüzde ise bu işlerin yerini teknolojik üretim almıştır. Bölgede eski ve yeni yerli el işlemeli eşyaların daha çok "Kale Müzesi"nde sergilenmekte, bunların bazıları da satışa sunulmaktadır. Kale Müzesi, Somut Olmayan Kültürel Miras kapsamına girmiştir. Günümüzde Kale'deki eski evler de UNESCO tarafından restore edilmektedir (K.K. 2015, K.K. 87, K.K. 12, K.K. 42, K.K. 209).

Halis Antik (K.K. 42), genel bir şekilde bakıldığında kültürel mirasın önemli parçası olarak bilinen ürünlerin bölgenin ekonomisi için büyük önem taşıdığını belirtmiştir. Antik'e göre bu öneme bakıldığında insanın el sanatı becerisi önemlidir ve bu beceriler ustadan çırağa aktarılarak günümüze kadar gelmiştir. Ayrıca her ülkenin kendisine özgü el sanatları vardır ve bu sanatın devamlılığını sağlayabilmek de ancak kuşaktan kuşağa aktarılmasıyla mümkündür. Çünkü bu sanat geleneksel ve işlevsel olduğu için toplumun temel ihtiyaçlarını karşılamaktadır. En önemlisi de el sanatları her toplum için bir gelir kaynağıdır ve özellikle turizm alanı için de büyük önem arz etmektedir. Antik, eskiden beri antika eşyalara karşı büyük bir ilgisi olduğu için Erbil merkezinde antika eşyalar satan ve sergileyen bir yer açmıştır (F 162, F 163). Bu yerde eskilerden kalan birçok şey bulunmaktadır (F 164). Ayrıca turistler geleneksel kıyafetleri görmek için gelmektedirler ve bunlardan satın almaktadırlar (F 165).

Eskiden bölgede erkeklere özgü bir el sanatı olarak görülen yorgancılık, günümüzde Erbil'in çeşitli köy ve kasabalarında uzun yıllardan beri kadınlar tarafından da yapılmaktadır (F 166, F 167). Çeyiz ve yatak takımları için yöre halkı daha çok kadınların el üretimlerini tercih etmektedir. Yorgancılık, önceleri yünden yapılırken daha sonraları ise pamuk tercih edilmeye başlamıştır. Kadınlar yorgan yaparken renk seçimlerine, dikiş formlarına ve motiflerine de özen göstermektedirler

(F 168). Kadınların yaptığı yorganların fiyatlarını hem harcanan zaman, hem dikişin modeli ve motifler belirlemektedir. Kadınlar, yorgancılık işiyle kazandıkları paralarla aile ekonomisine katkıda bulunmaktadır. Durumu iyi olan kadınlar ise kazandıkları parayla kendilerine birikim amacıyla altın bilezik, kolye, küpe gibi ziynet eşyaları almaktadırlar (K.K. 76, K.K. 10, K.K. 209).

Böylelikle geçmişten bu yana evin en temel ihtiyaçları olarak bilinen yorgan, cicim, kilim, döşek gibi ürünler maharetli kadınlar tarafından üretilmiştir. Eski kadınlar maharetli, becerikli kadınlardı; evin pek çok ihtiyacını kendi elleriyle yaparlardı (K.K. 11, K.K. 10, K.K.). Kadınlar evde yün yorgan yapımı için önce yünü iki kat beyaz kumaş üzerine güneşe serdikten sonra düzgün olması için kalın ve düzgün bir değnekle vururlardı (F 169). Yünler düzgün oturduktan sonra kumaşın bir katını altta bırakıp bir katını kıvrıp sonra yerleştirirlerdi. Boş kalan yerlere yün ilave edilirdi ve küt olan yerleri de düzeltilirdi. Sonra kenarlarına birkaç sıra dikiş geçirilirdi. Kenara atılan dikişler ortaya çıkan motife bağlı idi (K.K. 9, K.K. 52). Fakat motiflerin o kadar önemli olmadığını, çünkü üzerine nevresim geçirileceğini belirtmişlerdir. Bittikten sonra yorgan çırpılırdı ve nevresim takılırdı. Nevresim için kullandıkları kumaşlar renkli saten kumaşlardı (F 170), (K.K. 4, K.K. 5).

Sahada, geçmişten beri dokumacılığın bütün uygulamalı aşamalarını iyi bilen usta kadınlar tespit edilmiştir. Bu usta kadınlardan biri olan Erbil il merkezine bağlı Seybiran kasabasından Ayşe Aziz (K.K. 210) adlı kaynak kişi, yorgan yapımı hakkında bize şu bilgileri aktarmıştır: *“Kasaba da bizim geleneğimiz olarak sabah erken saatlerinde kadınlar yorgan yapımı için hazırlık olarak yün çırpırlar (F 171). Eskiden yün çok değerliydi, günümüzde ise hazır yataklar, sünger döşekler vs. üretildiği için yeni kuşak kadınlar yüne yüz çevirmiyorlar. Yünün temiz olması için daha sonra Ekim ayında ırmakta kara suda kadınlar ve evlenen genç kızlar tarafından büyük taşlar üzerine koyup değnekle vurularak yıkanır (F 172). Eskiden evlenen genç kızlar çeyizleri için kendi elleriyle yaparlardı fakat günümüzde ise artık kızlar şu işlerle uğraşmıyorlar, sadece gelenek olsun diye eve bir kaç tane yastık yapıyorlar, yani yorgan yapan yok”* Kaynak kişiye yatağa, şilteye ve yorgana hangi yün çeşitlerinin el verişi olduğunu ve bir yorgan için kaç kilo yün kullanıldığını sorduğumuzda şu cevaplar alınmıştır: *“Kuzu yünü çok iyi yündür, ama biraz zor bulunur. Çift yorganlar için dört kilo, tek kişilik yorgan için ise iki kilo yün kullanılır.*

Ayrıca eskiden kış günlerinde on beş günde bir halı dokurlardı. Geçimlerini hep halı dokumacılığı ve yorgan yapmakla sağlıyorlardı. Halı iplerini ise yünleri çıırçıra götürüp makineden geçirdikten sonra yaparlardı. Daha sonra hazır boya ile ipleri boyarlardı. Günümüzde ise halı ipi biraz zor bulunur”.

Erbli’nın Kuran Çarşısında Bedran Bazaz (K.K. 216), el sanatlarıyla ilgili şu bilgileri bize aktarmıştır: “Bu işe 1986 yılında çırak olarak köyde dedemin yanında başladım, o yıldan beri el sanatı olarak yorgan dikiyorum. Bu işi bir sanat olarak kabul etmemiz gerekiyor, hiç makine olmadan tamamen geleneksel olarak bir el sanatı işi olarak aralıksız olarak 32 yıldır bu işe devam ettim. El yapımı yorgan yün ve pamuktan yapıldığı için sağlık açısından daha kullanışlıdır, fakat yün yorgan makinede yıkanmaz, kuru temizlemede yıkanmalıdır (F 173). Bir yorganın yapımı, sıkı çalışılırsa yaklaşık beş saat sürüyor. Sonuç olarak el sanatı kolay kolay öğrenebilecek bir iş değildir, bu işi güzel bir şekilde yapmak için sabır gerekir. Çıraklıktan başlayıp ustalığa kadar giden bir yoldur, yani öğretmen öğrenci ilişkisi içerisinde bir iştir”.

Bölgede yorgan yapımı ve halı dokumacılığının dışında el sanatı olarak bilinen bir diğer el işi, *şış ve tığ* işidir. Kadınların el becerileriyle ördükleri ürünlerle ev ekonomisine büyük katkı sağladıkları tespit edilmiştir. Böylece el sanatı veya el emeği olarak bilinen ürünler belli başlı pullar, danteller, oyalar (F 174, F 175). Kızların çeyizlerinde olması gereken parçalar geleneksel yün yelekler, yün şallar, dantelli lif ve havlulardır (F 176). Görüşmede kaynak kişilerin verdikleri bilgilere göre her kadın illaki bütün yetenekleri bilmek zorunda değildir. Bazı kadınlar örneğin şış ile yün örgüleri üzerine maharetliken diğer kadınlar dantel işinde maharetli olabilmektedirler (K.K. 78, K.K. 52, K.K. 209, K.K. 215). Özellikle kırsal alanlarda yaşayan kadınlar kızlarının çeyizlerini hazırlarken onlara komşuları da yardım etmektedir. Komşuların el emeğiyle ürettikleri ürünler, hediye olarak gelinin çeyizini tamamlamaktadır. Kadınlar arasındaki hediyeleşmenin merkezinde çoğu zaman çorap, namazlık, şal veya işlemeli yazmalar yer almaktadır (K.K. 1, K.K. 11, K.K. 12).

Bölgede kadınlar örgü işlerini daha çok uzun kış gecelerinde yapmaktadırlar. Bu ördükleri ürünler kazak, yelek, çorap, patik, bere ve şal gibi giyimlik malzemelerdir. Ayrıca dantel gibi süslemelik öğeler de örmektedirler. Kadınların

ördükleri el işlemeli malzemeler hem çocuklara hem kadınlara giyimlik ürünler olarak günlük hayatta kullanılmaktadır (K.K. 6).

Nasik Abdullah (K.K. 78), el emeği üretimi hakkında şunları kaydetmiştir: *“Günümüzde artık plastik poşetler yerine kullanılabilir alternatifler üretiyoruz. Bunlardan örgü şeklinde “zembil/ file çanta” öriyoruz (F 177). Fakat çantayı örmeden önce yüne dikkat etmek gerekiyor, kalın ve sağlam içine eşyaları koyduğumuz zaman taşıyabilecek sağlam olması gerekiyor. Çantayı örmek için yüne göre tığ kullanılması gerekiyor. Ben genelde altı numara tığ kullanıyorum. File çanta, geleneksel el sanatı içinde eskiden günümüze kadar birçok kadın tarafından üretilmekte olup kadınlar her yerde içine eşya koyup taşımaktadırlar. Eskiden Erbil kadınları Tayrava çarşısına pazara gittiklerinde mutlaka ellerinde zembil /file çanta bulundururlardı. Günümüzde yeni kuşak kadınlar ise pazara giderken file/ zembil çanta yerine el arabaları tercih etmektedirler. Bölgede zembil çanta yün dışında hasırdan da yapılırdı”.*

Erbil Sami Abdurrahman Parkı’nda tezgâh üzerinde kendi el sanatlarını sergileyip satan Gülistan Ali de bize sanatıyla ilgili bilgileri aktarmıştır. Gülistan Ali (K.K. 217), geleneksel Kurdi kıyafeti (F 178) ve çeşitli el işlemeli yelekleri dikip pazardan daha uygun bir fiyata satmaktadır (F 179). Ayrıca oyuncak bebekler alıp onlara el işlemeli geleneksel kıyafetler dikerek daha yüksek bir fiyata satmaktadır (F 180). Çocuk oyuncakları arasında yaygınlığı artan örgü ve bez bebeklerin üretiminde kadınların büyük becerileri ortaya çıkmaktadır. Derleme sırasında Erbil merkezinde bez ve örgü bebek üreten kadınlara rastlanmıştır (F 181). Yine oyuncak bebek ve giysi dışında rengârenk file veya hasır çantaları da yapıp dışardaki mağazalardan daha uygun fiyata satmaktadırlar. Verilen el emeği, hem kültürün korunup sürdürülmesine, hem de ev ekonomisine katkı sağlamaktadır.

Ayrıca Baran Felah (K.K. 218) ve Behre Felah Getli (K.K. 219) adlı kız kardeşler yine Erbil parkta tezgâhta geleneksel el işlemeli yelek (F 182), elbise ve kadın başlıkları yapıp uygun fiyata satmaktadırlar. Küçük yaşta bu sanatı kendi kendilerine öğrenmişlerdir. Folkloru, gelenek- göreneğe ve geleneksel sanata büyük merak duydukları için bu işe devam etmektedirler.

Kaynak kişilerin ifadelerinden anlaşıldığı üzere, bölgede hem hasır hem yünden yapılan ipler kullanılarak özel dokumacılıkla tezgâhlarda ortaya çıkarılan ve

Erbil yöresinde Zembil adıyla bilinen çanta önceden erkekler tarafından üretilirken günümüzde kadınlar tarafından üretilmektedir.

Bölgede ayrıca geleneksel kültürle uğraşan ve onu kahvehanelere yansıtan kadınların da olduğu tespit edilmiştir. Şohan Muhammed (K.K. 220), folklor ve kültüre düşkün olduğu için Erbil merkezde kadınlara özel “Hunça” adlı kahvehanesini açmıştır (F 183). Kahvehanede sadece kahve içilip sohbet edilmemektedir, kütüphane bölümü de açmıştır. Kaynak kişinin amacı sadece para kazanmak değildir, aynı zamanda kültürel mirası korumak ve kuşaklara aktarmaktır. Ayrıca kültür hiçbir zaman durağan değildir. Bu nedenle geleneksel kültürü yaşatmak için bölgede folklorik yerlerin açılmasını desteklemektedir. Kaynak kişi çocukluğundan beri folklor ve eski el sanatlarına düşkünlüğünü dile getirmiştir. Evinde de bir şark odası olduğunu ve içinde her ülkenin el sanatını temsil eden ürünler bulunduğunu da bize aktarmıştır. Kahvehanede de Kürt, Türkmen, Arap ve İran etnik gruplarına bağlı eski folklorik eşyalar mevcuttur (F 184, F 185, F186, F 187). Bu eşyalar için farklı ülkeleri gezerek araştırmıştır. Son olarak kaynak kişi ileride kahvehanede kadınlara özel bir el sanatı bölümünün de açılacağını belirtmiştir.

Erbil bölgesi ve ona bağlı olan il, ilçe, kasaba ve köylerdeki geleneksel el sanatlarının en çok geliştiği alanların başında dokumacılıkla dikişçiliğin geldiği görülmüştür. Günümüzde her ne kadar dokumacılık faaliyeti, sınırlı bir şekilde ve sınırlı yerleşim alanlarında kısıtlı imkânlarla sürdürülmeye devam edilse da geçmişten günümüze geleneksel el sanatlarının en önemli dallarından biri olduğu tespit edilmiştir. El sanatı olarak tezgâhlarda üretilen kumaşlar insanların birçok ihtiyacını karşılamıştır. Hem ev eşyaları hem de insanların günlük giysileri üretilmiştir.

Yukarıda derlediğimiz bilgilerden bütün el sanatı işlerinde ve kullanılan malzemelerin hazırlanmasının her aşamasında en büyük rolü kadınların üstlendiği anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi Türk dünyasında olduğu gibi Irak'ta da hem göçten önce hem de göçten sonra sürdürülen sosyal hayatta toplumun ana geçim kaynağı hayvancılık olmuştur. Özellikle koyun yününden ve keçi kılından elde edilen hammaddelerden kumaş el elde etme süreçlerinde kadınlar aktif bir rol üstlenmişlerdir.

Ayrıca Soran ilçesine bağlı Havdiyan köyünde yaşayan Kürt toplumunda ise “avrişim” adıyla bilinen ve o bölgede üretilen ve canlı renk tonlarının hakim olduğu kumaşlar tercih edilmektedir. Bu kumaşların hammadde kaynağı, koyun ve kuzudan kırkılan yündür. Hazırlanan yünler makineden geçirildikten sonra kumaş olarak kullanılmaktadır. Çok eski dönemlerde kumaşları büyük tencerelerin içinde sıcak suyla kaynatıp siyah boyaya boyarlardı. Diğer renkler ise daha kumaş olmadan yani ip iken çeşitli boyalarla boyanmaktadır. Boyanan ipler kumaşa dönüştürülüp günlük ev eşyasından giysiye kadar her alanda kullanılmaktadır. Bölgede kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre koyun yününden elde edilen kumaşlar daha çok giysilerde kullanılır. Keçi yününden elde edilen kumaşlar ise kepenekte ve yer yaygısında (Erbil halkının dilinde ise “cecem”) kullanılır.

Bölgede kadınlar geçmişten beri dokumalarda kırmızı, pembe gibi canlı ve göze çarpan renkler tercih etmişlerdir. Bu canlı renklerin tercihinin neden ise eskiden kullanılan kök boyalardır. Bu renklerin dışında bordo, lacivert, yeşil, siyah gibi renkler de yaşlı kadın ve erkeler tarafından tercih edilmektedir. Haviyan el sanatları ile ortaya çıkarılan en önemli ürün ise geleneksel Haviyan Kurdi giysileridir. Kadınlarla genç kızların tercih ettikleri bu giysilerdeki canlı renkler ve parlak pullarla işlenen geometrik desenler dikkat çekmektedir (K.K. 219, K.K. 220, K.K. 221).

Soran ilçesine bağlı Haviyan köyüyle Ravanduz ilçesine bağlı Akoyan, Fakiyan, Garavan ve Sera köylerinin kadınları bugün geleneksel el sanatlarından doğan yeni ürünler ortaya koymaktadırlar. Kadınlar ürettikleri ürünlerle hem ev ekonomisine katkıda bulunmakta hem de geleneksel el sanatları kültürünün devamını sağlamaktadırlar. Ravanduz köyündeki kadınların günümüze ayak uyararak tasarladıkları ürünlerde eski ürünlerin izlerini görmek mümkündür. Örneğin geleneksel başlıklar, yelekler, elbiseler, şalvarlar, başörtüleri, çeşitli şallar eski ürünlerin tam bir kopyasıdır diyebiliriz. Bu bağlamda üretilen ürünler arasında ilk dikkati çeken, Ravanduz’un geleneksel kıyafetleridir. Kadınlarla kızların düğünlerde, bayramlarda giydikleri geleneksel kıyafetin bütün parçalarını Ravanduz terzilerinde bulmak mümkündür. Kadınlar, kıyafet dışında, günlük hayatta kullanılan çeşitli ürünleri de üretmektedirler. Sehpa örtüleri, çeşitli renkli ve dantelli yatak ve nevresim örtüleri, cep telefonu kılıfları, çeşitli bere, eldiven ve çoraplar

üretmektedirler. Köy kadınları ev süslerinde genellikle kendilerinin el emeği olan ürünleri kullanmaktadırlar. Ürettikleri sehpa örtülerinde genel olarak canlı renkleri seçmektedirler. Bu örtüler saten kumaşların üzerine işlenen çeşitli renkli pullarla işlenir. Bu pulların işlenmesiyle ortaya çıkan çizgiler veya desenler, geleneksel motiflerle yakınlık göstermektedir. Örtüler dışında yukarıda yorgan yapımındaki motif konusuna da değinmiştik. Kadınlar iğneyle diktikleri yorgan kenarlarında çeşitli motifler ortaya koymuşlardır. Pulların işlenmesinden sonra örtülerin veya yeni gelin adayının çeyizindeki yatak örtülerinin etrafına renkli iplik boncuklarla yapılan oyalarla örtüler tamamlanmaktadır. Saydığımız bütün yöntemler diğer geleneksel el sanatlarında da uygulanmaktadır (K.K. 121,K.K.122, 123, K.K. 124).

Nilay Ağan'a göre, *toplumsal cinsiyet kavramının yeniden üretildiği giyim alanı ve genel olarak her dönemde kadınla ilişkilendirilen renk, süs, ışıltı gibi unsurları bu eşyaların hepsinde görmek mümkündür. Kadınların ev eksenli ürettikleri bu ürünler, kadınlara maddî kazanç sağlayıp kültürün yaygınlaşmasını sağlarken eski, orijinal geleneksel el sanatları da bir yandan yok olmaktadır. Kadınlar özellikle maddî ihtiyaç sebebiyle ortaya çıkardıkları tasarım bazen sandıklardan çıkardıkları hakiki yün ve kök boyadan oluşan eski kıyafetleri kesip tekrar dikerek kullanmaktadırlar* (Ağan, 2019: 112).

Ağan'ın dikkat çektiği sandıklardaki kıyafetlerin yeniden kullanımı konusu bölge için de geçerlidir. Bölgedeki bazı kadınlar, anneanne ve annelerinden kalan geleneksel kıyafetleri, özellikle de düğün, bayram gibi günlerde kullanılan kıyafetleri kesip modern çağa uydurarak, yeniden biçimlendirerek kullanmaktadırlar. Kadınların geleneksel kıyafetleri bu şekilde yenileyip kullanmaları, geçmişten kalan bu tür geleneksel kıyafetlerin korunmasına darbe vurmaktadır. Fakat bazı aileler bu geleneksel kıyafetleri eski sandıklardan çıkarıp dolaplarda bir hatıra olarak saklamaktadırlar. Bu tür geleneksel kıyafetlerin korunup saklanması, geleneğin korunması için elbette yeterli olmayacaktır. Sorun, bu tür geleneksel kıyafetlerin yerinden üretilip yaygınlaştırılmasıyla çözülecek gibidir. Maalesef geleneksel Erbil el sanatları küreselleşmenin yaygınlaşması ve özellikle de fabrikalarla modern tekstil sektörünün giderek güçlenmesiyle hem üretim hem de kullanım alanlarından çekilmeye devam etmektedir.

Hem turizmde hem de doğal ürünlerin üretilmesinde önemli bir yere sahip olan Şaklava ilçesindeki kadınlar, birçok el sanatı ürününü, özellikle de bölgenin turistik değerinin sembolü olan ürünleri üreterek gelen turistlere iyi bir fiyata satıp ev ekonomisine katkı sağlamaktadırlar. Kadınlar dışında erkeklerde turistlerin dikkatini çekebilecek giysi ve süs eşyaları üretip gelen misafirlere satmaktadırlar. Erbil etrafındaki köy ve kasabalarda yaşanan insanlar genellikle kendi el emekleriyle yaşamlarını sürdürmektedirler.

Kadınların kendi el emekleriyle ortaya koydukları bu ürünler, özellikle de kırsal alanlarda yaşayan kadınların el emeğiyle ürettikleri ürünler, hem aile ekonomisine hem de bölgedeki turizme önemli katkıda bulunmaktadır.

Erbil kadınlarının emek verdikleri bir diğer el sanatı da oya, tül ve nakış işidir. Eskiden kadınlar Tayrava çarşısında kendilerine has tezgâhlarda zamanlarının büyük bir kısmını oya ve nakış işleri ile geçiriyorlardı. Uğraştıkları işler gelin elbiselerine oya dikmek, taç yapmak, çeşitli ev eşyalarını süslemek, kına elbiseleri ve sepetlere oya tül takmak gibi işlerdir. Emek verdikleri işlerin karşılığında para kazanıp aile ekonomisine büyük katkı sağladıkları söylenebilir. Kaynak kişilerin aktardıkları bilgilere göre, bazı kadınlar çocuklarının ilkokuldan üniversiteye kadarki eğitim giderlerini bu işlerden kazandıkları parayla karşılamışlardır (K.K. 209, K.K. 211, K.K. 212) .

Bölgede oya ve nakış işleri dışında tespit edilen bir diğer el sanatı, boncuk sanatıdır. Kadınlar arasında boncuk işleri zengin bir çeşitliğe sahiptir (F 188). Boncuklar geleneksel Kurdi kıyafetlerine, başlıklara, yeleklere takılarak pahalı bir fiyata satılmaktadır. Kıyafet dışında kolye, küpe, bilezik gibi aksesuar işlerinde de kullanılmaktadır. Kadınların kolye için eskiden en çok kullandıkları boncuk, mercan boncuğudur (K.K. 214).

Günümüzde boncuk işleri en çok Koya ilçesindeki kadınlar tarafından yapıp satılmaktadır (K.K. 64, K.K. 97). Kadınlar ürettikleri ürünleri hem kendileri satmakta, hem de sipariş alarak birçok bölgeye göndermektedirler. Kazandıkları parayla hem kendilerine hem ailelerine katkıda bulunmaktadır (K.K. 103).

Kadınların diktikleri gelin kıyafeti, bindallı, kına elbiselerini de geleneksel el sanatları kapsamında değerlendirmek gerekir. Eskiden Erbil bölgesinde gelin için gelin kıyafeti dikilirdi. Kala mahallesinde oturan ağa kızları için özel terziler eve

gelip gelin kıyafeti tasarlarlardı. Gelin kıyafeti dışında bindallı ve kına gecelerinde giyilen elbiseler dikilirdi. Eskiden bindallı çoklukla pembe, kırmızı, yeşil ve mor renklerde olurdu. Makinelerin olmadığı dönemlerde terziler bu elbiseleri elde dikerlerdi. Erbil, birçok etnik grupların yaşadığı bir bölge olduğu için tasarlanan kıyafetlerde ona göre dikilirdi. Kürt toplulukları daha çok renkli, süslü, pullu elbiseler tercih ederken Türkmen toplulukları ise daha çok boncuklu, el işlemeli kıyafetleri tercih etmekteydiler. Günümüz kadınları, giydikleri geleneksel kaftanın yan astarına altın reşadi lira dizisi takmaktadırlar (K.K. 10, K.K. 11, K.K. 12).

Aça vd. göre geleneksel kına ve nişan elbiseleriyle yeni gelin şalvarlarının eteklerine veya kesitlerine yapılan çoğunluğu simli işlemleri de el sanatları içinde değerlendirmek gerekmektedir (2019: 247- 248).

5.2. Kadınların İcra Ettikleri Sözlü Edebiyat Ürünleri

Erbil bölgesi, halk arasında yüzyıllardır kuşaktan kuşağa aktararak günümüze kadar gelen ve sözlü olarak icra edilen halk edebiyatı ürünleri bakımından oldukça zengin bir bölgedir. Halk ağzında yaşayan birçok masal, (matal), fıkra (nükte) deyim, atasözü (eskiler sözü), bilmece (tapmaca), ninni (layla), ağıt (sazlama), mani, horyat, türkü dörtlüğü, atalarımızın bize bıraktığı mirastır. Bu miras, çoğunlukla sözlü kültür ortamlarında bugün de canlı bir şekilde yaşatılmaktadır. Bizlere büyüklerimizden kalan sözlü ürünlerden biri masallardır. Masallar, eskiden Erbil halkı için vazgeçilmez sözlü ürünlerin başında gelmiştir. Masallar, günümüzde de Türkmen aileleri arasında ve bazı Türkmen köyleriyle kasabalarında canlılığını kaybetmeden yaşamaktadır.

Kaynak kişilerden derleme yapma konusunda en fazla güçlük yaşadığımız ürünler, halk edebiyatı ürünleri olmuştur. Bölgede halk edebiyatı ürünlerinin icrasına hakim olanlar, birinci kuşak kadınlardır. Bu kadınların bazıları yaşları ilerlediği için hafızalarında kalan sözlü ürünleri ya eksik söylemeye ya da unutmaya başlamışlardır. Halk edebiyatı ürünlerini daha çok birinci kuşak kadınlar aktarabildikleri için bu kadınlardan derlemek durumunda kaldık. Bütün zorluklarına rağmen, bu yaşlı kadınlardan masal, türkü, ninni gibi halk edebiyatı ürünlerini az da olsa derlemeyi başarabildik. Yaşlı kadınlar dışında ikinci kuşak kadınlar, annelerinden duydukları

sözlü ürünleri eksik de olsa aktarabilmişlerdir. Alan araştırmalarımız sırasında üçüncü kuşak kadınların halk edebiyatı ürünlerine hemen hem hiç ilgi göstermediklerini gördük. Bu nedenledir ki sözlü kültür ürünleri günümüzde hızlı bir şekilde unutulup gitmektedir.

Ayrıca bölgede eğitim görmediği halde halk edebiyatının sözlü ürünlerinden faydalanan ve bu geleneğin içinde yoğrularak beslenen edebiyatçıların da ortaya çıktığı görülmüştür. Bu bağlamda Irak'taki Türkmen edebiyatçılarının arasında kadın halk şairi olarak ilgi çeken ve son yıllarda keşfedilen önemli bir isim, Nedime Hürmüzlü'dür. Nedime Hanım, Kerkük'ün Tirkalan köyünde yaşayan Hüzmüzlü ailesine mensup bir halk edebiyatı hayranı olarak bilinir. Okur- yazar olmadığı halde halk ağzıyla şiirler söylemiştir. Nedime Hanım'ın bir şair olarak adı, ilk kez ismi Erşet Hürmüzlü tarafından duyurulmuştur. Yaşadığı yörenin tabiat zenginliğini fark etmiş ve bunlardan yararlanmıştır. Güller, göller, çiftçiler, özellikle koyun- kuzu ve çoban sesleri arasında yaşayıp büyüdüğü için saf ve yalın biçimde kırsal hayatı, köyü ve doğayı dile getiren şiirler terennüm etmiştir. Hürmüzlü, bütün şiir, horyat ve manilerini *Şirin Köyüm Tirkalan* adlı eserinde toplamıştır. Bu bağlamda doğal seslerden etkilendiği, *“Köy Havası”* başlıklı şiirinde açık bir şekilde görülmüştür (Hürmüzlü, 2010: 10-18).

Seher vaxtı [k] karvan sesi,
Qahvelerde [k] havan sesi,
Qoyun [k] quzu sesi,
Şirindi köyün havası

Cütkar (çift süren) çoban çıkar [k] yola,
Qoun quzu gider çöle,
Sonalar (sunalar) eneller (inerler) göle,
Şirindi köyün havası

Bölgedeki kaynak kişilerden Zahide Asaafi ve Gülhad Safar, bize Kale evlerindeki masal anlatma geleneği hakkında şu bilgileri vermişlerdir: *“Eskiden Kale evlerinde elektrik yoktu, kadınlar ve genç kızla ayrı ayrı kış gecelerinde fanus karşısında küçük bir çay sofrasını kurup etrafında toplanıp oturlardı. Kızlar toplandıkları sofrada gece geç saatlere kadar birbirlerine masal anlatırlardı. Masal*

başlamadan önce oturum başkanı şöyle bir sözle oturumu açardı: ‘bir çuval ceviz yere attım her biriniz kaç tane kaldırdınız?’ Kaç tane ceviz seçen olursa o kadar masal anlatırdı. Masallar genellikle bir kalıp sözle (formelle) başlardı. Örneğin: “Varıydı yohuydu yalan gerçekten çohuydu, Varıydı yohuydu Allah’tan büyük kimse yohidi, aman zaman içinde, karbil saman içinde, deve dellegliğ eder eski hamam içinde, hamamçının tası yoh peştamalı ortası yoh”. Masalın sonunda ise genellikle şu söz kullanılırdı: “ordan geldim, burdan geldim bleme bir şey vermediler” (K.K. 10, K.K. 11).

Masalıcı, yani masalı anlatan kişi, bazen masalın ortasında da yine bazı kalıplaşmış sözler (formeller) kullanırdı. Söz gelişi; uzun bir mesafenin kısa zamanda aşıldığını anlatan “*derelerden sel kimin, tepelerden yel kimin veya uzun sözün kısası*” “ne başıvızı ağırdım” veya bir kızın güzelliğini uzun uzun anlatmak yerine “ge meni gör kahrımnan öl” gibi tekerleme ve deyimler kullanırdı (Saatçi, 1984: 99-100).

Bölgede, masal (matal), mani, ninni (leyle), türkü, ağıt (sazlama), bilmece (tapmaca), tekerleme gibi sözlü edebiyat ürünlerinin anlatıcıları hakkında soru sorulduğunda şu bilgiler alınmıştır. Bölgede geçmişten beri masal, fıkra gibi anlatıların anlatımında kadınlar ön planda olmuştur. Şiir türünden halk edebiyatı ürünleriye hem erkekler hem kadınlar tarafından icra edilmiştir. Fakat ağırlıklı olarak düz manzum sözlü ürünler şairler (halk ozanları) tarafından erkeklerin sohbet meclislerinde veya düzenlenen edebiyat yarışmalarında icra edilmektedir. Maniler (horyat), hem kadın hem erkekler meclislerinde, özellikle de düğün törenlerinde icra edilir. Ağıtlar (sazlamalar) ise sadece kadınların olduğu ortamlarda, örneğin taziye, düğün merasimlerinde ağıtçı kadınlar tarafından icra edilmektedir. Ninniler (leyleler) ise annelerin çocuklarını uyutmak maksadıyla özel bir ezgiyle icra ettikleri halk edebiyat ürünleridirler. Bölgede ninniye, “layla” denir. Layla dörtlüklerin başında, ortasında ve sonunda genellikle “*leyle balam leyle*”, “*leyle gözüm leyle*” veya “*ülle balam ülle*” gibi nakaratlar yer alır. Tekerlemeler (çocuk şarkıları) ve bilmece (tapmaca) ise, her toplumda güzel zaman geçirmek amacıyla meydana getirilen yaygın zekâ ve söz oyunlarıdır. Adeta bir oyun ve eğlence türü olarak bilinir. Tapmacalar, genellikle nine ve teyze gibi yaşça daha büyük olan kimseler tarafından çocuklara sorulan soruları içermektedir.

5.2.1. Masallar

5.2.1.1. Masal 1: Titile İle Bibile

Varıydı yohuydu bir keçi varıydı iki uşağı varıydı (yavru). Biri Titile biri Bibile idi. Keçi hergün diyerdi kızım oğlum men gedirem yazıya (dışarya). Hergün otluğa giderdi, otları yiyip sütyığardı (süt toplardı). Yıgdığı sütleri ahşam uşağlarına verirdi. Nanaleri hergün Titile Bibile'ye diyerdi, “*mukayedolun çendinizekapı çalanda çimseye kapını açmaun sora bir kurt galıp sizi yer*”. Titile ile Bibile diyerler, “*ey nana biz navha blağın sensen kapını çalısan?*” Keçi diyer, “*Men elmi görsederem elmin içi kırmızıdı. Kırmızı gördüğüz zaman kapını açın*”. Böylece keçi hergün otluğa gidip ot yer süt yapar eve döner ve kapını çalar. Titile ile Bibile, “*kapının sasını duyduğlarında kimdi diyerler*”. Keçi, “*kapını çalan manam nanauz kapını açındiyer*”. “*Onlarda diyerler bahah elivun içi kırmızıdı*”. Nana elini gösterir, onlarda kırmızı eli gördüklerinde kapını açarlar. Günlerden bir Gün kurt kapını çalar, onlarda kapının arhasına çimsen diyeler, men nanauzam yemeh süt getirmişem, onlarda kurtta elvu görset, kurt elini gösterir bahalar elini içi bayazdı kurtta diyeler sen nanamız dagisen. Sora kurt özünü bir yere sahlar Titile ve Bibile'nin nenelerieve gelir kapını çalar onlarda diyeler çimsen diyer men nanuzam elin gösterir kapını açarlar. Kurt bunları görür yarın gider elini kırmızıya boyadır. Gelir kapını çalar Titile Bibile kapını açın men nenuzam, onlarda diyeler elini göster kurt, elini gösterir bahlar kırmızıdı kapını açarlar. Kurt, Titile ile Bibilyi utar evi *kavul eder* (evi dağıtır). Ahşam nana *kalandar* (zavalı) eve döner bahar Title Bibile yohtı ev *kavul* olup her şey kırılıp dökölüp. Vallah diyer kurt gelmiş eve bunları yıpti. Sora keçi kahar *koçlarını iti eder* (boynuzlarını sivri eder) gider kurtın kapısını çalar, bahar kurt bunları yip çefinen yatıp, keçi sora kurtın damına gider özünü *gırmıldadır* (yerden yere vurur) damın bütün toprakları kurtın üzerine düşer.

Kurt diyer,

Bu çimdi manm damımı oyırı manım yuhumu kaçırdırı.

Keçi der,

Bu manam içi gözüm bızbızdı men gelmişem Titile Bibilemi istirem.

Kurt diyer,

Titile Bibile yohtu yanımda

Keçi diyer,

Odu karnu içinde gel kanşarıma *vuruşağın* (kavga edelim).

Sora kurt dişini, keçi de *koçunuiti* eder birbirinin kanşarına gelirler, keçi *irahtan* (uzaktan) *koçlarını iti* eder. Kaç kaç gelir kurtun karnına vurur. Kurtun karnı yırtılır Titile Bibile çıkarla yazya kurta öler nanayla uşağlar kavuşarlar sora mutluluğtan yaşarlar. Ordan geldim burdan geldim blama bir şey vermadiler (K.K. 11).

5.2.1.2. Masal 2

Varıydı yohuydu, bir nana varıydı, bir tak oğlu varıydı, her ikisi hoş yaşardılar, bir sığırları varıydı. Bir gün nana oğluna diyer kalk oğlum bu sığırın *başını çeseğ*(keselim) bütün konu konşu bu çöydeki hamı alami yığağın yemeh yesinler. Oğlu diyer, “*Ey nana bizim bas bı sığırımız var, kim bizim için cut ederkim işler*”. Nene diyer, “*Oğlum dediğimi ele Allah Kerimdir bını ças indi veyreh alem yesin, ondan sora biz özmiz için kışta har gün bir evde yemeh yarış. Bahar oldığından kim bilir Allah bize bir sığır yollar, o sığırdan yeri cut ederih yeri kazariğ eçmağ için*”. Oğlan diyer, “*iyidi nan sözü olsun, bas şart olsun bahara bir sığır elimize gelmese, sanı sığır yerine bağliym, sen ip boynunda mende cutu vuram yeri kazarih*”. Sora bunlar sığırı çastılar konu qonşunu hamsini çağırıp yemeh yapıp yedirdiler. Bundan sora yemeh bitti çimse demedi gelin yemeh yeun. Kışı aç susuzluğtan apardılar, bahar oldu sığırda gelmedi. Oğlan diyer, “*nana kalk sanı bağliym cut ela*”. Nana ip bağliyp ipi çaçiri, oğlanda ardından cutu yere vururu yeriri. Bakarlar oyandan paşaydan vezir geçiri, diyerler, “*oğlum bu sen neynisen, sen hiç Allah’tan korhamısan bu ihtiyar arvadı bela cut ardınca çaçısan*”. Oğlan cevap verir diyer “*sen işu olmasın bı manım işimdir sanu alakau olması*”. Sora paşa gördü bu oğlan icit oğlan görünü dedi, “*kalk git evime men paşayamgit evimde bir har sığırım var, git o har sığırı getir manım hediye olsın sanuçun*”. Oğlan gider ıstıbil var sığır baslenen yere diyer, “*manı paşa yoladı dedi har bir sığırım var hediye olsun sana bı ihtiyar arvadın yerine onu bağla*”. Oradaki oğlan gider sığırı getirsin bas diyer bu har bir sığırdı sen bunun hakınan gelmesin. Oğlan diyer, “*bı sizü işuvuz degil manm işimdi*”. Oğlan gider sığırın iki koçını tutar yere vurur ipten ağzını bağlar

getirir. Yarın nenasının boynunda ipini açar bı sığırı bağlar yeri cut eder. Yarın paşa gelir bakar sığırını keyi edipti eli altında iyi işliri. Paşa diyer, *bu iyi oğlandı, dünen sana bu har sığırı verdim bela akılı ettu, git yarın evimde bir ferde (çuval) buğda getir yerde aç buğda çığsın istifade edesen*". Oğlan gider paşasının evine, bu arada paşanın tembel tapa tih bas güzel bir kızı varıymış. Paşa serkarlarına/ işleyenlerine diyer, *"kalkın manm kızımı koyun ferdeya oğlan gelende selavun abıdı buğdavu apar"*. Sora oğlan gelir paşanın evine işleyenler diyerler bu sanu buğdau dı apar oğlanda aparır, baş oğlan bilmez paşanın kızı ferde içindadı, kalkar ferdeni beline alar yerir gider. Oğlan eve gelir ferdanı açar bakar güzel bir kız içinden çıkar. Oğlan diyer *"kız nana nana bak paşa kızını verip mana"* nana diyer, *"ey oğlum bırak evimizde olsun"*. Sora nanayden oğlan giderler yeri cut etsinler geşirir bakarlar kız hele orada oturuptı. Oğlan diyer, *"nana kimler bizim evimizde yemh yer"*. Nana diyer, *"işleyene yemeh var"*. Oğlan diyer, *"ku qız hiç işladı"*nene diyer,*"vallah oğlum yerinden çabalamıyıp"*. Oğlan diyer, *"yemeh yohtı bunun için"*. Yarın gene çiharlar yazıya cut etsinler, sora oğlan eve döner nanasına sorar: *"nana bu kız bu gün ne yapıptı"* nanası diyer, *"vallah oğlum bes öz etrafını süpürüptü"*. Oğlan diyer, *"nana madam biraz işlip bir parça eçmeç ver blasına"*. Sora bir parça eçmeç verdiler kıza, kız yedi oğlan çıktı yazıya. Yarın birde oğlan cut etmeğ için gider yazıya sora döner eve gene sorar diyer, *"nana paşa kızı bu gün neynyip işliyip"*. Nanası diyer, *"Ha vallah oğlum bugün kız bütün evi silip süpürmüş"*. Ey diyer madam böyleyse otur bizmnen sofrada yemeh ye. Kızı böyle keyi ettiler bele işe öğretiler. Paşa vezirine diyer bahah kızım neyniri, giderler kapını çalarlar baharlar kızı icit olup işliri. Baba kapını çalar kız kapını açar diyer, *"kızım necesen?"*kız diyer, *"baba vallah bu evde kimi işlemese bir parça yemeh vermezler özüne"*. Diyer baba gee işle, baba diyer, *neyniyim?* kız diyer, *"baba gel man oturmuşam men yüng verem sene, sende yüngü bu çırğa dolantır"*, vezirle beraber otururlar çırğın ögünde bu yüngü edirler iplik, bir vakit oğlan içeriye girer diyer, *"paşa hoşcaldu başım üstüne bu neynsen?"*, paşa diyer,*"vallah kızım diri eğer işlemesen burda kimse yemeh vermez blava"*, oğlan diyer, ha vallah beladı. Paşa diyer, oğlum madam sen edebldu manım kızımı bele icit edesen bı çamır kızı etin bele icit yeri men sana verdim. Sora kızı oğlana kabinlerler yedi gün yedi gece nankra zurna çalınır kef olur. Ordan geldim burdan geldim blama bir şey vermediler (K.K. 11).

3.2.1.3. Masal 3

Varıydı yohuydu, üç bacı varıydı. Refo, Feho ve Miroş, üç bacı diğerler her birimiz bir dam yapağın. Miroş damirdan dam yapar, Refo telden dam yapar, Feho de *çepeçten* (kepek) dam yapar. Her birsi bir hoş dam yapar içinde otururlar. Dam yaptıkları memlaçata bir dev varıymış, dev kahar gelir birinci gün Refo'nun kapısını çalar Refo kapını açmaz, dev bir ifirir dam yıhlır Refo'nu utar. İkinci gün dev gelir Feho'nun kapısını çalar Feho, kapını açmaz dev bir ifirir dam yıhlır, Feho'nu dışının arsana koyar. Üçüncü gün Miroş'un evine gider kapısını çalar, Miroş kapını açmaz, dev diyer kapını aç yohsa damını yıharam, dev ifirir dam damrdan yapıldığı için yıhlmaz. Dev üç gün üst üste gelir bu işi eder Miroş'un damını yıhmya ama yıkılmaz. Miroş, kahar damında büyük bir kazanda su kızdırır diyer, dev gelende başına töçerem. Dev gelir Miroş'un kapısını çalsın Miroş ısındığı suyu devun başına töçer dev yanar ölür. Miroş gelir devun ağzını açar iki başsını devun ağzından çıhardır ve onlara diyer, gelin manm evimdede yaşaun manm evim damrdan yapılip çimse edebilmez gelsin evim. Her üç bacı bir evde hoş yaşarlar. Ordan geldim burdan geldim blama bir şey vermediler (K.K. 11).

5.2.1.4. Masal 4

Varıydı yohuydu Allah'tan büyük çimse yohuydu, insanan üzü kara çimse yohuydu, matalı koydih çuvala, çuvalı dayadih duvara. İçi çöy varıydı aralarında su varıydı. Bı çöyün ağası istadı öbür çöyün sunun kızını oğluna adahlasın. Vallah gitti adahlamağa, o suyun ağası dedi: “*sen ağa man ağa sen kızımı istisen oğlu için, men kızımın yolu için hiç bir şey istamıram bas bir çisa duz istrem*”. Vallah ağa çefinden üçar bir çise duz vererler itifak ederler, diyerler filan gün gelin kızı aparın. Giderler kızı aparsınlar, kız bezanıp süslanıp kızı koyarlar *balama* (yelken) o sudan öbür sua atlanısınlar diye, kanşarda kürekenen baba durup gelini baçlırlar. Sunu ortasında niçin balam dönmedi gelin düşer sua boğulur. Küreken tarafından olanlar diyerler ağaya, “*ağa gideh gelini kurtarağ, ağa diyer, yoh yoh ğam yemaun neymiz gidip bir çise duzmız gidip*”. Vallah kız boğulur ölür. Bir zamandan sora ağanın başka kızı var, diyerler gidağın obür kızı istiyağın. Giderler ağanın kızını kebin çasınlar vallah ağa

diyer “*olur çöyünüzü kızımın adına edesiz, çükü duza verdim kızımı, kızımı sudan kurtar etmaduz*”. Onlarda kabul ederler diyerler nevar edarh. Kızı kebin keserler sora giderler kızı belemenden apararlar gene oğlan ve babası kanşarda durup kızı beklerler. Balam gene o yere yerişir tumar kız sua düşer, suyun o yandan hemen diyerler, *Allah yoluna kahun özümüzü suya atağın kızı kurtar edağın*. Alem taacubu kalar diyerler “*ağa naçin birinci kız boğuldu kurtar etmadu bı kızı kurtar edisen*”. Ağa diyer, “*öbür kızı bir çise duz kanşarına almıştım, indi bı kızın adına çöyü etmişih, bı, kız boğulursa bizim çöyümüz babası için olur*”. Ondan ötülü oğlanan baba giderler kızı kurtar etmağa kızı kurtar ettiler ve kızın hata hataya kadar abdi oldular. Ondan ötülü diyerler kızın için çok şey istesen kızua büyük gözdan bakarlar ve ondan korkarlar, kızua az şey istesen az gözden bakarlar. Ordan geldim burdan geldim blama bir şey vermediler (K.K. 11).

5.2.1.5. Masal 5: Mercimeçten Kaçan Kız

Bir vardı bir yohuydu Allah’tan başka çimse yohuydu. Bir kızdan bir nana vardı, bı kızdan bı nana bir gıcık çöyde bir yerde yaşardılar. O vahıtlar çöylerde yemeh, tavuk, at yohuydu olsaydı da az olurdu. Bu çöy de fakir bir çöyidi, çöy ehli eli kısalıktan dolayı tez teze mercimeç ederdiler patata kaynadırdılar. Bir gün nanaka kızına diyer, “*kızım ne haz edisen bugün edim*” kız diyer, “*nana haz edirem mercimeç edesen*”. Nana kahar mercimeç eder, bitirer bir yere koyar diyer biraz savusun anan koyum. Sora nana kıza diyer, “*kızım men konşıya kadar gedierem bir parça eçmeç gatıram eçmacımız kalmıyıp, bes habaru olsun indi gelem*”. Nana gider konşıya biraz fazla konşıda kalır, kızda evde kalıp ac olur gider mıtbağa kazanın kapağını açar biraz mercimeçten bir kaba koyar yer, kız toh olmaz gene yer, toh olaz gene yer, bir vahıt kazana bakar bir şey kalmıyıp içinde boş kazan olup. Kahar diyer neynıyım neynıyım indi nanam gelse manı vurur, diyer koy kaçım evden. Vallah kız kahar kaçır evden kapını örter gider çıkar evden yazya, nana gelir eve bakar çimse yohtı kazanı açar, kazan boştı mercimeç kalmıyıp. Nana çoh korhar gevli bin şey eder konşılara habar salır kızım kaçıp yeuden habaruz olsun onu görüpse basını getirsin. Çöy ehli hamı gün kaharlar kızı ahtarmağa ahtar ahtar tapmazlar, diyerler ağaçlığlara gideğ belki orda özünü sahlıyıp, vallah baharlar kız oturup bir ağaç

altında yığılı, çöy ehli apararlar özünü nanası yanına, nana diyer, “*kızım nişin kaçtu, niş bela man çoh korhıtım*”. Kızda diyer, “*nana men çoh acıydım mercimeci hamsini yedim senden korhtım ondan tarafa kaçtım*”. O günden sora kızın adı çöyde mercimeç kz oldu. Men de gettim elime bir şey düşmedi (K.K. 222).

5.2.1.6. Masal 6: Fatma Han

Varıydı yohuydu, Allah’tan büyük çimse yohuydu. Fatma hanın nanası ölmüştü babası başka kadınan evlanmıştı yani üvey nanası varıydı. Fatma, üvey nanasıyla bir evde yaşardılar, üvey nanası çoh çoh harabıydı her gün Fatma’nı vurardı harap davranırdı ve ona kokmuş yemek verirdi. Bas Allah Fatma’ya öyle bir kuvvet vermişti her ne yeseydi ağzına hoş gelirdi. Üvey nana kendi kendine diyerdi, *man bu kızı bu kadar kokmuş ve harap yemek verirem hiç bir şey olmırı bına, olur men buna bir şey edim olmaz böyle*. Fatma han giderdi su başında otururdu, kendisine güzğüden (aynadan) bakardı, düşünürdü diyerdi, *men bu kadar güzelem neden manım üvey nanam benimle bu kadar haraptı, manı sevmiri*. Bir gün habar gelir diyerler, paşanın oğlu istiri arvad alsın ve evleri gezmek istiri baksın hangi kız güzeldi onu alsın. Üvey nana bu habar alır almaz diyer, olmaz Fatma hanı görsün bu oğlan, oğlan Fatma hanı görse diyer güzeldi güzeliğinden tarafa belki alır. Üvey nana kalkar Fatma hanı koyar bir tandır içine ve tandırın kapağını kapatır. Bir vakit kapı çalınır paşanın oğlu ile himayeleri birlikte gelmişler Fatma hanı sormaya diyerler, *bu evde güzel bir kız var, istirh bu güzel kızı göreh, üvey nana diyer burda böyle bir kız yohtu. Onlar da diyerler var o diyer yohtu israr eder kız yohtu*. Bu esnada bir horuz tandırın üzerine gider ve o dakikada horuz dile gelir konuşur diyer, *Fatma hanım tandırda ayağları cilvede babıcı paşa elinde*. Huruz durmadan bunları diyer dönderir, bir vakit horuzun sasını eşiderler, gelirler tandırı açarlar ne açtılar ne açtılar bir güzel kız içinde koyuptı, paşanın oğlu Fatma hanı tandırdan çıkartır alır özü için. Men de gettim elime bir şey düşmedi (K.K. 222).

5.2.1.7. Masal 7: *Gevil Seven Sultandı*

Varıydı yohıydı, günlerin bir gününde bir köyde çok tembel bir dene varıydı. Birgün o köyün kervanı öbir köye gedince olara tesadüf eder. Uzun bir mesafa gettihten sora suları kalmaz, yolda olan bir kuyuya geliller. Toluğı kuyuya batırırlar su çekmek isterler ancak tulıh bir daha sudan çıkmaz. Aralarında bir dene kuyıda ne olup olmadığını bilmeğçin kuyuya ener o da bir daha kuyıdan çıkmaz. Uzahtan bir dene gelir diyer; *“bı kuyıdan uzaklaşın bı kuyıda bir dev var insanları yer”*. Bını eşiden tembeleke diyer *“zaten men canımdan bezar (bezmişim) olmuşam bı benimçin en iyisidi”*. Tembel adam hemen kuyuya ener görer bir köşede bir dev otırıptı sağ dizinde bir maymun sol dizinde de bir güzel kız oturıp. Dev sorar tembelekeye diyer, *“sen korhmadıv bıra geldüv?”*. Tembeleke de diyer; *yo korhmadım men suçın bıra geldim*. Dev diyer, *“madam sennen bir sual sorram eger bildiysav sene hem su hemde başka armağanlar verrem”*. Tembeleke diyer, *eh*. Dev diyer, tembelekeye *dizimde otıran bı maymun güzeldi, yan bı kız güzeldi?* Sora tembeleke öz gevinde düşünür diyer her nahsını desem bı devmeni öldürer. Tembeleke, *“deve diyer en iyisi gevil seven sultandı”*. Cevabını begenendev tembelekeye beş nar verir, narları alır ve ayrıca tulıgını sudan doldırır kuyıda yazıya çıkar. Yeve döndüğünde tembeleke arvadına diyer, *bı narları denele yeğim*. Arvad narları denelediğinde (Kestiğinde) narların içinden altın liralara çıkar. Men de gettim elime bir şey düşmedi (K.K. 26).

5.2.1.8. Masal 8: *Zalim Pisik (Kedi)*

Varıydı yohuydu Allah’tan büyük çimse [k] yohuydu. Bir nanayden bir kız [k] varıydı, nana her gece kızını [k] yatramah için zalim sıçan matalını anlatardı. Matala böyle başlardı: Bulut bulut sen ne zalımsan, bulut diyer, zalım olsaydım yağış menden olmazdı, gider yağış yanına diyer yağış yağış ne zalımsan, yağış diyer, zalım olsaydım tahıl menden olmazdı, gider tahıl yanına diyer, tahıl tahıl ne zalımsan, tahıl diyer zalım olsaydım qoyun (kuzu) manı yemezdi. Gider qoyun [k] yanına diyer, qoyun ne zalımsan, Qoyun diyer, eğer zalım olsaydım qasap [k] manım başımı çesmazdı [k]. Bı kere gider qasap yanına diyer qasap ne zalımsan. Qasap diyer, zalım olsaydım sıçan (fare) manım hambanım/ tuluğumu (hayvan dersi) yemezidi. Gider

sıçan yanına diyer, sıçan sen ne zalımsan sıçan diyer, zalım olsaydım psik (kedi) manı yemezdi. Bı kere gider psik yanına diyer, pisik psik ne zalımsan pisik diyer, ha vallah zalımam damdan dama kaçaram örtlı kapıları açaram bütün sıçanlar (fareleri) yerem her çim [k] gelse peşimden bütün evini yıharam [k]. Böylece zalim psik, sıçanı nerde görseydi yerdi. Ordan geldim, burdan geldim bleme bir şey vermediler (K.K. 10).

5.2.1.9 Masal 9: *Pisikler (Kediler) Sultanı*

Varıydı yohuydu Allah'tan büyük çimse [k] yohuydu. Bir vahtlar fakir bir arvat varıymış. Bu fakir arvat onca (o kadar) parasız ve yohsulmuş hiç bir şeyi yohymış yesin. Bir gece açlıhtan ve soğuhtan bir çöşede [k] uyuhuya kalmış. Dişinde (rüyasında) saqalı [k] beyaz (aksakalı) bir ihtiyar görmüş. İhtiyar, dişinde diğer, “*eger pisikler (kedileler) sultanını bulabilirsen fakirlihtan/ yoksulluktan kurtar olasan*”. Arvat, o gün bu gündür pisikler (kediler) sultanını ahtarıp (arayıp) durmuş. Bes hiç faydası yohuymu, her nahsı (hangi) pisikin (kedinin) yanına gitse “*Sen pisikler (kediler) sultanı mısın?*” sorsa kediler miyavlayıp qaçarlarmış [k].

Bir sabah arvat çepeçlerden (un kalıntıları) hamur açarken gözlerinden yaşlar ahmağa [k] başlamış. Diyer, “*Allah'ım. Bele fakir (yoksul) ve muhtac yaşamahtansa, yer iki yarıya bölünse mende içine girsem*” yaluarmış. O daqade [k] yer yarılmış, arvat içine girmiş. Büyük bir avluya düşmüş. orada birçöme pisik (kedi) varıymış. Pisikler yemeh yapırdılar. Arvat, “*Pisikler sultanını tanısız?*” sormuş. Pisikler hiç selaşmadan (konuşmadan) elleriyle yuharı qatı [k] göstermişler. Arvat, yuharı çıhmış. Orada birçöme pisik temizlih edirmişler. Arvat, “*pisikler sultanını harda bulabilirim?*” sorduğu zaman pisikler, “*Yuharda*” demişler. Arvat bir qat [k] daha çıhmış. Orda da birçöme pis çirli aspap (kirli çamaşır) yahırmışlar. Fakir arvat diyer, “*ne olur manı pisikler sultanı yanına aparın*”. Hamı (hepsi) pisikler diyerler yuharya çık. Arvat bir qat daha çıhıp. Piskler sultanı başında bir tañç (taç), altun bir taht istinde (üzerinde) oturmuş. Pisikler sultanı fakir arvada bir torba vermiş. Sora saqf (tavan) açılıp arvat yuharya çıhmış. Eve yetişince torbanı açmış. Torbanın içi ağzına qadar fakirlere de yardım etmiş. Ordan geldim, burdan geldim bleme bir şey vermediler (K.K. 3).

5.2.1.10. Masal 10: Kayınene ile Gelin Matalı

Bir varmış bir yohmuş, yalan gerçekten çohmuş. Bir kayınene varmış, üç oğlu he künden keser veri özelerine, te'nnen ekmek veri özelerine. Bir gün, günlerden, giderler hamama. Bir kız diyer dertlerini hekat edeller. Bir kız diyer; “*kayıneneyize selavun, küçük oğlançın meni alsın, men sizi kurtar ederem bu kayıneneden*”. E geliller, “*kayınene filan kesin kızı bele güzeldi, bele şirindi, bele akildi, bele nizgandı sayallar*”. Kayınene kahar gider elçiliğ eder, alı özünü getiri. Bu kayınene getiri tendür başında künden keser, bunun eline veri, Bu bahar [k] bir katma eder bağlar beline, ekmeğini kündelerden alı, bunca bunca üç ekmek eder bağlar beline, ekmeği çıhardı [k] getiri atar sıfraya (sofra). Kayınene geli bahar, bu kestiği künde tamam döğü (tamam değil). Diyer, “*Gelinlerim, gelin çapkun çalım, siz heley tepin*”. Diyeler, “E” kayınene çapkun çalar, bunlar üçü heley kurallar.

Diyer:

Sayı var samması yohti

Çalın gelinler toyıdı

O küçük gelin diyer:

Bendi kayyim pervesi yohti

Çalın gelinler toyıdı

Bu gider, gider bir gün hısmınnan bir haber geli, diyer filan kes ölüptü, geçinipti. Gidiri taziye. Diyer: *Nene kahın bikez toprağ getirin benimçin, bu eve bikez çamur salım, giderem taziye gelince girmiyesiniz buraya*. Gideller toprağ getireler, bu evi suvallar. Bukaynene gider. Küçük gelin diyer: “*Kahın bike hamır eleyin benimçin*”. Bike hamır edeller, üç küpe var bal küpesi, doşap (pekmez) küpesi, yağ küpesi, üç sıçan eder, aparı bir koduğ var miner bağlar dörde, çıhar kçşke bu sıçanları atar o küpelere. Kayınene geli, “*nene bu koduğ girip eve, evi hasar edip*”. “*E ne'dağ ette korhumuzdan girebilmediğ, işte girdi dolandı dolandı çıktı*”. E vahtı olı, kaynene gider yağ çıhartsın, bahar yağ küpesinde bir bele sıçan ölüptü. Diyer; “*Vay nene gelin bu küpeleri atın küllüğe tökün, bunlar yiyilmez*”. “*Atte kurban olam sene, ö tökmeginen biz yerig koy kalsın nişi töküsen hasar olsun, biz yerig*

özlerini”. “Aparinnene dayayın havüşte(avalu)”. Havüşte dayallar, bu gelinler başlarllar yemağa onu, yediler. Kayınene kahtı gitti kapı ögünde çemliğ var, yağ eritmağa. Bu gelin dedi; “Men bunu kurtar edim sizi ne diyesiz, gelin tekbirliğ edeağın, men bunu öldürrem, bu karını”. Karı gitti yağ eritmağa çemde, bu kahtı bir kat elbise getirdi, derviş elbisesi, getti bir ağaç aldı eline. Dedi; “Hak habibellah, sehi hebibeller, bir oncana o yağdan ver mene ver ginen”. “Bu kahtı kuşağı çaldı, bir oğarta köpügünnen verdi”. Dedi; “Munu ne’dim karınene, bir onca o dağından vermene safından”. Karı kaşuğunu ucından aldı kaba töktü. Gelin yıhtı karını altına, boğazına töktü özüne. Boğazına töktü, karı dili alındı. Kolın kırdı dedi; “Men küçük geliniyim, kışın kırıldı dedi men küçük geliniyim, belin kırdı dedi men küçük geliniyim, boynın kırdı dedi men küçük geliniyim”. Koydı geldi.

Geldi işte dedi; “İşte bir bele iş ettim, bu Ali sırrı olsun demiysez kişivüze, deseviz işte hammunızı boşaldar”. E bunu geldi haber oğlanlara, işte neneyiz odı ölüptü, gelin çemede getirin özünü. Oğlanlar geldiler bahtılar nene ezilipti. “Nene im im”. He küçük gelini görsetti. Dedi; “Atte başımı yesin, hiclin mene veriri”. Im etti, küçük geline işaret etti dedi; “Vat atte gözün kör olsun, mene kolbağın veriri, boyınbağın mene veriri”. Hepsini kemerine kimin aldı. Taziye bitti, etti. Oğlanlar yığışrlar, dedi; “Hah bir kere vesiyyet eder, bizim nenemiz onu kere veziyyet etti, getirin nenemizin nence hicli varsa, biz bu küçük geline verağın”. Yığıştılar eşyasını, verdiler bu küçük geline, dağıldılar, ettiler bikez sayhaştılar. O gelin dedi; “Gelin biz üçümüz bacıyığ, bu işi men etmişem, bu heşyanı da üçümüze bölağın”. Oturdılar, vallah üçüne böldüler heşyanı, ellerine ayağlarına yığıştırdılar, karıdan halas oldular. (Derleyen: Yıldız Beyatlı, 1910) Akt. (Ketene, 1990: 37-39).

5.2.1.11. Masal 11: Türkmen Masalı

Bir varmış bir yokuş

Yalan gerçekten çokmuş

Yalan da bir yalanıydı

Serçe de pehlivanıydı

Serçeye vurdular palan
Çektiler kırık yerden kolan

Yalan koyuldu çuvala
Payadıldı sert duvara

Bir bacı-kardeş varıymş
Günleri çok çok darıymış

İkisi niyet ederler
Başka bir ile giderler

Yolda kardeş susuz olur
Arar su bir pınar vulur

Eğilir içisin o sudan
Bacı bağırır korkundan

Bu akrep suyudu içme
Sakın bacıdan vazgeçme
İçmez susuz yolda düşer
Susuzluk bağrını deşer

Bulurlar bir başka pınar
Temiz su olduğunu sanar

İster pınar suyunu içsin
Susuzluğa bir yol seçsin

Bacı ona engel durur
İçen bundan yılan olur

Bacının sözüne uyar
Tatlı nazık cana kıyar

Az giderler uz giderler
Dere tepe düz giderler

Varırlar ayrı çeşmeye
Kardeş eğilir içmeye

Bacı atılır yerinden
Bir ah çeker çok derinden

İçersen ceylan olursun
Bacını nasıl korursun

Susuzluk son haddin bulmuş
Susuzluktan yüzü solmuş

İçti sudan oldu ceylan
Bacı ona oldu hayran

Yorgun olmuşlar yoldan
Kader bu ne gelir elden

Dinlenmek için bacı
Buldular birdut ağacı

Bacı ağaca tırmadı
Yüreği ceylana yandı

Ulu Tanrıya yalvarır
Tanrı onları kurtarır

Bir avcı belirir hemen
Elinde ok il keman

Ceylanı uyumuş görür
Yanına okunu koyar

Bacı yürekten bağıırır
Vurma avcıya çağırır

O benim yiğit kardeşim
Hem kardeşim hem yoldaşım

Avcı hayran bakar kıza
Seherde parlak yıldıza

Kıza çok yalvarır insin
Şehzadeyim derdin dinlesin

İner alır eve onu
Evlenmektir bunun sonu

Kız mutluluğa kavuşur
Ceylanla saray dolaşır

Oğlanın ilk karısı
Bitmiş ömrümün yarısı

Uğraşır kızı öldürsün
Solmuş yüzünü güldürsün

Bir gün kızın aklın çeler

Onunla denize gider

Ansızın denize atar
Onu büyük balık yutar

Balık karnında yurt bulur
Görelim sonu ne olur

Şehzade evine uğrar
Karısından onu sorar

Nerde benim güzel eşim
Yok benim onunla işim

Kim bilir nereye gitti
Kendini gör kime sattı

Şehzade eşini arar
Hiçbir yerde kılmaz karar

Çok arar karısını bulmaz
Ömrünün yarısını bulmaz

Ceylandan haber alalım
Derdine çare bulalım

Bacıdan haberi vardı
Bacısız günleri dardı

Gün boyu deniz seyreder
Akşam olur eve döner

İlk karı durumu sezer
Kendine bir hile dizer

Ceylanı kessin kurtulsun
Yaptığı iş unutulsun

Bu iş için hazırlık yapar
Kasapları arar sorar

Ceylan olayı anladı
Evden denize fırladı

Durdu denizin başında
Bir keder var gözyaşında

Seslendi denize bacı
Bağırırdı bacı bacı

Beni kasap ister kesmek
Asıldı kazanlar tümsek
Bacı seslenir denizden
Sesi gelirdi denizden

Kasabın kolu kırılsın
Kazanlar yere devrilsin

Meni bir balık utup
Şah gerdanım tutup

Şehzade oğlu Muhammed
Dizlerim üste yatıptı

Melül eve döner ceylan
Bakın ne gösterir devran

Kasabın kolu kırılır
Tümsek kazanlar devrilir

Şehzade haberdar olur
Ceylanın durumunu bilir

Dalgıçlar hep çağırır
Kızı balıktan kurtarır

Kötüye ceza seçilir
Kötü karıdan geçilir
Tanrıya dua kırlar
Ceylanı insan bulurlar

Herkes muradına yetti
Masalımız burada bitti

Tanrı erişsin imdada
Biz de varalı murada (Derleyen: Hüseyin Şahbaz) Akt. (Altünköprü dergisi, S.10, 2004: 14-15).

5.2.1.12. Masal 12: Arzu ile Kamber

Bölgede eskiden Türk masallarını da kendilerine mal etmişlerdir. Masal manilerini yeniden düzeltip yerli ağza göre söylemişlerdir: “*Arzu ile Kamber*”ın bir konuşmasını Erbil’de şu şekilde anlatırlar:

Arzu:

Tuluğumu doldurdum

Dolu digin kaldırdım

Kamber kurabnuv olum

Bileziğim çaldırdım

Kamber:

Men bağa girmemişem

Gül, konca dermemişem

Kur'an getir yemind içim

Bilezgüv görmemişem

Kamber:

Bu sular uluk uluk

Kızlar dolduru tuluk

Bilezigüv tapana (bulana)

Ne verisen muştuluk?

Arzu:

Bu sular uluk uluk

Kızlar dolduru tuluk

Bilezigimi tapana

Şirin canım muştuluk

Masal böyle devam eder (Neftçi, 2008: 7, S. 9).

5.2.2. Hikâyeler

Bölgede masal bölümünde anlattığımız gibi eski Erbil insaları soğuk kış gecelerinde fanus önünde oturup halk edebiyatı mahsulerinden olan masal, hikâye, fıkra gibi anlatıları anlatıp geç vakte kadar sohbet ederek zamanlarını geçirirlerdi. Bu sohbet meclislerinde kadınlar ayrı, erkekler ayrı toplanırdı. Çocuklar da ayrı toplanıp hikâye, masal gibi anlatıları anlatırlardı. Günümüzde teknolojinin gelişmesiyle bu gibi sohbet oturumları maalesef yok olmaya başlamıştır. Fakat kırsal bölgelerde az da olsa eski sohbetler devam etmektedir.

Bölgedeki araştırmalar yazılı hikâyelerin oranının, sözlü hikâyelerden daha az olduğu tespit edilmiştir. Yazılı hikâyelerin çoğu da sözlü Türkmen hikâyelerinden üretilmiştir. Kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre hikâye, insanların sosyalleşmeleri ve boş zamanlarını doldurmaları için en önemli araçtır. Eskiden bir hikâye anlatıldığı

zaman, insanlar dinlemek için bir yerde toplanırlardı (K.K. 31). Gerçek olaylara dayalı hikâyelerle kurgusal hikâyeler arasında büyük bir fark olduğu da tespit edilmiştir. Erbil Kale'sinde uzun yıllar önce yaşıyan önemli kadın etrafında oluşan anlatılar, “*Samancı Kızı*”nın hikâyesine dönüşmüştür. Başka bir deyişle bu kadının hikâyesi zamanla halk ağzında, özellikle kadınların ağzında sözlü olarak anlatılan hikâyelerden biri olmuştur. Hikâye hem gerçek olaylardan hem de kurgudan oluşmaktadır.

5.2.2.1. Hikâye 1: “*Samancı Kızı*” Hikâyesi

Günlerden bir gün bu kız, evin kapısının önünü süpürüp temizliyormuş. Bu arada o gün tesadüf olarak Kale'nin sokaklarında bir grup İngiliz subayı dolaşıyormuş. Bu subaylardan biri kızın güzelliğini, duruşunu ve teninin beyazlığını çok beğenmiş. Subay, birkaç gün aradan geçtikten sonra arkadaşları ile birlikte kızın evini ziyaret etmiş. Oğlan kızın babasına, kızına vurgun olduğunu ve onunla evlenmek istediğini söylemiş. Fakat kızın babası ilk isteme talebini reddetmiş. Oğlan, bir gün neden ona kızını vermediğini öğrenmek için yine babasının yanına gitmiş. Kızın babası subayın Hristiyan olduğundan dolayı kızını vermediğini izah ederek şu sözleri söylemiş: “*Oğlum bizim dinimiz sizin dininizle farklı. Biz İslam, siz ise Hristiyanınsınız. Bu yüzden bizim dinimiz böyle bir izdivacı kabul etmez.*” Subay kızın babasına: “*Bana kızını vermen için İslam olacağım ve bütün Erbil halkına da İslamlığımı ilan edeceğim*” demiş. Kızın babası böylece kızını vermeye razı olmuş. Yıllar sonra subayın işi Irak'ta sona ermiş memleketine dönmeye karar vermiş. Böylece eşini de alarak memleketine dönmüş ve orada mutlu mesut yaşamaya başlamışlar. Oğlan, daha sonra memleketinden eşinin güzel bir tablosunu yaptırıp Erbil'e kızın babasına göndermiş. Bu tablodan sonra kızın ismi Erbil bölgesinde “*Samancı Kızı*” ile tanınmıştır. *Samancı Kızı* resmi bölgede nadir resimlerden biridir. Günümüzde de bazı evlerde hala en nadir tablolar arasında bulunmaktadır (K.K. 31).

5.2.2.2. Hikâye: 2

Erbil halkı, eskiden temiz kalpli ve güzel iman sahibiydi. Kötülükten ve insanlara zara vermekten uzaktılar. Her zaman namaz kılmak için camiye giderlerdi. Aynı zamanda eğitimde başarılı bir toplum olarak bilinirdi. Bu bağlamda Erbil’de Mala Efendi ailesine mensup olan Mala Reşat Mufti tarafından Erbil üzerine birçok gerçek olaylardan oluşan hikâyeler anlatılmıştır. Bu hikâyelerden:

Eskiden Kale’de yaşayan insanlar, Kale Camisi’nin demirden yapılmış ana kapısının anahtarını kutsal sayıyorlarmış. Bu yüzden Erbilli hamile kadınların doğumu geciktiği zaman caminin hocası Mola Efendi’den demir anahtarı alıp hamile kadının göbeği üzerine koyarlarmış. Bu uygulamayı gerçekleştiren hamile kadının doğumu hem kolay hem erken gerçekleşirmiş. Doğumdan sonra anahtarı tekrar camiye teslim edermişler (K.K. 11).

5.2.2.3. Hikâye: 3

1958 yılında merhum Mala Reşat Mufti tarafından Kale Camisi restore edilmiştir. Restorasyon işini üstlenen Mufti, Kale sakinlerinden de maddi destek almıştır. İnşaatçı ve işçiler devam ederken günlerden bir gün caminin restorasyon işlerinin sonuna yaklaşılmış. O gün merhum Abdul Vahap Asaadi, Reşat Mufti’ya şu sözleri söylemiş: “*Efendi, elimizdeki paralar bitti, bu işçilerin çalışma ücretlerini nasıl ödeyelim?*”. Mufti, “*Allah Kerim*”dir diye cevap vermiş. O sırada “*çarşafpeçeli*” kapalı bir kadın içeriye girer. Kadın, Mala Reşat Mufti’yi sorar. Kadını, Mufti yanına götürürler. Kadın, Mufti’ye selam verdikten sonra yanında bulunan iki çantayı açmış. Birinde altın diğeriinde 1000 Irak dinarı varmış. Mufti, kadına: “Nenem adu nadı?” (Anam adın ne?) diye sormuş. Kadın ismini vermemiş, ben sadece Allah’ın bir kuluyum diyerek çantaları bırakıp gitmiş. Mufti, Asaadi’ye dönüp demiş ki: “*Ben sana demedim Allah büyüktür*” (K.K. 10).

5.2.3. Fıkralar (*Nükte*)

Fıkra (nükte), halk edebiyatının masal ve efsane gibi anlatı türlerinden biridir. Irak Türkmenleri arasındaki fıkraların neredeyse hiç derlenmediğini söyleyebiliriz. Fakat bazı yazarlar, ara ara gazete ve dergi köşelerinde derlenen folklor ürünlerini yayımlama teşebbüsünde bulunmuşlardır. Bu vesileyle Irak Türkmenleri arasında şiir ve edebiyat alanlarında tanınmış simalardan olan Esaat Naip tarafından “*Kerkük Nükteleri*” adlı eser yayımlanmıştır. Esaat Naip, bu eseriyle folklor sahasının çeşitli konularını ele alarak geniş boşluğu doldurmuştur.

Dakuki’ye (1970: 123) göre fıkra, aynı anda herhangi bir tenkiti ve tevcihi ihtiva eden kısa hikâyelerdir. Aslında hikâye denilecek kadar uzun değildir. Şekil yönünden kısa ve keskin bir hikâyedir. Başlangıcı varacağı neticenin aksini ima eder. Bu suretle beklenmeyen bir sonuca varılır. Fıkraların çoğu mahfuzdur. Neşelenmek ve eğlenmek için anlatılır.

Erbil bölgesinde kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre fıkralar, genel olarak çok eski tarihlerde oluşmuş ve kulaktan kulağa söylenerek yayılmıştır. Diğer halk edebiyatı ürünleri olan masal ve hikâye gibi değildirler. Herhangi bir düşünceyi, yaşanmış bir olayı veya bir konuyu ele alabilirler. Bu bağlamda eskiden insanlar uzun kış gecelerinde fanus önünde oturup birbirlerini güldürmek ve eğlendirmek için nükteler anlatırdı. Fıkraların asıl amacı ise, dinleyeni eğlendirerek etkilemek, düşünceyi aktarmak ve bir mesaj vermektir (K.K. 1, K.K. 2). Fıkralar (*nükteler*) daha çok yaşlı nineler ve dedeler tarafından anlatılıp günümüze kadar getirilmiştir (K.K. 5, K.K. 10). Fakat günümüzde teknolojinin gelişmesiyle halk edebiyatı ürünleri daha az icra edilmeye başlanmıştır.

Neftçi’ye göre Erbilliler nükteli sözlerden, şakadan hoşlanırlar. Nasrettin Hoca’nın bütün hikâyelerini bilirler, anlatırlar. Alay edilecek bir kimse, bir fırsat buldular mı, hiç kaçırmadan taşı gediğine koyarlar (2008, 7, S. 9).

5.2.3.1. *Fıkra 1: Nikâh İçin İş Birliği*

Naip oğlu Camisi’nin medresesinde din dersleri almakta olan Fakiye Ali’nin gözü yakınlarında olan bir kıza düşer. Git gide daha fazla kaybolup dersten bile

kesilir. Onun bu hali önce arkadaşlarının, sonra da hocası mala Mahmud'un dikkatini çeker. Bir gün mala ona; *"Ali bugünlerde pek dalgınsın, bazı derslere gelmiyorsun. Acaba neden?"* der. Genç öğrenci utanıp yere bakıp *"otur böyle hocam"* cevabını verir. Hoca, bunun neden ileri geldiğini anlatmasında ısrar eder. Fakiye Ali de; *"Hocam, bir aydır komşumuzun hacıyanın kızı benden bütün gönlümü almış. Bundan ötürü dersi almıyorum"* der. Hocası; *"Lakin Ali bu sana göre büyük bir ıstır, seninle bitecek şey değil"* der. Fakiye Ali; *"otu öyle hocam, ama siz bana yardım edecek olursanız el birliği ile xerli (hayrlı) işi başarabilmiş oluruz"* cevabını verir. "Bunu üzerine hoca sorar, *"Peki, anlat bakalım, benim yapacağım yardım ve senin göreceğin iş ne olacaktır?"* Fakiye Ali de: *"Hocam, bilirsiniz ki nikâh iki tarafın kabuleşmesiyle olur "Benim kabul etmemi bana bırakın. Onların kabul etmelerini de siz temin ediniz"* der.

Buna iş birliği söylense uyar

Pişirir ekmeği Mahmud, Ali yer (K.K. 10).

5.2.3.2.Fıkra 2: Paça Ziyafeti

Kazi (hakim) Abdullah her yıl arkadaşlarına bir paça ziyafetini verir. O yılda vakti gelince hazırlığını görür. Lakin arkadaşı öğretmen Seyit Kadir'i davet etmez. Buna içlenen Seyit Kadir, davetlilerden davetin gün ve saatini sorup öğrenir. Paçaya çağırılmamış Mola Abdullah'ın bazı dostlarına degnesi giderek *"Mola Abdullah, yarın filan saatta paça ziyafetine gelmenizi rica ediyor"* der. Böylece birkaç kişiyi Mola Abdullah adına davet eder. Davetliler, mahalle kahvesinde toplanırlar. Yemek vakti hep beraber Mola'nın evine giderler. Mola, gelenleri görünce şaşaldı (şaşar). Çünkü birçoğunu davet etmemiştir, çaresiz olarak baydirdiği paçanın hepsini gelenlere takdim eder.

Mola, yemekten sonra fuzuli olarak gelenlerin birisine sorar: *"Ziyafeti size kim bildirdi?"* O da Seyit Kadir'in haber verdiğini söyler. Artık Mola nükte yapanı anlamış bulunur. Ona *"lütfeñ o dünürün paketini Seyit Kadir'e veriniz"* der. O da paketi Seyit Kadir'e verir. Seyit, paket içinde ne görse? Koyunun, arının küçücük bir tezkire. Tezkire de Seyit Kadir, *"davetlilerin artması yüzünden buğarlادیımız koyundan payınız olarak yalnız bu kalmıştır"* yazılıdır.

*Seni kısmet göğre çıksan da arar
Razı ol çünkü nasibinde bu var*(K.K. 17).

5.2.3.3. Fıkra 3: Senin de Bana İşin Düştü

Kazi (hakim) Zade Salih Efendi birçok işe başvurmuş, hiç birinde muvaffak olamamıştı. Bir gün tamire muhtaç vakıfsız bir mahalle camisini tamir için ilgililer bir yardım defteri açmışlardı. İmkânı olanlardan yardım istiyorlardı. Bu arada Salih Efendi'ye müracaat edildi. Oynamakta olduğu tavlanın zarlarını masa üzerine bırakarak oturduğu koltuğa yaslandı. Gülü masaya, gülü masaya başını yukarı kaldırarak “gördü mü nasıl senin bana işin düştü? Sen benim işlerimi yapmış olsaydın, şimdi ben de onun tamirin için seve, seve yardımda bulunurdum” dedi.

*Rahmet diye el semaye açtım
Taş bağırdırıyordu ben de kaçtım* (K.K. 139).

5.2.3.4. Fıkra 4: Namaz Rek'atları

Bir gün camide ikinci namazını kılıyorlardı. O gün bir az dalgın olan cemaatten biri şüphelenerek dönüp sordu “Yahu biz namazın rekâtlarını noksansız mı kıldık yoksa?”.

Cemaatten enfiyeci Muhammed hemen dile geldi: “Merak etme namaz rek'atlarını tamam kıldığımızı ben iyi bilirim. Çünkü ben birinci rekâtta Bağdat'a gitmek için fikrimde hazırlık yapıyordum. İkinci rekâtta ise yolda idim. Üçüncü rekatta Bağdat'a varmışım, dördüncü rekatta Kerkük'e avdet ediyordum (dönüyordum)” dedi.

*Biricik elde namaz kalmıştı
O da bir okra patiktir şimdi* (K.K. 86).

5.2.3.5. Fıkra 5: Ramazan'da Yapacakmış

İçkiye fazlaca düşkün olan Hakim Abdullah Beg resmi makamında bele aşkara (açık) olarak rakını alıp içerdi. Onu bu hali, dedikoduya sebep olduğundan eli altında bulunan memurelerinin canını sıkmakta idi. Bir gün başkatip kimseler yokken

dedi ki “keşke kapıcıya desek de rakı şişesiyle bardağını arkanızdaki pencereye koyup perdesini de indirse. Kimselerin bulunmadığı bir zamanda oradan bardağı alır de içersin. Kimse de farkına varmamış olur.” Hakim de gülümseyerek, başkatiba, “Teşekkür ederim baş efendi. Ben de bunu düşünmüş idim. Ramazan’da böyle yaparız”.

Olduğun yer yüce dünya de senin

Kalma alçakta cehennemde sakın (Naip, 1973: 15- 22).

5.2.4. Türküler, Horyatlar ve Maniler

Anonim Türk halk edebiyatı ürünleri içerisinde manzum ürünlerden birisi de türkülerdir. Türkülerin konu, yapı ve işlev özelliklerine baktığımız zaman Irak’ın çeşitli il, ilçe ve köylerinde yaşayan Türkmenlerin, türkü geleneğinde beste, şarkı, neşide, mani, horyat gibi terimler kullandıkları görülmektedir. Kerkük Türkmenlerinde türkünün karşılığı olarak “beste” kavramı kullanılmıştır. Bestelerin konularının aşk, gurbet, ölüm, tabiat vb. temalar olduğu tespit edilmiştir. Erbil Türkmenlerinde düğün oyunlarda ve törenlerde söylenen türkülerin yanı sıra esnaflar arasında da söylenen türküler mevcuttur.

Erbil ve Kerkük türkülerinde yaygın olarak kullanılan nazım şekli manidir. Yakıcı’ya göre, Kerkük türkülerinde mani tarzında yazılan türkülerin önemli bir yeri vardır. Horyat adı verilen çeşitli dörtlükler bir araya getirilerek türküler oluşturulmuştur. Şekil olarak mani şeklinde kurulan bu şiirler muçila, kesük, yetimi, muhalif, bayat ve yolcu gibi çeşitli makamlarla söylenmektedirler (Yakıcı, 2007: 331). Ayrıca Irak Türkmenleri arasında bütün besteli şarkı ve türküler için me’ni ve beste terimleri kullanılmaktadır. Türkü söylemek için “me’ni çağırma”, “me’ni deme”, “me’ni seleme” gibi terimler kullanılmaktadır (Yakıcı, 2007: 333).

Terzibaşı, türkü söyleme geleneğiyle ilgili şu görüşleri paylaşmıştır: “Kerkük’te teganni olarak “Mani” teriminin horyattan daha şümüllü bir anlamı vardır. Nitekim mani sözünü ağız olarak hem hoyrata hem de halk türküleri ve öteki havalara teşmil ettirmek mümkündür. Halk deyişi ile “flan, güzel mani çağırır” dediğimizde horyat söylemeyi ifade etmiş “mani diyer” sözüyle de daha çok halk

türküleri okumayı kastetmiş oluruz. Ayrıca bir mani “sele/söyle” sözüyle de yine türkü ve benzeri havaları söylemeyi ifade etmiş sayılırız.” (Terzibaşı, 1975: 70).

Nermin Neftçi’ye göre horyatlar halkın içinden çıkar. Her yeni olay karşısında, yeni bir horyat atılır. Dile karışır, onun bir parçası olur. Ağızlarda dolaşır, söylenir, düzeltilir, gene söylenir. Toplumun düşüncesini belli eden anlama varır. Horyatı her Erbilli benimser. Türklü duyusları, düşünceleri, öğütleri anlatmak için söylenir. Onu, ortaya atan önemli değildir, yerine, durumuna göre, söylenişi ile değerlendirilir (Neftçi, 2008:9).

Ayrıca bölgede sayısız horyatlara, manilere, türkülere yenileri eklenir. Değerli olanlar yaşar, değersizleri unutulur. Bir Erbilli’ye “falanca horyat, türkü veya mani kelimeleri nasıldı?” diye sorulduğunda size: “İndi yadımda yoxtu (yoktur), yeri düşende yadlarım” şeklinde cevap verir. Horyat yerine, gereğine ve söz gelişine göre söylemektedir. Erbil halkı horyat söyleme ustalığıyla her zaman göze çarpmıştır.

Bu bağlamda ifadelerden yola çıkarak türkü, mani, horyat gibi halk edebiyatı ürünlerinin sözlü olarak bölgede hem kadınlar hem erkekler tarafından icra edildiğini söyleyebiliriz. Fakat bölgede düğün, kına günlerinde yapılan eğlencelerde ağırlıklı kadınlar tarafından icra edildikleri tespit edilmiştir.

Saha çalışma sırasında geçmişten bugüne kadar mani, türkü, horyat türünün icra edildiği durumlar şu şekilde tespit edilmiştir: Eksiden çeşme başlarında kızlar ve erkekler birbirlerini görüp beğendikleri zaman, iki sevgili geceleri gizli gizli pencere kenarında görüştükleri zaman, geçiş dönemi ritüellerinde, özellikle kına gecelerinde, Hıdrellez kutlamalarında, kadınların sohbet toplantılarında, iş başında, kadınlar evde temizlik yaptıklarında, özellikle günümüzde gerçekleşen Türkmen gecelerinde karşılıklı olarak icra edilmektedirler.

Kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre, “*eskiden türkü bilen var ise karşılıklı olarak türkü söylerlerdi. Kadınlar dışında erkeklerde (çayhanelerde) kahvehanelerde oturup karşılıklı olarak hiç hazırlık görmeden yani doğaçlama olarak birbirlerine atışmada bulunurlardı. Özellikle ramazan gecelerinde erkekler (sinyani oyunu) oynarken arda birbirlerine beyit atarlardı. Bazı erkekler türkü söylerken elinde bağlaması da olurdu. Fakat günümüzde ise değişen sosyal hayatla birlikte artık mani, türkü “beyit atma” geleneği eskiye göre azalmıştır. Bugün ancak eski Türkmen*

kadınları tarafından belli başlı kadın günlerinde eskiye olan özlem ve eğlence amacıyla söylenmektedir” (K.K. 10, K.K. 11).

Ayrıca Halis Antik (K.K. 42), kültürün devam etmesi için ‘Antik’ adında folklorik eşyaları satan bir mekân açmıştır. Antik, günümüzde de hala arkadaşlarıyla haftada bir gün Antik mekânda oturup sohbet edip karşılıklı olarak mani, türkü, horyat söylemektedir. Antik mekân dışında Tacil Evi’nde Cumartesi günleri erkek arkadaşlarıyla toplanıp şiir, türkü, horyat ve mani günleri düzenlemektedir. Antik mekânda derleme sırasında Halis Antik’le arkadaşlarının uzun hava türkü ve horyat söylediklerine şahit olduk:

Baxta [h] çaram,
Bulmadım baxta çaram,
Olmuşam piri muğan,
Göz yumup baxta çaram (K.K. 42).

Mende dama (çatıya),
Qoy (bırak) çıxım [k] mende dama,
Çox [k] bilmeğ [k] az danışmağ,
Hevyar mende adama (K.K. 42).

Kimin di,
Yayan ata kimin di,
Açın tarix [h] kitabı,
Baxın [k] Erbil kimin di (K.K. 42).

Ne bilisen,
Makamdan ne bilisen,
Nubeleler içinde,
Nebiller nebilisen (K.K. 42).

Ne bilim,
Sasu yoxtu [k] ne bilim,
Bir qoryat (horyat) çağırmasav,

Yanımdasan ne biliyim (K.K. 42).

Bölgede hem kadınlardan hem erkeklerden tespit edilen horyat, türkü, mani örnekleri şu şekildedir:

Hayvana (köşkr) saldım bir minder,
Qız [k] üzü mena dönder,
Döndermirsene dönderme,
Gehte bir (arada sırada) selam gönder (K.K. 222).

Kara üzüm,
Mev yaşıl kara üzüm,
Gedirem hak divanına,
Elim boş kara üzüm (K.K. 222).

Nanamdı,
Kurudu nanamdı,
Babamı görmemişim,
Başlıyanım (büyütenim) nanamdi (K.K. 222).

Ağayığ,
Kulumuz çok ağayığ,
Âlem yengi (yeni) ağadı,
Biz yerinden ağayığ (K.K. 222).

Yar gözün,
Karınca oyar gözün,
Aslan tavundan düşende,
Karınca oyar gözün (K.K. 222).

O narı,
Bağda gördüm o narı,
Bir arıya razı olmadım,

Çaldı manı o narı (K.K. 222).

Dilimden,
Kavun yedim dilimden,
Şiir qoryat (horyat) yazaram
Şirin Türkmen dilmnen (K.K. 222).

Ne yazım,
Ne baharım ne yazım,
Manım derdim bin çatip (katip) yazmaz,
Men yalğuzum (yalnız) ne yazım (K.K. 222).

Bölgede kına gecesinde kadınlar tarafından icra edilen mani, türkü örnekleri:

Yanağıv halı (ben) gözel
Dudağıv alı gözel
Sennen ayrı düşenin
Ne olacağ halı gözel (Paşayev, 1998: 91).

Bölgede ayrıca kadının güzelliğini, zarafetini ve inceliğini anlatan horyat ve mani örnekleri de bulunmaktadır. Mani örneklerinden:

Altundu dişiv seniv
Huptu Yerişiv seniv
İçmeden serhoş eder
Bir tek öpüşüv seniv (Terzibaşı, 1961: 68).

Gözü kişmişe benzer
Arak (rakı) içmişe benzer
Üzü turş (ekşi) benzi sarı
Gözden düşmüşe benzer (Terzibaşı: 1961: 70).

Zülfü uzun üze değer

Egilsev (eğilsen) dize değer
Zülfüv Acem ipeği
Teli Tebriz’e değer

Zülfü siyah zil kimin
Titrer kızıl gül kimin
Qarşivda (karşında) boyun eğdim
Alıp satma qul (kul) kimin (Terzibaşı, 1961: 96).

Kadının güzelliğini anlatan horyat örnekleri:

Nar kimin oydu mani
Yaralı koydu mani
Qaş qassap kiprik pıçağ (bıçak)
Göz göre soydu mani (Terzibaşı, 1957: 190).

Almadan (elmadan)
Yanağ şirin almadan
Öpeydim gül yüzüvden
Xudam (tanrı) ruhumu almadan

Ay camala
Vurılıb ay camala
Baxanın aqlı (aklı) alı
Baxılmaz ay camala (Bayatlı, 2016: 34).

Ayrıca Faruk Faik Köprülü’nün “*Çağdaş Türkmen Kadın Edebiyatçıları*” adlı eserinde “*Kazancı Kızı*” adlı Türkmen kadın şairinden horyat örneklerine yer verilmiştir:

Arhadan (arkadan),
Saçı kesip arkadan,
Ğiyretli (cesaretli) olan insan,
Dostunu kırmaz arkadan

Taşım üste,
Kuş konup, taşım üste,
Ölenden şiirlerim,
Yazdırın taşım üste
Kurbani,
Kasap çeser [k] kurbani,
Dünya da mert insanın,
Canım olsun kurbani
Dağlar gider,
Yol keser dağlar gider,
Hangi doste can desem,
Gönlümü dağlar gider
Sağ gördüm,
Sola döndüm sağ gördüm,
Ne öldüm kurtar oldum,
Ne canımı sağ gördüm (Köpürlü, 1993: 78-82).

Yine kadın Türkmen edebiyatçılardan Gülizar Bayatlı'dan horyat örnekleri:

Arı Yen,
Gül soyun, arı yen,
Kalbimi gam sarıptı,
Yohudu (uykudu) meni arıyan (K.K. 224)

Anadı,
Dost sözümü anadı,
Gözümün ışığı,
Pir baba bir anadı (K.K. 224)

O yanmasın,
Kulak ver uyanmasın,
Dost yandım men uğruca,

Haber ver o yanması (K.K. 224)

Budu yar,
Kasap mene budur yar,
Tükerih temiz kanı,
Bes şat kalsın bu diyar (K.K. 224).

Nermin Neftçi'den alınan geçen ömre, elden giden gençliğe yananların söyledikleri horyat örnekleri:

Bir de men
Doldur içim bir de men
Gün geçti ömr azaldı
Genç olmuram bir de men

Akça verdim tuç aldım
Hayıf (yazık) oldu kocaldım
Men düştüm ziylemeden
Alem diyer sağladım (Neftçi, 2008: 6).

Yine Türkmen kadın edebiyatçılarından Güler Nazım Kerküklü'den horyat örnekleri:

Üstün Adağ,
Üstün toy üstün adağ,
Yad meni yaraladı,
Yad bastı üstüne dağ (K.K. 225).

Yaradn sen,
Yoruldup yar... den... sen
Gür olsun onun gözü,
Ki eder yaradan seni (K.K. 225).

Yine kadın Türkmen şair ve yazarlarından Hatice Mehdi Kazancı'dan horyat örnekleri:

Çatladı,

Bardak elde çatladı,
Men yarımnan gezenden,
Rakıp gördü çatladı (K.K. 226).

Derdim yar,
Bağçadan gül derdim yar,
Her geçende Karışımından,
Bin bir eder derdim yar (K.K. 226).

Duran daqa (dakka),
Saatim duran dakika,
Dünyalar benim olur,
Yarımdan duran dakika (K.K. 226).
Annam adı,
Ne hoştu annam adı,
Derdimi yara dedim,
Yan durdu annamdı (K.K. 226).

Dağ olsa,
Bu tepeler dağ olsa,
Men sevdadan dönmerem,
Ateş olsa, dağ olsa (K.K. 227).

Ayrıca Şemsettin Küzeci'nin **"Solmayan Papatyalar"** adlı eserinde yer alan
Türkmen kadın şairi Firyal İzzet Mehmet Ketane'den örnek horyatlar:

Yaradı,
Güzel addır yer adı,
Düşman sandığım mene,
Dem gününde yaradı,
Ne tabip çare eder,
Ne sağlan yardı

Sağ al dadı,
İneğe sağ al dadı,
Ben yarı çok severem,
O meni sağ aldadı
Yarı kalı,
Yar Getse yarı kalı,
Bele bir telihsezem,
İşlerim yarı kaldı (Küzeci, 2010: 41).

Nedime Hürmüzlü'nün "*Şirin Köyüm Tirkalan*" adlı eserinden horyat ve mani örnekleri:

Horyatlar:

Çek yerinde
Qilinciv [k] çek yerinde
Her gelen mekan tuttu
Kerkük'ün pek (temiz) yerinden
Gögerdi (güverdi) sarı tikan (diken)
Çayır çiçek yerinde
Qere [k] keten devraldı
Harir (ipek) ipek yerinde
Qula [k] macal (fırsat) verdiler
Oturdu beg yerinde
Alan derbeder oldu
Qaldı [k] köpek yerinde

Qazanı [k]
Ocağa qoy qazanı [k]
Şirin dil gevil (gönül) yapar
Ecci (acı) dil ne qazanır [k]

Qoyun [k] yayan
Çobandı qoyun yayan

Merdi mindirin (bindirin) ata

Namardı qoyun yayan (yaya)

Tikendi (dikildi)

Deri qumaş [k] tikendi

Dil var baldan şirindi

Dil var sarı tikandı (diken) (Hürmüzlü, 2010: 74- 75).

Maniler:

Ele aldım çögeni (baston)

Duydum meni sögeni (kötü söz)

Qırılsın [k] ince beli

Namarda baş egeni

Kerkük Erbil havası

Altunköprü mevesi

Üç ildi (yıldır) yar sevmişem

Yengi bildi nenesi

Baxçamda [h] üzüm oldu

Nar oldu üzüm oldu

Çox şükr olsun Allah'a

Bu Kerkük bizim oldu

Daşı qoydum [k] sapana

Dolantırdım çobana

Men dedim sen olsan

Qoy [k] olmasın yabana (Hürmüzlü, 2010: 79- 81).

Ayrıca kına gecelerinde dikkat çeken hususlardan biri, eğlencelerde mani, türkü ve hoyratların aynı ortamda yer alabilmesidir. Bu ortamlarda icra edilen sözlü

edebiyat ürünleri, kadın merkezli olması yönüyle konumuz açısından önemlidir. Bu mani ve hoyratların bir kısmı şöyledir:

Qız [k] gelim sizden alım (alayım)

Sürmeni gözden alım

Qaşın [k] gözün ziynetin

Hapsini üzden (yüzünden) alım

veya

Evlerinde ipekten bir halı var

Şekerlenmiş dudağında balı var

Herkesin münsaib bir yarı var

Bu gevlimin dermanisan dermanı

veya

Kaşiv (kaşın) gözuv kara kız,

Zilfiv batıp tere kız,

Gel meni bağvan eyle,

Kosküvdeki (göğüsündeki) nara kız (dakuki, 1970: 86).

veya:

Seven bahtiyar olmaz

Yarı gözel olanı

Gevli ihtiyar olmaz

veya:

Su saldım, bağa neynim (ne yapayım)

Degmez yaprağa neynim

Yarım ceyran (ceylan) oluptı

Gelmez yatağa neynim (Paşayev, 1998: 91-92).

Bölgede kadınlar tarafından kına, düğün törenlerinde en çok Ata Terzibaşı'nın "Kerkük Havaları" adlı kitabında yer alan "*Elinde Ayağında Acem Hınası*" adlı türkü icra edilir. Bu türkünün sözleri şöyledir:

Elinde ayağında acem hınası

Getti gelin getirsin oğlan nenesi

Çayır çimennen geli

Qahve [k] Yemen'nen geli

Al yanağ qaytan [k] dudağ
Her gün hamamnan gelir
Elinde ayağında acem hınası
Getti gelin getirsin oğlan nenesi
Başında var maşalla
O yar bizim inşalla
Qavışmağa [k] az qaldı
Qavışırığ [k] inşalla
Elinde ayağında acem hınası
Getti gelin getirsin...nenesi
O yar alın gönderin
Bu yar alın gönderin
O yarın gözü sevmişem
Sürmesin çalın gönderin
O yarın saçı görmüşem
Saçbağını çalın gönderin
Elinde ayağında acem hınası
Getti gelin getirsin....nenesi (Terzibaşı, 1980: 177-178).

Ayrıca bölgede eskiden “gelin götürme”ye ait eski bir türkü örneği de mevcuttur. Bu türkü gelin ve damadın iltizam etmeleri için söylenen düğün şarkılarından biridir:

Ey güzel mama gelin
Gideğ imama gelin
Aspabıv (kıyafetin) yırtılанда
Sen özöv yama gelin
Konşudan aş geldiyse
Ögce (önce) sen yeme gelin
Kayın babav ögünde
Dombalıp yatma gelin
Kaym nenev sözüne
Sende söz katma gelin
Kişivin (kocanın) sözlerine

İnadlığ etme gelin
Kişivden de habersiz
Evden şey satma gelin
Kişiv seni vurdıysa
Neneve (annene) getme gelin
Evivin sırlarını
Kimseye satma gelin
iki konşu döğüşse (kavga etse)
Duvarдан bakma gelin
Hiç kimseden izinsiz
Neneve getme gelin
Evivin işlerinde
Tembelliğ etme gelin
Garip konağ (misafir) önünde
Yüngüllüğ etme gelin
Sokakta ses geldiyse
Kapıya getme gelin
Fitne konşu sözüne
Hiç kulağ tutma gelin (Dakuki, 1970: 88- 89).

Eskiden Türkmen kadınları gün boyu oturup el işlerini örerken kimsesizliklerini ve yalnızlıklarını da hissetmişlerdir. Bu itibarla söyledikleri türkülerde örgülerini Azrail'e benzettikleri ve şikâyetlerini ortaya koydukları görülmektedir. Bir Türkmen kadını bu düşüncelerden hareket ederek şu türküyü icra etmiştir:

Çiriğ benim malımda
Al yanağda halımda
Bakmanın hüs-küt-lüğüne
İzrayıldan zalımdı (Dakuki, 1970: 83).

Eskiden kadınlar, kaderden yardım ve imdat beklediklerini ifade ettikleri türkülerde icra ederlerdi. Örneğin:

Naçar ağlama,
Gündü geçer ağlama,

Bu kapıyı bağıyan,
Bir gün açar ağlam (Dakuki, 1970: 84).
Çeşme başında erkelerin sevdiği kızlar için söyledikleri türkü örneklerinden biri de şöyledir:

Dağların ensesine
Uyandım yar sesine
Yanm Ceyran men avcı
Düşmüşem ensesine (Dakuki, 1970: 86).

Şair ve yazar Rıza Çolakoğlu'nun **"Telafer Folkloru"**nda yer verdiği horyat örnekleri şöyledir:

Nem düşer
Çiçeklere nem düşer
Qalsam [k] size faydam var
Ölsem size nem düşer

Ay çıktı erte (erken) gece
Muhabbet arta gece
Bir yanım açux (açık)
Yar gele örte gece (Çolakoğlu, 2017: 123).

Erbil bölgesinde geçmişten günümüze kadar birçok kadın şair de yaşamıştır. Bunlardan biri, Erbil'in tanınan ailelerine mensup ünlü kadın şair Nesrin Ata Erbilli'dir (F). Nesrin hanım, çağdaş Türkmen şairlerinin öncülerinden biri olarak bilinir. Edebiyat ve sanat sevgisini babası Ata Allah Ağa'dan alıp kendisini yetiştirmiş bir kadın edebiyatçıdır. Şiirlerinde insanın içindeki kuşkularını bir nebze de olsa dile getirmiştir. Şiir örneklerinden:

"Yolcu Serap"

1

Bir ezili yoldur ki fani ömürde hayat
Dalgın bir ırmak gibi elimizden sürükler
Zannetme gelecektir yolun sonunda vuslat
Seni yalnızlık yolun bitirdiği yerde bekler

2

Ayrılıyor böyle çıkmış olan sevenler
Her yolcudan bir iyilik iz, hatıra kalıyor
Mesavidir (eşittir) bu yolda, ağlayanlar, gülenler
Sana meşfek kucağı toprak ana sakılıyor

3

Henüs dudak izlerin silinmeden bardağında
Vücudunun ısısı soğumadan yatakta
Sen gidersen, o gider, uzun yollar biterken
Bir gün gelir küçürsen ah, varamadım derken.

“Bir Ülke”

Bir ülke düşünüyorum,
Yokluğunda var olmak,
Varlığında erimek istediğim,
Sularına akis eden (yansıtan) yeşilinde,
Ceylanları içiyorum,
Bir ülke düşünüyorum,
Tebessümü taşıyan sabahları,
En temiz gözyaşlarımı,
Senin için topladım,
Sensiz olmanın yalnızlığını,
Güneşsiz günlerde,
Duyuyorum en fazla,
Ufuklarının tozpembe mavisini özlüyorum,
Bir ülke düşünüyorum,
Dost ilinin sıcaklığı uğruna,
Nice heleleri ağartıdım..
Ufkumda yıldızlar,
Senin için yanık söndü,
Seni okşamak için,
Rüzgar eserken,
Seçe yumuşaklığındaki,

Hayalinde ısınıyorum,
Bir ülke düşünüyorum (K.K. 223).

Faruk Faik Köpürlü, “**Çağdaş Türkmen Kadın Edebiyatçıları**” adlı eserinde Türkmen kadın şairi Şekibe Vendavi’nin şiirlerine de örnekler vermiştir. Bu örneklerden bazıları şöyledir:

“Yalan”

Her şey yalan,
Hayat, sevgi... inan,
Sözlerin, gülüşlerin her an,
Yalan...
Gölgesinde korkan gibi,
Eri oyun dörten gibi,
O özünden kaçan gibi,
Uzun yıllar ömür alan,
Saçlarıma ağlar salan,
Düşünmeden falan falan,
Kandım güzel sözlerine,
İndi içerken gözlerine,
Utanmadan ondan bundan,
Yol bağlandı gördüğünden,
Döönmek artık çıktı elden,
Senden şimdi bir yad kalan,
O da yalan o da...yalan,
O da ...yalan (Köpürlü, 1993: 23- 24).

Yine Köpürlü’nün eserinde yer alan Türkmen kadın şairi Kadriye Ziyayi’den şiir örnekleri:

“Senden Sonra”

Senden sonra
Seni...
Dolu günlerimden çıkarıp,
Boş günlerine verenden sonra,

Savurulan ümitlerimi topladım,
Senfuniler besteledim,
Yanık yanık şiirler cumbutledi
Boş olan tahtına,
Oturtmak istiyordum,
Senden sonra...

“Hayat”

Bir yokuştur gün geçtikçe yükselir,
Bahar var... güz var,
Kış var... yazı var,
Toprağı var can fışkırır daldıkça,
Bir denizdir gün gittikçe derinleşir,
Dalgası var, köprü var,
Tofanı var, Ölümü var
Suyu var ki, Susar delileşir insan içtikçe,
Bir sırdır ki gün sundukçe seleşir (konuşur),
Adı var sanı var,
Sonunda bir sonu var (Köpürlü, 1993: 46-47).

Yine Köpürlü'nün aynı eserinde yer verdiği Türkmen kadın şairi Kazancı Kızı'den birkaç şiir örneği:

“Öğrenci”

Okulun apar paşa,
Bu dünyada doğru yaşa,
Millet koyar seni paşa,
Çalış durma ey öğrenci

Çalışkının çıkma minnet,
Düşmanımız çeksın ilet,
Vatan ister senden hizmet,
Çalış durma ey öğrenci

Ey öğrenci uyan yatma,

Kitapların yaşa atma,
Güneş gibi çıkıp yatma,
Çalış durma ey öğrenci (Köpürlü, 1993: 79-80).

5.2.5. Ninniler (*Layla, Leyle*):

Türkiye Türkçesinde ninni olarak adlandırılan dörtlüklere Erbil Türkmenleri arasında *layla* veya *leyle* demektedirler. Erbil bölgesinde özellikle Türkmenler arasında ninniler *laylalar* manzum halk edebiyatının önemli bir türüdür. Laylalar, genellikle anneler tarafından çocuk uyutulurken belirli bir ezgi eşliliğinde icra edilir. Anneler beşikteki yavrularına laylalar icra ederken dörtlüklerinin başında, ortasında ve sonunda çoğunlukla “*layla balam layla*”, “*layla gözüm layla*”, “*layla ruhum layla*”, “*layla ömrüm layla*” veya “*üle balam üle canım üle*”, “*üle ruhum üle gülüm üle*”, “*ölle balam ölle*” gibi nakaratlar da söylerler. Laylalar, anneler dışında çocukların halaları, teyzeleri veya yaşça büyük diğer yakınları tarafından da icra edilir.

Çolakoğlu’ya göre, anne sütüyle birlikte bebeğin kanına iliğine sinen, kalbinin ince tellerini okşayan ninnilemeler veya ölleyler beşikteki balaya duygu, sevgi ve sezgi aşıldığı için ilk eğitim dersleri de sayılabilir (2017: 36- 37).

Kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre, bölgede ninni *layla* söyleme geleneği eskiden yaygın bir şekilde icra edilse de günümüzde bu gelenek yavaş yavaş azalmıştır. Eskiden kimi anneler çocuklarını uyutmak bahanesiyle ölmüş kocalarını veya askerdeki kardeşlerini anlarlar yahut aile içinde sıkıntılı durumlar var ise o zaman bu sıkıntıları da dile getirirlerdi. Bu tür laylalar *sazlamağ* (ağıt) havasına dönüşmüştür. Bazen de içli içli, hazin hazin maniler şeklinde de dile getirilir (K.K. 1, K.K. 10, K.K. 11, K.K. 222).

Saatçi’ye göre *leyleler* veya *laylalar* arasında dö’e (dua), arzulama, dilek, *oxşama* (sevme), hastalıktan kurtulma, nazardan sakınma gibi çeşitli temaları işleyen dörtlükler de yer almıştır. Değişik motiflerle süslü dörtlüklerin *leyleler* arasında söylenmesi, annelerin çocuklarını uyutmaktan başka, ruhi yönden boşalarak teselli

olmalarını sağlar (2008: 31-32). Bu bağlamda ninniler *laylalar* Türkmen halk edebiyatının sözlü geleneğinde yaşayan en lirik örnekler olarak sayılır.

Ninnilerden (*Leylelerden*) Örnekler:

Nenni balam nenni
Qurtlar [k] yemesin seni
Sabbah (yarın) bir gün yad oğlu
Elimnen alır seni(K.K. 10).

Nenni nenni deydüğüm
Beşigin beledüğün
Özün veren xudaya (Allah'a)
Çox [k] şükür eldüğün (K.K. 11).

Nennilerim yatınca
Beklern gün batınca
Gözüme şiş basaram
Sen hasıla yetince (K.K. 10).

Nenni nennisi gelir
Belerm (salaram) yuxusu (uykusu) gelir
Uzağ uzağ yollardan
Xanin [h] dedesi gelir (Çolakoğlu, 2017: 37-38).

Ay çıxtı [h] oldu 'ayan (belli)
Yar yola düştü yayan
Gül döşek qetfe (kadife) yastuğ (yastık)
Dayan 'azizim dayan

Balam yatıb (yatmış) gül kimin
Uzanıptı dal kimin
Yol dögerem senivçin (yol giderem senin için)
Duvana (divane) abdal kimin (K.K. 10).

Dağların qarı [k] menem
Gün vursa erimenem
Blam leyle demeğten
Ölünce qarimenem [k]

Leyle diler
Yatıptı leyle diler
Vurğun yuxu (uyku) salıptı
Mennen bir leyla diler

Leyle'sine
Mecnün vurğun Leyla'sine
Qulağ [k] verginen balam
Ğerib nenev leylasine (Saatçi, 2008: 32- 33)

Oyağ kallam (yatmam) yatınca
Beklerem ay batınca
Kolum yastığ ederem
Sen hasile çatınca
Leyle balam leyle
Leyle gülüm leyle (Erol, 2003: 20).

Bala dadı
Bal dadı, bala dadı
Ne balda ne şekerde
Hiç yohtı [k] bal dadı

Giderem yolum dağdı
Gör ne bahçalı bağdı
Men sene leyle ederem
Ne ğada canım sağdı (K.K. 1).

Leylevun adı nedi
Şekerden dadı nedi
Çağırram ses vermez
Bilmirem derdi nedi (K.K. 2).

Kurbanam özüm özüm
Yuhusuz (uykusuz) nece dözüm
Gecenin gündüz kimin
Tikmişem [d] sene gözüm

Leyev edim yatasaan
Xumar [h] güle batasan
Leylavu sesi gelir
Ne desem sözü gelir (K.K. 10).

Nenem leyle eylesen
Leyle bilmez neylesen
Eger leyle bilmezse
Beşig desen belesen (salasan)

Blam şirin düşer
Yay oha şirin düşer
Sen yat men leyle edim
Gör sen ne şirin düşer (Ketene, 1990: 121-126).

5.2.6. Ağıtlar (Sazlamağlar)

Türkiye Türkçesinde ağıt adı verilen dörtlüklere Erbil Türkmenleri arasında *sazlamağ*, *sadlamağ* adı verilmiştir. Her bölgenin nasıl kendisine özel düğün (toy) ve yas merasimleri varsa, Erbil bölgesinin de kendisine has yas merasimleriyle ilgili gelenek ve görenekleri vardır. Bölgede merasimlerde uygulanan ritüeller Türk dünyası ve Anadolu'nun muhtelif yerleriyle az farklılık göstermekle birlikte aynı

adet ve ananeleri taşımaktadır. Bölgede bu görevi icra eden kadınlara “sadlayan” adı verilir. Sadlayanlar, genellikle taziye merasimlerinde heyecanlı ve coşturucu bir şekilde acı, özlem ve üzüntü dolu dörtlükler söyleyen kadınlardır.

Dakuki’ye göre ağıt, kadınların elemelerini dile getirmek, çeşitli maksatlarda kullanmak için söyledikleri kendilerine has bir halk edebiyatı mahsulüdür. Türkmen kadınları cenazede, sıkıntı ve hastalık zamanlarında, bayram ve bayramın birinci gününün fecrinde, kabirlerde, ve duygularıyla baş başa kaldığı sırada ve çocuğunu uyuturken çeşitli ağıtlar söylemektedir (1970: 139).

Zahide Asaafi (K.K. 11), verdiği bilgilere göre, bölgede eskiden taziye merasimleri için devreye giren ağıtçı kadın da (sadlyan kadın) birtakım niteliklerin bulunması gerekiyordu. Sadlayan akıllı, zeki, iri yapılı, saygı duyulan ve takdir gören, cazibeli, bölgenin her yerinde tanınan bir kişi olması, dörtlüklerdeki ağıt, mani, horyat gibi dörtlükleri ezberden okuyabilen, ezberlediği dörtlükleri ne zaman hangi ortamda ne şekilde icra edeceğini bilen, ayrıca Segah ve Rast makamlarına az da olsa vakıf olan ve taziye de bulunan kadınları coşturabilen kişi olmalıdır.

Bölgedeki yas törenlerinde sadlamağ işlemi, önce ev sahibi olan kadınlar tarafından başlatılır. Ölen kişinin yakınları tarafından halka kurulur, ölen kişinin kocası, oğlu veya kardeşi ise halkanın ortasında oturup *şivan* eder. Daha önce de geçiş dönemlerinde *şivan* ile ilgili detaylı bilgi verilmiştir. Sonra kadınlar saçlarını yüzlerini yolarak ağıtlar, sazlamalar söylemeye başlarlar. Ölen kimse kadının oğluysa “vay balam vay yerine men öleydim”, kardeşiye “Vay qardaş [k] yerine men öleydim”, babasıysa “vay baba canım ruhum baba yerine men öleydim senu ölümü görmeyeydim”, kocasıysa “Hey ocağımı söndüren, meni bırakıp [k] teç koyan” gibi acı dolu sözleri söyleyerek taziyedeki kadınların dikkatini çekerek sırayı ağıtçıya, sadlyan kadına bırakır. Usta sadlyan kadının ağzından çıkan derinlik dolu sözleri dinleyen diğer kadınlar da sadlyan kadına eşlik ederek horyat, mani ve dörtlükler söylemeye başlarlar.

Yas törenlerindeki sazlamağlarla ilgili horyat ve maniler genellikle gam, kahır, acı, kader, üzüntü, şikâyet ve yakınma türünden sözler içerir. Erbil bölgesinde yas töreninde icra edilen bazı ağıt örnekleri şöyledir:

1

Yataram yanıım üsne

Quş [K] qonar [K] qanım [K] üsne (üstüne)

Bülbüller fiğan [g] eler

Bu şirin canım üsne (K.K. 10).

2

Qazan [k] ağlar

Od yanar qazan ağlar

Burda bir garip ölüp

Qabrini [k] qazan ağlar (Çolakoğlu, 2017: 51).

3

Qereyem [k] qereldirem [k]

Gül benzim saraldıram

Ölsem kefin isterem

Qalsam [k] yer daraldıram (K.K. 42).

4

Qan [k] atlasın

Çal hançer qan [k] atlasın

İzrail alma canım

Yavrım var qanatlasın [k] (K.K. 222).

5

Burda ölüp bir cuvan (güzel)

Gelsin cuvanı yuvan

Nece kabre koyallar, nece kafın tikerler (dikerler)

Parmağları tökülsün

Cuvanın gözünü yuman (Dakuki, 1970: 140).

6

Ağlama

Gündi [ü] geçer ağlama

Bukapını bağlayan

Birgün açar ağlama (Dakuki, 1970: 111).

7

Yola gittim yolım yoh [k]

Elim çolah [k] kolım yoh

Senu canuın (canın için) ossın (olsun)
Bir geceliğ [k] yerim yoh
Bir ahtarıp (soranım) tapanım yoh
Sorıp sual edenim yoh (Ketene, 1990: 116).

8

Nişin [] ağılar
Uırdıp kuşın ağılar
Kervan bizim vurunıp
eriplerin nişin ağılar (Ketene, 1990:119).

9

Bir fidandın yirmi yaşı
Yılmayan fikir ve baş
Sanma ki unutuldu
Her Türkmen sana kardeş (Cengiz, 2003: 8).

Ayrıca bölgede yas törenlerinde ölen kişi evli erkek ise, sadlıyandan sonra ölünün eşi hoyrat şeklinde ağıt dizmeye başlar. Kendisini ve etrafındakileri daha hüzünlü havaya sokmak için o da ağıtçı gibi bazı sözlerle hoyrata başlar:

Ağısız
Hizmetkarsız ağısız
lre kullar lsn
Kul kalmasın ağısız (K.K. 10).

Havadan olar
Bulut havadan olar
Kapını al gir içeri
Evim avadan olsun

Gitme gadav alayım
Ge otur bir meclis koy
Gelim tuluv (boy) alayım

Yara yeri

Sızladar yara yeri

Özü köç etti getti

Koydu yüz yara yeri (Assafi, 2012: 148-149).

Ne suçum var

Ne günah ne suçum var

Dağıtma yevmi felek

Ca baxım [k] ne suçum var (K.K. 10).

Ayrıca bölgede ölen kişi evli kadın ise:

Vay cene

Akşam oldu vay cene (yine)

Yevliler yeva gider

Yevsizlere vay cene (Assafi, 2012: 150).

Bölgede vefat eden kişi evlenmemiş kız veya oğlan ise, onun dilinden annesi şu ağıtı söyler:

Öz nenem

Qarnı [k] dolı köz nenem

El yığlar galet yığlar

Qoy [K] yığlasın (ağlıyorsun) öz nenem (Terzibaşı, 1975: 90).

5.2.8. Alkış ve Kargışlar

Erbil bölgesinde saha çalışması sürecinde tespit edilen diğer bir halk edebiyatı sözlü ürünü *alkış* ve *kargış*lardır. Her zaman kadınların dilinde güçlü bir ifade sözü olarak bilinen *alkış* ve *kargış*lar diğer bölgelerde olduğu gibi, Erbil bölgesinde de bağlamları içinde oluşan kalıp sözlerdir. Bölgede duaya “*dö’a*”, beddua ya ise, “*bedde’eler*” denmektedir. Türkmenler arasında *dua* ve *beddua*, yaygın bir şekilde kullanılmakta olup, onların kültür ve edebiyatlar ve dillerinin vazgeçilmez unsurlarını teşkil etmektedir. Türkmenler aralarında güzelce

konusurken, anlamlı ezgilere duygularını dökmüşlerdir. Bunlar genellikle alkışlardır. Bazen de nefretü öfke ve kırgınlıklarını da dile getirmek için, kargışlara başvurmışlardır. Bunlar genel itibariyle duadır ve dualar; dini içerik taşımakla beraber çoğu zaman sevgi, öfke, nefret, adaletsizlik ve baş kaldırı gibi duyguları da bünyelerinde bulundurmaktadırlar.

Saatçi'ye göre, mensur veya manzum biçiminde anonim karakter kazanmış dualarda çeşitli konular dile getirilir. Sevgi, iyilik, sağlık veya hastalı, nazardan sakınma, tabii afetler, yağmur ve bereket gelmesi, bu konuların başlıcalarıdır. Doğumdan ölüme kadar insan hayatında yer alan çeşitli törenler, bayramlar ve Ramazan gibi dini günler, duaların dile geldiği en uygun anlardır (2008: 17).

Saatçi'inin ifadesinden yola çıkarak *alkışlar* (dualar), insanın kendisiyle içinde yaşadığı cemiyetin maddi refahına ve manevi saadetine yardım ve merhametini istemek üzere Tanrı'ya yaptığı bir hitap, bir söyleyiştir. Bu niteliği ile ferdi karakter taşıyan ve sessizce edilen dua, Müslümanlar arasında camilerdeki ibadetlerde, mevlitlerde, harp zamanlarında dini ve milli heyecana kapılan insanlar tarafından söylenmektedir. Bu bağlamda bedeni, ruhi, dini, maddi ve sosyal durumlardan meydana gelen zorluklar ve ihtiyaçlar karşısında dualar insanın ağzından çıkan özlü ifadelerdir. Dualar, yapı bakımından çeşitlik göstermiştir. Bazen mani, horyat şeklinde, bazen de atasözü şeklinde karşımıza çıkmaktadırlar.

Kargışlar ise, duanın aksi ve zıddı olan lanet, inkisar, bela ve gazap ifade eden menfi sözlerdir. Bölgede *bedde'eler* (beddualar) şeklinde ifade edilir. Saatçi'ye göre, beddualar, yaptıkları yaramazlıklar sonucu annelerini canından bezdiren çocuklar üzerine söylenir. En çok erkek çocukların yaramazlıkları söz konusu olduğu için, haliyle bedduaların çoğu da onların üzerine söylenmiştir (2008: 22).

Bölgede çocuklarına kızarak beddua eden annelerle beddua etmekten kaçınan anneler, bu bedduaları ters şekilde dile getirirler. Örnek olarak “ölesin”, “toprağa giresin”, “adu batsın” veya “yere gömülesen” anlamında söylenen “yere batasan” yerine “yere batmıyasan”, “toprağa giresen” yerine “toprağa girmiyesen”, “ölmeyesen” veya “adu batmasın” derler.

Dua ve beddualara dair söz kalıpları, bölgeye has Türkmen anlatılarında, dil/kültür ilişkisi ile sözlü kültürün gündelik yaşama yansımaları örnekleyecek şekilde bütünsel bir işlev görür. Bu bağlamda Türk halk edebiyatının sözlü

geleneğinde eskiden günümüze kadar akıp gelen *alkış* ve *kargış* örnekleri, kültür belgeleri olarak ayrı bir önem taşımaktadırlar.

Bölgede hem yazılı hem sözlü kaynaklardan tespit edilen “*Alkış*” ve “*Kargışlar*”dan örnekler şunlardır:

Alkışlar (Dualar):

Allah axiratta utandırmasın (K.K. 10)

Allah bizi yaramaz qonşu [k] şerrinnen hafız elesin (K.K. 11)

Allah ocağını söndürmesin (K.K. 19)

Evin avadan [neşeli] olsun (K.K. 89)

Allah işuvu rast getirsin (K.K. 5)

Hakkın divanında üzü ağ olsun (K.K. 1)

Kimseye muhtaç olmayasın (K.K. 12)

Allah çırağını söndürmesin (K.K. 42)

Allah seni pis (kötü) gözlerden qorusun [k] (k.k. 10)

Seni çöllər bekçisi hızır beklesin (K.K. 222)

Üzü ağ olsun (K.K. 192)

Yeddi oğlan ababsı olasan (K.K. 44)

Toprağa el atasan altun olsun (K.K. 65)

Allah beklesin saxlasın [k] (K.K. 56)

Allah beterinden göstermesin (K.K. 35)

Allah ha şad etsin seni (K.K. 2)

Allah düşmanını şad etmesin (K.K. 33)

Allah işivi asand (kolay) etsin

Allah kara gün göstermesin

Allah xerli (hayrlı) etsin

Allah xeri (hayrı) ne ise onu etsin

Allah sene ağırlığı vermesin

Allah seni ihtiyar etmesin

Allah’a emanet ol

Allah seni çox [k] görmesin

Allah seni başımızdan essük (eksik) etmesin

Allah namerde muhtac etmesin

Allah mırazıvı (muradını) versin
Allah selamet etsin
Allah kimsenin ağzının dadını bozmasın
Allah qapılara [k] baxtırmassın
Başıv ha üskeg (yüksek) olsun
Dostın çox [k] düşmanın az olsun
Düşmanıv şad olamsın
Eliv derd görmesin (Bayatlı, 2011, s. 513-516).

Saatçi, “**Kerkük Çocuk Folkloru**” adlı eserinde kafiye- vezinli yahut kafiye- vezinsiz ya da kafiye ve vezinden azade *alkış* ve *kargışlar*’ın da olduğunu kaydederek aşağıdaki örnekleri tespit etmiştir:

1. Beşigü (beşik) başı qozdan (ceviz)
Qorxram [q] var yaman gözden
Yaman göz xayın (hain) oldu
Sürmeni alı gözden
2. Bir deneler (taneler)
Oturub nar deneler
Çoxlar [k] haq [k] saxlasın [k]
Ölmesin bir deneler
3. Dilerim beg olasan
’alemnen ög (âlemden önde) olasan
Qaranfil tomurcuğu çimn (gibi)
Günde yüz reng olasan
4. Qaşlarıv yay benimçin (Kaşlarını yay benim için)
Kiprigiv (kirpiğin) say benimçin
Men ölssem sene qurba [k]
Sen össev vay benimçin (2008: 18-20).

Ayrıca Erbil Türkmenleri arasında yolcuların arkasından su dökülerek söylenen *alkış* (*dua*) sözleri de vardır:

“sağlıkla get ey qardaş [k] Allah başa xıdır [h] yolsın”,

“seni çöler bekçisi xıdır beklesin” (K.K. 56).

Kargışlar (Beddualar)

Ax [h] diyib qan [k] tifiressen (tüküresen) (K.K. 10)

Boynu qırılısın [k] (K.K. 2)

Cigeru yansın (K.K. 4)

Evu kavul (dağınsın) olsun (K.K. 6)

Dermanu tapılmasın (bulunmasın) (K.K. 14)

Kor olasan (K.K. 11)

Çamıra batasan (K.K. 5)

Ocağsız olasan (K.K. 19)

Kara baxtlı [h] olasan (K.K. 78)

Siyana (kirli su) batasan (K.K. 165)

Yel günü yanasan,

yağış günü sönesen (K.K. 14)

Gabarasan (K.K. 5)

Oxay (rahat) etmiyessen

Qan qusasan (K.K. 9)

Seni qabır [k] atsın (K.K. 20)

Bir yanu bit olsun bir yanu qurt [k] olsun

Başu yastıgta, gözü qapıda [k] olsun (Çolakoğlu, 2017: 117).

Etagu yansın (K.K. 222)

Laşivu tapmasınlar (65)

Boyu devrilsin (52)

Malu atsınm (K.K. 10)

5.2.7. Bilmeceler (Tapmacalar)

Bilmeceler geçmişten günümüze var olagelen ve bütün Türk dünyasında ve Anadolu’nun çeşitli bölgelerinde olduğu gibi, Erbil bölgesinde de çok eski bir sözlü halk edebiyatı ürünüdür. Bilmece ya da tapmaca, güzel ya da hoş vakit geçirmek amacıyla oluşturulan, zekâyı, iti (keskin) zihni, hazır cevaplılığı gerektiren bir tür

eğlence ve söz oyunudur. Aynı zamanda insan ve ona ait olan her şeyin üstü kapalı olarak anlatılmasını hedefleyen, bu bağlamda temelinde söylemesi tabu/yasak kelimelerin tahmin edilmediğini sağlayan söz kalıpları olarak da açıklanabilmektedir. Bilmece ya da tapmacalar, derin düşünceli ve tecrübeli kişiler vasıtasıyla kuşaktan kuşağa aktararak günümüze kadar getirilebilmişlerdir.

Asafoğlu'ya göre bilmeceler, Anadolu'da değişik isimlerle adlandırılır. “*Mesel, metel, masal, bulmaca, hikâye, bulmaca, söz, dele fıcık, güzelleme, tanımca, bilmeli matal*” kelimeleri, Türkiye'nin değişik bölgelerinde “*halk bilmecesi*” kavramını ifade etmek üzere kullanılmaktadır (2010: 16). Erbil Türkmenler arasında ise bilmeceye “*tapmaca*” adı verilmiştir.

Kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre, eskiden bölgede bugünkü radyo, televizyon, video, telefon, sinema, internet gibi modern iletişim ve eğlence araçlarının bulunmadığı uzun kış gecelerinde kadınlar ayrı, erkekler ayrı toplanıp halk edebiyatı ürünlerinden masal, hikâye, tapmaca, atasözü gibi ürünleri icra ederlerdi. Kadınların toplandığı ortamlarda bilmeceler ilk olarak nine ve teyze gibi yaşça büyük olan kadınlar tarafından çocuklara, genç kızlara sorulardır. Tapmacalara, yörede genellikle “*tap nedir, bul nedir, buluş nedir?*” şeklindeki soru cümleleriyle başlanırdı. Günümüzde ise ne yazık ki giderek yaygınlaşan iletişim araçları, insanoğlunun bilmecelere eğlence aracı olarak bakmalarının önüne geçmeye başlamıştır. Tapmacalar, daha çok insanların toplu olarak bulundukları ortamlarda konuyu değiştirmek, ortamda bulunanların tartışmalarını engellemek amacıyla söylenmektedir (K.K. 16, K.K. 26, K.K. 42, K.K. 52, K.K. 69). Kısacası bilmeceler, Erbil Türkmenleri arasında yaşayan halk edebiyatının yıllanmış örneklerden biri olarak sayılır. Ayrıca sözlü halk edebiyatımızın güldürürken düşündüren, eğlendiren ve eğiten türlerinden birisidir.

Ravyar Jabbari'ye göre (K.K. 191), *bilmecelere (tapmacalara) ait çeşitli oyunlar da vardır. Bilmeli Matal, Eşlenbeş- Lebbeş oyunlarında iki guruba ayrılan oyuncular karışıklı bir şekilde durur ve bir grup diğer gruba bilmece sorar. Bilirlerse bilmece sorma sırası diğer gruba geçmektedir, eğer bilemezlerse, kaybeden gurup kazananı belli bir yere kadar sırtında taşır. Sorulan bilmecenin cevabını bulamayan kişi veya tarafın ipuçları isteme hakları da vardır “Yenir mi,*

yenmez mi?, “Canlı mı cansız mı?”, “Burada var mı?” gibi sorulara “evet”, “hayır” gibi kısa ve kesin cevaplar verilebilir.”

Bilmecelerden (Tapmaca)dan Örnekler:

1. Geldi mi gelir, gitti mi gelmez? (**Gençlik**)
2. Yerin altında kırmızı minare (**Havuç**)
3. Karşıdan baktım bir taş, yanına vardım dört ayak bir baş (**Kaplumbağa**)
4. Dal üstünde al yanak, inanmazsan ya da bak (**Elma**)
5. Sıra sıra inciler, yan yana dizilmişler (**Diş**)
6. Yuvarlak mermer taşı, içinde beyler aşısı (**Yumurta**)
7. Yer altında ak bıyık (**Soğan**)
8. Gökte gördüm bir köprü, rengi var yedi türlü (**Gökkuşağı**)
9. Dışı var, içi yok, tekme atılır, suçu yok. (**Top**)
10. Burada vurduğum kılıcı Halep’te çıktı ucu (**Şimşek**)
11. Deveden büyük serçeden küçük bir aşağı bir yukarı (**Uçak**)
12. Anası su babası taş yedi aleme baş (**Tuz**)
13. İçimde akrep var, zarar vermeden turlar (**Saat**)
14. Yer altında yağlı kayış (**Yılan**)
15. Yeşil mantolu, Kırmızı entarili, Siyah düğmeli (**Karpuz**)
16. Şehirden şehire koşarım, köyden köye giderim fakat hiç hareket etmem (**Yol**)
17. Dışım var ağzım yok (**Tarak**) (K.K. 191).
18. Hıt ettim pişt ettim, kapı altında yih ettim. (**süpürge**) (K.K. 10).
19. Alçağ damda qar [k] yağar (**Un ve Elek**)
20. Yer altında sümüksüz (kemiksiz) et (**Dombalan, Mantar**)
21. Baldan şirin baltadan ağır (**Uyku**)
22. Bostanda yaşıl, dükkanda qara [k] evde qırmızı [k] (**çay**)
23. Bir ağır xalı [h] qumu [k] çoxtu [k] seçilmez (**Gök- Yıldızlar**)
24. Bir tepede at otlar (yayılır) (**Tıraş makinesi**)
25. Bir şey var ona tüm şeyler geçer (**Kulak**)
26. Bir üzüm danesi bir evi doldurur (**Lamba-Fanus**) (Çolakoğlu, 2017:20-21).
27. Daştandı demirdendi, mayası xemirdendi (hamurdandı) (**Değirmen**)
28. Bir kızım [k] var, bir gözüm var (**iğne**)

29. Bir sehneşeker, dünyayı eker (**Buğday ile güneş**) (Asafoğlu, 2010: 28-29).

Çolakoğlu, **Telafer Folkloru** adlı eserinde bilmece çeşitleriyle ilgili şu bilgileri paylaşmıştır: Bazen düzenli ölçüsüz ya da ölçülü düzensiz yahut da kafiyalı vezneli olmakla birlikte bir kanadı (dizesi) eksik olduğu için ne şiir ne de düz yazıya benzer bilmecelerde vardır bunlardan örnekler:

Dört lup

Bir küp

Eğri xıyar (salatalık)

Cüt ulduz (**Deve**)

Dağdan ener engir mingir

Dört qırağı [k] demir zincir

Vur başına otur gemir (**Ceviz**)

Çıxtım [k] tepeye

Qıçım [k] (ayağım) (**Cizma- çizme**)

Qızıl [k] quyu [k]

Dumbul suyu

İçen ölür

İçmiyen (**Tüfek**)

Ektim noxut [h]

Çıxtı [k] sögüt

Özü tut

Yaprağı armur (**Pamuk**)

Pit diydım

Qapı [k] altında yat diydım (**Süpürge**)

Qarı [k] qat [k] döşek

Bunu bilmeyen işek

Dağdan gelir dağ ara

Qolları Budağ ara

Durur ağaç başında
Qonuşur fersi dili (**Çıkrık**)

Qar [k] qul [k] değıl
İğne vurur doxtur [k] değıl (**Akrep**) (Çolakoğlu, 2017: 21-23).

Yumrı yumrı yuvası
Yüz ellidi balası (**Nar**) (Ketene, 1990:130).
Hep biz idik biz idik
Otuz iki kız idik
İnci Kimin (gibi) dizildik
İpek kimin süzüldük (**Diş**) (Neftçi, 2008: 8, S. 9).

Küçük damda cin oynar (**Mısır Ptalaması**) (K.K. 34).

Burdan vurdum kılıcı
Halep'te oynar ucu (**Şimşek**) (K.K. 77).

Kuyu kuyu
Dumbulu suyu
İçen ölü, içmeyen kalı (**Tüfek**) (K.K. 139).

Eğri saham, acı bal
Her adamda bir çift var (**Kulak**) (K.K. 156).

Hep biz idik biz idik
Biz on iki kız idik
qiran [k] geldi (yoksuluk) kırıldık
Bir de baştan dirildik (**Sinek**) (K.K. 31).

5.2.9. Sevmeler Oxşamalar (Nazlamalar)

Kadınların bölgede eskiden çocuklar hakkında icra ettikleri diğer bir halk edebiyatı türü de “*oxşamalar (okşamalar)*” veya “sevmeler”dir. Okşamalar, çocuklara söylenen uyaklı, ahenkli manilerdir. Bu ahenkli maniler bölgeden bölgeye çeşitli isimlerle anılmıştır. Erbil bölgesinde “*beşik nağmeleri*”, “*ninneler*”, “*nennilemeler*” veya “*leylekler*” adı verilmiştir. Fakat *leyleler* (ninniler) ile *oxşamalar* işlev itibarıyla ayırdırılar. Birisi çocuğa karşı duyulan sevgi temasını işlerken, diğeri onu uyutmak amacına yöneliktir.

Okşamalar, sevmeler, en çok anneler tarafından salıncaktaki, kucaktaki bir yaşındaki çocuklar için söylenir. Ayrıca anneler dışında çocuğa yakın olan yaşlı kadınlar tarafından da ezgili bir şekilde söylenirler. Çocuğa karşı duyulan aşırı sevgi belirtmelerini ifade eden *oxşamalar*, aynı zamanda çocuğu oynatmak ve oyalamak için de icra edilir.

Saatçi’ye göre, “*halk edebiyatının sözlü geleneğinde yaşayan oxşamalar, değişik yapılara sahiptir. Cinaslı horyat ve mani tarzında olan çeşitleri yanında, kafiyeli vezinli vezinsiz olanları vardır. Oxşamalar, ayrıca kız veya oğlan çocuğuna yahut da ayırım yapılmadan iki cinse birden hitap edilmesi bakımından çeşitlere ayrılır. Oxşamalar’ın metin olarak derlenip toplanması, Türk Halk Edebiyatı arşivi için büyük önem taşır* (2008: 26).

Günümüzde de *oxşamalar* bazı eski kadınlar tarafından çocuklara hala söylenmektedir. Yeni kuşak kadınlar ise eski kuşak kadınlardan, yani anneannelerden duydukları sözleri bazen tam bazen de eksik bir şekilde veya kendilerince değiştirerek icra etmektedirler.

Bölgede hem yazılı hem de sözlü kaynaklardan elde ettiğimiz *Oxşamalar (Sevmeler)* den örnekler:

1. Axçi [h] buxçi [h]
Nenev babav sanduqçi [k] (K.K. 10)
2. Ataram tutaram seni
Şekere Qataram seni [k]
Babav eve gelende

Ögüne ataram seni (K.K. 118)

3. Babam babası

Şeker xurdası (K.K. 89)

4. Paş paş

Bir quş [k] burda qondu [k]

Bu tutu bu çastı [k]

O dedi hani manım payım

Dedi budi budi budi.. (K.K. 192)

5. Baladadı

Bal dadı baladadı

Ne balda ne şekerde

Hiç yoxtu [k] bala dadı (Saatçi, 2008: 26).

6. Beşigi beş quruştan [k]

Bağırdağı gümüşten

Besliyeğ büyyük edeğ

İstemiriğ yengiştan (yeniden) (Saatçi, 2008: 27).

7. Qızım qızla [k] içinde

Altun hicil (halhal) qıçında (ayağında)

Qızıma dilekçi (görücü) geldi

Bugün yarın içinde (K.K. 11).

8. Nenem oğlan babam oğlan

Gel bize sebet hör (ör) oğlan

Sebet örebilmisev

Bir bada çay iç get oğlan

9. Nenem qız

Bacım qız
El olmaz
Nedeğin biz (ne yapalım)
Bir tavığtan (tavuk) bir xoruz [h]
Meger bertil (rüşvet) vereğin biz,

10. Nenemin qızı

Aşımın duzu [t]
Evimin gülü
Peppem (ekmek) havıncı (baharat) (Saatçi, 2008: 28-29).

11. Qurban olam bu qıza [k]

Eriden (kocasıyla) gelir bize (K.K. 5).

12. Qorbanam [k] bu oğlana

Hoplar düşer yorğana (K.K. 158).

13. Qızım qızım

Muncuğuv (boncuk) düzüm
O gün ossan (olsun) gelin olasan
Toyuvda süzüm (Saatçi, 2008: 27)

14. Qonağımsan qonağım

Çıraxta [k] yanar yağım
Ona hergün diyeller
Sen olasan qonağım (K.K. 1)

15. Qızım qızım qız [k] ana

Qızım vermem xizana [h]
Xizanın eşegi var
Alır gider zozana

16. Havalan (kalk) boyuyu görüm
Sünnetiy toyuyu görüm
17. Qurban [k] olam boyuna
Qızlar [k] yığma (toplama) toyuya
18. Gidiyim donbalana
Qaldım [k] dolan dolana
Yeddi qız [k] qurban [k] olsun
Bir keçel oğlana (Çolakoğlu, 2017: 33-34).
19. Yuxudan (uykudan) qaxtı sersem
Seher gülünü dersem
Neynirem dünya malın
Bir öpsem bir qoxlasam (Saatçi, 2008:30)
20. Güllüm güllüm öz güllüm
Canım qızım öz güllüm
Bbası evinde xatun güllüm
Ari evnde tahtlı güllüm
21. Dila'ya bax Dila'ya
Güzelliği benzer aya
Dila'nın bir gülüşü
Deger bütün dünyaya (K.K. 15).

5.3. Halk Oyunları ve Seyirlik Oyunlarda Kadın

Halk oyunları halk tarafından üretilen ve kuşaktan kuşağa aktarılan toplumun önemli ürünlerinden biridir. Halk oyunları içersinde kadın ve erkeğin rollerine toplumsal cinsiyet yönünden bakıldığı zaman her iki cinsiyetin rollerinin de kültür

temelli olduğu gör÷lmektedir. Bu bağlamda konum açısından bakıldığında kadının ve erkeğin toplum içinde üstlendikleri rol ve sorumluluklar farklılık göstermiştir. Her zaman kadının yeri erkekten sonra gelmiştir. Cinsiyet rollerinde erkeklerin ve kadınların sergileyebileceklerini sınırlayan şey, toplumsal beklentilerdir. Her toplumda kadın icracıların icra ettikleri geleneksel oyunlardaki beklentiler, toplumsal cinsiyetle ilgili beklentileri de yansıtmaktadır.

Bölgede geçmişten günümüze kadar düğünler, bayramlar, törenler, şenlikler ve özel günlerde icra edilen halk oyunları, milli kültürümüzün bir simgesi olarak gör÷lmüştür. Türkmen, Kürt, Arap ve Süryani gruplarına mensup insanların icra ettikleri oyunlarda birbirinden farklı özellikler gör÷lmektedir. Birbirinden ayrı olarak icra edilen oyunlar genel olarak toplu icra edilmektedir. Toplu olarak icra edilen bu oyunlar da kadın oyunları, erkek oyunları ve kadınla erkeğin birlikte icra ettikleri oyunlar olarak sınıflanmıştır.

Bölgede eskiden günümüze göre geleneksel uygulamalarda toplumsal, kültürel ve dini inançların da etkisiyle kadın ve erkek oyunlarının birbirinden ayrı icra edildiği gör÷lmüştür. Fakat bazı kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre bu töre, aileden aileye değişiklik göstermiştir. Geçmişte birlikte gerçekleştirilen icraların olduğu da tespit edilmiştir. Bölgede kadın ve erkeklerin oynadığı Türkmen oyunlarının adları: “*Giriş dalı, Harman dalı, Değirmenci, Kasap havası, Hele yar, Veysi baba di*) vd.

Seyfi Azeri (K.K. 193), verdiği bilgilere göre eskiden Erbil bölgesinde 1996-2002 yılları arasında Türkmen kültür merkezinde kadın ve erkek karışık bir şekilde “*Türkmen Halk Oyunları (Halayları)*” kursu açılmıştır. Azeri, bu kursun hem kurucusu hem hocası olarak çalışmıştır. Kursta, genç kuşaklara eski geleneksel oyunlar öğretilmiştir. Öğrenciler düğün, sünnet, bayram ve özel günlerde karma bir şekilde icralarını gerçekleştirmişlerdir. Azeri’ye göre kadın ve erkeğin birlikte icra ettiği geleneksel oyunlar olmasına rağmen kadının rollü daima utangaç ve çekingen yapıdadır. Ayrıca bu halay ekiplerinde kadın erkek katılımcıların elbiseleri de ayrıydı ve sergilenen tablolar vardı (*harman dalı, efeler, Erbil Oyunları, Kerkük Oyunları havası, dizkırma oyunu*). Harman dalı oyununda, kız ve erkekler ellerinde mum tutup *değirmenci* türküsü ile oyuna giriş yaparlardı. Böylece Erbil bölgesinde eskiden

günümüze kadar gelenek, görenek, folklor ve özel kültüre sahip kıyafetleri içeren oyunların olduğu tespit edilmiştir (K.K. 30).

Erbil bölgesinde halk içerisinde kadınların icra ettikleri geleneksel oyunların en önemli yeri, düğün eğlenceleridir. Bölgede, oyunlar kına eğlencelerinden başlayarak, bekârlığa veda partisi, gelin alma ve yüz açımı gibi aşamalarda sadece kadınların icracısı oldukları halk oyunları sergilenebilmektedir. Örneğin Türkmen aileleri arasında kına eğlencelerinde kadınlar karşılıklı olarak göbek atarlar. Bu bağlamda kına yakma törenlerinde türkülerde söylerler bu türkülerden en yaygın olanı “*Elinde Ayağında Acem Xınası*” adlı türküdür. Bu türkünün sözleri şöyledir:

Elinde ayağında acem xınası [h]

Getti gelin getirsin... nenesi

Çayır çimennen geli

Qahve [k] Yemen’nen geli

Al yanağ qaytan [k] dudağ

Her gün hamamnan geli

Elinde ayağında acem xınası [h]

Getti gelin getirsin ...nenesi

Başında var maşalla

O yar bizim inşalla

Qavışmağa [k] az qaldı [k]

Qavışırığ [k] inşalla

Elinde ayağında acem xınası [h]

Getti gelin getirsin ...nenesi

O yar alın gönderin

Bu yar alın gönderin

O yarın gözü sevmişem

Sürmesin çalın gönderin

O yarın saçı görmüşem

Saç bağın çalın gönderin

Elinde ayağında acem xınası

Getti gelin getirsin nenesi (Terzibaşı, 1980: 177- 178).

Ayrıca eskiden gelin hamamında kadınlar toplanıp hamam sefası yaparlardı. Hamam sefasında, kadınların bir kısmı türkü söyleyirdi, bir kısmı da leğen, sini çalarak oynardı. Söyledikleri türkü örneklerinden:

Bu gelin mayalıdı

Yük yüke dayalıdı

Bele (böyle) qax (kalk) bele otı (otur)

Desinler xayalıdı [h] (Zabıt, 1964: 41), (Kocaman, 2006: 122).

Ayrıca bölgede eskiden düğün eğlencelerinde kadınlara özgü bir oyun vardı, buna “*elden kevgir oyunu*” derlerdi. Bu oyunda gelin kürekenin (damadın) evine geldiği zaman kaynanası bir eline ayna, bir eline kepçe, kevgir (çömçe) alarak oynamaya başlardı. Kaynana oyunu oynarken şu sözleri de müzik eşliğinde söylerdi:

Elden çevçirden (kevgir)den oyna

Gel oyna güzel oyna

Gelin girsin oyuna

Bu toy bizim toyumuz (K.K. 10).

Farklı alanlarda yaptığımız derlemeler sırasında etnik grupların yaşadığı yerlerde halk oyunlarının çeşitlilik gösterdiğini gözlemledik. Türkmen oyunlarının yanı sıra Kürt ve Arap soylu kadınların da oynadıkları halk oyunlarının olduğu da tespit edilmiştir. Hem bölgede hem bölgeye bağlı ilçelerde Kürt soylu ailelerin düğünlerinde kadın erkek birlikte oynanan en meşhur oyun “*sey peyi*” (*üç adımlı*) adlı oyundur. Bu oyun sol ayakların öne atılıp sonra arkaya doğru götürülüp daha sonra sağ ayakların sertçe yere vurulduğu kadın erkek birlikte oynanan bir oyundur. Bu oyunun en önemli özelliği de hem kadınların hem de erkeklerin geleneksel *Kurdi* kıyafeti giymeleridir. Ayrıca Arap soyuna özgü oyun ise “*iki adımlı*” adlı oyundur. Bu oyun erkek kadın karma olarak oynanmaktadır. Bölgede Kürt ve Arap soyuna özgü oyunları Türkmen kadın ve erkekler de oynamaktadırlar.

Yukarıda belirttiğimiz gibi eskiden bölgede ve diğer yerleşim yerlerinde düğünlerde sini veya leğen çalınarak mani, türkü söylenip oyunlar oynanmıştır. Zamanla sini, leğen yerine “*dümbelek*” (tef, darbuka) çalınmaya başlanmıştır. Fakat günümüzde düğünlerde hem çalgı hem oyun şekli değişmiştir. Düğünlere şarkıcı veya DJ çağırılması nedeniyle geleneksel oyun ezgileri unutulmuştur. Ezgilerin değişimiyle oyunların yapısal yönleri de değişmiş, yeni kuşak kadınlar popüler

müzikler eşliğinde popüler danslara yönelmeye başlamışlardır. Bölgedeki araştırmalarımız sırasında bu değişimin sadece şehirlerde değil aynı zamanda köylerde de yaşandığını gördük. Köylü kadınlar şehirde yaşayan kadınlar gibi düğün ve eğlence günlerinde özel ışıltılı kıyafetler giyip, makyaj yapıp süslenmektedirler. Daha sonra köyün açık bir alanında kadın erkek karma olarak popüler müzik eşliğinde oyunlar oynamaktadırlar.

Kaynak kişilerin ifadelerinden halk ve köy seyirlik oyunlarının özellikle sünnet törenleri ve bayramlarda köy halkından insanlar ya da dışardan gelen profesyonel oyuncular tarafından icra edildikleri tespit edilmiştir. Aynı zamanda kaynak kişilerin ifadesine göre, bu oyunların günümüzde artık icra edilmedikleri de tespit edilmiştir. Fakat araştırma sürecinde Erbil il merkezine bağlı bazı köylerde derlediğimiz bilgilere göre, bu geleneğin eskisi gibi olmasa da köylerde yapılan sünnet törenlerinde sünnet olacak çocuğu eğlendirmek maksadıyla hala devam ettirildiği tespit edilmiştir.

Gülhad Al- Safar (K.K. 10), göre *eskiden kale sakinleri tarafından yaz mevsimlerinde Kale meydanında çocuklara toplu sünnet töreni düzenlenirdi. Bu törende kadınlar ayrı, erkekler ayrı bir şekilde Türkmen halk oyunlarını sergilemekteydiler. Oyuncular genellikle ya Kale sakinlerinden oluşurdu ya da dışardan profesyonel oyuncular çağrılırdı. Oyuncular ayrıca o güne özel kıyafetlerle oyunlarını icra ederlerdi. Ayrıca sünnet törenine bütün halk davet edilirdi, bazen Erbil dışından da misafirler törene katılırdı. Törende Erbil yöresine bağlı meşhur yemekler yapılırdı ve sofralar bu güzel yemeklerle donatılırdı. Fakat günümüzde ise sünnet düğünleri bu şekilde değil, daha modern bir şekilde yapılmaktadır. Bazı aileler düğün salonlarına DJ veya şarkıcı çağırıp sünnet törenini kutlamaktadırlar. Törene katılan kadınlar ve erkekler karma bir şekilde yöresel oyunları icra etmektedirler*”.

Ayrıca eskiden Erbil bölgesinde düğün, sünnet ve bayram gibi özel günlerde halkı, özellikle de çocukları güldürmek ve güzel vakit geçirtmek amacıyla amatör oyuncular tarafından bazı oyun sahneleri (tiyatro) sergilenirdi. Örneğin, yüzünü siyaha boyamış oyuncular ellerinde sopayla meydanda dönerlerdi. Daha sonra arkalarından kadın kılığına giren üç veya dört erkek oyuncu meydana inerdi. Kadın kılığına giren erkekler çok ilginç kıyafetlerle kendilerini sergilemekteydiler. Şalvar

ve altına vücudu kadın gibi dolu gösteren şekiller yaratarak özellikle göğüs kısımları iri şekilde olup insanların gözüne batarak herkesi eğlendirirlerdi. Başlarında ise başörtüleri olurdu. Daha sonra müzik eşliğinde özel danslar icra ederlerdi. Böylece düğünde veya sünnet törenlerinde bulunan insanlar güzel vakit geçirirlerdi. Kaynak kişilerin eski düğün, sünnet gibi özel günleri anlatırken o günlere bir özlem duydukları gözlemlenmiştir. Ayrıca bu çeşit eğlencelerin günümüzde artık olmadığı ve bunların yerini artık televizyonların aldığı tespit edilmiştir (K.K. 5, K.K. 11, K.K. 42, K.K. 30). Bu bağlamda oyunlar, halkı güldürüp eğlendirme ve toplumsal beraberliği sağlama işlevlerinin yanı sıra kültürel belleği yansıtırma işlevini de icra etmişlerdir.

5.4. Üretim ve Pazarlama Süreçlerinde Kadın

Hannah Rachel Bell, erkeklerle kadınların geçmişte ayrı ayrı şeyleri yaptıklarına dikkat çekmiştir. Bu şeyler ender olarak karşı taraftan bekleniyor, sorumluluk sınırları nadiren ihlal ediliyordu, demektir. Batılı kadınlar için kadın işi, çocuk doğurmaları, evlerine ve ailelerine bakmaları, gönüllü olarak ev ve el işlerini yapmaları anlamına geliyordu. Erkek işi ise babaların evin dışında işlerde çalışmaları, para kazanmaları, ailede, toplumda ve ülkede baskın konumda olmaları demektir. Babalar kesinlikle, gözle görülür biçimde önemliydiler. Onlar güç, etki ve tüm dünya üzerinde yetki sahibiydiler (Bell, 2003:18). Bu durum, geleneksel Türk aile modellerinde ve Türk dünyasında olduğu gibi, Erbil'in geleneksel aile modelleri içerisinde de aynıdır. Bu bağlamda eskiden günümüze kadar modern dünyanın değişen şartları ve rolleriyle düzenli bir şekilde diğer topluluklarda da olduğu gibi çeşitlilik kazanmıştır.

Erbil bölgesinde kadınların çalışma ortamlarında yer aldıkları işlerle üretim ve pazarlama süreçleri şu şekildedir:

1. Kendisinin veya mevsimlik olarak çalıştığı tarım, hayvancılık ve ormancılık süreçlerinde bulunanlar.
2. Sanayi kurumlarında çalışanlar
3. Turizm sektöründe çalışanlar
4. Pazarlama işi yapanlar (seyyar pazarcılar veya sabit pazarcılar).

5. El sanatları üretim süreçlerinde bulunanlar (Ürettikleri ürünlerini ya pazarlarda veya sipariş alarak satanlar).
6. Evde sipariş üzerine yemek yapıp satanlar.
7. Evlerde gündelik veya aylık temizlikçilik veya bakıcılık yapanlar.
8. Kendine ait bir iş yeri açanlar.
9. Özel kamu kuruluşlarında görev alanlar.

Erbil bölgesindeki kadınların çalışma ortamlarında yer aldıkları işler, üretim ve pazarlama süreçleriyle ilgili sıraladığımız maddeler şu şekilde değerlendirilmiştir: Gündelik veya aylık bir şekilde tarlalarda çiftçilik yaparak evin geçimini sağlamak için çalışan kadınlar ilk grupta yer almaktadırlar (F 189, F 190, F 191). Hammaddelerini tarım ve hayvancılık ürünlerinden elde eden üretim evlerinde çalışan kadınlar ikinci grupta yer almaktadırlar. Ayrıca hayvansal ürünlerin elde edilmesi ve işlenmesi için hem bilgi hem de değişik araç ve gereçlere ihtiyaç duyulmuştur. Erbil'in tarihi yerlerini, özellikle de *Erbil Kalesi*, *Erbil Kayseri Çarşısı*, *Çöl Minaresi* gibi yerleri turistlere gezdiren kadınlar üçüncü grupta yer almaktadırlar. Toptancıdan ve elden aldıkları eşyaları “kadınlar pazarı”nda satıp ev ekonomisine katkıda bulunan kadınlar dördüncü grupta yer almaktadırlar. Evde el emeğiyle yaptıkları ürünleri “*hafta pazarında, kadınlar pazarında, toplu yerlerde tezgâh üzerinde veya Kale kapısının*” önünde satan kadınlar beşinci gruba girmektedirler. Ayrıca evde ev yemekleri yapıp siparişli bir şekilde satıp para kazanan kadınlar da bu grupta yer almaktadırlar. Geçimlerini sürdürmek üzere gündelik veya aylık bir şekilde evlerde, şirketlerde, bebek bakım evinde veya bakım yurdunda temizlik veya hastalara, çocuklara ve yaşlılara bakım yapan kadınlar altıncı grupta yer almaktadırlar. Güzellik merkezi, kıyafet mağazası, butik, kuaför, lokanta, kafe, kumaş mağazası, terzi dükkânı veya tasarım çizim yerlerinde çalıştıran kadınlar yedinci grupta yer almaktadırlar. Devlet kurumlarında veya özel sektörlerde masa başında sekreterlik veya danışmalık yapan kadınlar sekizinci grupta yer almaktadırlar.

Aça ve arkadaşları **Kadın Folkloru: Statü ve Famaj** adlı çalışmalarında, kadınların üretim ve pazarlama süreçlerinde yer almaları ve ilgilendikleri çalışmalar hakkında Leyla Kırkpınar'ın “*Türkiye’de Toplumsal Değişime ve Kadın*” adlı çalışmasından yola çıkarak şu bilgileri aktarmışlardır: “*Değişen ekonomik ve coğrafi*

koşullara göre, bu gruba giren köylü kadınlar, ailenin üretim süreçlerine tüm güçleri ile katılırlar. Kırsal kesimin büyük dönüşüm noktası, yeni teknolojilerin ithali, tarımın makineleşmesi ve bunun sonucunda hızlı bir iç göçün başlamasıdır. Bir yandan bir kısım köylerin ulusal Pazar ekonomisinde yer alması, öte yandan yabancı endüstri merkezlerine doğru akın eden fazla işgücü, bazı köylü ailelerinin bireylerini gündelikli işgücüne dönüştürmüştür. Baba ve erkek kardeşlerin değişen ekonomik işleri ile kadınların toplumsal statüsü yeni bir tanıma kavuşturulmuştur. Erkeklerin mutlak otoritelerinin ilişkisi çözülmüş genç kadınlar arasında kendi kendine belirlenen tüketim kalıpları ile yatırım biçimleri görülmeye başlamıştır. Tüketim, gösterişçi tüketime dönüştürülmüştür. Tarımsal üretim alanından çıkarılan kadınlar, evde gıda ve giyim üretimine katıldıkları için, kasaba yaşamının davranış biçimlerini taklit etmeye başlamışlardır. Böylece, daha çok kabul günlerine gittikleri, mevlit gibi dini törenleri izledikleri görülmektedir. Ekonomik açıdan hızlı değişen kırsal yerleşme birimlerinin köylerine yeni değer ve yaşam üslupları girmiştir. Bundaki değişimin hızı, kasaba yaşamını geçmektedir” (Kırkpınardan akt. Aça vd., 2019: 143).

Bölgede kadınların çalışma yaşamında ve üretim aşamalarında hem kentsel yerleşimlerde hem de kırsal kesimlerde her zaman aktif bir şekilde yer aldıkları belirtilmiştir. Bu bağlamda kafe, restoran, market, kahvehane, çay ocağı, bakkal, giyim mağazaları, terzi dükkânları, vb. yerleri işleten çok sayıda kadınlarla görüşme yapılmıştır. Erbil’in ünlü semtlerinden Serbesti semtinde Hunçe Kahvehanesini işleten Şohan Muhammet Rauf (K.K. 220), kahvehaneyi kadınların rahat edebilecekleri bir yer olarak açtığını, özellikle kapalı kadınlar veya aileleri tarafından erkekli yerlere gitmeleri engellenen kadınlar için bu kahvehaneyi açtığını belirtmiştir. Kaynak kişi kahvehanenin, erkek ve kadınlı karışık kahvehanelerden daha az para kazandığını da vurgulamıştır. Fakat amacı sadece para kazanmak değildir. Günümüzde kadınların daha rahat edebilecekleri mekânların çoğalmasını ve kadınlar tarafından işletilmesini teşvik etmeye çalışmıştır. Kırsal kesimlerde ise kadınların, çay ocağı ve kahvehane işletmek bir yana, bu yerlerin önünden geçmeleri bile ayıp sayılmıştır. Fakat Erbil il merkezine bağlı Perzin ilçesinde yaşayan Leyla Asaad (K.K. 196), kocası vefat ettiği ve beş çocuğa bakma zorunda kaldığı için küçük bir bakkal dükkânı açmıştır. Kazandığı parayla çocuklarına bakmaktadır.

Erbil'in Kayseri kapalı çarşısında Muhammed Halil (K.K. 235), babası Halil amcadan miras olarak kalan antik Mam Hali kahvehanesini yıllardır işletmektedir. Kahvehane, hem Erbil halkı tarafından hem de turistler tarafından ziyaret edilmektedir. Kahvehane, eskiden kadınların önünden geçemedikleri bir yerken günümüzde kadın- erkek karışık bir şekilde çay içilen bir yere dönüşmüştür. Diğer bir örnek ise, antik Meçko kahvehanesidir. Meçko kahvehanesinin tarihi 1940'lı yıllara dayanmaktadır. Erbil Kale dükkânlarının birinde yer almaktadır. Erbil'in kültürel mekânlardan bir olarak görülür. Kahvehane, eskiden Meçko denilen kişi tarafından işletilmiştir. Günümüzde ise oğulları ve torunları tarafından çeşitli restorasyonlar yapılarak işletilmektedir. Kahvehane, genç ve yaşlı erkeklerle kadınlar, ayrıca aileler tarafından da zaman geçirmek amacıyla yoğun bir şekilde ziyaret edilmektedir. Kahvehanede kadın işletmeciler de bulunmaktadır. Kahvehane, çeşitli ülkelerden Erbil'e gelen turistler tarafından da ziyaret edilmektedir.

Erbil bölgesinde 1980 yılından bu yana "*Ekelat Umi*" ("*Annemin Yemekleri*") adlı ile evde siparişli bir şekilde ev yemekleri, tatlıları yapan Suham Çelebi (K.K. 6) günümüze kadar bu mesleğine devam etmiştir. Çelebi, bugüne gelebilmek için zorlu mücadeleler vermek zorunda kalmıştır. Eskiden yemekleri ev ortamında yatığı için zorlu günler geçirmiştir. Günümüzde yine siparişli bir şekilde çalışmaktadır fakat evde yapmamaktadır, kendisine *Ekelat Umi* adıyla bir yer açmıştır. Çelebi, hastalığından dolayı bu işi kızı Nasik'e devretmiştir. Nasik (K.K. 78), annesinden bu mahareti öğrenip bu görevi üstlenmiştir. Nasik, günümüzde annesinin küçük işini büyütmüş, Instagram, Snapchat, Fecebook gibi sosyal ortamlarda ün kazanmıştır.

Yine Erbil bölgesinde hizmet vermekte olan "*Mali Dakım*" ("*Annemin Evi*") (F 192) adlı geleneksel restoranda çalışan kadınlar, eskiden bu restoranda sadece erkeklerin çalıştığını söylemişlerdir. Eskiden kadınların dışarıda yemek yemeleri ayıp sayılırken günümüzde kadınlar restoran çalıştırmaktadırlar. Restoranda, maharetli kadınların hazırladıkları geleneksel ev yemekleri satılmaktadır. Restorana hem Erbil halkı hem de turistler tarafından rağbet edildiği tespit edilmiştir (K.K. 41). Bölgede başka örnekler de tespit edilmiştir. Bu tür çalışma ve üretim ortamları, bölgeye geleneksel bir nitelik kazandırmıştır. Bu tür yerler bölgedeki kadınların sadece tarıma dayalı alanlarda değil, üretim ve pazarlama ortamlarında da aktif bir şekilde yer aldıklarını göstermesi bakımından önemlidir.

Hayvancılık merkezli üretim süreçlerinde hayvan bakımı işi, Erbil bölgesinde daha çok erkeklerin üstlendiği bir iştir. Kadınlar daha çok tarımsal süreçlerde ekim biçim işleriyle uğraşmaktadırlar. Hayvan bakımı günümüzde daha kolay hale gelmiştir. Eskiden kadınlar inekleri elleriyle sağarken günümüzde hayvanları özellikle büyükbaş hayvanları makinelerle sağmaktadırlar. Bölgede kırsal alanlarda yaşayan kadınlar günümüzde bile küçükbaş hayvanlara, kuzu ve koyun sürülerine çobanlık yapmaktadırlar. Bahirka ilçesinde yaşamakta olan Amine Hasan (K.K. 103), evinin karşısında bulunan boş alanda kuzu, keçi gibi küçükbaş hayvanlara bakmaktadır. Kaynak kişi, koyunlarının yılda iki defa doğum yaptığını ve her doğumda iki veya üç yavru doğurduklarını belirtmiştir. Yavruları büyütüp bir tanesini kendisine ayırıp diğerlerini satarak evinin geçimini sağlamaktadır. Geçmişte bölgenin geleneksel yerleşimlerinde hayvancılık süreçlerinde kadın ve erkeğin birlikte çalıştıkları da tespit edilmiştir. Bu bağlamda zamanla kadın ve erkeğin bir iş bölümü oluştuğunu söylemek doğru olur.

Bölgede tarla sahibi olan aileler yaz boyunca tarlaya gidip çalışmaktadırlar. Nadya Çelebi (K.K. 6), Şaklava ilçesine bağlı Hiran köyünde 30 dönüm arazileri olduğunu içinde nar, ceviz, incir ağaçları yetiştiğini belirtmiştir. Ayrıca tarlada bakla, salatalık, domates, kabak, patlıcan, soğan gibi sebzelerinde yetiştiğini belirtmiştir. Kaynak kişi tarlada en çok nar ağacı olduğunu, Ekim ayının sonunda narları toplayıp sattıklarını söylemiştir. Ayrıca nar ekşisi ve nar suyu yapıp satmaktadırlar (F 193, F 194, F 195, F 196, F 197). Nar suyunu geleneksel yöntemlerle yapmaktadırlar. Narları çuvala yerleştirip temiz lastik botlarla üzerine çıkıp ezdikten sonra süzüp suyunu büyük bidonlara koyup satmaktadırlar. Nar ekşisi için suyu çıkartıp süzdükten sonra büyük tencerelerde kaynatıp (F 198) daha sonra soğutup şişelere koyup satmaktadırlar. Bu işleri ailecek, kadın- erkek birlikte yapmaktadırlar. Kazandıkları paraları hem tarlanın yıllık ihtiyaçları için hem de evin geçimini sağlamak için kullanmaktadırlar.

Bölgede tarlada çalışan kadınlar genellikle paraya ihtiyacı olan veya dul kadınlardır. Kazandıkları parayla evin geçimini sağlamaktadırlar. Evli kadınlar ise kazandıkları paralarla eve eşya alıp çocuklarının ihtiyaçlarını karışlamaktadırlar. Bazı kadınlar da eşlerine destek olmak için sabah erkenden tarlaya gidip çalışmaktadırlar. Bu bağlamda eğitim görmüş kadınlar kurumlarda veya özel

şirketlerde çalışıp para kazanırken eğitim görmemiş kadınlar da tarlalarda çalışarak ve hayvanlara bakarak para kazanmaktadırlar. Kadınlar dışında evlenmeyen genç kızlarda günümüzde tarlada veya farklı mesleklerde çalışıp eve para getirmektedirler.

Kadınlar tarlada iş yaparken aynı zamanda halk edebiyatının sözlü ürünler olan mani, türkü gibi dörtlüklerde söylemektedirler:

Şaklava' da kabaklar
İnci diş al yanağlar
Onda kıyamet kopar
Yarı gider kız adahlar (kız nişanlar)

Sarı kavun dilimi
Uçurtum Bulbulumi
Ne koydular qavuşax (izin vermediler kavuşmalarına)
Ne kestiler dilimi (K.K. 11).

Kadınlar sadece üretim sürecinde etkin bir şekilde yer almamaktadırlar. Aynı zamanda ürettikleri ürünleri pazarlamak amacıyla pazarcılık da yapmaktadırlar. Günümüzde Erbil bölgesine bağlı ilçe ve köylerde yaşayan süt, yoğurt, peynir, kaymak gibi ürünleri hazırlayıp yapıp kent merkezinde marketlere satmaktadırlar. Ayrıca kadınlar yine bu ürünleri köy ile şehir arasındaki yol kenarlarında tezgahlarda veya yerlerde “köy ürünleri bulunur” şeklinde bir yazı yazıp satmaktadırlar (K.K. 71, K.K. 74, K.K. 101, K.K. 102). Erbil halkının köylü kadınlardan en çok istedikleri hayvansal ürün, “*Kurdi peyniri*”dir. Peynir, daha çok Kürt kökenli köylerden Erbil’e geldiği için ona bu ismi vermişlerdir. Hayvansal ürünlerin dışında Erbil halkı yine *Kurdi Pirinç* ismi ile bilinen pirinci köylü kadınlardan almaktadırlar. Pirinç Duhok il merkezine bağlı Akre ilçesinde yetiştiği için ve o bölgenin halkı Kürt kökenli olduğundan dolayı bu ismi almıştır (K.K. 127). Aynı zamanda gıda, giysi, tekstil, süs, temizlik ürünü, bitki gibi birçok ürün kadınlar tarafından üretilip pazarda satılmaktadır.

Nermin Muhammed (K.K. 9) Erbil “*Pirejina*” pazarında, “*Yaşlı kadınlar*” pazarında evlerden, ellerden, toptancılardan eşya alıp pazarda satmaktadır.

Erbil merkezinde yaşamakta olan Perihan Hatat (K.K. 236) evde salça, turşu, dandok, kurutulmuş patlıcan, biber, domates gibi gıda ürünleri yapıp kadınlar

pazarında satışa sunmaktadır. Sadriya Hasan (K.K. 209) el sanatı olarak işlediği veya dokuduğu ürünleri (seccade, çanta, halı, nakışlı şallar gibi ürünleri) yine pazarda veya özel sipariş şeklinde satmaktadır. Kazandığı parayla kocasına ev harcı için destek çıkmaktadır.

Günümüzde kadınlar pazar dışında, yaptıkları ürünleri satışa sunmak için mağaza gibi yerler de açmaktadırlar. Çöpi Fatah (K.K. 233), Çopi Dizaynız'ın sahibidir ve burayı kendisi işletmektedir. Kaynak kişi yurt dışından gösterişli ve pahalı geleneksel kıyafetler için kumaşlar ithal edip satmaktadır. Bunları mağazasına gelen müşterilere satmanın yanında geleneksel kıyafet tasarımı da yapmaktadır. Geleneksel kıyafetler için el sanatı üretimi olarak şapka, taşlı yelek, kemer, kolye gibi aksesuarlar da üretip satmaktadırlar (F 199).

Bölgede günümüzde yaygın olarak kadınlar tarafından işletilen diğer bir mekân ise temizlik şirketleridir. Şayyi Nevruz Abdulkadir (K.K. 234), Deleje şirketini işletmektedir. Kaynak kişinin verdiği bilgilere göre bölgede son zamanlarda kadınların özellikle öğretmen, memur kadınların en çok ihtiyaç duydukları şey evde yardımcı çalışandır. Endonezya, Bangladeş, Nepal, Filipin, Gana gibi ülkelerden kızları getirip evlerde iki yıllık anlaşma yapıp yardımcı çalışan olarak çalıştırmaktadırlar. Çalışan kızlar iki yıldan sonra ya ülkelerine dönmektedirler ya da anlaşmayı iki yıllığına daha yenileyerek çalışmaya devam etmektedirler (F 200).

Bölge kadınları, gündelik hayatta toplanıp sohbet etikleri gibi, pazarlanacak ürünlerin hazırlanması ve kışlık hazırlıkların yapılması sırasında da imcece yapmaktadırlar. Genellikle kırsal yerleşim yerlerinde kadınlar ekim, biçim, harman kaldırmak, ayrıca nar, mısır, fındık toplamak vb. gibi işlerde imeceler yapmaktadırlar. Günümüzde teknolojinin gelişmesine bağlı bir şekilde kadının kırsal kesimlerde eskiye göre daha az çalışması nedeniyle imeceler de azalmaya başlamıştır.

5.5. Beslenme Kültüründe Kadın

Beslenme, canlı türlerinin hayatta kalabilmeleri ve gündelik eylemlerini gerçekleştirebilmeleri için gerekli olan biyolojik bir ihtiyaçtır. İnsanoğlunun da hayatta güçlü olabilmesi ve kendi ayakları üzerinde durabilmesi için tıpkı diğer canlı türleri gibi beslenmesi gerekmektedir. Doğduğu andan itibaren beslenme ihtiyacı

duyan insanların neyle nasıl beslenmeleri gerektiğini belirleyen kurallar (domuz eti yememe, sağ elle yeme vb.) onların mensubu oldukları kültürler, inançlar ve toplumlar tarafından belirlenir. Buradan da anlaşılmaktadır ki beslenme sadece biyolojik bir eylem değil, aynı zamanda kültürel bir eylemdir. Bu durum da beslenme olgusunu çeşitli açılardan (yiyecek türleri, mutfak gereçleri, pişirme, sunum, sofrada, statü vd.) kültürel bağlamda da ele almayı gerektirmektedir.

Beslenmenin kültürel boyutuna Beşirli de dikkat çekmiştir. Beşirli’ye göre yemek, sadece biyolojik bir eylem değildir. Yiyeceklerin üretimi, taşınması, depolanması ve tüketimi sürecinde oluşan farklı toplumsal birliktelikler ve ritüeller kültürün beslenme konusundaki önemini ortaya koymaktadır (Beşirli, 2010: 159). Besinlerin temini, yeniden üretilip tüketimi için uygun hale getirilmesi ve tüketim davranışları süreci içerisinde beslenme, sırf dirimsel bir hareket olmaktan çıkmakta, kültürel bir iş haline dönüşmektedir.

Üretim, dağıtım, hazırlama ve tüketim aşamalarını temsil eden bu bölümlere şu şekilde değerlendirilir:

İşlem	Aşama	Yer
Yetiştirme	Üretim	Tarla
Tahsis etme/depolama	Dağıtım	Ambar/pazar
Pişirme	Hazırlama	Mutfak
Yeme	Tüketim	Masa
Temizleme	Artıklardan Kurtulma	Bulaşıkhanesi

Jack Goody’ye göre, “*Ekonomik faktörlerin en açık şekilde yön verdiği aşama ilk aşamadır, çünkü ilk aşama ana üretimin çeşitli yönleriyle, iş düzeniyle ve yiyeceği üretme ve depolama yöntemleri ve üretilenin dağıtımıyla ilişkilidir. Tahsis etme işlemi en açık şekilde politik olan aşamadır çünkü kira, haraç ve vergi burada devreye girer, bunun yanı sıra üretilenleri tohum olarak saklayıp pazarda satma ve bir dahaki hasat dönemine kadarki tüketimle ilgili ev içinde bölümlendirme yapıldı. Yiyeceğin hazırlanması olan üçüncü aşamada, tarladan ve ambardan (ya da Pazar yerinden) ayrılıp yemek pişirme sanatına ve mutfağa geçeriz. Burası genellikle*

erkekten çok kadına ve ev sahibinden çok hizmetçiye ayrılmış bir alandır. Burada ev içi ve patrimonial iş bölümü ve tabakalaştırma sistemi açık bir şekilde görülür. Dördüncü aşama hazırlanan yemeğin hem çiğ hem de pişirilmiş olarak masada tüketildiği aşamadır, burada grubun kimliği ve diğerlerinden farklılaşması hem beraber ya da aynı yeme pratiğinde, hem de farklı toplulukların yediklerinin içeriklerinde görülmektedir; yani burası oruçların ve ziyafetlerin, tercihlerin ve yasakların, ortaklaşa ve aile içinde yenen yemeklerin, sofrada adabının ve hizmet etme ve sunma biçimlerinin alanıdır” (Goody, 2013: 56-57).

Goody’nin ifadesindeki aşamalara dikkat edildiğinde yemek yemek, sadece tok olmak yani karın doyurmak değildir. Yemeğin hazırlanmasından masaya servis edilmesine kadar birçok aşamalardan geçilmektedir. Bu aşamalar için gerekli besin malzemelerin tahsis edilmesi ve sürekliliğin sağlanması, pişirilmesi sonrasında sofraya gelmesi ve son olarak kalanların atılması gibi aşamalar gerekli ve uzun bir süreçtir.

Kaliteli ve sağlıklı yaşam için besin ürünlerinin tarlada yetiştirilmesinden sonra kadınlar tarafından yeniden üretilip hazırlanması ve soframıza gelinceye kadarki sürecin önemi büyüktür. Sağlıklı bir verim elde edebilmek için yetiştirilecek ürünlerin kaliteli tohumlardan elde edilmesinin yanı sıra üretimin gerçekleştirildiği ortamla şartların (tarla, hava, su) iyi olması gerekir. Böylece pazara gelen yiyeceklerin insanlar için çok daha sağlıklı olması mümkün olacaktır.

Ekip biçme işinden sonra elde edilen ürünlerin toplanmasına ve depolanmasına kadarki süreçler de önemlidir. Elde edilen ürünlerin güzel ve temiz bir şekilde pazara sunulması gerekir. Akın ve arkadaşları, elde edilen besinlerin yemeğe dönüştürülmesi süreci hakkında değerlendirmeyi yapmışlardır: *“Elde edilen besinlerden yemeğin yapılış yöntemi, yemeğin içine konan besinlerin miktarı ve birbirlerine göre oranları da yemeğin lezzeti üzerine etkilidir. Yemeğin pişirildiği kaplardan başlayarak, yemeğin ateşte pişirilme sıcaklık derecesi ve süresi de yemeğin görünümü ve tadı üzerine etkisi fazladır. Hatta sofranın hazırlanışı, görünümü, yemeğin yenildiği ortam bile yemeğin hoşluğu ve lezzetliği üzerine etkisi tartışılmaz niteliktedir” (Akın vd., 2015: 36- 37).*

Whyte, kadınların konumu üzerine yaptığı kültürler arası incelemesinde, bütün ekonomik “değişkenler” düşünüldüğünde, sadece ev idaresinin yalnızca bir

cinsiyetin (kadının) sorumluluğunda olduğunu tespit etmiştir; *“Ev dışındaki işlerde ise bu durum bir kültürden diğerine geniş çeşitlilikler gösterir, fakat dünya genelinde evle ilgili işler ağırlıklı olarak kadınların tarafından yapılır”* (Whyte, 1978: 68). Goody bu koşutta yemek pişirme ile toplumsal cinsiyet arasındaki ilişkinin yanı sıra yemek pişirme ile cinsiyet ilişkisine dair de bir değerlendirme yapmıştır. Goody’ye göre insan toplumlarında yemek pişirme kadının rolünün bir parçası gibi görülmektedir. Bu yemeğin hazırlanması sürecinde erkeğin başka görevleri olduğunu göz ardı etmek anlamına gelmez. Genelde hayvanları öldüren erkeklerdir, bunu yanı sıra evdeki eti de yine erkekler keserler. Ayrıca etin haşlanmasını değil ama ateşe tutularak kızartılmasını, evde değil ama ormanda ya da dışarıda yemek pişirme işini, günlük yemek pişirme etkinliğini değil ama kuttörensel yemek pişirme görevini erkekler üstlenir (Goody, 2013: 97).

Whyte ve Goody’nin ifadelerinden yola çıkarak Erbil bölgesinde de ev işlerin genellikle kadınların üstlendiğini söyleyebiliriz. Ev dışı işler ise çeşitlik göstermektedir. Bazı ailelerde bu tür işleri sadece erkekler üstlenirken başka ailelerde ise hem erkek hem kadın üstlenmektedir. Kadınlar ev içinde birçok görev yapmaktadırlar. Bunların en başında yiyeceklerin hazırlanması, pişirme, kış için kışlık malzemeleri depolama gelmektedir. Bölgede erkekler de yemek pişirme görevinde geri kalmamışlar, kadınlara her zaman yardımcı olmuşlardır. Özellikle piknik alanlarında mangal işlevlerini hep erkekler üstlenmişlerdir. Bu durum da et pişirme konusunda erkeklerin öne çıktığını göstermektedir.

Erbil, beslenme ya da mutfak kültürü de bu bağlamda çeşitli yönleriyle incelenmeyi hak etmektedir. Erbil yöresinin kültürü diğer yörelerin kültürlerine göre yemek konusunda birçok farklılık göstermektedir. Yemek konusundaki farklılığın temelinde daha çok Erbil’in köklü bir medeniyetten gelmesi ve birçok etnik gurubu barındırması yatmaktadır. Bu özelliği, mutfak kültürünün her gruptan ve her kültürden farklı yemeklerle zenginleşmesini sağlamıştır. Türkmenlerin yoğun bir şekilde yaşaması Erbil’i hem yemeklerinde hem usul ve sofrada diğer yörelere göre farklı kılmıştır.

Araştırma boyunca Erbil bölgesine bağlı olan ilçe ve köylerin yerleşim yerlerinde yemek için önemli besin unsurlarının yetiştirilmesi aşamasında cinsiyete dayalı iş bölümünde kadın ve erkeğin bu kırsal alanlarda birlikte çalıştıklarını tespit

edilmiştir. Fakat kadınlar günümüzde kırsal alanda çalışsa da eskiye nazaran çok fazla değil. Eskiden Erbil bölgesine bağlı yerleşim yerlerinde kadınlar sabah erkenden kocaları ile birlikte akşama kadar tarlalarda görev alırlardı. Günümüzde ise kadınların yeri makineler doldurmuştur.

5.5.1. Erbil Mutfağına Genel Bir Bakış

Erbil mutfağı söz konusu edildiğinde mutfağın büyük yükünün, diğer pek çok toplumda olduğu gibi, kadınlara düştüğü görülmektedir. Mutfak dendiğinde herkesin aklına önce kadın gelir. Yani kadınsız mutfak olmaz. Hem şehirde hem köyde yaşayan kadınlar ister ev hanımı, ister iş kadını olsunlar zamanlarının büyük bir kısmını mutfakta yemek hazırlamakla geçirirler.

Dünyanın ve özellikle Irak'ın genelinde ve Arap ülkeleri arasında en meşhur mutfaklardan birisi de Erbil mutfağıdır. Erbillilerin mutfağında hem Türk kültürü hem de Mezopotamya uygarlıkları denilen bölgelerin mutfak kültüründen karışık zengin bir malzemeye sahiptir.

Saha çalışması sürecinde kaynak kişilerden derlenen bilgilere göre, geçmişten günümüze baharatlı yemekler daha fazla tercih edilmiştir. Ayrıca Erbil mutfağının vazgeçilmez malzemeleri koyun eti, dana eti, pirinç, soğan sarımsaktır (K.K.138, K.K. 12, K.K. 59).

Erbil mutfağı zengin bir kültürel çeşitlilik göstermektedir. Kendisini çeşitli ve bol malzemeli olarak her zaman bütün dünyaya göstermiştir. Bölgede görüşme sırasında tespit ettiğimiz verilerden yola çıkarak Erbil yemeklerinin genellikle etlerden, hamurlardan, bitkilerden ve bakliyatlardan oluştuğunu söyleyebiliriz. Et genellikle kıyma olarak kazım kebab, kebab çeşitlerinde kullanılır.

Tezcan'a göre, et, çeşitli yönleriyle insan kültürlerinin geniş bir kesiminde evrensel olarak en değerli yiyecekler arasındadır. Özellikle beslenme değerinin yüksekliği ve protein kaynağı olması nedeniyle dikkati çekicidir (2000: 59).

Bölgede et dışında da balık da en çok tüketilen malzemelerin arasındadır. Balık bölgede Süleymaniye iline bağlı Dukan ilçesi, Kerkük iline bağlı Altunköprü ilçesinde bulunan göllerde yetişir, hem de havuzda yetişip pazarda satılmaktadır, ya

da yurt dışından ülkeye çeşitli balıklar ithal edilmektedir (K.K. 10, K.K. 1., K.K. 44, K.K. 76).

Ayrıca Erbil mutfağının geleneğinde çeşitli salata türleri eksik olmaz. Eskiden bölgede Erbillilerin sofrasına özel salata çeşitleri yapılırdı. Bunlardan en meşhuru soğanlı çoban salatası idi. Fakat günümüzde ise birçok yabancı ülkelerin mutfağından gelen salata çeşitleri isteği çoğalmıştır. Bunlardan İtalyan salatası, Rus salatası, Amerikan salatası ve Arap ülkelerine bağlı Süriye, Dubai ve Lübnan'da yagın olan Fetuş salatası büyük isteklerin içerisinde (K.K. 5, K.K. 6, K.K. 7).

Salatalar dışında bölgede mezelere de çok önem verilir. Erbil mutfağının en lezzetli mezelerinden babağanuçtur. Babağanuç, aslan Arap mutfağından Erbil mutfağına geçmiştir. Babağanuç, közlenmiş patlıcan, yoğurt, tahin ve sarımsak karışımı bir mezedir. Yine Arap mutfağından Erbil mutfağına geçen lezzetli mezelerden humuz tahinir. Humuz tahin, nohut, zeytinyağı ve tahinden birleşen bir karışımdır. Erbil'de bir meze kültürü gelişmiştir söylenebilir (K.K. 5, K.K. 6, K.K. 7).

Erbil Bölgesinin mutfağında her türlü yiyecekler bulunur. Bölgede pirinç pilavı yanında mutlaka sulu yemekte bulunur. Etli kuru fasulye, etli bamya, kaysı, patlıcan tepsisi vs. Erbillilerin çok sevdikleri sulu yemeklerdir (K.K. 141, K.K. 142, K.K. 143).

Derleme sırasında Nasik Abdullah (K.K. 78) yemek ve Erbil mutfağı ile ilgili bize verdiği bilgiler orijinal gelmiştir. Kendisi evde ev yemekleri ve tatlıları yapıyor onları siparişli bir şekilde satıyor. Ona göre, *“Erbil bölgesinde insanlar daha çok Erbil'in ev yemeklerini ve mutfak kültürünü tercih etmektedirler. En meşhur yemeklerimiz: kellepaça, mumbar'dır. Bölgede kelle ve mumbar sabah erkenden kahvaltıda yenen en ender yiyecek olarak sayılır. Kellepaça sadece çarşıda değil evlerde de en güzel biçimiyle maharatlı kadınların elli ile hazırlanır. Ayrıca hem kentte hem köylerde çorba şeklinde de yenilir. Bölgede eskiden günümüze kadar kellepeçe (paça) yemeği için özel lokantalar bulunmaktadır. Fakat bu yemek lokantada sabah saat 5'te başlar 7'de biter. Ayrıca beyin ve dille limon sıkılarak yenilir. Ayaklara gelince (paça) önceden tüyleri ocak üzerinde yakılıp hem çorba hem tek olarak yenilir. Kellepaça bölgede aileler tarafından çok tüketilmektedir.*

Kadınlar kellepaçayı ya kasablardan temiz olarak alır, ya da evde kendisi uğraşıp temizler.

Ayrıca perde pilav, beyaz dolma, kırmızı dolma, biryani, pirinç çftası, süzme pilav, kırmızı pilav, kara pilav, burgul pilavı, bakla döşemesi gibi yemekler Erbil mutfağının vazgeçilmezleri arasındadır. Pirinç çorbası ise, bu da hasta olan birlerine hazırlanır. Burgur çiftası, pirinç çiftası “kadınbudu”, uruk “içli köfte”, pancar çiftası, guglu turşu “ bir çeşit çfta yemeği”, üçkundur çiftası, tiçme, taruzu döşemesi, yarma yaprağı, özne kıyma, patlıcan mahşisi “şeyh mahşi”, kişkak, çeşnaç, yaprak dibi, pastırma, kebab, kzım kebabı, gülbastı “mangalda pişirilir”, sulu kebab, kavurma, yoğurt aşısı, “halum, herise” bu yemeğe “aşura” yemeği de denilir. Bu yemek arzusu yerine gelen kişiler tarafında Muharram ayında yapılır. Aşura, buğday haşlanması ile yapılır daha sonra içine, nohut, ceviz, kuru üzüm konulur. Bulamaç yemeği, bu yemek sadece sabahlara özel bir yemek olarak hazırlanır. Kervan aşısı, karaharman aşısı, kalazancı, pela sac, burman burman nar çekirdekleri kurutup kış malzemesi olarak kullanılır. Ayrıca bununla nar ekşili pilavda yapılır” (F 201, F 202, F 203, F 204, F 205, F 206, F 207), (K.K. 11, K.K. 78).

Kaynak kişilerimizin verdiği bilgilere göre eskiden Erbil mutfağında domates bulunmadığı için yemekler salçasız olarak hazırlanırdı. Fakat 19. yüzyılın başlangıcında Erbil bölgesine yurt dışından domates ithal edilmeye başlamıştır (K.K. 1, K.K. 11, K.K. 12).

Erbil mutfağında ekmek çeşitlerine gelince birçok çeşit bulunmaktadır. Ekmek, Erbil kültüründe yiyeceklerin en başında gelen bir beslenme aracıdır. Bundan dolayı birçok çeşitlilik göstermiştir.

Bölgede ekmekle ilgili birçok ekmek çeşitti bulunduğunu yukarıda da belirtmiştik. Yörede en meşhur ekmeklerden “İmam Abbas” ekmeğidir. Bu ekmek önemli bir özelliğe sahiptir. Ekmeğin adı “İmam Abbas Türbe”sinden alınmıştır. Kadınlar arzularının ve dileklerinin yerine gelmesi için türbeye ziyaret etmektedirler. Arzuları yerine gelen kadınlar İmam Abbas ekmeği yapıp komşu eş dosta dağıtmaktadırlar. Bu ekmeğe şeker ve yağ sürülür (K.K. 11, K.K. 29). Naskanen, pendirli taptapa “Peynirli ekmek”, “czlıklı taptapa” bu ekmekte sağ yağ yani hayvan

yağı ile yapılan ekmek türüdür. *Şekerli taptapa, yağlı taptapa, Çuzndçli taptapa* “susamlı ekmek”, *burgul taptapası* (F 208), (K.K. 2, K.K. 12, K.K. 3).

Erbil yöresinde kaynak kişilerin verdiği bilgilere göre, son zamanlarda ev yemekleri lokanta yemeklerine göre daha fazla rağbet görmeye başlamıştır. Hem ev yemekleri satan lokantalar açılmaya hem de evde yemek yapıp satış yapan ev hanımları çoğalmaya başlamıştır. Evde ev yemekleri satan kadınlar sosyal medya aracılığı ile kendileri için reklam yapmaktadırlar. İnsanlar artık Instagram, Facebook, snapchat gibi sosyal medya ortamlarında ev yapımı yemekleri için reklam yapmaktadırlar. Ayrıca kadınlar siparişleri çoğalsın diye bazı ünlü kişilerin sayfalarından para karşılığı olarak reklam vermektedirler (K.K. 36, K.K. 155, K.K. 14, K.K. 3).

Erbil bölgesinde eskiden günümüze kadar beslenmeyle ilgili birçok farklılık görülmüştür. Toplumsal değişimler sonucun kentleşme artmış ve yemek alışkanlıkları değişmiştir. Derleme sırasında farklı beslenme konusu ile ilgili elde edilen bilgilere göre dışarıda uzun süre çalışan insanlar, evde yemek yemek için fırsat bulmayanlar, çalıştıkları için evde yemek yapmaya fırsat bulamayan kadınlar daha çok ayaküstü “fast food” yani kolay hazırlanan yemekleri tercih etmişlerdir. Bu yüzden bölgede ayaküstü yemek yenen büfeler, dükkânlar açılmış, böylece sokak yiyecekleri artmıştır. Bu sokaklardan özellikle Erbil’in en eski semti olarak İskân semtinin sokaklarında kebab, kuşbaşı, lahmacun, pide çeşitleri, içli köfte, döner çeşitleri vs. gibi yiyecekler sokakta pişirilerek seyyar satıcılar tarafından satılmaktadır. Bu çeşit yemekleri insanlar daha çok akşam ve gece vaktinde tüketmektedirler (K.K. 152, K.K. 139).

Ev yemeklerine artan ilgiye Mahmut Tezcan da dikkat çekmiştir: “Büyük kentlerde ayaküstü yiyeceklerden bıkan insanlar artık ev yemeklerini arar olmuştur. Bu yüzden ev yemekleri bulunduran lokantalar açılmaya başlamıştır. Manticılar, ev baklavası, sulu yemekler gibi ev yemekleri, ticari ilişkilere girmiştir” (Tezcan, 2000: 134).

Ekmek pişirme yöntemleri de, kaynak kişilerin verdikleri bilgilere göre yöreden yöreye farklılık göstermektedir. Bazıları fırında, tanırda, külde veya sacda pişirilir (F 209, F 210, F 211, F 212, F 213, F 214, F 215, F 216), (K.K. 152, K.K. 153, K.K. 154, K.K. 155, K.K. 156).

Erbil mutfağının tatlılarına gelince bölge birçok tatlıya sahiptir. Bölgede ev yapımı “*helli baklava*” tatlıları arasında en meşhur tatlıdır. Eskiden kadınlar baklava yufkasını kendileri açıp daha sonra sinilere yerleştirip kömürlü fırınlarda pişirirlerdi. Günümüzde ise hazır yufkalarla ev fırınları kadınlar için baklava tatlısı yapma işini kolaylaştırmıştır (Assafı, 2012: 103).

Erbil mutfağının vazgeçilmez tatlıları arsasında da burma tatlısı, hurmalı ve cevizli kuliçe (F 217, F 218, F 219, F 220), haci badam, hindistan cevizli kuliçe, sütli, muhallebi, Pinder helvası (bu tatlı hurma ve peynirle yapılır), ölü helvası, levzine, ariç tatlısı, kozlu ariç, şerbet şekeri yer alır (K.K.17, K.K. 20, K.K. 22).

Bölgede tatlı yiyeceklerin bir diğer önemli niteliği ise meyvelerdir. Irak, zengin bir meyve kültürüne sahibidir. Fakat toplum sanayileştikçe ve dışarıdan alım (ithalat) arttıkça ülkede meyvecilik de ölmüştür. Örneğin 1970’li yıllardan 1990’lı yıllara kadar Irak’ın bütün şehirlerine dışardan meyve ithal edilmemekteydi. Irak sadece kendi mahsulleri ile geçiniyordu. Bu meyvelerden örneğin portakal, nar, limon, muz, elma vs. gibi hep Bakuba, Basra, Musul, Kerkük, Bağdat, Necef, Kerbela, Babil, Vasit gibi şehirlerden üretilirdi (K.K. 12, K.K. 56, K.K. 1, K.K. 160).

Kuzey Irak, nar üretiminde başta gelen ülkeler arasındadır. Böylece Kuzey Irak, elverişli bir doğaya sahip olduğu için nar ziraatı yaygınlaşmıştır (K.K. 144, K.K. 145, K.K. 146). Meyvelerden üzümün ise, tarihi M.Ö. 3700’ye dayanmaktadır. Üzüm doğrudan yeme dışında üzüm suyu, kuru üzüm şeklinde de tüketilmektedir. Bölgede üzüm suyu Ramazan sofralarının vazgeçilmez meyve sularından biridir. Ayrıca sirke için de kullanılmaktadır. Üzümün yaprağına gelince, bölgede dolma aşısı için kullanılır bu yemeğe yaprak sarması denir (K.K. 147, K. K. 148, K.K. 149). M.Ö. 4000 tarihinden itibaren hurma üretiminde Güney Irak en önde gelen bölgeler arasındadır (K.K. 151, K.K. 21, K.K. 30).

Günümüzde ise Türkiye, İran ve Suriye gibi ülkelere Irak’a meyve ithal olduğu için ülkenin genelinde meyvecilik eskiye göre daha azalmıştır.

Erbil mutfağında süt ürünlerine gelince geçmişten günümüze kadar evlerde taze süt bulunmadığı için yoğurt ve peynir gibi yiyecekler evde yapılmaz. Fakat köylerden ve kasabalardan şehirlere ev yapımı süt, yoğurt ve peynir ürünleri sipariş olarak getirilir. Bu ürünler eskiden beri hem Erbil’in kapalı Kayseri çarşısında hem

de yaşı kadınlar tarafından dükkânlarda bol bir şekilde satılmıştır (F 221, F 222, F 223). Bu durum, günümüzde de devam etmektedir (K.K. 28, K.K. 30, K.K. 31).

Asaafi, Erbil yemekleri hakkında şu bilgileri paylaşmıştır: “Erbil ailelerin en önemli avantajlarından biri güzel ve meşhur yemeklerdir. Bu güzel yemeklerin ortaya çıkması kadınların usta eli ve maharetlerine dayanmaktadır. Kadınlar bu beceriklilikleri, yuvalarına çocuklarına kocalarına sonsuz hizmet etmek gayretindedirler” (Asaafi, 2012: 102).

Ayrıca Erbil, farklı bölgelerden göç eden insanları barındırdığı için, ülkenin her yerinden gelen insanlar kendi mutfak kültürlerini de bölgeye taşıyarak, bir çeşitliliğe sebep olmuşlardır. Çeşitliliği arttıran bir diğer şey de bölgede çeşitli etnik restoranların açılmaya başlamasıdır. Bu restoranlardan biri Azerbaycan yemeklerini sunan Bakü Restoranı’dır. Ayrıca Türk, Amerikan, İtalyan ve Arap restoranları da çoğalmaya başlamıştır. Fakat bu restoranlar yerel restoranlara göre daha pahalıdır. Ekonomik durumu kötü olanlar bu restoranlara sadece bayramlarda veya hafta sonlarında yemek yemeye giderler. Zengin tabakadan insanlar ise, her gün bu pahalı restoranlarda yemek yemektedirler.

5.5.2. Yemek Pişirme ve Saklamada Ev İçi Roller ve Usuller

Irak Erbil bölgesinin mutfak kültürü, yemek pişirme ve saklama usullerinden başlayarak, yemek çeşitleri, tatları ve diğer özellikleri bakımından bölgede yaşayan diğer etnik grupların mutfak kültürlerinden oldukça farklıdır.

Kadınlar için çoğunlukla rutin ve zorunluk olarak görülen yemek pişirmek, bazı kadınlar için farklı anlamlar taşımakta, bazıları için sıkıcı ve zorunlu olarak yapılan bu görev, bazıları için zevkle yapılan, keyif veren bir etkinlik olarak değerlendirilmektedir (İnce, 2015: 144).

Aça ve arkadaşlarına göre, medeniyet tarihi boyunca protein kaynağı doğal ürünlerin toplanması, bitkisel temelli ürünlerin yetiştirilmesi, işlenmesi ve pişirilmesi yolundaki eylemlerin merkezinde kadınlar yer almıştır (Aça, vd., 2019: 325).

Bu bağlamda kaynak kişilerin verdikleri bilgilere göre Erbil bölgesinde geçmişten günümüze yemek pişirmeyi ve evin sorumluluklarını almayı bilen kadınlar eş olarak seçilmektedir. Bölgede genç kızlar küçük yaşta evlendikten sonra, yemek

pişirmeyi ve başka işleri öğrenene kadar bir süre kayınvalidelerinin evlerinde kalırlar. Başka bir ifade ile Erbil bölgesinde görücüler, kız görmeye geldikleri zaman önce evin mutfağını görmek isterler. Bunu sebebi ise almak istedikleri kızın mutfakla ne kadar ilgilendiğini ve ev işi bilip bilmediği hakkında bilgi sahibi olmak istemeleridir (K.K. 12, K.K. 10, K.K. 11).

Çalışma boyunca yaptığımız genel görüşmelerde kadınlar yıllar boyunca “yetenekli” ve “becerikli” olabilmek için çaba harcamışlardır. Çınar Abdullah (K.K. 179) becerikli ve sorumluluk alabilen kadınlar hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Evlenmeden önce annem terzilik yaptığı için yemek yapmayı yani mutfakı bana devretmiştir. Ben de bütün aileye, babama ve kardeşlerime yemek hazırlıyordum. Evlendikten sonra bütün ev sorumluluklarını yerine getirebilecek durumdaydım. Fakat anneme bazen kızıyordum, keşke bu kadar şeyi bana öğretmeseymiş. Ben ileride kızıma bu kadar sorumluluğu yüklemeyeceğim. Bu sözleri anneme söylediğimde annem ‘Kızım bak işte evlendin, gelin gittiğin aileye mahcup olmadın, her zaman başın göğe erdi dedi. Tabii annemin söyledikleri doğru çıktı. Kayınvalidemle bir misafirlğe gittiğimizde kayınvalidem hep annemi över, işte filanın kızı böyle diye. Annem de sevinir”.

Çınar Abdullah adlı kaynak kişimizin anlattıklarına benzer şekilde diğer kaynak kişilerimiz de bu konuyla ilgi ortak görüşler paylaşmışlardır. “Elin adamı razı olmak ister”, “elin evine gidiyorsun”, “ele gelin gittin”, “elin kızı oldun” gibi ifadeler vasıtasıyla tekrarlanan şey, kızların evlenmeden önce annelerinden bilmedikleri birçok şeyi ve yapmaları gereken şeyleri öğrenmek zorunda olduklarıdır.

İnce de konu hakkında şu ifadeleri paylaşmıştır: “*Geleneksel örüntülerle işleyen toplumlarda genel olarak anneler, kızlarına bu işleri öğretmek ve evlilik hayatına hazırlamakla yükümlüdür. Eğer bir anne bu görevini yerine getirmemişse, o zaman görevini de lâıykıyla yerine getirememiş demektir ki bu durum kızlarının ve kızları aracılığıyla kendilerinin, “elin evinde” ayıplanmalarına ve özellikle kayınvalidelerinden söz duymalarına neden olmaktadır*” (İnce, 2015: 146).

Eskiden Erbil’in Kale mahallesinde yaşayan aileler evde çok kalabalık oldukları için ev içi iş bölümünde kadınlar çok zorluk çekmişlerdir. Bölgede kadınlar eskiden birçok şeyi kendileri hazırlarlardı. Günümüzdeki gibi marketlerde hazır satılmakta olan malzemeler yoktu. Erkekler de ev işleri için eşlerine yardım

etmezlerdi. Fakat günümüzde ise yeni kuşakların yaşadığı dönemde erkekler az da olsa ev işlerinde kadınlara yardımcı olmaya başlamışlardır. Günümüzde eskiye göre geniş ailelerin yerini küçük/çekirdek aileler almıştır. Özellikle yeni evlenen çiftler kendi evlerinde yaşadıkları için birçok ev işinde, yemek yapmada, temizlikte, market alışverişi yapmada erkekler kadınlarına destek vermeye başlamışlardır. Örneğin “Erbil’de devlet sektöründe çalışan karı koca birlikte işe gittikleri için öğleyin kim erken gelirse yemeği o hazırlar. Kadın daha sonra eve geldiğinde kocasına yardım ederek birlikte masayı kurarlar” (K.K. 1, K.K. 2, K.K. 15). Böylece eşler aralarında birbirlerine yardımcı oldukları zaman anlaşmazlıklar da ortadan kalkar. Bu vesileyle aile içerisindeki fertler birbirlerine yardım ederek sevgi ve saygıyı da arttırırlar. Şehirlerde yaşayan aileler bazı günler yemek pişirmeye zaman bulmadıkları için kocaları ile birlikte dışarda yemek yemeğe giderler. Günümüzde ise bazen eve servis paketler sipariş edilerek yemeği temin ederler. Fakat geniş aileler içerisinde veya köy hayatında yaşayan aileler için dışarda yemek yeme şansı pek yoktur. Özellikle yörede töre sahibi olan aileler kadınları ile birlikte yemek yemezler. Yani köylü kadınları veya geniş ailede yaşayan kadınlar eşlerine çoğunlukla ev işini yaptırmazlar.

Ağan’a göre, dikkat edilmesi gereken bir diğer bulgu da bireyin dünyaya gelir gelmez ebeveynler tarafından edindirilen kültürlenme sürecinde kız çocuğunun bu doğrultuda yetiştirilmeye özen gösterilmesidir (2019: 64). Erbil bölgesinde, Leyla Çelebi (K.K. 3) bu konuyla ilgili edindiğimiz bilgilere göre, kadınlar önceleri işe gittiklerinde kız çocukları küçük yaşta evin her işini yaparak annelerine yardım ederlerdi. Ayrıca ileride evleneceği için küçük yaştan birçok işi öğrenmeye mecbur kalırdı. Anneleri bütün gün işte olduğu için, özellikle evin en büyük kızı evin bütün işlerini yapardı. Yemek pişirmeyi, ev temizliği, küçük kardeşlerin sorumluluğu gibi işleri üstlenirdi”.

Konuyla ilgili Şaklava ilçesine bağlı Hiran Nazan’ın köyünde yaptığımız görüşmelerde kadınların birçoğu şu bilgileri aktarmışlardır: “Eskiden günümüze kadar anneler tarlada işe gittikleri zaman, gün boyunca kızlar evin bütün işlerini üstlenirlerdi. Erkek çocuğuna sahip olmayan aileler, evde erkeklerin işin de koşarlardı. Köyün gündelik yaşamı içerisinde kız çocukların rolü çok büyük olmuştur. Kadın, ev içi işlerinden başka yaşam kaynağı için tarlalarda da

çalışmaktadırlar. Bu nedenle erkek işi, kadın işi diye bir şey yoktur. Kadın da erkek de her işi yapabilir” (K.K. 137, K.K. 127, K.K. 126).

Hiran köyünde Revşen Muhammed (K.K. 137) yaptığımız görüşmede bize orijinal gelen bir örneği şu şekilde aktarmıştır: “*Nar ağaçlarından narları kopartıp, sonra köy kızları ile birlikte toplu bir şekilde narları kabuklardan sökerek suyunu çıkartıp kaynattıktan sonra yöresel nar ekşisini yapmaktadırlar*”.

Bölgede yemek pişirme, masa hazırlama, yemek depolama gibi görevlerde yukarıda da belirttiğimiz gibi kadınlar büyük rol üstlenmişlerdir. Erbilliler arasında kadınlar yemeği hazırladıkları zaman, kocalarının en çok sevdiği yemeği hazırlamaya özen göstermişlerdir. Görüşmede elde edilen bilgilere göre, “*kadınlar kocalarının veya çocuklarının sevmediği yemeği daha az pişirirler veya sevmediklerinin yanında onların sevdiği yemeği de yaparlar. Bölgede erkeklerin sofralarında vazgeçilmez yemeklerden mutlaka etli pilav, yanında kırmızı çorba, biryani, dolma, içli köfte, kadınbudu, perde pilav, mahluba, tavuk doldurması, kuzu kızartması gelepeçe gibi yemekler bulunur*” (K.K. 33, K.K. 5, K.K. 14, K.K. 12).

Bölgede eskiden günümüze kadar evde yemek pişirme işi kadınlar tarafından yapılır. Fakat dışarıda yani piknik alanlarında veya düğün yemekleri hazırlama konusunda erkekler öne çıkmaktadırlar. Yani pişirilen yemeğin çeşidine göre ara ara rol icabında bazı aktarmalar olmuştur. Aça ve arkadaşları, mangalda et ve balık yemeklerin erkekler tarafından daha güzel yapıldığına dair yaygın bir kanaat söz konusudur (Aça vd., 2019: 226).

Bölgede de erkeklerin et yemeklerini daha güzel yaptıklarına dair görüşler yaygındır. “*Erkeklerin eli daha lezzetli olduğu için genellikle restoranlarda erkekler aşçı olarak çalışmaktadırlar. Evde ise erkekler et yemekleri yaptığı zaman kadınlar da ön hazırlamayı yaparlar. Örneğin mangalda kebab yapıldığı zaman ön hazırlama işi olarak kıymayı hazırlama baharatları serpmek, yeşillikleri temizlemek gibi işler kadınlar tarafından yapılmaktadır. Yemekten sonra masayı toplama, artıkları atma, tabakları yıkama gibi işler yine kadınlar tarafından yapılır*” (K.K. 150, K.K. 156, K.K. 140, K.K. 1).

Erbil bölgesinde eskiden kadınlar günlük yemek hazırlama dışında kışlık yiyecekleri de hazırlamaya özen göstermişlerdir. Kurutma, kaynatma, sızdırma, öğütme gibi yöntemlerle hazırlıklarını yapmışlardır. Bu kışlık yiyeceklerin başında

buğday kaynatma gelmektedir. “Eskiden bölgede en önemli kışlık yiyeceği (Danduç kaynatması) buğday kaynatmasıydı. Kadınlar toplu bir şekilde sokağın ortasında büyük tencerelerde ateş yakıp buğday kaynatırlardı (F 224). Yörede bu işleve (dadnuç kaynatma günü) derlerdi. O gün, mahalledekiler için bir bayram veya bir şenlik havası gibi geçerdi. Çocuklar ellerinde kapları ile gelip kaymanmış buğday isterlerdi. Buğday (danduç) kaynadıktan sonra evin çatısına güneşe serip kuruyana kadar bekletirlerdi. Kurduktan sonra büyük sinilere boşaltıp temizlerlerdi. (F 225). Temizleme işlevi bitikten sonra dışarda öğütme makineleri ile öğütüp un, bulgur yaparlardı”. (K.K. 2, K.K. 3, K.K. 11, K.K. 127). Ayrıca kadınlar patlıcan, kabak biber, domates gibi sebzeleri kışlık malzemesi olarak kuruturlardı. Kışın bu malzemeleri severek kullanırlardı (F 226, F 227, F 228, F 229).

Nadya Vehap Çelebi adlı kaynak kişimiz kurutma ve saklanmayla ilgili bize şu bilgileri aktarmıştır: *Bağları olanlar yaz aylarında bağ evine gider bir ay ya da daha fazla kalırlar. O süreç içerisinde bağlarında konu komşu, çocuk, genç kızlar ve para ile tutulan bağ bakıcısı ile güzel vakit geçirerek meyve sebze her türlü yiyecek malzemeleri toplarlar. Bu arda hem dışarıya satış yapılır hem de kurutularak, suyu çıkartılarak kışlık malzemeleri olarak kendilerine tahsis edip tüketirler. Bu ürünlerden örneğin sebze olarak; bakla, domates, salatalık, patlıcan, kabak, asma yaprağı, bamya vs. gibi sebzelerdir. Kışlıklar arasında bamya kurutma (F 230, F 231, F 232) veya bamyayı kaynatıp buzlukta konserve etmek gibi kışlık yemeklerin en vazgeçilmezidir. Meyve olarak, Erbil yöresi ve çevresi sıcak bölge olduğu için özellikle nar yetişir. Nar hem meyve olarak tüketilir, hem de ekşisi yemeklere örneğin “nar ekşili pilav” yapılır, ayrıca salatalarda da tüketilir. Nar kabuğu kurutularak halk hekimliği için kullanılır. Diğer meyveler ise mandalina, portakal, limon, üzüm, incir, kaysı vs. saydığımız meyvelerden reçelleri ve suları çıkarılarak meyve suları da yapılmaktadır” (K.K. 8).*

Kaynak kişimizin verdiği bilgilerden yola çıkarak bölgemizin zengin bir meyve kültürüne sahip olduğunu söyleyebiliriz. Fakat doğal olarak geçmişte yetişen meyvelerin günümüze göre tadı, lezzeti kalmamıştır. Bu durum, dışardan ithal edilen ürünlerden kaynaklanmaktadır. Tezcan da bu durum hakkında şu değerlendirmeyi yapmıştır: “Dışardan ithal edilen meyvelerin arasın örneğin muz geliyor, kocaman kocaman ve lezzeti yok” (Tezcan, 2000: 74).

Eskiden Erbil bölgesinde evlerin bahçesinde birçok meyve ağaçları yetişirdi. Yetişen meyveler özellikle limon, portakal, incir, dut, üzüm ve asma ağaçları idi. Ev sahipleri yaz günleri bu ürünleri toplayıp hem kendilerine saklar hem de komşulara dağıtırlardı. Bazen evin ağaç dalları uzanıp yan komşuya kadar giderdi. Yan komşuya giden ağaç dallarında yetişen meyveler komşu evine ait olurdu.

Samiya Şakir Çavuşlu kaynak kişimiz ev bahçesinde yetişen meyveler hakkında bize orijinal gelen şu bilgileri aktarmıştır: *“Eskiden çocuklar evin bahçelerinin tellerinden atlayarak meyve hırsızlığı yaparlardı. Günümüzde ise geçmişte yapılan bu davranışlar neşeli anlar olarak hatıralarda kalmıştır”* (K.K. 139).

Bölgede sebzeler arasında salatalığa da önem verilmiştir. *“Yaz aylarında kadınlar kışlık için evde salatalık turşusunu yaparlar (F 233, F 234, F 235). Bu işlev önceden salatalığı büyük kavanozlara koyup içine de tuz atarlar. Bir iki hafta sonra çıkartıp turşu yaparlar. Bazen Mahşi denilen turşu çeşidi yapılır. Salatalığın ortasını keserek içine sarımsak ile maydanoz konulur. Buna yörede Mahiş denilir. Daha sonra her hangi bir sirke suyunu kavanozdaki salatalığa döküp sıcak bir yerde bir iki hafta bekletilir. Salatalık dışında aynı zamanda lahana, pancar ve karnabahar turşuları da yapılmaktadır”* (K.K. 33, K.K. 12, K.K. 150 K.K. 11, K.K. 139).

Bölgede kışın vazgeçilmez yemeklerinin başında çeşneç gelmektedir. Kafya Erbilli adlı kaynak kişimiz bu yemeğin nasıl yapıldığını bize şöyle aktarmıştır: *“Bu yemek yaz mevsiminde kuzu yoğurdu ile bulguru karıştırıp küçük küçük parçalar halinde yapıp güneşe bekletilir (F 236, F 237). Kuruduktan sonra buzlukta saklanır. Kış mevsiminde kurutulan yoğurtlu bulguru suda eritilerek kayanatılır içinede yoğurt ilave edilir. Çeşneç yemek olduktan sonra ayrı bir tava da yağ ile sarımsak kızartılıp yemeğin üzerine serpilir”* (K.K. 138).

Necat Vehap Çelebi'nin (K.K. 5) verdiği bilgilere göre, *“çok eskilerde bozdolabı olamdığı için annelerimiz kışlık için peynirleri seramik kavanozlara (Çup)a koyup evin bahçesinde gölgeli bir yere gömerlerdi (F 238). Kış mevsimi geldiği zaman çıkartıp kullanırlardı. Ayrıca eti kavurma yapıp onu da seramik kavanozlara koyarak kışlık için toprağa gömerlerdi. Eskilerde kadınlar daha az dışarıya çıktıkları için birçok şeyi önceden alıp mutfak deposuna yerleştirirlerdi”*.

Kaynak kişimizin ifadesinden anlaşıldığı üzere eskiden bölgede bozdolabı, derin dondurucu bulunmadığından dolayı yiyecekleri uzun zaman muhafaza etmek için birçok farklı yöntemin kullanıldığı görölmektedir.

Gölhad Al- Safar (K.K. 10) *el salçası* hakkında şu bilgileri vermiştir: “*Bölgede eskide kadınlar çuvalla domates alıp tek tek yıkadıktan sonra doğrarlardı (F 239). Bir kaç saat büyük leğenlerde bekletip yumuşayana kadar bekletirlerdi (F 240). Daha sonra elleri ile ezip suyun çıkartıp sücgeçe geçirirlerdi. Bu işlem den sonra evin çatısına büyük sinilere döküp bir hafta güneşte bekletirlerdi. Ama her günü biri kontrol için çatıya gidip kaşıkla karıştırırdı. Üzerine de böcek toz geçmemesi için beyaz tül sererlerdi. Salça olduktan sonra bidonlara yerleştirip dolapta saklanırdı (F 241). Ayrıca ev salçasının tadı tuzu hazır satılan salçalardan daha lezzetli olduğunu belirtmiştir*”. Fakat bu işlemler günümüzde el yerine mutfak robotu ile daha az yorucu bir şekilde yapılmaktadır.

Yukarıda da belirttiğimiz gibi bazı köylerde kadınlar kendi çiftliklerinde yetişen nar, üzüm, incir, kayısı gibi meyvelerden birçok şey yapıp satmaktadırlar. Örneğin “*nar suyunu çıkartıp kaynattıktan sonra nar ekşisini yapıp insanlara kiloyla bidonlara koyarak satmaktadırlar. Ayrıca üzüm suyunu çıkartıp şişelere koyup satmaktadırlar*” (K.K. 130, K.K. 8).

Gulistan Muhammed (K.K. 237) yaz aylarında köyde babasından kalan eski eve gidip hem kendileri için hem satmak için nar ekşisi, yöresel salata turşusu, kurdi sakızsız (damla sakızız) suyu, elma sirkesi, çevizli suçuk, gibi birçok yiyecek ve yiyecekte kullanılan malzemeleri yapıp satmaktadır (F. 242). Böylece kadınlar hem para kazanmakta hem kendileri için kışlıklarını hazırlamaktadırlar.

Mutfak kültürümüzde saklanma kış yiyeceklerle ilgili Mahmut Tezcan da şu bilgileri paylaşmıştır: “*Yiyeceklerin kurutulması, her ülkenin toplumsal yapısı ile bağlantılıdır. Göçebelik döneminde yiyeceklerin bol olduğu zamanlarda kurutularak gidilen yerlere götürölürdü, Orada hazır yiyecekler olarak tüketilirdi. Örneğin pastırma, göçebelikten kalan bir yiyecek türüdür*” (Tezcan, 2000: 83).

Kaynak kişilerimizin ifadelerinden de anlaşılacağı gibi eskiden günümüze kadar kadınlar tarafından genellikle yaz mevsimlerinde sebze ve meyveler çok olduğu için kışlık hazırlıkları yapılırdı. Bu hazırlıklar belirttiğimiz gibi ya kaynatılarak, kurutularak, sıvısı çıkartılarak ya da toprağa gömölerek yapılırdı. Fakat

günümüzde ise marketlerde her şey bulunduğu için saklanma ve kurutma gibi yöntemlere daha az başvurulmaktadır.

Yemekler, toplumsal işlevleri açısından bir kültürün maddi unsurları arasında yer alırlar. Tezcan da Bronislaw Malinowski'den bu konu hakkında şu görüşleri aktarmıştır (2000: 15): Kültürde bulunan her ögenin belli bir fonksiyonu vardır. İşte yiyecekler de bir kültürde insanların çeşitli gereksinimini karşılayan araçlardır.

Erbil bölgesinde yemekleri saklama veya kışlık hazırlamalar dışında özel günlerde de (bayram, ramazan gibi günler) önceden hazırlıklar yapılmaktadır. Kadınlar ramazan ayında oruç tutup yoruldukları için iki üç hafta önceden ramazan hazırlıkları yaparlar. Bu hazırlıklardan evde yufka açılır, uzun süre saklanması amacıyla kuru yufka olarak bilinen ev ekmeği yapılır. Buna yörede “*tiri ekmeği*”, “*saç ekmeği*” denir (F 243). Bu ekmek, aile bireylerinin sayısına göre ya haftada bir ya da ayda bir yapılır. Bu işi eskiden kadınlar evde kendileri yapardı (F 244), fakat günümüzde ise bazı kadınlar zamanları kısıtlı olduğu için yani dışarda kurumlarda veya özel iş yerlerinde eve destek olarak çalıştıkları için bu ekmeği yapmaya zaman bulamamaktadırlar. Bu yüzden yöresel yemekleri yapan yerlere “*tiri ekmeği*” sipariş vermektedirler (K.K. 9, K.K. 13, K.K. 18, K.K. 19).

Bayram, ramazan ve diğer özel günlerde, önceden kuzular ve tavuklar kesilir, temizlenip derin dolduruculara yerleştirilir. Yemek dışında bu günlere özel tatlılar da yapılır. Örneğin eski kuşaklara dayanan *Çöpme* tatlısı her akşam ev yapımı şeklinde hazırlanır (F 245). Ramazan sofralarının vazgeçilmez tatlı çeşididir. Günümüzde ise bu tatlı halen yapılmakta olup ev dışında pastahanelerde de satılmaya başlanmıştır. Ayrıca “*kuliçe pastası*” hem bayram için hem de ramazan için hazırlanır. *Kuliçe pastası* Erbil yöresinde bayram simgesi olarak bilinir. *Kuliçe* geleneğinin yaklaşık yüzyıllık bir geçmişi vardır.

Erbil bölgesinde hamur işi oldukça yaygındır. Erbil'in hamur gıdalarından biri de eriştedir. Ev eriştesi hamur işleri arasındadır. Erişte, bölgede genellikle yaz aylarında hazırlanan ve her mevsimde tüketilen önemli yiyeceklerden biridir. Bölgede erişte genellikle çorbaların veya yemeklerin içinde tüketilmektedir. Örneğin pilav içinde kullanılır veya et, badem, kuru üzüm ile yağda kızartılıp pilav üzerine konur. Erbil'de eskiden erişte kadınlar tarafından evde el yapımı şeklinde üretilirdi (F 246). Günümüzde ise erişte yapımı makinelerle yapılmaktadır. Erişte yapımı ile

ilgili alan araştırma sırasında özellikle 60 ve üzeri yaşındaki kadınlarla görüşme yapılmıştır. *“Erişte yapımı yöreden yöreye farklılık göstermektedir. Erbil bölgesinde ev erişte yapımında genel olarak kullanılan malzemeler un, tuz ve suya ek olarak bazı yerlerde de irmik, yumurta, süt ve zeytinyağı eklenmektedir. Ev erişte yapımında kullanılan unlar, iyi sonuç verebilmek için genellikle beyaz unlar kullanılmaktadır. Bazen gıda değerini artırmak için tam buğday unu, kepekli unu kullanılır. Yani yapan kişinin isteğine göre un çeşidi değişebilir. Bazıları açık renk, bazıları da koyu renk tercih ederler”* (K.K. 1, K.K. 2, K.K. 12, K.K. 11, K.K. 138, K.K. 5, K.K. 4).

Nihayet Çelebi (K.K. 164) eskiden evde eriştinin nasıl yapıldığı hakkında şu bilgileri paylaşmıştır: *“Eskiden Erbil’in Kale mahallesinde kadınlar yaz aylarında kış için birçok kışlık hazırlardı. Bu kışlıkların arasında erişte de önemli bir yeri kapsıyordu. Erişte için önceden un elenirdi. Elendikten sonra yoğurma kabına alınır, daha sonra kabın ortasını açıp yavaş yavaş ılık su ekleyerek hamur yoğurulurdu. Yani ele yapışmayan, sert kıvamlı bir hamur elde edilirdi. Hamur yoğurma işi bitikten sonra üzerine nemli bir bez örtterek ılık bir yerde birkaç saat dinlendirilirdi. Sonra hamurun tümünü alıp “çunde” yapılırdı. Çunde bölgede hamuru yuvarlak şekilde yer yer ayıran şekildir. Çundeleri bezelere ayırıp üzerine un serpilirdi. Sonra ağaçtan yapılmış yuvarlak oturma masası gibi bölgede “ferşe” (F 247) Kerkük bölgesinde ise “dorhana” denilen masada oklavayla açılırdı. Açılan yufkalar ne çok kalın ne de çok ince olmamalıydı. Açılan yufkaların üzerine temiz örtüler seripilip, kuruyana kadar birkaç saat bekletilirdi. Kurumuş yufkalar üst üste konulurdu, düz şerit parçaları şeklinde kesilirdi. Son olarak erişteleri yeniden temiz örtüler üzerine alıp 2-3 gün boyunca güneşte damda yani evin çatısında bekletilirdi (F 248). Kurutulan erişteleri serin ve güneş almayan yerlerde bez torbalarında saklanırdı”.*

Evlerde yemekler elektrikli veya tüplü ocaklar üzerinde pişirilir. Eskiden yörede bazı yemekler tandırda yapılırdı. Şimdi ise bölgede evlerde tandır geleneği kalmamıştır. Her mahallede veya evlere yakın bölgelerde fırınlar açılmıştır. Köylerde ise eskiden kadınlar bir araya toplanıp birbirlerine yardım ederek tandırda ekmek pişirirlerdi. Bu vesileyle kadınların bir araya gelip toplanmaları, sosyalleşme ve kültürel aktarımda da önemli bir işlev üstlenmiştir. Fakat günümüzde ise köylerin nüfuslarının artmasına bağlı olarak ile kadınlar ev işlerinde daha yoğun bir zaman

geçirdikleri için köy ortamında tandır veya evde ekmek pişirme işlevi eskiye göre azalmıştır. Onun yerini dışardaki fırınlar almıştır.

Kadın kaynak kişilerle görüşme yaptığımız süreçte geçmişten günümüze kadar yemeğin üretiminden sofraya konulması aşamasına kadar birçok farklılık ve değişiklikler yaşandığı tespit edilmiştir. Eskiden makineler olmadığı için ve birçok ürün dışarıda bulunmadığı için birçok ürün evde hazırlanmıştır. Örneğin eskiden kadınlar evde değişik otlarla her türlü baharatı da kendileri üretmişlerdir. Baharatlar günümüzde de mutfakların ve yemeklerin vazgeçilmezidir. Baharat, yemek yapımında veya yemek saklamada önemli bir işlev görmüştür. Baharat, yemeklere değişik lezzetler veren bir üründür.

Tom Standage, *İnsanlığın Yeme Tarihi* adlı eserinde baharatlar üzerinde de durmuştur. Ona göre eti saklama zorluğu göz önüne alındığında, baharatlar konusundaki bu büyük ilgi uzun süre boyunca kokmuş etin tadını gizleme özelliğine yorulmaktadır. Baharatlar *yeryüzündeki cennetin parçalanması* olarak kabul ediliyordu. Standage, baharatlar içerisinde zencefil ve tarçının önemini anlatmıştır. Bu iki bitki insanlara, cennetin uhrevi lezzetini sunmaktadır (Standage, 2018: 89).

Başka bir örnek ise kadınlar eskiden hayvanların kuyruk yağı ile (asli, sağ yağ) yani gerçek yağ denilen yağları üretirlerdi. Gerçek yağı günümüzde daha çok baklavalarda kullanılmaktadır. Sağ/gerçek yağ ile yemekler, fiyat konusunda normal yağ ile yapılan yemeklerden daha pahalı bir şekilde satılmaktadır.

5.5.3. Sofra Düzeninde Hiyerarşi

Kadınların toplum ve aile içerisindeki statüsü önemlidir. Kadınlar evin her konusunda, özellikle sofranın düzeninde büyük bir rol üstlenmişlerdir. Sofra adabı ve yemek yeme statüsü toplumsal ilişkilerde kültürün simgesi olarak belirtilir.

Yemek ve statü arasındaki ilişkiye Tezcan şu şekilde dikkat çekmiştir: *Yemek, statü simgesi ve toplumsal mesafe, siyasal güç ve aile bağlarının bir ifadesi olarak toplumsal bir fonksiyon yerine getirir*” (Tezcan, 2000: 16).

Erbil bölgesinde sofranın adabı eskiden günümüze kadar birçok farklılık göstermiştir. Eskiden bölgede aile içerisinde cinsiyet ve yaş gruplarına göre sofranın

düzeni kurulurdu. Bu konu ile ilgili Zahide Asaafi adlı kaynak kişimiz şu bilgileri paylaşmıştır:

“Bölgede eski zamanlarda Kale evlerinde sofrta düzenine önem verilirdi. Yani sofrta kurulmanın bir adabı bir usulü ve statüsü vardı. Kadınlar yer sofrasını hazırlarken tabii o zamanlarda masa olmadığı için yer sofrası kurulurdu, sofrta iki cinsiyet arasında ayrı ayrı hazırlanırdı. Evde tek kocası erkek olan ailede, sofrası ayrı bir yerde tek olarak hazırlanıp kurulurdu, baba ağabey kocalar için yine ayrı sofrta kurulurdu; kadınlar ise mutfakta çocukları ile sofraya otururlardı. Eskiden sofrta düzenindeki cinsiyet ayrımı erkeklere karşı hem saygının bir simgesi olarak işaret edilirdi, hem de erkekler işe geç kalmamak için önceden sofraya otururlardı” (K.K. 11).

Bölgede sofrta adabıyla ilgili başka kaynak kişimiz şu bilgileri paylaşmıştır: *“Eskiden aileler içeresinde saygı, sevgi sıcaklık çok olduğu için, her zaman cinsiyet ayrımına önem verilmiştir. Evde yemek saatlerinde annem babam için yemeğini büyük bir tepsiye kurup odasına götürürdü. Biz babamızla yaklaşık uzun bir zaman kadar hiç bir şekilde birlikte sofrada oturmamıştık. Babamızla sofrada oturup yemek yeme ayıp sayılırdı, ona saygıda kusur işlenmiş gibi olurdu. Bunun sebebi ise eskiden kadınlar kocalarına karşı saygı ve hürmette eksik kalmamışlardı”* (K.K. 5).

Sofra düzeninde eskiden günümüze kadar farklılıklar olduğunu yukarıda da belirtmiştik. Günümüzde aile bireyleri yemek yeme saatlerinde hep birlikte sofrada toplanırlar. Yani eskiye nazaran cinsiyet ayrımı sofralarda kalkmıştır. Fakat görüşmelerimiz sırasında kırsal kesimlerde yani köylerde veya küçük kasaba ve ilçelerde halen sofraların ayrı kurulduğuna dair bilgiler verilmiştir. Bölgede sofrta günümüzde daha çok kalabalık ve aşiret sahibi olan ailelerde ayrı kurulmaktadır. Ayrıca bölgede çok çeşitli nedenlerle düzenlenen ziyafetlerde (evlenme, ölüm, mevlit yemeklerinde) erkekler için ayrı sofralar kurulur. Erkekler bu özel günlerde kadınlardan önce sofraya oturup yemek yemeye başlarlar. Sonra onlara çay ikram edilir. Kadınlar erkeklerin sofrasını tamamladıktan sonra kendilerine ve çocuklarına yemek sofrasını hazırlarlar (K.K. 144, K.K. 150, K.K. 133, K.K. 3, K.K. 12, K.K. 11). Bu ortamlarda doğal olarak yiyeceklerin özellikleri de dikkat çeker. Bu gibi merasimlerde ender yemekler, en iyi ve kaliteli yiyecekler, hazırlanması zor olan yiyecekler misafirlere sunulur (K.K. 139). Yaş günü, yıl dönümü, kişisel bir

kutlama, mezuniyet yemekleri vs. gibi ortamlarda ise eskiden günümüze kadar her iki cinsiyet, yani kadınlarla erkekler aynı sofraya oturmaktadırlar (K.K. 1, K.K. 82, K.K. 90, K.K. 92).

Saha çalışması boyunca yaptığımız görüşmelerden sofraların genellikle cinsiyet ve yaş guruplarına göre hazırlandığı anlaşılmıştır.

Jack Goody de sofrada adabı ile ilgili Gana'nın kuzeyinde yaşayan Lodagaa topluluğu üzerine yaptığı araştırmada şu verileri elde etmiştir: *“Öncelikli olarak incelediğim her iki Afrika toplumunda da kız ve erkek çocuklar anneleriyle birlikte yiyerek büyürler, daha sonra erkek çocuk ya evdeki diğer genç erkeklerin bulunduğu yeme grubuna katılır ya da babası ve diğer yaşlı adamlarla birlikte yer. Fakat yetişkin kadın ve erkekler neredeyse hiçbir zaman birlikte yemezler. Kadın erkeğe bir kâsede lapa ve diğer kâsede de çeşni getirir ve bırakır. Bu örüntü Afrika 'da yaygındır ve dünyanın bazı yerlerinde kadınların gözden uzak tutulmasında görüldüğü gibi yabancılardan evde ağırlandığıyla hiçbir şekilde ilişkili değildir ve bu örüntü uzun senelerdir bu şekilde devam etmektedir. Toplumun hızla değişen alanlarında bile karı kocanın birlikte yemek yediği nadiren görülür. Çalışan ailelerde bile kadın mutfaka çekilir ve koca ya da evdeki diğer erkekler yemeklerini tek başlarına yer. Geleneksel Lo Dagaa toplumunda kadınlar, çocuklarla birlikte yemek pişirilen yerde kendi paylarını alır, erkeklere bir gölgelikte ya da bazen çatıda servis yapılır. Kadınlar ve erkekler ayrı yerlerde farklı şekillerde yemek yerler. Erkekler çömelerek ya da üç bacaklı taburelerde oturarak yerken, kadınlar bacaklarını uzatır ya da dört bacaklı taburelerde otururlar”* (Goody, 2013: 115).

Goody yine Afrika'nın kuzeybatısındaki Fas ülkesinde bir arkadaşını ziyarete gittiğinde, ailedeki kadınların erkeklerle birlikte masaya oturduğunu, onlarla aynı tabaktan yediğini ve yemek sırasında birbirleri ile konuştuklarını gördüğünü kaydetmiştir (Goody, 2013: 115).

Bölgede dışarıdan gelen misfir de aile sofrasına dahil olduğu zaman yine sofrada cinsiyet ve yaş guruplarına göre kurulur. Önce ev sahibi yemeğe başlar, daha sonra misafir elini uzatıp yemeğe başlar. Ayrıca ev sahibi sofradan misafirden önce kalkmaz. Bu durum misafire nezaketsizlik olarak adlandırılır. Erbil bölgesinde eve konuk geldiğinde mutlaka yemek yedirilir. Erbilliler arasında misafir ağırlama kutsal bir görevdir. Eskiden misafir genellikle haber vermeden misafirlığe gelirdi. Evde

Allah ne vermişse hep birlikte onu yerlerdi. Günümüzde ise misafirliğe gidenler önceden telefon aracılığı ile birbirlerine haber etmektedirler. Ev sahibi misafirin geleceğinden haberdar olduğu için önceden hazırlıklarını yapar. Bölgede, eskiden günümüze kadar az da olsa farklılık meydana gelmiştir. Bu konu hakkında 60- 66 yaş aralığındaki kadın kaynak kişilerden şu bilgiler elde edilmiştir:

“Eskiden koca evine gelin giden kızlar kayınbabasının yanında sofrada oturmazdı, su dahi içilmezlerdi. Onların önünde gülüp konuşulmazdı, saygıda hürmette sonsuzdu. Gelin ister kendi evinde ister kayınbabasının evinde olsun önce onlara sofraya dizip yemeklerini yedirdikten sonra mutfakta tek başına yemeğini yedi. Geniş ailelerde ise erkeler ayrı; kadınlar çocukları ile ayrı bir şekilde sofraya dizilirdi. Dışardan katılan misafirler ise erkekler yaşlarına göre sofraya dizilirdi. Sofrayı en yaşlı erkek ya da evin erkeği olan erkek açardı. Çünkü kadınların bir sözü vardır “erkeler evin direğidir”bu söz boşuna söylenmemiştir. Günümüzde ise eve dışardan dahil olan misafirler yine erkekler için ayrı; kadınlar için ayrı sofralar kurulur” (K.K.1, K.K. 2, K.K. 4, K.K. 12, K.K. 52, K.K. 60, K.K. 103).

Bazı ortamlarda ise örneğin aile topluca pikniğe veya yazlık evlerine gittikleri zaman kadın ve erkekler birlikte sofraya otururlar. Evin gelini ise, hizmetlerini sunduktan sonra sofraya oturup yerini alır. Sofrada en ufak eksiklik olursa kayınvalide gelini sorumlu tutar (K.K. 33, K.K. 144, K.K. 56).

Erbil’in Bahirke ilçesinde kayınvalidesi ile birlikte aynı evde oturan Lizan Behcet Tawfeq (K.K. 13) sofraya düzenindeki gelin kayınvalide arasındaki ilişkiyi şu şekilde ifade etmiştir: *“Bahirke ilçesinde genellikle aileler kalabalık olur. Kalabalığın sebebi ise oğular evlendikten sonra baba ocağında en az iki çocukları dünyaya gelene kadar birlikte yaşarlar. Bu sebeple sofranın hazırlanması düzenilmesi hep gelinlere düşmüştür. Yemekten sonra çay faslı başlar. Bazen gelinler çay saatini geçiktirdikleri için, kayınvalide uzaktan geline çay nerde anlamında parmağını daire şeklinde oynatarak gelini uyandırır”*.

Soran ilçesinde de sofraya düzeninde hiyerarşik bir yapı olduğunu tespit etik. Evde dede, babaanne, anneanne varsa önce onlar oturur, ardından baba ve anne sonra çocuklar yerini alır. Gelinler ise en son yemek tencereleri ile birlikte sofraya gelip otururlar. Çünkü sofrada servis işi gelinler tarafından yapılmaktadır (K.K. 120, K.K. 121, K.K. 123, K.K. 124).

Kadınlar ister ayrı otursunlar ister erkeklerle birlikte otursunlar aile yemeği geleneği toplumsallaştırma aracı ve bağların ifadesidir. Yani her toplumda sofranın düzeninde toplu bir şekilde yemek yemek aile içerisindeki fertlerin arasında sevgi, duygu ve arkadaşlık gösteren ve onları bir araya gelmelerine ve sohbet etmelerine yardımcı olan en büyük eylemdir. Diğer bir ifade ise, sofrada birlikte ailece yemek yemek aile üyelerini mutlu eder. Birlikte sofraya oturmak, aile birliğini temsil eder.

Tezcan'a göre, sofraya ailecek oturulmasına, günün her yemek zamanında tam olarak yerine getirilmese de, yine de mümkün olduğunca dikkat edilmektedir. Bu gelenek, aile birliği duygusunu sürdüren, aile dayanışmasını sağlayan bir gelenektir. Üyeler bir arada hem görüşürler, hem konuşurlar, hem de bir dinlenme olanağı sağlayan bir zevk halini alır (Tezcan, 2000: 1).

Kırsal kesimlerde, yani köylerde masa olmadığı için yemek genellikle yer sofrasında yenilir. Yer sofrası eskiden günümüze kadar da bazı evlerde halen devam etmektedir. Erbil'de yer sofrasında daha çok sini geleneği bulunur. Sini geleneği eskiden en çok kale evlerinde bulunurdu. Tabii o gün mutfakta ne hazırlanmışsa hepsi bu siniye konarak sunulurdu.

Sofra düzeninde ayrıca en önemli şey kişilerin davranış kalıplarıdır. Kalabalık bir sofrada kimin nasıl davranacağını bilmesi gerekir. Kişiler, sofrada oturan diğer üyeleri rahatsız etmeden yemeklerini yemelidirler. Çünkü yemek yemek sadece karın doyurmak değil, aynı zamanda bir görev olarak belirlenmiştir. Tezcan, sofranın davranışları hakkında şu bilgileri vermiştir: "Sofrada en önemli davranışlardan biri yemeğin çabuk yenmesidir. Kırsal kesimde mümkün olduğu kadar yemek çabuk yiyip sofradan kalkmak, benimsenen bir davranıştır. Eskiden çocuklar, sofrada "adam olacak kişi sofrada yemek yiyişinden belli olur" yemeğini çabuk yiyen çocuk, işinde de becerikli ve başarılı olur inancı vardır" (Tezcan, 2000: 29).

Kalıp davranışlardan birisi de sofraya her birey için özel tabak, kaşık çatal ve bardak koymaktır. Erbil bölgesinde yaptığımız görüşme sırasında eskiden günümüze kadar sofrada bulunan kişi sayısına göre servis tabakları vs. kurulur. Fakat kırsal bölgelerde ise bu düzen biraz eksik kalmaktadır. Sofrada toplu bir şekilde bireyler birbirlerinin kaşık, tabak bardak vs. kullanmaktadırlar. Örneğin eskiden bölgede dolma yemeği olduğu gün sofrada kaşık pek bulunmazdı. Herkes eliyle dolma

yemekten zevk alırdı. Günümüzde ise bu davranış azalmaya başlamıştır (K.K. 94, K.K. 103, K.K. 11).

Kalıp davranışlar üzerine Tezcan da köy yaşamını örnek alarak şu bilgileri paylaşmıştır: “Masanın bir kültür karmaşığı olarak köylere girmesine rağmen, ayrı tabak, bardak, çatal ile yemek yeme biçimindeki kent kültür aracı olarak benimsenmesi uzun bir zaman geçmesini gerektirmektedir (2000: 30).

İnsan hayatının her aşaması yiyeceklerle yoğrulmuş, onunla iç içe girmiştir. Yemek yemek, sadece biyolojik bir eylem olmamış, aynı zamanda kültürün de önemli bir parçası haline gelmiştir. Yiyecekler ve bu yiyecekleri tüketme etrafında pek çok uygulama ve inanç meydana getirilmiştir. Yiyecek, yemek hazırlama ve sunumuyla sofranın etrafında toplumsal cinsiyet statülerini de yansıtan uygulamalar söz konusu olmuştur. Erbil, yemek ve mutfak kültürü açısından oldukça çeşitlenmiş bir görüntüye sahip olmuştur. Hem Arap, Türk ve Avrupa kültürünün hem de geleneksel Erbil kültürünün yiyecek kültürünün yer aldığı karışık bir yapıya sahiptir. Erbil şüphesiz mutfak kültüründe büyük bir önem arz etmiştir. Her bölgeden olan insanların yemek kültürünün yer aldığı bir merkez haline gelmiştir. Böylelikle hem yerli hem de yabancı insanların ilgisini kendisine çekmeye başlamıştır. Bu durum da Erbil yöresi mutfak kültürünü kapsamlı bir şekilde incelemeyi gerektirmiştir. Yapılan bu yüzeysel inceleme de göstermiştir ki, Erbil yöresi mutfak geleneği geçmişe dayalı pek çok özelliğini sürdürmekle birlikte teknolojiye, sosyal ve kültürel yapının değişmesine bağlı bir şekilde değişimlere uğramıştır.

Mutfak kültürü, sosyo- kültürel açıdan, hem o milletin kültürüne mahsus bir tarafını oluşturmakta, hem de milletleri birbirine birleştiren bir vasıta olmaktadır. Genel anlamıyla yiyecekler ve bu yiyeceklerin tüketimi her milletin kültürünün temel işaretidirler. Bu bağlamda mutfak kültürü, Erbil yöresi için de temel bir kültürel işaret ya da simgedir.

SONUÇ

Irak'ın Erbil bölgesindeki kadınların cinsiyet kimlikleriyle ilişkili folklor unsurlarının toplumsal cinsiyet olgusunun inşasındaki rolünü belirlemeyi ve cinsiyetle ilişkili kültürel kod ve örüntülerin toplumun yapısal işleyişine etkisini saptamayı amaçlayan çalışma, bölge kadınlarının bölgedeki mevcut yapısı içindeki konumlarını ve işlevlerini, objektif bir şekilde gözler önüne sermeye çalışmıştır.

Alan araştırmaları sırasında yapılan gözlem ve görüşmeler, tarihi İslam öncesi dönemlere kadar uzanan Erbil yöresi Türkmen kadınlarının, Türkmen toplumunun sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında önemli bir yere sahip olduklarını göstermiştir. Konuya üç kuşağı temsil eden kadınlar bağlamında yaklaşıldığında, birinci ve ikinci kuşağın Türkmenlerin geleneksel kadın anlayışını büyük oranda sürdürdüğü, üçüncü kuşağın ise geleneklerden de beslenmekle birlikte daha çok kendi dönemlerinin kadınları olmaya çalıştıkları görülmektedir. Fakat bu durum, kırsal bölgeler ve şehirler söz konusu olduğunda farklılık göstermektedir. Kadının kendi dönemlerinin insanı olmalığı, bunda teknolojinin, kitle iletişim araçlarının ve yabancı ülkelere seyahat etme imkânlarının artmasının önemli bir katkısı vardır- çabaları daha çok kendisini şehirli ve eğitilmiş kadınlara gösterirken kırsalda yaşayan eğitimsiz ve mesleksiz kadınlar varlıklarını hala geleneksel kadın anlayışı içerisinde sürdürmeye devam ettirmektedirler.

Erbil bölgesinde kadını anlamlı, değerli ve konumlu (statülü) kılan şeylerin başında hala çocuk, özellikle de erkek çocuk doğurması gelmektedir. Alan araştırmaları sırasında yapılan gözlemler ve görüşmelerden de anlaşıldığı gibi, kadının en önemli işlevi evlendikten sonra çocuk doğurmak, ev işleri yapmak, çocukların bakımını üstlenmek, evin erkeğine hizmet etmektir. Bu da Erbil yöresindeki kadının toplumsal cinsiyetinin inşasında oldukça etkili olmaktadır. Her ne kadar çocuk söz konusu olduğunda zaman zaman herhangi bir ayırım yapılmadığı ifade edilse de baba ocağının, başka bir deyişle soyun sürüdülmesinde erkek çocuk ana unsur olarak görülmektedir. Yani, özellikle de geleneksel ailelerde erkek çocuk hala en çok tercih edilen çocuk olma özelliğini sürdürmektedir. Bu da kadınların erkek çocuk dünyaya getirene kadar doğurmaya devam etmelerine neden olmaktadır. Erkek çocuk doğuramayan kadınlar boşanmak durumunda kalabilmektedirler. Kırsal

bölgelerde kız çocuk doğurma isteği düşükken erkek çocuk doğurma isteği yüksektir. Kız çocuklar, büyüdüklerinde koca evine gideceklerdir, erkek çocuk ise baba evine kalarak hem ocağın tütmesini sağlayacak hem de anne babaya bakacaktır.

Yukarıda sözü edilen durum, geçmişte kız çocukların aile ortamında yetiştirilmesi ve eğitilmeleri süreçlerini de büyük oranda belirlemiştir. Bölgede eskiden kız çocuklar ergenlik çağına girdiklerinde kendilerine anneleri tarafından evlilikle ilgili bütün aşamalar anlatılmıştır. Kendilerine ileride evlenip kocalarına saygıda kusur etmemeleri öğütlenmiştir. Birinci ve ikinci kuşağı temsil eden bölge insanları, bu yüzden geçmişteki aile temelinin günümüze göre daha sağlam olduğu görüşündedir. Onlara göre kız çocuklar, evlenmeden önce koca evinde nasıl davranacaklarını annelerinden öğrenip uyguladıkları için gelecekte daha mutlu ve sağlam bir aile kurmayı başaramışlardır. Bu durum aynı zamanda kadının kocasına ihanet etmemesine ve şerefine halel getirmemesine büyük katkı sağlamıştır. Fakat günümüzde kadınlar, ekonomik durumundan dolayı eve maddi destekte bulunmak için çalışmak zorunda kalmışlardır. Bu durum, onların eskiye göre daha özgür ve rahat davranmalarına neden olmaktadır. Kadınlar çalışıp para kazanabildikleri ve aile ekonomisine katkıda bulunabildikleri için erkeklere eskisi kadar bağımlı değildirler. Bütün bu yaşanan değişim ve dönüşüme rağmen geleneksel hayatların yaşandığı kırsal bölgelerde kadından namuslu ve ahlaklı olmaları, çocuk yetiştirme ve ev işlerini yapma konusunda istekli ve becerikli olmaları, kocalarına destek olmaları beklenmektedir. Namus anlayışı kapsamında genç kızlardan evlenene kadar bekâretlerini korumaları da beklenmektedir.

Erbil il merkezinde kadın giyimi kuşamı hakkında bilgi veren kişilerin üzerinde durdukları hususların başında, dini hassasiyet ve kapalı kıyafet gelmektedir. Bölgede kapalı kadınlar daha fazla tercih edilmektedir. Bölge insanı için kapalı giyinme dinin bir gereğidir. Kapalı bir kadın dışarıda erkeklerle el sıkışmamalı, sigara içmemeli, düğünlerde ise erkeklerle halay çekmemelidir. Kadın ister açık olsun ister kapalı olsun, toplum içerisinde davranışlarına dikkat etmeli, kadına yaraşır bir şekilde davranmalıdır. Eski kuşak daha çok geleneksel giyim tarzını sürdürürken yeni kuşak daha çok modern giyim tarzını benimsemiş durumdadır. Kırsal bölgelerdeki yeni kuşağın giyim konusunda hala eski kuşağın etkisi ve kontrolü altında olduğunu da söyleyebiliriz. Genel olarak kadın giyim- kuşamında

birinci ve ikinci kuşaktan sonra Erbil bölgesinde çarpıcı farklılıklar görülmeye başlamıştır. Artık aba, çarşaf peçe ve ferace gibi giyimlerden vaz geçilerek daha modern kadın giyimine geçilmiştir.

Bölgede erkeklerin kadınlara yönelik bakış açılarının kadınlar açısından ciddi sorunlar yarattığı görülmüştür. Bölge sakinleri, geçmişte daha çok geleneksel bir yapıya sahip oldukları için en küçük dedikoduyu bile namus meselesi haline getirebilmişlerdir. Bu durum da kadınlara yönelik birçok stereotip ifadelerin ortaya çıkmasına neden olmuştur. Yapılan gözlemlerle görüşmeler, sadece erkeğin kadına olan bakış açısının değil, aynı zamanda kadının kadına olan bakış açısında da çeşitli kalıp ifadelerin kullanılmasına yol açtığını gözler önüne sermiştir. Bölgede özellikle de kırsal kesimlerde ailedeki ciddi olayların çoğunun, kadınlara karşı söylenen bazı sözlerle stereotiplerden meydana geldiği tespit edilmiştir. Bu durum, bölgedeki geleneksel yapının eskisi kadar olmasa da halen canlı olduğunu göstermektedir.

Erbil Türkmen toplumunun sosyal, kültürel ve ekonomik hayatında önemli bir yere sahip olduklarını gözlemlediğimiz Türkmen kadınları, halk inanışlarının oluşması, sürdürülmesi ve aktarılması süreçlerinde oldukça aktif bir rol üstlenmişlerdir. Hayatın geçiş dönemleriyle ilgili inanış ve uygulamaların da merkezinde büyük oranda kadınlar yer almıştır. Bu durum, Türkmen kadınlarının Erbil yöresi Türkmenlerinin inançlarının ve ritüellerinin yaşatılmasında son derece etkili olmalarının yanı sıra, geleneksel yapının ve yaşantının sürdürülmesinde ciddi bir rol oynadıklarını göstermektedir.

Erbil yöresi Türkmen kadınları el sanatları ve geleneksel meslekler konusunda da ön plana çıkmaktadırlar. Bölgedeki bazı kadınlar ev ihtiyaçlarını karşılamak için terzilik öğrenmeye kursa giderken, bazı kadınlar da terzilik, nakış, örme gibi el sanatlarını öğrenip kendilerine bir dükkân açarak çocuklarına bakmak için çalışmaktadırlar. Bu da kırsal kesimlerde tarımcılık, hayvancılık ve halıcılık gibi alanlarda üretime dahil olan ve aile ekonomisine katkıda bulunan kadının, kent ortamlarında el sanatlarına dayalı bilgi ve becerilerini geliştirmeye odaklandıklarını, bu alanlardaki üretim ve pazarlama becerilerini geliştirdiklerini göstermektedir. Kadınların el üretimlerini satabilmeleri açılan kadınlar pazarı gibi satış mekânları, kadınların hem kendileri hem de aileleri için çalışmalarını kolaylaştırıcı etkenlerin başında gelmektedir.

Erbil yöresi kadınları, sözlü kültürün yaratılması ve yaşatılıp aktarılmasında da önemli bir role sahiptirler. Pek çok sözlü kültür ürünü onlar sayesinde günümüze gelebilmiş, pek çok halk oyunu ve seyirlik oyun yine kadınlar sayesinde kendisini unutulup gitmekten kurtarmıştır.

Erbil yöresi kadınlarının kendilerini ifade edebildikleri, sosyalleşme imkânı bulabildikleri ortamların başında evlerde kadın kadına yapılan günler, bayramlar, düğünler gelmiştir. Bu tür geleneksel iletişim ortamlarına son dönemlerde sosyal medya da dahil olmuştur. Sosyal medya kullanımı hemen her kadının ilgi alanına girmekle birlikte daha çok şehirlerde yaşayan eğitilmiş ve meslek sahibi ikinci ve üçüncü kuşak kadınlar arasında yaygındır. Sosyal medya kullanımı, kadınların daha çok köy ve mahalle ortamlarıyla sınırlı olan iletişim alanlarını çok daha geniş bir alana yaymıştır.

Erbil yöresi mutfak kültürünü Türkmen kadınlarını dikkate almadan incelemek ve anlamak mümkün değildir. İyi yemek yapmanın kadını değerli kıldığı Türkmenler arasında, mutfak kültürünün yaşatılması da büyük oranda kadınlar sayesinde olmuştur. Evlerde çocuklarına ve eşlerine geleneksel yemekler pişiren kadınlar, yaşanan değişim ve dönüşüme bağlı bir şekilde bu becerilerini aile bütçesine katkı yapabilmek için de devreye sokmuşlardır. Kadınlar, evlerde yaptıkları yemekleri belli müşteri kitlelerine satarak kazanç elde edebilmektedirler.

Geleneksel dünya görüşüyle İslam inancının halen baskın olduğu Erbil yöresinde kadınlar, halen geleneksel yapıyla yaşam tarzının ürünü olmaya devam etmektedirler. Fakat, bu kadınların yaşanan değişim ve dönüşümden hiçbir şekilde etkilenmedikleri ve mevcut konumlarını olduğu gibi sürdürdükleri anlamına gelmemektedir. Bölgesel ve küresel değişim ve dönüşüm süreçleri, Erbil yöresinde yaşayan toplumun genelinde değişim ve dönüşümlere neden olmakta, bundan kadınlar da nasiplerini almaktadırlar. Bu değişim ve dönüşüm daha çok üçüncü kuşağın kadınlarında hissedilmekte ya da görülmektedir.

Kadının Erbil yöresindeki konumunun çeşitli yönlerinin çok daha derinlikli bir şekilde anlaşılabilmesinin sadece halkbilimcilerin yapacakları çalışmalarla mümkün olamayacağı bilinen bir husustur. Çok daha kapsamlı ve derinlikli çalışmalar, sosyoloji, sosyal psikoloji, ekonomi gibi disiplinlerin işbirliğini gerektirmektedir. Bu tür bir işbirliği, Erbil yöresi kadınlarının sosyal, kültürel ve

ekonomik yapısının nedenleri ve sonuçlarıyla birlikte öğrenilebilmesi ve onların geleceğine dönük çok daha somut ve işlevsel önerilerin ileri sürülebilmesi için kaçınılmazdır.

KAYNAKÇA

Abdlmecit, Savaş. M.:

Irak Türkmenlerinde Çocuk Oyunları, İstanbul, Kerkük Vakfı, 2011.

Aça, Mehmet ve Yolcu, Mehmet Ali:

Halk Bilgisinin İnanış Temelli Temsilleri, **Halk Bilimi El Kitabı**, (Ed.: Mustafa Aça), İstanbul: Motif vakıf Yayınları, 2016.

Aça, Mehmet:

“Kazak Destanlarında Aşerme (Yerikleme) motifinin Destan Kahramanları Üzerindeki Etkisi ve Hayvan Ata (Ecdat) İnancıyla Olan Bağlantısı” **MF**. Y.9, S. 34. Yaz 1997, s. 78-81.

Aça, Mehmet:

“Kazak ve Kırgız Türklerinde Defin Sonrası Bazı Uygulamalar ve Aş Verme (Aş Toyu)” **M.F** Y. 11, S. 43, S. 24-33.

Aça, Mehmet:

Yolcu, Mehmet, Ali: Aça Mustafa: **Kadın Folkloru: Statü ve Famaj**, Çanakkale, Paradigma Akademi Yayınlar, 2019.

Aça, Mustafa:

Halk Bilgisinin Takvim, Mevsim/İklim, Çevre, Sağaltma ve Hukuka Dönük Temsilleri, **Halk Bilimi El Kitabı**, (Ed.: Mustafa Aça)., Konya, Kömen Yayınları, 2016.

Adler, Alfred:

Sosyal Roller ve Kişilik, 4. bsk.,
İstanbul, Kültür Yayınları, 2015.

Ağan, Nilay:

**“Çanakkale Muhacirlerinde
Toplumsal Cinsiyetin Temel
Belirleyicileri ve Kadın Folkloru”**,
(Yüksek Lisan Tezi), Çanakkale,
Çanakkale Onsekiz Mart Ün, 2019.

Ahmetbeyoğlu, Ali:

Avrupa Hun İmparatorluğu, Ankara,
TTK Yay. 2001.

Akın, Ayşe ve Demirel, Simge:

“Toplumsal Cinsiyet Kavramı ve Sağlığa
Etkileri” **C. Ü. Tıp Fakültesi Dergisi** Y
25, S.4, 2003, s. 80.

Akın, Galip vd.:

“Geçmişten Günümüze Geleneksel
Anadolu Mutfak Kültürünün Gelişimi”,
Ankara, Ankara Üniversitesi, Dil ve
Tarih – Coğrafya Fakültesi, Antropoloji
Bölümü, 06100 Sıhhiye – Ankara.

Aktürk, Sema:

**“Türkiye’de Hıdırellez Etrafında
Oluşan Folklorik Unsurlar Üzerine
Bir İnceleme”**, (Yayımlanmamış Yüksek
Lisans Tezi), İstanbul, İstanbul
Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü,
2014

Alangu, Tahir:

Türkiye Folkloru El Kitabı, 1. bsk.,
ADAM Yayınları, 1983.

Al-Haydari, Abdülbaki Abdl Cabar Emin: **Al- Tecdid Al- Hazari li-Kale Erbil**, Erbil, Tavsir, Ty.

Aliyeva, Tamilla Abbashanlıa: “Türkiye-Azerbaycan Halk Ŗirlinde Kadınlar (Karacaoğlan, Molla Penah Vagif ve AŖık E Lesger'in Ŗiirleri rneğinde)”, **Halk Kültüründe Kadın Uluslararası Sempozyumu**, Cilt I-II, Ŗanlıurfa, Motif Vakıf Yayınları, 2017.

Artun, Erman: “Adana ve Osmaniye Halk Kültüründe Giyim- KuŖam Geleneği ”, **Halk Kültüründe Giyim KuŖam ve Süslenme Uluslararası Sempozyumu** (Ed. M. Tekin Koçkar), EskiŖehir, EskiŖehir Osmangazi Üniversitesi Yayınları, 2008.

Artun, Erman: **Türk Halk Bilimi**, 2. bsk., İstanbul, Kitapevi Yayınları, 2007.

Asafoğlu, Murtaza: **Kerkük Türkmenleri Bilmecelerinde Yap ve Konu**, İstanbul, Kerkük Vakfı Yayınları, 2010.

Assafi, Halil Süleyman: **Lamahat İctimaiya An Tarih Erbil**, Erbil, Hiva, 2012.

AŖkun, Vehbi Cem: **Sivas Folkloru I,II**, Sivas, Sivas 100 Temel Eser, 2006.

Ataman, Sadi Yaver: **Eski Türk Düğünleri ve Evlenme Rit'leri**, Ankara, KN. Yayınları, 1992.

Ayaz, Berna ve Aça, Mustafa:

“Halk Bilgisinin Ekonomiye ve Teknolojiye Dönük Temsilleri”, (Ed.: Mustafa Aça), **Halk Bilimi El Kitabı**, 2. bsk., İstanbul, Motif Vakıf Yayınları, 2017.

Azaavi, Abbas:

Menşe Bağdadi, Bağdat, Zahra Yayınlar, 1948.

Bacon, Elizabeth E.:

Esir Orta Asya, (Çev. Tansu Say), Tercüman 1001 Temel Eser Yayınları, T.y.

Bahri, Fettah:

“**Erbil Şehrinin Nüfus Coğrafyası**”, (Yüksek lisans Tezi), İzmir, Dokuz Eylül Ün., 2000.

Balaman, Ali Rıza:

Evlilik Akrabalık Türleri, İzmir, Karınca Matbaacılık, 1982.

Başar, Zeki:

Erzurum’da Tıbbi ve Nistik Folklor Araştırmaları, Atatürk Ün. Yayınları, 1972.

Bayatlı, Necdet Yaşar:

Bağdat Halk Edebiyatı Araştırmaları, Bağdat, Irak Tercümanlar Birliği Yay., 2020.

Bayatlı, Necdet Yaşar:

Irak Türkemen Folklorunda İyeler (Karşılaştırmalı Bir İnceleme), Bağdat, Sakafa Türkmaniye yay., 2017.

Bayatlı, Necdet Yaşar:

Irak Türkmen Folklor Araştırmaları,
Bağdat, Irak Tercümanlar Birliği Yay.,
2020.

Bayatlı, Necdet Yaşar:

**Irak Türkmen Folklorunda Geçiş
Dönemleri Etrafında Oluşan Halk
İnançları,** Bağdat, Sakafa Türkmaniye
Yayınları, 2017.

Bayatlı, Necdet Yaşar:

**Irak Türkmen Halk Edebiyatı Üzerine
İncelemeler,** İstanbul, Türkmen
Kardeşlik Ocağı Genel Merkez
Yayınları, 2016.

Bayatlı, Necdet Yaşar:

“Irak Türkmenlerinde Yağmur Duası”,
Kardeşlik Dergisi, S. 297- 298- 299,
2014, ss. 1-47.

Behalı, Mehmet Kemal:

Hakaza Şahadtü Arbil, Erbil, Tavsir
Yayınları, 1991.

Bell, Hannah Rachel:

Erkek İşi Kadın İşi: **Dünyanın En Eski
Kültüründe Cinsiyetin Tinsel Rolü,**
(Çev. Meltem Erkmen) İstanbul,
Epsilon Yayınlan, 2003.

Berktaş, Fatmagül:

**Türkiye’de Kadınlık Durumu, Yüzyıl
Biterken, C.D.T.A., Cilt 3, İstanbul,
İletişim Yayınları, 1996.**

Berktaş, Fatmagül:

Tek Tanrılı Dinler Karşısında Kadın, İstanbul, Metis Yayınları, 2000.

Beşirli, Hayati:

“Yemek, Kültür ve Kimlik”, **MF.**, Y. 22, S. 87, 2010, ss. 159-169.

Bingöl, Orhan:

“Toplumsal Cinsiyet Olgusu ve Türkiye’de Kadınlık”, **KMÜ Sosyal ve Ekonomik Araştırmalar Dergisi** Y 16, 2014, ss.108-114.

Bora, Aksu:

Sivil Toplum Kuruluşları İçin Toplumsal Cinsiyet Rehberi, (Haz. Gamze Göker), Ankara, STGM yayınları, 2008.

Boratav, Pertev Naili:

100 Soruda Türk Folkloru, 3.bsk, Ankara, Bilgesu Yayınlar, 2016.

Boratav, Pertev Naili:

Türk Mitolojisi (Oğuzların- Anadolu, Azerbaycan ve Türkmenistan Türklerinin Mitolojisi), 2. bsk, Ankara, Bilgesu Yayınlar, 2016.

Bourdieu, Pierre:

Eril Tahakküm, 3.bas, (Çev. Bediz Yılmaz), İstanbul, Bağlam Yayınları, 2016.

Bulut, İhsan:

“Anadolu’da İnanışların ve Geleneklerin Doğa Korunması Açısından Önemi Üzerine Örnekler”, **Atatürk Ün. Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler**

Dergisi, Cilt 11, S. 46, Haziran 2011, ss. 119-134.

Butler, Judith:

“Toplumsal Cinsiyet Düzenlemeleri”, **Cogito**, S. 58, 2019, ss. 73-91.

Butler, Judith:

Cinsiyet Belası: Feminizm ve Kimliğin Altüst Edilmesi, (Çev. Başak Ertür), İstanbul, Metis Yayınları, 2008.

Buttanrı, Müzeyyen:

“1950’li Yıllarda Eskişehir-Seyitgazi, Çukuragıl Köyü’nde Gelenekler İçinde Kadınlar” **Halk Kültüründe Kadın Uluslararası Sempozyumu**, Cilt I-II, Y. 2015, No, 17, (Ed. Döç. Dr. Abonoz KÜÇÜK), (Ed. Yard. Sezen GÜNGÖR), Şanlıurfa: Motif Vakıf Yayınları, 2017.

Büyükokutan, Aslı:

Muğla Yöresi Kadın Merkezli Uygulamalar ve İşlevleri, Konya, Kömen Yayınları, 2012.

Cambaz, Taha. ve Berzenci Necat.:

Adad Sukkan Kalaat Arbil Lisanat 1922 (El-Saray, Tekye, Tophane), Erbil, Bedirhan Yayınevi, 2006.

Celal, Musahipzade:

Eski İstanbul Yaşayışı, İstanbul, Türkiye Yayınları, 1946.

Cengiz, Ahmet Çetin:

“Şehit Zehra Bektaş’a Ağıt”, **Türkmen Bohçesi**, Y 1, S. 3, Temmuz- Ağustos 2003.

Connell, R.W.:

Toplumsal Cinsiyet ve İktidar: Toplum Kişi ve Politika, (Çev. Cem Soydemir), (Haz. Özden Arıkan), İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 1998.

Connetron, Paul:

Toplular Nasıl Anımsar?, 3.bas, İstanbul, Ayrıntı Yayınları, 2019.

Çağmlar,

Zekiye: “Adana Halk İnançları İçinde Nazara Bağlı Hastalık, Ölüm Anlatıları ve Bunlardan Korunmak İçin Uygulanan Yöntemler”, **Motif Dergisi**, Y 10, S, 38, 2004, ss. 4-9.

Çelik, Ali:

İslam’ın Kabul ve Reddettiği Halk İnançları, İstanbul, Beyan Yayınları, 1995.

Çelik, Esra:

“Kocaeli Yarımadasına Özgü El Sanatlarından Örnekler”, **Uluslararası Kara Mürsel Alp Kocaeli Tarihi Sempozyumu –II**, 2015, ss. 1740-1752.

ÇELİK, İsmail:

“Nazar, Nazarlık ve İlgili Büyüsel İşlemler”, **B.Ü.F.K., Boğaziçi Üniversitesi Halkbilimi Yıllığı 1974**, ss.155-184.

Çıplak, Nilgün:

“Halk Kültüründe Nazar, Nazarlık İnancı ve Bunlara Bağlı Uygulamalar”,

TÜ-BAR, S 15, Mersin, Bahar 2004 ss.
1-125.

Çolakoğlu, Rıza:

Telafer Folkloru, İstanbul, Kerkük
Vakıfı, 2017.

Çoruhlu, Yaşar:

Türk Mitolojisinin Anahtarları,
İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2002.

Dakuki, İbrahim:

**Irak Türkmenleri Dilleri, Tarihleri ve
Edebiyatları**, Ankara, Güven Yayınları,
1970.

Delaney, Carol:

Tohum ve Toprak, (Çev. Selda
Somuncuoğlu, Aksu Bora), İstanbul,
İletişim Yayınları, 2001.

Doğan, M. H. İstanbul:

Payel Yayınevi, 2004.

Dökmen, Zehra Yaşar:

**Toplumsal Cinsiyet Sosyal Psikolojik
Açıklamalar**, İstanbul, Remzi Kitabevi,
2010.

Dundes, Alan:

“Folklor Nedir?” (Çev. Gülay Aydın),
**Halk biliminde Kuram ve Yaklaşımlar
2**, (Haz.: M. Öcal Oğuz ve Selcan
Gürçayır), Geleneksel Yayıncılık,
Ankara 2010, ss. 16-18.

Duvarcı, Ayşe:

“Türklerde Tabiat Üstü Varlıklar ve
Bunlarla İlgili Kabuller, İnanmalar,

- Uygulamalar”, **Bilgi**, S. 32, Ankara, Kış 2005, ss. 125-144.
- Ecevit, Yıldız: “Aile, Kadın ve Devlet İlişkilerinin Değerlendirilmesinde Klasik ve Yeni Yaklaşımlar”, **Kadın Araştırmaları Dergisi**, S. 1, 1993, ss. 9-34.
- El- Cennabi, Haşim Hazir: **Dirasa Fi Cuğrafiyet Hazar**, Erbil, Tevsir Yayınlar, 1987.
- El- Tabrani, Kaim Süleyman Ahmet: **Muacam Avsat**, Kahire, Dar Hamrin Yayınları, 1994.
- El- Tabrani, Kaim Süleyman Ahmet: **Muacam Kebir**, Musul, Ulum Yayınları, 1994.
- Eliade, Mircea: **Dinler Tarihine Giriş**, İstanbul, Kabalcı Yayınları, 2009.
- Emeksiz, Abdulkadir: “İstanbul Folkloru”, **Karaların ve Denizlerin Sultanı İstanbul**, Cilt II. (Haz. Filiz Özdem), İstanbul, Yapı Kredi Yayınları, 2009.
- Emiroğlu, Kudret ve Aydın, Suavi: **Antropoloji Sözlüğü**, Ankara, Bilim ve Sanat Yayınlar, 2009.
- Ergeshkyzy, Aziza: “**Aile İçi Roller Ve Manevî Yaklaşım**”, (Yüksek Lisans Tezi), Ankara, Ankara Ün., 2012.

Ergin, Muharrem:

Dede Korkut Kitabı, İstanbul, Boğaziçi Yay, 2001.

Ergin, Muharrem:

Orhun Abideleri, Ankara, Boğaziçi Yayınları, 1989.

Erginer, Gürbüz:

“Anadolu’da Batıl İnanmalar ve Büyü”, **Elemterefış Anadolu’da Büyü ve İnanışlar**, İstanbul, Yapı Kredi Yayınlar, 2003.

Ergun, Pervin:

“Türk Kültüründe Ölümle İlgili Bazı Terimler”, **Mili Folklor**, Y 25, S. 100, 2013, ss. 134-135.

Erol, Aydil:

“Türkmen Balasından ‘Kerkük’e Bir Demet”, **Türkmen Bohçası Dergisi**, Y 1, S. 3, Temmuz- Ağustos 2003, ss. 19-21.

Erol, Hülya Arslan:

“Eski Türkçede “Ölüm” İçin Kullanılan Sözlere”, **Defin**, (Ed. Emine Gürsoy Naskali), İstanbul, Tarihçi Kitabevi, 2012.

Ertürk, Yakın:

“Uluslararası Rejimler Bağlamında Namus Adına Uygulanan Şiddet”, **Namus Adına Şiddet Kavramsal ve Siyasal Yaklaşımlar**, (Çev. Güneş Kömürcüler, İstanbul, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 2006.

- Esaat, Erbil: “Nüfus Sayımı”, **Türkmeneli**, S. 619, 30 Aralık, 2019, s. 1-3.
- Frazer, J . G.: Altın Dal: Dinin ve Folklorun Kökenleri. Çev. Mehmet H.
- Gelgeç Bakacak, Ayça: “Cumhuriyet Dönemi Kadın İmgesi Üzerine Bir Değerlendirme”, **Ankara Ün. Türk İnkılap Tarihi En. Atatürk Yolu Dergisi**, S. 44, 2009, ss. 627-638.
- Germiyanlı, Muharrem: **Erbil Selçuklu Medeniyeti**, İskenderum, 2014.
- Gooday, Jack: **Yemek, Mutfak, Sınıf Karşılaştırmalı Sosyoloji Çalışması**, (Çev. Müge Günay Güran), İstanbul, Pinhan, 2013.
- Gökalp, Ziya: **Türkçülüğün Esasları** (Haz. Mehmet Kaplan), İstanbul, Varlık Yayınları, 1970.
- Gökyay, Orhan Şaik: **Dedem Korkudun Kitabı**, 2.bas. İstanbul, MEB. Yay, 2004.
- Gökyay, Orhan Şaik: **Dedem Korkudun Kitabı**, İstanbul, Kültür Yayınları, 1973.
- Görkem, İsmail: “Çukurova’da (Yukarıova) Yas Törenleri ve Ağıt Söyleme Geleneği”, **II. Uluslararası Karacaoğlan Çukurova Halk Kültürü Sempozyumu**

Bildirileri, Adana, Çukurova Ün. Yay., 1993, s.489.

Günay, Gülay ve Bener, Özgün:

“Kadınların Toplumsal Cinsiyet Rollerini Çerçevesinde Aile İçi Yaşamı Algılama Biçimleri” **Türkiye Sosyal Araştırma Dergisi** Y, 15, S.3, Aralık 2011, s. 160.

Günay, Umay:

“Ritüeller ve Hıdırellez”, **MK**. S.72, Mayıs 1990, ss.10–12.

Güngör, Ahmet:

“Tabu-Örtmece (Euphemism) Sözler Üzerine” **A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, S. 29, 2006, ss. 69-93.

Harman, Ömer Faruk :

“Kadın”. İslam Ansiklopedisi, C. 24, İstanbul, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2001 s. 82-86.

Hürmüzlü, Habib:

Kerkük Türkçesi Sözlüğü, İstanbul, Kerkük Vakfı 2003.

Hürmüzlü, Nedime:

Şirin Köyüm Tirkalan (Haz. Suphi Saatçi), İstanbul, Kerkük Vakfı, 2010.

Hüseyin, Muhamed:

Havlerim va Divive va Bistua, Erbil, Hacı Haşım Yayınevi, 2010.

Irak-Kürdistan Bölgesel Hükümeti,

Bakanlar Kurulu:

Planlama Bakanlığı, Nüfus Sayım Şubesi Erbil, 2019.

- İbin Askar: **Tarih Dimaşık.** Beyrut, Dar El-Fikir, 1998.
- İbn İsmail Al- Buhari, Muhammed: **Sahih Buhari,** Musul, Dar Tuk Necat Yay, 2001.
- İnan, Abdülkadir: “Türk Düğünlerinde Exogamie İzleri” **Makaleler ve İncelemeler.** Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayanlır, 1998.
- İnan, Abdülkadir: **Eski Türk Dini Tarihi,** Ankara, KB. Yayınları, 1976.
- İnan, Abdülkadir: **Tarihte ve Bu Gün Şamanizim,** 6. baskı, Ankara, TTK Yayınları, 2006.
- İnançların ve Büyüsel İşlemlerin Etnolojik Tetkiki,** Ankara, Ankara Ün. Yayınları, 1966.
- İnce, Şengül: “İki Kadın Bir Mutfak: Kadınlararası İktidar İlişkileri”, **Moment Dergisi,** Y 2, S, 2, 2015, ss. 135-156.
- İsmail, Zuber Bilal: **Şeyh Çöli,** 2.bas, Erbil, Naza Yayınları, 2002.
- İsmail, Zuber Bilal: **Ulama ve El-Medars fi Erbil,** Bağdad, ZehraYayınları, 1984.

İzgi, Özkan:

İslamiyetten Önce Türklerde Kadın

Ankara, Türk Kültürü Araştırmaları, 1975.

JUMABAEV, Maksat:

Kırgız Gelenek ve İnanışlarında Dini

Ritüeller”, (Yüksek lisans tezi), Ankara, Ankara Ün., Sos. Bil. Ens., 2006.

Kainat ve Zaman, Nesneler Dünyası,

(Çev. Metin Ergun), Konya, Kömen Yayınlan, 201 3a.

Kalafat, Yaşar:

Doğu Anadolu’da Eski Türk

İnançlarının İzleri 6. bsk., Ankara, Berikan Yayınlar, 2010.

Kalafat, Yaşar:

Kodlar- Kültür-1 Türk Kültürlü

Halklarda Karşılaştırmalı Halk İnançlar, Ankara, Berikan Yayınları, 2009.

Kalafat, Yaşar;

Türk Dünyası Karşılaştırmalı

Türkmen Halk İnançları, Ankara, ASAM Yay., 2000a.

Karataş, Hicran:

“Halk Bilgisinin Giyim Kuşam ve

Süslenmeye Dönük Temsilleri”, **Halk Bilimi El Kitabı**, (Ed. Mustafa Aça), İstanbul, Motif Vakfı Yayınlan, 2017.

Kerkük, Aydın:

Irak Türkmen Ağzında Bilmeceler,

Kerkük, Cumhuriyet Yayınları, 1974.

Kerkük, İzettin:

Kerkük Halk Türküleri ve Horyatları, İstanbul, Irak Türkleri Kültür ve Yardımlaşma Cemiyeti Yayınları, 1961.

Kerküklü, Ali:

Erbil'in Türkmen Kimliği, **Biz Türkmeniz**, S.102, Mart 2011, s. 1-10.

Keskin, Ahmet:

“Halk Bilgisinin Giyim-Kuşam ve Süslenmeye Dönük Temsilleri”, 3. bsk., **Halk Bilimi El Kitabı**, (Ed. Mustafa Aça), İstanbul, Nobel Yayınları, 2019.

Ketene, Cengiz:

Kerkük Halk Edebiyatından Seçmeler, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 1990.

Kırkpınar, Leyla:

Türkiye’de Toplumsal Değişme ve Kadın, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınları, 2001.

Kocaman, Rabiya:

“**Irak Türkleri Folklorunda Evlenme Törenleri**”, (Doktora Tezi), İstanbul, İstanbul Ün. Sos. Bil. Ens. 1996.

Komşuoğlu, Şükran vd.:

Resim II Moda Resmi ve Giyim Tarihi, Ankara, MEByayınları, 1986.

Koşay, Hamit Zübeyr:

Türkiye Türk Düğünleri Üzerine Mukayeseli Malzeme, Ankara Yay., 1944.

Kottak, Conrad Phillip:

Antropoloji: İnsan Çeşitliliğine Bir Bakış, (Çev. Serpil N. Altuntek vd.), Ankara, Ütopya Yayınları, 2008.

Koyuncu Okca, Ayşegül:

“Geleneksel Anadolu Halı ve Kilimlerinde Nazar İnancı: Muska Yanışı”: **Turkish Studies**, S. 10, ilkbahar 2015, ss. 1659-1676.

Köpürlü, Faruk, Faik:

Çağdaş Kadın Türkmen Edebiyatçıları- İnceleme Metni, Bağdat, Dar El- Şun El- Sakafa El- Ama yayınları, 1993.

Küzeci, Şemsettin:

Solmayan Papatyalar (Türkmeneli Kadın Şairleri Antolojisi), Ankara, Işık Yayınları, 2010.

Lvova, E. L. vd.:

Güney Sibirya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri:

Lvova, E. L. vd.:

Güney Sibirya Türklerinin Geleneksel Dünya Görüşleri: Simge ve Ritüel, (Çev. Metin Ergun), Konya, Kömen Yayınları, 2013c.

Mahmut, Mehemet:

Erbil'deki Mezar ve Yırtılar, Erbil, ITC Yay. 2000.

Malinowski, Bronislaw:

Büyü Bilim ve Din, (Çev. Saadet Özkal), İstanbul, Kabalcı Yayınları, 1990.

Marshall, Gordon:

Sosyoloji Sözlüğü, (Çev. Osman Akınbay; Derya Kömürcü), Ankara, Bilim ve Sanat Yayınları, 1999.

Naip, Esat:

Kerkük Nükteleri, Bağdat, Al-Tazamın Yayınları, 1973.

Neftçi, Nermin:

“O Yakadan Bu Yakaya”, **Türkmen Bohçası Dergisi**, Yıl 6, S. 9, Ocak-Şubat 2008, ss. 6-8.

Neftçi, Nermin:

Kerkük’te Bulduklarım “O Yakadan Bu Yakaya”, 3.bas., . İstanbul, Kerkük Vakfı Yay, 2003.

Ocak, Ahmet Yaşar:

Alevi ve Bektâşi İnançlarının İslam Öncesi Temelleri, İstanbul, İletişim Yayınları, 2002.

Oğuz, M. Öcal, vd.:

Türk Halk Edebiyatı El Kitabı. Ankara: Grafiker Yayınları 2011.

OktayYılmaz, Berrin:

“Gelenekselerin Ardındaki Ölüm: Töre Cinayetleri”, **Kadın Araştırmalar dergisi**, S. 8, 2003, ss. 69-86.

Ögel, Bahaddin:

Dünden Bugüne Türk Kültürünün Gelişme Çağları, İstanbul, TDAV Yayınlar, 2001.

Ögel, Bahaddin: **Türk Mitolojisi**, Ankara, TTK Yayınları, 1988.

Ögel, Bahaddin: **Türk Mitolojisi**, Ankara, TTK Yayınları, 2014.

Ökse, A. Tuba: “Eskiçağ Anadolu’sunun günümüze ulaşan giysi tipleri”, **Halk Kültüründe Giyim Kuşam ve Süslenme Uluslararası Sempozyumu Bildirileri**, (Ed. M. Tekin Koçkar), Eskişehir, Eskişehir Osmangazi Üniversitesi

Öksüz, Yusuf Ziya: “İslamiyet Sonrası Türklerde Ad Verme Geleneği”, **MK. C.3, S.9, Şubat 1982, s. 27-31.**

Örnek, Sedat Veys: **Sivas ve Çevresinde Hayatını Çeşitli Safhalarıyla İlgili Batıl**

Örnek, Sedat Veys: **Anadolu Folklorunda Ölüm**, Ankara, Atatürk Üniversitesi, 1971.

Örnek, Sedat Veys: **Türk Halk Bilimi**, 2. bas., Ankara: HAGEM Yayınları, 2000.

Örnek, Sedat. Veys : **Etnoloji Sözlüğü**, Ankara, Ankara Ün. Dil ve Tarih-Coğrafya Yayınları, 1971.

Öter, Zafer: “Türk El Sanatlarının Kültür Turizmi Bağlamında Değerlendirilmesi”, **Mili Folklor** Y 22, S. 86, 2010, ss. 174-185.

Özdemir, Hacı:

“Toplumsal Cinsiyet Perspektifinde Erkeklik ve Kadınlık Algısı Bir Alan Araştırması”, **Asya Studies-Academic Social Studies/Akademik Sosyal Araştırmalar**,S. 10, 31 Aralık, 2019, s. 92.

Özen, *Rahşan* ve Yüksel, Erhan:

“Kayseri Folklorunda Hayvanlar İle İlgili İnanışlar Üzerine Bir Değerlendirme”, **Erciyes Üniversitesi Veteriner Fakültesi Dergisi**, Y. 11, S. 1, 2014, ss. 23-28 .

Paşayev, Gaznafar:

Irak Türkmen Folkloru, (Akt. Mahir Nakip), İstanbul, Kerkük Vakfı Yay, 1998.

Paşayev, Gaznafar:

Irak Türkmen Folkloru, İstanbul, Kerkük Vakfı Yayınevi, 2000.

Pirzini, F. İsmail:

“Yıkama, Kefenleme ve Definleme”, **Şurdu, Kifnu, La Kornan** Erbil, Roşanbiri Yayınevi, 2011.

Polat, Kemal:

Beşikten Mezara Kırgız Türkleri’nde Gelenek ve İnanışlar, Ankara, Diyanet Vakıf Yayınları, 2008.

Püsküllüoğlu, Ali:

Türkçe Sözlük, İstanbul, Doğan Yayınları, 2004.

- Reiter, Rayan R.: **Kadın Antropolojisi**, (Çev. Büge Abiral), Ankara, Dipnot Yy. 2012.
- Rifaat, İmat: “Erbil’in Adı”, **“Saray”**, 2014, 108, 12-30.
- Roux, Jean Paul: **Altay Türklerinde Ölüm** (Çev. Aykut Kazancıgil) İstanbul, Kabalcı, 1999
- Roux, Jean Paul: **Türklerin ve Moğolların Eski Dini** (Çev. Aykut Kazancıgil) İstanbul, İşaret Yayınları, 1994.
- Saaçi, Suphi: “Kerkük Folklorunda Düğün Geleneği”, **III. Milletlerarası Türk Folklor Kongresi Bildirileri IV. Cilt**, Elazığ 1985, s.319-328.
- Saatçi, Suphi: **Kerkük Çocuk Folkloru**, İstanbul, Ötüken Yayınları, 2008.
- Saatçi, Suphi: “Türkmen Toplumunda Kadın”, **Türkmen Bohçası Dergisi**, Y. 7, S, 10, Mart- Nisan 2009, ss. 2-4
- Santur, Meltem: “İç Anadolu Bölgesinde Gelinin Kız Evinden, Oğlan Evine Getirilmesi Sırasında Uygulanan Gelenekler”, **III. Milletlerarası Türk Halk Edebiyatı ve Folkloru Kongresi Bildirileri 9–11 Ekim 1995 Konya**, Ankara, KB. Yay., 1996, s.197.

- Sarıkaya Hünerel, zeliha ve Er, Birnaz: “Halk Kültürünün Tanıtılmasında El Sanatlarının Yeri ve Önemi”, **Batman Üniversitesi Yaşam Bilimler Dergisi**, S, 1, ss. 179-190.
- Sarp, Üner: **Toplumsal Cinsiyet Eşitliği**, Yy., TC. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2008.
- Sayer, Handan: **Toplumsal Cinsiyet Eşitliğine Erkeklerin Katılımı**, Uzmanlık Tezi, T.C. Başbakanlık Kadının Statüsü Genel Müdürlüğü, 2011.
- Saygılıgil, Feryal: **Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları**, Ankara, Dipnot Yayınları, 2016.
- Sezen, Lütfi: **Erzurum Şehir Folkloru**, 1. Cilt, (Doktora Tezi), Erzurum, Atatürk Ün., 1993.
- Sinmez, Çağrı Çağlar ve Aslım, Gökhan: “İç Anadolu Bölgesindeki Hayvanlarla İlgili İnanış ve Uygulamalar Üzerine Bir Değerlendirme”, **Bilig**, S. 18, Bahar 2017, ss. 205-232.
- Sipahi, Abdulkadir: **“Türk Halk İnançlarında Büyü ve Büyü İle İlgili Uygulamalar”**, (Yüksek Lisan Tezi), Ankara, Ankara Ün. Sos. Bil. Ens., 2006.

Standage, Tom:

İnsanlığın Yeme Tarihi, (3.bas), İstanbul, Maya Kitap Yayınları, 2018.

Şahbaz, Hüseyin:

“Türkmen Masalı”, **“Altunköprü”**, **Edebiyat Kültür Sanat Folklor Dergisi**, Yıl 2, S. 10, Şubat 2004, ss. 14-15.

Şenesen, Refiye Okuşluk:

“Türk Halk Kültüründe Bolluk ve Bereketle İlgili İnanç ve Uygulamalarda Eski Türk Kültürü İzleri”, **Folklor Edebiyat**, Cilt 17, S. 66, 2011, ss. 209-228.

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı:

Hayat Boyu Öğrenme Müdürlüğü, *İllere Göre Geleneksel El Sanatlarımız*, Sosyal ve Kültürel Eğitimler ve Faaliyetler Grup Başkanlığı, 2012.

Tahsin, Sinan:

Irak-Erbil Yöresi Türkmenlerinin Sözlü Kültür Ürünleri (İnceleme-Metinler), (Yüksek Lisan Tezi), Nevşehir, Nevşehir Ün., 2014.

Tanyu, Hikmet:

“**Büyü**”, T.D.V. İslam Ansiklopedisi VI. Cilt, İstanbul, 1992, ss.501-506.

Tasmim Asasi Medinet Erbil:

Planlama Mühendislik Müdürlüğü, Erbil, Erbil Belediyesi, 1977.

Tavkul, Ufuk:

“**Karaçay- Malkar Sosyo-Kültürel Yapısının Etnik Kökenleri ve**

Kültürleşme”, (Doktora Tezi), Ankara, Hacettepe Ün., 1996.

Tawfeq, Naznaz:

Irak Erbil Yöresi Mezar Kültürü, Ankara, Berikan Yay., 2018.

Tek, Recep:

“Anadolu Türk Halk Hekimliğinde Toprak”, **SEFAD**, 2018, S.39, 189-204.

Terzibaşı, Ata :

Kerkük Hoyratları ve Manileri, İstanbul, Ötüken Yayınevi, 1975.

Terzibaşı, Ata:

“Irak Türkmenleri Arasında Yağmur Duası Törenleri ve Sosyolojik Değeri”, **I.Uluslararası Türk Folklor Kongresi Bildirileri, Cilt IV,** Ankara, Milli Folklor Araştırma Dairesi Yay., 1976, s.305–314.

Terzibaşı, Ata:

Kerkük Havaları, Bağdat,Rabite Yay, 1961.

Terzibaşı, Ata:

Kerkük Havaları, İstanbul, Ötüken Yay, 1980.

Terzibaşı, Ata:

Kerkük Hoyratları ve Manileri, Kerkük, Reekki Yayınevi, 1957.

Terzioğlu, Füsün ve Taşkın, Lale:

“Kadının Toplumsal Cinsiyet Rolünün Liderlik Davranışlarına ve Hemşirelik Mesleğine Yansımaları” **C.Ü.**

Hemşirelik Yüksekokulu Dergisi Y 12,
S.2, 2008, ss. 64-65.

Tezcan, Mahmut:

“Ülkemizde Aile İçi Töre ya da Namus Cinayetleri”. Töre Cinayetleri Panel Bildirileri, Ankara, Başbakanlık Kadının Statüsü ve Sorunları Genel Müdürlüğü Yayınlan, 1999.

Tezcan, Mahmut:

“Giyim Olgusuna Sosyo-Kültürel Bakış ve Türklerde Giyim”, **AÜEBFD**, C. 16, S. 1, 2019, ss. 255-276.

Tezcan, Mahmut:

Türk Yemek Antropolojisi Yazıları, Ankara, Kültür Bakanlığı Yayınlan, 2000.

Tryjarski, Edward:

Türkler ve Ölüm, (Çev. Hafize Er), İstanbul, Pinhan Yay., 1991.

Urhan Betül:

“Kadın Emeği ve Toplumsal Cinsiyet”, **Toplumsal Cinsiyet Tartışmaları**, (Haz.Feryal, Saygılıgil), Ankara, Dipnot Yayınları, 2016.

Ülkütaşır, Mehmet Şakir:

Cumhuriyet’le Birlikte Türkiye’de Folklor ve Etnografya Çalışmaları, Ankara, Başbakanlık Basımevi, 1972.

Üşür, Serpil: Din Siyaset ve Kadın:

İran Devrimi, İstanbul, Alan Yayınları, 1991.

Vasfı, İhsan S.:

Irak Türkmenleri'nde Deyimler ve Atasözleri, 2. bas., İstanbul, Kerkük Vakfı, 2001.

Yakıcı, Ali:

Halk Şiirinde Türküler, (Tanım-Tasnif-İnceleme), Ankara, Akçağ Yayınları, 2007.

Yakıcı, Ali:

“Düğün Kelimesi ve Kültürümüzdeki Yeri Üzerine”, **MF**. Y.2, S.11, Güz 1991, s. 33–36.

Yaralı, Burhan:

Hata La nense Erbil, Erbil, Tevsir Yayınları, 2011.

Yavuzer, Haluk:

Evlilik Okulu, 7. bas., İstanbul, Remzi Yayınları, 2011.

Yeşil, Yılmaz:

“Türk Dünyası'nda Geçiş Dönemi Ritüelleri Üzerine Tespitler”, **21. Yüzyılda Eğitim ve Toplum**, Cilt 3, S. 9, 27 Kasım 2014, 120-121.

Yeşildal, Ünsal Yılmaz:

“Anadolu Folklorunda Geyik”, (Yüksek Lisans Tezi), Konya, Selçuk Üniversitesi, 2007.

Yeşildal, Ünsal Yılmaz:

“Atalar Kültüne Dair İnanmaların Türklerin Ad Verme İnanç ve Gelenekleri Üzerindeki Tesiri”, **MF**, Y 30, S. 119, 2018, s. 49.

Yıldırım, Dursun:

“Türk Folklor Araştırmalarının Problemleri”, **Türk Bitigi**, Ankara 1998, s. 65-74.

Yılmaz, Arife:

“Göç Sürecinde Kadın: Aile İçi Konumu Üzerine Bir Arastırma”, (Yüksek Lisans Tezi), Adana, Adnan Menderes Üniversitesi, 2008.

Yolcu, Mehmet Ali:

“Halk Bilgisinin İnanış Temelli Temsilleri”, (Ed.: Mustafa Aça), **Halk Bilimi El Kitabı**, 2. bsk., İstanbul, Motif Vakıf Yayınları, 2017.

Yolcu, Mehmet Ali:

“Halk Bilimi Araştırma Kuram ve Yöntemleri”, (Ed.: Mustafa Aça), **Halk Bilimi El Kitabı**, Konya, Kömen Yayınları, 2016.

Yolcu, Mehmet Ali:

Türk Kültüründe Evliliğe Bağlı Tabu ve Kaçınmalar, Konya, KömenYayınları, 2014.

Zabit, Şakir, Sabır:

Kerkük’te İctimai Hayat, Bağdat, Darıl Marif Yayınları, 1964.

Zeybekoğlu, Özge:

“Kimlik İnşası Bağlamında Erkeklik ve Babalık” **I. Dil, Kültür ve Edebiyat Çalıştayı: Talât Sait Halman’a Armağan Kitabı**, Akdeniz Ün. Edebiyat Fakültesi İngiliz Dili ve Edebiyat Bölümü, 2015.

Zeybekoğlu, Özge:

“Toplumsal Cinsiyet Rollerı Bağlamında Türk Toplumunun Erkeklik Algısı”, **ETHOS: Felsefe ve Toplumsal Bilimlerde Diyaloglar** Y1, S. 3 Ocak 2010, s.5.

Ziraatçı, Şakir Sabır :

“Kerkük’ün Eski Toyları II”, **Kardaşlık**, Y.1, S.2, Haziran, 1961b, s.34.

Ziraatçı, Şakir Sabır:

“Kerkük’ün Eski Toyları IV”, **Kardaşlık**, Y.1, S.4, Ağustos 1961ç, s.44.

Zülfikar, Hamza:

“Irak Türkmen Türkçesi ve Sorunları”, **Türk Dili, Irak Türkmen Kültürü Dosyası**, S.615, C. LXXXV, Mart 2003, ss.227–238.

ELEKTRONİK KAYNAKLAR

Bozyiğit, Esat: Eski Ankara’ Bir Gelenek Zekerya Sofrası, Ankara, 2010

[http// www. turkish-cuisine.org/regional-cuisine-4/centralüanatolian-region-125/ankara-156.html](http://www.turkish-cuisine.org/regional-cuisine-4/centralüanatolian-region-125/ankara-156.html)

<https://gezimanya.com/erbil/erbil-mutfag>

<https://www.aa.com.tr/tr/yasam/kayseri-carsisi-erbin-can-damari/260554>).

SÖZLÜ KAYNAKLAR

- K.K. 1.** İnaam Mecit Bakal, Türkmen, Evli değil, Öğretmen, Erbilli, Doğum 1945.
- K.K. 2.** Beyan Mecit Bakal, Türkmen, Evli değil, Öğretmen, Erbilli, Doğum 1960.
- K.K. 3.** Leyla Vehap Osman Çelebi, Türkmen Evli 5 çocuk sahibi, Emekli, Erbilli, Doğum 1957.
- K.K. 4.** Gelavej Abdurrahman, Türkmen, Evli 3 çocuk sahibi, Ev hanımı Erbilli, Doğum 1953.
- K.K. 5.** Necat Vehap Osman Çelebi, Türkmen, Evli 5 çocuk sahibi, Ev hanımı, Erbilli, Doğum 1945.
- K.K. 6.** Suham Vehap Osman Çelebi, Türkmen, Evli 5 çocuk sahibi, Ev hanımı terzilik yapıyor, Erbilli, Doğum 1960.
- K.K. 7.** Nadwa Vehap Osman, Türkmen, Evli 2 çocuk sahibi, Öğretmen, Erbilli, Doğum 1963.
- K.K. 8.** Nadya Vehap Osman Çelebi, Türkmen, Evli 4 çocuk sahibi, Tarla sahibi, Erbilli, Doğum 1968.
- K.K. 9.** İman Kerküklü, Türkmen, Evli 3 çocuk sahibi, Ev hanımı, Kerküklü, Erbil’de oturuyor, Doğum 1965.
- K.K. 10.** Gülhad Musa Emin Al- Safar, Türkmen, Evli 3 çocuk sahibi, Öğretmen, Erbilli, Doğum 1945.
- K.K. 11.** Zahide Halil Süleyman Asaafi, Türkmen, Evli değil, hem Öğretmen hem Yazar Erbilli, Doğum 1960.
- K.K. 12.** Tayfa Rüstem Bakal, Türkmen, Evli çocuğu yok, Öğretmen, Erbilli, Eski Türkmen Kültür Merkezin kurucusu, Almanya’da oturuyor, Doğum 1945.
- K.K. 13.** Lizan Bahjat Tawfeq, Türkmen, Evli 5 çocuk sahibi, Ev hanımı, Erbilli, Doğum 1977.
- K.K. 14.** Lina Bahjat Tawfeq, Türkmen, Evli 6 çocuk sahibi, Ev hanımı, Erbilli, Doğum 1975.
- K.K. 15.** Zina Bahjat Tawfeq, Türkmen, Evli 2 çocuk sahibi, Bankacı, Erbilli, Doğum 1991.
- K.K. 16.** İmat Rifaat, evli 3 çocuğu var, Erbil İl Meclis üyesi ve Türkmen Kütlesi başkanı, Saray gazatenin baş ayzarı, Türkme, Doğum 1079.

- K.K. 17.** Muniba Vahap Osman Çelebi, Türkmen, Evli 5 çocuk sahibi, Ev hanımı, Erbilli, Kerkük'te oturuyor, Doğum 1958.
- K.K. 18.** Zeynep Ali Hasan, Kürt, Evli çocuğu yok, Eczacı, Erbilli, Doğum 1999.
- K.K. 19.** Vicdan Ali İsmail, Türkmen, Evli 1 çocuk sahibi, Ev hanımı, Erbilli, Doğum 1982.
- K.K. 20.** Necat Ali İsmail, Türkmen, Evli 3 çocuk sahibi, Ev hanımı, Erbilli, Doğum 1978.
- K.K. 21.** Muhamet Sadettin İlhanlı, Türkmen, Evli 3 çocuk sahibi, Türkmen Milet Vekili Erbilli, Doğum 1978.
- K.K. 22.** Hala Ali İlhanlı, Türkmen, Evli 3 çocuk sahibi, Ev hanımı, Erbilli, Doğum 1980.
- K.K. 23.** Azam Abdülkerim, Türkmen, Evli 5 çocuk sahibi, Bankacı, Erbilli, Doğum 1944.
- K.K.24 .** Vicdan Ali İsmail, Türkmen, Evli 1 çocuk sahibi, Ev hanımı, Erbilli, Doğum 1982.
- K.K. 25.** Venera Mustafayev, Azeri Türkmeni, Evli değil, doktora Öğrencisi, İstanbul'da oturuyor, Doğum 1984.
- K.K. 26.** Esaat Erbil, "Erbil Türkmen Edebiyatçı Yazarlar Birliği"nin başkanı, Doğum 1945.
- K.K.27.** İman Azad Sadık Terzi, 29 yaşında, evli 3 çocuk sahibi, Erbilli, Türkmen, Yüksek Lisans Öğrencisidir.
- K.K. 28.** Hazım Burhan Al-Nacar, evli 2 çocuk sahibi, Salahaddin Üniversitesi'nde öğretim görevlisidir ve Türk Dili Bölümünün Başkanı, Erbilli, Türkmen, Doğum 1972.
- K.K. 29.** Lali Kadir, hiç evlenmemiş, Kürt, ev kadını, Erbilli doğum 1938.
- K.K. 30.** Geylan Altıparmak, evli ve 4 çocuk sahibi, Üniversite mezunudur, Türkmen Kültür Merkezinin Müdürü, Doğum 1970.
- K.K. 31.** Burhan Yaralı, Evli 5 çocuk sahibi, Erbilli Türkmen Almanya'da oturuyor, hem öğretmen hem yazar, Doğum 1948.
- K.K. 32.** Tarık Ziyat, Evli 1 çocuk sahibi, öğretmen, Erbilli, doğum 1984.
- K.K. 33.** İbrahim Kasap, Evli ve 3 çocuk sahibi, Erbilli, Türkmen, Avukat, Doğum 1978.

- K.K. 33.** Saman Burhan, Evli 4 çocuk sahibi, Erbilli, Türkmen, Avukat, Doğum 1970.
- K.K. 34.** Ali Hasan, Evli ve 5 çocuk sahibi, Kürt, Erbil'de Bahirke ilçesinde oturuyor, serbest iş yapıyor, Doğum 1982.
- K.K. 35.** Reykevt Ali Hmaza, Evli 2 çocuk sahibi, Erbilli, Türkmen, Cami Hocası, 1971.
- K.K. 36.** Arhavan Avni, Evli ve 3 çocuk sahibi, Erbill, Türkmen Üniversite'de Muhasebeci, Doğum 1976.
- K.K. 37.** Şerzad Şeyh Muhammed, Evli 3 çocuk sahibi, Erbilli, Türkmen, hem öğretmen hem yazar, Doğum 1965.
- K.K. 38.** Ersan Haşım Mahmud El-Saki, Evli 2 çocuk sahibi, Erbilli, Türkmen, Salahaddin Üniversitesi'nde öğretim görevlisi, Doğum 1979.
- K.K. 39.** Sinan Dilşad Tahsin, Evli 2 çocuk sahibi, Erbilli, Türkmen, Salahaddin Üniversitesi'nde öğretim görevlisi, Doğum 1980.
- K.K. 40.** Goran Salahaddin Şükür, Evli 4 çocuk sahibi, Erbill, Türkmen, Salahaddin Üniversitesi'nde öğretim görevlisi, doğum 1973.
- K.K. 41.** Krişma Cemal, Evli, *Mali Dakım* restoranın işletiyor, Erbilli, Doğum 1983.
- K.K. 42.** Halis Yunus Mustafa Antik, Evli, Türkmen, Erbilli, Antik dükkanı sahibi, Kale doğumlu 1956.
- K.K. 43.** Hacı Yusuf Kervancı, Evli, Erbilli, Türkmen, Emekli şimdi esnaflık yapıyor, Tacil mahalesi doğumlu 1960.
- K.K. 44.** Sanan İrfan Nurettin, Evli, Türkmen, Erbilli, Çarşıda esnaf, Doğum 1978.
- K.K. 45.** Zana Dabağ, Evli, Erbilli, Türkmen, Memur, Doğum 1984.
- K.K. 46.** Dünya Mustafa Avcı, Evli, 3 çocuk sahibi, Kerküklü, Türkmeneli Tv. sunucusu ve Türkmen Kerkük Kadın Kolu Başkanı, Doğum 1981.
- K.K. 47.** Esra Tarik Bayrakdar, Evli 1 çocuk sahibi, Kerküklü, Erbil'de oturuyor, Eczacı, Doğum 1982.
- K.K. 48.** Huda Tarik Bayrakdar, Bekâr, Kerküklü, Erbil'de oturuyor, Eczacı, Doğum 1983.
- K.K. 49.** Abdülkadir Bezirgan, Evli 4 çocuk sahibi, Erbilli, Türkmen, Türkmen Reform Partisi Başkanı, Doğum 1957.

- K.K. 50.** Mune Kahveci, Evli 3 çocuk sahibi, Erbilli, Türkmen, hem Avukat hem Türkmen Millet Vekili, Doğum 1979.
- K.K. 51.** İmdad Sabah Bilal, Evli, Erbilli, Türkmen, Türkmen Millet Vekili, Doğum 1977.
- K.K. 52.** Şahide Altıparmak, Evli 3 çocuk sahibi, Türkmen, Erbilli, Emekli öğretmen, şimdi Türkmen Cephesinde Kadın Kolunda Üye, Doğum 1953.
- K.K. 53.** Hüsam Hasret, Evli, Erbilli, Türkmen, hem yazar hem şair, Doğum 1956.
- K.K. 54.** Azat Küreçi, Evli, Türkmen, Erbilli, Türkmen Millet Vekili, Doğum 1959.
- K.K. 55.** Siham Zengi, Evli, Türkmen, Hanakinli, Bağdata'ta yaşıyor, Bağdat Üniversitesi Türk Dili Edebiyat Bölümünde öğretim görevlisi, Doğum 1957.
- K.K. 56.** Necdet Yaşar Bayatlı, Türkmen, Hanakinli, Bağdata'ta yaşıyor, Bağdat Üniversitesi Türk Dili Edebiyat Bölümünde öğretim görevlisi, Doğum 1979.
- K.K. 57.** Şeyh Muayad, Evli, Türkmen, Erbilli, Seyit El- Hatice Seyid Hancer Tekesinde mürşid, Doğum, 1953.
- K.K. 58.** Aydın Kerkük, Evli, Kerküklü, Türkmen, Türkmeneli dergisinin müdürü, Doğum 1952.
- K.K. 59.** Ayhan Sadettin Enver, Bekâr, Erbilli, Türkmen, Öğretmen, Doğum 1973.
- K.K. 60.** Gülizar Kakıl, Evli, Erbilli, Kürt, Salahaddin Üniversitesi Arap Dil Edebiyatında öğretim görevlisi, Doğum, 1962.
- K.K. 61.** Erol İlhanlı, Bekâr, Erbilli, Türkmen, Mimar, Doğum, 1982.
- K.K. 62.** Hana Veli, Evli, Erbilli, Türkmen, Öğretmen, Doğum 1960.
- K.K. 63.** Peyman Ahmet Çakmakçı, Evli, Erbilli, Türkmen, Öğretmen, Doğum 1969.
- K.K. 64.** Firas Tahsin Hadad, Evli 2 çocuk sahibi, Türkmen, Erbilli, Koya'de yaşıyor, Koya Ün. Türk Dili Edebiyatında öğretim görevlisi, Doğum 1980.
- K.K. 65.** Karvan Salahaddin Şükür, Evli 2çocuk sahibi, Türkmen, Erbilli, Selahaddin Ün. Türk Dili Edebiyatında öğretim görevlisi, Doğum 1984.
- K.K. 66.** Renas Şemsettin, Evli 2 çocuk sahibi, Memleketi Koya, Kürt, Öğretmen Doğum 1980.
- K.K. 67.** Geşav Sabir, Evli 2 çocuk sahibi, Erbilli, Kürt, Ev hanımı, doğum 1988.
- K.K. 68.** Kosar Osman, Evli 2 çocuk sahib, Erbilli, Kürt, Rudav tv. Türkçe Çevirmen, Doğum 1988.

- K.K. 69.** Himan Remzi, Bekâr, Türkmen, Erbilli, Türkmen Kadın Birliğinde üye
Doğum 1980.
- K.K. 70.** Hacı Dilşad Al-Safar, Evli, Erbilli, Türkmen, Esnaf, Doğum 1955.
- K.K. 71.** Vrya Kadir, Evli 4 çocuk sahibi, Erbilli, Kürt, Esnaf, Doğum 1955.
- K.K. 72.** Şerzat Şehani, Evli, Erbilli, Kürt, hem Öğretmen hem Yazar, Doğum, 1955.
- K.K. 73.** Soran Şükür, Evli, Erbilli, Türkmen, Avukat ve Adalat bakanının musteşarı,
Doğum, 1972.
- K.K. 74.** Vezire Muhammed, Evli, Kürt, Memleketi Revanduz, Erbil’de yaşıyor, Ev
hanımı, doğum 1983.
- K.K. 75.** Aheng Avni, Evli, Türkmen, Erbilli, Öğretmen, Doğum 1970.
- K.K. 76.** Yusra Hadi Asaat, Evli 1 çocuğu var, Kürt, Erbilli, Öğretmen, Doğum
1979.
- K.K. 77.** Yasemin Hadi Asaat, Evli 5 çocuk sahibi, Kürt, Erbilli, Ev hanımı, Doğum
1977.
- K.K. 78.** Nasik Abdüllah Kadir, Bekar, Kürt, Erbilli, hem Terzi hem Şef, Doğum
1987.
- K.K. 79.** Meral Ahmet, Bekar, Türkmen, Kerküklü, Erbil’de yaşıyor, Mimar,
Doğum1998.
- K.K. 80.** Lava Azad, Evli, Kürt, Erbilli, Masif Salahaddin’de yaşıyor, Öğretmen,
Doğum 1992.
- K.K. 81.** Tara Ferhad Çelebi, Evli, Erbilli, Türkmen, Avukat, Doğum 1983.
- K.K. 82.** Sara Ferhad Çelebi, Bekâr, Erbilli, Türkmen, Avukat, Doğum 1987.
- K.K. 83.** Buşra Hadi Nanakali, Evli 3 çocuk sahibi, Ev hanımı, Erbilli, İsveç’te
yaşıyor, doğum 1973.
- K.K. 84.** Esin Kaymaz, Evli, Erbilli, Türkmen, Kütahiye’de yaşıyor, Avukat, Doğum
1977.
- K.K. 85.** Evin Sami Arif, Bekâr, Erbilli, Türkmen, Selahaddin Ün. öğretim görevlisi,
Doğum, 1983.
- K.K. 86.** Nazım Terzioğlu, Erbilli, Türkmen, İstanbul Ün. doktora öğrencisi, Doğum
1988.
- K.K. 87.** Rıyaz Demirci, Evli ve 4 çocuk sahibi, Erbilli, Türkmen, Türkmen şairi ve
yazar, Doğum 1977.

- K.K. 88.** İsam Adil Terzi, Evli ve 3 çocuk sahibi, Kerküklü, Türkmen, Irak Milli Türkmen Partisi Genel Başkanı, Doğum 1970.
- K.K. 89.** Songül Adnan Kasap, Evli ve 2 çocuk sahibi, Türkmen, Erbilli, hem öğretmen hem “TEBATürkmen” radiyo müdürü, Doğum 1980.
- K.K. 90.** Mardin Reşit, Evli ve 2 çocuk sahibi, Kürt, Erbilli, Salahaddin üniversitesi’nde araştırma görevlisi, 1985.
- K.K. 91.** Osman Mufti, Evli, Türkmen, Erbilli, Erbil Müze Müdürü, Doğum 1956.
- K.K. 92.** Maha Suphi Erbilli, Evli ve 1 çocuk sahibi, Türkmen, Erbilli, Ev hanımı, Doğum 1976.
- K.K. 93.** Cuvan Abdulhamit, Evli ve 4 çocuk sahibi, Erbilli, Öğretmen, Doğum 1963.
- K.K. 94.** Sakine Muhammed, Evli ve 5 çocuk sahibi, Erbilli, Türkmen, Ev hanımı, 1945.
- K.K. 95.** Sevgil Sadettin, Evli ve 2 çocuk sahibi, Erbilli, Türkmen, Koya Üniversitesi’nde öğretim görevlisi, Doğum 1974.
- K.K. 96.** Dlpak Abdülkadir, Evli 1 çocuk sahibi, memleketi Süleymanya, Kürt, Ün. Mezunu, Doğum 1986.
- K.K. 97.** Gamgin Hamit, Evli, memleketi Süleymanya, Kürt, Ün. Mezunu, Doğum 1982.
- K.K. 98.** Hanan Reşit, Bekâr, Erbilli, Türkmen, Memur, Doğum 1983.
- K.K. 99.** Sefana Sabah Abit, Evli, Türkmen, Erbilli, Avukat, Doğum 1983.
- K.K. 100.** Hasan Bekir, Evli, Türkmen, Erbilli, Kuyumcu, Doğum 1973.
- K.K. 101.** Ali Hasan, Evli 5 çocuk sahibi, Kürt, Bahırka ilçesinde oturuyor, Çiftçi, Doğum 1982.
- K.K. 102.** Hatice Hasan, Evli 3 çocuk sahibi, Kürt, Şaklava ilçesinde oturuyor, Çiftçi, Doğum 1979.
- K.K. 103.** Amine Hasan , Evli 5 çocuk sahibi, Kürt, Bahirke ilçesinde oturuyor, Çiftçi, Doğum 1957.
- K.K. 104.** Kazime Hasan, Evli 7 çocuk sahibi, Kürt, Bahırka ilçesinde bağlı Daraşekran köyünde oturuyor, Çiftçi, Doğum 1984.
- K.K. 105.** Hatice Kadir, Bekar, Kürt, Bahirke ilçesinde oturuyor, Çiftçi, Doğum 1987.

- K.K. 106.** Avat Muhammed, Evli 3 çocuk sahibi, Kürt, Bahirke ilçesinde oturuyor, Çiftçi, Doğum 1980.
- K.K. 107.** Kafiye Kerim, Evli 3 çocuk sahibi, Kürt, Erbilli, Ebe, Doğum 1960.
- K.K. 108.** Hediye Abdüllah, Evli 6 çocuk sahibi, Kürt, Erbilli, Ebe, Doğum 1957.
- K.K. 109.** Nermin Muhammed, Evli 5 çocuk sahibi, Türkmen, Erbilli, (Pirejnan) Yaşlı Kadınlar pazarında çalışıyor, Doğum 1960.
- K.K. 110.** Hala Suhel Vadi, Evli 3 çocuk sahibi, Türkmen, Erbilli, Kadın doktoru, Doğum 1960.
- K.K. 111.** Rihab Cemal, Evli 2 çocuk sahibi, Türkmen, Erbilli, Kadın doktoru, Doğum 1961.
- K.K. 112.** İmat Rifat, Evli 3 çocuk sahibi, Türkmen, Erbilli, Erbil Valiliğinde üye, Doğum 1977.
- K.K. 113.** Avan Bahtiyar, Bekar, Türkmen, Erbilli, Memur, Doğum 1989.
- K.K. 114.** Muhammed Ali, Evli, Kürt, Masıfsalahaddin ilçesinde oturuyor, Memur, Doğum 1983.
- K.K. 115.** Havrin Amin, Kürt, Raniya ilçesinde oturuyor, Öğretmen, Doğum 1985.
- K.K. 116.** Hunav Dizayi, Evli 3 çocuk sahibi, Kürt, Erbilli, Öğretmen, Doğum 1974.
- K.K. 117.** Amire Sultan, Evli 4 çocuk sahibi, Türkmen, Erbilli, Ev hanımı, Doğum 1961.
- K.K. 118.** Gönül Tarik Cambaz, Evli 1 çocuk sahibi, Türkmen, Kerküklü, Ev hanımı, Doğum 1983.
- K.K. 119.** Rupak Bakal, Evli 5 çocuk sahibi, Türkmen, Erbilli, Ev hanımı, Doğum 1966.
- K.K. 120.** Ayşa Abdullah, Evli 5 çocuk sahibi, Kürt, Soran ilçesinde oturuyor, Ev hanımı, Doğum 1966.
- K.K. 121.** Şirin Abdullah, Evli 4 çocuk sahibi, Kürt, Soran ilçesinde oturuyor, Ev hanımı, Doğum 1975.
- K.K. 122.** Kadriye Sabır, Evli 6 çocuk sahibi, Kürt, Soran ilçesinde oturuyor, Çiftçi, Doğum 1968.
- K.K. 123.** Sozan Şakir, Evli 7 çocuk sahibi, Kürt, Soran ilçesinin Harir köyünde oturuyor, Ev hanımı, Doğum 1981.

- K.K. 124.** Handa Cemal, Evli 5 çocuk sahibi, Kürt, Soran ilçesinin Harir köyünde oturuyor, Çiftçi, Doğum 1979.
- K.K. 125.** Avra Ramzi, Bekar, Kürt, Şaklava ilçesine bağlı Hiran köyünde oturuyor, Çiftçi, Doğum 1988.
- K.K. 126.** Ramziye Ahmet, Evli 3 çocuk sahibi, Kürt, Masif ilçesine bağlı Kory köyünde oturuyor, Çiftçi, Doğum 1984.
- K.K. 127.** Nebiye Hamza, Evli 5, Kürt, Şaklava ilçesine bağlı Hiran kasabasına oturuyor, Çiftçi Doğum 1957.
- K.K. 128.** Sawza Sabah, Bekar, Kürt, Erbilli, Memur, Doğum 1985.
- K.K. 129.** Şadiye Abdullah, Evli 4 çocuk sahibi, Kürt, Kelek ilçesinde oturuyor, Çiftçi, Doğum 1957.
- K.K. 130.** Korila Abdullah, Bekar, Kürt, Kelek ilçesinde oturuyor, Çiftçi, Doğum 1960.
- K.K. 131.** Kajal Mustafa, Evli 4 çocuk sahibi, Türkmen, Ev hanımı, Doğum 1960.
- K.K. 132.** Sultana İlhanlı, Evli 6 çocuk sahibi, Türkmen, Emekli Öğretmen, Doğum 1952.
- K.K. 133.** Rahab Salman, Bekar Türkmen, Öğretmen, Doğum 1985.
- K.K. 134.** Nazanin Şeyh Reşit, Evli, Türkmen, Emekli Öğretmen, Doğum 1955.
- K.K. 135.** Layka Şakir, Bekar, Türkmen, Öğretmen, Doğum 1984.
- K.K. 136.** Necibe Bakal, Evli 3 Çocuk sahini, Ev hanımı, Türkmen, Doğum 1957.
- K.K. 137.** Revşen Muhammed, Evli, 3 çocuk sahibi, Ev hanımı Tarlada çalışıyor, Hiran'da yaşıyor, Kürt, Doğum 1965.
- K.K. 138.** Kafya Erbilli, Evli 2 çocuk sahibi, Ebe, Türkmen, Erbilli, Doğum 1960.
- K.K. 139.** Samiya Şakir Çavuşlu, Evli, 4 çocuk shibi, Türkmen, Erbilli, Doğum 1945, Emekli Öğretmen.
- K.K. 140.** Kadir Abdullah, Evli 2 çocuk sahibi, Türkmen, Erbilli, Doğum 1980, Aşçı.
- K.K. 141.** Begerd Osman, Evli 1 Çocuk sahibi, Kürt, Doğum, 1991, Üniversite mezunu.
- K.K. 142.** Servin Muzuri, Evli, Kürt, Doğum, 1983, Ev hanımı.
- K.K. 143.** Pakize Zrari , Evli 3 çocuk sahbibi Kürt, Doğum, 1965, Ev hanımı.
- K.K. 144.** Ahmet Mehdi Sadık, 3 çocuk sahibi, Türkmen, takistilci, Doğum 1974.

- K.K. 145.** Mumin Abdalbaki Sadık, 4 çocuk sahibi, Türkmen, Takistilci, Doğum 1968.
- K.K. 146.** Redar Ferid Nacar, Bekar, Türkmen, Fotoğrafçı, Doğum 1984.
- K.K. 147.** Hacı Dldar Cevher, evli 2 çocuk sahibi, Tucar, Kürt, Doğum 1984.
- K.K. 148.** Ahmet Osman Otrakçı, evli 3 çocuk sahibi, Türkmen, Avukat, Doğum 1973.
- K.K. 149.** Şuan Muhyeddin Bakal, evli 3 çocuk sahibi, Türkmen, Hakim, Doğum 1962.
- K.K. 150.** Ahmet Adnan Terzi, evli 2 çocuk sahibi, Türkmen, Terzi, Doğum 1973.
- K.K. 151.** Ali Karani Bezaz, evli 2 çocuk sahibi, Türkmen, Terzi, Doğum 1966.
- K.K. 152.** Hatice Muhammed Cambaz, evli 3 çocuk sahibi, Türkmen, ev hanımı, Doğum 1952.
- K.K. 153.** Seyran Muhammed Cambaz, evli 2 çocuk sahibi, Türkmen, Öğretmen, Doğum 1965.
- K.K. 154.** Suham Muhsin Al- Dabağ, evli 6 çocuk sahibi, Türkmen, ev hanımı, Doğum 1948.
- K.K. 155.** Şimal Muhsin Al- Dabağ, evli, Türkmen, ev hanımı, Doğum 1963.
- K.K. 156.** Sozan Muhamad Cambaz, evli 3 çocuk sahibi, Türkmen, Öğretmen, Doğum 1967.
- K.K. 157.** Çoman Muhamad Cambaz, evli 3 çocuk sahibi, Türkmen, Öğretmen, Doğum 1968.
- K.K. 158.** Nazanın Muhsin Al- Dabağ, evli 3 çocuk sahibi, Türkmen, Öğretmen, Doğum 1970.
- K.K. 159.** Sundus Muhsin Al- Dabağ, evli 2 çocuk sahibi, Türkmen, Hekim, Doğum 1972.
- K.K. 160.** Necibe Muhamad Cambaz, evli, Türkmen, Ev hanımı, Doğum 1955.
- K.K. 161.** Jala Tahsin Al- Dabağ, Evli 1 çocuk sahibi, Türkmen, Öğretim görevlisi, Doğum 1987.
- K.K. 162.** Ala Tahsin Al- Dabağ, Evli 1 çocuk sahibi, Türkmen, Öğretim görevlisi, Doğum 1990.
- K.K. 163.** Ara Abdülkadir Bezaz, Evli, Türkmen, Öğretmen Doğum 1985.
- K.K. 164.** Nihayet Çelebi, Evli 4 Çocuk sahibi, Türkmen, Ev hanımı, Doğum 1952.

- K.K. 165.** Aydın Maruf , Türkmen, Evli 5 çocuk sahibi, Erbil Bölge Bakanı, Erbilli, Doğum 1973.
- K.K. 166.** Rejin Satar, Evli 4 çocuk sahibi, Kürt, Kelek ilçesinde oturuyor, Öğretmen, Doğum 1983.
- K.K. 167.** Evin Sefin, Evli 4 çocuk sahibi, Türkmen, Köprü ilçesinde oturuyor, Öğretmen, Doğum 1983.
- K.K. 168.** Şohan Farhan, Bekar, Kürt, Doktor, Doğum 1983.
- K.K. 169.** Meyada Yunus Hatat, Evli 2 çocuk sahibi, Türkmen, Ev kadını, Erbil merkezde oturuyor, Doğum 1981.
- K.K. 170.** Menal Yunus Hatat, Evli 2 çocuk sahibi, Türkmen, Ev kadını, Erbil merkezde oturuyor, Doğum 1982.
- K.K. 171.** Dimen Abdülhalik, Evli 2 çocuk sahibi, Türkmen, Öğretmen, Erbil merkezde oturuyor, Doğum 1983.
- K.K. 172.** Fatin İsmail , Evli 2 çocuk sahibi, Türkmen, Laboratuvar da çalışıyor, Avustralya’da yaşamaktadır, Doğum 1984.
- K.K. 173.** Enise Yunus Şakir, Evli 5 çocuk sahibi, Türkmen, Ev kadını, Erbil merkezde oturuyor, Doğum 1965.
- K.K. 174.** Ruya Kara, Evli 2 çocuğu var, Türkmen, Kerküklü, Ankara’da oturuyor, Ün. mezunu şimdi evde iş yapmıyor, Doğum 1984.
- K.K. 175.** Buşra Muşir, Evli 2 çocuk sahibi, Türkmen, Ev kadını, Biritanya’da oturuyor, Doğum 1983.
- K.K. 176.** Şeyma Muşir, Evli 2 çocuk sahibi, Türkmen, Öğretmen, Erbil’da oturuyor, Doğum 1982.
- K.K. 177.** Şilan Şerzad, Evli 2 çocuk sahibi, Türkmen, Öğretmen, Erbil’da oturuyor, Doğum 1983.
- K.K. 178.** Beyda Hzim, Evli 3 çocuk sahibi, Türkmen, Öğretmen, Almanya’da oturuyor, Doğum 1983.
- K.K. 179.** Çınar Abdullah, evli 3 oğul annesi, Ev hanımı, Türkmen, Erbil’de yaşıyor, Doğum 86.
- K.K. 180.** Şeda Genceroğlu, Evli 2 çocuk sahibi, Türkmen, Kerküklü, İstanbul’da oturuyor, Ev kadını, Doğum 1983.

- K.K. 181.** Soner Salar, Evli 4 çocuk sahibi, Türkmen, Erbilli İsviçrada oturuyor, Ev kadını, Doğum 1983.
- K.K. 182.** Rebvar Hamit, Evli 2 çocuğu var, Türkmen Erbilli, Kuyumcu, Doğum 1984.
- K.K. 183.** Diyar Hamit, Evli 3 çocuğu var, Türkmen Erbilli, Kuyumcu, Doğum 1977.
- K.K. 184.** Hacı Hamit Kuyumcu, Evli 7 çocuğu var, Türkmen Erbill, doğum 1950.
- K.K. 185.** İlham Muhammed, evli 3 çocuğu var, Kürt, ev kadını, doğum 1977.
- K.K. 186.** Saya Server, evli 3 çocuk sahibi, Kürt, Kuaförcü, doğum 1985.
- K.K. 187.** Zine Aras, Bekar, Kürt, Modacı, Doğum 1996.
- K.K. 188.** Cihan Haşim evli, bir çocuğu var, Kürt, Modacı, Doğum 1985.
- K.K. 189.** Heyfa Hasüni, evli, Arap, Modacı, Doğum 1990.
- K.K. 190.** Sazan Amin, evli, üç çocuğu var, Kürt, Kuaförcü, Doğum 1983.
- K.K. 191.** Raviyar Abbas Jaafer Al- jabbari, Bekar, Kerküklü, Selahaddin Ün. Öğr. Gör., Doğum, 1988.
- K.K. 192.** Seyran Tahsin, evli 3 çocuk sahibi, Türkmen, ev hanımı, Doğum 1983.
- K.K. 193.** Seyfi Kazım Hasan Azeri, Evli 4 çocuk sahibi, Türkmen aslen Türk soylu, sanaçı, Doğum 1976.
- K.K. 194.** Taban Asaad, Evli 4 çocuk sahibi, Türkmen, Ev hanımı, Doğum 1983.
- K.K. 195.** Hanan Asaad, Evli bir öocuk sahibi, Türkmen, ev hanımı, Doğum 1995.
- K.K. 196.** Leyla Asaad, Evli 6 çocuk sahibi, Türkmen, Ev hanımı, Kaladze' de yaşıyor, Doğum 1970.
- K.K. 197.** Lana Asaad, Evli 5 çocuk sahibi, Türkmen, Ev hanımı, Kaladze' de, Doğum 1978.
- K.K. 198.** Sivan Asad, Evli 2 çocuk sahibi, Türkmen, Ev hanımı, Doğum 1992.
- K.K. 199.** Avan Asaad, Evli 3 çocuk sahibi, Türkmen, Ev hanımı, Doğum 1988.
- K.K. 200.** Eftal Deniz, Bekar, Türk Erbil'de yaşıyor, Kuaförcü, Doğum 1974.
- K.K. 201.** Seyit İdris, Evli bir çocuk sahibi, Türkmen, Erbilli, Memur, Doğum 1967.
- K.K. 202.** Dilşat Terzi, Evli, Türkmen, Yazar, Doğum 1960.
- K.K.203.** Şeyh Sadraddin Şey Nuraddin, Evli, Türkmen, Kerküklü, Erbil'de oturuyor, Doğum 1950.

- K.K. 204.** Şeyh Abbas Şeyh Nurettin Şeyh Salih, Türkmen, Kerküklü, Erbil’de oturuyor, Doğum 1983.
- K.K. 205.** Reyman Emir Bakal, evli, Türkmen, Ün. Mezunu, Doğum 1990.
- K.K. 206.** Benaz Taha, Evli üç kızı var, Erbilli, Öğretmen, Doğum 1981.
- K.K. 207.** Şehd Muhamed, Evli iki çocuğu var, Bağdatlı Erbil’de oturuyor kocası Türkmen, Kuaförcü, Doğum 1980.
- K.K. 208.** Kadriye Hüseyin, Evli Türkmen, Ev kadını, Terzi, Doğum 1950.
- K.K. 209.** Sadriya Ali, Evli 5 çocuk sahibi, Kürt, el sanatları öğretmeni, Doğum 1984.
- K.K. 210.** Ayşe Aziz, Evli 3 çocuk sahibi, Okulda Memur, Kürt, Seybiran kasabasında yaşıyor, Doğum 1974.
- K.K. 211.** Tefide Hıdır Ahmet, Dul 3 çocuğu var, Erbilli, Doğum 1975.
- K.K. 212.** Gamgin Erbilli, Bekar, Türkmen, Tiyatrocu, Doğum 1985.
- K.K. 213.** Seyfi Kazım Hasan Azari, Evli 5 çocuğu var, Türken Erbil’de oturuyor, Sanaçı, Doğum 1979.
- K.K. 214.** Nermin Muhammed, evli 5 çocuk sahibi, Türkmen, ev kadını, kadın pazarında çalışıyor, Doğum 1970.
- K.K. 215.** Merve Sabah Hamdani, evli 3 çocuk sahibi, Kerküklü, Öğretmen, Doğum 1987.
- K.K. 216.** Bedran Bazaz, Evli, Kürt, Esnaf, Doğum 1971.
- K.K. 217.** Gülistan Ali, evli, Kürt, ev hanımı el sanatları ile uğraşıyor, Doğum 1977.
- K.K. 218.** Baran Felah Geatli, bekar, Öğrenci, Kürt, Doğum 2002.
- K.K. 219.** Behre Felah Geatli, bekar, Öğrenci, Kürt, Doğum , 2000
- K.K. 220.** Şohan Muhammet Rauf, Evli 3 çocuğu var, Kürt Süleymanyalı, Erbil’de oturuyor, Hunça Kahvehanesinin sahibi, Doğum 1982.
- K.K. 221.** Rajan Dana, Bekar, Kürt, Sipiker, Doğum 1990.
- K.K. 222.** Hana Cevdet Eroğlu, Evli 3 Çocuk sahibi, Yüksek Lisan Öğrencisi, Türkmen, Erbil’de oturuyor, Doğum 1992.
- K.K. 223.** Nesrin Ata Ağa, Evli, Türkmen, Şair, Ankara’da yaşıyor, Doğum 1934.
- K.K. 224.** Gülizar Abdülaziz Semin Bayatlı, Türkmen, Edebiyatçı, Kerküklü, Doğum 1965.
- K.K. 225.** Güler Nazım Kerküklü, Türkmen, Kerküklü, Edebiyatçı, Doğum 1967.

- K.K. 226.** Hatice Mehdi Kazancı, Türkmen, Tuzhurmatulu, Edebiyatçı, Doğum 1968.
- K.K. 227.** Bahar Taha Bayatlı, Türkmen, Edebiyatçı, Doğum 1969.
- K.K. 228.** Felah Geatli, Evli 3 çocuk sahibi, Kürt, iş adamı, At çiftliği var, Doğum 1970.
- K.K. 229.** Payvand Nakışbendi, Evli 3 çocuk sahibi, Türkmen, Erbil’de oturuyor, Selahaddin Ün. Öğr. Gör. Doğum 1983.
- K.K. 230.** Şevkiye Osman, Evli 8 çocuk sahibi, Türkmen, Erbilli, Ev hanımı, Doğum 1960.
- K.K. 231.** Merve Hazim, Evli 1 çocuk sahibi, Türkmen, Erbilli, Çalışıyor, Doğum 1998.
- K.K. 232.** Hacer Abdullah, Evli 3 oğul sahibi, Kürt, Erbil’de yaşıyor, Kuran-ı Kerim hocası, Doğum 1976.
- K.K. 233.** Çöpi Fatah, Evli birçok çocuk sahibi, Kürt, Erbil’de yaşıyor, geleneksel kıyafet mağazası işletiyor, Doğum 1983.
- K.K. 234.** Şayyi Nevruz Abdulkadir, Evli, Kürt Süleymanyalı, Erbil’de yaşıyor, Deleja şireketinin sahibi, Doğum 1984.
- K.K. 235.** Muhlis Halil, Evli, Türkmen, Mam Halil kahvehanesinin sahibi, Doğum 1966.
- K.K. 236.** Perihan Sami Hatat, Evli 2 çocuk sahibi, Türkmen, Ev hanımı, Erbilli, Doğum 1990.
- K.K. 237.** Gulistan Muhammed, Evli, Kürt, Süleymanyalı, Ev hanımı, Doğum 1975.
- K.K. 238.** Zeynep Muhammed, Evli çocuğu yok, Kürt Kelek ilçesine bağlı İfraz Kemal Ağa köyünde oturuyor, Ev hanımı, Nakşbendi tarikatına bağlı murşid, Doğum 1990.

EKLER
EK-1: FOTOĞRAFLAR

Fotoğraf 1: “Erbil Kalesi” 1950 yıllarında ("Havliri Caran" arşivden alınmıştır)

Fotoğraf 2: “Erbil Kalesi” günümüzde

Fotoğraf 3: Kaledeki “Cami-i Kebir”

Fotoğraf 4: “Kale evlerinin avlularından bir örnek

Fotoğraf 5: Kale evlerinde oturma salonu

Fotoğraf 6: “Kale Ham”

Fotoğraf 7: Kalenin ana kapısı “Büyük Kapı” (Eski fotoğraf "Havliri Caran" arşivden alınmıştır)

Fotoğraf 8: “Tophane Mahalesi”nden bir görüntü

Fotoğraf 9: “Tekkiye Mahallesi

Fotoğraf 10: Kalade “Saray Mahallesi”nden örnek bir ev

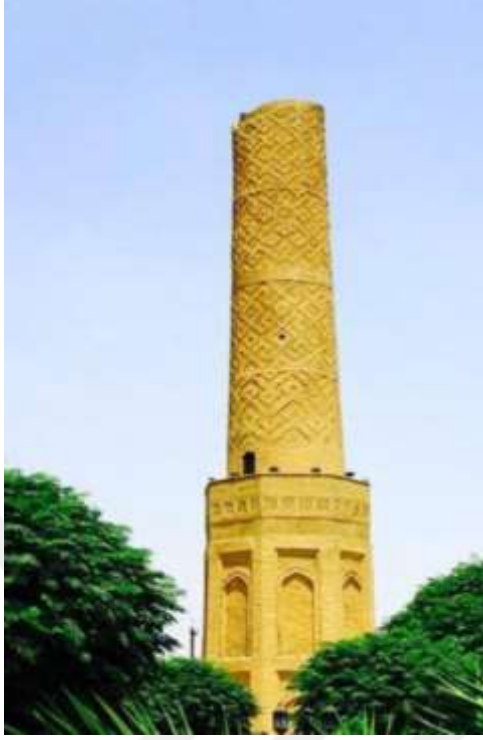
Fotoğraf 11: Saray Mahallesinden “Osman Çelebi” Konağı

Fotoğraf 12: Kale örnek bir ev restorasyonu sonrası

Fotoğraf 13: Kale evlerinden eski bir ev örneği

Fotoğraf 14 “Çöl Minarası” 2022

"Havliri Caran" arşivden alınmıştır

Fotoğraf 15: “Kayseri Çarşısı”

Fotoğraf 16: “Mam Halil” lakaplı Halil Salih Çayhanesine (Kahvehanesi)

Fotoğraf 17: Hırdavaçı

Fotoğraf 18 Süs Eşyası dükkani

Fotoğraf 19-20 “Kayseri Çarşısında” esnaf dükkanları

Fotoğraf 21 “İbn Mustufi”nin heykeli

Fotoğraf 22: Araplar Mahallesinde eski bir görüntü ("Havliri Caran" arşivden alınmıştır)

Fotoğraf 23: Tacil Mahallesinde eski örnek bir ev ("Havliri Caran" arşivden alınmıştır)

Fotoğraf 24: “Çırağ Mezarlığı”

Fotoğraf 25: “Baba Gurgur Türbesi”

Fotoğraf 26: Piknik alanında yöresel yemek pişirm

Fotoğraf 27: 1940'lı yıllarında "Meçko Kahvehanesi" ("Havliri Caran" arşivden alınmıştır)

Fotoğraf 28: Günümüzde “Meçko Kahvehanesi”

Fotoğraf 29: Kale Hamamı

Fotoğraf 30: “Yev Yevani oyunu”

Fotoğraf 31: Oyuncak Bebeklere Kıyafet Dikmek Oyunu

Fotoğraf 32: Beş Taş Atma Oyunu ("Havliri Caran" arşivden alınmıştır)

Fotoğraf 33: "İp Atlama" Oyunu ("Havliri Caran" arşivden alınmıştır)

Fotoğraf 34: Pelikani Oyunu ("Havliri Caran" arşivden alınmıştır)

Fotoğraf 35: Göz Yumma "Saklambaç" Oyunu

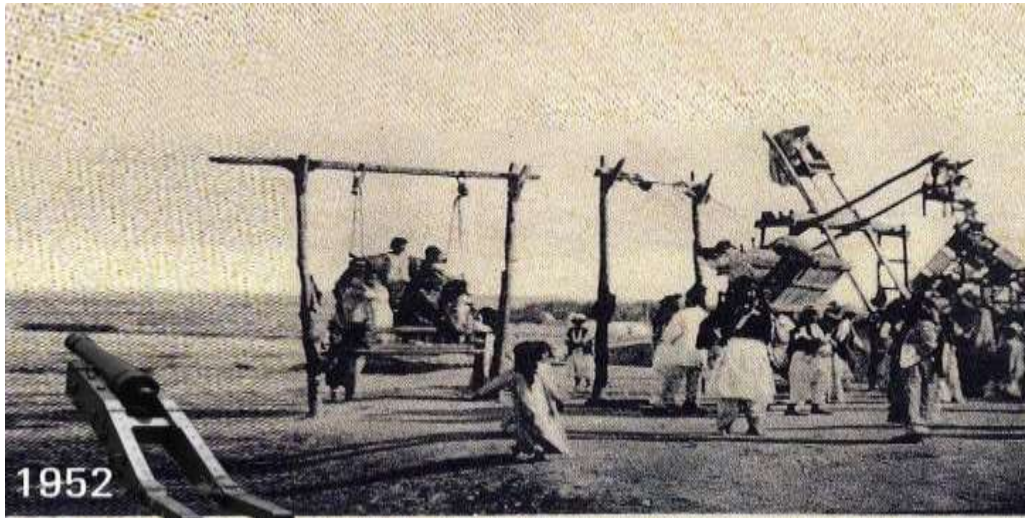
Fotoğraf 36: Çömele Gelin Oyunu

Fotoğraf 37: Çömele Gelin Oyununda yağmur dilerken

Fotoğraf 38: Çömele gelin oyununda Kavurçağ "Kukla Bebek"

Fotoğraf 39: Luluç Dibi" Salıncak Dibi ("Havliri Caran" arşivden alınmıştır)

Fotoğraf 40: İpli Salıncak

Fotoğraf 41: Eski dönemlerde Kız ve Erkek çocukları ders çalışırken("Havliri Caran" arşivden alınmıştır)

Fotoğraf 42: Örnek Bir Sınıf ("Havliri Caran" arşivden alınmıştır)

Fotoğraf 43: Kadınların geleneksel kıyafeti üzerine taktıkları “Altın Kemer”

Fotoğraf 44: Kadınların geleneksel kıyafeti üzerine taktıkları “Altın Aşıkband”

Fotoğraf 45: Kadınların geleneksel kıyafeti üzerine taktıkları “Altın Silahlıg”

Fotoğraf 46: Kadınların geleneksel kıyafeti üzerine başlarına taktıkları “Altın Paşeser veya Tepalağ”

Fotoğraf 47: Eski döneme ait Başeser veya Tepalaş  rneği

Fotoğraf 48: Kadınların eski dönemde dışarı için taktıkları Aba veya   arşefpe e    rneği ("Havliri Caran" arşivden alınmıştır)

Fotoğraf 49: Fistan Örneği

Fotoğraf 50: Şalvar örneği

Fotoğraf 51: Zubun Ceket ve Başlık

Fotoğraf 51: Cepken ve Başlık

Fotoğraf 52: Geleneksel Kurdi Kıyafeti Fotoğraf 53: Tarla'da giynen Kurdi Kıyafeti

Fotoğraf 54: Star Hanı, Murat Hanı Kıyafeti

Fotoğraf 55: Miski/ Cemadani

Fotoğraf 56: Günümüzde Ferace Modeli

*Fotoğraf 57: Eski gelin damat giyimi
("Havliri Caran" arşivden alınmıştır)*

Fotoğraf 58: Fistan elbise

Fotoğraf 59: Fistan tören elbisesi

Fotoğraf 60: Binadlı örneği

Fotoğraf 61: Yüz Örtüsü

Fotoğraf 62: Kına giysinin baş kısmı (Yüz örtüsü)

Fotoğraf 63: Kına malzemeleri

Fotoğraf 64: Kına süs eşyası

Fotoğraf 65: Erbi Yöresinde Bindalı giyim ve kına malzemeleri satan K.K. 44. Sanan İrfan Nurettin Bey ile Bindalı kına malzemeleri üzerine görüşme esnasında çekilen fotoğraf

Fotoğraf 66: Bindalı modeli Türkmen kıyafeti

Fotoğraf 67: Şalvar ve Fes modeli Türkmen kıyafeti

Fotoğraf 68: Göğüs düğmesi (yelek kopçası)

Fotoğraf 69 Altın işlemeli fes

*Fotoğraf 70: Erbil yöresinde eski kuşak kadınları göze sürdükleri (Sürme)
Erbil Kale Müzesi'nin arşivinden alınmıştır*

Fotoğraf 71: Yörede (Buğday kaynatma geleneği)

Fotoğraf 72: Yörede büyük tencerelerde buğday kaynatma geleneği

Fotoğraf 73: Kaynatılan buğdaların kuruması için çatıda serme örneği

Fotoğraf 74: Eski değirmen

Fotoğraf 75: Erbil Yöresinde Nazar “Mavi Boncuk” İnanışı

Fotoğraf 76: Erbil Yöresinde “Nal Nazar Boncuğu” İnanışı

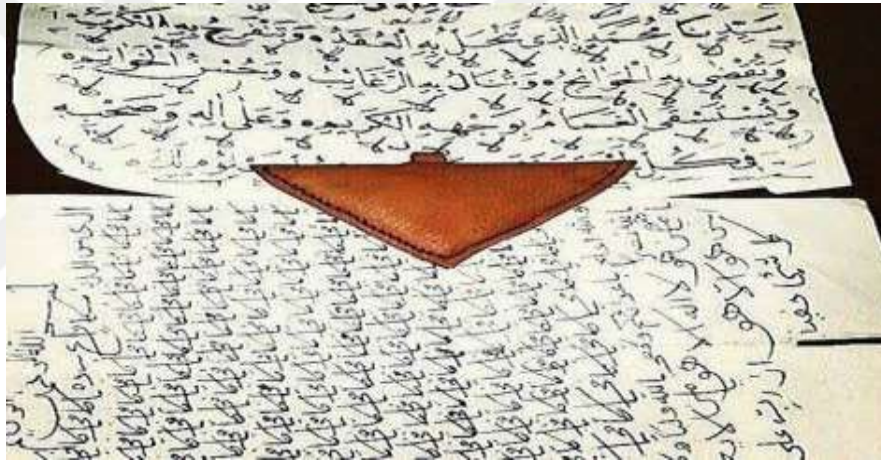
Fotoğraf 77: Erbil Yöresinde “Delikli Taş” İnanışı

Fotoğraf 78: Erbil Yöresinde “Muska İnanışı”

Fotoğraf 79: Erbil Yöresinde “Kurşun Dökme” inancı

Fotoğraf 80: “Nazar Muskası İnancı”

Fotoğraf 81: Yörede kapiya asılan “Maşallah Nzarlı”

Fotoğraf 82: Yörede nazardan korumak amacıyla ev kapılarına asılan Anahtar

Fotoğraf 83: Yörede evin giriş kapısına asılan El e Nazar boncuğu

Fotoğraf 84: Yörede evinin giriş kapısında nazar için asılan “Hayvan Kafası”

Fotoğraf 85: Hayvanlara nazar değilmemesi için boyunlarına asılan mavi boncuk

Fotoğraf 86: Yörede Nevruz münasebetiyle ateş yakma geleneği

Fotoğraf 87: Yörede Nevruz'da niyet ve dilek için ateş üzerine atılma geleneği

Fotoğraf 88 Yörede Nevruz gününde halay çeken ve renkli elbise giyen kadınlar

Fotoğraf 89: Hıdırellaz gününde “Niyet Çömleği” töresi

Fotoğraf 90: Erbil yöresinde Zekerya Sinisi

*Fotoğraf 94: Yörede kadınlar dileğin gerçekleşmesi için “Türbe Ziyareti”
Şeyh Abdullah Kutp El- Medar Türbesi*

Fotoğraf 95-96: Yörede kadınlar dilek için ağaçlara bez bağlama geleneği

Fotoğraf 97: Yörede fincan kahve fal baktırma inancı

Fotoğraf 98: Yörede avuç içi fal baktırma inancı

Fotoğraf 99: Süt İmamı veya Siti İmam (El- Şerife El-Erbilliyeye Yazdandoxt Türbesi)

Fotoğraf 100: Baba Gurur (Gurgur Baba) Türbesi

Fotoğraf 101: Beşparmak Türbesi

Fotoğraf 102: “Şeyh İbrahim Geylani Türbesi”

Fotoğraf 103: Habibi Nacar Türbesi

Fotoğraf 104: Yel İmamı Türbesi

Fotoğraf 105: Günümüzde Sultan Muzefferedin Gökbörü Türbesi

Fotoğraf 106: “Sultan Muzefereddin Gökbörü Türbesi”nin eski hali (Türbe'nin arşivinden alınmıştır)

Fotoğraf 107: Şeyhi Çöli Türbesi

Fotoğraf 108: Üzkürme (Kend Koğ) Türbesi

Fotoğraf 109: Çocuğun ilk haftasında saç kesme geleneği

Fotoğraf 110-111: Erbil Yöresinde eski Çarşafpeçeli kadınlar ("Havliri Caran" arşivden alınmıştır)

Fotoğraf 112: Bebek kundaklama

Fotoğraf 113: Beşik (Erbil Müzesi'nin arşivinden alınmıştır)

Fotoğraf 114: Bağırdag

Fotoğraf 115- 116: Yörede yeni doğum yapan annelere uygulanan “Başkuruma” geleneği

Fotoğraf 117: Çocuğun göbeği eşi”

Fotoğraf 118: Yörede yeni doğan bebeklere nazardan kem gözden korunması için takılan Nazarlık Maşallah

*Fotoğraf 119: Eskiden çocukların erken yürümesi için kullandıkları “Ağaç Tekerlek”
("Havliri Caran" arşivden alınmıştır)*

Fotoğraf 120: Gelinin çeyiz sandığı “Sandıqça”

Fotoğraf 121: Eski gelin bohçası

Fotoğraf 122: Gelin eyizi

Fotoğraf 123: Kına Honcası

Fotoğraf 124: Yörede Kına yakma töreni

gelenegiFotoğraf 125: Gelinin ipek örtüsü “Kastem Peştemal”

Fotoğraf 126: Eski Hamam Tası (Kale Müzesi'nin arşivinden alınmıştır)

Fotoğraf 127: Gelinin hamam malzemeleri (Rakı sabun, tarak, life ve taban temizleme taşı)

Fotoğraf 128: Hamam peştamalı veya örtüsü

Fotoğraf 129: Damat taşı “Küreken taşı”

Fotoğraf 130: Erbil yöresinde eski düğün geleneği ("Havliri Caran" arşivden alınmıştır)

Fotoğraf 131: Erbil yöresinde eski düğün görüntüsü ("Havliri Caran" arşivden alınmıştır)

Fotoğraf 132: Yörede eski gelin götürme geleneği “Ata bindirme” (“Havliri Caran” arşivden alınmıştır)

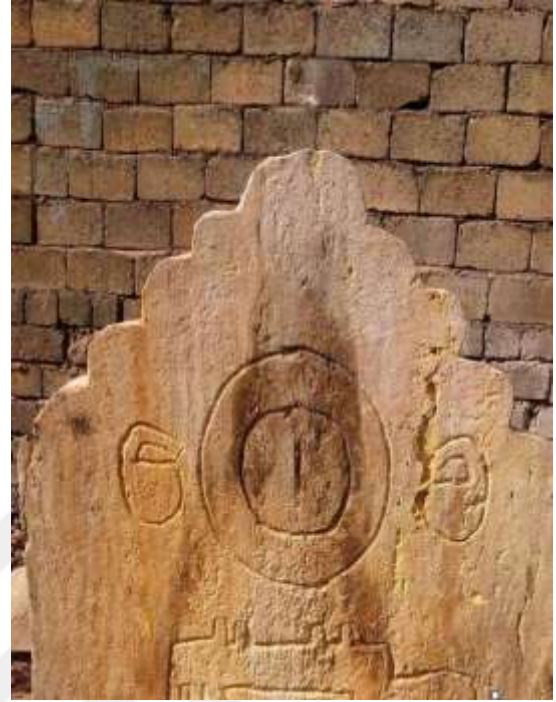
Fotoğraf 133: Eskiden günümüze kadar gelin ve nişan törenlerinde ayna “güzgü” geleneği

Fotoğraf 134: Erbil yöresinde eskiden gerdeğe giren gelin damat için hazırlanan demir yatak “Kule”Kale Müzesinin arşivinden alınmıştır

Fotoğraf 135-136: Erbil Büyük Mezarlıkta motif çizili mezar taşları

Fotoğraf 137,138, 139- 140: Erbil Büyük Mezarlıkta motif çizili mezar taşları

Fotoğraf 141-142: Erbil yöresinde ağıtçı kadın “Sadlayan”

Fotoğraf 143- 144: Erbil yöresinde ölü için düzenlenen “Şivan” geleneğinden kareler

Fotoğraf 145: Şeyh Horasani Türbesi

Fotoğraf 146: Yörede eskiden kadınların kullandıkları dikiş makinesi

Fotoğraf 147, 148-149: Halı dokumacılık ve halı örnekleri

Fotoğraf 150: Türkmen Kültür Merkezi'nde kadınlara açılan terzlik kursu

Fotoğraf 151: Türkmen Kültür Merkezi'nde terzi hocası Şahide Altıparmak ile kursiyerden bir kare

Fotoğraf 152: Yörede kadınlar için açılan el sanatları kursu

Fotoğraf 153: Yörede eskiden günümüze kadar varlığını koruyan Kadınlar Pazarı “Yaşlılar Pazarı” ("Havliri Caran" arşivden alınmıştır)

Fotoğraf 154: Kadınlar Pazarı ("Havliri Caran" arşivden alınmıştır)

Fotoğraf 155: Kadınlar pazarı (Yaşlılar Pazarı) ("Havliri Caran" arşivden alınmıştır)

Fotoğraf 156: Kadın el sanatları ile ilgili kareler

Fotoğraf 157- 158: Kadınların ördüğü örnek file çanta

Fotoğraf 159-160: Yörede Kadınların ördükleri ve diktikleri kıyafet vs. örnekler

Fotoğraf 161: Yörede dikiş makinesiyle birlikte sanatını sergileyen küçük kız çocuğu

Fotoğraf 162: Kaynak kişi Halis ANTİK'in yeri

Fotoğraf 163: Kaynak kişi Halis ANTİK ile antik mekandan bir kare

Fotoğraf 164: Halis ANTİK ve Antikahanesi

Fotoğraf 165: Halis ANTİK ile turistler

Fotoğraf 166: Yörede kadın ve yorgancılık

Fotoğraf 167: Kadın ile el sanatı olarak yorgancılık

Fotoğraf 168: Yorgan yapmakta dikkat çeken dikiş ve motifler

Fotoğraf 169: Kadınlar yorgan için güneşe yün sererken

Fotoğraf 170: Yorgan için kullanılan saten kumaş

Fotoğraf 171: Kadınlar yorgan yapımı için yün çırpma işlevi

Fotoğraf 172: Eskiden kadınlar Ekim ayında ırmakta kara suda yün yakarken

Fotoğraf 173: Erkek ve yorgancılık

Fotoğraf 174: Yörede kadınların şiş ve tığ işi

Fotoğraf 175: Kadınlar ördükleri ürünleri satışa sunarken

Fotoğraf 176: Yörede kadının el sanatı

Fotoğraf 177: Kadınların el sanatı olarak ördükleri “zembil” file çanta

Fotoğraf 178: Yörede kadınlar geleneksel kıyafetler ve başlıkları yapıp tezgahta satmaktadırlar

Fotoğraf 179: Yörede kadınlar yaptıkları el sanatlarını tezgahta satışa sunarken

Fotoğraf 180: Kadınlar oyuncak bebeklere kıyafet yapıp satmaktadırlar

Fotoğraf 181: Yörede kadınlar el sanatı olarak ürettikleri bez ve örgü bebekler

Fotoğraf 182: Kadınlar el sanatı olarak ürettikleri geleneksel yelek ve başlıklar

Fotoğraf 183: Yörede geleneksel ve kadınlara özgü “Hunça Kahvehanesi”

Fotoğraf 184-185: Geleneksel “Hunça Kahvehanesi”nde folklorik eşyalar

Fotoğraf 186-187: Geleneksel Hunça Kahvehanesi'nden kareler

Fotoğraf 188: Yörede kadınların el sanatı olarak boncuk işi

Fotoğraf 189: Tarlada çalışan kadın

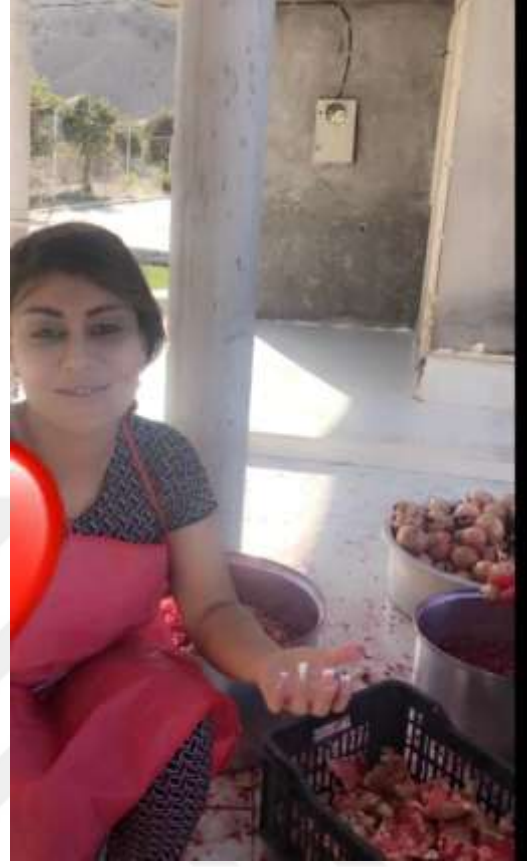
Fotoğraf 190-191: Yörede tarlada kadınlar çalışırken

Fotoğraf 192: Geleneksel Mali Dakm “Annemin Evi” restoranı

Fotoğraf 193-194: Kadınlar nar ekşisi için tarlada çalışırken

Fotoğraf 195-196: Kadınların nar ekşisi için hazırlık

Fotoğraf 197: Nar ekşisi için hazırlama aşaması

Fotoğraf 198: Nar ekşisi hazırlama yöntemi “nar suyu kaynatılması”

Fotoğraf 199: Çöpi Dizaynız mağazası çalıştıran Çöpi hanım

Fotoğraf 200: Temizlik şirketini çalıştıran Şayyi Nevruz hanım ve şirketi

Fotoğraf 201: Erbil yöresinde dolma yapımı

Fotoğraf 202: Erbil Dolması

Fotoğraf 203: Şeyh Mahşi yemeği

Fotoğraf 204 Perde Pilav

Fotoğraf 205-206: Beyaz dolma “Sarma”

Fotoğraf 207: İçli köfte “Uruk” yapımı

Fotoğraf 208: Naskanan, pendirli taptapa “Peynirli ekmek”, “czlıklı taptapa” yapımı

Fotoğraf 209-210: Yörede Ekmek açma

Fotoğraf 211: Yörede sacda peynirli ekmek pişirme

Fotoğraf 212: Sacda taptapa ekmeği pişirme

Fotoğraf 213: Yörede nani tiri yapımı

Fotoğraf 214: Sacda nani tiri pişirme

Fotoğraf 215: Yörede tanırda ekmek pişirme

Fotoğraf 216: Yörede tandır ekmeği pişirme

Fotoğraf 217: Yörede Kuliçe yapımı

Fotoğraf 218: Kuliçe yapımı için ağaç kalıbı Fotoğraf 219: Yörede Kuliçe pişirme

Fotoğraf 220: Yörede eskiden günümüze kadar evde Kuliçe yapımı

*Fotoğraf 221: Kadınlar eskiden süt ürünleri saterken
("Havliri Caran" arşivden alınmıştır)*

Fotoğraf 222: Kadın Yoğurt satarken

Fotoğraf 223: Kadınlar yol üzerinde süt ürünleri satarken

Fotoğraf 224: Yörede Danduç kaynatması (Buğday kaynatması)

Fotoğraf 225: Kadın danduç temizlerken

Fotoğraf 226-229: Yörede kadınlar tarafından patlıcan, biber, domates gibi kurutulan kışlık malzemeleri

Fotoğraf 230-232: Yörede Kadınlar tarafından bamya kurutma geleneği

Fotoğraf 233-235: Yörede turşu yapımı

Fotoğraf 236-237: Yörede Çeşneç yemeği için hazırlık

Fotoğraf 338: Yörede eskiden peynir saklamak için seramik kavanoz “Çup”

Fotoğraf 239: Yörede salça yapımı için ilk aşama

aşamaFotoğraf 340: Yörede salça yapımı için ikinci

Fotoğraf 241: Yörede salça yapımı için son aşama bidona koyma aşaması

Fotoğraf 242: K.K. Gulistan Muhammed yemek yaparken

Fotoğraf 243: Yörede Tiri ekmeği yapımı

Fotoğraf 244: Yörede kadınların evde Tiri ekmeği yapımı

Fotoğraf 245: Yörede Çöpme yapımı

Fotoğraf 246: Yörede ev yapımı erişte

Fotoğraf 247: Evde erişte yapımı

Fotoğraf 248: Yörde erişte yapımı

**EK-2: KAYNAK KİŞİLERLE YAPTIĞIMIZ GÖRÜŞMELERDEN BAZI
KARELER:**

Kaynak Kişi: İnaam Mecit Bakal

Kaynak Kişi: Zahide Halil Asaafi

Kaynak Kişi: Gülhad Musa Al- Safar

Kaynak Kişiler: İnaam Bakal ile Bayan Mecit Bakal

Kaynak Kişi: Geylan Altıparmak

Kaynak Kişi: Tiyatrocu Gamcin Erbilli

Türkmen Kültür Merkezinden Şahide Altıparmak hoca ile kursyer kaynak kişilerle

Kaynak Kişiler: Seyfi Azeri ile Geylan Altıparmak

Kaynak Kişi: Hunça Kahvehanesinin sahibi Şohan Muhammed

Kaynak Kişi: Antik Mekanın sahibi Halis Antik

Kaynak Kişi: Türkmen şair ve Edebiyatçısı Burhan Yaralı

Kaynak Kişi: Amine Hasan

Kaynak Kişi Renas Őemseddin

Kaynak Kişi: Necat Vahap Osman Çelebi

Kaynak Kişi: Leyla Vahap Osman Çelebi

ÖZ GEÇMİŞ

İlköğrenimini, orta öğrenimini ve Lise eğitimini Erbil'de tamamladı. 2009 yılında Erbil'e bağlı (Köysancak İlçesinde) Koya Üniversitesi Diller Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı bölümünden mezun oldu. Aynı yıl Selahaddin Üniversitesinde araştırma görevlisi olarak atandı. 2012 yılında Nevşehir Hacı Bektaş Veli Üniversitesi- Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim dalında Yüksek Lisans eğitime başladı. 2014 yılında yüksek lisansını tamamlayan Naznaz Tawfeq, Selahaddin Üniversitesinde mesleğine öğretim görevlisi olarak başladı. 2018 yılında Türkiye Bursları tarafından İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim dalında Doktora eğitime başladı.